تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی چواردەیەم

تەفسیری سوورەتی الإسراء

عەلی باپیر

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir
GET IT ON Google Play
Download on the App Store

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

تەفسیری سووڕەتی
الإسراء

www.alibapir.net

تەفسیری سوورەتی

الإسراء

نووسینی: عـــەلی بـــاپیر
دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی
چاپـــی یەکـەم ١٤٤١ز - ٢٠٢٠ك
٥٤٣ لاپــــەڕە
١٧* ٢٤ ســـم
بابـەت : ئـاییـنی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتی

الإسراء

نووسینی: عەلی باپیر

پێشەكی ئەم تەفسیرە بەگشتی

إنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْده اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إلاّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٠٢﴾﴾ آل عمران.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴿١﴾﴾ النساء.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴿٧٠﴾ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾﴾ الأحزاب .

أَمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كَلامُ اللَّه، وَخَيْرَ الْهَدِي هدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[1] .

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەكان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - كە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین كتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەكانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفكرین و ڕامان، فێركردن، كارپێكردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و ، خاوەنەكەی لە دنیاو دواڕۆژدا لێی بەهرەمەندە.

منیش كە - وەك باسكردنی چاكەی خوا (التحدّث بنعمة اللّه) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم كردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاكەی لەگەڵ كردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی كردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم،

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) كە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەكرد، پێش هەر قسەیەكی گرنگ ، بیلێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییكردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە ، هەركام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجه: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، طبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێكی هێناوە.

کـە قورئـانی بەڕێـزو پێـز لەبـەر بکـەم و، سـەرقـاڵی خوێندنـەوەی تەفسیرەکانی قورئـان و تێوەڕامـانی ئایەتـە پـڕ بەرەکەتـەکانی و، لێوردبوونەوەیـان بـم.

هــەر بۆیـەش تێکڕای کتێـب و نامیلکـەو وتـارو دەرسـەکانم، کـەم و زۆر لەبـەر ڕۆشنایی قورئـان دابـوون، کـە دیـارە هــەر ئەمـەش شـتێکی سروشـتییە؛ ئاخـر ئایـا ئیسـلام بێجگـە لـە قورئـان پاشـان سـوننەتی پێغـەمبـەر ﷺ کـە ئەویش هــەر ڕوونکردنـەوەی قورئـان و چۆنیەتی جێبەجێکـردن و کارپێکردنیـەتی، شـتێکی دیکەیـە؟! بێگومـان نەخێـر.

ئنجـا لەمێـژ سـاڵیش بـوو، کـە بـراو خوشـکانێکی دڵسـۆزی نزیـك و ئاشـنام، داوایـان لێدەکـردم کـە دەسـت بکـەم بـە دانـانی تەفسـیـرو لێکدانەوەیـەکی قورئان، هــەتا لـە ڕەمەزانی سـاڵی (١٤٢٨)دا هاتـە دڵمــەوە، کـە نـاوی خـوای لێبهێنـم و دەسـت بـەو کارە گـەورەو گرنگـە بکـەم، بەڵکـو وردە وردە بەپێـی بـوارو دەرفـەت، هــەرساڵە هــەندێکی لـێ ئەنجـام بـدەم، لەگـەڵ سـەرقاڵیی زۆرو جـۆراو جۆریشــدا، هــەتا دەرفەتێـکی وام بـۆ دەڕەخسـێ کـە بتوانـم خێرایـی تێـدا بکـەم و خۆمـی بـۆ یەکلایـی (**متفـرِّغ**) بکەمـەوەو، خـوا پشـتیوان بـێ تـەواوی بکـەم، ئەگـەر تەمـەن بەبەریـــەوە مابێ.

سـەرچاوەی دانـانی ئـەم تەفسـیرو لێکدانەوەیەشــم ، وێـڕای سـەرنجدانی زۆربـەی ئـەو تەفسـیـرانەی کـە بـاون و ، دەسـتم پێیـان گەیشـتوە، بریتیـە لـە وردبوونـەوەو تێوەڕامـانی خـۆم لـە خـودی قورئـان، چونکـە بێگومـان قورئـان: هــەندێکی هــەندێکی ڕوون دەکاتـەوە: (**القـرآن يُفَسِّـر بَعضُـهُ بَعْضَـاً**)، پاشـان سـوننەتی پێغـەمبـەری خـوا ﷺ چونکـە پێغـەمبـەری خــواش ڕوونکـەرەوە (**مُبَـيِّن**)ی قورئانـە، وەك خــوا ﷻ فەرموویـەتی:

﴿ ...وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ النحـل.

واتـە: زیکرمـان بـۆ لای تـۆ ناردۆتـە خـوار ، تاکـو ئـەوەی بـۆ خــەڵکی نێرراوەتـە خـوار، بۆیـان ڕوون بکەیــەوەو بەڵـکو خۆشـیان بیـربکەنەوە.

ئومێدیشـم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشــەر ﷻ - شـایسـتـەیی ئەوەم هــەبێ تەفسـیـرو لێکدانەوەیـەکی وا بـۆ قورئـان پێشــکەش بـە مسـوڵمانانی کوردســتان بکـەم، کـە لـە قورئـان بوەشــێتەوەو ، مایەی بەهرەو ســوودی خوێنەران بێ، بەتایبــەتیش کە زیاتر لە سـی (٣٠) سـاڵە لەگـەڵ قورئـانی بـەرزو مـەزن و تەفسـیـرەکانی و کتێبەکانی سـوننەتدا خــەریکم و ، دەیـان کتێب و بەرهــەمی جۆراوجـۆرم لـە زۆربەی بوارەکانی زانســتەکانی شــەریعەتدا پێشــکەش کردوون.

شایانی باسیشە کە ئەو بیست و دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە- لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا (تبارك و تعالى)، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەکانی یەوە، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی : (**الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تعالى**)دا زۆر چاك درەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێم و هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنووردارбوونی تواناو بڕستم، لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە کە زۆر بەملاولادا بچم و بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگات و، بزانێ خوا (تبارك وتعالى) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە ؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووك و گورج و گۆڵ و دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردن و دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەکانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەت و ماندووبوونێکی زۆری بە سەرجەم بەرگەکانی ئەم تەفسیرە کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر ساڵح و ساغ و سەلامەت و سەربەرزبێ[2] لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنج و لاوانە لە کوڕان و کچان، لەنێو گەلەکەماندا، زۆر بکات .

---

(١) ئەو مەوسووعەیە کە ئێستا چاپ کراوەو ، کەوتۆتە بەردەستی خوێنەران و، سەرجەم هەشت بەرگ و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەم و، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوننەت، کە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.

شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا ، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبی سەربەخۆ ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

(٢) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش شێلگیرانە لەسەر کارەکەی خۆی بەردەوامە و، عەزمیشی جەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەکانی قورئان و دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو، سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستن و، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەین و، بە گوێرەی سوورەتەکان، بەرگەکانی دیاریی دەکەین.

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرس و وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستکارییم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە ، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەکییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هەولێر

بەرچاو ڕوونییەکی گرنگ
لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەکی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان کردوە، کە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە کۆتایی هەر بەرگێکی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی کەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەکانیانمان بە ڕیز نووسیوە، بەڵام لێرەش وەك جەختکردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەکانمان نووسیوە، نە پێویست دەکات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆکەیەك، کە زۆربەی تەفسیرەکان لەبارەی ئایەتێکەوە، یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێکەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر کات بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتی یەکێك لە تەفسیرەکان هەبێ و بکەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بکەم، چ ڕەفزی بکەم، هەر کات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەکەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەکان لە کۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیکتیفا دەکەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمیة) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بکەم، چونکە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێکی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتیی خۆمم دەربارەی کۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، کەچی ڕەنگە لە تەفسیرەکانی دیکەش - یەکێکیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە کە من ئەو تەفسیرەم نەکەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێویستە ئەوەش بگوترێ کە بۆ شیکردنەوەی وشەکان، بە پلەی یەکەم پشتم بە کتێبە ناودارەکەی (راغب الأصفهاني) (مفردات ألفاظ القرآن) بەستوە، بەڵام هەندێك

جاریش دەگەڕێمەوە بۆ هەندێك سەرچاوەی دیکە بەتایبەت: (مختار الصِّحاح)ی (الرازي) و (المعجم الوسيط) و (صفوة البيان لمعاني القرآن)ی (حسنين محمد مخلوف).

ڕوونکردنەوەیەک لە بارەی سی (٣٠) بەش (جزْء)ەکەی قوڕئانەوە

قورئان هەمووی لە لایەن زانایانەوە دابەش کراوە، بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) هەڵبەتە لە دابەشکردنی قورئاندا بۆ (٣٠) بەش، ڕەچاوی قەبارەی بەشەکان کراوە و هەوڵدراوە یەکسان بن، لە ڕووی قەبارەیانەوە، هەڵبەتە، جاری وایە بەشێك قەبارەی لە بەشێکی دیکە زیاترە، بەڵام هەوڵیان داوە قەبارەیان لە یەکدی نیزیك بێ.

شایانی باسە: ئێمە لەم تەفسیرەماندا نەمانکردوە بە عادەت کە باسی سەرەتاو کۆتایی بەشەکان (**أجزاء**)ی قورئان بکەین، کە وەك گوتمان: هەموو قورئان بۆ سی (٣٠) بەش، دابەشکراوە، هەر بەشێکیش بۆ دوو حیزب، {حیزبیش هەر واتە: بەش} دابەش کراوە، کە ئەمە زانایان وایان کردوە، بۆ چۆنیەتی خوێندنی قورئان، تاکو بۆیان ئاسان بێ، لە کوێوە تا کوێ، بخوێنن، کە زۆرێك لە زانایان هەوڵیان داوە بەلای کەمەوە مانگی جارێك هەموو قورئان بخوێنن، ئنجا کردوویانە بە سی (٣٠) بەش و هەر ڕۆژە، یان هەر شەوە، یان هەر شەوو ڕۆژە، بەشێکیان خوێندوە، بەڵام کەسێك نەیتوانی بێت شەوو ڕۆژ جوزئێك بخوێنێ، لە دوو مانگدا خۆێندوویەتی و ئەو کاتە هەر شەوو ڕۆژە، نیو بەش واتە: یەك حیزبی خوێندوە، یانی: ئەو دابەشکردنەی قورئان، هیچ پەیوەندیی بە خوای پەروەردگارو، بە پێغەمبەریشەوە ﷺ نیە، بەو واتایە کە ئەوان دایاننابێ، واتە: شتێکی (**توقيفي**)ی نیە، بەڵکو شتێکی ئیجتیهادیی و (**توفيقي**)یەو زانایان کردوویانە، ئەویش بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ قورئاندا، لە بواری خوێندنی و دابەش کردنیدا بەسەر شەوو ڕۆژەکانی مانگ و ساڵدا.

بۆیە ئێمە لەم تەفسیرەماندا خۆمان پەیوەست نەکردوە بە بەشەکانەوەو، ئەو ڕوون کردنەوەیەشم بۆ ئەوەبوو کە چەند جارێك گوێ بیستبوومەوە، گوتراوە: بۆچی باسی سەرەتاو کۆتایی بەشەکانی قورئان ناکرێ؟! لەبەر ئەو هۆکارەی باسم کرد، من دەمەوێ لەم تەفسیرەدا باسی نێوەڕۆکی قورئان و ماناو مەبەستەکانی ئایەتەکان بکەم، ئنجا ئەوە

کە زانایان بەو شێوەیە دابەشیان کردوە، باسکردنی هیچ تیشك ناخاتە سەر نێوەڕۆکی واتاو چەمکی ئایەت و سوورەتەکان.

هەڵبەتە بۆ هەر کەسێکیش تۆزێك شارەزای قورئان بێ هەر دیارە و، دەزانێ: هەرکام لە بەشەکان دەسپێك و کۆتایی کوێیە؟ بەڵام ئەوەی گرنگە بزانرێ ئەوەیە: کە هەر سوورەتێك بۆ خۆی یەکەیەکی بابەتیی (**وَحدَةٌ مَوضُوعِية**)ی هەیە، هەر سوورەتێك ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستن، ئنجا هەندێك لە زانایان کە تەفسیرەکانیان بەپێی جوزئەکان دابەشکردوە، کە زۆربەیان وایانکردوە، لەبەر قەبارەی بەرگی تەفسیرەکان بووە، ئەگەرنا لە ڕووی نێوەڕۆکەوە: جاری وا هەیە کە دوو بەش (جزء) لە نێوەڕاستی سوورەتێکدا دێن و، سەرەنجام بابەتێك کە لەو سوورەتەدا هاتوە، دەبێتە دوو بەشەوە و بەشێکی دەکەوێتە ئەو بەرگە و، بەشێکیشی دەکەوێتە ئەو بەرگەوە، بۆیە من وام نەکردوە، بەڵکو من هەتا ئێستا و لە داهاتووشدا ئەگەر خوا تەمەنمان بدات، هیچ سوورەتێك ناکەمە دوو بەشەوە بەپێی بەشەکان، بەڵکو وەك عادەتی خۆمان کە تا ئێستا هێناومانە ئەو سوورەتانەی کە گەورەن و، قەبارەی تەفسیرەکەیان گەورە دەبێ، دەیانکەینە بەرگێك، ئەوانەی دیکەش دوو دوو، سێ سێ، یاخود زیاتر، دەکەینە بەرگێك.

پێشەکی ئەم بەرگە

خوێنەرە بەڕێز و خۆشەویستەکانم!

ئەم بەرگی چواردەیەمەمان تەرخانکردوە بۆ تەفسیرکردنی ئایەتە بەپێزەکانی سووڕەتی (الإسراء)، کە وێڕای تەفسیر کردنی ئایەتەکانی و شیکردنەوەی واتا و مەبەستەکانیان، بە حەوت هەنگاو و قۆناغ، وەك عادەتی خۆمان لەم تەفسیرەدا و هەر لەسەرەتاوە، پازدە (١٥) کورتە باسی گەورەو گرنگیشمان تێدا کردوون:

١- کورتە و باسێك دەربارەی شەو و ڕۆو بەرزبوونەوە (الإسراء والمعراج)ەوە.

٢- کورتە باسێك دەربارەی دوو کەڕەت خراپەکاریی بەنو ئیسرائیل و سزادانی خوا بۆیان.

٣- کورتە باسێك دەربارەی شەوگار و ڕۆژگارو، پەیوەندی نێوان زەوی و مانگ.

٤- کورتە باسێك دەربارەی چوار ڕاستی گەورە و گرنگ.

٥- کورتە باسێك دەربارەی دەستبڵاویی (تبذیر) و زێدەڕۆیی (إسراف).

٦- کورتە باسێك دەربارەی بەپاکگرتن و ستایشکردنی خواوە، لەلایەن سەرجەم دروستکراوەکانیەوە.

٧- کورتە باسێك دەربارەی ڕێزگرتنی خوا بۆ مرۆڤ.

٨- کورتە باسێك لە پێنج سەرنجدا دەربارەی ئایەتەکانی ٧٣ و ٧٤ و ٧٥ .

٩- کورتە باسێك دەربارەی گرنگیی و پێویستی خوا پەرستیی بۆ خۆڕاگریی لە بەردەم ئاستەنگ و کێشە و گرفتەکاندا.

١٠- کورتە باسێك دەربارەی دیارییکردنی کاتی پێنج نوێژە فەڕزەکان.

١١- کورتە باسێك دەربارەی گرنگیی و گەورەیی نوێژی بەیانی و شەونوێژ.

١٢- کورتە باسێك دەربارەی پێگەی ستایشکراو (المقام المحمود).

١٣- کورتە باسێك دەربارەی شیفابوونی قوڕئانەوە.

١٤- کورتە باسێك دەربارەی ڕووح.

١٥- کورتە باسێك دەربارەی مرۆڤبوونی پێغەمبەران.

بۆیە دەتوانین بڵێین: ئەم بەرگی چواردەیەمە یەکێکە لەو بەرگانەی زۆرترین کورتەباسیان گرتوونەتە خۆیان و، کورتەباسەکانیش، زۆر جۆراو جۆرن و گەلێك بواریان گرتوونەوە.

شایانی باسیشە - خوا پشتیوان بێ - بڕیارمان داوەو عەزممان جەزم کردوە، کە لەمەو دوا زیاتر دەست لەم تەفسیرە بجووڵێنین، هەم لە تۆمار کردن و نووسینەوە و ئامادەکردنی بۆ چاپ و، هەم لە چاپکردنیشی و، شایانی باسە لە تۆمارکردنی دا، گەیشتووینە جوزئی بیست و هەشت (٢٨).

٢٢ / شەعبان /١٤٤١ ك

١٥ / نیسان /٢٠٢٠ ز

هەولێر

له تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

PDF

AliBapir/عەلی باپیر

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
عربي - كوردي - English

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

تەفسیری سووڕەتی

الإسراء

دەستپێک

بەڕێـــــزان!

خــوا ﷻ پشــتیوان بــێ، ئەمــڕۆ کــە (٧)ی مانگــی شــەووالی ســاڵی (١٤٣٨)ی کۆچیــی، بەرانبــەر: (٧)ی تەممــوزی (٢٠١٧)ی زایینییــە، دەســت دەکەیــن بــە تەفســیر کــردنی ســوورەتی (الإسراء)، ئنجــا ئێمــە ئــەم دەرســەمان تەرخــان دەکەیــن بــۆ پێناســەکردن و، خســتنە ڕووی نێوەڕۆکــی ســوورەتی (الإسراء)، ئەویــش لــە حــەوت (٧) بڕگــەدا.

پێناسە و نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە

یەکەم: شوێنی دابەزینی:

ئــەم ســوورەتە لــەلای زۆربــەی زانایــان ســوورەتێکی مەککەییــە و، ژمــارەی ئایەتــەکانی بەپێــی ســەرژمێری ژمــاردنی (أهــل الكوفــة) بریتیــە لــە (١١١) ئایــەت، بــەڵام (أهــل المدينــة، وأهل الشــام، وأهــل البــصرة، وأهــل مكــة) ژمــارەی ئایەتەکانیــان بــە (١١٠) ئایــەت دانــاوە، بــەڵام هەنــدێ لــە زانایــان ڕایــان وایــە کــە (٢) یــان (٤) یــان (٥) یــان (٨) ئایــەتی ئــەم ســوورەتە، مەدینەییــن.

ئنجــا هەندێکیــان دەڵێــن: ئــەو ئایەتانــەش، ئنجــا (٢) یــان (٤) یــان (٥) یــان (٨) ن، لێــرەوە دەســت پێدەکــەن، (واتــە: لــە دوای ئــەم ئایەتــەوە، ئایەتــە مەدینەییــەکان دەســت پێدەکــەن): ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ...﴿٧٣﴾ ﴾الإسراء، لەوێــوە تاکــو (٨) ئایــەت، یاخــود تاکــو (٢) یــان (٤)، یــان (٥) بژمێــرە.

هەندێکیشــیان ڕایــان وایــە کــە نەخێــر ئایەتــە مەدینەییــەکان لێــرەوە دەســت پێدەکــەن: ﴿ وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ...﴿٣٣﴾ ﴾الإسراء، لەوێــوە تاکــو ئەوەنــدە ئایەتــە، بەپێــی جیاوازیــی بۆچوونــەکان، (٢، ٤، ٥، ٨).

بــەڵام ئــەوەی کــە مــن لێــی حاڵیــی بــووم، دوای ئــەوەی ورد ســەرەنجی سروشــتی ســوورەتەکەم داوە، هەروەهــا پێکــەوە پەیوەســت بــوونی ئایەتــەکان، ئەوەیــە کــە ســوورەتەکە

هەمووی مەککەییە، هەڵبەتە دەشگونجێ - وەك ئەوە هەیە لە هەندێ سوورەتەكاندا - ئایەتێك لە مەدینەدا هاتبێتە خوار، دوایی خرابێتە نێو سوورەتێك كە پێشتر لە مەككەدا هاتۆتە خوار، واتە: دەگونجێ هەندێك سوورەتی مەككەیی، بە چەند ئایەتێك كە لە مەدینەدا هاتوونەتە خوارێ، تەواو كرابن، بەڵام بە سەرەنجدانی من ئەم سوورەتە وا پێناچێ هیچ ئایەتێكی وای تێدا بێ، كە ناچارمان بكات بڵێین: ئەوە لە مەدینەدا هاتۆتە خوار و هیچ بەڵگەیەكی دڵنیاكەرەوەش لەوبارەوە نیە.

چەند دەقێك لەبارەی ئەم سوورەتە موبارەكەوە:

{**أَخْرَجَ النَّحَّاسُ وَابْنُ مُردَوَيه عَنِ ابنِ عَبَّاسٍ رَضيَ اللَّهُ عَنهُمَا، قَالَ: نَزَلَتْ سُورَةُ بَنِي إِسرَائِيل فِي مَكَّة، وَأَخْرَجَ ابنُ مُردَوَيه عَن ابنِ الزُّبَير، (عَبدُ اللَّهِ ابنُ الزُّبَير) مِثلَهُ**}.

واتە: نەحجاس و ئیبنو موردەوەیهـ، لە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسەوە (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) گێڕاویانەتەوە كە گوتوویەتی: سوورەتی بەنی ئیسرائیل لە مەككە هاتۆتە خوار، هەروەها (**إِبنُ مُردَوَيه**) لە عەبدوڵڵای كوڕی زوبەیریشەوە هەمان دەقی هێناوە.

ئەمە لە زۆربەی تەفسیرەكاندا هاتوە، بۆ وێنە:

١- (فتح القدير)ی (الشوكاني)،

٢- (التحرير والتنوير)ی (محمد الطاهر بن عاشور)،

٣- (جامع البيان)ی (الطبري).

دووەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە دوو ناوی سەرەكیی هەن:

١)- (**سُورَةُ الإِسراء**)، لەبەر ئەوەی سەرەتاكەی ئاوا دەست پێدەكات: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ﴾، كە لە زۆربەی موصحەفەكاندا هەروا نووسراوە: (**سُورَةُ الإِسراء**).

٢)- (**سُورَةُ بَنِي إِسرَائِيل**)، كە لە سەردەمی هاوەڵاندا (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەر زیاتر ئەو ناوە باو بووە، واتە: (**سُورَةُ بَنِي إِسرَائِيل**) باو بووە بۆ ئەم سوورەتە، با تەماشای ئەم دەقە بكەین:

١- {**عَن عَائِشَةَ رَضيَ اللَّهُ عَنهَا، قَالَت: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ كُلَّ لَيْلَةٍ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالزُّمَرِ**} (**أَخرَجَهُ الترمذي: ٢٩٢٠، قَالَ أبو عيسى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غريب، وَالنَّسَائِيُّ فِي الكُبرى: ١١٤٤٤، وَصَحَّحَهُ الأَلبَانِي**).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو هەموو شەوێك سوورەتی بەنی ئیسرائیل و سوورەتی (الزُّمَر)ی دەخوێند.

دیارە کە فەرموویەتی: هەموو شەوێك، مەرجیش نیە، هیچ شەوی نەبواردین! بەڵام واپێدەچێ ئەو کاتە دایکمان عائیشە زۆرجار پێغەمبەری خوای بینیبێ ﷺ کە ئەو دوو سوورەتەی خوێندوون، ئنجا ئایا هەر لەبەر خۆیەوە خوێندوونی، بەبێ نوێژ؟ یان لە نوێژدا خوێندوونی؟ ئەوەی ڕوون نەکردۆتەوە، بەڵام هەردوو ئەگەرەکە، هەن:

أ- وەك ویردێك خوێندبنی.

ب- یاخود لە شەو نوێژدا خوێندبنی، یان لە نوێژی بەیانی، یان لە خەوتناندا.

٢- دەقێکی دیکە لەو بارەوە کە ئەم سوورەتی (**الإسراء**) لە سەردەمی هاوەڵاندا سوورەتی بەنی ئیسرائیلیان پێ گوتوە: {**عَنِ ابنِ مَسعُودٍ** ﷺ **قَالَ: فِي بَنِي إِسرَائِيلَ والكَهْفَ ومَرْيَم، إِنَّ هُنَّ مِنَ العِتَاقِ الأولِ، وَهُنَّ مِنْ تِلادِي**}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ)، دەربارەی سوورەتی بەنی ئیسرائیل و کەهف و مەریەم گوتوویەتی: ئەم سێ سوورەتە لە ماڵە زۆر بە نرخەکەی سەرەتان و، لەو سوورەتانەن کە لە سەرەتاوە من لە بەرم کردوون.

وشەی: (**العِتَاقِ**) دەڵێ: (**عِتَاقِ: عَتِقَ الشَّيءُ يَعْتِقُ عِتْقاً وَعَتْقاً: قَدُمَ فَهُوَ عَاتِقٌ وعَتِيق، والعِتَاقُ مِنَ الطَّيرِ الجَوَارِح، ومِنَ الخَيْلِ: النَجَائِب، والعَتِيقُ: الكَرِيمُ، وثَوْبٌ عَتِيقٌ: جَيِّد الحِيَاكَة، وَالبَيْتُ العَتيق: الكَعْبَة، والجَمْعُ: عُتُق وَعِتَاق**)[2].

واتە: (**عِتَاقِ: عَتِقَ الشَّيءُ يَعْتِقُ عِتْقاً وَعَتْقاً: قَدُمَ**)، واتە: ئەو شتە لە مێژینەیە، دێرینە، ئنجا ناوەکەی (**عَاتِق، وعَتِيق**)ی بۆ بەکاردێن و، (**عِتَاقِ**) لە باڵندان، واتە: ئەو باڵندانەی کە گۆشت خۆرن و، لە وڵاخە بەرزان (**عِتَاقِ**) واتە: وڵاخی نەجیب {(**النَّجَائِب**)، کە کۆی (**نَجِيبة**) یە، واتە: ئەسپی ڕەسەن}، هەروەها (**عَتِيق**)، واتە: بەڕێز، (**ثَوبٌ عَتِيق**) واتە: پۆشاکێك باش چنرابێ، (**البَيتُ العَتِيق**) کەعبەیە، کۆی (**عَتِيق**) یش بریتیە لە: (**عُتُقُ وعِتَاق**)، کەواتە: کە گوتوویەتی: {**إِنَّ هُنَّ مِنَ العِتَاقِ الأول**}، واتە: لەو سوورەتە دێرین و زۆر بە پێز و بە هێزانەن، کە لە سەرەتاوە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود لەبەری کردوون.

---

(١) فَتحُ القَدِير للشوكَاني: ج٣، ص٢٤٧

(٢) المُعجَمُ الوَسِيط، ص٥٨٢.

وشـەی (تِـلاد): دەڵـێ: (تَلَـدَ: الـشَّيء يَتلُـدُ ويَتْلِـدُ: قَـدُمَ، والتِّـلادُ: المَـالُ الأَصـلِيُّ القَدِيـم)، (وَهُـنَّ مِـن تِـلادِي: أَي: مِـن أَوَّلِ مَـا تَعَلَّـمَ مِـن القُـرآنِ وكَسَـبَهُنَّ عِلْـمَاً)[1].

(تَلَـدَ يَتْلُـدُ، وتَلَـدَ يَتْلِـدُ: قَـدُمَ)، ئـەو شـتە قەدیـم بـوو، دێریـن بـوو، (تِـلاد): ماڵێـکی ڕەسـەنی دێرینـە، کـە ئینسـان هەیبـێ و زۆر خۆشـیبوێ، کـە عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: (وَهُـنَّ مِـنْ تِـلادِي)، لـەو سـوورەتانەن کـە لـە سـەرەتاوە مـن لەبـەرم کـردوون و، دەسـتم هێنـاون وەك گەنجینەیـەك (گەنجینەیـەکی مەعنەویـی).

٣- لەوبارەوە ئەم دەقەش هەیە: کە سوورەتی (الإسراء) لە سەردەمی هـاوەڵاندا سوورەتی بەنی ئیسرائیلی پێ گوتراوە: (أَخرَجَ بُن أَبِي شَيبَة عَن أَبِي عَمرِو الشَّيبَانِي، قَال: صَلَّى بِنَا عَبدُاللَّهِ الفَجرَ، فَقَرَأَ السُّورَتَينِ الأَخِرَةُ مِنْهُمَا: بَنُو إِسرَائِيل).

واتـە: ئیبنـو ئەبـی شـەیبە لـە باوکـی عەمـڕی شـەیبانییەوە هێناویـەتی، دەڵـێ: عەبدوڵـڵا (عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود) نوێـژی بەیـانی پێکردیـن، دوو سـوورەتی خوێنـدن، هـی دووەمییـان سـوورەتی بەنـو ئیسـرائیل بـوو.

سێیەم: ڕیزبەندیی ئەم سوورەتە:

بـە نسـبەت ڕیزبەندیـی ئـەم سـوورەتە موبارەکـەوە، لـە (مصحـف)دا، ژمـارە: (١٧)یـەو، لـە ڕیزبەندیـی دابەزیـن (تَرتِيـب النُّـزُول)دا زۆربـەی زانایـان بـە ژمـارە (٥٠)یـان دانـاوە و، گوتوویانـە: پێـش سـوورەتی (یونـس) و لـە دوایـی سـوورەتی (القَصَـص) هاتۆتـە خـوارێ، بـەڵام بەشێکیشـیان بـە کەمـتر لـە (٥٠)شـیان دانـاوە، بـۆ وێنـە گوتوویانـە: ڕیزبەندیـی دابەزینـی، بریتیـە لـە (٤٧) یـان (٤٨) یـان (٤٩)، ئنجـا بەپێـی ئـەو ڕیزبەندییـە دەبـێ ئـەم سـوورەتە لـە نێوەڕاسـتی قۆناغـی مەککـە، یـان زووتریـش دابەزیبـێ، کـە ئـەوەش لەگـەڵ ئـەو ڕایـەدا گونجـاوە کـە دەڵـێ: سـەفەری شـەوڕۆیی و بەرزبوونـەوە (الإسراء والمعـراج) لـە کۆتایـی قۆناغـی مەککـە (سـاڵانی: ١٠ - ١٢)دا نەبـووە، بەڵکـو زۆر زووتـر بـووە، یـان پێغەمبـەری خوا ﷺ زیاتـر لـە سـەفەرێکی لـەو جـۆرەی بـووە، وەك خـوا پشـتیوان بـێ لـە کاتـی تەفسـیرکردنی سـەرەتای سـوورەتی (النجـم)دا پێیدەگەیـن.

---

(١) المُعجَمُ الوَسِيط، ص٨٦.

(الأَصَحُّ أَنّـهُ كَانَ قَبْلَ الهِجـرَةِ بِنَحـوِ سَـنَةٍ وخَمسَـةِ أَشـهُرٍ)[١]، واتـە: قسـەی ڕای ڕاسـتتر ئەوەیـە کـە شـەوڕۆی پێغەمبـەر ﷺ لـە مەککـەوە بـۆ فەڵەسـتین (بـۆ قـودس)، پێـش کۆچکـردنی بـووە بـۆ شـاری یەثریـب، بـە دەوری سـاڵێك وپێنـج مانـگ، یـانی: سـاڵ و نیوێـك، یـان ئـەو دەوروبـەرە.

چوارەم: نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە:

نێوەڕۆکیـی ئـەم سـوورەتەش وەك هـی سـەرجەم قوڕئـانی مەککەیـی دەچـێ، کـە ئێمـە لـە سـەرەتای تەفسـیری سـوورەتی (الأنعـام)دا بـە درێژیـی لـەو بـارەوە قسـەمان کـردوە، دەربـارەی سروشـتی قوڕئـانی مەککەیـی، لەبـەر ئـەوە کـە یەکـەم سـوورەتی مەککەیـی بـوو، ئێمـە لـە ڕیزبەندیـی موصحەفـدا لـە تەفسـیرکردنماندا پێـی بگەیـن، بـەو قەبارەیـە، ئەگەرنـا سـوورەتی (الفاتحـة)ەش زۆرێـك لـە زانایـان هـەر بـە سـوورەتێکی مەککەییـان دانـاوە، ئنجـا ئـەو بابەتانـەی کـە لـە قوڕئـانی مەککەیـی دا جەختیـان لەسـەر کراوەتـەوە - کـە ئـەم سـوورەتی (الإسراء)ەش یەکێکـە لـەوان - بابـەتی بوونناسـیی، ئیـمان و عەقیـدە، خواپەرسـتیی، ڕەوشـت و ئـاکار، بەسـەرهاتی پێغەمبـەران (علیهـم الصـلاة والسـلام)، ئنجـا کـە دەڵێین: ئیـمان و عەقیـدە، واتـە: بـاسی خـوا ﷻ: سیفەتەکانی و، نـاوەکانی و، بەدیهێنەرایەتیـی خـواو، پەروەردگارێتیـی خـواو، تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا، پاشـان بـاسی فریشـتەکان، ئنجـا بـاسی ڕۆژی دوایـی: ئاخیـر زەمـان، قیامـەت، بەهەشـت، دۆزەخ، هەروەهـا بـاسی پێغەمبـەران (علیهـم الصـلاة والسـلام) و، کتێبـەکان کـە خـوا بـۆ پێغەمبـەرانی ناردوون، ئـەو بابەتانـە نێوەڕۆکیـی قوڕئـانی مەککەیـی پێـك دێنـن، کـە وەك گوتمـان: ئـەم سـوورەتی (الإسراء)یـش، هـەر یەکێکـە لـەوان، بـەڵام لـەم سـوورەتەدا بـە شـێوەیەکی تایبـەت جەخـت لەسـەر هـەردوو بابـەتی: سـەلماندنی پێغەمبەرایەتیـی موحەممـەد ﷺو، سـەلماندنی ئـەوە کـە قوڕئـان وەحیـی خوایـە: (إِثبَاتُ نُبُـوَّةِ مُحَمَّـدٍ، وَإِثْبَاتُ أَنَّ القُـرآنَ وَحْـيٌ مِـنَ اللّـه)، ئـەم دوو بابەتـە زۆر جەختیـان لەسـەر کراوەتـەوەو، پانتاییـەکی زۆر لـەم سـوورەتەدا، بـۆ ئـەو دوو بابەتـە تەرخانکـراوە.

هەروەهـا ئـەم سـوورەتە تاکـە سـوورەتێکی مەککەییـە، کـە پانتایـی هـەژدە (١٨) ئایـەت بەسـەریەکەوە تێیـدا تەرخانکـراون، بـۆ بـاسی ڕەوشـت و ئـاکار، هـەم ڕەوشـتە پەسـند و جوانـەکان، هـەم خـوو خـدە خـراپ و پەسـتەکان، کـە ئەوانیـش ئایەتـەکانی (٢٢ - ٣٩)ن، کـە ئێمـە لـە دەرسی سـێیەمی ئـەم تەفسـیرەماندا شـییان دەکەینـەوە.

---

(١) ج١٥، ص٦.

پێنجەم: تایبەتمەندییەکانی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە چەند شتێکی تایبەتی تێدا هاتوون، کە پێم وایە تایبەتن بەم سوورەتەوە، ئەوانیش:

١- باسی شەوڕۆیی (سەفەری شەوی) پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککەوە بۆ شام، تەنیا لەم سوورەتەدا باسکراوە، بەڵێ لە سوورەتی (النجم)دا لە ئایەتی: (١٢ - ١٨)، لەوێدا باسکراوە، بەڵام هیّ ئەویّ باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەرە ﷺ و باسی شەوڕۆ، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

٢- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی دووجار تێکدان و خراپەکاریی جوولەکەو، سزادرانیشیان کراوە.

٣- تەنیا لەم سوورەتەدا بەسەریەکەوە، خوا باسی بیست وچوار (٢٤) ڕەوشت و ئاکار دەکات، کە (١٨) ئایەتیان بۆ تەرخان دەکات، ئایەتەکانی: (٢٢ - ٣٩)، کە (١٢)یان ڕەوشت و ئاکاریی پەسندن و (١٢)شیان ڕەوشت و ئاکاری ناپەسندن، کە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە بەو شێوەیە دابەشکرابن، بەڵام من بە زۆر لێوردبوونەوەو سەرنجاندان بۆم دەرکەوتوە، کە ژمارەیان (٢٤)ە و (١٢) بە (١٢)ەن، بە پەسند و ناپەسندەوە، ئنجا ئەو ڕەوشت و ئاکارە پەسندانە و خۆ پێ ڕازاندنەوەیان و، ڕەوشتە ناپەسندو خراپەکان و، خۆ لێ دوورخستنیان و، خۆ لێبژار کردنیان، بە حیکمەت ناوهێنراوە.

٤- باسی ئەوە کە هیچ شتێك نیە تەسبیح و تەحمیدی خوا نەکات، (واتە: خوا بە پاك نەگریّ وستایشی نەکات)، بەڵام ئێمە تێی ناگەین، ئەویش تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، لە ئایەتی ژمارە (٤٤)دا هاتوە: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡ ...﴿٤٤﴾﴾ الإسراء، ئەگەرنا لە زۆر سوورەتاندا خوا ﷻ باسی ئەوەی کردوە کە ئاسمانەکان و زەوی خوا بە پاك دەگرن و ستایشی دەکەن، بەڵام ئەوە کە هەموو شتێك خوا بە پاك بگریّ وستایشی بکات و ئێمەش تێی نەگەین، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

٥- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی ڕێزگرتنی خوا لە مرۆڤ کراوە، بە بێژەی (تکريم) کە لە ئایەتی ژمارە (٧٠)دا هاتوە: ﴿وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ...﴿٧٠﴾﴾ الإسراء، بەو بێژەیە تەنیا لێرەدا هاتوە، ئەگەرنا لە سوورەتی (**التين**)دا: ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ ﴿٤﴾﴾ التين، واتە: بە دڵنیایی مرۆڤمان لە باشترین شێوەدا دروستکردوە.. هەروەها لە کۆتایی سوورەتی (**الأحزاب**)دا: ﴿إِنَّا عَرَضۡنَا ٱلۡأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡجِبَالِ فَأَبَيۡنَ أَن يَحۡمِلۡنَهَا وَأَشۡفَقۡنَ مِنۡهَا وَحَمَلَهَا ٱلۡإِنسَٰنُۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومٗا جَهُولٗا ﴿٧٢﴾﴾ الأحزاب، واتە: ئەمانەتمان ڕانواند لەسەر ئاسمانەکان و زەوی و چیاکان، نەیانتوانی هەڵی بگرن و لێی ترسان، بەڵام ئینسان هەڵی گرت، هەروەها لە سوورەتی (**البقرة**)و لە

چەند شوێنێکی دیکەدا، باسی ئەوە کراوە کە مرۆڤ جێنشینی خوایە، بەڵام وشەی ڕێزمان لێگرتوە (**كرَّمنا**) تەنیا لەم ئایەتی ژمارە (٧٠)ی سوورەتی (**الإسراء**)دا هاتوە.

٦- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی پایەی ستایشکراو (**المَقَامُ المَحمُود**)ی پێغەمبەر ﷺ کراوە: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ٧٩ ﴾الإسراء، واتە: لە شەوێدا بێداربە وشەونوێژ بکە ئەوە زێدەیە (لە فەرزەکان) بۆ تۆ، نیزیکە کە پەروەردگارت تۆ زیندوو بکاتەوە و پایەی ستایشکراوت پێبدا.

٧- تایبەتمەندییەکی دیکەی ئەم سوورەتە ئەوەیە، کە تەنیا لەم سوورەتەدا باسی ڕووح کراوە، هەڵبەتە وشەی ڕووح لە قورئاندا زۆر جار هاتوە، بەڵام ڕووح کە لە بارەیەوە پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرابێ و مەبەستیش پێی گیان (**روح**)ی مرۆڤ بێ و، خوای پەروەردگار وەڵامەکەی فێر بکات، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ إِلَّا قَلِيلٗا ٨٥ ﴾الإسراء، واتە: لە بارەی ڕووحەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: ڕووح لە کاری پەروەردگارمە و، ئەندازەیەکی کەمیش نەبێ زانیارییتان پێنەدراوە {یانی: بەو ئەندازە کەمە زانیارییەش دەرکی چییەتی ڕووح ناکەن}.

٨- لەم سوورەتەدا لە بیانووەکانی کافرەکان بەسەر یەکەوە نۆ (٩) بیانوو هاتوون، ئەوانەیان کردۆتە پاساو و بیانوو کە ئەوە داواکارییانەیان بۆ جێبەجێ بکات، ئنجا ئیمان بە پێغەمبەر ﷺ بێنن و بڕوا بە قورئان بێنن، لە ئایەتەکانی: (٨٩ - ٩٤)دا.

٩- تایبەتمەندییەکی دیکەی ئەم سوورەتە ئەوەیە، کە تەنیا لەم سوورەتەدا باسی چۆنیەتی نوێژ و پاڕانەوە کراوە، لە ڕووی دەنگ هەڵهێنان و دەنگ کپ کردنەوەوە، خوا ﷻ ئامۆژگاریی پێغەمبەر ﷺ دەکات: ﴿ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ١١٠ ﴾الإسراء، (صلاة) دەگونجێ مەبەست پێی نوێژ بێت و، دەشگونجێ مەبەست پێی موتڵەقی پاڕانەوەو ڕاز و نیاز بێ لەگەڵ خوادا، دەفەرموێ: نە دەنگت بە (صلاة) بەرز بکەوەو، نە دەنگیش کپ و نزم بکەوە، ﴿ وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ﴾، لەو نێوانەدا {لە نێوان دەنگهەڵێنان و دەنگ کپ کردن دا} ڕێیەکی میانجیی بگرە، واتە: حاڵەتێکی میانجیی بەخۆوە بگرە.

ئەمە پێناسەو خستنەڕووی بابەت و نێوەڕۆکیی سوورەتی موبارەکی (الإسراء) بوو، خوا پشتیوان بێ لە داهاتوودا دەچینە سەر دەرسی یەکەم و، ڕوونکردنەوەو شیکردنەوەی ماناو نێوەڕۆکی هەشت (٨) ئایەتی سەرەتای ئەم سوورەتە موبارەکە، کە وەك گوتم: وەك پێشەکیی وان بۆ کۆی بابەتەکانی.

شەشەم: دابەشکردنی بابەتەکانی ئەم سوورەتە بۆ یازدە دەرس:

وەك عادەتی خۆم لە تەفسیر کردنی هەموو سوورەتەکاندا، پێشێ باش باش سەرنجی ئایەتەکان دەدەم و تێیانەوە ڕادەمێنم: داخۆ چەند ئایەت زیاتر پێکەوە پەیوەستن، ئەگەرنا وەك لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (الأنعام)دا باسم کردوە، بە تایبەت سوورەتە مەککەییەکان، (ماشاءاللّٰه) وەك دەریا چۆن شەپۆل دەدات، شەپۆل لە دوای شەپۆل دێ و بۆت لە یەك جیا ناکرێتەوە و هەمووی پێکەوە پەیوەستە، زۆر جار سوورەتە مەککەییەکانیش بەو شێوەیەن، سوورەتە مەدینەییەکان جار جار بەپێی باس و بابەتەکان، دەتوانی لێکیان جیا بکەیەوە.

بەڵام بەهەر حاڵ، پێموایە سوورەتە مەککەییەکانیش خوای کارزان و زاناو شارەزا و میهرەبان، وای داناون {وەك تاکو ئێستا هەروام هێناوە} کە هەر کۆمەڵە ئایەت، کۆمەڵە ئایەت، جۆرێك لە پەیوەستیی تایبەتییان پێکەوە هەیە، کە دەتوانی بیانکەی بە دەرسێك، لە کۆڕێکدا، لە وتارێکدا، ئەوانە بەیەکەوە تەفسیر بکەی، ئەوەش یەکێکی دیکەیە لە ڕووەکانی ئیعجازی قورئان! ئنجا من ئەم سوورەتە موبارەکە کە ئایەتەکانی: سەدو یازدە (١١١)ن، کردوومن بە یازدە (١١) دەرس:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ٨)، واتە: (٨) ئایەت، کە وەك پێشەکیی وایە، بۆ سەرجەم بابەتەکانی دیکەو، باسی شەوڕۆی پێغەمبەری خوا ﷺ دەکات، لە مزگەوتی حەرامەوە لە مەککە بۆ مزگەوتی ئەقصا لە شام، هەروەها باسی ڕووداوێکی گرنگی گەلی جوولەکە دەکات، کە بریتیە لەوەی دوو جاران خراپەکاریی و تێکدان دەکەن لە زەوییداو، هەردووك جارەکەش خوا ﷻ کەسانێکیان بۆ دەڕەخسێنێ کە سزایان بدەن و، لەسەر ئەوە تەمبێیان بکەن.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (٩ - ٢١)، واتە: (١٣) ئایەت، کە لەو (١٣) ئایەتەدا خوا ﷻ وێڕای پێناسەیەکی ناوازەی قورئان، کە باشترین ڕێنماییە، باسی چەند مەسەلەیەکی دیکەی جۆراو جۆریشی کردوە، کە هەموویان لە بازنەی خستنە ڕووی یاساکانی خوا (سُنَنُ اللّٰه)دا خۆیان دەبیننەوە، کە وەك دواتر قسەیان لەسەر دەکەین، خوا ﷻ لەو چەند ئایەتەدا، کۆمەڵێك یاسای خۆی (یاسای گەردوونی) کە لە ژیانی بەشەردا دایناون، خستوونیە ڕوو.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی: (٢٩ - ٣٩)، واتە: (١٨) ئایەت، کە باسی بیست و چوار (٢٤) ڕەوشت و ئاکاریان تێدا کراوە، دەشگونجێ بڵێین: (٢٥) یان زیاتریش، (١٢)ی پەسندو، (١٢)ی ناپەسند، کە

(١٢) پەسندەکان بە بە تەنیا پەرستنی خوا (**التوحید**) دەستیان پێکراوەو، هەر بەویش کۆتاییان پێ هێنراوە، ئنجا تێکهەڵکێش لەگەڵ تەنیا پەرستنی خوا، وەك ئاکارێکی زۆر ناپەسندیش باسی هاوبەش بۆ خوا دانان کراوە، هەم لە سەرەتاوە هەم لە کۆتاییەوە، هەروەها پێناسەی حیکمەت کراوە بە: وەدەستهێنانی خۆ ڕازاندنەوە بە سیفەتە بەرزو پەسندەکان و، لە خۆ داڕنین و خۆ پاککردنەوە لە سیفەتە نزم و پەستەکان، واتە: (**التحلِيَةُ بِالفَضَائِلِ، والتَّخلِيَةُ مِنَ الرَّذَائِلِ**).

دەرسی چوارەم: ئایەتەکانی: (٤٠ - ٥٢)، واتە: (١٣) ئایەت دەگرنەوە، کە تێیاندا کۆمەڵێك ڕاستیی گەورەو گرنگ لە بارەی: خوا بەیەکگرتن و، ڕۆژی دوایی و قورئانەوە، خراونە ڕوو، لە میانی ئەوەشدا ئاماژە بە ژمارەیەك بیرۆکەو هەڵوێستی پووچ و نەفامانەی بێبڕوایان کراوە و ئەگەر بە پێویست زانرابێ، ئەو بیرۆکانە بەرپەرچیش دراونەوە، جاری واش هەیە بیرۆکەیەك کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان (کافرەکان) خستوویانەتە ڕوو، خوا ﷻ باسی دەکات، هەر بە باس کردنی ئیکتیفا دەکات، چونکە هێندە پووچە! پێویستیی بە دەرخستنی پووچەڵییەکەی ناکات.

دەرسی پێنجەم: ئایەتەکانی: (٥٣ - ٦٠)، واتە: (٨) ئایەت، لەم (٨) ئایەتەشدا چەند ڕێنماییەکی گرنگ ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان کراون، لە بواری هەڵسوکەوت لەگەڵ نەیارانیان دا، هەروەها باسی پایەی بەرزو بێ وێنەی خوا کراوە، کە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) و بەندە بۆ خوا صوڵحاوەکان، چۆن مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن و، چۆن هەموو هەوڵ و کۆششیان ئەوەیە کە زیاتر لە خوا نیزیك ببنەوە، هەروەها باسی چەند یاسایەکی خوای کارزان کراوە، لە ژیانی بەشەردا.

دەرسی شەشەم: ئایەتەکانی: (٦١ - ٦٥)، واتە: (٥) ئایەت، تێیاندا باسی بەسەرهاتی ئادەم ﵇، و ئیبلیسی نەفرین لێکراو، کراوە، کە چۆن لەبەر حەسەد و خۆ بەزلگریی، کڕنووشی ڕێزگرتنی بۆ ئادەم نەبردوە و، هەڕەشەی سەختیشی لەوەچەکەی کردوە، کە هەموویان گومڕا بکات، خوای باڵا دەستیش بێ منەتی کردوە و، پێشی ڕاگەیاندوە: کە ناتوانێ بەندە چاك و ساغەکانی خوا، بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە.

دەرسی حەوتەم: ئایەتەکانی: (٦٦ - ٧٢)، واتە: (٧) ئایەت دەگرێتەوە، کە لەم حەوت ئایەتەشدا خوا ﷻ باسی بەخشش و کەرەمی بێ سنووری خۆی لەگەڵ بەندەکانیدا دەکات، هەم لە بواری نیعمەتەکانیدا، وەك ملکەچکردنی دەریاو وشکانیی، بۆیان، هەم لە بواری دەرباز کردنی مرۆڤەکاندا لە کارەسات و بەڵایەکان، پاشان باسی ڕێزگرتنی خوا لە مرۆڤەکان و، دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان و گوزەرانیان کراوە، لە کۆتاییشدا باسی سەرەنجامی پڕ خێر و فەڕی بڕواداراانی بەرچاو ڕۆشن کراوە، بە پێچەوانەشەوە: سەرەنجامی شووم و نەگبەتی بێبڕوایانی دڵ کوێر لە قیامەتدا، خراوەتە ڕوو.

دەرسی هەشتەم: ئایەتەکانی: (٧٣ - ٨١)، واتە: (٨) ئایەت دەگرێتەوە، لەم دەرسەدا تەوەری سەرەکیی بریتیە لە ئامۆژگاریی و ڕێنمایی کردنی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ و لە پشت ئەویشەوە

بۆ ئۆممەتەکەی و شوێنکەوتووانی، کە وریای فرت و فێڵ و پیلان و گوشاری بێبڕوایان بن: لە ڕاستەڕێ لایان نەدەن، هەروەها باسی هەوڵی کافرەکان کراوە بۆ دەربەدەرکردن و شار بەدەرکردنی پێغەمبەر ﷺ لە مەککە کراوە، پاشان خوا ڕێنمایی پێغەمبەرەکەی خۆی کردوە، کە نوێژە فەرزەکان و شەو نوێژیش بکات و، لە خواش بپاڕێتەوە کە چونە ژوور و چونە دەری، باش و ڕاست و ڕێك بێ و ڕایبگەیەنێ: کە هەق هات و باتیڵ پووچەڵ بۆوە.

دەرسی نۆیەم: ئایەتەکانی: (٨٢ - ٩٦)، واتە: (١٥) ئایەت دەگرێتەوە، کە تەوەری سەرەکیی ئەم پازدە ئایەتەش دوو بابەتن:

بابەتی یەکەم: باسی قورئانە، هەرچەندە هەندێك مەسەلەی دیکەشی لەگەڵ تێواخن کراون، بەڵام چەقەکە هەر باسی قورئانە.

بابەتی دووەم: کە تەوەری دووەم پێکدێنێ، باسی بیانوو گرتنی کافرەکانە، کە پێشنیاری سەیرو سەمەرەیان بۆ پێغەمبەری خوا کردوە ﷺ تاکو بڕوای پێبێنن، خواش وەڵامی ددانشکێنی قسەکانیانی فێری پێغەمبەرەکەی کردوە ﷺ و، ئێرە تاکە شوێنێکە کە کۆمەڵێك بیانوو بەسەر یەکەوە لە لایەن کافرەکانەوە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ خراونە ڕوو، کە ئەو شتانەمان بۆ جێبەجێ بکە، ئنجا ئێمە بڕوات پێ دێنین.

دەرسی دەیەم: ئایەتەکانی: (٩٧ - ١٠٤)، واتە: (٨) ئایەت، لەم (٨) ئایەتەشدا، سەرەتا لە چوار ئایەتی یەکەمدا چەند مەسەلەیەکی جۆراوجۆر خراونە ڕوو، کە تەوەری سەرەکییان بەرپەرچدانەوەی قسەو قاڵی کافرەکان و دەرخستنی سەرەنجامی شوومیانە لە ڕۆژی دوایی دا، هەروەها باسی توانایی خوا ﷻ بەسەر زیندووکردنەوەی مردووواندا و، باسی چرووکیی کافرەکان و دەوڵەمەندیی و بێ نیازیی خوا کراوە،

پاشان لە چوار ئایەتی دووەم دا، پێکەوە باسی ڕووبەڕووبوونەوەی مووسا عليه السلام و، فیرعەون کراوەو هەرکام لە: وتووێژی نێوانیان و، سەرەنجام و ئاکامی بێ مرادانەی فیرعەون و شوێنکەوتووانی و، ئاکامی بەختەوەرانەی مووسا و گەلەکەی (بنو إسرائیل)، خراوەتە ڕوو.

دەرسی یازدەیەم و کۆتایی: ئایەتەکانی: (١٠٥ - ١١١)، واتە: (٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، تەوەری سەرەکیی ئەم حەوت ئایەتەش، هەر باسی قورئان و پێغەمبەری کۆتاییە ﷺ، پاشان باسی یەکتایی خوا لە هەر سێ بوارەکانی: (ناوو سیفەتەکان، پەروەردگارێتیی، پەرستراوێتیی)دا، هەروەها ئامۆژگاریی خوا ﷻ بۆ پێغەمبەر ﷺ لە بواری چۆنیەتی نوێژ و پاڕانەوەی دا، بە نسبەت دەنگ بەرز و نزم کردنەوە، ئەوەش خراوەتە ڕوو، کە هەوڵبدات بە شێوەیەکی میانجیی نزاو پاڕانەوەکان، یاخود نوێژ و تاعەتەکەی ئەنجام بدات، واتە: نە دەنگ زۆر هەڵێنێ، نەدەنگ زۆریش کپ بکات.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا هەشت (٨) ئایەتی سەرەتای سوورەتی (الإسراء) شی دەکەینەوە، ئایەتی: (١ - ٨)، کە وەك پێشتر باسمان کرد: ئەم (٨) ئایەتە بۆ کۆی باس و بابەتەکانی ئەم سوورەتە، وەك پێشەکیی وان و، دوو بابەتی گەورەو گرنگیان تێدا خراونە ڕوو:

یەکەم: سەفەری شەو، شەوڕۆیی کردنی خوای بەرز و مەزن بە پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتی حەرامەوە لە مەککە، بۆ مزگەوتی ئەقصا لە شام (فەڵەستین) لە بەشێکی شەوێکدا، کە ئەوە بە بڕوای من، پاش پێغەمبەرایەتیی و وەحیی بۆ ناردنی خوا بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ گەورەترین و گرنگترین ڕێز لێنانی خوای کارزانە، بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ.

دووەم: هەواڵدان بە: دوو جار هەڵسانی جوولەکە بە تێکدان و خراپەکاریی و، ستەم و دەستدرێژیی لە زەویدا، لەو شوێنەی کە خۆیان دەسەڵاتیان تێیدا دەبێ لە شام، دوایی ڕەخساندنی کەسانێك لە لایەن خواوە (ڕەخساندنی کۆمەڵە بەندەیەك)، بۆ تەمبێ کردنی جوولەکەکان و لووت شکاندنیان، بابەتی یەکەم لە ئایەتی یەکەمدا، خراوەتە ڕووو، بابەتی دووەمیش لە ئایەتەکانی: (٤ - ٨)دا خراوەتە ڕووو، لە ئایەتی: (٢ و ٣)شدا بابەتێکی دیکە نێواخن کراوە، کە باسی نووحە عليه السلام و باسی ئەوەیە کە خوا سبحانه وتعالى کتێبی بە مووسا داوە، ببێتە ڕێنمایی بۆ گەلی ئیسرائیل.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى
بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١﴾ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَٰهُ
هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا۟ مِن دُونِى وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ إِنَّهُۥ
كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ
وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ
فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَٰكُم

بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ لِيَسُـۥٓـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا ﴿٧﴾ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ۚ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە . ئەو کەسە (ئەو زاتە) پاك و بێ خەوشە کە (لە بەشێکی) شەوێکدا شەورۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد، لە مزگەوتی حەڕامەوە (لە شاری مەککە) بۆ مزگەوتی دوورتر {ئەقصا، لە شاری قودس}، کە پیت و پێزمان خستۆتە دەور وبەری، (بۆیەش ئەو سەفەر و شەورۆییەمان پێکرد)، تاکو لە نیشانەکانی خۆمانی پێشان بدەین، بێگومان ئەو (خوا) بیسەری بینەرە ﴿١﴾ هەروەها کتێبیشمان بە مووسا داو، کردمانە ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل (پێشمان گوتن:) کە جگە لە من سەرپەرشتیارێکی دیکە مەگرن ﴿٢﴾ ئەی وەچەی ئەوانەی کە لەگەڵ نووح دا (لە کەشتییەکەیدا) هەڵمانگرتن! بە دڵنیایی ئەو بەندەیەکی سوپاسگوزار بوو (بۆ خوا) ﴿٣﴾ لە کتێبی (تەوڕات)یشدا بڕیارمان لەسەر بەنی ئیسرائیل داو، پێمان ڕاگەیاندن کە: بە دڵنیایی ئێوە دوو کەڕەتان خراپەکاریی و تێکدان لە زەویدا دەکەن و، بە ستەم و خۆ سەپاندنێکی گەورە باڵادەست دەبن ﴿٤﴾ ئنجا کە (کاتی) بەڵێنی کەڕەتی یەکەمیان هات (و خراپەکارییتان کرد)، چەند بەندەیەکی جەنگاوەری زەبر دەستی خۆمانمان دەنێرینە سەرتان، کە کەلێن و کونی خانووەکان (لێتان) دەپشکنن، (بۆ سۆراغ کردنتان و گرتن و کوشتنتان)، ئەوەش گفتێکە ئەنجام دراوە (بڕیاری کۆتایی لە بارەوە دراوە) ﴿٥﴾ دوایی نۆرەی زاڵبوون بۆ ئێوە دەگێڕینەوەو، سامان و کوڕانتان بۆ دەڕەخسێنین و ژمارەی کەسەکانی ئێوە (کەسە جەنگاوەرەکان) زیاتر دەکەین (لەوان) ﴿٦﴾ ئەگەر چاکە بکەن! چاکە لەگەڵ خۆتان دەکەن و، ئەگەر خراپەش بکەن! هەر بە خۆتانی دەکەن، ئنجا کە (کاتی) بەڵێنی ئەوی دیکە (دووەم) هات، (ستەم و خراپەکارییتان کردەوە لە زەویدا، ئێمە دووبارە بەندە جەنگاوەرە زەبر دەستەکانمانتان دەنێرینەوە سەرتان)، تاکو ڕووەکانتان (بە هۆی مەینەتیی و گرفتارییەوە) خەمبار بن، هەروەها تاکو (دوژمنەکانتان) بچنەوە نێو

مزگەوتەکەوە، وەك چۆن یەکەمجار چوون و، بۆ ئەوەی هەرچی ملهووڕیی و خۆسەپێنیی کردوویانە، بە وێرانکردن وێرانی بکەن ﴿٧﴾ نیزیکە پەروەردگارتان بەزەییتان لەگەڵدا بنوێنێ، (ئەگەر بگەڕێنەوە سەر ڕاستە ڕێ)، ئەگەر بشگەڕێنەوە (سەر ستەم و خراپەکاریی)، ئێمەش دەگەڕێینەوە سەر سزادانتان، دۆزەخیشمان کردۆتە سجنی بێبڕوایان ﴿٨﴾).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(سُبۡحَٰنَ): (السَّبحُ: المَرُّ السَّرِيعُ فِي المَاءِ أَو فِي الهَوَاءِ، والتَّسبِيحُ تَنزِيهُ اللَّهِ تَعَالى، وسُبْحَانَ أَصْلُهُ مَصدَرٌ نَحُو غُفرَانَ).

وشەی (سَبْحانَ) لە (سَبْح)ەوە هاتوە، کە بە ڕۆیشتنی خێرا دەگوترێ: لە ئاو، یاخود لە هەوادا، [مەلەکردن]، (تَسبِيح)یش بریتیە لە بە پاکگرتنی خوای بەرز، (سُبْحَانَ) ئەصڵەکەی چاوگە، یانی: (أُسَبِّحُ سُبْحَانَ)، یان: (سَبَّحْتُ اللَّهَ تَسبِيحاً) أی (نَزَّهْتُ اللَّهَ تَنْزِيهاً) یانی: خوام بە پاکگرت بە پاکگرتن.

(أَسۡرَىٰ): (السُّرَى: سَيْرُ اللَّيْلِ يُقَالُ: أَسْرَى يُسرِي، وَسَرَى يَسرِي)، (سُرى): بریتیە لە شەوڕۆیی (سەفەری شەو)، ئنجا بە دوو شێوە هاتوە: ١- (أَسْرَى يُسْرِي)، ٢- (سَرى يَسرِي)، هەردووکیان بە مانای: سەفەری شەوی کرد، دێن.

(وَكِيلًا): (التَّوْكِيلُ: أَنْ تَعْتَمِدَ عَلَى غَيرِكَ، وَتَجْعَلَهُ نَائِبَاً عَنْكَ، وَالوَكِيلُ فَعِيلٌ بِمَعنَى المَفعُولِ: ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾﴾النساء، أَي: إكْتَفِ بِهِ أَن يَتَوَلَّى أَمْرك)، وشەی (توكيل) ئەوەیە کە تۆ پشت بە غەیری خۆت ببەستی و، بیکەیە بریکاری خۆت، وشەی (وَكِيل) (فَعِيل)ە، بەڵام بە مانای (مَفعُول)ە، (وَكِيل)، واتە: (مَوكُول)، یانی: (مَوكُولُ إِلَيهِ)، کار پێ سپێردراو، کە دەفەرموێ: ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾﴾النساء، واتە: ئیکتیفا بکە بەوەی خوا کاروبارت بۆ بەڕێوەبەرێ.

(وَقَضَيۡنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ): (القَضَاءُ: فَصْلُ الأَمْرِ قَولاً كَانَ أَو فِعلاً)، (قَضَاء): بریتیە لە یەکلایی کردنەوەی کارێك، ئنجا بە قسە، یان بە کردەوە، ئەگەر بە قسە بێ، واتە: بڕیاری کۆتایی، ئەگەر بە کردەوە بێ، واتە: بە کردەوە ئەو شتە لێك جیا

بکەیەوە، (وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِي ٱلْكِتَٰبِ)، واتە: لە کتێبدا کە مەبەست پێی تەوڕاتە، یاخود کتێبەکانی دیکە، وەك دوایی باسی دەکەین، ئەو بڕیارەمان بۆ بەنی ئیسرائیل داو، پێشمان ڕاگەیاندن.

(وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا): هەروەها خۆتان بەرز دەکەنەوە و باڵا دەست دەبن بە باڵا دەست بوونێکی گەورە، (عَلاَ يَعْلُو عُلُوّاً وَهُوَ عَالٍ، وَعَلِيَ يَعْلَى عَلاَءً فَهُوَ عَلِيٌّ، والعُلُوُّ: الإرتِفَاع)، (عَلاَ، يَعْلُو، عُلُوّاً، وهُوَ عَالٍ)، واتە: بەرز بوو، بەرز دەبێتەوە، بەرز بوونەوە، ئەو بەرزە، هەروەها (عَلِيَ، يَعْلَى، عَلاءً فَهُوَ عَلِيٌّ)، ئەویش بە هەمان شێوە، بەرز بۆوە، بەرز دەبێتەوە، بەرز بوونەوە، ئەو بەرزە، کەواتە: (عَالٍ) و (عَلِيّ)، هەردووکیان بە مانای بەرز دێن، ئنجا یەکیان لە (عَلاء)وە هاتوە، یەکیان لە (عَلِيّ)یەوە هاتوە، (عُلُوّ)یش، واتە: بەرز بوونەوە، کە بە تەئکید مەبەست پێی باڵا دەستیی و دەسەڵات ڕانان و خەڵك خستنە ژێر ڕکێفی خۆیە.

(أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ): (البَأْسُ والبَأْسَاءُ: الشِّدَّةُ فِي النِّكَايَة)، وشەی (بَأْسُ) و (بَأْسَاء)، ئەوەیە کە ئینسان لە جەنگدا سەخت بێ و توند و بەهێز بێ، (أُوْلِي): یانی (أصحاب)، (أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ): یانی: خاوەنانی هێزێکی زۆر لە جەنگدا، (أَي ذوي قُوَّةٍ شَدِيدَة)، یانی: خاوەنانی هێزێکی زۆر، واتە: زەبر دەست و، زەبروەشێن.

(فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ)، (أَي: تَوَسَّطُوهَا وتَرَدَّدُوا بَيْنَهَا، وَقِيْلَ: الجَوْسُ: طَلَبُ ذَلِكَ الشَّيء بِاستقصَاء)، (فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ)، واتە: ئەو دوژمنانە کە بەسەرتاندا دەدەن، بە نێو کۆڵان و کووچەکاندا دەگەڕێن، واتە: پێیدا دێن و دەچن، یانی: هەمووی دەخەنە ژێر ڕکێفی خۆیان، هەندێکیش گوتوویانە: وشەی (جَوْس)، بریتیە لە داوا کردنی شتێك بە پشکنین و سۆراغ کردن و لێگەڕانی، واتە: هەموو کون و قوژبنانتان لێ دەگەڕێن.

(ٱلْكَرَّةَ): (الكَرُّ: العَطْفُ عَلَى الشَّيء بِالذَّاتِ أَو بالفِعْلِ)، (كَرّ) بریتیە لەوەی شتێك بگێڕدرێتەوە بۆ شتێك، بابدرێتەوە بۆ لای، ئنجا خودی شتەکە بگێڕدرێتەوە، یاخود، کردەوەکەی بۆ بگێڕدرێتەوە، (الكَرَّةُ: الرَّجعَةُ وزناً وَمَعْنَىً)، (كَرَّة) بە مانای (رجعة) دێ، واتە: یەك جار گەڕانەوە، ڕەنگە (کەڕەت)ی کوردیش هەر لەوەوە هاتبێ.

(نَفِيرًا): (نَفَرُوا إِلَى الشَّيء: أَسرَعُوا إِلَيهِ، وَيُقَالُ لِلقَومِ النَّافِرِينَ لِحَربٍ، أَو غَيرِهَا: نَفِير، تَسمِيَةً بِالمَصدَرِ)، (نَفَرَ)، واتە: بۆ شوێنەکە چوو بە خێرایی، (نَفَرُوا)، واتە: بەخێرایی بۆی چوون،

خەڵکێك كە بۆ جەنگ، یان بۆ شوێنێك دەچن بە خێرایی، پێیان دەگوترێ: (نَفِیر)، واتە: كەسانێك كە بە خێرایی بەرەو ئەو شوێنە دەچن، بە تایبەتی بۆ جەنگ، كە دیارە (نَفِیر) چاوگە، بەڵام وەك ناویش بەكار هاتوە بۆ كۆمەڵە كەسێك كە بە خێرایی بەرەو جەنگ، یان بەرەو مەترسییەك، یان بەرەو شوێنێك دەچن.

(لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ): بۆ ئەوەی ڕووتان خراپ بكەن، (**السَّيءُ: خِلَافُ الحَسَنِ، وهُوَ اسْمُ فَاعِلٍ، مِن سَاءَ يَسُوءُ: إِذَا قَبُحَ...**)، (**سَيِّئ**) پێچەوانەی (**حَسَن**)ە، (**حَسَن**) یانی: باش، بەڵام (**سَيِّئ**) یانی خراپ، ئنجا (**سَيِّئ**) (**إِسمِ الفَاعِل**)ە، لە (**سَاءَ يَسُوءُ فَهُوَ سَيِّئ**)، (**سَاءَ**) خراپ بوو، (**يَسُوءُ**) خراپ دەبێ، (**سَيِّئ**) یانی: خراپ، هەڵبەتە (لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ): بۆ ئەوەی ڕووتان ناشیرین بكەن، ڕووتان تاڵ و دزێو بكەن، ئینسان كە گرفت و مەینەتییەكی بوو، بە ڕووی، بە دەم و چاویدا دەردەكەوێ، خەفەتبار دەبێ، دەم و چاوی ڕەش و تاڵ دەبێ.

(وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا): (**تَبِرَ يَتبَرُ ويَتْبَرُ: هَلَكَ، ويَتَعَدَّى بِالتَّضعِيفِ: تَبَّرَهُ وَالإِسْمُ التَّبَار**)، (**تَبِرَ يَتبَرُ ويَتْبَرُ**)، (**تَبِرَ: هلك**) فەوتا. (**تبِر**)، (**لازم**)ەو پێویستیی بە (**مَفعُولٌ بِهِ**) ناكات، (**تَبِرَ زَيدٌ**) واتە: لەبەین چوو، بەڵام ئەگەر بتەوێ پێویستی بە (**مَفعُول**) بكات، دەڵێی: (**تَبَّرَ**)، وەك: (**تَبَّرَ زَيدٌ فُلاناً**) یانی: لەبەینی برد، (**تَبَّرَه**) یانی: لە بەینی بردو فەوتاندی، ناوی فەوتاندنیش بریتیە لە (**تَبَار**)، ﴿وَلَا تَزِدِ ٱلظَّـٰلِمِينَ إِلَّا تَبَارًۢا ۝٢٨﴾ نووح، واتە: ستەمكارەكان تەنیا فەوتانیان بۆ زیاد بكە، وەك نووح عليه السلام لە سوورەتی نووح دا فەرموویەتی.

(حَصِيرًا): (**الحَصِيرُ: الحَبسُ**)، (**حَصِير**) بەمانای سجن (**زیندان**) دێ، (**الحَصْرُ: التَضِييقُ، حَصِيراً حَابِساً وَمِهَاداً**)، دیارە (**حَصر**) بە مانای تەنگ پێهەڵچنینی شتێك دێ، (**حَصِير**) بە مانای (حەپسكەر) و (سجنكەر) دێ، شتێك كە هێڵی بڕوات، هەروەك (**حَصِير**) بە مانای ڕایەخ و شتێكیش دێ كە ڕادەخرێ، بۆ ئەوەی خەڵك لەسەری دابنیشێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

لەبەر ئەوەی ئێمە دواتر باسێكی تایبەت دەكەین، دەربارەی شەوڕۆیی پێغەمبەر ﷺ لە مەككەوە بۆ شام، پاشان باسێكی تایبەتیش دەكەین، دەربارەی ئەو دوو تێكدانەی جوولەكەكان، ئەو دوو ئاژاوەگێڕیی و تێكدان و خراپەكارییەی كە دەیانكەن. هەروەها ئەو دوو جۆرە سزادانەی كە بەسەریاندا سەپێنراون، ئنجا ئەم (٨) ئایەتەش زیاتر باسی ئەو دوو بابەتەن، بۆیە ئێمە لە مانا گشتییەكەدا بە خێرایی بەسەریاندا دەڕۆین، چونكە دوایی لە مەسەلە گرنگەكاندا، دوو باسی تایبەت لەو بارەوە دەكەین.

خوا ﷻ سەرەتا دەفەرموێ: ﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە ئەم كارە دەست پێدەكەم، دەست پێكردنی ئەم كارەم بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەیە، كە ئەویش وەك زۆر جاری دیكە گوتوومانە واتە:

ئەم كارە بەناوی خواوە دەكەم.

ئەم كارە بۆ خوا دەكەم.

ئەم كارە بەپێی شەریعەت و بەرنامەی خوا دەكەم.

ئەم كارە بە پشتیوانیی و هێزو پێزێك كە خوا پێم دەدات، ئەنجامی دەدەم.

هەموو ئەو واتایانە دەبێ لە دڵ بگری، كە دەڵێی: ﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾.

دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا﴾، پاكیی بۆ ئەو كەسەی، پاكیی بۆ ئەو زاتەی، بێ خەوشیی بۆ ئەو زاتەی، كە شەوڕۆی بە بەندەكەی كرد، ﴿سُبۡحَٰنَ﴾، چاوگە، هەندێكیش دەڵێن: ناوە، بەڵام ئەوە زیاتر پێدەچێ كە چاوگ(**مصدر**) بێ، واتە: (**أُسَبِّحُ تَسبِيحاً**)، یان (**سَبَّحْتُ تَسبِيحاً**)، بە پاكم گرت بە بە پاكگرتن، یانی: خوا ﷻ، خوام بە پاك گرت، بە بە پاكگرتن واتە: دوورخستنەوەی خوا لە هەڵەو كەم و كوڕیی و عەیب و ناتەواویی، خواش بۆ خۆی هەر دوورە لە هەڵەو كەم و كوڕیی و عەیب و ناتەواویی، بەڵام واتە: تۆ لە قەناعەت و مێشكی خۆتدا، خوا دوور دەخەیەوە، ئەگەرنا خوا لە واقیعدا هیچ هەڵەو كەم و كوڕیی و ناتەواوییەكی نیە، بەڵام گرنگ ئەوەیە تۆ

قەناعەتەکەت وای لێبێ، ئنجا ئەوە بە نسبەت ستایشی خواوە هەروایە، بە نسبەت بە گەورە گرتنی خواوە هەروایە، بە نسبەت بە بەرز گرتنی خواوە هەروایە، خوا هەر بەرزەو هەر گەورەیەو هەموو گەورەیی و بەرزیی و مەزنیی و پاکیی و چاکیی و ستایشێك هەر هی خوایە، ئەگەر هیچ کەسیش ستایشی نەکات، وکەسیش بەگەورە و بە بەرزی نەگرێ، خوا هەروایە، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە ئەو کەسە دەڵێ: من خۆم قەناعەتەکەم وا لێ دەکەم، گرنگ ئەوەیە تۆ خۆت وابی، ئەگەرنا خوای بەرز و مەزن بۆ خۆی هەروایە، ﴿أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا﴾، شەوڕۆی بە بەندەکەی خۆی کرد، بە دڵنیایی مەبەست لە بەندەکەی (**محمد**) پێغەمبەرە ﷺ ﴿لَيۡلٗا﴾.

ئنجا هەڵبەتە: خودی ﴿أَسۡرَىٰ﴾، یانی: شەوڕۆی پێکرد و سەفەری شەوی پێکرد، بەڵام ئەمە لێرەدا بۆ زیاتر جەختکردنەوەیە کە سەفەرەکە بەشەو بووە، یاخود بۆ ئەوەیە کە هەموو شەوەکەشی دانەگرتوە، بەڵکو لە بەشێك لە شەوێکدا ئەو شەوڕۆیی و سەفەرەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجام دراوە، ﴿مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ﴾، لە مزگەوتی حەڕامەوە، ئەو مزگەوتەی کە قەدەغە کراوە، لەو شتانەی کە شایستەی نین، تێیدا ئەنجام بدرێن، یان لە کەسانێك کە شایستەی نین توخنی بکەون، یان قەدەغە کراوە لەوە کە دوژمنان زەفەری پێبەرن، ﴿إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا﴾، بەرەو مزگەوتی دوورتر، (مزگەوتی دوورتر) بە نسبەت مەککەوە، دیارە ئەو کاتە مزگەوتێك کە لە قودس بووە، دوورتر بووە، ئنجا مزگەوتی ئەقصا بەوە پێناسە دەکات: ﴿ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ﴾، کە پیت و پێزمان خستبووە دەوروبەرەکەی، ئنجا پیت و پێزمان خستبووە دەوروبەرەکەی، وەك دواتر باسی دەکەین، دەگونجێ مەبەست پێی پیت و پێزی مەعنەویی بێ و، دەشگونجێ مەبەست پێی پیت و پێزی ماددیی بێ، یاخود هەردووکیان بێت پێکەوە، هەم بەرەکەتی ماددیی، هەم بەرەکەتی مەعنەویی، ﴿حَوۡلَهُۥ﴾، یانی: نەك هەر شارەکە، بەڵکو کۆی شام، شام لە چەند شوێنێکدا خوا لە قورئاندا بە: ﴿إِلَى ٱلۡأَرۡضِ ٱلَّتِي بَٰرَكۡنَا فِيهَا ... ٧١﴾ الأنبياء، بەو ناوە پێناسەی کردوە، لەبەر ئەوەی شام:

١- لە ڕووی مەعنەوییەوە: شوێنی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بووە، بە لای کەمەوە جگە لە پێغەمبەری خۆمان کە سەفەری پێدا کردوە بۆ ئاسمانەکان، جگە لەو، هەر کام لە ئیبراهیم عليه السلام و ئیسحاق و یەعقووب و یوسووف و کوڕەکانیشی کەم و زۆر پەیوەندییان بەوێوە هەبووە، پاشان مووسا عليه السلام و پێغەمبەرانی دیکە، داوود و سولەیمان، ئنجا زەکەرییا و یەحیا و عیسا، ئەوانە هەموویان لە شام بوون.

٢- لە ڕووی ماددییشەوە: ئەو شوێنە شوێنێکی بەبەرەکەت و بە پێزە، لە ڕووی کشتوکاڵ و، ئاژەڵداریی دەرامەت و، لە ڕووی کەش و هەواو، لە ڕووی ئاوی سازگار و،... هتدەوە، ﴿ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآ ﴾، خوا دەفەرموێ: بۆیە ئەو شەوڕۆیەمان بە پێغەمبەر کرد ﷺ، بەو بەندەیەی خۆمان کە موحەممەدە، تاکو لە نیشانەکانی خۆمانی پێشان بدەین، چ لە شام دا، چ لە کاتی بەرزبوونەوەی دا بۆ ئاسمانەکان، ﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ﴾، بەدڵنیایی ئەو بیسەری بینەرە، واتە: خوا ﷻ هەموو شتێك دەبیستێ و هەموو شتێك دەبینێ.

﴿ وَءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلۡنَٰهُ هُدٗى لِّبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾، هەروەها کتێبمان بە مووسا داو، گێڕامان بە ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل، (**بني**) واتە: وەچە، کوڕان، یاخود: ڕۆڵەکان، (**إسرائیل**)یش نازناوی یەعقووبە ﷺ، لەبەر ئەوەی ئەو هۆزە هەموویان لە یەعقووبەوە پەیدا بوون، یەعقووبیش کوڕی ئیسحاقە، ئیسحاقیش کوڕی ئیبراهیم (**خَلِيلُ اللَّه**)یە، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر هەموویان بێ، ﴿ أَلَّا تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلٗا ﴾، پێشمان ڕاگەیاندن کە جگە لە من بریکارێکی دیکە، کار پێ سپێردراوێکی دیکە، مەگرن، واتە: تەنیا کارەکانی خۆتان بە من بسپێرن، تەنیا پشت بە من ببەستن، تەنیا بەندایەتیی بۆ من بکەن، تەنیا چاوەڕوانییتان لە من هەبێ، بۆ ئەو شتانەی کە تەنیا بە خوا دەکرێن.

﴿ ذُرِّيَّةَ مَنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٍۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَبۡدٗا شَكُورٗا ﴾، ئەی وەچەی ئەوانەی کە لەگەڵ نووحدا هەڵمانگرتن! (لە کەشتییەکەی نووحدا)، بێگومان ئەو بەندەیەکی سوپاسگوزار بوو، واتە: ئێوە ئەی بەنی ئیسرائیل! وەچەی ئەوانەن کە لە کەشتییەکەی نووحدا هەڵمانگرتن و دەربازمان کردن، کە نووحیش بەندەیەکی سوپاسگوزار بوو بۆ خوا، کەواتە: ئێوەش:

أ - هەم لەبەر ئەو نیعمەتەی کە خوا ئێوەی دەرباز کردو، لە فەوتاوەکانی گەلی نووح نەبوون، بەڵکو لە دەربازکراوەکان بوون، ئەگەرنا ئێوە پەیدا نەدەبوون.

ب - هەم لەبەر ئەو هەموو چاکەو نیعمەتانەش کە پێمداون، ئێوەش وەك باپیرەتان نووح ﷺ بەندەی سوپاسگوزاری خوا بن.

ئنجا دێتە سەر بابەتی دووەم: ﴿ وَقَضَيۡنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ ﴾، هەروەها لە کتێبدا بڕیارمان بۆ بەنی ئیسرائیل داو، پێشمان ڕاگەیاندن، چونکە: (**قضی**) واتە: بڕیارماندا، یان ئەنجامماندا، (**القَضَاءُ: الفَصلُ قَولاً وَفِعلاً**)، کە لێرەدا مەبەست پێی بڕیاردانە، بڕیاری

(**تكوِينـــي**)ی و (**قـــدري**) خـــوا، بـــەڵام بۆچـــی بـــە ﴿ إِلَىٰ ﴾، تەعـــەددای کـــردوە؟ دەیتـــوانی بفەرمـــوێ: (**قَـــضَى**)، بەبـــێ پیتـــی (الی) وەك: ﴿ فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٖ ...﴿١٢﴾ ﴾فصلـــت، بـــەڵام بۆچـــی دەفەرمـــوێ: ﴿ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾؟ ئەمـــە یـــانی: بڕیارمـــان بـــۆ دان و پێشـــمان ڕاگەیانـــدن: (**قَضَينَـــا عَـــلَى بَنِـــي إِسرَاءِيـــلَ وأَبلَغنَـــاهُ إِلَيهِـــم**).

کـــە دەفەرمـــوێ: (**فـــي الكتـــاب**) لـــە کتێبـــدا، کتێـــب، یـــان مەبەســـتی پـــێ تەوراتـــە، یاخـــود کتێبـــەکانی دیکەیانـــە، ﴿ لَتُفۡسِدُنَّ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَّتَيۡنِ ﴾، کـــە بـــە دڵنیایـــی ئێـــوە دوو کەڕەتـــان لـــە زەویـــدا خراپەکاریـــی دەکـــەن، ﴿ وَلَتَعۡلُنَّ عُلُوّٗا كَبِيرٗا ﴾، بـــە خـــۆ بـــە زلگرتـــن و خـــۆ ســـەپاندنێکی گـــەورەش خۆتـــان دەســـەپێنن، واتـــە: دەســـتەڵات پەیـــدا دەکەن و باڵادەســـت دەبن.

﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ أُولَىٰهُمَا ﴾، ئنجـــا هـــەرکات بەڵێنـــی یەکەمیـــان هـــات، واتـــە: کاتی تێکـــدانی یەکەمیـــان هـــات، لـــەو دووجـــارە کـــە خراپەکاریـــی دەکـــەن، (**إِذَا جَـــاءَ وَعـــدُ الإفسَـــادَةِ الأُولى**)، یەکەمجـــار هەڵســـان بەتێکـــدان و خراپەکاریـــی و خـــۆ فەڕزکـــردن، ﴿ بَعَثۡنَا عَلَيۡكُمۡ عِبَادٗا لَّنَآ أُوْلِي بَأۡسٖ شَدِيدٖ ﴾، چەنـــد بەندەیـــەکی خۆمـــان کـــە خـــاوەن هێـــز و توانایـــەکی زۆری جەنگییـــن، بۆتـــان دەنێریـــن و دەنێرینـــە ســـەرتان، ﴿ فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ﴾، هەمـــوو کـــون و قوژبنـــی ماڵەکانتـــان لـــێ دەپشـــکنن، بـــە دواتانـــدا دەگەڕێـــن، لێتـــان دەخەفتێـــن، ســـۆراغتان دەکـــەن، بـــۆ گرتـــن و کوشـــتنتان، ﴿ وَكَانَ وَعۡدٗا مَّفۡعُولٗا ﴾، ئـــەوەش بەڵێنێـــکی جێبەجـــێ کـــراوە، واتـــە: هیـــچ گومانتـــان تێیـــدا نەبـــێ، ئـــا ئـــەو هەواڵـــە کـــە خـــوا پێتـــان دەدات، ئـــەوە بڕیارێـــکی قەدەریـــی هەڵـــبراو (**محســـوم**)ی خوایـــە ﷻ، ئەگـــەر ئێـــوە خراپەکاریـــی بکـــەن! دوای یەکـــەم خراپەکارییتـــان، خـــوا کۆمەڵێـــك لـــە مرۆڤـــەکان کـــە بەنـــدەی خۆیینـــی، دەنێرێتـــە ســـەرتان، کـــە خـــاوەن هێزێـــکی زۆرن و، هەمـــوو کـــون و کەلێنانتـــان لـــێ دەپشـــکنن و، ســـۆراغتان دەکـــەن، بـــۆ گرتـــن و کوشـــتنتان.

﴿ ثُمَّ رَدَدۡنَا لَكُمُ ٱلۡكَرَّةَ عَلَيۡهِمۡ ﴾، دوایـــی ئەوجـــار نـــۆرەی باڵادەســـتیی بـــۆ ئێـــوە دەگێڕینـــەوە بەســـەر ئەوانـــدا، ﴿ وَأَمۡدَدۡنَٰكُم بِأَمۡوَٰلٖ وَبَنِينَ ﴾، هەروەهـــا هاوکارییتان دەکەین بـــە ســـامان و بـــە کـــوڕان، واتـــە: وەچەتـــان زۆر دەکەیـــن، ﴿ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ أَكۡثَرَ نَفِيرًا ﴾، کەســـە جەنـــگاوەرەکانی ئێـــوەش زیاتـــر دەکەیـــن، کـــە دەڵـــێ: زیاتـــر دەکەیـــن، واتـــە: زیاتریـــان دەکەیـــن لـــە جـــاری پێشـــێتان، یاخـــود زیاتریـــان دەکەیـــن لـــە بەرانبەرەکانتـــان، هـــەردوو واتاکـــەی هـــەن.

ئنجـــا پێـــش ئـــەوەی بـــاسی تێکـــدان و خراپەکاریـــی جـــاری دووەم بـــکات، دەفەرمـــوێ: ﴿ إِنۡ أَحۡسَنتُمۡ أَحۡسَنتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ ﴾، ئەگـــەر چاکـــە بکـــەن، بـــۆ خۆتـــان چاکـــە دەکـــەن، ﴿ وَإِنۡ

﴿ أَسَأۡتُمۡ فَلَهَا ﴾، ئەگەر خراپەش بکەن، هەر بۆ خۆتانی دەکەن، واتە: ئەگەر چاکە بکەن بە قازانجی خۆتانەو، ئەگەر خراپەش بکەن، هەر بە زیانی خۆتانە، چاکەو خراپەکە، هەر ئەستۆی خۆتان دەگرێتەوەو، دەچێتە گیرفانی خۆتانەوە.

﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، ئنجا کاتێك بەڵێنی کەرەتی تێکدانی دووەمیان هات، بەڵێنی دواجاریان هات (دواجار لە دووەکان)، ﴿ لِيَسُـٔۥُواْ وُجُوهَكُمۡ ﴾، واتە: هەرکات بۆ جاری دووەم ئێوە خراپەکارییتان کردو، خۆتان فەرزکرد بەسەر خەڵکدا، ستەمکارییتان کرد و خۆ سەپاندنتان کرد، ئێمەش لەسەر بەڵێنی خۆمان: کۆمەڵێك لە بەندەکانی خۆمان دەنێرین بۆ سزادانتان، ئنجا کە سزایان دان و دەستیان کرد بە گرتن و کوشتنتان، ﴿ لِيَسُـٔۥُواْ وُجُوهَكُمۡ ﴾، سەرەنجام دەم و چاوتان خراپ دەبێ، واتە: دەم و چاوتان خەفەتبار دەبێ، ڕووتان تەمی خەمی لێ دەنیشێ، چونکە ئینسان کە تووشی گرفتاریی و مەینەتیی و ناڕەحەتییەك بێ، لە دەم و چاویدا دەردەکەوێ، ﴿ وَلِيَدۡخُلُواْ ٱلۡمَسۡجِدَ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی {وێڕای سزادانێك کە هۆکاری ئەوە بێ ڕووتان ڕەشهەڵگەڕێ و باری خەمی لێ بنیشێ} بچنەوە نێو مزگەوتەکەشەوە، ﴿ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٖ ﴾، وەك چۆن جاری یەکەمیش چوبوونە نێوی، چوبوونە نێو مزگەوتەکە، کە بە تەئکید مەبەست: (مزگەوتی ئەقصا)یە، چونکە ئەو مزگەوتەی کە خوا ﷻ لێرەدا باسی کردوە، مزگەوتی ئەقصا بووە، کە پەرستگای جوولەکەکان بووە، کە وەك دوایی باسی دەکەین: پێشێ ئیبراهیم عليه السلام بنیاتی ناوە، دوایی داوود چادرەکەی لەو شوێنە هەڵداوە، دوایی سولەیمان لەسەر وەصیەتی بابی لەوێ ئەو پەرستگایەی دروستکردوە، کە ناوی لێنراوە: (**هَيكَلُ سُلَيمَان**)، پەرستگاکانیش بە پێی ژینگەو بارودۆخەکان و بە پێی لەهجەو زمانەکان، ناوەکەیان گۆڕاوە، لە سەردەمی ئیبراهیم دا، لە پەیمانی کۆندا بە سەربڕگە (**مَذبَح**) ناوی هاتوە، لەبەر ئەوەی قوربانییان لەوێ سەر بڕیون، دوایی بە هەیکەل ناوی هاتوە، بەڵام لە ئیسلامدا بە (**مَسجِد**) شوێنی کڕنووش بۆ خوا بردن، ناوی هاتوە: ﴿ وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوۡاْ تَتۡبِيرًا ﴾، ئەوەیان بەسەردێ، تاکو: هەرچی خۆ فەرز کردن و خۆ سەپاندنی کە ئەنجامیان داوە، هەمووی تەخت بکەن، واتە: ئەو دەسەڵات و خۆ بەرزکردنەوەیە کە جوولەکەکان کردوویانە، لەبەینی بەرن، ئەوە واتایەك، یاخود: ﴿ وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوۡاْ تَتۡبِيرًا ﴾، هەتا ئەو کاتەی ئەو جەنگاوەرانە دەسەڵاتیان هەیە، هەموو ئەوەی کە جوولەکەکان وەسەریکیان ناوە لە سەڵتەنەت و دەستەڵات و دەستەڵاتڕانان، هەمووی تەخت بکەن و لەبەینی بەرن.

لە كۆتایی دا: خوا سبحانه وتعالى هەر ڕوو بە جوولەكەكان (بەنی ئیسڕائیل) و لە پشت ئەوانیشەوە ڕوو لە هەموو مرۆڤەكان و بەندەكانی دیكەی دەكات و، دەفەرموێ: ﴿عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ﴾، نزیكە پەروەردگارتان بەزەیی پێتاندا بێت، ئەگەر ئێوە خۆتان وا لێ بكەن، كە شایستەی بەزەیی خوا بن، بێگومان بەزەیی خوا لێتانەوە نزیكە، ﴿وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا﴾، ئەگەر ئێوە بگەڕێنەوە، ئێمەش دەگەڕێینەوە، واتە: ئەگەر ئێوە بگەڕێنەوە بۆ تێكدان و خراپەكاریی، ئێمەش دەگەڕێینەوە بۆ سزادانتان، ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾، دۆزەخیشمان كردوە بە سجن بۆ بێبڕوایان، یاخود بۆمان كردوون بە ڕایەخ و، لە دۆزەخدا ئەگەر شوێنێك هەبێ ببێتە نشینگەو شوێنی نیشتەجێ بوون و، تێیدا پشوودانیان، دۆزەخ و ئاگری دۆزەخە، خوا پەنامانبدات، بەڵام زیاتر ئەو مانایە بەهێزترە كە ﴿حَصِيرًا﴾، واتە: (حَاصِراً أي: حَابِساً)، واتە: ئابڵووقەدەرەو سجنكەرەو زیندانتان دەكات و ناهێڵێ بەولاو لادا بچن، بەڵكو حەصرتان دەكات و تەنگتان پێ هەڵدەچنێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پاکیی و بێ خەوشیی بۆ خوایەك، کە لە بەشێکی شەوێکدا، شەوڕۆیی بە بەندەکەی خۆی (موحەممەد) کرد، لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ مزگەوتی ئەقصا، کە پیت و پێزی خستۆتە دەوروبەری، تاکو لە نیشانەکانی خۆی پێشانی بدات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ١ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا ﴾، پاك و بێ خەوشیی بۆ ئەو زاتەی کە شەوڕۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد.

وشەی: ﴿ سُبۡحَٰنَ ﴾، زانایان دەڵێن: بە پاك گرتنی خوا کاتێك دەبێتە دەستپێکی قسە، ئەوە دەگەیەنێ کە لە دوای ئەوەوە هەواڵێکی سەیر و سەرسوڕهێنەردێ، چونکە: (**سُبحَانَ اللَّه**) زیاتر بۆ حاڵەتی سەرسوڕمان بەکاردێ، وەك هەر لەم سوورەتی (**الإسراء**) دا هاتووە: ﴿ قُلۡ سُبۡحَانَ رَبِّي هَلۡ كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ٩٣ ﴾، واتە: بڵێ: پاکیی بۆ پەروەردگارم، ئایا من جگە لە مرۆڤێکی ڕەوانەکراو، چی دیکەم؟

وشەی ﴿ سُبۡحَٰنَ ﴾، لێرەدا (**إِسمُ مَصدَرٍ لِـ (سَبَّحَ) مَنصُوبٌ بِفِعلٍ مُضمَرٍ تَقدِيرُهُ: سَبَّحتُ اللَّـهَ سُبْحَاناً، أَي: تَسبِيحاً بِمَعْنَى: نَزَّهتُهُ تَنزِيهَاً وبَاعَدتُهُ تَبعِيداً مِن كُلِّ سُوءٍ، وفِيهِ: مَعنَى التَّعَجُّبِ مِن بَاهِرِ قُدرَتِهِ فِي إِسرَائِهِ بِعَبدِهِ**).

﴿ سُبۡحَٰنَ ﴾ لێرەدا: وەك چۆن بە کەسێك دەڵێی: (**شُكراً**)، (**شُكْراً نَابَ مَنَابَ فِعلِ: أَشْكُرُكَ**)، لە جیاتی بڵێی: (**أَشكُرُكَ**) سوپاست دەکەم، دەڵێی: (**شُكراً**)، سوپاس، ﴿ سُبۡحَٰنَ ﴾ەش، ناوی چاوگە بۆ (**سَبَّحَ**) یانی: بە پاکی گرت، مەنصووب بووە بە کردارێکی شێردراوە، بە مجۆرە: (**سَبَّحتُ اللَّـهَ سُبحَاناً أَي: تَسبِيحاً**)، خوام بە پاك گرت

بـە بـە پاکگرتـن، واتـە: دوورمخسـتەوە و بـە پاکـم گـرت و بەبـێ خەوشـم تەماشـا کـرد لـە هـەر شـتێکی خـراپ کـە شایسـتەی خـوا نیـە، هەروەهـا مانـای سەرسـووڕمانیشی تێدایـە کـە خـوا ﷻ بـە دەسـتەڵاتی بـێ سـنووری خـۆی ئـەو سـەفەرە سەرسـووڕهێنەرەی شـەوی بـە بەندەکـەی خـۆی کـردوە، {کـە موحەممـەدە ﷺ و هیـچ گومـان لـەوەدا نیـە کـە مەبەسـت لـە (عَبـدِهِ) موحەممـەدە ﷺ} خـوا ﷻ نازنـاوی عەبـدی بـۆ پێغەمبـەر ﷺ بەکارهێنـاوە، لـەو مەقامـە بـەرزەدا کـە مەقامێـکی زۆر موشـەرریفە، ئەمـەش ئـەوەی لێوەردەگیـرێ کـە بەنـدەی خـوا بـوونی مـرۆڤ، باشـترین حاڵـەتی مرۆڤـەو، بەرزتریـن پێگـەو مەقامـە کـە مـرۆڤ پێـی بـگات، چونکـە ئەوەتـا خـوا ﷻ لـە کاتێکـدا بـاسی شـەوڕۆی پێغەمبـەر دەکات ﷺ، بـاسی ئـەو سـەفەرە سەرسـوڕهێنەرەی دەکات، بـە (عَبـدِهِ) نـاوی دێنـێ، نـا فەرمـوێ: (بِنَبِيِّـهِ)، یـان (بِرَسُـولِهِ)، چونکـە لـە ڕاسـتییدا: بـاش بەنـدەی خـوا بـوونی پێغەمبـەرە ﷺ، وای کـردوە شایسـتەی ئـەوە بـێ خـوا بیکاتـە پێغەمبـەر و ڕەوانەکـراوی خـۆی، (أَسْرَى بِـهِ)، واتـە: سـەفەری شـەوی پێکـرد، بـەڵام ﴿لَيۡلٗا﴾، بۆیـە بـە (نكـرة) هاتـوە (أَي: فِي جُـزءٍ قَلِيـلٍ مِـنَ اللَّيـل)، لـە ماوەیـەکی کەمـی شـەودا، یـانی: هەمـوو شـەوەکەشی نەگرتۆتـەوە.

ئنجـا ﴿أَسۡرَىٰ﴾ و (سَرَى): (أَي: سَـارَ لَيـلاً، مِثـلُ: بَـانَ وأَبَـانَ)، واتـە: ئەگـەر خـوا فەرمووباشی: (سَرَى بِعَبـدِهِ لَيـلاً)، هـەروەك: ﴿أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا﴾ە، وەك چـۆن (بـان) و (أبـان) هەردووکیان یـانی: دەرکـەوت، بـەڵام (أبـان) وێـڕای مانـای (لازم) مانـای (متعـدِّي) یـشی هەیـە یـانی: دەریخسـت، ئنجـا لێـرەدا: (أَسرَى وسَرَى)، وەك: (بـان و أبـان) هەردووکیـان حاڵـەتی لازیمیـان هەیـە، واتـە: سـەفەری شـەوی کـرد، بـەڵام بـە هـۆی (ب)ەیەکـەوە، ﴿أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ﴾، مانـای حاڵـەتی (متعـدِّي) یـان پەیـدا دەبـێ، واتـە: خـوا سـەفەری شـەوی پێکـرد، ئەگەرنـا: ﴿أَسۡرَىٰ﴾، واتـە: سـەفەری شـەوی کـرد و (سَرَى)، یـانی: سـەفەری شـەوی کـرد.

دوایی خوا ﷻ باسی سەرەتاو کۆتایی شوێنی سەفەرەکە دەکات و دەفەرموێ.

٢)- ﴿مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا﴾، لە مزگەوتی حەرامەوە بەرەو مزگەوتی ئەقصا، مزگەوتی حەرام، دەڵێ: (**هُوَ الكَعبَةُ والفَضَاءُ المُحِيطُ بِهَا المُتَّخَذِ لِلعِبَادَةِ المُتَعَلِّقَةِ بِالكَعبَةِ، مِن طَوَافٍ بِهَا واعتِكَافٍ عِندَهَا، وصَلاةٍ قُرْبَهَا، (وَالمَسجِدُ): مَكَانُ السُجُودِ، والحَرَامَ: الأَمرُ المَمنُوعُ مُشتَقٌّ مِنَ الحَرْمِ وهُوَ المَنعُ**).

واتە: مەبەست لە مزگەوتی حەڕام: کەعبەیەو، ئەو حەوشەی کە دەوری داوە، کە بۆ خواپەرستیی دانراوە، ئەو خوا پەرستییانەی کە پەیوەستن بە کەعبەوە، وەك طەواف کردن بە دەوری کەعبەدا (سووڕانەوە) و مانەوە لەلای کەعبەو نوێژ کردن لەوێ.

مەبەست لە (مَسجِد)یش، واتە: شوێنی کڕنووش لێ بردن.

(حَرَام)یش، واتە: شتێکی قەدەغەکراو لە (حَرْم)ەوە هاتوە، یانی: (منع)، ئنجا مزگەوتی کەعبە بۆیە پێی گوتراوە: مزگەوتی حەڕام (کەعبەو دەوروبەری)، لەبەرئەوەی خوا نەیهێشتوە ئەهلی زوڵم و کوفر دەستیان بیگاتێ، یاخود لەبەر ئەوە کە ئەو شتانەی لە شوێنەکانی دیکە ڕەوان، لەوێ قەدەغەن.

(فَالمَسجِدُ الحَرَامَ: هُوَ المَكَان المُعَدُّ لِلسُّجُودِ أَي: لِلصَّلاةِ وهُوَ الكَعبَةُ والفَنَاءُ المَجعُولُ حَرَماً لَهَا، وهُوَ يَختَلِفُ سَعَةً وضِيقاً بِاختِلافِ العُصُورِ مِن كَثرَةِ النَّاسِ فِيهِ لِلطَّوَافِ والإِعتِكَافِ والصَّلاةِ، وأَوَّلُ مَن جَعَلَ لِلمَسجِدِ الحَرَامِ جِدَاراً يُحفَظُ بِهِ، هُوَ عُمَرُ ابنُ خَطَّاب ﷺ سَنَة سَبعَ عَشَرَةَ (١٧) لِلهِجرَة)(١).

واتە: مزگەوتی حەڕام ئەو شوێنەیە کە دانراوە بۆ کڕنووش تێدابردن، یانی: نوێژ تێدا کردن، کە بریتیە لە کەعبەو ئەو حەوشەیەی بە دەوریەوەیەتی، کە بۆی کراوە بە حەرەم، کە ئەویش فراوانیی و تەسکییەکەی بە پێی جیاوازیی چاخ و سەردەمەکان گۆڕاوە، ئەگەر خەڵك زیاتر بووبێ بۆ طەواف و ئیعتیکاف و نوێژ، ئەوەش کە بەدەوری کەعبەوەیە بازنە و شوێنەکەی فراوانتر بووەو، ئەگەر خەڵکەکە کەمتر بووبێ، ئەویش تەسکتر بۆتەوە، یەکەم کەسیش کە دیواری کرد بۆ ئەو مزگەوتە، (کە بە دەوری کەعبەوەیە) عومەری کوڕی خەتتاب بوو لە ساڵی (١٧)ی کۆچییدا.

ئەگەرنا پێشێ دیوارێکی نەبوو، یەکسەر دوای کەعبە بەتاڵایی و بۆشایی بوو، یەکسەر دوایی دەگەیشتە ماڵەکان، ئەو خانووانەی کە بەدەوریەوە بوون، بەڵام عومەر خوا لێی ڕازی بێ دیوارێکی بۆ کرد، بۆ ئەوەی سنوورەکەی دیاریی بکات، ئیدی ئەوە ئێستاش هەروەك دەبینین: هەر ماوە ماوە، ئەو سنوورە (سنووری ئەو مزگەوتە) فراوانتر دەکرێ و دووکان و خانووەکان دەڕووخێنرێن، وەك چەند جارێك تا ئێستا ئەوە کراوە، بە ئەندازەی ئەوە کە خەڵك زۆر دەبێ، دەبێ ئەو حەوشە و ئەو شوێنەش فراوان بکرێ، بۆ ئەوەی جێی خەڵکەکە ببێتەوە.

---

(١) التحرير والتنوير، ج١٥ ص٢١.

٣)- ﴿إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا﴾، بەرەو مزگەوتی دوورتر، (**أَقصَى**)، یانی: دوورتر، لەبەر ئەوەی کە لە مەککەوە دوور بووە، (**محمد الطاهر بن عاشور**) گوتوویەتی: (**هُوَ المَسجِدُ المَعرُوفُ بِبَيتِ المَقدِس، الكَائِن بـ (إِيلِيَاء) وهُوَ المَسجِدُ الَّذِي بَنَاهُ سُلَيمَانُ، والأَقصَى: الأَبعَد، والمُرَادُ بُعدُهُ عَن مَكَّه، بِقَرِينَةِ جَعلِهِ نِهَايَةَ الإِسرَاءِ مِنَ المَسجِدِ الحَرَام**)[١].

واتـە: ﴿ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا﴾، ئـەو مزگەوتەیـە کـە ئێسـتا نـاسراوە بـە (**بَيتُ المَقدِس**)، کـە ئێسـتا لـە شـوێنێکە کاتی خـۆی پێـی گوتـراوە: (إیلیـاء) ئەویش ئـەو مزگەوتەیـە کـە سـولەیمان دروسـتی کـردوە، {هەڵبەتـە پێـش سـولەیمانیش داوود چـادری لـەوێ هەڵـداوە، پێـش ئەویـش ئیبراهیـم ﷺ وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن و یەکـەم کـەس ئیبراهیـم دروسـتی کـردوە، بـەڵام دوایـی سـولەیمان لـەو شـوێنە کـە داوود بـۆی دیاریـی کـردوە، شـوێنێك بـووە کـە ئیبراهیـم ﷺ کاتی خـۆی مزگـەوتی لـێ دروسـتکردوە، لـەوێ ئـەو مزگەوتـەی خـۆی دروسـتکردوە کـە نـاوی لێـنراوە: (**هَيـكَلُ سُـلَيمَان**)، پەیکـەری سـولەیمان}، (**الأقـصى**)ش واتـە: دوورتـر، کـە مەبەسـت پێـی: دوورتـرە لـە مەککـەوە، بـە نیشـانەی ئـەوە کـە کـراوە بـە کۆتایـی شـەوڕۆی پێغەمبـەر ﷺ لـە مزگـەوتی حەرامـەوە بـەرەو ئـەوێ.

٤)- ﴿ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ﴾، خوا پێناسەی مزگەوتی ئەقصا ئاوا دەکات، دەفەرموێ: ئەو مزگەوتەی کە پیت و پێزمان خستۆتە دەوروبەری، دەڵێ: (**البَرَكَةُ: نَمَاءُ الخَيرِ وَالفَضلِ فِي الدُّنيَا وَالآخِرَة**)، (**بَرَكَة**) یانی: پیت و پێزو بەرهەم و چاکەو خێر و خۆشیی، چ بە نسبەت دونیاوە، چ بەنسبەت دواڕۆژەوە.

هەڵبەتە دەگونجێ مەبەست لەو بەرەکەت و پێزە، بەرەکەت و پێزی مەعنەویی و ماددیی بێ:

أ- پیت و پێزە مەعنەوییەکە:

یەکەم: ئیبراهیم ﷺ ئەو مزگەوتەی بنیات ناوە، یەکەمجار.

دووەم: پێغەمبەرانێکی زۆر کردوویانە بە ڕووگە (**قبلة**) وەك داوود و سولەیمان، هەروەها پێغەمبەرانی دیکەی بەنی ئیسرائیلیش هەر ڕوویان لەوێ کردوە وەك قیبلە، پێغەمبەری خۆشمان ﷺ ماوەی شازدە (١٦) مانگ، دوای ئەوە کە نوێژی لەسەر فەرز بوو، دوای ئەو شەوڕۆ و سەفەری شەوە، هەر ڕووی دەکردە ئەوێ، واتە: ساڵێك و چوار مانگ لە مەدینەش، هەر ئەوێ ڕووگەی بوو، ئنجا دوایی ڕووی پێ وەرسووڕێنرایەوە بەرەو کەعبە کە لە مەککەیە.

---

(١) التحرير والتنوير، ج١٥ ص٢١.

سێیەم: عیسا ﷺ بانگەوازی خۆی لەوێ لەو شوێنەو لەو دەور وبەرە ڕاگەیاندوە.

چوارەم: دەرکەوتوە کە گۆڕی هەر کام لە داوود و سولەیمان لە دەور وبەری مزگەوتی ئەقصان.

پێنجەم: پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەو سەفەرە سەرسوڕهێنەر و یاسادڕەی پێکراوە بۆ ئەوێ و، لەوێدا نوێژی بە پێغەمبەران کردوە، پێش نوێژیی بۆ کردوون.

ئەمە پیت و پێزە مەعنەوییەکە، کە دەگونجێ شتی دیکەش باس بکرێ.

ب - پیت و پێزە ماددییەکە:

مەبەست لە پیت و پێزی ماددیی، ئەو ڕووبار و بەروبووم و کشتوکاڵ و دار و درەخت و کەش و، هەوای گونجاو و ... هتدەیە، کە لە شام هەن.

دواییش باس دەکەین: بۆچی خوا ﷻ بە نسبەت مزگەوتی ئەقصاوە پێناسەی کردوە کە بەرەکەتی خستۆتە دەور وبەری، بەڵام بۆ مزگەتی حەڕام، باسی نەکردوە؟!

٥)- ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ﴾، بۆ ئەوەی لە نیشانەکانی خۆمانی پێشان بدەین.

لێرەدا خوا ﷻ حیکمەتی ئەو شەوڕۆییە باس دەکات، (**تَعلِيلُ الإِسرَاءِ بِإِرَادَةِ إِرَاءَةِ الآيَاتِ الرَّبَّانِيَّة**)، خوا ﷻ بەوە حیکمەتەکەی بەیان دەکات، کە بۆیە ئەو شەوڕۆییەی پێکردوە، چونکە خوا ویستوویەتی نیشانەکانی خۆی پێشانبدات، نیشانەکانی خۆی چ بە نسبەت شەو ڕۆییەکەوە، کە لە ماوەیەکی کەمی شەودا، کردوویەتی و، سەرجەم پێغەمبەران (علیه الصلاة والسلام) لەوێ پێش نوێژیی بۆ کردوون، چ بەنسبەت بەرز بوونەوەکەی و ئەو شتانەوە کە بینیونی. کە دوایی باسیان دەکەین.

٦)- ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾، بێگومان خوا بیسەری بینەرە، ئاشکرایە ئەو ڕاناوە: ﴿إِنَّهُۥ﴾، {ئەو بە دڵنیایی} بۆ خوای پەروەردگار دەچێتەوە، بەڵام (**محمد الطاهر بن عاشور**)[1]، دەڵێ:

ڕاناوەکان بۆ پێغەمبەر ﷺ دەچنەوە، واتە: پێغەمبەر ﷺ بیسەر و بینەرە، یانی: ئەو شتانەی چاك بیستن کە پێی گوتران لەو شەوڕۆیەداو، هەروەها ئەوشتانەی پێشانی دران، چاکی دیت.

بەڵام من ئەوە بە دوور دەزانم و، وا ڕێکتر دێتەوە، کە خوا ﷻ خۆی بەو دوو وەسفە پێناسە بکات.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٥، ص٢٢.

حیکمەتی ئەو سەفەرە لەو کات و ساتەدا

پێش ئەوەی کۆتایی بەم دەرسە بێنم، دەمەوێ باسی حیکمەتی ئەو شەوڕۆییە. بکەم، ئەو سەفەرە موبارەکەی پێغەمبەر ﷺ چ لە ساڵانی سەرەتادا بوو بێ، وەك هەندێك دەڵێن، چ لە ساڵی دەیەمدا بووبێ، یان لە ساڵی دوازدەیەمدا، واتە: ساڵێك، یان ساڵ و نیوێك پێش ئەوەی کۆچ بکات لە مەککەوە بۆ مەدینە، کە ئەم ڕایەیان بەلای زۆرینەیە، دەتوانین بڵێین: حیکمەتی سەرەکیی ئەو سەفەرەی پێغەمبەر ﷺ لەو ئان و ساتەدا، ئەوە بووە کە وێڕای خەفەت و پەژارەو ناسۆری بەردەوام سەربارە، لە ساڵی دەیەمی پێغەمبەرایەتییش دا هەر کام لە ئەبوو تاڵیبی مامی و خەدیجەی هاوسەری دڵسۆزی (خوا لێی ڕازی بێ) وەفات دەکەن، کە دوایی مێژوونووسان ئەو ساڵەیان ناو ناوە ساڵی خەمباریی (**عامُ الحُزن**)، ئەو ساڵەی کە ئەو دوو پشتیوانە نێوخۆیی و دەرەکییەی پێغەمبەر ﷺ تێیدا وەفات دەکەن، چونکە خەدیجە پشتیوانی نێوخۆیی و نێو ماڵی پێغەمبەر بوو ﷺ بۆ پێغەمبەرو، ئەبوو تاڵیبیش پشتیوانی دەرەکیی بوو، کاتێ ئەو دوو پشتیوانە لە دەست دەدات[1]، پێغەمبەر ﷺ هەر ماتەمین و خەمبارو، نارەحەت بوو، چونکە هەر کام لەو دوو کەسە، پشتیوانیی باشیان لێکردوە:

أ - یەکیان لە چوارچێوەی ماڵدا، کە مرۆڤ پێویستی بە پشتیوانی نێوخۆیی و نێو ماڵ هەیە پشتی بگرێ، چ پیاو چ ئافرەت، چ پیر، چ گەنج، لە نێوخۆدا پشتت بگیرێ گرنگە.

ب - ئەوی دیکەش لە دەرێ، کە ئەبوو تاڵیبی مامی بووە، ئنجا ئەو ساڵە، کە ئەو دوو پشتیوانە لەدەست دەدا، خەم و نارەحەتییەکی زیاتر دێتە سەر دڵ و دەروونی، بۆیە خوای کارزان و میهرەبان، بە چاکی زانیوە لەو ئان و ساتەدا لەو کاتی خەم و پەژارەی زۆردا، ئەو سەفەرە موبارەکە بە پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات و، لە جەوی زەویی و خەڵکی زەوی بە تایبەت خەڵکی مەککە، کە کەللە ڕەق و نەسەلمێن و خراپەکار بوون و، زۆربەیان لەگەڵیدا بێ مەعریفەت و نانەجیب بوون، سەرباری ئەوەی کە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، لەوێ دووریبخاتەوە و بیبات بۆ لای هاوەڵانی سەرێ (**الملأ الأعلى**) و، لەوێ ئەو هەموو ڕێز و حورمەتەی لێ بنرێ لە لایەن خوای پەروەردگار و فریشتەکانی و،

---

(١) ئەوە بینا لەسەر ئەو ڕایە، کە ئەو سەفەرە دوای ساڵی دەیەم بووبێ، بەڵام وەك لە تەفسیری سوورەتی (النجم)دا ڕوونی دەکەینەوە: ئەو سەفەرە، یان دەبێ لە ساڵانی زووتردا بووبێ، یان زیاتر لە جارێك بووبێ و جاری دووەم یان کۆتاییان دوای ساڵی دەیەم بووبێ .

پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ والسَّلام) کە ئاسمان بە ئاسمان ڕۆیشتوە هەموویان سڵاویان لێکردوەو ڕێزیان لێگرتوە، ئنجا ئەمە وەك قەرەبوو کردنەوەیەك، بووە، کە ئەگەر خەڵکی سەر زەوی لەگەڵتدا بێ ماریفەتن، ئەگەر خەڵکی سەر زەوی ئەهلی مەککە لەگەڵتدا خراپن، ئەوە تۆ لەلای خوا بەڕێز و حورمەتی و، لەلایەن خوا و فریشتەکانەوەو، لەلایەن پێغەمبەرانەوە، ڕێزت لێ دەگیرێ، خوا ﷻ بە لوتف و کەڕەمی خۆی ئێمەش لەو کەسانە بگێڕێ کە بەڕێز و حورمەتێك کە خۆی بۆمان دەڕەخسێنێ، قەرەبووی خراپەکاریی خەڵکێکمان بۆ بکاتەوە، کە ناحەقیی و زوڵممان لێدەکەن و، خوا بە لوتف و کەڕەمی خۆی، وامان لێ بکات کە بە هۆی فەزڵ و بەخششی ویەوە، بێنیاز بین لە چاوەڕوانیی لە جگە لەو (أَللَّهُمَّ أَغنِنَا بِفَضلِكَ عَمَّنْ سِوَاك)، ئامین.

کورتە باسێک دەربارەی
شەوڕۆ و بەرزبوونەوە (الإسراء والمعراج)ەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج بڕگە، پێکهاتوە:

١)- مانای (إسراء) و (معراج).

٢)- کاتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە.

٣)- شوێنی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە، لە کوێوە بۆ کوێ؟

٤)- چۆنیەتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا.

٥)- ئایا ئەو سەفەرە موبارەکە بە ڕووح و جەستەوە بووە؟ یان تەنیا بە ڕووح؟ هەروەها ئایا لە کاتی بێداریی دا بووە، یان لەکاتی خەودا؟!

١)-مانای (إسراء) و (معراج):

(**الإسراء والمعـراج**) بـە کورتیـی واتە: سـەفەرکردن بە شـەوو، بەرزبوونەوە، ئنجـا - وەك دوایی شـی دەکەینـەوە - وشـەی (**إسراء**) بـە مانـای سـەفەری شـەوە، بـەڵام (**معـراج**) وەك وشـەیەکی بـاو، دیـارە لـە سـەردەمی پێغەمبەریشـەوە ﷺ لـە نێـو هـاوەڵاندا بـاو بـووە، ئەگەرنـا وەك ڕوونی دەکەینـەوە، وشـەی (معـراج) مانـای بەرزبوونـەوە ناگەیەنـێ، بەڵکـو مانـای ئامـڕازی پێ بەرزبوونـەوە دەگەیەنـێ و، وشـەی (**عـروج**) مانـای بەرزبوونـەوە دەگەیەنـێ.

أ- (إســـــراء) یانی: شەوڕۆیی، یاخود سەفەری شەو، لە (**أَسرى، يُسْري، إسراءً**)ەوە هاتوە، (**أَسْرَى**) سەفەری شەوی کرد، (**يُسْرِي**) سەفەری شەو دەکات، (**إِسْرَاء**)واتە: سەفەری شەو، شەوڕۆیی، کە دەشگونجێ بگوترێ: (**سَرَى، يَسْرِي، سُرَى**)، ئەویش بەهەمان شێوە هەمان مانای هەیە، وەك شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن:(**سُرى**) لە (**سَرى**) (**الفِعلُ الثُّلاثِي**) وەرگیراوە و سێ پیتە، بەڵام (**إسْراء**)، لە(**أَسْرَى**) (**الفِعلُ الرُّبَاعِي**)یە و ئەمیان چوار پیتە.

کەواتـە: مەبەسـت لـە (**إسراء**) شـەوڕۆ پێکـرانی موحەممـەدە ﷺ لـە مەککەوە، لـە مزگەوتی حەڕامـەوە، بـۆ شـام بـۆ مزگـەوتی (**أقصى**).

ب - دەربارەی **(معراج)** **(إبن المنظور)** لە كتێبی: **(لِسان العرب)**[١]، قاموسە ناودارەكەی خۆیدا دەڵێ: **(المِعْرَاجُ شِبْهُ سُلَّمٍ، أَو دَرَجَةٍ تَعْرُجُ إِلَيْهِ الأَرْوَاحُ إِذَا قُبِضَت يُقَالُ: لَيْسَ شَيءٌ أَحْسَنَ مِنْهُ، إِذَا رَآهُ الرُّوحُ لَمْ يَتَمَالَكَ أَنْ يَخْرُجَ، قَالَ (الفَرَّاءُ): ولَو جُمِعَ عَلَى المَعَارِيجِ لَكَانَ صَوَاباً، فَأَمَّا المَعَارِجُ فَجَمْعُ المِعْرَج، قَالَ الأَزْهَرِيُّ: وَيَجُوزُ أَنْ يَجْمَع المِعْرَاجُ مَعَارِجَ، وَالمِعْرَاجُ السُّلَّمُ، وَمِنْهُ لَيْلَةُ المِعْرَاج وَالجَمْع مَعَارِج وَمَعَارِيج، مِثْلُ مَفَاتِح وَمفَاتِيح، قَالَ الأَخْفَشُ: إِنْ شِئْتَ جَعَلْتَ الوَاحِدَ مِعْرَجاً ومَعْرَجاً مِثْلُ: مِرْقَاة وَمَرْقَاة، وَالمَعَارِج: المَصَاعِد، ...)، (عَرَجَ فِي السُّلَّمِ وَالدَّرَجَة: يَعْرج عُرُوجاً، أَي: آرتَقى وَعَرَجَ فِي الشَّيء، وَعَلَيهِ يَعرِجُ وَيَعرُجُ عُرُوجاً أَيضاً: رَقِيَ، وعَرَجَ الشَّيء فَهُو عَرِيجٌ: ارتَفَعَ وَعَلا)**.

واتە: **(معراج)** وەك پەیژە و قادرمە وایە، ڕووحەكان پێیدا بەرزدەبنەوە، كاتێك كە لە جەستە دەكێشرێن و جیادەبنەوە، هیچ شتێك لەو **(معراج)**ە جوانتر نیە، هەر بۆیە كاتێك ڕووح لە جەستە دێتە دەرێ، خۆی ڕاناگرێ و تەماشای دەكات، **(فرَّاء)** كە یەكێكە لە شارەزایانی زمان دەڵێ: ئەگەر وشەی **(معراج)** بە **(معاریج)** كۆبكرێتەوە ئەوە شتێكی ڕاستە، بەڵام **(معارج)** كۆی **(مِعرَج)**ە، **(الأزهري)** كە یەكێكە لە شارەزایانی زمان دەڵێ: دەگونجێ وشەی **(معراج)** بە **(معارج)** كۆبكرێتەوەو، **(معراج)** بریتیە لە پەیژە، یان قادرمە كە وشەی **(لَيلَةُ المِعرَاج)** شەوی **(معراج)** لەوەوە هاتوە، {واتە: شەوی ئەو پەیژەیەی كە پێغەمبەر ﷺ پێیدا سەركەوتوە} كۆی **(معراج)**یش **(مَعارِج)** و **(مَعاریج)**ە، {واتە: بە **(كَسرة)**و بە **(یاء)**} وەك **(مَفاتِح)** و **(مفاتیح)**، كە هەردووكیان كۆی **(مِفتاح)**ن، و **(مَعارِج)**و **(مَعاریج)**یش هەردووكیان كۆی **(مِعراج)**ن.

(الأَفخش) كە یەكێكی دیكەیە لە زانایان دەڵێ: دەشتوانی بڵێی: **(مِعرَج)** و **(مَعرج)** تاكی **(مَعارج)**ن، وەك **(مِرْقاة و مَرْقاة)**، و**(معارج)** **(مَصَاعِد)**ە، كە كۆی **(مَصعَد)**ە، ئەوەی كە ئینسان پێیدا بەرزدەبێتەوە.

ئنجا دەگوترێ: **(عَرَجَ فِي السُّلَّمِ وَالدَّرَجَةِ)**، واتە: بە پەیژە و قادرمەكەدا سەركەوت، **(يَعرُج عُروجاً، أَي: ارْتَقَى)**، واتە: هەڵكشا یاخود بەرزبووەوە، **(وَعَرِجَ فِي الشَّيء وَعَلَيهِ، يَعرِجُ وَيَعرُجُ عُرُوجاً)**، ئەوەش بەكاردێ، **(عَرَجَ الشَّيء فَهُوَ عَرِيجٌ: إرتَفَعَ و علا)** واتە: شتەكە بەرزبووەوە وئەو بەرزە، یانی: بڵندبوو وهەڵكشا.

---

(١) ج٩، ص١٢٠.

کەواتە: (إسراء) بریتیە لە سەفەری شەوی پێغەمبەر ﷺ کە کورتکراوەکەی (شەوڕۆیی)یە، بە شەو لە مەککەوە بۆ شام، (معراج)یش مەبەست پێی بەرزبوونەوەیەتی لە مزگەوتی (أقصى)وە بۆ ئاسمانەکان.

باسی شەوڕۆ (إسراء) تەنیا لە سووڕەتی (الإسراء)دا هاتووە، کە خوا دەفەرمووێ: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ ....﴿١﴾ ﴾، بەڵام (عروج) لەم حەوت ئایەتەی سووڕەتی (النجم)دا هاتووە، وەك خوا دەفەرمووێ: ﴿ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴿١٤﴾ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلْمَأْوَىٰٓ ﴿١٥﴾ إِذْ يَغْشَى ٱلسِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ ٱلْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلْكُبْرَىٰٓ ﴿١٨﴾ ﴾، کە ئێمە دوایی ئایەتەکان زیاتر شی دەکەینەوە، بەڵام لێرەدا بە کورتیی مانایان دەکەین:

واتە: ئایا ئێوە موناقشە (شەڕە قسە لەگەڵ موحەممەددا ﷺ دەکەن) لەسەر ئەوەی کە بینیویەتی (کە جیبریلە) ﴿١٢﴾ بە دڵنیایی جارێکی دیکەش (بینیویەتی جیبریل لەسەر شێوەی خۆی) ﴿١٣﴾ لەلای درەختی کۆتایی ﴿١٤﴾ کە بەهەشتی ئیمانداران لەوێیە {لە لای (سَدرَةُ المُنتَهى)یە} ﴿١٥﴾ کاتێك دادەپۆشێ ئەوەی ئەو درەختە دادەپۆشێ (زۆر گەورە و گرنگە) ﴿١٦﴾ (موحەممەد)چاوی لای نەداو سەرکێشیشی نەکرد ﴿١٧﴾ بە دڵنیاییەوە ئەو لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینی ﴿١٨﴾).

٢)- کاتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە:

لەو بارەشەوە زانایان ڕاجیاییان هەیە، هەندێکیان گوتوویانە: هەر لە ساڵەکانی سەرەتای پێغەمبەرایەتییەوە ﷺ بووە، کە ساڵەکانی پێنجەم و شەشەم و حەوتەمیان دیاریی کردوە[1]، بەڵام زۆربەیان دەڵێن: ساڵێك یاخود ساڵێك و پێنج مانگ، یاخود ساڵێك و شەش مانگ، پێش کۆچی پێغەمبەر ﷺ بۆ شاری مەدینە، بووە، واتە: لە ساڵی دوازدەیەمی پێغەمبەرایيەتی دا بووە، خاوەنی کتێبی: (التحرير والتنوير)[2] دەڵێ: (**وَقَد اختُلِفَ فِي وَقتِ الإِسرَاء، وَالأَصَحُّ أَنَّهُ كَانَ قَبلَ الهِجرَةِ بِنَحوِ سَنة وَخَمسَةِ أَشهُر، فَإِذَا كَانَت قَدْ نَزَلَت عَقِبَ وُقوعِ الإِسرَاء بِالنَّبِي، تَكونُ قَد نَزَلَت فِي حُدودِ سَنَةِ اثنَتي عَشَرَة بَعدَ البِعثَة، وَهِيَ سَنَةُ اثنَتَين قَبلَ الهِجرَةِ فِي مُنتَصِفُ السَّنَة**).

---

(١) لە تەفسیری سووڕەتی (النجم)دا ڕاستیی ئەو ڕایە، جوان ڕوون دەکەینەوە.

(٢) ج١٥، ص٦.

واتە: ڕاجیایی هەیە لەبارەی کاتی شەوڕۆیی پێغەمبەرەوە ﷺ و ڕای ڕاستتر ئەوەیە: کە ئەو شەوڕۆیە پێش کۆچی پێغەمبەر ﷺ بووە بۆ مەدینە بە ساڵێك و پێنج مانگ، ئنجا ئەگەر سوورەتی (الإسراء) لە دوای شەوڕۆی پێغەمبەر ﷺ دابەزیبێ، دەبێ ئەم سوورەتە لە دەوری ساڵی دوازدەیەمی پێغەمبەرایەتیی دابەزیبێ، کە دەکاتە ساڵی دووەم، پێش کۆچ، لە نێوەڕاستیی ساڵدا، {مەبەستی پێ دابەزینی سوورەتی (الإسراء)ە، کە بە دڵنیایی دەبێ لەدوای شەوڕۆیی پێغەمبەر ﷺ بێت، چونکە لە سەرەتای ئەم سوورەتەدا باسی ئەو سەفەرە کراوە کەواتە: دەبێ سەفەرەکە پێشتر بووبێ}.

خاوەنی (**صفوة البيان لمعاني القرآن**)[1]، کە باسی کاتی (**الإسراء والمعراج**) دەکات، دەڵێ: (**فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةَ عَشَرَةَ مِنَ البِعثَةِ، فِي قَولٍ، وَالمَشهُورِ أَنَّهُ فِي لَيلَةِ السَّابِعَ والعِشرَينَ مِن شَهرِ رَجب**) واتە: لە ساڵی دوازدەیەمی پێغەمبەرایەتییەوە بووە، ئەوە ڕایەکە و، ڕای باوتر ئەوەیە کە لە شەوی (٢٧)ی مانگی ڕەجەبی ئەو ساڵەدا بووە.

٣)- شوێنی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە، لە کوێوە بۆ کوێ؟!

١)- شوێنی شەوڕۆیی پێغەمبەر ﷺ، سەرەتاو کۆتاییەکەی هەر لە ئایەتەکەدا، دیاریکراون خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ١﴾، واتە: پاك و بێگەردە ئەو کەسەی کە شەوڕۆی بە بەندەی خۆی کرد، لە کاتێکی کەمی شەودا، لە مزگەوتی (**الحرام**)ەوە بۆ مزگەوتی (**الأقصى**)، کە پیت و پێزمان خستۆتە دەوروبەری، تاکو لە نیشانەکانی خۆمانی پێ نیشان بدەین، بێگومان (خوا) بیسەری بینەرە.

أ- پێناسەی مزگەوتی حەڕام:

ئێمە پێشتر باسی مزگەوتی (حرام)مان کرد، کە پوختەی پێناسەی مزگەوتی (**حرام**) ئاوایە:

(**المسجد الحرام: هُوَ الكَعْبَةُ وَالفَنَاء المجعول حَرماً لَهَا، وَهُوَ يختلف سعَةً وَضِيْقاً باخْتِلاَفِ العُصُورِ مِنْ كَثْرَةِ النَّاسِ فِيهِ، للطَّوَافِ وَالإِعْتِكَافِ وَالصَّلاَةِ**)[2].

---

(١) الشيخ حسنين محمد مخلوف، ص٣٥٩.

(٢) التحرير والتنوير ج١٥، ص١٣.

واتــە: مزگــەوتی حــەڕام بریتیــە لــە کەعبــەو ئــەو حەوشــەیەی کــە لــە دەوری کــراوە بــە حــەڕەم، ئەویــش {واتــە: ئــەو حەڕەمــەی بــە دەوری کەعبەوەیــە} بــە پێــی جیاوازیــی ســەردەمەکان فراوانیــی و بەرتەســکیی دەگــۆڕێ بــە ئەنــدازەی ئــەوە کــە خەڵــك زیاتــر لێــی کۆدەبنــەوە بــۆ تــەواف و مانــەوەو نوێژکــردن.

بێگومــان تاکــو خەڵکەکــەی زیاتــر بــوو بــێ، ســنوورەکەی فراوانــتر بــووە، کاتی خــۆی، بــە تایبــەت کاتــێ کــە دیــواری بــۆ نەکــراوە، کــە پێشــتریش باســمان کــردوە: یەکــەم کــەس عومــەری کــوڕی خەتتــاب خــوا لێــی ڕازی بــێ، دیــواری کــرد بــۆ ســنووری حەڕەمــی دەوری کەعبــە، بــۆ ئــەوەی لێــك جیــا بێتــەوە لەگــەڵ ئــەو شــوێنانەی دیکــەی کــە بــە دەوریــەوەن، ئنجــا قۆنــاغ بــە قۆنــاغ ئــەو دیــوار و حەوشــەیەش فراوانــترو گەورەتــر کــراوە، بــە ئەنــدازەی ئــەوەی کــە خەڵــك زۆر بــووە، ئەوێــش فراوانــتر کــراوە.

ب- پێناسەی مزگەوتی ئەقصا:

ئــەوەی کــە پێویســت دەکات زیاتــر ڕوونی بکەینــەوە، مزگــەوتی (**الأقصى**)یــە، چونکــە ئــەو دوو شــوێنە: مزگــەوتی حــەڕام، ســەرەتای ســەفەرەکەی پێغەمبــەر ﷺ بــووە لــە مەککــە، هەروەهــا شــەوڕۆییەکەی لەســەر زەوی، کۆتــا مەنزڵــی مزگــەوتی (**الأقــصى**) بــووە، ئنجــا لەوێــوە بــەرەو ئاســمانەکان بــەرز بۆتــەوە.

ئێستاش با لە چەند خاڵێك دا قسە لە بارەی مزگەوتی (ئەقصا) وە بکەین:

١ - مزگەوتی (**الأقصى**) ئەو مزگەوتەیە کە ئێستا بە (**بیت المقدس**) ناسراوە و لەو شوێنەیە کە کاتی خۆی (إیلیاء)ی پێ گوتراوە، ئەو مزگەوتەش واباوە کە پێغەمبەر سولەیمان ﵇ دروستی کردوە، وەك مزگەوت، بۆیەش پێی دەگوترێ: (**الأقصى**)، واتە: (**الأبعد**) لەبەر ئەوەی کە لە شاری مەککەوە دوورترە.

٢- مزگەوتی (**الأقصى**) لە شێوەی مزگەوتدا، ئەوەی کە باوە، ئەوەیە کە سولەیمان دروستی کردوە، بەڵام لە سەرەتادا بۆ یەکەمجار مزگەوتی (**الأقصى**)ش دووەمین مزگەوتە کە پێغەمبەر ئیبراهیم ﵇ بنیاتی ناوە، وەك لەو بارەوە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە:

{عَـنْ أَبِي ذَرٍّ ﵁ قَـالَ قُلْـتُ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! أَيُّ مَسْـجِدٍ وضِـعَ فِي الأَرْضِ أَوَّلَ؟ قَـالَ: «الْمَسْـجِدُ الْحَـرَامُ»، قُلْـتُ: ثُـمَّ أَيٌّ؟ قَـالَ: «الْمَسْـجِدُ الأَقْـصَى»، قُلْـتُ: كَـمْ بَيْنَهُـمَا؟ قَـالَ: «أَرْبَعُـونَ سَـنَةً»} (رَوَاهُ أَحْمَـد: ٢١٣٧١، والبُخَـارِيُّ: ٣٣٦٦، ومُسْـلِمٌ: ١١٦٢، والنَّسـائِي: ٦٨٩، وابْـنُ مَاجَـهْ: ٧٥٣، وابْـنُ خُزَيْمَةَ فـي «صحيحـه»: ٧٨٧).

واتە: ئەبو زەڕ ﷺ دەڵێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! یەکەمین مزگەوت کە لەسەر زەوی دروستکرا کامە بوو؟ فەرمووی: مزگەوتی حەڕام (واتە: ئەوەی لە مەککەیە)، گوتم: دوا وی کامە؟ فەرمووی: مزگەوتی ئەقصا، گوتم: چەندە ماوەیان کەوتۆتە نێوانیان؟ فەرمووی: چل ساڵ. یانی: چل ساڵ ماوە هەبووە لە نێوان دروستکرانی مزگەوتی حەڕام و، مزگەوتی ئەقصا دا کە لە (قودس)ە).

ئنجا وا باوە کە داوودو سولەیمان (**علیهما الصلاة والسلام**)، مزگەوتی ئەقصایان دروستکردوە، بەڵام لە ئەسڵدا ئەوان دروستیان نەکردوە، بەڵکو نۆژەنیان کردۆتەوە، چونکە ئەگەر لە نێوان دروستکرانی مزگەوتی حەڕام و مزگەوتی ئەقصادا، چل ساڵ بوو بێ، ناگونجێ داوودو سولەیمان (**علیهما الصلاة والسلام**)، بنیاتنەری مزگەوتی ئەقصا بووبن، چونکە بەلای کەمەوە داوودو سولەیمان لەگەڵ ئیبراهیم دا (**علیه الصلاة والسلام**)، کە دروستکەری مزگەوتی حەڕامە، هەزار ساڵیان نێوانە، کەواتە: لە ئەسڵدا مزگەوتی ئەقصاش بە ماوەیەکی کورت کە چل (٤٠) ساڵە دوای کەعبە دروستکراوە، ئەویش وەك مێژوونووسان و توێژەرەوان دەڵێن: یەعقووب لە شوێنەی کە کاتی خۆی ئیبراهیم (**علیه الصلاة والسلام**) وەك سەربڕگە (**مذبح**)دایناوە، دروستی کردوەو بەڵام دوایی جوولەکە شەڕوشۆڕیان بەسەرهاتوەو پەرستگاکەش تێکچووەو، دوایی لە سەردەمی داوودو سولەیماندا (**علیهما الصلاة والسلام**) کە پادشاو دەستەڵاتدار بوون وێڕای پێغەمبەرایەتیی، دروست کراوەتەوە و نۆژەن کراوەتەوە.

کەواتە: مزگەوتی ئەقصاش هەر ئیبراهیم ﷷ بنیاتی ناوە، بەڵام خاوەن کتێبەکان باسی ئەوەیان نەکردوە، هەرچەندە لە تەوڕاتدا ئاماژەیەك بەوە کراوە، کە ئێمە دەقی ئەوەی لە تەوڕاتدا هاتوە، دەیهێنین: (**وَقَالَ الربُّ لِأبرَامَ: أترك أرضك وَعَشِيْرَتِكَ وَبَيْتَ أَبِيكَ، وَاذْهَب إلى الأَرْضِ التي أُريك....، فَشَرَعَ أَبْرَام يَنْتَقِلَ فِي الأَرْضِ إلى أَنْ بَلَغَ مَوْضِعَ شَكِيمَ إلى سَهْلِ مُورَة، وَكَانَ الكنعانيون آنئذٍ يقطنون في الأرض، وظهر الربّ لأبرام وقالَ له: سأُعطي هذه الأرض لذريتك، فبنى أَبرامُ هناك مذبحاً للرب الذي ظهر له، وانتقل من هناك إلى الجبل شرقيَّ بيت إيلٍ حيث نصب خيامه مابين بيت إيلٍ غَرْباً وعايَ شرقاً، وشيَّد هناك مذبحاً للرب ودعاهُ باسمه، ثم تابع أبرام ارتحالَه نحو الجنوب**)[1].

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح ١٢، ص٣٣و ٣٤.

واتـە: پـەروەردگار بـە ئەبڕامـی فەرمـوو {ئیبراهیـم بـە (ئەبـڕام) ناوبـراوە لـە پەیـمانی کۆنـدا و ئـەو ناوانـەش لـە زمانێکـەوە بـۆ زمانێـك و لـە وەرگێڕانیانـدا، گۆڕانیـان بەسـەر دادێ}، سـەرزەمینی خـۆت و خزمەکانـت و ماڵـی بابـت بـە جـێ بهێڵـەو بـەرەو ئـەو سـەرزەمینە بـڕۆ کـە پێشـانت دەدەم، {دوای چەنـد قسـەیەك دەڵـێ} ئیبراهیـم دەسـتی کـرد بـە کۆچکـردن بـە زەویـدا، هەتـا گەیشـتە شـوێنی (شـەکیم) لـە لای دەشـتی (مـوڕا)، کـە کەنعانییـەکان ئـەو کاتە لـەوێ نیشـتەجێ بـوون، ئنجـا پـەروەردگار بـۆ ئیبراهیـم دەرکـەوت و پێـی گـوت: ئـەم زەوییـە دەدەمـە وەچەکـەی تـۆ، ئیبراهیـم لـەوێ سـەربڕگە (مَذبح)ێکـی بـۆ ئـەو پـەروەردگارەی کـە لـەوێ بـۆی دەرکـەوت دروسـتکردو، لەوێـوە گواسـتیەوە بـۆ چیایەکـە، ئـەو چیایـەی کـە لـە ڕۆژهـەڵاتی {بەیتـی ئیـل}، لـەوێ چـادرەکانی خـۆی چەقانـدن (هەڵـدان)، لـە نێـوان (بەیتـی ئیـل) بـە لای ڕۆژئـاوادا و (عایـە) بـە لای ڕۆژهەڵاتـدا، [واتـە: بەیتـی ئیـل دەکەوێتـە ڕۆژئـاوا و عایـە دەکەوێتـە ڕۆژهـەڵاتی ئـەو شـوێنەی کـە چـادرەکانی لـێ هەڵـدا]، ئنجـا لـەوێ سـەربڕگەیەکی بـۆ پـەروەردگار بنیاتنـا، [ئـەو شـوێنەی کـە ئاژەڵـی تێـدا سـەردەبڕدرێ بـۆ خوای پـەروەردگار]، بـە نـاوی پەروەردگاریـەوە نـاوی نـا، دوایـی ئیبراهیـم بـەرەو خـواروو ڕۆیشـت، [واتـە: بـەرەو خـوارووی ئـەو شـوێنەی کـە لێـی بـوو].

بێگومـان مەبەسـت لـە سـەربڕگە (مذبح)یـش {یانی: ئـەو شـوێنەی کـە قوربانیـی لـێ سـەر دەبـڕدرێ} مەبەسـت پێـی مزگەوتـە، چونکـە ئـەوان عادەتیـان وابـوو قوربانییـان لـە مزگەوتـدا دەکرد.

ئنجـا شـایانی باسـە: دوایـی داوود، چادرەکـەی خـۆی لـە شـوێنی مزگەوتەکـەی ئیبراهیمـدا هەڵـداوە و میحرابەکەشـی بـە فەرمـانی خـوا هـەر لـەوێ بنیاتنـاوە {(مِحـراب) یـش شـوێنی تایبـەتی خواپەرسـتیی تێداکردنـە}، پاشـان داوودیـش وەسـیەتی بـۆ سـولەیمانی کـوڕی کـردوە کـە پەرسـتگایەکەی {پەیکـەر (هیـکل)ە} کـەی خـۆی لـەوێ بنیاتبنـێ، کـە بـە هەیکەلـی سـولەیمان نـاسراوە.

کەواتـە: پێشـێ ئیبراهیـم ﵇ بـە پێـی قسـەی تـەوڕات شـوێنێکی ئـاژەڵ سـەربڕین (واتـە: شـوێنێکی قوربانیـی)ی لەوێـدا بنیـات نـاوەو، چـادرەکانی لـەوێ هەڵـداون، دوایـی داوودیـش میحرابەکـەی خـۆی لـەوێ دروسـت کـردوەو چادرەکانیشـی لـەو شـوێنەی ئیبراهیـم دا هەڵـداون، وەسیەتیشـی بـۆ سـولەیمان کـردوە و هـەر لـەوێ هەیکەلەکـەی وەك پەرسـتگا بنیاتنـاوە {هەیکـەل ناوێـك بـووە، هـەر بـۆ مزگـەوت بەکاریـان هێنـاوە}.

ئنجا مێژووزانە عیبرانییەکان بە تایبەت (یوسیفوس) گوتوویەتی: (**أَنَّ الجَبَلَ الَّذِي سَكَنَهُ إبْرَاهِيم بِأَرْض كَنْعَان إِسْمُهُ نَابُو، وَأَنَّهُ الجَبَل الَّذِي ابتنَى عَلَيْهِ سُلَيْمَان الهَيْكَل وَهُوَ المَسْجِد الَّذِي بِهِ الصَّخْرَة**)[1]

واتە: ئەو چیایەی کە ئیبراهیم تێیدا نیشتەجێ بووە لەسەر زەمینی کەنعان، ناوی (نابو) بووەو، ئەو چیایەی کە سولەیمان هەیکەلی خۆی لەسەر بنیاتناوە کە ئەو مزگەوتەیە (**صخرة**)ی لێیە، ئەویش دیارە هەر ئەو شوێنەیە.

ئنجا لە (**سفر الملوك الأول**)دا کە یەکێکە لە سیفرەکانی تەورات، بە درێژیی باسی چۆنیەتی دروستکردنی هەیکەل کراوە لەلایەن سولەیمانەوە عليه السلام[2]، بەڵێ لەو سەرچاوەیەدا وردەکاریی زۆر باسکراوە - بەڵام مەرج نیە ڕاست بن - لە وبارەوە کە چۆن چۆنی سولەیمان عليه السلام ئەو مزگەوتەی بنیاتناوە، کە دوایی ناوی لێنراوە (**هیكل سلیمان**).

کورتەی قسان: سەرەتا ئیبراهیم مزگەوتی (**الأقصى**)ی بنیاتناوە، چل ساڵ پاش دروستکردنی کەعبە، پاشان داوود لەو شوێنە چادری هەڵداوەو قوربانگا (**مذبح**)ێکی لەوێ بنیاتناوەو، دواتر وەسیەتی بۆ سولەیمان کردوە کە لەو شوێنە، مزگەوت (**هیكل**)ێك بنیات بنێ.

٢)- ئنجا شایانی باسە، کە مزگەوتی (ئەقصا) سێ جاران وێران کراوە:

أ - وێرانکردنی یەکەم:

(**بُخْتَنَصْر**، یان **بُخْتُنُصُر**) کە بە چەند بێژەیەك هاتوە، پادشای (**بابل**) لە ساڵی (٥٧٨) پێش زایینـدا ئەو مزگەوتەی تێکداوە، بەڵام دواتر جوولەکە لەسەردەمی حوکمی فارسەکان دا، مزگەوتەکەیان نۆژەنکردۆتەوە، لەڕۆژگاری حوکمڕانیی کۆڕشی گەورە (کورش بزرگ)دا.

ب - وێرانکردنی دووەم:

ڕۆمەکان لەسەردەمی حوکمی (**طیطوس**)دا پاش چەند جەنگێك لە نێوان ئەو و جوولەکەدا، وێرانی کردوە، دوایی جارێکی دیکە نۆژەنکراوەتەوە، بەڵام (ئەدریانوس) کە یەکێك بووە لە پادشاکانی ڕۆمەکان، جارێکی دیکە لە ساڵی (١٣٥)ی پێش زایین دا بە تەواویی وێرانی کردوە.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٥، ص١٧.

(٢) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، ص٧١٥ – ٧١٨، سفر الملوك الأول، الإصحاح: ٥، ص٧١٥ (الإستعدادات لبناء الهيكل)، الإصحاح:٦، ص٧١٦ (أوصاف الهيكل).

ج - وێرانکردنی سێیەم:

دوای ئەوەی (شاژنە هیلان)ە دایکی ئیمپڕاتۆر (**قسطنطین**) پادشای ڕۆمی (**بیزنطي**) بۆتە نەصرانیی، لە کاتی سەردانیدا بۆ (ئۆرشەلیم) هیچ لە شوێنەوارەکانی ئەو مزگەوتەی نەهێشتوە و فەرمانی کردوە شوێنی مزگەوتەکە بکرێتە زبڵخانە، ئەمەش لە کتێبی: (**الأنس الجليل في تأريخ القدس والخليل**)دا، هاتوە کە (**التحرير والتنوير**) لێی خواستۆتەوە.[1]

٣)- بەڵام دوایی کە مسوڵمانان (شام)یان ڕزگارکرد، لە ڕۆژگاری عومەری کوڕی خەتتاب دا ﵁، خەلیفەی دووەمی پێغەمبەر ﷺ، عومەر بۆ خۆی چوو، تاکو ئاگاداری ئازادکردنی شاری (**إيلياء**) بێ، کە ئەو کاتە بە (ئۆرشەلیم) ناسرا بوو، بەڵام دوایی ناوی لێنرا (**إيلياء**) کە لە بنچینەدا (**إيلياء**) ناوی یەکێك لە پێغەمبەرەکان بووە، لە سەرەتاکانی سەدەی نۆی پێش زایینی دا ژیاوە، ئنجا عومەر ﵁، صوڵحی لەگەڵ خەڵکە نەصرانییەکەی ئەو شارەدا کردو، (**بطريق**)ێکیان هەبوو،{(**بطريق**)یش ناوی پلەیەکی زانایانی نەصرانییە}، ناوی (**صفرونیوس**) بوو، پێی گوت، شوێنی مزگەوتی داوودم پێشان بدە! ئەو (**بطريق**)ەش عومەری بردە ئەو شوێنە، کە بردی بۆ لای مزگەوتەکە عومەر گوتی: {**اَللّٰهُ أَكْبَرُ!! هَذَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيدِهِ، مَسْجِدُ دَاوُدَ الَّذِي أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللّٰه ﷺ أَنَّه أُسري بِهِ إِلَيْهِ**}، واتە: خوا گەورەترە {(**اَللّٰهُ أَكْبَر**)ێکی کرد بۆ نیشانەی سەرسووڕمان}، سوێند بەوەی گیانی منی بە دەستە، ئەمە مزگەوتەکەی داوودە کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی پێداوین، کە شەوڕۆیی بۆ ئەوێ پێکراوە.

واتە: لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ ئەو مزگەوتە.

دوایی عومەر ﵁ و مسوڵمانان زبڵەکەیان لادا، چونکە کرابوو بە زبڵخانە، هەتا (**صخرة**) هەمووی دەرکەوت، {(**صخرة**)ش دەبێ بەردێکی گەورە بێ}، ئنجا عومەر لەلای میحرابی (داود) دوو ڕکات نوێژی کرد، بەڵام خەلیفەی دووەم عومەر ﵁، هیچ مزگەوتی لەو شوێنە دروست نەکرد.

٤) کەچی دوایی (عبدالملك بن مروان) هەستا بە ڕاسپاردنی (رجاء بن حياة الكندي) کە یەکێك بووە لە زانایانی ئیسلام، لە ساڵانی (٦٦ - ٧٣)دا، مزگەوتێکی گەورەی لەوێ بنیاتنا، واتە: حەوت ساڵان بە دروست کردنیەوە بوون!

---

(١) ج١٥ ص١٧.

٥)- کەواتە: ناوهێنانی ئەو شوێنە لە قورئاندا بە (المَسْجِدُ الأَقْصَى) بە دوو ئیعتیبارە، چونکە ئەو کاتەی کە پێغەمبەر ﷺ چووە بۆ ئەوێ، مزگەوت نەبووە، بەڵکو شوێنی مزگەوت بووە، بەڵام بە دوو ئیعتیبار بە: (المَسْجِدِ الأَقْصَى) واتە: {مزگەوتە دوورەکە} یان {مزگەوتە دوورترەکە} ناوهێنراوە:

ئیعتیباری یەکەم: لەبەر ئەوەی پێشتر مزگەوت بووە، چونکە حوکمی زەوییەك کە مزگەوتی لەسەر دروست کرابێ، ئەوەیە کە لە مزگەوت ناشۆرێ، با مزگەوتەکەشی لێنەمابێ، هەر بە موڵکی مزگەوت دادەنرێ، ئەمە بە ئیعتیباری ڕابردوو.

ئیعتیباری دووەم: بە ئیعتیباری داهاتوو، کە لە داهاتوودا، ئەو شوێنە دەبێتە مزگەوت.

٦)- مسوڵمانانیش هەر لە کاتی فەرز بوونی پێنج نوێژەکانەوە، لە شەوی شەوڕۆیی (**ليلة الإسراء**) دا، مزگەوتی (أقصى)یان کرد بە ڕووگە، تاکو شازدە (١٦) مانگ دوای کۆچ کردنیشیان بۆ مەدینە، واتە: دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ شازدە (١٦) مانگ لە مەدینەش مایەوە، بۆ نوێژەکان ڕووگەیان مزگەوتی (**أقصى**) بوو، بەڵام دوایی ڕوویان پێ وەر سووڕێنرا بەرەو کەعبە.

٧)- گەڕیدە (**سائح**)ێکی نەصرانیی بە ناوی (أرکولف) لە ساڵی (٦٧٠)ی زایینی دا، واتە: پاش حوکمڕانیی عومەر ﷺ بە سی و چوار(٣٤) ساڵ، سەردانی قودسی کردوە و لە کتێبەکەی خۆی دا دەڵێ: مزگەوتێکم بینی عومەر دروستی کرد بوو، چوارگۆشە بوو، جێی سێ هەزار (٣٠٠٠) کەسی تێدا دەبۆوە کە نوێژی تێدا بکەن.

دەشگونجێ مسوڵمانان لە دوای عومەر ﷺ، بە داری گەورە گەورە ئەو شوێنەیان پەرژین کردبێ بۆ پاراستنی، کە نەصرانییەکان لە ڕقی جوولەکەکان، کردوویانە بە زبڵخانە، هەر لە سەردەمی (هیلان)ەی دایکی (**قسطنطين**)ەوە، کە وەك گوتمان: عومەر و ئەو هاوەڵانەی کە لە خزمەتی دابوون، مسوڵمانان خوا لێیان ڕازی بێ، پاکیان کردەوەو زبڵەکەیان لادا، تاکو شوێنی مزگەوتەکە دەرکەوتەوەو، دوو ڕکات نوێژی تێدا کرد، دەبێ چەندەی پێوە بووبن!

کە گوتیشمان: وا پێدەچێ مسوڵمانان داری گەورە گەورەیان لە دەوری دانابن دانا بێ وەك شوورایەك، بۆ ئەوەی شوێنی مزگەوتەکە دیار بێ، ئەوە لە گۆڤارێکدا هاتوە، بە ناوی (**مجلة رسالة العلم**) کە لە ساڵی دوازدەیەم (١٢)، لە ژمارە دووی کانوونی

یەکەمی ساڵی (١٩٦٨ ز)دا (عارف عارف) وتارێکی نووسیوەو خاوەنی (**التحرير والتنوير**)[1] لێی وەرگرتوە.

٨)- لێرەدا لەوانەیە پرسیارێك بێتە پێش کە ئایا بۆچی خوای پەروەردگار تەنها بۆ مزگەوتی (**الأقصى**) باسی پیت و پیزی کردوەو فەرموویەتی: ﴿ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ ﴿١﴾ ﴾، واتە: شەوڕۆیی بە بەندەکەی کرد لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ ئەو مزگەوتی ئەقصایەی کە پیت و پیزمان خستۆتە دەوروبەری؟!

زانایان گوتوویانە: ئەو پرسیارە دەگونجێ بە سێ جۆر وەڵام بدرێتەوە:

١/ گەلی عەرەب زانیارییان نەبووە دەربارەی ئەو مزگەوتە، بۆیە پێویست بووە بناسێنرێ.

٢/ نەصرانییەکان بەهۆی بوغزیان بەرانبەر بە جوولەکەکان، شوێنەواری ئەو مزگەوتەیان سڕیەوەتەوەو کردوویانە بە زبڵخانە، خەڵکەکە هەر نەشیانزانیوە کە ئەو شوێنە پێشتر مزگەوت بووە!

٣/ جوولەکەکانیش لێی نائومێد بوون، کە چنگیان بکەوێتەوە.

کەواتە: بۆیە حیکمەتی خوا وایخواستوە، کە سەرنجی خەڵك ڕابکێشێ، کە ئەو مزگەوتە شوێنێکی بە بەرەکەتە، پیت و پیزە، پێشتریش باسمان کرد، کە بەرەکەتەکەی چییەو چۆنە؟

سەبارەت بە بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ کە وەك گوتمان: زیاتر وشەی معراج بەکارهاتوە، بەڵام ڕاستتر وایە کە بگوترێ (**عروج**)، چونکە (**معراج**) وەك فەرهەنگەکانی زمان دەڵێن: زیاتر بەو ئامرازە دەڵێن کە پێغەمبەر ﷺ یاخود ڕووحەکان پێیدا بەرز دەبنەوە، بەو پەیژەیە بەو ئامرازە کە هەر خوا دەزانێ چۆنە! بۆ ئەوە بەکارهاتوە، پێشتر گوتمان کە لە حەوت ئایەتی (١٢ - ١٨)ی سوورەتی (النجم)دا باسکراوە، واتە: باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ بەڵام درێژییەکەی لە سوننەت دا باسکراوە، کە ئێمە دوایی دەیهێنین.

---

(١) ج١٥ص١٩.

٤)- چۆنیەتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا:

یەکەم: لە قورئـــاندا:

لـە قورئانـدا لـە دوو شـوێندا، باسـی چۆنیـەتی شـەوڕۆ و بەرزبوونـەوەی پێغەمبـەر ﷺ کـراوە، واتــە: (الإسراء والعُــروج):

أ- شەوڕۆییەکەی لە ئایەتی ژمارە (١) سوورەتی (الإسراء)دا باسکراوە، کە پێشتر قسەمان لێ کرد.

ب- بەڵام بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ بەرەو ئاسمانەکان، لە حەوت ئایەتی سەرەتای سوورەتی (النجم) (١٢ - ١٨)دا، هاتوە، کە ئەگەر تۆزێ تەماشای ئەو ئایەتانە بکەین، بە ڕوونیی و بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو ئایەتانە دەربارەی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ دەدوێن، چونکە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لە قورئاندا نەکراوە! کە ڕاستە بە وشەی (**معراج**) و (**عروج**) باس نەکراوە، بەڵام ئەم ئایەتانە بۆ کەسێك کە سەرنجیان بدات، زۆر جوان دیارە، کە باسی بەرزبوونەوەکەی پێغەمبەر ﷺ دەکەن، کە ئەوە دەقی ئەو حەوت(٧) ئایەتە بە پێزە و پوختەیەکی چەمك و واتایەکەیانە:

١- ﴿ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ١٢ ﴾، ڕووی دواندن لە کافرە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، واتە: ئایا شەڕە قسەی لەگەڵدا دەکەن، مشتومڕی لەگەڵدا دەکەن، لەسەر ئەوە کە دەیبینێ، یاخود: ئایا لە دوو دڵیی دان لەبارەی ئەوەوە کە دەیبینێ، ئنجا ئایا ئەوەی دەیبینێ چییە؟ بە ئایەتی دوایی بۆمان دەردەکەوێ کە مەبەست پێی جبریلە.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ١٣ ﴾، ئەوەی کە ئێوە مشتومڕی لەسەر دەکەن، یاخود لە دوو دڵیی دان لەو بارەوە کە بیبینێ، جارێکی دیکەش بینیویەتی، کە بێگومان ڕاناوەکە بۆ جبریل دەچێتەوە، چونکە دوایی دەری دەخات.

٣- کە دەفەرموێ: ﴿ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ١٤ ﴾، واتە: لەلای درەختی کۆتایی، ئنجا درەختی کۆتایی وەك لە فەرمایشتەکاندا هاتوە کە دوایی دەیانهێنین، کۆتا مەنزڵ و شوێن بووە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە شەوی شەوڕۆیی و بەرز بوونەوەدا، پێی گەیشتوە و لە سەرووی ئاسمانەکانەوەیە، کەواتە: ئەوەی لەوێ بینیویەتی، جبریل بووە.

٤- ﴿ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ١٥ ﴾، لەلای درەختی کۆتایی، بەهەشتی جێگای حەوانەوەی بڕواداران هەیە.

٥- ﴿ إِذۡ يَغۡشَى ٱلسِّدۡرَةَ مَا يَغۡشَىٰ ١٦ ﴾، لە حاڵێکدا درەختەکە دادەپۆشێ، ئەوەی کە دایدەپۆشێ، یانی: شتێکی زۆر مەزن و سەرسوڕهێنەر دایدەپۆشێ!

٦- ﴿ مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ١٧ ﴾، چاو (واتە: چاوی پێغەمبەر ﷺ) لای نەدا و سەرکێشیی نەکرد و، سنوور شکێنیشی نەکرد، یانی: لەو سنوورەی کە بۆی دانرابوو، چاوی پێغەمبەر ﷺ لای نەداو، سنوور شکێنیی و سنوور بەزێنیشی نەکرد.

٧- ﴿ لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ١٨ ﴾، بە دڵنیایی (موحەممەد) لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینی.

پێغەمبەر ﷺ لێی گێڕدراوەتەوە کە جبریلی لە سەرشێوەی خۆی دوو جاران بینیوە:

أ- جارێك لەسەر زەوی، کە شەشسەد باڵی هەبووەو (**قَدْ سَدَّ الأُفُق**) ئاسۆی ون کردوە، کە ئەمەیان لە صەحیحی بوخاریی[1] دا هاتوە.

ب- جارێکیش لە شەوی شەوڕۆ بەرزبوونەوەدا، بینیویەتی، وەك دایکمان عائیشە ﵂ گوتوویەتی، کە دوایی دەقەکەش دێنین، ئەم دوو بینینەی جبریل لەسەر شێوەی خۆی بووە، کە خوا جبریلی لەسەر خوڵقاندوە، بەڵام لە شێوەی پیاوێکدا و بە شێوەی دیکە، چەندان جار پێغەمبەر ﷺ جبریلی بینیوە.

دووەم: لە سوننـــەت دا:

ئەوەی کە لە سوننەت دا هاتوە، هەم لە (**صحيح البخاري**) و، هەم لە (**صحيح مسلم**) دا هاتوە، کە ئێمە دەقی ئەوەی (**صحيح مسلم**) دێنین و، ئەوەی (**صحيح البخاري**)ش جیاوازییەکی ئەوتۆی نیە لەگەڵ ئەوەدا کە (مسلم) لە صەحیحەکەی خۆیدا هێناویەتی، واتە: ئەو دەقەی کە ئێستا دەیهێنم لە هەردوو صەحیحی بوخاریی و صەحیحی موسلیم دا هاتوە، لە صەحیحی بوخاریی دا بە ژمارە: (٣٥٧٠)و بە ژمارە: (٧٥١٧) و، لە صەحیحی موسلیم دا بە ژمارە: (٤٠٩) هاتوە، کە دەقەکەی بەم شێوەیەیە:

{**عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أُتِيتُ بِالْبُرَاقِ (وَهُوَ دَابَّةٌ أَبْيَضُ طَوِيلٌ فَوْقَ الْحِمَارِ، ودُونَ الْبَغْلِ يَضَعُ حَافِرَهُ عِنْدَ مُنْتَهَى طَرْفِهِ) قَالَ: فَرَكِبْتُهُ حَتَّى أَتَيْتُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ**

(١) صحيح البخاري : ٤٨٥٦ ومسلم: ١٧٤.

(قَالَ): فَرَبَطْتُهُ بِالْحَلْقَةِ الَّتِي يَرْبِطُ بِهِ الأَنْبِيَاءُ «قَالَ»: ثُمَّ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَصَلَّيْتُ فِيهِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ خَرَجْتُ، فَجَاءَنِي جِبْرِيلُ عليه السلام بِإِنَاءٍ مِنْ خَمْرٍ، وإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ، فَاخْتَرْتُ اللَّبَنَ، فَقَالَ جِبْرِيلُ عليه السلام: اخْتَرْتَ الْفِطْرَةَ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ فَقِيلَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِآدَمَ، فَرَحَّبَ بِي ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام فَقِيلَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِابْنَيِ الْخَالَةِ: عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ويَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّاءَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا فَرَحَّبَا ودَعَوَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ، فَقِيلَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ ﷺ قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا فَإِذَا أَنَا بِيُوسُفَ ﷺ إِذَا هُوَ قَدْ أُعْطِيَ شَطْرَ الْحُسْنِ، فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ مُحَمَّدٌ. قَالَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِإِدْرِيسَ فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ، قَالَ اللَّهُ عَزَّوجَلَّ: (وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا).

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الْخَامِسَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِهَارُونَ عليه السلام فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام. قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ؟ قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى عليه السلام فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ، فَقِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ جِبْرِيلُ: قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ ﷺ قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا فَإِذَا أَنَا بِإِبْرَاهِيمَ عليه السلام مُسْنِدًا ظَهْرَهُ إِلَى الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ، وإِذَا هُوَ يَدْخُلُهُ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ لاَ يَعُودُونَ إِلَيْهِ، ثُمَّ ذُهِبَ بِي إِلَى السِّدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وإِذَا ورَقُهَا كَآذَانِ الْفِيَلَةِ، وإِذَا ثَمَرُهَا كَالْقِلاَلِ «قَالَ» فَلَمَّا غَشِيَهَا مِنْ أَمْرِ اللَّهِ مَا غَشِيَ، تَغَيَّرَتْ فَمَا أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَنْعَتَهَا مِنْ حُسْنِهَا، فَأَوْحَى اللَّهُ

إِلَيَّ مَا أَوْحَى، فَفَرَضَ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلاَةً فِي كُلِّ يَوْمٍ ولَيْلَةٍ، فَنَزَلْتُ إِلَى مُوسَى ﷺ فَقَالَ: مَا فَرَضَ رَبُّكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: خَمْسِينَ صَلاَةً. قَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ يُطِيقُونَ ذَلِكَ، فَإِنِّي قَدْ بَلَوْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وخَبَرْتُهُمْ. قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى رَبِّي فَقُلْتُ: يَا رَبِّ! خَفِّفْ عَلَى أُمَّتِي، فَحَطَّ عَنِّى خَمْسًا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقُلْتُ: حَطَّ عَنِّى خَمْسًا، قَالَ: إِنَّ أُمَّتَكَ لاَ يُطِيقُونَ، ذَلِكَ فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، «قَالَ»: فَلَمْ أَزَلْ أَرْجِعُ بَيْنَ رَبِّي تَبَارَكَ وتَعَالَى وبَيْنَ مُوسَى عليه السلام حَتَّى قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّهُنَّ خَمْسُ صَلَوَاتٍ، كُلَّ يَوْمٍ ولَيْلَةٍ لِكُلِّ صَلاَةٍ عَشْرٌ، فَذَلِكَ خَمْسُونَ صَلاَةً. ومَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا، كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرًا، ومَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا، لَمْ تُكْتَبْ شَيْئًا، فَإِنْ عَمِلَهَا، كُتِبَتْ سَيِّئَةً واحِدَةً، قَالَ: فَنَزَلْتُ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى مُوسَى ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَقُلْتُ قَدْ رَجَعْتُ إِلَى رَبِّي حَتَّى اسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ»}.

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: بوڕاقیان بۆ هێنام (کە ئاژەڵێکە سپییە، درێژە، لە کەر گەورەترە و لە ئێستر بچووکترە، سمی لەو شوێنە دادەنێ کە تاکو ئەوپەڕی چاو حوکمی دەکات، {واتە: یەکجار زۆر خێرایە}[1]، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سواری بووم هەتا هاتمە (بیت المقدس)، {واتە: لە مەککەوە لە مزگەوتی (حرام)ەوە هاتمە شام (بیت المقدس)}، وڵاخەکەم بەستەوە بەو ئاڵقەیەوە کە پێغەمبەران پێیانەوە بەستۆتەوە، {ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە پێغەمبەرانی دیکەش دەبێ ئەو جۆرە سەفەرەیان هەبوو بێ}، دوایی چوومە مزگەوتەوە دوو ڕکات نوێژم تێدا کرد،{واتە: ئەو شوێنەی کە مزگەوتی لێ بووە، یاخود مزگەوتی لێ دەبێ}، دوایی چوومە دەر، جبریل عليه السلام قاپێك شەڕاب و قاپێك شیری بۆ هێنام، من شیرەکەم هەڵبژارد، جبریل عليه السلام گوتی: خواڕسك و فیترەتێك کە خوا مرۆڤەکانی لەسەر خوڵقاندو هەڵتبژارد، (واتە: پێکات) {لە فەرمایشتێکی دیکەدا هاتوە: دەڵێ ئەگەر شەڕابەکەت هەڵبژاردبایە ئۆممەتەکەت لایان دەدا، وەك چۆن ئۆممەتانی پێشوو لایان دا}، دوایی بەرزکراینەوە بەرەو ئاسمان، جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، {دەبێ ئاسمانی یەکەم بوو بێ، هەر ئاسمانەو دەرگای خۆی هەیە}، گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بەدوای دا نێردراوە، بۆمان کرایەوە {واتە: دەرگای ئاسمانی یەکەم}، ئادەمم بینی بەخێری هێنام و، دوایی دوعای بە خێری بۆ کردم.

---

(١) شایانی باسە: نێوان کەوانەکان هەموویان، زیادەی خۆمە، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی مەبەست.

ئنجا بەرزكرایـنـەوە بـەرەو ئاسـمانی دووەم، جبریـل داوای كردنـەوەی دەروازەی كـرد، پێـی گوترا: تـۆ كێـی؟ گـوتی: جبریلـم، گوتـرا: كێـت لەگەڵدایە؟ گـوتی: موحەممـەد، گوتـرا: بـەدوای دا نێـردراوە؟ گـوتی: بـە دوای دا نێـردراوە، ئنجـا : دەرگای ئاسـمانی دووەمـمان بـۆ كرایـەوە، لـەوێ هـەردوو كـوڕە پـوورەكان {واتـە: كـە كـوڕە پـووری یەكدیـن و دایكیـان خوشـك بـوون} عیسـای كـوڕی مەریـەم و، یەحیـای كـوڕی زەكەریـام بینـی، بـە خێریـان هێنـام و دوعـای خێریـان بـۆ كـردم.

دوایـی بەرزكرایـنـەوە، بـەرەو ئاسـمانی سـێیەم، جبریـل داوای كردنـەوەی دەرگای كـرد، گوتـرا: تـۆ كێـی؟ گـوتی: جبریلـم، گوتـرا: كێـت لەگەڵدایـە؟ گـوتی: موحەممـەد، گوتـرا: بـە دوای دا نێـردراوە؟ گـوتی: بـەدوای دا نێـردراوە، ئنجـا دەرگای ئاسـمانی سـێیەممان بـۆ كرایـەوە، لـەوێ (یوسـف)م بینـی، كـە بینیـم نیـوەی جوانیـی پێـدرا بـوو! {واتـە: زۆر زۆر جـوان و بـە شـان و شـەوكەت و شـكۆو، سـەرنجڕاكێش بـوو}، ئەویـش بەخێـری هێنـام و دوعـای خێـری بـۆ كـردم.

دوایـی بەرزكرایـنـەوە بـەرەو ئاسـمانی چـوارەم، جبریـل ﷺ داوای كردنـەوەی دەرگای كـرد، گوتـرا: تـۆ كێـی؟ گـوتی: جبریلـم، گوتـرا: كێـت لەگەڵدایـە؟ گـوتی: موحەممـەد، گوتـرا: بـەدوای دا نێـردراوە؟ گـوتی: بـەدوای دا نێـردراوە، دەرگامـان بـۆ كرایـەوە، لـەوێ (ئیدریـس)م بینـی، ئەویـش بەخێـری هێنـام و دوعـای چـاك و خێـری بـۆ كـردم، خـوای زاڵـی پایەبەرزیـش فەرموویـەتی: ﴿وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ٥٧﴾ مریـم، {واتـە: (ئیدریس)مـان بـۆ شـوێنێكی بڵنـد بەرزكردۆتـەوە}.

دوایـی بەرزكرایـنـەوە بـەرەو ئاسـمانی پێنجـەم، جبریـل ﷺ داوای كردنـەوەی دەرگای كـرد، گوتـرا: تـۆ كێـی؟ گـوتی: جبریلـم، گوتـرا: كێـت لەگەڵدایـە؟ گـوتی: موحەممـەد، گوتـرا: بـەدوای دا نێـردراوە؟ گـوتی: بـە دوای دا نێـردراوە، بۆمـان كرایـەوەو، لـەوێ (**هـاروون**)م بینـی، بەخێـری هێنـام و دوعـای چـاكی بـۆ كـردم.

دوایـی بەرزكرایـنـەوە بـۆ ئاسـمانی شەشـەم، جبریـل ﷺ داوای كردنـەوەی دەرگای كـرد، گوتـرا: ئـەوە كێیـە؟ گـوتی: جبریلـم، گوتـرا: كێـت لەگەڵدایـە؟ گـوتی: موحەممـەد، گوتـرا: بـەدوای دا نێـردراوە؟ گـوتی: بـەدوای دا نێـردراوە، دەرگامـان بـۆ كرایـەوە، لـەوێ (**مووسـا**)م بینـی، بەخێـری هێنـام و دوعـای چـاكی بـۆ كـردم.

دوایـی بەرزكرایـنـەوە بـەرەو ئاسـمانی حەوتـەم، جبریـل ﷺ داوای كردنـەوەی دەرگای كـرد، گوتـرا: تـۆ كێـی؟ گـوتی: جبریلـم، گوتـرا: كێـت لەگەڵدایـە؟ گـوتی: موحەممـەد، گوتـرا: بـەدوای دا نێـردراوە؟ گـوتی: بـەدوای دا نێـردراوە، دەرگامـان بـۆ كرایـەوە، لـەوێ (ئیبراهیـم)م بینـی، كـە پشـتی بـە (**بیـت المعمـور**)ەوە دابـوو، (**بیـت المعمـور**)م بینـی كـە هەمـوو ڕۆژێ

حەفتا هەزار (٧٠٠٠٠) فریشتە دەچوونە نێوی و، جارێکی دیکە ئەو حەفتا هەزار فریشتەیە نەدەچوونەوە نێویی، {واتە: فریشتەکان زۆر زۆرن، ئەو (**بیت المعمور**)ەش لە ئاسمانەو شوێنێکی زۆر موبارەك و پیرۆزە، پەرستگای فریشتەکانە}[1]، دوایی منیان برد بەرەو درەختی کۆتایی (**سدرة المنتهى**)، کە گەڵایەکانی وەك گوێی فیلەکان وا بوون، {واتە: گەڵایەکانی زۆر گەورە بوون}، هەروەها میوەکەی وەك گۆزەو کووپەی گەورە وابوون، کاتێك بە فەرمانی خوا ئەوە دایپۆشی کە دایپۆشی، {وەك ئایەتەکەش دەفەرموێ: ﴿إِذْ يَغْشَى ٱلسِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ١٦﴾} ئەو درەختە، گۆڕا بەجۆرێك کە هیچ کام لە دروستکراوانی خوا لەبەر جوانیی ناتوانن وەسفی بکەن.

ئنجا خوا ﷻ سروشی بۆ کردم ئەوەی کە بۆی سروش کردم، پەنجا نوێژی لەسەر فەرز کردم لە هەر شەو و ڕۆژێکدا.

دوایی دابەزیم هەتا گەیشتمە مووسا {واتە: لە ئاسمانی شەشەم}، گوتی: پەروەردگارت چی لەسەر ئۆممەتەکەت پێویست کرد؟ گوتم: پەنجا نوێژ، گوتی: بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت و داوای لێ بکە بۆت سووك بکات، چونکە ئۆممەتەکەت ناتوانن ئەو پەنجا نوێژە ئەنجام بدەن، من ئەزموونم لەگەڵ بەنی ئیسڕائیلدا هەیەو، جەڕباندوومن {دوایی باسی دەکەین، کە زیاتر مەبەستی پێ چییە؟} {پێغەمبەر ﷺ} فەرمووی: گەڕامەوە بۆ لای پەروەردگارم، گوتم: ئەی پەروەردگارم! ئەرك لەسەر ئۆممەتەکەم سووك بکە، ئەویش پێنج نوێژی لێ کەم کردنەوە {لەو پەنجا نوێژە}، دووبارە گەڕامەوە {لەسەرەوەڕا} بۆ لای مووسا، گوتم: خوا پێنج نوێژی لەسەر سووك کردووم، مووسا گوتی؟ ئۆممەتەکەت ئەوەیان لە تواناد نیە، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، داوای سووك کردنی لێبکە، فەرمووی: بەو شێوەیە من لە نێوان پەروەردگارم ﷻو لە نێوان مووسادا عليه السلام دەهاتم و دەچووم، {خوای میهرەبان پێنج پێنج نوێژەکانی دابەزاندوە}، هەتا خوای (خوا) فەرمووی: ئەی موحەممەد! ئەوانە پێنج نوێژن لە هەر شەوو ڕۆژێکدا، هەر نوێژێك بە دە (١٠) نوێژە، ئەوە دەکاتە پەنجا نوێژ، هەروەها هەر کەسێك ویستی چاکەیەك بکات و، نەیکرد، چاکەیەکی بۆ دەنووسرێ و، ئەگەر کردی، دە (١٠) چاکەی بۆ دەنووسرێن و، هەر کەسێك ویستی خراپەیەك بکات و، نەیکرد، هیچی بۆ نانووسرێ و، ئەگەر کردی، یەك خراپەی بۆ دەنووسرێ.

---

(١) ئەمە هەر لە خودی فەرمایشتەکەوە دیارە، بۆیەش زانایان گوتوویانە: (البيت المعمور) - کە لەسووڕەتی (الطور)یش دا ناوی هاتوە - کەعبەی فریشتەکانە.

فەرمـووی: دوایـی دابەزیـم بـۆ لای مووسـا ﷵ هەواڵـم پێـدا، گـوتی: بگەڕێـوە بـۆ لای پـەروەردگارت داوای لێبکـە بـۆت سـووك بـکات، پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: ئەوەنـدە گەڕامـەوە لای خـوا تاکـو شـەرمم لێکـرد {چـی دیکـە ناگەڕێمـەوە}.

دەڵێین: بێگومان خوا ﷻ هەر لە ئەزەلدا، پێنج نوێژی دیاریی کردوون، بەڵام:

١)- بە پەنجا (٥٠)ی هەواڵ پێداوە، تاکو بزانێ ئەو پێنج نوێژە یەك بە دە (١٠)ن و خێری پەنجا نوێژیان هەیە.

٢)- هەروەها بۆ ئەوەش کە قەدرو حورمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ دەربکەوێ، کە خوا چەندە لەلای بەڕێزو بە حورمەتە، لەسەر داوای ئەو لەسەر ئۆممەتەکەی سووك کردوە.

٣)- لەو لاشەوە پلەو پایەی مووساش ﷵ، دەربکەوێ.

٤)- هەروەها ئەوەش کە پێغەمبەران هەموویان دڵسۆزی یەکدین و دڵسۆزی ئۆممەتەکانی یەکدین.

لێـرە پرسـیارێك دێتـە پێـش: ئایـا مووسـا ﷵ کـە بـە دڵنیاییـەوە پلـەو پایـەی پێغەمبـەری خاتـەم لـە هـی مووسـا بەرزتـرە، یـانی چـی، لێـرەدا بۆتـە چاوسـاغی پێغەمبـەری خـوا ﷺو، بۆتـە ئامۆژگارییـکاری؟ کـە هەندێـك کـەس توانـج لـەم فەرمایشـتە دەدەن و دەڵێـن: ئـەوە ئیسـڕائیلیاتی جوولەکەکانـە، چونکـە ئـەوە مەدحـی مووسـای تێدایـە، کـە هەڵبژێـردراوە بەسـەر موحەممـەددا ﷺو بۆتـە مامۆسـتاو ئامۆژگارییـکاری؟

دەڵێـن: هیـچ پێویسـت بـەوە نـاکات و دروسـت و ڕەواش نیـە: توانـج لـە فەرمایشـتێك بدەیـن، کـە لـە هەمـوو کتێبـەکانی سـوننەت دا هاتبێ، چونکـە حیکمەتی ئـەوە کـە پێغەمبەری خاتـەم لـە ڕێنمایـی مووسـا ﷵ بەهرەمەنـد بـووە، مووسـا بـۆ خـۆی ڕوونی کردۆتـەوە، کـە گوتوویـەتی: (**فَـإِنِّي قَـدْ بَلَـوْتُ بَنِـي إِسْرَائِيـلَ وَخَبَرْتُهُـمْ**)، واتـە: مـن ئەزموونـم لەگـەڵ نـەوەی ئیسـڕائیل دا هەیـە و، لێیـان شـارەزام! ئـەو کاتـەش کـە موحەممـەد ﷺ چووە بۆ ئەو سـەفەرە، جـارێ ئـەرکی بەڕێوەبـردنی کۆمەڵگاو دەوڵـەتی نەکەوتبـووە سەرشـان و، ئـەو ئەزموونـەی نەبوو، ئـەو شـارەزاییەی نەبـوو، بـەڵام مووسـا ﷵ پێشـتر ئەزمـوونی بەڕێوەبـردنی کۆمەڵـگای بـەنی ئیسـڕائیلی هەبـووە، ئنجـا مووسـا کـە (**مفضـول**)ە، و موحەممـەد کـە (**أفضـل**)ە، سـەیر نیـە کـە مووسـا ﷵ زانیارییـەکی لـە لابـێ و، موحەممـەد ﷺ لـە لای نەبـێ، چونکـە نـەك مووسـا، بەڵکـو (**الحبـاب ابـن المنـذر**) لـە جەنگـی بەدردا پێشـنیار بۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەکات و، لێشـی وەردەگـرێ، هەروەهـا چەنـد جـاری دیکـە، هـاوەڵان پێشـنیار بـۆ پێغەمبـەر ﷺ دەکـەن، یـان

لـە شـتێك ئـاگاداری دەکەنـەوە، کـە ئـەو لێـی شـارەزا نیـە و، لێشـیان وەردەگـرێ، چ جـای پێغەمبەرێـکی پایـە بـەرزی وەك مووسـا علیه السلام.

سێ مەسەلەی گرنگی پەیوەست بە شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەوە

پێــش ئــەوەی بچینــە ســەر بڕگــەی پێنجــەم و کۆتایــی شــەوڕۆیی و بــەرز بوونــەوەی پێغەمبــەر ﷺ، باســکردنی ســێ مەســەلەی گرنــگ بەپێویســت دەزانیــن:

مەسەلەی یەکەم: وەسفی (بيت المقدس):

پێغەمبـەر ﷺ دوای ئـەوەی ئـەو شـەوە ئەو سـەفەرە دەکات، بۆ بەیانی باسـی شـەوڕۆییەکەی خـۆی دەکات، ئنجـا دوای گێڕانـەوەی بـاسی سـەفەرەکەی، کافـرەکانی قورەیش بە حیسـابی خۆیان کەرەسـتەیەکی پـڕو پاگەنـدەی خراپیـان لـە دژی پێغەمبـەر ﷺ دەسـتدەکەوێ، هەتـا لـە هەنـدێ شـوێنەواراندا هاتـوە: هەنـدێ لـە هــاوەڵانیش کـە ئیمانیـان دامـەزراو نەبـووە، هەڵگەڕاونـەوە لەبـەر ئـەوەی شـتەکەیان لـە عەقڵـەوە نەچـووە، لـەو بـارەوەش ئـەم فەرموودەیـە هەیـە، کـە ڕوونی دەکاتـەوە چـۆن خـوای بـە بەزەیـی و میهرەبـان دوای ئـەوەی کافـرەکان لـە بـارەی (بيت القـدس)ەوە پرسـیاری لـێ دەکـەن بـۆ سـەغڵەتکردنی - گوایـە ڕاسـت نـاکات و ئـەو شـەوڕۆییەی نەکـردوە - بـاش دەفریـای پێغەمبەرەکـەی دەکـەوێ:

{عَـنْ جَابِـرِ بْـنِ عَبْـدِ اللّـه رَضِيَ اللّـهُ عَنْهُـمَا، أنّـهُ سَـمِعَ رَسُـولَ اللّـهِ ﷺ يَقُـولُ: لَـمَّا كَذَّبنـي قُرَيْـشٌ، قُمْـتُ فِي الْحِجْـرِ، فَجَـلاَ اللّـه لِي بَيْـتَ الْمَقْـدِسِ، فَطَفِقْـتُ أُخْبِرُهُـمْ عَـنْ آيَاتِـهِ وأَنَـا أَنْظُـرُ إِلَيْـهِ} (أَخْرَجَـهُ البُخَـارِيُّ: ٣٨٨٦ و ٤٧١٠).

هەروەهـا موسـلیمیش هێناویـەتی، بـە بێـژەی: **{لَـمَّا كَذَّبَتْنِـي قُرَيْـشٌ، قُمْـتُ فِي الْحِجْـرِ فَجَـلاَ اللّـه لِي بَيْـتَ الْمَقْـدِسِ، فَطَفِقْـتُ أُخْبِرُهُـمْ عَـنْ آيَاتِـهِ وأَنَـا أَنْظُـرُ إِلَيْـهِ} (أَخْرَجَـهُ مُسْـلِمٌ: ٤٢٧، وَالتِّرمِـذِيُّ: ٣١٣٣).**

واتــە: جابیــری کــوڕی عەبدوڵــڵا (خــوا لــە خــۆی و بــابی ڕازی بــێ)، دەڵــێ: گوێــم لــە پێغەمبــەری خــوا بــوو ﷺ دەیفەرمــوو: کاتــێ قورەیــش، منیـان بـە درۆ دانـا (دوای ئـەوەی ئەو شـەوڕۆییەی بـۆ گێڕاونـەوە) هەڵسـام لـە (**حیجـر**)دا {پاڕامەوە}حیجریـش ئـەو پاردۆکەیـە کـە

لە نیزیك كەعبەوەیە، قوڕەیشییەكانیش لەوێ بوون لە نیزیكی}، خواش (**بیت المقدس**)ی پێشان دام و بۆی دەرخستم {ئەوانیش دیارە لە دەوری بوون}، منیش هەواڵم پێدەدان دەربارەی نیشانەكانی (**بیت المقدس**) و شوێنەوارەكانی و، تەماشام دەكرد، واتە: تەماشای ئەو شارو شوێنەوارەم دەكرد كە من سەفەرم بۆی كردوە و، ئەوانیش دەیانگوت نەچووی، دەمگوت: فلان شوێنی ئاوایە و فلان شوێنی ئاوایە و.....هتد.

مەسەلەی دووەم: نوێژكردنی پێغەمبەری خوا ﷺ بە پێغەمبەران:

كە ئەمیش موسلیم بە ژمارە (٤٢٩) هێناویەتی لە: (**باب صلاة النبي بالأنبياء**) پێغەمبەر لە درێژەی فەرموودەكەدا دەفەرموێ:

{...وَقَدْ رَأَيْتُنِي فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الأَنْبِيَاءِ، فَإِذَا مُوسَى قَائِمٌ يُصَلِّي، فَإِذَا رَجُلٌ ضَرْبٌ جَعْدٌ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَإِذَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عليه السلام قَائِمٌ يُصَلِّي، أَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ شَبَهًا: عُرْوَةُ بْنُ مَسْعُودٍ الثَّقَفِيُّ، وإِذَا إِبْرَاهِيمُ عليه السلام قَائِمٌ يُصَلِّى أَشْبَهُ النَّاسِ بِهِ صَاحِبُكُمْ «يَعْنِي نَفْسَهُ» فَحَانَتِ الصَّلاَةُ فَأَمَّمْتُهُمْ، فَلَمَّا فَرَغْتُ مِنَ الصَّلاَةِ، قَالَ قَائِلٌ: يَا مُحَمَّدُ! هَذَا مَالِكٌ صَاحِبُ النَّارِ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، فَالْتَفَتُّ إِلَيْهِ، فَبَدَأَنِي بِالسَّلاَمِ}.

واتە: خۆمم بینی لە نێو كۆمەڵێك لە پێغەمبەراندا، {ئنجا ئایا هەموویان بوون، یان تەنیا هەندێكیان بوون؟ لێرەدا بە پێی ڕواڵەتی فەرموودەكە دەردەكەوێ كە ئەوانە كە ناوی هێناون، تەنیا ئەوان بوون، یاخود هەموویان بوون، بەڵام ئەو تەنیا ناوی هەندێكیانی هێناوە، كە دیمەن و شێوەیانی لە بیر ماوە} مووسام بینی نوێژی دەكردو دەپاڕایەوەو پەرستشی بۆ خوا دەكرد، {نازانین چۆن بووە؟ چونكە وشەی (صلاة) لە زمانی عەرەبییدا، بە مانای نوێژ و بەمانای پاڕانەوەش دێ، بەندایەتیی دەكرد}، پیاوێك بوو قژی لوول بوو {كەڵەگەت بوو} وەك پیاوانی هۆزی شەنووئە، عیساشم بینی (عیسای كوڕی مەریم عليه السلام)، ڕاوەستا بوو دەپاڕایەوە و بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجام دەدا، نزیكترین كەس كە وێی بچێ: عوروەی كوڕی مەسعوودی سەقەفیی بوو، هەروەها ئیبراهیمم بینی عليه السلام، ئەویش ڕاوەستا بوو دەپاڕایەوە و بەندایەتیی بۆ خوا دەكرد، كەسێك كە لە هەموو كەس زیاتر پێی بچێ هاوەڵەكەی خۆتانە، (واتە: خۆم، پێغەمبەر (محمد ﷺ)، ئنجا كاتی نوێژ هات و پێش نوێژییم بۆ كردن، كاتێ لە نوێژ تەواو بووم، یەكێك گوتی: ئەی موحەممەد ﷺ ئەوە (مالیك) سەرپەرشتیاری ئاگری دۆزەخە سەلامی لێ بكە، ئاوڕم لێدایەوە، ئەو سڵاوی لە من كرد.

مەسەلەی سێیەم: ئایا پێغەمبەر ﷺ خوای بەرزی بینیوە لەو سەفەرەیدا، یان نا؟!

لەو بارەوە ڕاجیایی هەیە لە نێوان زانایاندا، ئێمە چەند دەقێك لەو بارەوە دێنین، هەڵبەتە وا باوە كە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، ڕای وایە كە پێغەمبەر ﷺ خوای پەروەردگاری لە شەوی بەرزبوونەوەدا، بینیوە! بەڵام هاوەڵانی دیكە (خوا لێیان ڕازی بێ)، ڕایان وایە كە پێغەمبەر ﷺ خوای پەروەردگاری بە چاوی سەر نەبینیوە، لە شەوی بەرزبوونەوەدا، بەڵكو بە چاوی عەقڵ و دڵی بینیویەتی، كە دوایی لە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسیشەوە دێنین، كە ئەویش باس لەوە دەكات كە: بە چاوی عەقڵ و دڵ بینیویەتی، با لەو بارەوە تەماشای ئەو دەقانە بكەین:

فەرموودەی یەكەم: { **عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ: «نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ»** } (**أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢١٤٢٩، ومُسْلِمٌ: ٤٤٢، والتِّرمِذِيُّ: ٣٢٨٢، وقَالَ: حَسَنٌ، وابْنُ حِبَّانَ: ٥٨**).

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی شەقیق دەگێڕێتەوە لە ئەبوو زەڕەوە ﷺ، گوتوویەتی: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد، ئایا پەروەردگاری خۆتت بینی؟ (واتە: لە شەوی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەدا)، ئەویش فەرمووی: ڕووناكییە، چۆنی ببینم؟ (واتە: ناتوانم ببینم).

فەرموودەی دووەم: {**عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ: قُلْتُ لأَبِي ذَرٍّ: لَوْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: عَنْ أَيِّ شَيْءٍ كُنْتَ تَسْأَلُهُ؟ قَالَ: كُنْتُ أَسْأَلُهُ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَدْ سَأَلْتُ فَقَالَ: «رَأَيْتُ نُوراً»**} (**أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٤٤٣**).

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی شەقیق: (كە یەكێكە لە زانایانی تابعیین، واتە: ئەو جیلەی كە لە دوای هاوەڵانەوە هاتوون)، دەڵێ بە ئەبو زەڕی غیفارییم ﷺ گوت: ئەگەر پێغەمبەری خوام ﷺ بینیبایە پرسیارم لێ دەكرد، ئەبوو زەڕ ﷺ گوتی: لە بارەی چیەوە پرسیارت لێ دەكرد؟ گوتی: لەو بارەوە لێم دەپرسی كە: ئایا پەروەردگاری خۆتت بینیوە؟ ئەبوو زەڕی غیفاریش گوتی: من لەو بارەوە لێم پرسی، فەرمووی: ڕووناكییم بینی.

فەرمووەدەی سێیەم: {**عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ، قَالَ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ لا يَنَامُ،ولا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ، ولَكِنَّهُ يَخْفِضُ الْقِسْطَ ويَرْفَعُهُ، يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ،وعَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ اللَّيْلِ، حِجَابُهُ النُّورُ لَوْ كَشَفَهَا لأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وجْهِهِ مَا**

انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٩٦٤٩، مُسْلِمٌ: ٤٤٤، وابْنُ مَاجَهْ: ١٩٥، وأَبُو عَوَانَة: ٣٧٩، وابْنُ حِبَّانَ: ٢٦، والطَّبَرَانِيُّ في «الأَوْسَط»: ٦٠٢٥).

واتە: ئەبوو مووسای ئەشعەریی ﷺ دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵسا لە نێوماندا پێنج وشەی فەرموون: (پێنج شتی پێ فەرمووین) فەرمووی: بێگومان خوا (ی زاڵ و پایە بەرز) ناخەوێ و ناشگونجێ بخەوێ، تەرازوو نزم دەکات و بەرز دەکاتەوە، کردەوەی شەوێی پێش هی ڕۆژێ بۆ لای بەرز دەکرێتەوە و، کردەوەی ڕۆژێشی پێش هی شەوێ بۆلا بەرز دەکرێتەوە، پەردەکەی (خوا) بریتیە لە ڕووناکیی، « لە ڕیوایەتی ئەبوو بەکردا - کە ئەویش یەکێکە لە ڕاوییەکان - دەفەرموێ: پەردەکەی بریتیە لە ئاگر»، ئەگەر لایبدات، پڕشنگەکانی ڕووی (خوای پەروەردگار) هەرچی بەدی بکات، لە دروستکراوەکانی هەمووی دەسووتێنێ. {واتە: ئەگەر ئەو پەردەیەی کە خۆی ڕووناکییە، یاخود ئاگرە، خوا لایبدات، بە پڕشنگەکانی ڕووی خوا ﷻ هەموو دروستکراوەکان لە بەین دەچن}.

ئنجا لێرەوە بۆمان دەردەکەوێ کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (رَأَيْتُ نُوراً)، وادیارە هەر ئەو پەردەیەی بینیوە کە کەوتۆتە نێوان خوا ﷻ و دروستکراوەکانیەوە.

هەڵبەتە ئێمە بە درێژیی لەوبارەوە قسەمان کردوە، لە کاتی تەفسیر کردنی سوورەتی (الأنعام)دا ئایەتی: ﴿لَّا تُدۡرِكُهُ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَهُوَ يُدۡرِكُ ٱلۡأَبۡصَٰرَۖ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلۡخَبِيرُ ١٠٣﴾، بۆیە لێرەدا هەر بە کورتیی بەسەریدا ڕۆیشتین.

هەڵوێستی هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ) لەوبارەوە:

لەو بارەوە لە صەحیحی موسلیم دا: (**باب: معنى قول الله عز وجل ولقد رآه نزلة أخرى، وهل رأى النبي ﷺ ربه ليلة الإسراء؟**) باسی مانای قسەی خوای پەروەردگار: (**ولقد رآه نزلة أخرى**)، واتە: جارێکی دیکەش بینیویەتی، کە ئایا پێغەمبەر ﷺ پەروەردگاری خۆی بینیوە لە شەوی شەوڕۆیی دا، یان نا؟ چەند دەقێك دێنێ، کە ئێمەش هەندێکیان دێنین:

١- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: ﴿وَلَقَدۡ رَءَاهُ نَزۡلَةً أُخۡرَىٰ ١٣﴾ قَالَ: رَأَى جِبْرِيل!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٣٤).

واتە: ئەبوو هورەیرە خوا لێی ڕازیبێ لە بارەی ئایەتی: ﴿وَلَقَدۡ رَءَاهُ نَزۡلَةً أُخۡرَىٰ ١٣﴾ واتە: جارێکی دیکەش بینی، دەڵێ: جبریلی بینی.

٢- {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: رَآهُ بِقَلْبِهِ!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٣٥).

واتە: ئیبنو عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ (رأى) واتە: مەبەست پێی خوای پەروەردگارە، بەڵام بە دڵی بینیویەتی.

٣- {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: ﴿مَا كَذَبَ ٱلْفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾﴾، قَالَ: رأى بِفُؤَادِهِ مَرَّتَيْنِ!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٣٦).

ئیبنو عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: (کە دەفەرموێ: عەقڵ و دڵی بە هەڵە دا نەچوو لەوەدا کە بینی و، جارێکی دیکەش بینی)، لەو بارەوە گوتوویەتی: بە دڵی، دوو جاران بینی.

٤- {عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ رَبَّهُ؟ فَقَالَت: سُبْحَانَ اللَّهِ؟! لَقَدْ قَفَّ شَعْرِي لِمَا قُلْتَ!!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٤٠).

واتە: مەسڕووق کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین (واتە: جیلی دوای هاوەڵان)، دەڵێ: پرسیارم لە عائیشە کرد خوا لێی ڕازی بێ، ئایا موحەممەد ﷺ پەروەردگاری خۆی بینیوە؟ گوتی: پاکیی بۆ خوا، (واتە: شتێکی سەیرت گوت!)، بە هۆی ئەوەوە کە گوتت مووەکانم وەستان!! (وەك چۆن لە کوردەوارییدا یەکێك بە یەکێك دەڵێ: مووم گرژبوون!)، واتە: شتێکی زۆر گەورەت گوت، واتە: پێغەمبەر ﷺ خوای پەروەردگاری نەبینیوە بە چاوی سەر.

٥- {عَنْ مَسْرُوق، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَأَيْنَ قَوْلُهُ: ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾﴾النجم}، قَالَتْ: إِنَّمَا ذَاكَ جبرِيلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ الرِّجَالِ، وَإِنَّهُ أَتَاهُ فِي هَذِهِ الْمَرَّةِ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ، فَسَدَّ الأُفُقَ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٤١).

واتە: مەسڕووق دەڵێ: بە عائیشەم گوت رضي الله عنها (کە نکووڵیی لەوە کرد: پێغەمبەر ﷺ لە شەوی شەوڕۆیی دا خوای پەروەردگاری بینیبێ)، گوتم: ئەدی فەرمایشتی خوا کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾﴾النجم، واتە: دوای ئەوە شۆڕ بۆوە، تاکو وەك دوو کەوانەی لێ هات، یاخود کەمتریش، ئنجا ئەوەی بە بەندەی خۆی ڕاگەیاند، کە بۆی سروش کرد، مەسڕووق دەڵێ: ئەدی ئەوە لە کوێیە؟ {مەسڕووق وای لێ حاڵی بووە کە ئەوە مەبەست پێی خوای پەروەردگارە، کە لە پێغەمبەر ﷺ نزیك بووەتەوە}، (عائشة) خوا لێی ڕازی بێ گوتی:

ئـەوە مەبەسـت پێـی جبریلـە، پێشـتر جبریـل لـە شـێوەی پیاوانـدا دەهاتـە لای پێغەمبـەر ﷺ، بـەڵام ئـەو جـارە لەسـەر شـێوەی ڕاسـتەقینەی خـۆی بینـی، کـە ئاسـۆی هەمـوو پـڕ کـرد بـوو.

هەروەها لە دەقێکی ڕاست دا هاتوە، کە جیبریل شەش سەد باڵی هەیە[١].

(١) {عـن الشـيباني قـال: سـألت زر بـن حبيـش: عـن هـذه الآيـة: (لقـد رأى مـن آيـات ربـه الكبرى) قـال: قـال عبـد اللّـه: رأى جبريـل فـي صورتـه لـه ست مئـة جنـاح} أخرجـه إبـن حبـان: ٦٤٢٧، قـال شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده صحيـح علـى شرط الشـيخين.

ئنجا ئایا ئەو سەفەرە مووبارەکە بە ڕووح و بە جەستە بووە، یاخود تەنیا بە ڕووح؟ هەروەها ئایا لە کاتی بێدارییدا بووە؟ یاخود لە کاتی خەودا بووە؟

لەو بارەوە زانایان زۆر قسەیان کردوە، بەڵام بە گشتی دەتوانین قسەکانیان بکەین بە سێ ڕای گشتی:

ڕای یەکەم: گوتوویانە ڕووح و جەستەوە بووە و، لە کاتی بێدارییدا بووە، هەم شەوڕۆو هەم بەرزبوونەوەکەش، ئەمە قسەی زۆربەی زۆری زانایانە.

ڕای دووەم: دەڵێن: هەتا شام بە ڕووح و جەستەوە بووەو، لەوێ بەولاوە، تەنیا بە ڕووح بووە، بەڵام ڕووحەکەی لە کاتی بێدارییدا، نەك لە نووستن و خەون دا.

ڕای سێیەم: دەڵێن: ئەو شەوڕۆو بەرزبوونەوەیە، هەمووی لە حاڵەتی خەونددا بووە و تەنها بە ڕووح بووە، کە ئەمە پاڵدراوەتە لای عائیشەو موعاویەو حەسەنی بەصریی و ئیبنو ئیسحاق، هەڵبەتە جاری وایە ڕایەك پاڵ دەدرێتە لای یەکێك لە هاوەڵان، یان یەکێك لە تابیعین، کە ڕەنگە هەمان کەس ڕای دیکەشی هەبێ.

بەڵام ئەو ڕایەی کە ئێمە پێمان ڕاسترەو پێمان بەڵگەدارترە، هەر ڕای یەکەمە و، زۆربەی هەرە زۆری زانایان ڕایان وایە: کە پێغەمبەر ﷺ بە ڕووح و جەستەوە لە مزگەوتی حەرامەوە، لە مەککە، لە کاتێکی کەمی شەوێکدا، شەوڕۆیی پێکراوەو سەفەری پێکراوە، سەرەتا بۆ (بيت المقدس) لە شام و، دواتر لەوێشەوە بەرزکراوەتەوە بۆ ئاسمانەکان، دەتوانین زۆر بەڵگان لەو بارەوە بێنینەوە، کە زۆرێك کە زانایانیش ئاماژەیان بە هەموو، یاخود بەشێك لەو بەڵگانە کردوە[1]:

---

(١) بۆ وێنە:
١ - (أضواء البيان)ی (الشنقيطي).
٢- (التحرير والتنوير)ي (محمد الطاهر بن عاشور).
٣ - (الطبري).
٤ - (الشوكاني).
٥ - (ابن كثير).
٦ - (فخرالدين الرازي)،
هەموویان کەم و زۆر ئەو بەڵگانە دێنن، بەڵام ئەو بەڵگانەی کە من دەیانهێنم، پێم وایە کۆی هەموو ئەو بەڵگانەیە، کە دەگونجێ بکرێنە سەلمێنەری ئەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە جەستەو ڕووحەوە، ئەو سەفەرەی کردوە و لە حاڵەتی بێدارییشدا بووە.

بەڵگەی یەکەم: خوا دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ﴾، واتە: پاکیی بۆ ئەو خوایەی کە شەوڕۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد.

ئنجا وشەی (عَبد)یش چەمك و واتایەکەی بریتیە لە کۆی ڕووح و جەستە، ئەگەرنا خوا دەیفەرموو: (بروح عبده)، بەڵام بەندە (عَبْد) کۆی ڕووح و جەستەیە و بە هەردووکیان دەگوترێ: بەندە و مرۆڤ، ئەگەرنا ڕووحەکەی، هەر ڕووحی پێ دەگوترێ و، جەستەکەشی تەنیا جەستەی پێ دەگوترێ و، لە کۆی هەردووکیان مرۆڤ پێك دێ، خوای پەروەردگاریش بە نازناوی بەندەی خۆی (عَبْده) پێغەمبەر ﷺی باسکردوە.

بەڵگەی دووەم: کە خوا دەفەرمووێ: ﴿سُبۡحَٰنَ﴾، شارەزایانی زمان گوتوویانە: (وَالتَّسْبيحُ يَكُونُ للأُمُورِ العِظَامِ، فَلَو كَانَ مَنَامَاً، لَمْ يَكُنْ لَهُ كَبير شأْنٍ، حَتَّى يُتَعَّجَبَ مِنْهُ)، یانی: (سُبْحَانَ) واتە: پاك و بێ خەوشیی، پاك و بێ خەوشە ئەو کەسەی کە شەوڕۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد، ئنجا بە پاکگرتنی خواش بۆ کاری مەزن بە کاردێ و، ئەگەر خەون بووایە هێندە شتێکی گرنگ نەبوو، کە وشەی (سبحان) کە بۆ سەرسوڕمانە و مەبەست ئەوەیە کە خوا پاك و بێ خەوشە لەوەی نەتوانێ سەفەرێکی وا بە بەندەی خۆی بکات، ئنجا ئەگەر سەفەرەکە خەون بووایە، پێویستی نەدەکرد ئەو شێوازە لە دەربڕین بەکاربێ.

بەڵگەی سێیەم: لە سوورەتی (النجم)دا خوا دەفەرموێ: ﴿مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ١٧﴾،واتە: (پێغەمبەری خوا) چاوی لای نەداو سەرکێشیی نەکرد، ئنجا شتێکی ئاشکرایە کە چاو (بصر) لە ئامرازەکانی جەستەیە، یانی: لە ئامرازەکانی مرۆڤە، لە حاڵێکدا کە ڕووحی لە جەستەی دایە، نەك تەنیا هی ڕووح بێ!

بەڵگەی چوارەم: کە خوا لە سوورەتی (الإسراء)دا دەفەرموێ: ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ١﴾، واتە: (ئەو شەوڕۆییەمان پێکرد) تاکو لە نیشانە گەورەکانی خۆمانی نیشان بدەین.

هەروەها لە سوورەتی (النجم)دا، دەفەرموێ: ﴿لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ١٨﴾، بە دڵنیایی (موحەممەد) لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینین.

ئنجا بینین بۆ چاوە، واتە: چاوی سەر، کەواتە: دیارە ئەو سەفەرەش بە جەستەو ڕووحەوە بووە.

بەڵگەی پێنجەم: لە ئایەتی ژمارە (٦٠)ی سوورەتی (الإسراء)دا، کە ئێمە خەریکی ڕوونکردنەوەی واتاکانینی، خوا دەفەرمویٚ: ﴿وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾﴾، واتە: ئەو بینینەی کە پێشانی تۆماندا، تەنیا تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵکی و، درەختی نەفرین لێکراویش لە قورئاندا کە باس دەکەین، ئەویش تاقیکردنەوەیە بۆ خەڵك.

دیارە کە درەختی نەفرینلێکراو (الشجرة الملعونة) مەبەست پێی (زقّوم)ە، کە کافرەکان دەیانگوت: چۆن درەخت لە نێو ئاگردا دەڕویٚ، هەرشتێك بخرێتە نێو ئاگرەوە دەیسووتێنیٚ؟! نەیاندەزانی کە ئەحواڵ و هەل و مەرجەکانی ڕۆژی دوایی، جیان لە هی دنیا.

ئنجا خوا کە لێرە دەفەرمویٚ: ئەو پێشاندانەی کە پێشانی تۆمان دا تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵکی، شایانی باسیشە: وشەی: (ٱلرُّءْيَا)، هەندێك لە زانایان، کردوویانەتە بەڵگە لەسەر ئەوە کە ئەو سەفەرە خەون بووە، بەڵام، نا، زانایان دەڵێن: (رؤیا)و (رؤیة) هەردووکیان بە مانای بینین دێن! بینین بە چاوی سەر، بەڵیٚ: (رؤیا)، بە مانای خەون دیٚ، بەڵام بە مانای بینینی (چاوی سەر)یش دیٚ، ئنجا خوا کە لێرەدا دەفەرمویٚ: ئەو بینین و دیمەنانەی کە پێشانی تۆمان دا، تەنیا تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵك، زانایان دەڵێن: ئەگەر شەوڕۆییەکە خەون بووایە، کافرەکانی مەککە پێی تاقی نەدەکرانەوەو، نەدەبوو بە مایەی تاقیکردنەوە، چونکە کافرەکان دەیانگوت: خەون بووەو بینیویەتی! هەر کەسێك دەتوانیٚ بڵیٚ: خەونم بینی چوومە ئاسمان، خەونم بینی چوومە سەر مانگ، خەونم بینی...، بەڵام لێرەدا مەبەستی پێی: بینین بووە بە چاوی سەر، بۆیەش بۆ خەڵك بۆتە جێگای تاقیکردنەوەو، بۆیان بۆتە هۆی ئەوە کە لە عەقڵیانەوە نەچیٚ، بەڵام ئەگەر خەون بووایە، لە عەقڵیانەوە دەچوو و، هیچ کێشەو مشتومڕی لەسەر دروست نەدەبوو.

بەڵگەی شەشەم: ئەگەر خەون بووایە، نەدەبووە هۆی ئەوەی قوڕەیشییەکان پێغەمبەر ﷺ بە درۆکار دابنێن، کە ئەمە هەر لە بەڵگەی پێنجەمەوە نزیکە، بەڵام بەڵگەی پێنجەم لە بەرتیشکی ئایەتی ژمارە (٦٠)ی سوورەتی (الإسراء)دا هاتوە، بەڵام ئەمەیان لە سیرەی ئیبنو هیشام و ئەو سەرچاوانەی دیکەدا کە باسی ژیانی پێغەمبەر دەکەن ﷺ هاتوە، هەتا دەڵیٚ: هەندێك لەوانەی کە ئیمانیان بیٚ هێز بووە هەڵگەڕاونەتەوە و، لە هەندیٚ

شوێنەواران دا هاتوە، کە نازناوی (الصدِّيق) واتە: زۆر بە ڕاستدانەر، لەو کاتەوە بوو بە نازناوی ئەبووبەکر ﷺ کە هەواڵیان پێدا گوتیان: دەزانی هاوەڵەکەت چی دەڵێ؟ کافرەکان وایانزانی کە نۆ هەنگیان لە دارێکدا دۆزیونەوەو، ئێستا ئەبووبەکر هەڵدەگێڕنەوە، لەبەر ئەوەی موحەممەد ﷺ شتێك دەڵێ، کە لە عەقڵی ئەبووبەکریشەوە ناچێ! ئەبووبەکر گوتی: چی دەڵێ؟ گوتیان: دەڵێ: دوێنێ شەو لێرەوە لە مزگەوتی حەڕامەوە سەفەرم کردوە بۆ شام و گەڕاویشمەوە! {دەبێ پێغەمبەر ﷺ باسی بەرزبوونەوە ((عروج))کەی نەکردبێ، یاخود قوڕەیشییەکان هەر ئەوەندەیان بە کافی زانیبێ، کە ڕەخنەی لێبگرن، کە بە یەك شەو لە مەککەوە بچێ بۆ شام!} ئەبووبەکر ﷺ گوتی: ئنجا ئەوە چییە! من بڕوا دەکەم بەوە، کە لە یەك چرکەدا، جبریل لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە، هەواڵی بۆ بێنێ! ئەوەش ئاساییە: {**فَإِنِّي أَشْهَدُ إِنْ كَانَ قَالَ ذَلِكَ لَقَدْ صَدَقَ**} (**أخرجه عبدالرزاق في المصنف: ٩٧١٩**).

واتە: من شایەدیی دەدەم، ئەگەر ئەوەی گوتبێ، ڕاستی فەرمووە.

دەڵێن: لێرەوە نازناوی (**الصديق**) واتە: بەڕاستدانەر (یان: ڕاستگۆ) بە گەورەمان ئەبوو بەکر درا، کە هەرچی پێغەمبەر ﷺ فەرمووبای، بە ڕاستی دادەنا، هەڵوێستەکەشی زۆر ڕاست و ژیرانە بووە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتێك نافەرموێ، وانەبێ.

بەڵگەی حەوتەم: لە فەرمایشتەکەدا هاتوە کە: سواری ئاژەڵێك بووە بە ناوی (بوراق)، دیارە سوار بوونیش بۆ جەستەیە، ئەگەرنا ڕووح پێویستیی بە ئامڕازی ماددیی نیە بۆ گواستنەوە، بە بەڵگەی ئەوە کە ئینسان لە خەودا خەون بە بەهەشتەوە دەبینێ، خەون بە دۆزەخەوە دەبینێ، خەون بە قیامەتەوە دەبینێ، خەون بەو سەری دنیاوە دەبینێ! بەڵێ خەون کاری ڕووحە، پێویستیی بە ئامڕاز نیە ئەو ڕووحە بگوازێتەوە و پێی بێت و بچێ، بەڵکو وا پێدەچێ کە ڕووح نەك لە ژێر هەیمەنەی شوێن دا نیە، بەڵکو لە ژێر هەیمەنەی کاتیش دا نیە، چونکە لە چرکەیەکدا خەونێك دەبینی کە زۆر درێژە و ڕەنگە کات هەر نەخایەنێ.

بەڵگەی هەشتەم: لەو بارەوە فەرمایشتی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر هاتوون، بۆیە ئێمە ناگونجێ هەر لە خۆمانەوە ئەو فەرمایشتانەی پێغەمبەر ﷺ کە گەورە پیاوانی ڕاست بێژ و متمانە پێکراوی وەك بوخاریی و موسلیم و تیرموذیی و نەسسائیی و ئەبوو داوودو ئیبن ماجەو ئەحمەد، گێڕاویاننەوە، کە ئەوانیش لە خەڵکی متمانە پێکراوو، ئەوانیش لە خەڵکی

متمانە پێکراوو، ئەوانیش لە هاوەڵان و، ئەوانیش لە پێغەمبەری خوا ﷺ بیستوویانن، ئێمە بێین هەر لە خۆمانەوە نیشانەی پرسیار بخەینە سەریان، یان بە جۆرێك ماناو تەئویلیان بکەین، کە لە نێوەڕۆك خاڵیی بنەوە، ئەوە شتێکی زۆر بێ جێیە.

هەڵبەتە ڕایەکەی دیکەش چەند بەڵگەیەك دێننەوە، یەکیان ئەوەیە کە: لە هەندێ لە بێژەکاندا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: دوایی لە خەو بێدار بوومەوە: (**ثُمَّ اسْتَيْقَظْتُ مِنَ النَّوْمِ**)، واتە: باسی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەکەی دەکات، دوایی باسی بێداربوونەوەکەی دەکات! بەڵام لە ئەگەری ڕاست بوونی ئەو ڕیوایەتەدا کە ئەو ڕستەیە تێدا هاتوە، دەڵێین: دەگونجێ ئەو سەفەرەی پێغەمبەر ﷺ وەك چۆن لە ساڵی حەوتەمدا کە پێی دەگوترێ: (**عُمْرَةُ القَضَاء**)، پێغەمبەر ﷺ چووە نێو مزگەوتی حەرامەوە، بەڵام لە ساڵی شەشەمدا خەونی بینیبوو، کە دەچێتە نێو مزگەوتەوە خۆی و هاوەڵەکانی، واتە: دوای ئەوەی کە کۆچی کردبوو لە مەککەوە بۆ مەدینە، نەچوو بۆوە بۆ مەککەو مزگەوتی حەرام و چواردەوری کەعبە، ئنجا خەونی بینی کە خۆی و هاوەڵانی، دەچنە نێو مزگەوتی حەرام و تەواف بە دەوری کەعبەدا دەکەن، بەڵام ئەو ساڵەی کە خەونەکەی بینیبوو نەهاتە دی و ساڵی دوایی هاتە دی، ئنجا وەك چۆن ئەو مەسەلەیان کە ساڵی پێشێ خەونی دیبوو، بەڵام ساڵی دواتر هاتەدی شەوڕۆو بەرزبوونەوەکەش دەگونجێ، پێغەمبەر ﷺ پێشتر بە خەون بینیبێتی و، دوایی بە کردەوە هاتبێتە دی، وەك لە سوورەتی (الفتح) ئایەتی (٢٧)دا، خوای پەروەردگار دەفەرموێ:

﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ﴾،

واتە: خوا ﷻ خەونی پێغەمبەرەکەی ﷺ ڕاست هێنایە دی، ئەگەر خوا بیەوێ: بە دڵنیایی دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوە، بەدڵنیایی و هێمنییەوە.

کە دواییش ئەوە بوو، خەونەکە هاتە دی، بەڵام لە ساڵی داهاتوودا.

کەواتە: دەگونجێ ئەو شەوڕۆو بەرزبوونەوەیەش، پێشێ خوای پەروەردگار بە خەون نیشانی پێغەمبەری ﷺ دابێ، وەك زەمینە سازییەك، دوایش بە کردەوە سەفەرەکەی کرد بێ.

کۆتا قسە لەوبارەوە ئەو چەند قسەیە لە (**إبن كثير**)ەوە دێنین، کە لە تەفسیرەکەی خۆیدا بە تایبەتی لە خولاصەی تەفسیرەکەی: (**المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير**)[1]دا دەڵێ: (**وَالْحَقُّ أَنَّهُ ﷺ أُسْرِيَ بِهِ (يَقَظَةً) لاَ (مَنَامًا) مِنْ مَكَّةَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ راكباً على الْبُرَاقِ، فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى بَابِ الْمَسْجِدِ رَبَطَ الدَّابَّةَ عِنْدَ الْبَابِ، وَدَخَلَهُ فَصَلَّى**

---

(١) ص ٧٥٦.

فِي قِبْلَتِهِ تحية المسجد ركعتين، ثم أُتِي بالمعْرَاجِ وَهُوَ كَالسُّلَّمِ ذُو دَرَجٍ يُرْقَى فِيهَا فَصَعِدَ فِيهِ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، ثُمَّ إِلَى بَقِيَّةِ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ، فَتَلَقَّاهُ مِنْ كُلِّ سَمَاءٍ مُقَرَّبُوهَا، وَسَلَّمَ عَلَى الأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ فِي السَّمَاوَاتِ بِحَسْبِ مَنَازِلِهِمْ وَدَرَجَاتِهِمْ).

واتە: ڕاست و هەق ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەفەری شەوی پێکراوە بە بێداریی و، لە کاتی خەوو لە خەوندا نەبووە، بەڵکو بێدار بووە، لە مەککەوە بۆ (بیت المقدس)، سواری بوڕاق بووە و کاتێك گەیشتۆتە لای دەرگای مزگەوتەکە، ئەو ئاژەڵەی کە پێی بووە، لە لای دەرگاکە بەستوویەتەوەو، دوایی چۆتە نێو مزگەوتەکەو لە شوێنی ڕووگەکەی، دوو ڕکاتی سڵاوی مزگەوتی کردوون، دوایی (معراج)یان بۆ هێناوە، کە وەك قادرمە و پەیژەیەکە، پلیکانەی پێوەن، لەوێوە سەرکەوتووە بەرەو ئاسمانی یەکەم، دوایی بۆ حەوت ئاسمانەکان و، لە هەر ئاسمانێکدا فریشتە زۆر نزیکەکانی پێشوازییان لێکردووە، سڵاوی لەو پێغەمبەرانە کردوە کە لەو ئاسمانانەدا بوون، هەرکامیان بە گوێرەی پێگەو پلەی خۆی.

ئەمە پوختەیەك بوو دەربارەی شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، هەر چەندە ئەم بابەتە دەگونجێ قسەی زۆر زیاتری لەسەر بکرێ، بە تایبەت لەو بارەوە کە ئایا چۆن پێغەمبەر ﷺ ئەگەر بەرزبووبێتەوە بۆ سەرووی حەوت ئاسمانەکان، ئێستا بە پێی زانستی گەردوونیی تازە، زانراوە کە تیشك لە چرکەیەکدا سێ سەد هەزار (٣٠٠٠٠٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، مانگ کە (٣٦٠) تاکو (٣٨٠) هەزار کیلۆمەتر لە زەوییەوە دوورە، بە چرکەیەك و یەك لەسەر چواری چرکەیەك ڕووناکییەکەی دەگاتە ئێمە و، خۆر (شمس) کە سەدو پەنجا ملیۆن (١٥٠٠٠٠٠٠٠) کیلۆمەتر لە ئێمەوە دوورە، تیشکەکەی بە هەشت خولەك دەگاتە ئێمە، بەڵام ئەستێرەی وا هەیە کە هەر لە سنووری ئاسمانی یەکەمدایە و بە ملیۆنێكساڵی ڕووناکیی، تیشکەکەی دەگاتە ئێمە، بەڵکو هەیانە بە دەیان ملیۆن ساڵی تیشکیی، ئنجا تیشکەکەی دەگاتە ئێمە، کەواتە: ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ سەفەری پێکردوە (بوڕاق) ئەگەر بە خێرایی تیشکیش ڕۆیشتبێ، ئنجا بەچەندان ساڵیش، ناگاتە نزیکترین ئەستێرەش! چ جای ئەو مەسافە دوورەی بڕی بێ، لەو ماوە کەمەدا؟!

وەڵامەکەی ئەوە یە:

کە ئێمە ناڵێین: پێغەمبەر ﷺ ئەو سەفەرەی کردوە وەك سەفەرێکی ئاسایی و، ناشڵێین: بوڕاق بە خێرایی تیشك دەڕوات، هەڵبەتە کە باسی (بوڕاق) کراوە، تەنیا بۆ ئەو مەسافەیەی نێوان مزگەوتی حەرام و مزگەوتی ئەقصا، واتە: لە شاری مەککەوە بۆ شام، هەر ئەوەندە باسی (بوڕاق) کراوە، ئەگەرنا بۆ ئەوی دیکە، باسی (**معراج**) کراوە، کە ئامرازێکی دیکەیەو، پێغەمبەر ﷺ پێی بەرزبۆتەوە، بەڵام هەر چۆن بێ، ئەو سەفەرە، ناگونجێ وەك سەفەرێکی ئاسایی بێ، چونکە:

١- جەستەی مرۆڤ تەحەممولی ئەو هەموو خێراییە ناکات و، هەڕوون بە هەڕووون دەبێ.

٢ - پاشان ئۆکسجین نیە بگرە هەر هەوا نیە.

٣- ئنجا تیشکە زیانبەخشەکان هەن.

کەواتە: ئەو ئامرازە کە پێغەمبەر ﷺ پێی بەرزبۆتەوە و سەفەرەکە هەمووی بە موعجیزە دادەنرێ! شتێك کە تاکو ئێستا مرۆڤ ناتوانێ بە عەقڵ و زانستی ئاسایی دەرکی بکات، موعجیزە واتە: شتێکی یاسادڕ (**خارق العادة**)، شتێك کە بە پێی ئەو یاسا باوانەی کە مرۆڤ دەیانزانێ، بە پێی ئەوانە نیە، بەڵی موعجیزەش بە پێی هەندێ یاسای خوای پەروەردگارە، بەڵام ئەو یاسایەی خوا، جیایە لەو یاسا باوانەی کە ئێمە دەیانزانین، ئەگەرنا ئەگەر بە پێی ئەو یاسا باوانە بێ، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو سەفەرەی کردوە، خەڵکی دیکەش دەیتوانی ئەو سەفەرە بکات! بەڵێ ئەو شەوڕۆییەی پێغەمبەر، شتێکی یاسادڕ بووە، ئەو حاڵەتەی پێغەمبەر ﷺ موعجیزە بووە، وەك چۆن گەلێك لە شتەکانی دیکەشی یاسادڕن! واتە: نابێ بە پێودانگی ئەو یاسایانەی ئێمە دەیانزانین، تەماشای بکەین، ئەگەر وا تەماشای بکەین، ئەو کاتە هیچ چارمان نیە دەبێ بڵێین: سەفەرەکەی پێغەمبەر ﷺ ئەگەر لە مەککەوە بۆ شامیش بە بوڕاق بوو بێ و، ئەوەندە خێراییە دەگونجێ، بەڵام سەفەرەکەی دیکەی بۆ ئاسمانەکان، بە دڵنیایی دەبێ بڵێین: بە ڕووح بووە! کە ڕایەکی ئاواش هەیە.

بەڵام من پێم وایە کە: بە ڕووح و جەستەوە بووە، بەڵام بە شێوەیەکی تایبەت، بە شێوەیەکی یاسادڕ کە ئێمە نازانین چۆنە؟

مەسەلەی دووەم:

خوا ڕایگەیاندوە: کە کتێبی بە مووسا داوەو، گێڕاویەتی بە ڕێنمایی بۆ گەلی بەنی ئیسرائیل، کە جگە لە خوا بریکارو سەرپەرشتیارێکی دیکە، نەگرن، ئەوانیش وەچەی ئەوانەن کە خوا لەگەڵ (نووح)دا بە سواری کەشتیی هەڵیگرتن و دەربازی کردن، نووحیش بەندەیەکی زۆر سوپاسگوزار بوو بۆ خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ وَجَعَلْنَـٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا۟ مِن دُونِى وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ ﴾، هەروەها کتێبمان بە مووسا عليه السلامدا، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**عَطْفٌ عَلَى جُمْلَةِ**: ﴿ سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا ﴾)، واتە: وەك چۆن پاكیی بۆ ئەو خوایەی كە سەفەری شەوی بە بەندەكەی خۆی كرد، لە مزگەوتی حەڕامەوە بۆ مزگەوتی ئەقصا، بە هەمان شێوە: كتێبیشمان بە مووسا دا.

ئنجا (**الكتاب**) لێرەدا، وەك ئەوە وایە كە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ۗ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَـٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ۖ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۖ وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓا۟ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ ﴾ الأنعام، كە لە بەرگی پێنج (٥)ی ئەم تەفسیرەدا بە تەفصیل لە بارەیەوە قسەمان كردوە: كە(أل)ی سەر(**الكِتَاب**) ئەلیف و لام (أل)ی تەعریفە، بەڵام بۆ (عهد)ە، واتە: كتێبەكەمان بە مووسا دا، كە بە دڵنیایی بە مەبەست پێی تەوڕاتەو، لە زۆر شوێنی قورئاندا، تەوڕات بە (**الكتاب**) هاتوە، یانی: كتێبەكەی مووسا عليه السلام.

٢)- ﴿ وَجَعَلْنَـٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، كردیشمان بە ڕێ پێشاندەرو ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل، واتە: ئەو كتێبەمان كردە هۆكاری ئەوە كە ڕێی پێ بدۆزنەوە و، بەر پێی خۆیانی پێ ببینن و، بزانن: چۆن ژیانێك بگوزەرێنن مایەی ڕەزامەندیی خوا بێ.

٣)- ﴿أَلَّا تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلًا﴾، ئەمە خوێنراویشەتەوە: (أَلَّا يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيْلاً) یانی: ئەی بەنی ئیسرائیل! جگە لە من بریکارو سەرپەرشتیارێکی دیکە بۆ خۆتان پەیدا مەکەن، یاخود: بۆیە ئەو کتێبەمان بە مووسا دا، کە ببێتە ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل، تاکو لە جیاتی من و جگە لە من بریکارو سەرپەرشتیارێکی دیکە پەیدا نەکەن.

ئنجا کە دەفەرموێ: (ألاّ) لە بنچینەدا (أَنْ لاَ)یە، دەڵێ: (أَنْ: **تَفْسِيرِيَّة لِمَا تَضَمَّنَهُ لَفْظُ الكِتَابِ مِنْ مَعْنَى الأَقْوَالِ، أَو (أَنْ) مَصْدَرِيَّة مَجْرُورَة بِلَامٍ مَحْذُوفة حَذْفاً مُطَّرِداً، وَالتَّقْدِير آتَيْنَاهُمُ الكِتَابَ لِئَلاَّ يَتَّخِذُوا....**) لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە: ئەو (أَنْ لاَ)، (أن)، یان ڕوونکەرەوەیی (**تفسيرية**)یە، لەبەر ئەوە کە وشەی (**الكتاب**) کۆمەڵێک مانای قسان دەگرێتە خۆی، واتە: ئاوامان پێگوتبوون، یاخود (أن)ی چاوگی (**مصدرية**)یە و ژێردار کراوە بە لامێک کە هەمیشە قرتاو (**حذف**) دەبێ، کە ئاوای لێدێتەوە: (**آتَيْنَاهُمُ الكِتَابَ لِئَلاَّ يَتَّخِذُوا مِن دونِي وكيلاً**) کتێبمان پێدان تاکو جگە لە من سەر پەرشتیارو بریکارێکی دیکە نەگرن.

٤)- ﴿ذُرِّيَّةَ مَنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٍ﴾:

أ - (**ذرِّيَةَ**) لێرەدا لەسەر (مدح و إختصاص) مەنصووبە، واتە: وەک مەدحکردن و تایبەتکردن، یانی: ئەی ئەو وەچە تایبەتەی لەگەڵ نووحدا هەڵمان گرتن! واتە: بە سواری کەشتییەکەی هەڵمان گرتن.

ب - یاخود وشەی (ذرية) حاڵە، واتە: لە حاڵێکدا ئێوە وەچەی ئەوانەن کە لەگەڵ نووحدا هەڵمانگرتن.

ج - یاخود وشەی (**ذُرِّيَّة**) (**يُنْتَصَبُ عَلَى النِّدَاءِ بِتَقْدِيرِ النِّدَاءِ، يَعْنِي: يَا ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا**)، واتە: لێرەدا بانگکردن مەزەننەکراوە بۆیە مەنصووبە: هۆ وەچەی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ نووحدا بەسواری کەشتییەکە دەربازمان کردن! ئنجا لێرەدا مەبەست ئەوەیە: ئێوە ئەی بەنی ئیسرائیل! لەوەچەی ئەو کەسانەن کە لەگەڵ نووحدا بە سواری کەشتییەکە دەربازمان کردن.

هەروەک لە سوورەتی (**الحاقة**)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَا ٱلۡمَآءُ حَمَلۡنَٰكُمۡ فِي ٱلۡجَارِيَةِ ١١﴾، ئێمە کاتێک ئاوەکە لە سنوور دەرچوو، تۆفان هەڵسا، ئێوەمان سواری ڕۆیشتوو (**جارية**) کرد، واتە: ئەو کەشتییە کە بە نێو ئاودا، دەڕۆیی.

٥)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ عَبۡدٗا شَكُورٗا﴾، بێگومان نووح بەندەیەکی زۆر سوپاسگوزار بوو، کەواتە: ئێوەش سوپاسگوزاربن بۆ خوا، سپڵەو ناسوپاس مەبن، وەک باپیرە گەورەی خۆتان نووح عليه السلام بن، کە ئەوانەی کە لەگەڵ ئەودا بوون، هەموویان وەچەی نووح بوون و، ئێوەش لەوەچەی ئەوانن.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ﷻ بڕیاری بۆ بەنی ئیسڕائیل داوەو، لە کتێبەکەیاندا پێی ڕاگەیاندوون: کە لە زەویدا دوو کەڕەتان خراپەکاریی و ملهووڕیی دەکەن، ئنجا کاتێ وەختی جێبەجێکردنی بەڵێنی یەکەمیان هات، چەند بەندەیەکی زەبردەست و بەهێزیان بۆ دەنێرێ، کە کون و قوژبنی ماڵەکانیان لێیان دەپشکنن بۆ گرتن و کوشتنیان، ئنجا دوای ئەوە خوا نۆرەی زاڵبوونیان بۆ دەگێڕێتەوە (بۆ بەنی ئیسڕائیل)و، سامان و کوڕانیان بۆ دەڕەخسێنێ و، ژمارەی جەنگاوەرەکانیان لە هی دوژمنانیان زیاتر دەکات، کە ئەگەر چاکە بکەن خۆیان سوودمەندن و، لە خراپەشیان هەر خۆیان زیانبارن، ئنجا هەر کات کاتی بەڵێنی دووەم کەڕەتی لووت شکاندنیان هات (بە هۆی ملهووڕیی و ستەمیانەوە)، خوا چەند بەندەیەکی زەبردەستی بەهێزیان دەنێرێتەوە سەر، تاکو کارێکیان پێ بکەن، تەمی خەمباریی لە ڕوویان بنیشێ و، وەك یەکەمجار ئەو جەنگاوەرە دوژمنانەیان بچنە مزگەوتەکەیانەوەو، هەرچی بە ملهووڕیی بنیاتیان ناوە، بیڕووخێنن و تەختی بکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَٰكُم بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْءَاخِرَةِ لِيَسُۥٓـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا ﴿٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆزدە بڕگەدا :

١)- ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾، هەروەها بڕیارمان بۆ بەنی ئیسڕائیل داو، پێمان ڕاگەیاندن، (بَنِىٓ) واتە: وەچە، یان کوڕان و کچان، (إِسْرَٰٓءِيلَ)یش نازناوی یەعقووبە عليه السلام، کەواتە: (بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ) واتە: وەچەی یەعقووب عليه السلام، کە دیارە پێشێ بنەماڵەیەك بوون، دوایی بوونە هۆز، دوایی بوونە دوازدە تیرەو هۆز، دوایی بوونە گەلێك، کە ئێستا گەلی جوولەکەیان پێ دەڵێن.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، دەڵێ: (القَضَاءُ: **الحُكْمُ وَالتَّقْدِيرُ، وَعُدِّيَ** بـ (إِلَىٰ) لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى: **أَبْلَغْنَا، مِثْلُ:** ﴿ وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾الحجر، واتە: (قَضَاء) بە مانای بڕیاردان و ئەندازەگیریی کردنی شتێك دێ، بەڵام لێرە بە (إِلَىٰ) تێپەڕاندنی پێکراوە، {بەرکار (مفعول)ی خواستوە} تاکو مانای (أَبْلَغْنَا)ی بچێتە نێو، ئەگەرنا (وَقَضَيْنَآ) واتە: بڕیارماندا، بەڵام : ﴿ وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، واتە: بڕیارمان بۆ دان و پێشمان ڕاگەیاندن بە بەنی ئیسرائیل، وەك لە سوورەتی (الحجر)دا دەربارەی گەلی **لووط** خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾، واتە: ئەو بڕیارمان بۆ داو پێشمان ڕاگەیاند، کە ئەوانە دەمەو بەیان دوا بڕاو دەبن! (واتە: گەلی **لووط**).

٢)- ﴿ فِى ٱلْكِتَٰبِ ﴾، واتە: لە کتێبدا، کە مەبەست لە (کتێب) وا پێدەچێ تەورات بێ، کە ئەلیف و لامی ناساندن (**أل التعريف**) بۆ (**عهد**)ە، واتە: لە کتێبەکەدا، چونکە پێشتر باسی کتێب کراوە: ﴿ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ ﴾، واتە: لەو کتێبەدا کە بە مووسامان دابوو، پێمان ڕاگەیاند بوون ئەو بڕیارەمان بۆ دابوون ....

دەشگونجێ (الكتاب) مەبەستی کتێبێکی دیکە بێ لە کتێبەکانیان، چونکە بە پێی ئەوە کە لە پەیمانی کۆندا هاتوە، کۆمەڵێك لە پێغەمبەرانیان ناویان هاتوە: (**إشعياء، إرمياء، حزقيال، دانيال، ملاخي، عزرا، نحميا، سفنيا، ناحوم، ميخا**)، دیارە ئەمە جگە لە زەکەرییاو یەحیاو عیسا و، ژمارەیەکی دیکەش ناو هاتوون.

هەڵبەتە ئۆباڵ بە ئەستۆی پەیمانی کۆن کە دەڵێ: ئەوانە هەموویان پێغەمبەر بوون، کتێبەکانیشی هەموویان هێناون و بە هەموویان، (پەیمانی کۆن) پێك دێنن، ئنجا ئایا ئەو بڕیارەی کە خوا بۆی داون و، پێی ڕاگەیاندوون بە بەنی ئیسرائیل، چی بووە؟

٣)- ﴿ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴾، خوا ئەو بڕیارەی بۆ داون و پێ ڕاگەیاندوون، کە ئێوە دوو کەڕەتان لە زەویدا خراپەکاریی دەکەن و، بە باڵادەستییەکی گەورە، باڵادەست دەبن، واتە: دەبنە حوکمڕان و خاوەن دەسەڵات، بەڵام دەسەڵاتێکی گەورە و بێڕەزا.

وشەی (لَتُفْسِدُنَّ) لە ئەسڵدا ئاوایە: (**لَتُفْسِدُونَنَّ**).

وشەی (وَلَتَعْلُنَّ)ش لە ئەسڵدا ئاوایە: (**لَتَعْلُونَنَّ**).

بەڵام کاتێك نوون (ن)ی تەئکیدو لام (ل)ی تەئکیدیان خراوەتە سەر، ئەو گۆڕانەیان بەسەردا هاتووەو بەو جۆرەش کە قورئان هێناونی، کورتترن، واتە: بە دڵنیاییەوە لە زەویدا دوو کەڕەتان خراپەکاریی و تێکدان دەکەن و باڵا دەستییەکی گەورەتان دەبێ.

ئەوەی لێرەدا قورئان فەرموویەتی لە (پەیمانی کۆن)یش دا ئاماژەی پێکراوە، بۆ وێنە:

أ- لە کتێبی (إِرْمِيَاء)دا: ئەم حەوت ناوونیشانانە دەبینرێن، کە ئێمە لە (**التفسير التطبيقي للكتاب القدس، العهد القديم، سفر إمياء**)دا دەیانهێنین و لاپەڕەکانی (**التفسير التطبيقي...**)یش دێنین:

١/ {**وَعْدُ الرَّبِّ بِعِقَاب يَهُوذَا، الإصحاح: ١، ص ١٤٧٦**} واتە: بەڵێنی پەروەردگار بە سزادانی یەهووذا، یەهووذاش تیرەیەکن لە جوولەکەکان، یاخود مەبەست پێی کۆی بەنی ئیسڕائیل بووە.

٢/ {**خِيَانَةُ بَنِي إِسْرَائِيل، الإصحاح: ٢، ص ١٤٧٨**} واتە: ناپاکیی بەنی ئیسڕائیل.

٣/ {**عَوَاقِبُ ارْتِدَادِ بَنِي إِسْرَائِيل، الإصحاح٢، ص١٤٧٩**} واتە: سەرەنجامەکانی هەڵگەڕانەوەی بەنی ئیسڕائیل.

٤/ {**الوَعْدُ بِمُعَاقَبَةِ بَنِي إِسْرَائِيْل، الإصحاح٢، ص١٤٧٩**} واتە: بەڵێندان بە سزادانی بەنی ئیسڕائیل.

٥/ {**إِقْتِرَابُ مَوْعِدُ العِقَاب، الإصحاح ٢، ص١٤٨٠**} واتە: نیزیك بوونەوەی کاتی سزادان.

٦/ {**الحَضُّ عَلَى غَزْوِ يَهُوذَا، الإصحاح ٥، ص١٤٨٦**} واتە: هاندان بۆ داگیرکردنی یەهووذاو هێرشکردنە سەر یەهووذا، (واتە: جوولەکەکان).

٧/ {**إِنْقِضَاضُ الغُزَاةِ الْمُبَاغِت، الإصحاح ٦، ص١٤٨٩**، پەلاماردانی کت و پڕی جەنگاوەرەکان {بۆ سەر گەلی جوولەکە}.

(**إرمیاء**) بەحیساب یەکێك لە پێغەمبەرانی بەنی ئیسڕائیل بووە، هەموو ئەو ناوونیشانانەی لە کتێبەکەی خۆیدا، هێناون، یانی: هەموویان ناوونیشانی قسەکانی (**إرمیاء**) ن، کە جوولکەکانی ئاگادار کردوونەوە: ئێوە بە هۆی گوناهو تاوانەکانتانەوە، ئەی گەلی جوولەکە! بەڵاتان بەسەر دێ و خوا سزاتان دەدات.

ب- لە کتێبی: (إشعیاء)دا: دووەم لەو سەرچاوانەی کە باسی ئەو لادانەی بەنی ئیسڕائیل و تێکدان و خراپەکاریی کردنیان لە زەویدا و، بەڵا بەسەرهاتنیانی، کردوە، کتێبەکەی: (**إشعیاء**)ە، کە بە پێی قسەی پەیمانی کۆن، ئەویش یەکێك بووە لە پێغەمبەرانی بەنی ئیسڕائیل و، خوا کتێبێکیشی بەو داوە.

لە (التفسير التطبيقي للكتاب القدس، العهد القديم، سفر إشعياء الإصحاح: ٣، ص ١٣٨١)دا، لە ژێر ناوونیشانی: (عِقَاب جَمِيعِ الطَّبَقَات)دا، واتە: سزادانی تێکڕای چینەکان، ئەمە هاتوە:

(هَا هُوَ الرَّبّ القَدِير مُزمِعٌ أنْ يَقْطَعَ عَنْ أُورْشَلِيم وَيَهُوذَا الطَّعَامَ وَالشَّرَاب، وَيَقْضِيَ فِيهَا عَلَى كُلّ بطَلٍ وَمُحَارِبٍ وَقَاضٍ وَنَبِيٍّ وعرَّافٍ، وَشَيخٍ، وَعَلَى كُلّ قَائِدٍ وَمشيرٍ وَصَانِعٍ مَاهِرٍ، وَسَاحِرٍ بارِعٍ، وَأجْعَلُ الصُّبيَان رُؤَسَاء لَهُمْ، وَالأَطْفَالَ حُكَّاماً عَلَيْهِم).

واتە: ئەوە پەروەردگاری توانا بڕیاریداوە کە لە ئۆرشەلیم و یەهوودا (کە هەردووك دەوڵەتەکەی جوولەکەکان بوون) خواردن و خواردنەوەو ئاویان لێ دەبڕێ و، هەموو پاڵەوانێکی جەنگاوەر لە بەین دەبات، هەروەها هەر قازییەك (دادوەرێك) و هەر پێغەمبەرێك کە لەوێدا هەیەو، هەر عەڕڕافێك (واتە: ئەوانەی کە پێشبینیی شتان دەکەن) و، هەر بە تەمەنێك و، هەر سەرکردەیەك و هەر ڕاوێژکارێك و، هەر صەنعاتکارێکی شارەزا و، هەر جادوو گەرێکی کارامە، هەموو ئەوانە لە بەین دەبات و، وا دەکەم کە منداڵ ببنە سەرۆکیان و، کەم تەمەنان ببنە حوکمڕانیان.

هەروەها لە (الإصحاح، ٥، ص ١٣٨٥)دا، لە ژێر ناوونیشانی: (قضاء اللَّه على يهوذا)دا، واتە: بڕیاری خوا بەسەر یەهوودا دا، هاتوە:

(..لِذَلِكَ احْتَدَمَ غَضَبُ الرَّبِّ ضِدَّ شَعْبِهِ، فَمَدَّ يَدَهُ عَلَيْهِم وَضَرَبَهُم، فَيَرْفَعُ رَايَةً لأُمَم بَعِيدَةٍ وَيُصْفِرُ لِمَنْ فِي أطْرَافِ الأَرْض، فيُقْبلُونَ مُسرِعِيْنَ (إلى أُورشَلِيم)، دُونَ أَنْ يَكْلُوا أَو يَتَعَثَّروا، أو يَعْتَرِيهِم نُعَاسٌ أَو نَوْمٌ...، سِهَامُهُمْ مُسَنَّنَة، وَقِسِيُّهُم مَشْدُودَة، حَوَافِرُ خَيْلِهِم كَأَنَّهَا صَوَّان، عَجَلاَتُ مَرْكَبَاتِهِم مُنْدَفِعَة كَالإِعْصَار، زَئِيرهُمْ كَأَنَّهُ زَئِيرُ أَسَدٍ يُزَمْجِرُ، وَيَنْقَضُّ عَلَى فَرِيسَتِهِ وَيَحْمِلُهَا وَلَيْسَ مِنْ مُنْقِذٍ).

ئەویش هەر باسی ئەو مەسەلەیە دەکات، دیارە پێشی چەند شتێك باس دەکات، کە بەنو ئیسرائیل تووشی لادان و زوڵم و ستەم و خراپە دێن، دوایی دەڵێ: پەروەردگار زۆر تووڕە بووە دژی گەلەکەی، بۆیە دەستی بۆ درێژکردن و لێی دان، ئاڵا بەرز دەکاتەوە بۆ گەلانێکی دوور و فیکەیان بۆ لێدەدات کە لە هەموو شوێنەکانی سەر زەمینەوە بێن، زۆر بە خێرایی دێن بۆ ئۆرشەلیم، بەبێ ئەوەی ماندووبن، یان هەڵبنگون، یاخود وەنەوز بیانگرێ، یاخود خەویان بێ، نووکی ڕمەکانیان زۆر تیژە، ژێی کەوانەکانیان زۆر توندە، سمی ئەسپەکانیان وەك بەرد وایە، تایەی عارەبانەکانیان وەك گەردەلوول بە خێرایی دێ، نەڕەیان وەك نەڕەی شێرێکە کە بنەڕێنێ و خۆی بە نێچیرەکەی دا دەداو هەڵیدەگرێ، هیچ کەسێکیش نیە دەربازی بکات.

هەڵبەتە خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿فِي ٱلۡكِتَٰبِ﴾ دەگونجێ لە تەوراتدا بێ و، دەشگونجێ لەو کتێبانەی دیکەدا بێ، کە نموونەمان لێهێنانەوە، هەم لە کتێبی (**إرمياء**)و، هەم لە کتێبی (**إشعياء**)دا.

ئنجا: جێی سەرنجە، کە:

خوای کارزان دوو وشە باس دەکات: (**إفساد وعُلوّ**) کە دەفەرموێ: ﴿لَتُفۡسِدُنَّ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَّتَيۡنِ وَلَتَعۡلُنَّ عُلُوّٗا كَبِيرٗا﴾.

وشەی (**إفساد**) واتە: تێکدان، وشەی (**علوّ**)ش واتە: خۆ بەرزکردنەوەو هەیمەنەکردن، کەوا پێدەچێ (**إفساد**) مەبەست پێی تێکدان بێت لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە و، (**علوّ**)یش باڵادەستیی وستەم و زۆر بێ لە ڕووی سیاسییەوە، واتە: هەم لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە، هەم لەڕووی سیاسییەوە، بەنو ئیسڕائیل لادەدەن و، تووشی تاوان و خراپەکاریی دێن، ئنجا خوا ﷻ سزایان دەدات.

ئنجا خوا ﷻ باسی ئەو دوو تێکدانە دەکات، کە لەنێو بەنو ئیسڕائیل دا دەبن، پاشان ئەو دوو سزادانەی کە بەرهەمی ئەو دوو تێکدانەن:

٤)- دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ أُولَىٰهُمَا﴾، هەر کاتێك بەڵێنی یەکەمیان هات، (**الوَعْدُ: مَصْدرٌ بِمَعْنَى المَفْعُولِ أَي: مَوعُود المَرَّتَيْنِ، أَي: الزَّمَانِ المُقَدَّر لِحُصُولِ المَرَّةِ الأُولَى مِنَ الفَسَادِ وَالعُلُوّ**).

کە دەفەرموێ: ﴿وَعۡدُ أُولَىٰهُمَا﴾، (**وَعد**) لێرەدا بە مانای (**مفعول**)ە، واتە: (**موعود**) واتە: بەڵێن لەسەردراو، کە مەبەست پێی ئەو کاتەیە، کە دیاریی کراوە لە جاری یەکەمدا، بۆ خراپەکاریی و خۆ بەرزکردنەوەی بەنو ئیسڕائیل، کە پاڵدراوەتە لای (**أُولاهُما**) بۆ ڕوونکردنەوە، پاڵدراوەتە لای، واتە: (**المَوعود الَّذِي هُوَ أُولَى المَرَّتَيْن مِنَ الفَسَادِ والعُلو**)، ئەو بەڵێنەی کە یەکەمجارە لە خراپەکاریی و خۆ بە بەرز زانینی بەنی ئیسڕائیل، هەر کاتێك ئەوە هات، جاری یەکەم ستەمیان کردو خۆیان فەرز کرد:

٥)- ﴿بَعَثۡنَا عَلَيۡكُمۡ﴾، دەنێرینە سەرتان، دەڵێ: (**البَعْثُ: الإِرْسَال مُسْتَعْمَلٌ فِي تَكْوِين السَّيْرِ إِلَى أَرْض إِسْرَائِيل، وتَعْدِيَةُ (بَعَثْنَا) بِحَرْفِ (عَلَى) لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى التَّسْلِيط**).

﴿بَعَثۡنَا عَلَيۡكُمۡ﴾ واتە: دەنێرینە سەرتان، (**بَعث**) بریتییە لە ناردن، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ناردنی (**تكويني**)یە، ناردنی قەدەریی خوای پەروەردگارە، وشەی (**بَعَثْنَا**)ش کە بە

(عَلَى) گواستوویەتەوە بۆ بەرکار (مَفْعُولٌ بِهِ)، بۆ ئەوەیە کە مانای دەست بەسەرداگرتن و خستنە ژێر ڕکێف بگرێتە نێو خۆی.

ئنجا ئایا خوا کێیان بۆ دەنێرێ؟

٦)- ﴿عِبَادًا لَّنَآ﴾، چەند بەندەیەکی خۆمان، کە دەفەرموێ: (عِباداً لنا)، چەمکە گشتییەکەی مەبەستە (بەندەکانمان)، چونکە هەموو مرۆڤەکان بەندەی خوان، (العِبَاد: أَي: المَمْلُوكُون، وهَؤُلاءِ العِبَادُ المخلوقون: الآشُورِيون أَهْل بابل جُنُود بُخْتَنَّصْر)، مەبەست پێیان ئەو بەندانەن کە خوا خوڵقاندوونی، واتە: بەندەی دروستکراوی خوان {نەك ئەو بەندانەی کە بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجام دەدەن} کە مەبەست: ئاشوورییەکانی خەڵکی بابلن، سەربازەکانی (بختنصر).

توێژەرانی قورئان لەو بارەوە، زۆر کێشەو مشتومڕیان بووە، ئایا دەبێ ئەوانە کێ بن، ئەو بەندانەی کە خوا دەیاننێرێ؟ بەڵام لە مێژوودا دەرنەکەوتووە کە کۆمەڵێك خەڵکی خواپەرست و پابەند بە شەریعەت و بەندایەتییکەر بۆ خوا، ئەوەیان کردبێ، بەڵکو ئەوانەی ئەوکارەیان کردووە دژی بەنی ئیسرائیل، ئەوەیان ئەنجامداوە: ئاشوورییەکانی خەڵکی بابل بوون، سەربازەکانی بوختەنەصر بوون، کە هاوبەش بۆ خوادانەرو کافر بوون، کەواتە: مەبەست لە بەندەکانمان (عباداً لنا) یانی: ئەوانەی خۆمان دروستمان کردوون، بەندە دروستکراوەکانمان(عبادنا المخلوقين لنا).

ئنجا ئایا ئەو بەندانە، سیفەتیان چۆنە کە خوا دەیاننێرێ بۆ بەنی ئیسرائیل، کە یەکەم جار تێکدان و خراپەکاریی دەکەن لە زەویداو ستەم و خۆ فەڕز کردن ئەنجام دەدەن:

٧)- ﴿أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، (أُولِي) واتە: (أَصْحَاب)، (بَأْس) واتە: سەختیی و توندیی لە جەنگدا، (شَدِيد)یش هەر واتە: سەختیی، (البَأْسُ: الشَّوْكَةُ والشِّدَّةُ فِي الحَرْبِ)، واتە: خاوەن زەبردەستیی و هێزو پێزێکی زۆری جەنگاوەریین.

٨)- ﴿فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ﴾، (أَي: تَخَلَّلُوهَا فَطَلَبُوا مَا فِيهَا، كَمَا يَجُوس الرَّجُلُ أَخْبَارَ مَنْ يَطْلُبُهَا)، واتە: بە نێو کون و کەلێن و قوژبنی ماڵەکاندا گەڕان و هاتن و چوون و، بەدوای ئەوەدا گەڕان کە تێیدایە وەك چۆن پیاوێك سۆراغی بابایەك دەکات کە بەدوایدا دەگەڕێ، یانی: چوونە ماڵەکانەوە بۆ پشکنین و سۆراغ کردنی گەلی بەنی ئیسرائیل کە بیانگرن و بیانکوژن و سزایان بدەن.

(الخِلاَل: إِسْمٌ جَاءَ عَلَى وزْن الجُمُوعِ، ولاَ مُفْرَدَ لَهُ، وهُوَ وَسَطُ الشَّيءِ الَّذِي يَتَخَلَّلُ مِنْهُ: ﴿فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴿٤٣﴾﴾ النور.

واتە: (خِلاَل) ناوی كۆیە و، تاكی نیە لە خۆی، واتە: نێوەڕاستی شتێك، نێوەڕاستی ئەو شتەی كە دەچێتە نێوی، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، باسی هەڵم دەكات كە لەسەر دەریاكان هەڵدەستێ، تیشكی خۆر لێی دەدات و هەڵم هەڵدەستێ و بایەكان دەیهێنن، دوایی دەبێتە هەورو موتوربە دەبێ، دوایی دەفەرموێ: ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، (الوَدْق) واتە: (المطر)، واتە: باران دەبینی دێتە دەر لە نێو ئەو هەورە، واتە: لەمیانی ئەو هەورە دێتە دەر، كەواتە: (خلال) واتە: میان.

﴿ فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ﴾، واتە: بەمیان ماڵەكان و خانووەكاندا دێن و دەچن و سۆراغ دەكەن و دەپشكنن.

(الدِّيَار: التَعْرِيفُ للعَهْد: أَي: دِيَارِكُمْ) (الدِّيار)یش كە ئەلیف و لامی تەعریفی لەسەرە، ناساندنەكەی بۆ عەهدە، واتە: (فَجَاسوا خِلاَلَ دِيَارِكُمْ)، یانی: بەدواتاندا دەگەڕێن و سۆراغتان دەكەن لە كەلێن و كونی ماڵ و خانووەكانتاندا.

٩)- ﴿ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴾، ئەو بەڵێنەش بڕیارێكی جێبەجێ كراوە، واتە: دێتە دی و جێی مشتومڕ نیە.

دوایی باسی دەكەین: كە ئەوە چۆنە و، لەبەرچی وایە؟

١٠)- ﴿ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ ﴾، دوایی نۆرەی زاڵ بوونمان بۆ ئێوە گێڕایەوە، (كَرَّة) واتە: جار، (الكَرَّةُ: الرَّجْعَةُ إِلى المَكَانِ الَّذِي ذَهَبَ مِنْهُ)، گەڕانەوە بۆ ئەو شوێنەی كە لێی ڕۆیشتوە.

كەواتە: (رَدَدْنَا لَكُمُ الكَرَّة)، واتە: (أَرْجَعْنَا لَكُمُ الرَّجْعَةَ، أَعَدْنَا لَكُمُ الرَّجْعَةَ عَلَيْهِم)، واتە: نۆرە زاڵ بوونمان بۆ ئێوە گێڕایەوە.

(ثُمَّ: تُفِيدُ التَّرَاخِي الرتْبي وَالزَّمَنِي مَعَاً)، (ثم) لێرەدا بەدوادا هاتنی پلەیی و كاتیی وێكڕا دەگەیەنێ، واتە: دوای ئەوەی كە ئێوە بە دەستی ئەوان شكست دەخۆن و، خوا ئەوانە دەنێرێتە گیانتان و، تەمبێتان دەكەن و، بەو شێوەیە كەلێن و كونی ماڵەكانتان لێ دەپشكنن، بۆ ئەوەی بتانگرن و بتانكوژن، دوایی بارودۆخەكە دەگۆڕێ و، ئنجا نۆرەی زاڵ بوون بۆ ئێوە دەگێڕینەوە و ئێوە بەسەر ئەو دوژمنانەتاندا زاڵ دەبن.

چۆنیەتی ئەو زاڵ بوونەش لە تەفسیرەكاندا باسكراوە، بۆ وێنە: (التحريرو التنوير)ی (محمد الطاهر بن عاشور)[1] دەڵێ:

---

(١) ج١٥ ص ٣٢.

(وَذَلِكَ بَعْدَ أَن قَضَى بنو إسرائيل نيّفاً وَأَرْبَعِينَ سَنَةً فِي أَسْرِ البَابليين، وَتَابُوا إِلَى اللَّهِ وَندمُوا عَلَى مَا فَرَطَ مِنْهُمْ، سَلَّط اللَّه مُلُوكَ فَارِس عَلَى مُلُوك بابل الأَشُوريين، فَإِنَّ الملك «كُورش» ملك فَارِس حَارَب البَابليين وَهَزَمهم، فَضَعُفَ سُلْطَانُهُم، ثُمَّ نَزَلَ بِهِم «دَاريوس» ملك فارس، وَفَتَحَ بَابل سَنَة (٥٣٨) قَبْلَ الميلاد، وَأَذِنَ لليَهُود فِي سَنَة (٥٣٠) قَبْلَ الميلاَد، أَن يَرجعُوا إِلَى أُورشَلِم وَيجدِّدوا دَوْلَتَهُم، وَذَلِكَ نَصْرُ انْتَصَرُوهُ عَلَى البَابليين، إِذْ كَانُوا أَعْوَاناً للفُرْسِ عَلَيْهِم).

واتە: دوای ئەوەی {بەنو ئیسرائیل جاری یەکەم تێکدەشکێن، بە دیل دەگیرێن} چل و ئەوەندە ساڵە بە دیلەتیی لەلای بابلییەکان بەسەر دەبەن، بۆ لای خوا دەگەڕێنەوەو پەشێمان دەبنەوە لەوەی کە کردوویانە، دوای ئەوە خوا پادشاکانی فارس بەسەر پادشاکانی بابل و ئاشوورییەکاندا زاڵ دەکات و، پادشا کۆرش کە پادشای فارس بووە، جەنگ لە دژی بابلییەکان دەکات و تێکیان دەشکێنێ و بابلییەکان بێ دەسەڵات دەبن، دوایی داریوس پادشای فارس لەدوای کۆرش جارێکی دیکە شەڕیان لەگەڵ دەکات و لەساڵی (٥٣٨) پێش زایینـدا، بەسەریاندا زاڵ دەبێ و، مۆڵەت دەدات بە جوولەکەکان لە ساڵی (٥٣٠) پێش زاییندا، بگەڕێنەوە بۆ ئۆرشەلیم و دەوڵەتەکەیان تازە بکەنەوە، ئەوەش سەرکەوتنێکی بەنو ئیسرائیل بووە بەسەر بابلییەکاندا، چونکە بەنو ئیسرائیل هاوکار و هاوپەیمان بوون لەگەڵ فارسەکان دا، لە دژی بابلییەکان.

هەواڵی تێکشکانی بابلییەکان لە پەیمانی کۆندا، لە دوو شوێندا هاتوە:

١- لە (سفر)ی (إشعياء)دا هاتوە، کە یەکێك بووە لە پێغەمبەرانی بەنو ئیسرائیل، هەر بە ناوونیشانی (خَبَرُ انْهِزَامِ البَابليين)[1]، هەمووی باسی ئەوە کراوە کە چۆن بابلییەکان تێکدەشکێن، پێغەمبەرەکەیان پێشتر ئاگاداریان دەکاتەوە، کە تێکدەشکێن، بێگومان خوای زاناوتوانا پێی ڕاگەیاندوە.

٢ - هەروەها لە (سفر)ی (إرمياء)[2]دا، ئەمە هاتوە: (**هَذَا مَا يُعْلِنه الرَّبّ القَدِيرُ، إِلَه إِسْرَائيل لِكُلّ المَسْبيِّن الَّذِينَ أَجْلَيتهُم مِنْ أورشليم إلى بابل، أُبنوا بيوتاً، وأقيموا فيها وَاغْرِسوا البساتين، وكُلُوا من نتاجها، تزوَّجُوا وأَنْجِبوا بنين وبنات، واتخذوا نساءً لأبنائكم وزوِّجوا بناتكم، وليَلِدْنَ أبناءً وبناتٍ، وتكاثروا هناك ولا تتناقصوا، ولكن بعد انقِضَاءِ سَبْعينَ سَنَة عليكم في بابل، ألتفت إليكم، وأَفِي لكم بوعودي الصالحة بِرَدِّكم إلى هذا المَوضِع**).

واتە: ئەمە ئەوەیە کە پەروەردگاری توانا ڕایدەگەیەنێ، پەرستراوی ئیسرائیل، بۆ هەموو ئەوانەی کە بە دیل گیراون لە ئۆرشەلیم و، دوورخراونەوە بۆ بابل، پێیان ڕادەگەیەنێ

---

(١) الإصحاح: ١٠، ص ١٣٩٢ -١٣٩٥، الإصحاح: ١١و١٢و ١٣و ١٤، ص ١٣٩٦ -١٤٠٠.

(٢) الإصحاح: ٢٩، ص ١٥٢٦.

کـە خانـووان بـۆ خۆتـان دروسـت بکـەن و، تێیانـدا نیشـتەجێ بـن و، کشـتوکاڵ بکـەن و، لـە بەروبوومـی کشـتوکاڵ و باغەکانتـان بخـۆن و، هاوسـەرگیریی بکـەن و بـا کـوڕان و کچانتـان پەیدابـن، هەروەهـا ژن بـۆ کوڕەکانتـان بێنـن و، کچەکانتـان بـە شـوو بـدەن و، بـا ئەوانیـش کوڕیـان بـبن و کچیـان بـبن، زۆربـن و کـەم مەبـن، پاشـان دوای تێپەڕینـی حەفتـا (٧٠) سـاڵ بەسـەرتاندا لـە بابـل، ئاوڕتـان لـێ دەدەمـەوەو، بەڵێنـە چاکـەکانی خۆمتـان بـۆ دێنمـە دی، کـە بتانگێڕمـەوە بـۆ ئـەو شـوێنە،{واتە: شـوێنی خۆتـان لـە فەڵەسـتین}.

ئەمـە ڕوونکردنـەوەی واتـاو چەمکـی ئەوەیـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ ﴾، بـەو شـێوەیە ئێمـە مێـژوو هاوکارمـان دەبـێ و، هەندێـك شـوێنی (پەیـمانی کـۆن) یـش بەرچـاو ڕوونییـمان دەداتـێ، بـۆ زیاتـر تێگەیشـتن لـە چەمـك و واتـای ئـەم ئایەتـە بـە پێـزە، هەرچەنـدە هەواڵـی یەقیـن و جێـی دڵنیایـی و پشـتپێ بەسـتنی تـەواو، تەنیـا لەوەحـی پارێــزراوی خــوا دایــە، بــەڵام پەیــمانی کۆنیــش وەك ســەرچاوەیەکی مێژوویــی، دەگونجــێ سـوودی لـێ ببینیـن و، بەرچـاو ڕوونییـمان بداتـێ بـۆ زیاتـر تێگەیشـتن لـە چەمـك و واتـای هەندێـك لـەو ئایەتانـەی کـە پەیوەسـتن بـە هەندێـك ڕووداوی مێژوویيـەوە.

١١)- ﴿ وَأَمْدَدْنَـٰكُم بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ ﴾، واتە: هاوکاریی ئێوەمان کرد بە سامان و بە کوڕان، وەك پێشتر باسمان کرد و (الإصحاح)ی (٢٩) لە (سفر)ی (إرمیاء) بۆی ڕوون کردینەوە.

١٢)- ﴿ وَجَعَلْنَـٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴾، هەروەها ژمارەی سەربازانی ئێوەمان زۆر کرد، ژمارەی کەسانی ئێوەمان زۆر کرد، (**نَفِير: تَمييزٌ لـ(أَكْثَر)، فَهُوَ تَبيينٌ لِجِهَةِ الأَكْثَرِيَةِ، وَالنَّفِيرُ اسْمُ جَمْعٍ، للجَمَاعَةِ الَّتِي تَنْفِرُ مَعَ المَرْءِ من قَوْمِهِ وَعَشِيرَتِهِ، مِنْهُ قَوْلُ أَبي جَهْل: لاَ فِي العِيْرِ وَلاَ فِي النَّفِيرِ**)، واتە: (**نفير**) (**تمييز**)ە بۆ (**أكثر**) و ڕوونکردنەوەیە بۆ لایەنی زۆرییەکە، هەروەها (**نفير**) ناوی کۆیە بۆ کۆمەڵێك، کە لەگەڵ مرۆڤە، لە خزمەکانی و هۆزەکەی خۆی و لە دەوروبەریی کە ڕادەکەن بەرەو دوژمن {واتە: (**نفير**) ناوی کۆیە بۆ کۆمەڵە خەڵکێك کە لەفریای ئینسان دێن لە کاتێکدا کە لەگەڵ دوژمنیدا ڕووبەڕوو دەبێتەوە}، وەك ئەبو جەهل کاتێك لە مەککەوە دێ بۆ دەرباز کردنی کاروانەکەی ئەبوو سوفیان ئەو قسەیە، وەك پەندێك دەڵێ: (**لاَ فِي العِيْرِ وَلاَ فِي النَّفِيرِ**)، کە بە نسبەت هەندێك لە قوڕەیشییەکانەوە گوتوویەتی، واتە: نە لەگەڵ کاروان دان و نە لەگەڵ سوپادان، (نفير) واتە: ئەو سوپایەی هاتوە بۆ دەربازکردنی کاروان.

ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلْنَـٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴾، دەڵـێ: (**التَّفْضِيـلُ فِي أَكْثَر، التَّفْضِيل عَـلَى أَنْفُسِهِم، أَي: جَعَلْنَاكُـمْ أَكْـثَر مِـمَّا كُنْتُـمْ قَبْـلَ الجـلاَءِ، وَهُـوَ المُنَاسِـبُ لِمَقَـامِ الإِمْتِنَـانِ**).

كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلْنَـٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴾، ئێوەمـان زۆر كـرد، جەنگاوەرەكانـی ئێوەمـان زۆرتـر كـرد، واتـە: بـە نسـبەت خۆتانـەوە، پێـش ئـەوەی، دەربكرێـن كـەم بـوون، بـەڵام ئێسـتا زۆرترمـان كـردوون، دەشـگونجێ: ﴿ وَجَعَلْنَـٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴾، (أَي: مِـنْ أَعْدَائِكُمْ الَّذِيـنَ أَخْرَجُوكُـم مِـنْ دِيَارِكُمْ، أَي: أُفْنِـي مُعْظَـمَ البَابِلِيين فِي الحُـرُوبِ مَـعَ الفُـرْس، حَتَّـى صَارَ عَـدَد بَنِـي إِسْرَائِيـلَ فِي بِـلَادِ الأَسْرِ، أَكْـثَرَ مِـنْ عَـدَدِ البَابلِيـين)، واتـە: ژمـارەی جەنـگاوەرەكانی ئێـوە زۆرتـر دەكەیـن لـە دوژمنەكانتـان كـە بابلییەكانـن، چونكـە بابلییـەكان لـەو جەنگانـەی كـە لەگـەڵ فارسـەكاندا كردیانـن، زۆریـان فەوتـان، هەتـا وای لێهـات كـە بەنـو ئیسـرائیل كـە ژێـر دەسـتی بابلییـەكان بـوون، ژمارەیـان زۆرتـر بـوو لـە خەڵكـە ئەصڵییەكـەی كـە كاتی خـۆی بـە دیلیـان گرتبـوون.

١٣)- ﴿ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ﴾، ئەگەر چاكە بكەن، بە قازانجی خۆتان چاكە دەكەن، ﴿ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ﴾، ئەگەر خراپەش بكەن، خراپەكەش بەس بۆ خۆتان دەكەن.

تەعبیـرەی: ﴿ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ﴾، وەك ئـەو تەعبیـرەی دیكـەی قورئـان وایـە، كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ ﴾الشـعراء، واتـە: هـەر كاتێـك سـزای خەڵـك دەدەن، سـزایان دەدەن بـە زۆردارانـە و ملهوڕانـە.

یـان ئـەو تەعبیـرەی دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ ﴾الفرقـان، واتـە: كاتێـك بـە لای قسـە و كـرداری پـووچ دا تـێ دەپـەڕن، بەڕێـزەوە تێدەپـەڕن.

ئەمانـە كـە خـوای زانـاو شـارەزا دوو جـاری دووبـارە كردوونەتـەوە، مەبەسـت پێیـان گرنگیـی پێـدانی ئـەو كردارەیـە كـە بـاسی كـراوە.

١٤)- ﴿ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ﴾، دەڵێ: (فَلَهَا: مُتَعَلِّقٌ بِفِعْلٍ مَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ: أَسَأْتُمْ لَهَا)، ئەگەر خراپەشتان كرد، خراپەتان بۆ نەفسەكانی خۆتان كرد.

لـە سـوورەتی (فصلـت)دا، ئـەم تەعبیـرە بـە شـێوەیەكی دیكـە هاتـوە، دەفەرمـوێ: ﴿ مَّنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ﴿٤٦﴾ ﴾، واتـە: هـەر كەسـێك چاكـە بـكات، سـوودەكەی بـۆ خۆیـەتی و، هـەر كەسـێك خراپـەش بـكات، زیانەكـەی لەسـەر خۆیـەتی، (أَي: النَّفْـعُ لَهَـا وَالـضَّرَرُ عَلَيْهَـا، لِكَـن آيـةُ الإِسْرَاءِ يُقْصَـدُ بهَـا إِخْتِصَـاصُ النَّفْـسِ بعَمَلِهَـا خَـيْراً أَو شَرّاً)، لـە سـوورەتی (فصلـت)دا، بـاسی ئـەوە دەكات، كـە كـردەوەی چـاك سـوودی هەیـە بـۆ خاوەنەكـەی و، خراپـەش زیـانی هەیـە بـۆ خاوەنەكـەی، بـەڵام ئەمـەی سـوورەتی (الإسراء) مەبەسـت پێـی ئەوەیـە، كـە نەفسـی

مـرۆڤ چاکـە بـکات، یـان خراپـە بـکات، تایبـەت دەبـێ بـە خۆیـەوە، مەبەسـت پێـی زیـان و قازانـج نیـە، بەڵکـو مەبەسـت پێـی تایبەتمەندبـوونی مرۆڤـە بـە کردەوەکەیـەوە.

وەك (**محمـد حسـین طباطبـائي**) لـە تەفسـیرەکەیدا[1]، دەڵێ: (فَالْمَقَـامُ مَقَامُ بَيَـانِ: أَنْ أَثَـرَ العَمَلِ لِصَاحِبِهِ، خَـيْراً كَانَ أَو شَرّاً، وَلَيْـسَ مَقَـامَ بَيَـانِ: أَنَّ الإحْسَـانَ يَنْفَـعُ صَاحِبَـهُ، والإسَـاءَةُ تَـضرُّهُ، حَتَّـى يُقَـالَ: ﴿ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ﴾ كَمَا فِي البَقَـرَةِ: ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ﴿٢٨٦﴾ ﴾).

واتـە: ئـەو حاڵەتـەی ئێـرە، مەبەسـت پێـی ڕوونکردنـەوەی شـوێنەواری کـردارە بـۆ خاوەنەکـەی، ئنجـا چـاك بـێ، یـان خـراپ و، مەبەسـت پێـی ئـەوە نیـە کـە چاکـە سـوودی هەیـە بـۆ خـاوەنی و خراپـەش زیانـی پـێ دەگەیەنـێ، تاکـو وەك لـە شـوێنی دیکـەدا هاتـوە، فەرمووبـای: ﴿ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ﴾فصلـت، یـان وەك لـە سـووڕەتی (**البقـرة**)دا هاتـوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ... ﴿٢٨٦﴾ ﴾، واتـە: هـەر کەسـێك چاکـە بـکات، سـوودەکەی بـۆ خۆیـەتی و، خراپـەش بـکات، زیانەکـەی لەسـەر خۆیـەتی.

دیـارە تاکـو ئێـرە هـەر باسـی تێکـدان و خراپـەکاری یەکەمـە و، سـزادانی خوایـە ﷻ بـۆ ئـەو خراپەکاریـی و تێکدانـە کـە بەسـەر بەنـی ئیسـڕائیلیدا دێنـێ.

١٥)- ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْآخِرَةِ ﴾، ئنجا هەرکات بەڵێنی جارەکەی دیکە هات، واتە: جاری دووەم، (أَي: وَعْدُ المَرَّةِ الآخِرَةِ، أَي: المَرَّةِ الثَّانِيَةِ)، واتە: بەڵێنی کاتی کەڕەتی دوایی، یانی جاری دووەم، (**فَالآخِرَةُ صِفَةٌ لموصوفٍ محذوف وهو: المرة، أي المرة الثانية**) وشەی (الآخرة) سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراوە، کە بریتیە لە (کەڕەت) یانی: کەڕەتی دووەم.

١٦)- ﴿ لِيَسُـُٔواْ وُجُوهَكُمْ ﴾، بۆ ئەوەی ڕووتان خراپ و تاڵخ، ڕووتان ناشیرین بکەن، واتە: کاتێك کە بەڵێنی کەڕەتی دووەم هات، کە ئێوە بۆ جاری دووەم خراپەکاریی دەکەن لە زەویدا و خۆتان فەڕز دەکەن و ستەمکاریی دەکەن، ﴿ لِيَسُـُٔواْ وُجُوهَكُمْ ﴾، بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، کە ئەمە دەرەنجامە، چونکە (ل)ی ﴿ لِيَسُـُٔواْ وُجُوهَكُمْ ﴾ (**لام العلة**)یە، واتە: کۆمەڵێك بەندەی خۆمان کە خاوەنی زەبرو زەنگن، خاوەنی زەبر دەستیین، دەنێرینە سەرتان بۆ تەمبێ کردنتان لەسەر ئەو خراپەکارییە، کە لە ئەنجامدا دەم و چاوتان تاڵخ و ناشیرین ببێ.

ئـەم ڕسـتەیە، ئـاواش: (**لِيَسـوءَ وجوهَكُم**)یـش خوێنراوەتـەوە، واتـە: بـۆ ئـەوەی (خـوا) دەم و چاوتـان خـراپ بـکات، کـە ڕاناوەکـەی دەچێتـەوە بـۆ خـوا عزوجـل.

---

(١) تفسير الميزان: ج١٣، ص٤١.

هەروەها خوێنراویشەتەوە: (لِنَسُوءَ وجُوهَكُم) واتە: تاكو ڕووتان خراپ بكەین.

بەڵام خوێندنەوەی یەكەم، ڕاناوەكەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو جەنگاوەرانەی كە خوا دەیانێرێتە سەریان، ﴿ لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ ﴾، واتە: بۆ ئەوەی ئەوان كارێكتان بەسەر بێنن و، بەڵایەكتان تووش بكەن، كە شوێنەواری خراپی لە دەم و چاوتان دا دەربكەوێ.

(**سُوءُ الوُجُوه: جَعْلُ المسَاءَةِ عَلَيْهَا، أَي: تَسْلِيطُ أَسْبَابِ الكَآبَةِ وَالمسَاءَةِ عَلَيْكُمْ، حَتَّى تَبْدُوا عَلَى وجُوهِكُمْ لأَنَّ مَا فِي القَلْبِ يَظْهَرُ عَلَى الوجه**)، واتە: (**سُوء الوُجُوه**) ئەوەیە كە خراپە بخرێتە سەر دەم و چاو، ئەویش بە هۆی زاڵكردنی هۆیەكانی خەفەتباریی و مەینەتییە بەسەرتان دا، چونكە ئەوەی لە دڵ و دەروونـدا هەبێ لەسەر دەم و چاو دەردەكەوێ.

كەسێك كە تێكبشكێ و ماڵوێران بێ و، بە دیل بگیرێ و، خزمی بكوژرێ، بێگومان ئەو ناڕەحەتیی و گرفتارییانە كە دەچنە نێو دڵیەوەو، لە دەروونیدا تاڵاییەكانیان دەچێژێ، شوێنەواریان بە شێوەی تڵخیی و دەم و چاو گۆڕان و مۆن و مرچ بوون، لەسەر دەم و چاوی دەردەكەون.

١٧)- ﴿ وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی بچنە نێو مزگەوتەكەوە، واتە: ئەو جەنگاوەرانەی كە دەیانێرینە سەرتان بۆ تەمبێ كردنتان، بچنە نێو پەرستگاكەشتانەوە.

١٨)- ﴿ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، وەك چۆن یەكەم جاریش چوو بوونە نێوی و پەرستگاكەتانیان لێ تێكداون، جاری دووەمیش بە هەمان شێوە، (**تَشْبِيهٌ بالدُّخُولِ الأَوَّلِ وَهُوَ الغَزْو: ﴿ فَجَاسُوا۟ خِلَـٰلَ ٱلدِّيَارِ ﴾**)، ئەمە وێچواندنە بە چوونە نێوی یەكەم، كە مەبەست پێی یەكەم جارە كە بە نێو ماڵەكانیاندا دەهاتن و دەچوون و لێیان دەگەڕان و سۆراغیان دەكردن، بۆ ئەوەی بیانگرن و بیانكوژن، واتە: جاری دووەمیش هەر بە مەرەدی جاری یەكەمتان دەبەین.

١٩)- ﴿ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا ﴾، هەروەها تاكو ئەو سەربازە جەنگاوەرانە، ئەو بەندانەی خوا، كە دەیانكاتە هۆكارێك بۆ تەمبێ كردن و لووت شكاندنی ئێوە، ئەی جوولەكەكان! هەرچی كە ئێوە بە ملهووڕیی و خۆ فەرز كردن و زاڵ بوون بنیاتتان ناوە، هەمووی تەخت بكەن و بیڕووخێنن.

(**التَّتْبِيرُ: الإِهْلاَكُ وَالإِفْسَاد**) مەبەست لە (**تَتْبير**) تێكدان و فەوتاندنە.

(**مَا عَلَوا**):

ئەم ڕستەیە دەگونجێ سێ مانای هەبن:

أ - (مَا: مَوْصُولَةٌ، وهيَ مَفْعُولُ (يتبَّروا)، ﴿ وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوْاْ تَتْبِيرًا ﴾، وعَائِدُ الصِّلَةِ مَحْذُوفٌ لأنَّهُ مُتَّصِلٌ مَنْصُوبٌ، والتَّقْدِيرُ: مَا عَلَوْهُ)، واتە: ئەو سەربازانە دەنێرین بۆ ئەوەی هەرچی کە جوولەکەکان کردبوویان بە مایەی خۆ زاڵکردن و خۆ فەرز کردن بەسەر وڵاتدا، هەموو ئەوە تێکبدەن.

(وَالعُلُوُّ: عُلُوٌّ مَجَازِيٌّ، وهُوَ الإِسْتِيلاَءُ وَالغَلَبُ)، (علوّ) مەبەست پێی بەرزییە، بەڵام لێرەدا مانای مەجازیی هەیە، واتە: دەستەڵات بەسەرداراًنان و زاڵبوون، یانی: ئەو بەندە بەهێزانەی خوا، سەرجەم خۆ فەرز کردن و ملهووڕیی و هەیمەنەی جوولەکەکان تەخت بکەن و نەیهێڵن.

ب - واتایەکی دیکەی ئەوەیە کە: (ما) لە: ﴿ مَا عَلَوْاْ ﴾، دەبێتە (ما المَصْدَرِيَّة) واتە: (عُلُوّهُم) یانی: زاڵبوون و حوکمڕانییەکەیان لێ وێران بکەن.

ج - مانایەکی دیکەی ڕستەی: ﴿ وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوْاْ تَتْبِيرًا ﴾، یانی: لەماوەی زاڵبوونیان بەسەرتاندا، هەر خەریکی تێکدان و تەختکردن و لەبەین بردنی خۆتان و، شارو وڵاتتان بن.

ئێمە دوایی لە باسێکی سەربەخۆدا، تیشکی زیاتر دەخەینە سەر ئەم بابەتە.

مەسەلەی چوارەم:

خـوا بـە بەنـی ئیسـڕائیلی ڕاگەیانـدوە: نیزیکـە خـوا بەزەییتـان لەگـەڵ بنوێنـێ، بـەڵام ئەگـەر بگەڕێنـەوە بـۆ سـتەم و خراپەکاریـی، ئێمـەش دەگەڕێینـەوە سـەر سـزادانتان و، دۆزەخیـش حەپسـخانەی کافرانـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە. لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ﴾، نیزیکە خوا بەزەییتان لەگەڵ بنوێنێ.

بـەڵام ئایـا بەزەیـی خـوا لـە کـێ نیزیکـە؟ بێگومـان لـە چاکـەکاران، وەك لـە ئایـەتی (٥٦)ی سـووڕەتی (الأعـراف)دا دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ ﴾، واتـە: بێگومـان بەزەیـی خـوا لـە چاکەکارانـەوە نیزیکـە، واتـە: ڕەنگـەو نیزیکـە، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە ئێـوە واز لـە خراپـەکاری دەهێنـن و دەبنـە چاکـەکار و، واز لـە خـۆ فـەڕز کـردن و سـتەم و زۆر، دێنـن و، تەبـا دەبـن لەگـەڵ خەڵـك، لەوانەیـەو نزیکـە بەهـۆی ئـەوەوە، پەروەردگارتـان بەزەییتـان لەگـەڵ بنوێنـێ.

٢)- ﴿ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ﴾، بەڵام هەرکات گەڕانەوە {واتە: گەڕانەوە بۆ تێکدان و خراپەکاریی} ئێمەش دەگەڕێینەوە {بۆ سزادانتان}.

(**إِنْ عُدْتُـم إِلى الإِفْسَـادِ، عُدْنَـا لِعِقَابكُـمْ**)، ئەگـەر گەڕانـەوە بـۆ خراپەکاریـی، ئێمـەش دەگەڕێینـەوە بـۆ سـزادانتان، دیـارە ئـەم شـێوازە لـە کـورت و پوختیـی، تەنهـا لـە فەرمایشـتی خـوادا هەیـە، چونکـە بەپێی سـیاق و سـەلیقە دەزانـرێ، بۆیە پێویسـتی نەکردوە کـە بفەرموێ: (**إِنْ عُدْتُـم إِلى الإِفْسَـادِ عُدْنَـا لِعِقَابكُـمْ**)، چونکـە دیـارە ئـەوان دووجـار خراپەکارییـان کـردوە، کـە دەفەرمـوێ: کـە گەڕانـەوە، واتـە: کـە گەڕانـەوە بـۆ خراپەکاریـی، هەروەهـا دیاریشـە کـە خـوا ﷻ لەسـەر هـەردوو جارەکـە سـزای داون، کەواتـە: (**وَإِنْ عُدْتُـم عُدْنَـا**) ئەگـەر بگەڕێنـەوە سـەر خراپەکاریـی، ئێمـەش سـێ بـارە سـزاتان دەدەیـن، وەك جـاری یەکـەم و دووەم.

٣)- ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾، دۆزەخیشمان كردوە بە زیندان و حەپسخانە بۆ بێبڕوایان. (**الحَصِيرُ: المَكَانُ الَّذِي يُحْصَرُ فِيهِ، فَلاَ يُسْتَطَاعُ الخُرُوجَ مِنْهُ، فَهُوَ بِمَعْنَى فَاعِل: أَي حَاصِر، أَوْ بِمَعْنَى مَفْعُول: أي مَحْصُور فِيهِ**)، واتە: (**حَصير**) ئەو شوێنەیە كە مرۆڤی تێدا كورت هەڵدەهێنرێ و، لێ دەرچوونی ناكرێ (مرۆڤ تێیدا ئابڵووقە دەدرێ و بەردەست دەكرێ).

كەواتـە: (**حصـیر**) لێـرەدا (**فعیـل**)ە، بـەڵام بـە مانـای (فاعـل)ە، واتـە: (**حَـاصِر**)، قۆرەخكـەر، دەسـت بەسـەركەر، یاخـود: (**حصـیر**) بـە مانـای (مفعـول)ە، واتـە: (**مَحْصُـورٌ فِيـهِ**)، واتـە: دۆزەخ شـوێنێكە كـە كافـران تێیـدا زیندانیـی و حەپـس دەكرێـن، خـوا پەنامـان بـدات.

ئنجا بـۆ ئـەوەی زیاتـر تیشـك بخەینـە سـەر ئـەو بابەتەی كـە لەم چـوار پێنـج ئایەتـەدا هاتبوو كورتـە باسـێك دەخەینـە ڕوو، كـە پێـم وایـە ئـەو بابەتـە لـەم ڕۆژگارەدا زۆر گرنگـە چونكـە گـەلی جوولەكـە تـەواو شـوولیان لـێ هەڵكێشـاوەو سـتەم و زۆرو خراپەیـەكی زۆریـان پەیداكردوە:

کورتە باسێک دەربارەی
دوو کەڕەت خراپەکاریی و، سزادانەکەی خوا بۆ بەنو ئیسرائیل

ئایا مەبەست لەو دوو کەڕەت خراپەکارییەی گەلی جوولەکە و سزادانی خوا بۆیان، چییە؟

زانایان لەو بارەوە ڕاجیاییەکی زۆر زۆریان هەیە، من بە پێویستم نەزانیوە کە بگەڕێمەوە بۆ هەموو تەفسیرەکان، بەڵام شەش ڕام هێناون، لەوانە:

١ - (**الطبري**)، کە بەڕاستی توێژەرەوەی یەکەمی قورئانەو، پێشەوای توێژەران و ڕوونکەرەوانی قورئانە.

٢ - لە دوای وی: (ابن كثیر).

٣ - لە دوای ویش (فخرالدین الرازي)، پاشان ئەوانی دیکەش، زۆربەیان باسی ئەو بابەتەیان کردوە.

بەڵام من لە کۆی هەموویان، شەش ڕام هەڵبژاردوون و، دواییش ئەوەی خۆم بەڕاستری بزانم، دەیخەمە ڕوو:

ڕای یەکەم: (المراغي)[1] هێناویەتی دەڵێ:

١- (الإِفْسَادَةُ الأُولَى: تَغيِير التَّوْرَاةِ وَقَتْل إِشْعِيَاء وَحَبْسُ إِرْمِيَاء فِي البِئْرِ حِيْنَ أَنْذَرَهُمْ سَخَطَ اللَّه، فَأَغَارَ عَلَيْهِم أَوَّلاً، وَخَرَّبَ بَيْتِ المَقْدِس (بُخْتُنَصَّر) فِي زَمَنِ إِرْمِيَاء).

واتە: تێکدانی یەکەم: کە جوولەکەکان پێی هەڵساون بریتی بووە لەوە کە تەوڕاتیان گۆڕیوە و، (**إشعياء**) یان {کە یەکێك بووە لە پێغەمبەرانیان} کوشتوەو، (**إرمياء**)یشیان زیندانیی کردوە لە نێو بیردا، کاتێك کە ئاگاداری کردنەوە کە خوا لێیان تووڕەیە، بۆیە بۆ یەکەمجار بوختەننەصەر پاشادی ئاشوورو بابل هێرشی کردوونە سەرو (بیت المقدس)ی تێکداوە، ئەوە لە ڕۆژگاری (**إرمياء**)دا.

٢- (وَالإِفْسَادَةُ الثَّانِيَة: قَتْلُ زَكَرِيَّا وَيَحْي، وَقَصْدِهِم قَتْلِ عِيْسَى، فَأَغَارَ عَلَيْهِم ثَانِيَاً (أَسْبِيَانوس) قَيْصَر الرُّوم، وَكَانَ بَيْنَ الإِغَارَتَيْنِ نَحو خَمْسِمِائَة سَنَة).

---

(١) تفسیر المراغي: ج١٢، ص١٤ و ١٥.

واتـە: تێکـدانی دووەم: ئـەوە بـوو کـە زەکەریـاو یەحیـای کوڕیـان کوشـت و، ویسـتیان: عیساش بکوژن، بۆیـە بـۆ جـاری دووەم (ئیسـبیانووس) قەیسـەری ڕۆم هێرشـی کردە سـەریان و، لـە نێـوان ئـەو دوو تێکـدان و هێرشـکرانە سـەرەش دا: مـاوەی پێنجسـەد (٥٠٠) سـاڵ بـووە.

ڕای دووەم: کە (سعید حوّى) لە (الأساس في التفسير) دا هێناویەتی[1]، دەڵێ:

١- (الإِفْسَادَةُ الأُولَى: إِنْحرَافَاتُهُم الَّتِي جَرَّتْ عَلَيْهِم غَزْوَة بُخْتَنَّصر البَابِلِي).

واتـە: تێکدانـی یەکەمیـان ئـەو لادانانەیـان بـووە، کـە وایکـردوە کـە بوختەننـەصری بابلیـی هێرشـیان بکاتـە سـەر.

٢- (الإِفْسَادَةُ الثَّانِيَة: هِيَ مَا نَرَاهُ الآن إِذْ لَهُمْ دَوْلَةٌ وَسُلْطَانٌ وَإِفْسَادٌ وَطُغْيَان).

واتـە: مەبەسـت لـە تێکـدانی دووەم: ئـەو حاڵەیانـە کـە ئێسـتا دەیبینیـن، کـە دەوڵەتیـان هەیـەو دەسـتەڵاتیان هەیـە و، خراپەکاریـی و سەرکێشـییان هەیـە.

ئنجـا بەپێـی ئـەم لێکدانـەوە بـێ، ئایـەتی: (١٠٤) لـە سـوورەتی (الإسراء)دا کـە دوایـی دەیگەینـێ - خـوا پشـتیوان بـێ - کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُواْ ٱلْأَرْضَ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴾، واتـە: لـە دوای وی (مووسـا) بـە بەنـی ئیسـڕائیلمان گـوت: لەسـەر زەویـدا نیشـتەجێ بـن (لەسـەر زەوی شـام)، هـەر کاتێـك بەڵێنـی جـاری دووەم هـات، ئێمـە دەتـان پێچینـەوەو دەتانهێنیـن، دەبـێ مەبەسـت پێـی ئەو سـزادانە بـێ، کـە لـە جـاری دووەمـدا کـە ڕۆژگاری ئێسـتایە، دەقەومـێ.

ڕای سێیەم: کە ئەویش هەر (سَعِيد حَوَّى) هێناویەتی، دەڵێ:

١- (الأُولَى: وُقُوفُهُم فِي وَجْهِ الدَّعْوَةِ الإِسْلاَمِيَّة، ثُمَّ تسليط اللّه المُسْلِمِينَ عَلَيْهِم).

٢- (الثَّانية: هِي الإِفْسَادَةُ الحَالِيَة)[2].

واتـە: مەبەسـت لـە تێکـدانی یەکـەم: ئـەوە بـوو کـە کاتێـك کـە ئیسـلام هـات، لـە بەرانبـەر ئیسـلام وەسـتان و دژایەتیـی بانگـەوازی ئیسـلامەتییان کـرد، دواییـش سـزادانەکە ئـەوە بـوو کـە خـوا مسـوڵمانانی بەسـەردا زاڵکـردن.

---

(١) الأساس في التفسير، دار السلام، القاهرة، الطبعة: السادسة، ١٤٢٤ هـ، عدد الأجزاء: ١١ (في ترقيم واحد متسلسل) ج١١، ص٢٠٠٧.

(٢) سەرچاوەی پێشوو.

کە هەر سێ تیرە جوولەکەی بەنی قەینوقاع و، بەنی نەزیرو، بەنی قوڕیزە، لە مەدینە دەرکران، دوایی جوولەکەکانی خەیبەریش دەرکران و، ئاوارەی شام بوون، لە ئەنجامی پەیمان شکێنیی و بێ بەڵێنییان دا.

تێکدانی دووەمیان: ئەوەیە کە ئێستا دەیبینین.

ئنجا بەو پێیە بێ، دەبێ خوای دادگەر، جارێکی دیکەش بە دەستی مسوڵمانان - یان کەسانێکی دیکە - سزایان بدات.

ڕای چوارەم: کە (**سید القطب**) ڕەحمەتی خوای لێبێ لە تەفسیرەکەی خۆی (**في ظلال القرآن**)دا[1]، هێناویەتی، دەڵێ:

(**وَلَقَدْ صَدَقَتِ النُّبُوَّةُ وَوَقَعَ الوَعْدُ، فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ مَنْ قَهَرَهُمْ أَوَّلَ مَرَّة، ثُمَ سَلَّطَ عَلَيْهِم مَنْ شَرَّدَهُمْ فِي الأَرْض وَدَمَّرَ مَمْلَكَتَهُمْ تَدْمِيراً، وَلاَ يَنُصُّ القُرْآنُ عَلَى جِنْسِيَّةِ هَؤُلاءِ الَّذِينَ سَلَّطَهُم اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، لأَنَّ النصَّ عَلَيْهَا لاَ يَزِيدُ مِنَ العِبْرَةِ شَيْئَاً**).

وا دیارە (**سید القُطب**) (ڕەحمەتی خوای لێبێ) هەردوو تێکدانەکان، دەگەڕێنێتەوە بۆ مێژوو، وەك ڕای زۆربەی زانایان وایە، دەڵێ:

ئەو هەواڵ پێدانەی کە خوا هەواڵی پێداوە، هاتۆتە دی و، بەڵێنەکە جێ بەجێ بووە، خوا ﷻ کەسانێکی بەسەر جوولەکەکان دا زاڵکرد {ئەو تەنیا باسی یەکەمجار دەکات، بەڵام بۆ جاری دووەمیش هەروایە}، کە لەسەر زەوی دەربەدەریان کردن و، وڵاتەکەیان کاول کردن، بەڵام قوڕئان ئەوە دەرناخات کە ئایا ئەوانە کێ بوون: خوا بەسەر گەلی جوولەکەیدا زاڵ کردوون؟ چونکە دەرخستنی ماهیەتی کێ بوون و چ کەس بوون؟ هیچ لەو عیبرەت و پەندە زیاد ناکات، کە ئێمە لەو بەسەرهاتە وەریدەگرین.

ڕای پێنجەم: خاوەنی (تفسیر نمونە) (ناصر مکارمی شیرازی)، کە تەفسیرێکی فارسییەو لەگەڵ کۆمەڵێك لە زانایان دایان ناوە[2] دەڵێ:

١- (**الإِفْسَادَةُ الأُولَى: تَشْكِيلُ حِزْبِ صَهْيُونيزم وَحكُومَةِ إِسْرَائِيل فِي سَنَة ١٩٤٨م**).

٢- (**الإِفْسَادَةُ الثَّانِيَة: إِحْتِلاَل الأَرَاضِي الإِسْلاَمِيَّة وَالبَيْتِ المَقْدِس وَالمَسْجِدِ الأَقْصَى**).

---

(١) ج٤، ص٢١١٤.

(٢) ج١٢، ص٣٠.

واتــە: تێکــدانی یەکــەم: بریتــی بــوو لــەوە کــە: جوولەکــەکان حزبــی صەهێونیزمیــان دروســتکرد و پێــك هێنــاو، پاشــان دەوڵــەتی ئیسـڕائیلیان دامەزرانــد، لــە ســاڵی ١٩٤٨ زایینــی دا.

تێکــدانی دووەمیــش: ئەوەیــە کــە دوای ئــەوەی کــە دەوڵەتیــان دامەزرانــد، ســەرزەمینێکی ئیســلامیی زۆریــان {بەشــێکی لوبنــان و، بەشــێکی ئــوردن و، بەشــێکی میصــڕو، بەشــێکی ســووریا} یــان داگیرکــرد، هەروەهــا (بیت المقـدس) و، مزگەوتی ئەقصاشــیان خســتە ژێر ڕكێفــی خۆیانەوە.

ڕای شەشــەم: کــە (**محمــد الطاهــر بــن عاشــور**) دەیهێنــێ، هەرچەنــدە مــن خســتوومەتە کۆتایــی، بــەڵام مــن لــە هەموویانــم پــێ ڕاســترە، هەڵبەتــە ئــەو ڕایانــەی دیکــەش دەگونجێــن بەڵگەیــان لەســەر بهێنرێتــەوە، بــەڵام مــن پێموایــە ڕای شەشــەمیان، کــە نیزیکــە لــەوەی (**المراغـي**) هێنــای، هەروەهــا نیزیکــە لــە یەکێــك لــەو دوو ڕایانــەی (**سَـعِيد حَـوَّى**) هێنانــی، هەروەهــا نیزیکــە لــەوەی (ســید قطــب) گوتوویــەتی، بــەڵام (**محمــد الطاهــر بــن عاشــور**) وردتــر دەیهێنــێ و، زیاتــر تیشــك دەخاتــە ســەر ڕووداوەکان.

(**محمد الطاهر بن عاشور**)[1]، دەڵێ:

(فَالمَـرَّة الأُولَى: هِـيَ مَجْمُـوع حَـوَادِث مُتَسَلْسِـلَة تُسَـمّى فِي التّأريخ بـالأَسْرِ البَابـلِي، وَهِـيَ غَـزَوَات بُخْتنَّـصْر مَلِـكِ بَابـل وَآشُـور، بِـلاَدَ (أُورشَـلِيم):

الغزو الأول سنة: (٦٠٨) قبلَ الميلاد، أَسَرَ جماعات كثيرة مِنَ اليهود ويسمّى بالأَسْر الأوْل.

الغـزو الثـاني سـنة: (٦٠٦) قبـلَ الميـلاد، الأسر الثـاني وهـو أعظـم مـن الأول، وأسر ملـك يهـوذا وجمعـاً غفـيراً مـن الإسرائيليـين، وأخـذ الذَّهـب الـذي في هيـكل سـليمان، ومـا فيـه مـن الآنيـة النفيسـة.

الغـزو الثالـث: سـنة (٥٨٨) قبـل الميـلاد، غزاهـم بختنـصر وسـبا كلَّ شـعب يهـودا، وأحـرق هيـكل سـليمان، وبقـي أورشـليم خرابـاً يبابـاً، ثـم عـادوا لتعميرهـا، فيـما بعـد).

شــایانی باســە ئــەو - **محمــد الطاهــر بــن عاشــور** - تەنیــا باســی ســزایەکە دەکات، تێکدانەکەیان بریتــی بــووە لــەوە: کــە کتێبەکانــی خۆیــان گۆڕیــوە و، پێغەمبەرەکانیــان کوشــتوون و، ملیــان داوەتــە گوناهــو تــاوان و زوڵــم و ســتەم و خراپەکاریــی، دەڵــێ:

تێکــدانی یەکــەم: کۆمەڵــە ڕووداوێــکی بــەدوای یەکــدان، کــە لــە مێــژوودا بــە (**الأسر البابـلي**) نــاسراون، واتــە: بەدیــل گرتنــی بابلیــی، {بابلییــەکان جوولەکەکانیــان بەدیــل گرتــوون} کــە

---

(١) (التحرير والتنوير: ج١٥، ص ٢٩، ٣٠، ٣٨.

ئەویش ئەو جەنگانەن کە (بُخْتنَّصْر) پادشای بابل و ئاشوور کردوونی، لە دژی وڵاتی ئۆرشەلیم، (واتە: وڵاتی جوولەکەکان)، کە:

١- جەنگی یەکەم لەساڵی: (٦٠٨)ی پێش زایین دا بووە، کە کۆمەڵێکی زۆری لە جوولەکەکان بەدیل گرت و ئەمە پێی دەگوترێ: بە دیل گرتنی یەکەم، {کە بردوونی بۆ بابل}.

٢- جەنگی دووەم لە ساڵی: (٦٠٦) پێش زایین دا بووە، کە پێی دەگوترێ: بەدیل گرتنی دووەم، کە لە هی یەکەم گەورەتر بووە و پادشای یەهووداش گیراوە، هەروەها ژمارەیەکی زۆر لە ئیسرائیلییەکان (واتە: جوولەکەکان)، هەروەها زێڕێك کە لە هەیکەل (پەرستگا)ی سولەیماندا بووە، ئەویشی بردوە و هەرچی قاپ و قاچاغی بە نرخ و نایاب بووە {کە لە سەردەمی سولەیماندا کۆ کراوەتەوە} هەمووی بەتاڵان بردوە.

٣- جەنگی سێیەم لەساڵی: (٥٨٨)ی پێش زایین دا بووە، کە دیسان هەر بە قیادەی بوختەننەصر بووە، (واتە: بوختەننەصر سێ جاران هێرشی کردۆتە سەر جوولەکەکان)، ئەمجارە هەموو گەلی یەهووذای بەدیل گرتوە، بە پیاوو ئافرەت و منداڵەوە و هەمووی بردوون و هەیکەلی سولەیمان (پەرستگای سولەیمان)ی سووتاندوە و ئۆرشەلیم {ئەو وڵاتەی کە جوولەکەکانی لێ بوون} بەوێرانیی و کاولکراویی ماوەتەوە، بەڵام پاشان گەڕاونەتەوە بۆ ئاوەدانکردنەوەی، دوای ماوەیەکی زۆر.

ئەوە بە نسبەت تێکدانی یەکەمەوە کە (محمد الطاهر بن عاشور)و هەندێك لە سەرچاوە مێژووییەکانی دیکەش، کە من دەرفەتم نەبوو، ئاماژە بە هەموویان بدەم، بەوە لێکی دەدەنەوە، کە بریتیە لەو جەنگانەی کە بوختەننەصر پادشای بابل و ئاشوورییەکان، لە دژی وڵاتی جوولەکە کردوونی و بەو شێوەیەی لێکردوون، کە باسمان کرد.

تێکدانی دووەم: **(محمد الطاهر بن عاشور)** دەڵێ: **(وأما المرة الثانية فهي سلسلة غزوات الرومانيين بلاد أورشليم)**، سزادانی دووەم، کە لە ئەنجامی خراپەکاریی دووەمی جوولەکەکاندا و، لە ئەنجامی لە ڕێ دەرچوونی دووەمیاندا، خوا جارێکی دیکە سزای داون، بریتیە لە زنجیرەیەك جەنگی ڕۆمانییەکان بۆ سەر وڵاتی ئۆرشەلیم، کە ئەویش: **(محمد الطاهر بن عاشور)** ئاوا دەیهێنێ:

(وَبَيَانُ ذَلِكَ: أَنَّ الْيَهُودَ بَعْدَ أَنْ عَادُوا إِلَى أُورْشَلِيمَ وَجَدَّدُوا مُلْكَهُمْ، وَمَسْجِدَهُمْ فِي زَمَنِ (دَارِيُوسَ) وَأُطْلِقَ لَهُمُ التَّصَرُّفُ فِي بِلَادِهِمُ الَّتِي غَلَبَهُمْ عَلَيْهَا الْبَابِلِيُّونَ، وَكَانُوا تَحْتَ نُفُوذِ مَمْلَكَةِ

فَارِسَ، فَمَكَثُوا عَلَى ذَلِكَ مِائَتَيْ سَنَةٍ مِنْ سَنَةِ ٥٣٠ إِلَى سَنَةِ ٣٣٠ قَبْلَ الْمَسِيحِ، ثُمَّ أَخَذَ مُلْكُهُمْ فِي الإِنْحِلَالِ بِهُجُومِ الْبَطَالِسَةِ مُلُوكِ مِصْرَ عَلَى أُورْشَلِيمَ، فَصَارُوا تَحْتَ سُلْطَانِهِمْ إِلَى سَنَةِ ١٦٦ قَبْلَ الْمَسِيحِ، إِذْ قَامَ قَائِدٌ مِنْ إِسْرَائِيلَ اسْمُهُ (مِيثِيَا) وَكَانَ مِنَ اللَّاوِيِّينَ فَانْتَصَرَ لِلْيَهُودِ، وَتَوَلَّى الْأَمْرَ عَلَيْهِمْ، وَتَسَلْسَلَ الْمُلْكُ بَعْدَهُ فِي أَبْنَائِهِ فِي زَمَنٍ مَلِيءٍ بِالْفِتَنِ إِلَى سَنَةِ أَرْبَعِينَ قَبْلَ الْمَسِيحِ، دَخَلَتِ الْمَمْلَكَةَ تَحْتَ نُفُوذِ الرُّومَانِيِّينَ، وَأَقَامُوا عَلَيْهَا أُمَرَاءَ مِنَ الْيَهُودِ كَانَ أَشْهَرُهُمْ (هِيرُودُسَ) ثُمَّ تَمَرَّدُوا لِلْخُرُوجِ عَلَى الرومانيين، فَأَرْسَل قيصر رُومِيَّةَ: الْقَائِدَ (سِيسِيَانُوسَ) مَعَ ابْنِهِ الْقَائِدِ (طِيطُوسَ) بِالْجُيُوشِ فِي حُدُودِ سَنَةِ أَرْبَعِينَ بَعْدَ الْمَسِيحِ.

فَخَرِبَتْ أُورْشَلِيمُ وَاحْتَرَقَ الْمَسْجِدُ، وَأَسَرَ (طِيطُوسُ) نَيِّفًا وَتِسْعِينَ أَلْفًا مِنَ الْيَهُودِ، وَقَتَلَ مِنَ الْيَهُودِ فِي تِلْكَ الْحُرُوبِ نَحْوَ أَلْفِ أَلْفٍ (١٠٠٠٠٠٠)، ثُمَّ اسْتَعَادُوا الْمَدِينَةَ وَبَقِيَ مِنْهُمْ شِرْذِمَةٌ قَلِيلَةٌ بِهَا إِلَى أَنْ وَافَاهُمُ الْإِمْبِرَاطُورُ الرُّومَانِيُّ (أَدْرِيَانُوسُ) فَهَدَمَهَا وَخَرَّبَهَا، وَرَمَى قَنَاطِيرَ الْمِلْحِ عَلَى أَرْضِهَا كَيْلَا تَعُودَ صَالِحَةً لِلزِّرَاعَةِ، وَذَلِكَ سَنَةَ ١٣٥ لِلْمَسِيحِ، وَبِذَلِكَ انْتَهَى أَمْرُ الْيَهُودِ وَانْقَرَضَ، وَتَفَرَّقُوا فِي الْأَرْضِ وَلَمْ تَخْرُجْ أُورْشَلِيمُ مِنْ حُكْمِ الرُّومَانِ، إِلَّا حِينَ فَتَحَهَا الْمُسْلِمُونَ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخطاب سنة ١٦ هـ صُلْحًا مَعَ أَهْلِهَا وَهِيَ تُسَمَّى يَوْمَئِذٍ (إِيلِيَاءُ)).

واتە: ڕوونکردنەوەی ئەوەش بەمشێوەیە: جوولەکەکان دوای ئەوەی گەڕانەوە بۆ ئۆرشەلیم و وڵات و مەملەکەتەکەی خۆیان تازە کردەوە و مزگەوتەکەی خۆیان دروست کردەوە، لە سەردەمی (داریۆش) پادشای فارسەکاندا، ئەویش دەستی بۆ ئاوەڵاکردن کە وڵاتەکەی خۆیان ئاوەدان بکەنەوە، کە بابلییەکان بە دیلیان گرتبوون و، بردبوویانن بۆ وڵاتی خۆیان و، وڵاتەکەشیان کاولکرد بوون، جوولەکەکان لە سەردەمی (داریۆش)ەوە کە گەڕانەوە، وڵاتی خۆیان ئاوەدان کردەوە، مزگەوتەکەشیان تازە کردەوە و هەتا دوو سەد (٢٠٠) ساڵ لەسەر ئەوە بەردەوام بوون، {واتە: لە وڵاتی خۆیان بە هێمنیی و ئاسایش ژیان و، خاوەنی قەوارەی سیاسیی خۆیان بوون}، لە (٥٣٠) تاکو (٣٣٠) پێش زایین {واتە: دوو سەد ساڵ}، بەڵام دوایی جارێکی دیکە دەستەڵات و حوکمڕانییەکەیان دەستی کردەوە بە هەڵوەرین و بەتلۆسییەکان (واتە: پادشاکانی میصر) هێرشیان کردە سەر ئۆرشەلیم و کەوتنە ژێر دەسەڵاتی بەتلۆسییەکان، لەساڵی (٣٣٠) پێش زایینەوە، تاکو (١٦٦) پێش زایینی، لەو کاتەدا فەرماندەیەك لە جوولەکەکان، هەڵسا بە هەڵگیرساندنی شۆڕشێك بە ناوی (میثیا) کە ئەویش لە هۆزی: (اللاوین) بوو و بەسەر دوژمنەکاندا سەرکەوت و، تۆڵەی بۆ جوولەکەکان ستاندەوە لە دوژمنەکانی و بوو بە حوکمڕان بەسەریانەوە، دوایی

حوكمڕانیی لە كوڕەكانیدا بەردەوام بوو، بەڵام لە ڕۆژگارێكی پڕ لە كێشە و ئاشووبدا، تاكو ساڵی (٤٠)ی پێش زایین، (واتە: چل ساڵ پێش ئەوەی كە عیسا عليه السلام بێتە دنیاوە).

ئیدی لەو كاتەوە مەملەكەتی یەهوودا (وڵاتی جوولەكەكان) كەوتە ژێر دەستەڵاتی ڕۆمانییەكان، كە ئەوانیش كۆمەڵێك فەرمانڕەوایان هەر لە جوولەكەكان دەكردنە سەركردەیان، كە لە هەموویان ناسراوتر هێرۆدۆس بوو، {هیرۆدۆس جوولەكە بوو، ڕۆمانەكان كردبوویان بە گەورەی جوولەكە، بەڵام هەر لە ژێر دەستەڵاتی ئەوان دا بووە، وەك زۆر لە سەرۆكەكانی ئەو دەوڵەتانەی ئێستا، كە لە دەوڵەتانی زلهێز دایان دەنێن و وەك داشی دامە دەیان جووڵێنن!}، بەڵام دوایی جوولەكە هەڵگەڕانەوە و جەنگیان لە دژی ڕۆمانەكان كرد، بۆیە قەیسەری ڕۆمای ئەو كاتە فەرماندە (**سیسیانووس**)ی لەگەڵ كوڕەكەی بە ناوی (**طیطوس**) ناردە سەریان، {واتە: (**سیسیانووس**) ئەو فەرماندەیە بوو، كە قەیسەری ڕۆم ناردیە سەر جوولەكەكان لەگەڵ كوڕەكەی دا: (**طیطوس**)، كە ئەویش هەر فەرماندە بوو}، ئنجا لە دەوروبەری ساڵی: چل (٤٠)ی زایینی دا، {واتە: چل ساڵ دوای لە دایك بوونی عیسا عليه السلام} ئۆرشەلیمی كاول كرد و مزگەوتەكەشی سووتاند و (**طیطوس**) نەوەد و ئەوەندە هەزار كەسەی لە جوولەكەكان بە دیلگرتن و، لە كۆی ئەو جەنگانەدا كە جوولەكەكان لەگەڵ ڕۆمانەكاندا كردوویانە، هەزار هەزار كەس (واتە: یەك ملیۆن كەس) لە جوولەكە كوژران و، بەڵام دوایی جارێكی دیكە دووبارە جوولەكەكان شارەكەیان وەرگرتەوە، بەس كەمێكیان لێ مابوون، تاكو دوایی ئیمپڕاتۆری ڕۆمانیی (ئەدریانۆس) بەسەریاندا زاڵ بوو و، وڵاتەكەیانی كاولكرد و شارەكانیانی ڕووخاندن و خوێشی بە زەوییە كشتوكاڵییەكانیاندا كرد، بۆ ئەوەی جارێكی دیكە بە كەڵكی كشتوكاڵ نەیەت، ئەویش لە ساڵی: (١٣٥) زایینی دا، {واتە: (١٣٥) ساڵ دوای ئەوەی كە عیسا عليه السلام لە دایك بووە}، دوایی دەڵێ:

بەو شێوەیە لە ساڵی: (١٣٥) زایینیەوە شوێنێك بۆ جوولەكەكان وەك وڵات و قەوارەی سیاسیی و دەوڵەت نەماو، بە زەویدا بڵاوبوونەوە، {بۆیە ئێستا جوولەكە لە هەموو دنیادا هەن و بە هەموو وڵاتاندا بڵاوبوونەوە}، هەروەها ئۆرشەلیم هەر لەژێر دەسەڵاتی ڕۆمانەكان دا بوو و لە ژێر دەسەڵاتی ڕۆمانەكان دەربازی نەبوو، تاكو مسوڵمانان ئازادیان كرد لە سەردەمی عومەری كوڕی خەتتاب رضي الله عنه لە ساڵی شازدە (١٦)ی كۆچییدا، كە ئەویش عومەر رضي الله عنه بە صوڵح و پێكهاتن و ئاشتەوایی چووە نێو شارەكەیانەوە (واتە: شاری قودس)، كە ئەو كاتە (ئیلیاء)ی پێ دەگوترا.

{یاخود کۆی وڵاتەکەیان (**ئیلیاء**)ی پێدەگوترا، کە وەك پێشتر گوتمان: (**ئیلیاء**) یەکێك بووە لە پێغەمبەرانی بەنو ئیسرائیل صەڵات و سەلامی خوا لە سەر تێکڕای پێغەمبەرانی خوا بێ.

پێم وایە: ئەو ڕایەی (**محمد الطاهر بن عاشور**) تەبەننیی کردوە و، ئاوا ڕوونی کردۆتەوە و ڕایەکەی خۆی بە بەڵگەی سەرچاوە مێژووییەکان پشتڕاست کردۆتەوە، نێزیکترین ڕایە لە ڕاستییەوەو کۆکەرەوەی زۆرێك لەڕایەکانی دیکەشە، هەر چەندە ناشڵێم: ڕایەکانی دیکەش - بەتایبەت لە بارەی تێکدانی دووەم و سزایەکەیەوە - ڕێیان تێناچێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە سێزدە (١٣) ئایەت پێك دێ و، ئایەتەكانی (٩ - ٢١) لە خۆ دەگرێ، كە خوای زانا و توانا تێیاندا، باسی سێزدە (١٣) بابەتی جۆراو جۆر دەكات، كە هەموویان لە تەوەری: {قورئان بە چاكترین ڕێبازو بەرنامە دانان}دا دەخولێنەوە:

١- قورئان باشترین ڕێنماییە و موژدەدەری بڕواداران و ترسێنەری بێبڕوایانە.

٢- مرۆڤی بێبڕوا لەبەر پەلەپەل، جاری وا هەیە نزای خراپ لە خۆی دەكات.

٣- شەوگارو ڕۆژگار، دوو نیشانەی خوان و، پڕن لە حیكمەت و سوود.

٤- هەموو مرۆڤێك چارەنووسی خۆی بە دەست خۆیەتی و، لە ڕۆژی دواییش دا نامەی كردەوەكانی بە دەستەوە دەدرێ!

٥- هەر كەس ڕێی ڕاست بگرێ، خۆی بەهرەمەندەو، لە گومڕاییش هەر خۆی زەرەرمەندە.

٦- كەس تاوانی كەس هەڵناگرێ و لە كۆڵی ناكاتەوە.

٧- خوا هەتا پێغەمبەران نەنێرێ بۆ كۆمەڵگاو خەڵكێك، لەسەر كوفر و خراپە، سزایان نادات.

٨- خوا بە هۆی خۆشگوزەرانیی و خراپەكارییەوە، ئاوەدانییەكان دەفەوتێنێ.

٩- خوا زۆر گەلی لە دوای گەلی نووح، بە هۆی گوناهەكانیانەوە، فەوتاندوون.

١٠- هەر كەس ئامانجی دنیا بێ، بە پێی ویستی خوا پێی دەگات، بەڵام لە قیامەتدا جێگەی دۆزەخە.

١١- هەر كەسیش ئامانجی دواڕۆژ بێ و، بە ئیمانەوە هەوڵی بۆ بدات، بە ئاكام دەگات.

١٢- خوا بەپێی سیستمی دادگەرانەی لە گەردووندا، كارئاسانیی بۆ هەموو لایەك دەكات، (چ چاكەكاران، چ خراپەكاران، چ دنیا ویستان، چ دواڕۆژ ویستان).

١٣- لە دنیادا بەرزیی و نزمیی هەیە، بەڵام لە ڕۆژی دواییدا، ئەو بەرزیی و نزمییە، زۆر زیاتر دەبێ.

﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا
كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ
دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ۖ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ
ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ
فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ
مَنشُورًا ﴿١٣﴾ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن
ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَإِذَآ
أَرَدْنَآ أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا۟ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا
مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا
لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ
ٱلْءَاخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُّمِدُّ
هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ
عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْءَاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

((بە دڵنیایی ئەم قورئانە (خەڵکی) ڕێنمایی دەکات بەرەو بەرنامە (وڕێبازێك کە) ڕاستتر و چاکترینە و، موژدەش دەدات بە بڕوادارانێك کە کردەوەی چاك دەکەن، کە پاداشتێکی گەورەیان هەیە ﴿٩﴾ هەروەها (ڕایدەگەیەنێ) کە ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، سزاو ئازارێکی بە ئێشمان بۆ داناون ﴿١٠﴾ مرۆڤی (بێبڕوا)یش وەك پەلەکردنی بۆ هاتنی خێر و خۆشیی، پەلەی هاتنی بەڵا و خراپە دەکات و، مرۆڤ (بە سروشت زۆر) پەلە کارە ﴿١١﴾ شەوگارو ڕۆژگاریشمان کردوونە دوو نیشانە (لەسەر پەروەردگارێتیی خوا)، ئنجا هەرچی نیشانەی شەوگار (مانگ)ە، خەفەمان کردوە و، نیشانەی ڕۆژگار (خۆر)یشمان کردۆتە بینەر (هۆکاری بینین) تاکو (بە ڕۆژگار) لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بکەن (کارو کاسبی بکەن) و، بۆ ئەوەش کە ژمارەی ساڵان و، ژمێرەی کارەکانتان بزانن و، هەموو شتێکیشمان زۆر باش ڕوونکردۆتەوە (وهەر کامێکیانمان لەوانی دیکە جیاکردۆتەوە) ﴿١٢﴾ پشك و چارەنووسی هەر مرۆڤێکیشمان خستۆتە ئەستۆی خۆیەوە و، ڕۆژی قیامەتیش نووسراوێکی بۆ دەردێنین بە کراوەیی دەیبینێ ﴿١٣﴾ (پێی دەگوترێ:) نووسراوەکەت بخوێنەوە! ئەمڕۆ هەر خۆت ژمێرەر و چاودێری خۆت بی، بەسە ﴿١٤﴾ هەر کەس ڕێی ڕاستی گرت، ڕێی ڕاست گرتنەکەی سوودی بۆ خۆیەتی و، هەر کەسیش گومڕا بێ، گومڕا بوونەکەی زیانی بۆ خۆیەتی و، هیچ نەفسێکی کۆڵ (ی قورسی گوناهان) هەڵگر، کۆڵی گرانی کەسی دیکە هەڵناگرێ و، ئێمەش سزادەر(ی هیچ خەڵك و کۆمەڵگایەك) نین، تاکو ڕەوانەکراوی بۆ نەنێرین (و بیانوو بڕاویان نەکەین) ﴿١٥﴾ هەر کاتێکیش ویستمان (خەڵکی) ئاوەدانییەك بفەوتێنین، فەرمان بە خۆشگوزەرانەکانی دەکەین (چاکە بکەن) کەچی ئەوان لادان و تاوانی تێدا دەکەن و، سەرەنجام قسە (و بڕیاری خوا)ی لەسەر دەچەسپێ (کە: لادەرو خراپەکاران سزادەدەین)و کاول و وێرانی دەکەین ﴿١٦﴾ لە دوای (گەلی) نووحیش گەلێك سەدەمان لە نێو بردوون و، پەروەردگاریشت بەسە بۆ شارەزا بوون و دیتنی گوناهەکانی بەندەکانی ﴿١٧﴾ هەر کەس ژیانی پەلەی (دنیا)ی بوێ، بۆ هەر کەس، ئەوەندەی بۆیمان بوێ، تێیدا بۆی پێش دەخەین، دوایی دۆزەخی بۆ دادەنێین بە عەیبداریی و دەرکراویی دەخرێتە نێوی (و تێیدا دەسووتێ) ﴿١٨﴾ هەر

کەسێکیش دواڕۆژی بوێ و، کۆششی شایستەی بۆ بکات و، بڕواداریش بێ، ئا ئەوانە کۆششەکەیان سوپاسکراو (و پەسند)ە ﴿١٩﴾ هەر کامێکیان ئەوانیش و ئەوانیش (دوا ڕۆژ خوازانی بڕوادارو دنیاویستانی بێبڕوا) لە بەخششی پەروەردگارت هاوکاریی دەکەین و، بەخششی پەروەردگاریشت (لە هیچ کەس کە کۆشش بکات) قەدەغەکراو نیە ﴿٢٠﴾ سەرنج بدە! چۆن زێدەییمان داوەتە هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا، بە دڵنیاییش (مەنزڵگای) دواڕۆژ، پلەکانی گەورەترن و زێدەییەکەیشی گەورەترە ﴿٢١﴾).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أَقْوَمُ): (الأَقْوَمُ: تَفْضِيلُ القَوِيم (الَّتِي هِيَ أَقْوَم) صِفَةٌ لِمَحْذُوفٍ دَلَّ عَلَيْهِ: (يَهْدِي)، القَوِيم: المُعْتَدِل، وَالحَسَنُ القَامَة، وَالجَمْع: قِوَام).

(أَقْوَم): دیارە صیغەیەکە لە بە چاکتردانانی (قويم)، واتە: ڕێك و ڕاست (أَقْوَم) واتە: ڕێك و ڕاستتر، ئنجا (الَّتِي هِيَ أَقْوَم) سیفەتە بۆ شتێك کە قرتێنراوە کە وشەی (يَهْدِي) دەلالەتی لەسەر دەکات، یانی: (للطَرِيقَةِ الَّتِي هِيَ أَقْوَم).

وشەی (قويم)یش واتە: ڕێك و ڕاست، دەگوترێ: (فُلَانٌ قَوِيمٌ) واتە: قەد و قیافەیەکی ڕێکی هەیە، کە کۆی (قَوِيم) بریتیە لە (قِوَام).

(عَجُولًا): (العَجَلَةُ: طَلَبُ الشَّيءِ وَتَحرِّيهِ قَبْلَ أَوَانِهِ)، (عَجَلَة) بریتیە لە داواکردنی شتێك و لێ خەفتانی شتێك، پێش ئەوەی کە کاتی خۆی بێ.

(فَمَحَوْنَآ): (المَحْوُ: إِزَالَةُ الأَثَر)، (مَحو) بریتیە لە سڕینەوەی شوێنەوار، ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾، واتە: نیشانەی شەو کە مەبەست پێی (مانگ)ە، خەفەمان کردوە و، شۆقەکەیمان کەم کردوە.

(مُبْصِرَةً): واتە: پێ بینەر، دەڵێ: (أَي: مُضِيئَةً للأَبْصَار) واتە: وا دەکات کە چاوەکان ببینن، خۆی (بَصِير) یانی: بینەر، بەڵام (مُبْصِر) واتە: پێبینەر، وابکەی ئەوەی بەرانبەرەکەت ببینێ، ئەو شتە ببینێ، بێگومان لە ئەنجامی تیشکی خۆردا، ئێمە شتەکان دەبینین، واتە: خۆر پێمان دەبینێنێ.

(وَٱلْحِسَابَ): (الحِسَابُ: إِسْتِعْمَالُ العَدَدِ)، (حساب) بریتیە لە بەکارهێنانی ژمارە، دەگوترێ: (حَسَبْتُ أَحْسُبُ حِسَاباً حَسْبُاناً)، واتە: ئەو شتەم ژمارد.

(فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا): واتە: ڕوونمان کردۆتەوە بە ڕوونکردنەوە، (الفَصْلُ: إِبَانَةُ أَحَدِ الشَّيْئَيْنِ مِنَ الآخرِ، حَتَّى يَكُونُ بَيْنَهُمَا فُرْجَةٌ، وَالجَمْعُ مَفَاصِل وَالمفْرَدُ مِفْصَل).

وشەی (فَصْل) بریتیە لە جیاکردنەوەی دوو شت کە نێوانێکیان هەبێ، ئنجا (مَفَاصِل) کە کۆی (مِفْصَل)ە، واتە: جومگە، لەبەر ئەوەی جومگەکان دەبنە هۆی لێك جیاکردنەوەی ئەندامەکان، کەواتە: (فَصَّلْنَٰهُ) یانی: (بيَّنَّاهُ تَفْصِيلاً، أَي: تَبييناً)، جوانمان ڕوونکردۆتەوە، چونکە کۆمەڵێك شت کە لێك جیاکرانەوە، هەریەکەیان بەجیا، باشتر دیار دەبێ.

(طَٰٓئِرَهُۥ): (أَي: عَمَلَهُ الَّذِي طَارَ عَنْهُ، مِنْ خَيْرٍ أَو شَرٍّ)، ئەو کردەوەی کە لەوەوە فڕیوە و، لەوەوە پەیدا بووە، ئنجا چاك بێ، یان خراپ بێ.

(حَسِيبًا): (رَقِيباً، فَعِيلٌ بِمَعْنَى فَاعِل، أَي: الحَاسِبُ الضَّابط)، (حَسِيباً) بە مانای چاودێر لێرەدا ئەمە (فعيل)ە، بەڵام بە مانای: (فَاعِل)ە، (حَسيب) واتە: (حَاسِب)، ژمێرەر و (ضابط) کۆنترۆڵکەر.

(وَازِرَةٌ): (الوِزْرُ: الثِّقْلُ، تَشْبِيهاً بِوَزْرِ الجَبَلِ، وَيُعَبَّرُ بِذَلِكَ عَنِ الإِثْمِ، كَمَا يُعَبَّرُ عَنْهُ بِالثِّقْل)، (وَازر) یانی: هەڵگری قورسایی، (وِزْر) مانای قورسایی دێ و، گوناه چوێنراوە بە قورسایی چیاوە و بەوە تەعبیر دەکرێ لە گوناه، وەك چۆن تەعبیر دەکرێ بە قورسایی، وەك خوا لە سوورەتی (العنكبوت) ئایەتی (١٣)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾، واتە: قورساییەکانی خۆیان و قورساییەکانی دیکەش وێڕای قورساییەکانی خۆیان، هەڵدەگرن.

(مُتْرَفِيهَا): واتە: خۆشگوزەرانەکانی، (التُّرْفَةُ: التَوَسُّعِ فِي النِّعْمَةِ، كَمَا يَقُولُ: أَتْرَفَ فُلاَنٌ فَهُوَ مُتْرَفٌ)، (تُرْفَة) واتە: فراوانیی لە نازو نیعمەتدا، واتە: خۆشگوزەرانیی، دەگوترێ: (أَتْرَفَ فُلاَنٌ فَهُوَ مُتْرَفٌ) خاوەن فراوانییە لە نازو نیعمەتدا.

(فَفَسَقُواْ فِيهَا): دەڵێ: (فَسَقَ فُلاَنٌ: خَرَجَ عَنْ حَجْرِ الشَّرْعِ)، واتە: لە سنووری شەرع چووە دەرێ، (فَسَقَ الرُّطَبُ: خَرَجَ عَنْ قِشْرِهِ)، فەرکە خورما کە لە کەوڵەکەی خۆی دەردەچێ (کەوڵی هێشووەکەی) ئەوەی پێدەگوترێ، کەواتە: ﴿ فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾، واتە: دەرچوون لەو سنوورەی، کە دەبوو لێی دەرنەچن.

(ٱلْقُرُونِ): (القَـرْنُ: القَـوْمُ المُقْتَرِنُـونَ فِي زَمَـنٍ وَاحِـدٍ، وَجَمْعُـهُ قُـرُون)، (قَـرْن) بریتیـە لـە كۆمەڵـە خەڵكێـك كـە پێكـەوە دەبـن، لـە ڕۆژگارێكـدا، كـە تاكەكـەی (قَـرْن)ەو، كۆیەكـەی (قُـرُون)ە، واتـە: سـەدەكان، ئنجـا هەندێـك دەڵێـن: سـەدە (قَـرْن) حەفتـا سـاڵە، هەندێـك دەڵێـن: چـل سـاڵە، هەندێـك دەڵێـن: سـەد سـاڵە، ئێسـتا زیاتـر واباوە، كـە سـەدە، بریتیـە لـە سـەد سـاڵ.

(ٱلْعَـاجِلَةَ): (الحَيَـاةُ العَاجِلَـة)، واتـە: ئـەو ژیانـەی كـە بەپەلەیـە، ژیانێـك كـە زوو دێتـە ئـاراوەو زوو تێدەپـەڕێ، كـە مەبەسـت ژیـانی دنیایـە.

(مَذْمُومًا): واتـە: لۆمەكـراو، سەرزەنشـتكراو، عەیـب لێگیـراو، (الـذَّمُّ: الوَصْـفُ بالمَعَائِـبِ الَّتِـي فِي المَوْصُـوفِ)، (ذَمّ) بریتیـە لـە وەصفكـردنی كەسـێك، بـەو عەیبانـەی كـە تێیـدان.

(مَّدْحُورًا)، (المَدحُـورُ: المَطْـرُودُ، دَحَـرَهُ: طَـرَدَهُ)، (مدحـور) واتـە: دەركـراو، چونكـە: (دَحَـرَهُ: طَـرَدَهُ) واتـە: دەریكـردو دووریخسـتەوە.

(عَطَآءُ): (أَعْطَـاهُ مَـالاً، وَالإِسْـمُ: العَطَـاء)، واتـە: ماڵـی پێـدا و پێـی بەخشـی، ناوەكـەش بریتیە لـە (عَطَـاء) واتـە: بەخشـش پێـدراو، (رَجُـلٌ مِعْطَـاء: كَثِيرُ العَطَـاء، إِسْـتَعْطَى وَتَعَطَّـى: سَـأَلَ العَطَـاءَ)، واتـە: (مِعْطـاء) كەسـێك كـە زۆر دەبەخشـێ، پیاوێكـی زۆر بەخشـندە، (إِسْـتَعْطَى وَتَعَطَّـى) واتە: داوای بەخشـینی كـرد، داوای شـتێكی كـرد كـە پێـی بـدرێ.

(مَحْظُورًا): (مَمْنُوعَـاً)، واتـە: قەدەغـە، (الحَظْـرُ: المَنْـعُ)، واتـە: نەهێشـتن و قەدەغەكـردن، ئنجـا ئایـا ئـەوە لەچییـەوە هاتـوە؟ دەڵـێ: (الحَظْـرُ: جَمْـعُ الـشَّيءِ فِي الحَظِـيرَةِ، وَالمُحْتَظِـرُ فَاعِـلُ الحَظِـيْرَة)، (حَظِـيْرَة) ئەوەیـە كـە چوارچێوەیـەك كرابـێ كـە زیاتـر بـۆ ئـەوەی كـە ئاژەڵیـان تێـدا كۆكردبێتـەوە پێـی گوتـراوە: (حَظِـيْرَة)، ئاغـەڵ، یاخـود شـوێنێك كـە دەغـڵ و دانیـان تێـدا كـۆ كردبێتـەوە، گوتوویانـە: (حَظِـيْرَة)، ئنجـا (مُحْتَظِـر) كەسـێكە كـە (حظيرة)ەكـە دروسـت دەكات، ئـەو چوارچێوەیـە، یـان ئـەو ئاغەڵـە.

كەواتـە: (مَحْظُـور) واتـە: شـتێك كـە لـە شـوێنێك دانرابـێ و، ڕێ لـە خەڵكێـك گیرابـێ كـە دەسـتی بیگاتـێ، بۆیـە خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾، بەخششـی پـەروەردگاری تـۆ، لـە هیـچ كەسـێك قەدەغـە نیـە و، هیـچ كـەس ڕێـی لـێ نەگیـراوە، كـە دەسـتی بیگاتـێ، بـە مەرجـی كاركـردن و هەوڵـدان و ڕەچاوكـردنی سیسـتمی خـواو یاسـاكانی لـە گـەردوون و ژیـانی بەشـەردا.

مانای گشتی ئایەتەکان

دوای ئەو هەشت ئایەتەی باسمان کردن، کە وەك پێشەکی وان بۆ کۆی باس و بابەتەکانی سوورەتی (الإسراء)، ئنجا خوا ﷻ ئەو ڕاستییە ڕادەگەیەنێ کە وەك پێش دەستیی ئەم سێزدە (١٣) ئایەتەیەو دەفەرمووێ:

﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾، بە دڵنیایی ئەم قورئانە ڕێنمایی خەڵك دەکات بۆ ڕێبازو شێوازێك کە ڕاسترین و چاکترینە، ﴿ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴾، هەروەها مژدەش دەدات ئەو بڕوادارانەی کە کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، کە پاداشتێکی گەورەیان هەیە، ﴿ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، هەواڵیش دەدات بەو کەسانەی کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، کە ئێمە ئازارێکی بە ئێشمان بۆ ئامادە کردوون.

یاخود مژدە دەدات بە بڕواداران کە: پاداشتی گەورەیان هەیە و، مژدەشیان پێدەدات کە: ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە ئازارێکی بە ئێشمان بۆیان داناوە! یانی: بڕوادارینە! مژدەتان لێبێ: دوژمنەکانیشتان کە ڕێی ڕاست ناگرن و دژایەتیی ئێوە دەکەن و، دژایەتیی هەق دەکەن و، دژایەتیی خوا و پێغەمبەرەکەی دەکەن، مژدەتان لێبێ کە: ئازارێکی بە ئێشمان بۆ داناون و، وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرناچن و، بە ئاسانیی قوتار نابن!

یانی: دوای ئەوەی خوا ﷻ باسی چارەنووسی ڕەش و بەسەرهاتی تاڵی گەلی جوولەکەی کرد، دەفەرمووێ: ئەم قورئانە ئەگەر مسوڵمانان شوێنی بکەون، دەیانپارێزێ لەو چارەنووسە ڕەش و تاڵەی کە گەلی جوولەکە تووشی بوون، بە هۆی لادانیانەوە لە بەرنامەی خوا، قورئان مسوڵمانان دەپارێزێ و، ڕێنماییان دەکات بۆ چاکترین و باشترین شێوە ژیان و گوزەران، لە ڕووی ڕووحیی و فیکریی و ڕەوشتیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و هتدەوە.

ئنجا خوا ﷻ باسی سروشتی مرۆڤ دەکات: ﴿ وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ﴾، وشەی: ئینسان لێرەدا هەندێك لە زانایان دەڵێن: مەبەست پێی: مرۆڤە بە گشتی،

بەڵام وا پێدەچێ مەبەست پێی مرۆڤی بێبڕوابێ، واتە: مرۆڤێك كە جارێ دەستی هیدایەتی خوای نەگەیشتۆتێ، واتە: مرۆڤ دەپاڕێتەوە بۆ خراپە، وەك چۆن دەپاڕێتەوە بۆ چاكە، واتە: جاری وا هەیە كە تووڕە دەبێ، یان لە ئەنجامی پەلەكردنی دا، دوعای خراپ لە خۆی دەكات، وەك چۆن داوای چاكە بكات لە خوای پەروەردگاری! ﴿ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ عَجُولٗا ﴾، مرۆڤ زۆر بە پەلە و بە تاڵووكەیە، یانی: بە سروشت وا خوڵقێنراوە، وەك خوا لە ئایەتی (٣٧)ی سوورەتی (الأنبياء)دا دەفەرمووێ: ﴿ خُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ مِنۡ عَجَلٖ ﴾، واتە: مرۆڤ لە پەلەپەل دروستكراوە، یانی: مرۆڤ بە سروشت خۆڕانەگرە، وەك لە سوورەتی (المعارج)دا فەرموویەتی: ﴿ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ١٩ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعٗا ٢٠ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلۡخَيۡرُ مَنُوعًا ﴾، واتە: مرۆڤ بەهەڵپەو خۆڕانەگر دروستكراوە، ئەگەر ناخۆشیی و خراپەی تووش بوو زۆر شڵەژاووشپرزە و، ئەگەر خۆشیی و چاكەشی تووش بوو، زۆر دەستگرەوەیە.

كەواتە: مرۆڤ دەبێ ئاگاداری ئەو خاڵە بێ هێزانەی خۆی بێ، یەكێك لەوانە ئەوەیە كە پەلە دەكات، كە هەمیشە لە ئەنجامی پەلەكردندا تووشی هەڵە دێ، جاری وا هەیە لە ئەنجامی پەلەكردندا كە لەسەر شتێكی خراپ خۆی ڕاناگرێ، نزای خراپ دەكات، وەك چۆن بۆ خێروچاكە دەپاڕێتەوە، ئاواش دوعای خراپ لە خۆی، یان لە خزمێكی، یان لە منداڵێكی دەكات.

﴿ وَجَعَلۡنَا ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيۡنِۖ ﴾، هەروەها شەوگارو ڕۆژگاریشمان كردوون بە دوو نیشانە، ﴿ فَمَحَوۡنَآ ءَايَةَ ٱلَّيۡلِ وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةٗ ﴾، نیشانەی شەو (مانگ)مان سڕیوەتەوە و كەم شۆقمان كردوە، واتە: ڕووناكیی نیە و تاریكە، بە تایبەت لەو شەوانەدا كە مانگ لە حاڵەتی (محاق وهلال) دایە، یانی: شەوەكانی سەرەتا و كۆتایی مانگ (شهر)، ﴿ وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةٗ ﴾، نیشانەی ڕۆژگاریشمان كردوە بە پێبینەر، (مُبْصِر) واتە: ئەو شتەی وا دەكات خەڵك ببینێ، وەك دوایی باسی دەكەین، ئەم وشەیە ئیعجازێكی عیلمیی تێدایە، چونكە پێشتر وایان دەزانی بینینی شتەكان، بە هۆی ئەوەوە كە لە چاوەوە تیشكێك دەچێ و شتەكان دەبینێ، بەڵام ئێستا دەركەوتوە، كە نەخێر شتەكان تیشك دەنێرن بۆ چاو و وێنە دەنێرن و چاو وێنەیان دەگرێ.

﴿ لِّتَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡ ﴾، بۆیە ڕۆژگارمان وا لێكردوە و كردوومانە بە پێبینەر، تاكو لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بكەن، واتە: لە ڕۆژێدا كارو كەسابەت بكەن و لە نیعمەتەكانی خوا پەیدا بكەن، ﴿ وَلِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَ ﴾، هەروەها تاكو:

بە هۆی نیشانەی شەوەوە، کە مانگەو، بەهۆی نیشانەی ڕۆژەوە کە خۆرە، ژمارەی ساڵەکان و ژماردنی شتەکان بزانن، (حِسَابَ) واتە: ژماردن.

﴿ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴾، هەروەها هەموو شتێکمان ڕوون کردۆتەوە، واتە: هەموو شتێك کە پێویست بکات بۆ مرۆڤەکان، وەك هیدایەتی خوا، لە قورئاندا ڕوونمان کردۆتەوە، یاخود: هەر شتێك کە بۆ ژیانی مرۆڤان پێویست بکات، لە قورئاندا ڕوونمان کردۆتەوە، یاخود: ﴿ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴾ هەر شتێك کە دروستمان کردوە، جوان ڕوونمان کردۆتەوە و، هەرکامێکیان بوونێکی تایبەتییمان پێداوە.

﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ﴾، هەر مرۆڤێك چارەنووسی خۆیمان خستۆتە ئەستۆی خۆی، (طَٰٓئِرَهُۥ) أي (عَمَلَهُ الَّذِي طَارَ مِنهُ)، ئەو کردەوەیەی کە لەوەوە دەفڕێ و پەیدا دەبێ، ئنجا خێر بێ یان شەڕ، (أَلْزَمْنَٰهُ) واتە: وامان لێکردوە کە بچێتە گەردنیەوەو، لە ئەستۆی دابێ و، پێیەوە پەیوەستمان کردوە، ﴿ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴾ هەروەها ڕۆژی دوایی و ڕۆژی هەڵسانەوەش، نووسراوێکی بۆ دەردێنین، کە بە کراوەیی دەیبینێ، پێی دەگوترێ: ﴿ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ ﴾،نووسراوەکەت بخوێنەوە، ﴿ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴾، ئەمڕۆ خودی خۆت بەسە بۆ ئەوەی ژمێرەری گوناهەکانی خۆت بی، یان: سەرکۆنەی خۆت بکەی.

﴿ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ﴾، هەر کەسێك ڕێی ڕاست بگرێ، ئەوە ڕێی ڕاستی بۆ خۆی گرتوە و قازانجەکەی بۆ خۆیەتی، ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾ هەروەها هەر کەسێك گومڕا بێ، ئەوە بە زیانی خۆی گومڕا بووە، ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴾، هیچ کۆڵ هەڵگرێك کۆڵی کەسێکی دیکە هەڵناگرێ، واتە: (وَلاَ تَـزِرُ نَفْـسٌ وَازِرَة)، هیچ نەفسێکی گوناهبار کۆڵی نەفسێکی دیکەی گوناهبار هەڵناگرێ، واتە: کەس لە جیاتی کەس گوناهەکان هەڵناگرێ، هەر کەسە گوناهی خۆی لە ئەستۆی خۆیدایە.

دوایيش باسی ئەوە دەکەین ئایا کاتێك کەسێك کەسێك گومڕا دەکات، ئەوە چۆنە؟ ڕوونی دەکەینەوە: ئەوەکە بابەتی گومڕاکەر بەهۆیەوە گوناهبار دەبێ، مانای وا نیە کە گوناهی گومڕاکراوی هەڵگرتوە، چونکە ئەوەی کە گومڕا دەکرێ، گومڕابووەکە، گوناهەکەی هەر لە ئەستۆیەتی، بەڵام بابای گومڕاکەر گوناهی گومڕاکردنەکەش هەڵدەگرێ و، گوناهی خۆشی هەڵدەگرێ، بێ ئەوەی لە گوناهی گومڕاکراو کەم بێتەوە.

ئنجا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولٗا ﴾، ئێمە سزادەر و ئازاردەریش نین بۆ خەڵك و كۆمەڵگایەكان، تاكو پێغەمبەر نەنێرین.

ئایا ئەوە مەبەست پێی دنیایە، یان ڕۆژی دواییە؟ دەگونجێ مەبەست پێی هەردووكیان بێ، واتە: ئێمە نە لە دنیا و نە لە دوارۆژدا، گەلان و كۆمەڵگاكان سزا نادەین، تاكو پێغەمبەریان بۆ نەنێرین و بەڵگەیان لەسەر تەواو نەكات، وەك لە سوورەتی (**النساء**)دا لە ئایەتی: (١٦٥)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ رُّسُلٗا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةُۢ بَعۡدَ ٱلرُّسُلِ ﴾، واتە: پێغەمبەرانێكی مۆژدەدەر و ترسێنەرن، تاكو خەڵك لە دوایی پێغەمبەران، بەڵگەیان لەسەر خوا نەبێ.

ئنجا خوای دادگەر باسی ڕاستییەكی دیكە دەكات، دەفەرمویٚ: ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً ﴾، هەر كاتێك ویستمان خەڵكی ئاوەدانییەك بفەوتێنین، (أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا) فەرمان دەكەین بە خۆشگوزەرانەكانی، (كە چاكەكاری بكەن) (فَفَسَقُواْ فِيهَا) كەچی ئەوان خراپەو لادانی تێدا دەكەن، ئاشكرایە خوا فەرمان بە لادان (**فسق**) و خراپە ناكات، چونكە دیارە كە خوا فەرمان بە چی دەكات، بۆیە ئەوەی قرتاندوە، واتە: ئێمە فەرمانمان پێكردن بە چاكە، بەڵام ئەوان لادانیان تێدا كرد و تاوان و خراپەیان تێدا كرد، ﴿ فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ ﴾ سەرنجام قسەی لەسەر هاتە دی و چەسپا، واتە: بڕیاری سزادانی خوای لەسەر چەسپا، وەك یاسایەكی دادگەرانەی خوا لە ژیانی بەشەردا. ﴿ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ﴾، ئێمەش بە كاول كردن كاولمان كرد و تێكماندا.

﴿ وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِنَ ٱلۡقُرُونِ مِنۢ بَعۡدِ نُوحٖ ﴾، چەندان سەدەشمان لە دوای نووح فەوتاندوون، واتە: خەڵكی زۆر سەدانمان فەوتاندن، (كَمْ) لێرەدا، (**كم الخبريّة**) یە: یانی: بۆ هەواڵدانەو مەبەست پێی زۆرییە، واتە: زۆر خەڵك كە لە سەدەكاندا ژیاون، لە دوای نووح فەوتاندمانن، لە ئەنجامی خراپەكاریی حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكاندا لەسەر حیسابی خەڵكی ڕەش و ڕووت، ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ﴾، بەسیشە كە پەروەردگارت شارەزا و بینەری گوناهی بەندەكانی بێ، واتە: لە دوای شارەزایی و دیتنی خوا بۆ گوناهی بەندەكان، پێویست بە دیتن و شارەزایی كەسی دیكە ناكات، چونكە خوا ﷻ ئەوپەڕی زانیاریی و شارەزایی و دیتنی هەیە، بۆ گوناهو لادانی بەندەكانی و، كە بەپێی ئەوەش لێیان دەپرسێتەوە و سزایان دەدات.

ئنجا دێتە سەر باسی ڕاستییەکی دیکە: ﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ﴾، لێرەدا مەبەستەکەی دیارە کە: (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الحَيَاةَ العَاجِلَة)، واتە: هەر کەسێك ژیانی بە پەلەی بوێ، واتە: ژیانی دنیای بوێ، تەنیا مەبەستی ژیانی دنیاو تێدا ڕابواردنی بێ، ﴿عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ﴾، خێرایی بۆ دەکەین لە ژیانی دنیادا، ئەوەندەی کە بمانەوێ، بۆ هەر کەسێك کە مەبەستمان بێ، واتە: لە خۆشیی و نیعمەتی دنیا، بە خێرایی بۆی دەهێنینە دی، بەو ئەندازیەی کە بمانەوێ، بۆ هەر کەسێك کە ویستمان لەسەری بێ، ﴿ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا﴾، دواییش دۆزەخی بۆ دادەنێین کە بە سەرزەنشتکراویی و بە دەرکراویی دەیخرێتە نێوی و تێیدا سزا دەدرێ و دەسووتێنرێ.

﴿وَمَنْ أَرَادَ ٱلْـَٔاخِرَةَ﴾، هەر کەسێکیش کۆتا مەنزڵگای دواڕۆژی بوێ، واتە: ژیانی ڕۆژی دوایی، ﴿وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا﴾، کۆششی شایستەی خۆیشی بۆ بکات، ﴿وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾، لە حاڵێك دا بڕواداریش بێ، ﴿فَأُو۟لَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا﴾، ئا ئەوانە کۆشش و هەوڵەکەیان، سوپاس لەسەرکراوە و پێزانەدراوە، واتە: کۆشش و هەوڵەکەیان نرخێنراوە.

﴿كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ﴾، هەر کامێك لەوانە هاوکاریی دەکەین، (إِمْدَاد) واتە: ڕست بۆ درێژ کردن و یارمەتییدان (هؤلاء وهؤلاء) ئەوانەش و ئەوانەش، واتە: ئەوانەی کە دنیا ویستن و، ئەوانەش کە دواڕۆژ ویستن، هاوکاریی هەردووکیان دەکەین، لە بەخششی پەروەردگارت، ﴿وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾، بەخششی پەروەردگاریشت قەدەغە نیە، لە کەس قەدەغە نەکراوە، لەم ژیانی دنیایەدا خوا ﷻ هاوکاریی مرۆڤەکان دەکات، بە هەر شێوەیەك بیانەوێ بژین و بۆ هەر ئامانجێك بچن، خوای پەروەردگار بە پێی ئەو هەوڵ و کۆششە کە دەیدەن، وا دەکات کە بەرهەمیان بێتە دەست.

﴿ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾، سەرنج بدە! چۆن هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا زێدەیی داوە، (تَفْضِيل) واتە: زێدەیی پێدان، یانی: بەرزمان کردوونەوە و هەڵمانبژاردوون، لە ڕووی ئەو ڕێژەیەوە کە لە ناز و نیعمەتەکان پێیان دەدەین، نەك لەو ڕووەوە: خوا هەڵیبژارد بن، بەو واتایە: بە چاکتری دانا بن، واتە: خوا دەفەرموێ: سەرنج بدە! چۆن لە ژیانی دنیادا، هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیان دا هەڵبژاردوە لەڕووی پێدانی نازو نیعمەتەوە، واتە: هەندێکیان ناز و نیعمەتی زیاترمان پێداون،

بەسەر هەندێکیاندا، ئنجا ئەو ناز و نیعمەتە عەقڵە، ساغیی جەستەیە، جوانیی ڕەنگ و ڕوخسارە، ماڵ و سامانە، خزم و کەسە، هەرچی هەیە، ﴿وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾، بە دڵنیایی کۆتا مەنزڵگا و ژیانی دواڕۆژیش، پلەکان تێیدا گەورەترن و، زێدەیی پێدانیش تێیدا گەورەترە، واتە: لە ژیانی بەهەشتدا: هەم پێگەو پلەکان زیاترن و بەرزترن و گەورەترن، هەم ئەو زێدەیی پێدان و ئەو بەسەردا هەڵبژاردنەی لە دواڕۆژیشدا هەیە، بە پێی تەقوا و کردەوە چاکەکان، کە مرۆڤەکان ئەنجامیان دەدەن، ئەو جیاوازیی و نێوانانە، لەوێ زۆر زیاترن.

لێرەدا ئێمە دێینە کۆتایی مانای گشتی ئەم سێزدە ئایەتە موبارەکەو، لە خوا دەپاڕێینەوە: خوایە! بە لوتف و کەرەمی بێ سنووری خۆت، ئێمە لەو کەسانە بگێڕە و وامان لێ بکە کە ئامانجمان ڕازییکردنی تۆ و، ژیانێکی سەربەرزانە و پاك و ڕێك و ڕاست بێ لە دنیادا، بەڵام ئاوات و ئامانجی هەرە بەرزمان ڕازییکردنی تۆ و بە دەستهێنانی بەهەشتی تۆ بێ و، خوایە! لەوێ بەو پلە بەرزانەمان بگەیەنە و، ئەو زێدەییەمان پێبدە، کە بۆ بەندە پەسندو هەڵبژاردەکانی پەسند دەکەی، بێگومان تەنیا ئەوێ شایستەی ئەوەیە کە مرۆڤ هەوڵی بۆ بدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: بە دڵنیایی قورئان مرۆڤەکان بەرەو ڕاسترین و ڕێك و پێکترین ڕێباز ڕێنمایی دەکات و، مژدەی پاداشتی گەورە بە بڕوادارانی کردار چاك دەدات و، هۆشداریی ئازاری بە ئێش بە بێبڕوایان بە ڕۆژی دوایی، دەدات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾، بە دڵنیایی ئەم قورئانە ڕێنمایی دەکات بەرەو باشترین و ڕێك و پێکترین.

لێرەدا دوو شت قرتێنراون:

یەکەم: (إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى: **يَعْنِي يَهْدِي النَّاس، يَهْدِي الإِنْسَان، يَهْدِي المُجْتَمَعَات**)، ئەوە دیارە، بەڵام بۆچی قرتێنراوە؟ لەبەر ئەوەی کە مرۆڤ بە سیاق و سەلیقە دەیزانێ کە ئەم قورئانە ڕێنمایی دەکات، کێ؟ خەڵك ڕێنمایی دەکات، مرۆڤەکان ڕێنمایی دەکات، کۆمەڵگاکان ڕێنمایی دەکات.

دووەم: (لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ) بەرەو ئەوەی کە ڕاسترە و ڕێك و پێکترە، دیسان لێرەدا شتێك قرتێنراوە، واتە: (لِلحَيَاةِ لِلَّتِي هِيَ أَقْوَم)، بەرەو ژیانێك کە ڕێك و ڕاسترە، وشەی (أَقْوَم)یش ڕێژگەی (تَفْضِيل)ە لە (قَوِيم)، (قَوِيم) واتە: ڕێك و ڕاست، (أَقْوَم) واتە: ڕێك و ڕاستر.

ئنجا لێرەدا وەك گوتمان: شتێك قرتێنراوە کە (الَّتِي) دەلالەتی لەسەر دەکات، کە (**الزَّمَخْشَرِي**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**الكَشَّاف**)دا، جوان دەڵێ: (**وَأَيْنَمَا قَدَّرْتَ لَمْ تَجِد مَعَ الإِثْبَاتِ ذَوْقَ البَلَاغَةِ الَّذِي تَجِدُهُ مَعَ الحَذْفِ، لِمَا فِي إِبْهَامِ المَوْصُوفِ بِحَذْفِهِ، مِنْ فَخَامَةٍ تُفْقَدُ مَعَ إِيضَاحِهِ**).

واتە: تۆ هەر چەندە بێنی ئەو وەسفكراوە قرتێنراوە مەزەنئەو ئەندازەگیریی بکەی، بۆ وێنە: (للحَيَاةِ التِي، للطَرِيقَة التي، للكيفية التي)، ئەو تام و چێژە ڕەوانبێژییەی کە لە کاتی قرتێنرانیدا هەستی پێدەکەی، لە کاتی چەسپاندنی ئەو وەسفكراوەدا، هەرچییەك بێ، ئەو چێژەی نیە، چونكە وەسفكراوەكە بە هۆی قرتێنرانیەوە، نامۆیی (إبهام)ەكە مەزنیی و گرنگییەكی تایبەت پەیدا دەكات.

زانایانی دیكەی ڕەوانبێژیی لە شوێنی دیكە دەڵێن: (كَي يَذْهَبَ الذِّهْنُ أَيَّ: مَذْهَبٍ)، تاكو زەین بەرەو هەر شوێنێك بچێ، وەك: بۆ ژیانێك كە باشترە، بۆ ڕێبازێك كە باشترە، بۆ بەڕێوەچوونێك كە ڕێك و ڕاسترە...هتد. دەگونجێ زۆر شت دابنێی كە بگونجێ لەگەڵ ئەو ناوی ئاماژەیەدا، بەڵام كە بقرتێنرێ، چەمكەكەی زۆر فراوانتر دەبێ، لەوەكە دیاریی بكرێ، جونكە ئەگەر دیاریی كرابایە بۆ وێنە: (للطَّرِيقَةِ للَّتِي هِيَ أَقْوَم)، یاخود: (للحَيَاةِ للَّتِي هِيَ أَقْوَم) سنووردار دەبوو، بەڵام ئێستا هەم ژیان دەگرێتەوە، هەم ڕێباز دەگرێتەوە، هەم بەرنامە دەگرێتەوە، هەم شێوەی بەڕێوەبردن دەگرێتەوە، ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە و جگە لەوانەش دەگرێتەوە.

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانرێ كە: خوا ﷻ هەم ئەم دوو ئایەتە و، هەم ئەم ئایەتانەی دیكەی كە دێن، فەرمووني دوای ئەوەی كە لە هەشت (٨) ئایەتی دەرسی پێشوودا، باسی دوو ڕووداوی گرنگی كرد:

یەكەمیان: سەفەری شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ، كە لە ئایەتی یەكەمدا باسی كرد.

دووەمیان: ڕووداوی دووكەڕەتان تێكدان و خراپەكارییەكانی جوولەكەكان و، دوایی سزادانیان لەلایەن خواوە ﷻ.

ئنجا ئەو ئایەتانە بە مسوڵمان دەڵێن:

یەكەم: سەرنجی سیرەو ژیانی پێغەمبەرەكەتان (محمد) ﷺ بدەن، چۆن خوای خاوەن بەزەیی و بەخششی بێ سنوور لە كاتی ئەوپەڕی سەغڵەتیی و تەنگانەدا، ئەو سەفەرە گەورە وگرنگەی شەوڕۆیی و بەرز بوونەوە (الإسراء والمعراج)ی پێكرد، بۆ لابردنی تەمی خەم و پەژارە و دڵدانەوە و بەرچاو ڕوونكردنەوەی زیاتری! ئنجا ئێوەش شوێنكەوتووی وی بن، تاكو خوای كارزان و میهرەبان لەگەڵ ئێوەش دا - هەر كەسە بەپێی خۆی - بەزەیی و بەخشش بنوێنێ.

دووەم: سەرنجی گەلی جوولەكە بدەن كە لە ئەنجامی سەركێشیی و خراپەكاریی دا، خوا چۆنی سزاداون و بەڵاداری كردوون، دەجا دەرس و پەندیان لێوەربگرن و، بێگومان ئەگەر شوێن ئەم

قورئانەش بکەون، بە مەرەدی ئەوان ناچن، چونکە ئەم قورئانە بەرەو ڕاسترین و چاکترین و ڕێك و پێکترین شێواز و ڕێباز و شێوەی ژیان و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، ئێوە ڕێنمایی دەکات و ڕێتان پێشان دەدات!

ئنجا ڕاستییەکانی دیکەش کە دێن، بە هەمان شێوە، کە لێرەدا خوا ﷻ چەند ڕاستییەك دەخاتەڕوو بۆ ئەهلی ئیمان و بۆ مسوڵمانان، کە بریتین لە: ژمارەیەك لە یاساکانی خۆی لە ژیانی بەشەردا لەو سێزدە ئایەتەدا، ئاشکراشە کاتێك ئەم سوورەتە دابەزیوە، ئنجا چ لە ساڵی چوار یان پێنجی پێغەمبەرایەتییدا بوو بێ، یان لە سەرەتای ساڵی دەیەم، یان لە نیوەیدا بوو بێ، گرنگ ئەوەیە پێش کۆچی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی لە مەککەوە بۆ مەدینە، بووە، واتە: لە پێش ڕاگەیاندنی دەوڵەتی ئیسلامییدا بووە، واتە: ئەم سوورەتە کاتێك دابەزیوە کە وردە وردە، کۆمەڵی مسوڵمان لە مەککە، خەریك بووە بچێتە قۆناغی بوونە کۆمەڵگا و، پێکهێنانی دەوڵەت و قەوارەی سیاسیی، بۆیە پێویستیی بەوە کردوە کە کۆمەڵێك یاسای خوا ﷻ بخرێنە بەرچاوی و بە هۆی زانینی ئەو یاسایانەی خواوە، بزانێ چۆن ئەو کۆمەڵ و کۆمەڵگایەی خۆی بەڕێوە ببات و، چۆن دەرس و پەند وەربگرێ لە گەلانی پێشوو و هەڵەکانی ئەوان دووبارە نەکاتەوە، بە تایبەت گەلی جوولەکەی دراوسێ و نیزیکیان!

٢)- ﴿ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، هەروەها قورئان موژدەش بە بڕواداراەکان دەدات.

٣)- ﴿ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، کە کردەوەباشەکان ئەنجام دەدەن، (ٱلصَّٰلِحَٰتِ) سیفەتە بۆ وەسفکراوێکی قرتێنراو، یانی: (**الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الأَعْمَال الصَّالِحَات، الخِصَالِ الصَّالِحَات**) واتە: کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، خەسڵەتە باشەکان لە خۆیاندا دەهێننە دی، ئایا موژدەی چییان پێ بدات؟

٤)- ﴿ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴾، کە پاداشتێکی گەورەیان هەیە، پاداشتی گەورەش دەگونجێ مەبەست پێی لە دنیادا بێ، یانی: لە ئەنجامی ئیمان و کردەوەی باشدا، ئیماندارانی کردارباش، بەرهەمی باشیان دەست دەکەوێ، خوا پاداشتی باشیان دەداتەوە لە دنیادا، هەروەها دەشگونجێ مەبەست پێی ڕۆژی دوایی بێ، یاخود: مەبەست پاداشت و بەرهەمی دنیاو دوا ڕۆژیش بێ.

بەڵام بەپێی ڕستەی دوایی کەدێ، مانای دووەمیان گونجاوترە: پاداشتی گەورەی ڕۆژی دوایی.

٥)- ﴿ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ ﴾، ئەمە دەگونجێ لە سیاقی موژدە پێدانی بڕواداران دا بێ، واتە: قورئان موژدەش دەدات بە بڕوادارانی کردار باش، کە ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە،

سزاو ئازارێكی بە ئێشمان بۆ داناون، یانی: موژدە بە بڕواداران دەدات، كە خۆیان سەرەنجامیان خێرە لە دنیا و لە دوارِۆژدا و خاوەنی پاداشتێكی گەورە دەبن، هەروەها موژدەشیان پێ دەدات، كە دوژمنانی خوا و ڕێبازو بەرنامەی خوا ﷻ، ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، ئەوانەش ئازار و سزایەكی بە ئێشیان بۆ ئامادە كراوە، لە دوارِۆژدا.

٦)- ﴿أَعۡتَدۡنَا لَهُمۡ عَذَابًا أَلِيمٗا﴾، واتە: ئازارێكی بە ئێشمان بۆ داناون، بێگومان لە ڕۆژی دوایی و لە دۆزەخ دا.

لە بارەی ئەوەوە كە خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ يَهۡدِي لِلَّتِي هِيَ أَقۡوَمُ﴾، (**محي الدين درويش**) لە تەفسیرەكەی خۆی (**إعراب القرآن الكريم وبيانه**)[1] دا، دەڵێ:

(**رَجَّحَ أَبُو حَيَّان أَنَّهَا لَيْسَتْ لِلتَفضِيلِ، إِذْ لاَ مُشَارَكَةَ بَيْنَ الطَّرِيْقَة الَّتِي يُرْشِدُ إِلَيْهَا القُرْآنُ وَطَرِيْقَةِ غَيْرِهَا، وَفُضِّلَتْ هَذِهِ عَلَيْهَا، وَإِنَّمَا المَعْنَى: الَّتِي هِيَ قَيِّمَةٌ، أَي: مُسْتَقِيْمَةٌ، كَمَا قَالَ:** ﴿وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلۡقَيِّمَةِ ٥﴾ **البينة**)، واتە: ئەبوو حەییانی تەوحیدیی دەڵێ: كە دەفەرموێ: (﴿هِيَ أَقۡوَمُ﴾) بەرەو ڕێبازێك، یاخود شێوازێك، یان ئیدارەدانێك و بەرنامەیەك، كە ڕێك و ڕاسترە، مەبەست ئەوە نیە كە بەراوردی پێكرابێ لەگەڵ ڕێبازێكی دیكەدا، كە ئەو ڕێبازەی قورئان مرۆڤەكانی بۆ ڕێنمایی دەكات، ڕاستر و ڕێك و پێكترە، لەو ڕێبازەی كە لەگەڵی دا بەراورد كراوە! چونكە ڕێبازێك كە قورئان خەڵكی بۆ ڕێنمایی دەكات، بەراورد ناكرێ و ناخرێتە تەرازووەوە لەگەڵ هیچ ڕێبازێكی دیكەدا، بەڵكو مەبەست ئەوەیە كە ئەم قورئانە مرۆڤەكان ڕێنمایی دەكات بۆ ڕاسترین و ڕێك و پێكترین ڕێباز، نەك بە لەبەر چاو گرتنی ڕێبازێكی دیكە، كە لەگەڵیدا بەراورد كراوەو پێكەوە خراونە تەرازووەوە و پێك هەڵدەسێنگرێن، وەك لە سوورەتی: (**البينة**) دا دەفەرموێ: ﴿وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلۡقَيِّمَةِ ٥﴾، واتە: ئەوەش ڕێبازی میللەتێكی ڕێك و ڕاستە، یاخود بەرنامەی ڕێبازێكی ڕێك و ڕاستە، كە لێرەدا مەبەست ئەوە نیە كە ڕێك و ڕاسترە، لە شتێك كە لە بەرانبەری دا هەیە.

بەهەرحاڵ هەردوو واتایەكەی هەن، ئەوەندە هەیە ڕایەكەی ئەبوو حەییانی تەوحیدیی لەگەڵ پێگەو پلەی بەرزو بێ وێنەی هیدایەتی خوادا گونجاوترە، چونكە ئیسلام لەزاتی خۆیدا ئەوپەڕی ڕێك و ڕاستە، نەك بە لەبەرچاوگرتنی ڕێبازی دیكە، كە لە بەرانبەریدا دابنرێ و بەراورد بكرێن.

---

(١) ج٥، ص٣٩٩.

مەسەلەی دووەم:

مرۆڤی بێبڕوا جاری وایە لەبەر پەلە پەل چۆن بۆ شتی باش دەپاڕێتەوە، ئاواش بۆ شتی خراپ و داواکاریی خراپ لە خوا دەپاڕێتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَدۡعُ ٱلۡإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلۡخَيۡرِۖ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ عَجُولٗا ١١﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَدۡعُ ٱلۡإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلۡخَيۡرِ﴾، مرۆڤ بۆ خراپە لە خوا دەپاڕێتەوە بۆ زیانی خۆی، وەك چۆن بۆ قازانج و چاکە لێی دەپاڕێتەوە.

٢)- ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ عَجُولٗا﴾، لە حاڵێك دا کە مرۆڤ زۆر بە پەلەیە و تاڵووکە دەکات.

هەندێك لە زانایان دەڵێن: لێرەدا مەبەست ئینسانی بێبڕوایە، واتە: مرۆڤێك کە دەستی هیدایەتی خوای نەگەیشتۆتێ، مرۆڤی بێبڕوا: خێر و شەڕی خۆی لێك جیا ناکاتەوە، زیان و قازانجی خۆی لێك ناکاتەوە، وەك چۆن جاری وایە بۆ شتێك لە خوا دەپاڕێتەوە، کە بۆی باشە، جاری واش هەیە بۆ شتێك لێی دەپاڕێتەوە، کە بۆی خراپە، بۆ نموونە: لە خوا دەپاڕێتەوە کە گوناهی بۆ ئاسان بکات، ستەمی بۆ ئاسان بکات، خراپەی بۆ ئاسان بکات، کە بۆشی خراپە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە شوێن شەریعەت ناکەوێ، خێر و شەڕ و، قازانج و زیانی خۆی، بۆ لێك ناکرێتەوە، ئەوە واتایەکی.

واتایەکی دیکەی ئەوەیە، کە لێرەدا تەنیا مەبەست ئینسانی کافر نیە، بەڵکو مرۆڤ بە گشتی سروشتی وایە، بە پەلەیە، جاری وا هەیە کە لە ئەنجامی پەلەکردنی دا، وەك چۆن بۆ قازانج و خێر دەپاڕێتەوە، بە هەمان شێوە بۆ خراپە و زیانی خۆی دەپاڕێتەوە.

شایانی باسیشە:

ئەم واتایە لە چەند شوێنێك لە قورئاندا، بە تەعبیری جۆراو جۆر هاتوە، بۆ وێنە:

أ/ لە سوورەتی (**یونس**)دا، لە ئایەتی (١١)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوۡ يُعَجِّلُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ ٱلشَّرَّ ٱسۡتِعۡجَالَهُم بِٱلۡخَيۡرِ لَقُضِيَ إِلَيۡهِمۡ أَجَلُهُمۡ﴾، واتە: ئەگەر خوا بۆ خەڵکی خراپەی هێنابایە پێش، وەك پەلە دەکەن لە هێنانە پێشی چاکەدا، کۆتایی پێ دەهێنان، واتە: جاری وا هەیە

مرۆڤەکان لە ئەنجامی بێبڕواییان دا (بە پێی مانای یەکەم) دەڵێن: خوایە! با دنیا تێك بچێ! خوایە! بەڵامان بۆ بنێرە! لەبەر ئەوەی پێی بڕوادارنین، ئنجا ئەگەر خوا ئەو دوعایانەیان قبووڵ بکات، کۆتاییان پێ دێنێ.

یاخود لە ئەنجامی ئەوەدا کە مرۆڤ سروشتی وایە پەلە دەکات و، تاڵووکە دەکات و خۆڕانەگرە و بە هەڵپەیە، جاری وایە لە شتێك تووڕە دەبێ، لە شتێك بێزار دەبێ، یەکسەر دوعای خراپ لە خۆی دەکات، ئنجا ئەگەر خوا ﷻ وەڵامی ئەو پاڕانەوە خراپانەیان بداتەوە، کە لە خۆیانیان دەکەن، یاخود ئەو شتە خراپانەی کە بۆ خۆیانیان داوا دەکەن، خوا کۆتایی پێ دەهێنان.

ب/ لە سوورەتی: (الأنفال) ئایەتی (٣٢)دا، باسی هەڵوێستێکی کافرەکانی مەککە دەکات: ﴿ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، واتە: کافرەکان گوتیان: ئەی خوایە! ئەگەر ئەم قورئانە هەقەو لەلایەن تۆوەیە، لەسەرێرا بەردمان بەسەردا ببارێنە، یاخود ئازارێکی بە ئێشمان بۆ بێنە!

لە جیاتی بڵێن: خوایە! ئەگەر قورئان هەقە، ئێمەی بۆ ڕێنمایی بکەو، وامان لێ بکە کە وەك خۆی بیبینین و بیناسین و بڕوای پێبێنین، کەچی دەڵێن: خوایە! ئەگەر هەقە، بەردمان بەسەردا ببارێنە! یاخود ئازارێکی بە ئێشمان بۆ بێنە!

ج/ لە سوورەتی: (الأنبياء) ئایەتی (٣٧)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ سَأُو۟رِيكُمْ ءَايَٰتِى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴾، واتە: مرۆڤ لە پەلەپەل دروستکراوە، نیشانەکانی خۆمتان پێشان دەدەم، پەلە مەکەن.

کە دەفەرموێ: مرۆڤ لە پەلەپەل دروستکراوە، وەك لە شوێنێکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿ وَخُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾ ﴾النساء، واتە: مرۆڤ بێهێز خوڵقێنراوە، هەروەها لە شوێنێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ ﴾المعارج، (هَلُوعًا)، واتە: بە هەڵپە، بە پەلەپەل، یانی: مرۆڤ خۆڕانەگر دروستکراوە لە خێرو شەڕدا.

ئەمانە هەموویان: وەك چۆن دەلوێ مەبەست پێیان: مرۆڤی بێبڕوا بێ، دەشگونجی مەبەست پێیان مرۆڤ بێ بە گشتی، بەڵام بێگومان لە ئەنجامی ئیمان هێناندا و، لە ئەنجامی پەیوەندیی هەبوون بە خواوە، پەیوەندیی بەندایەتیی و فەرمانبەریی بۆ خوا، مرۆڤ ئەو سروشتە و ئەو سیفەتە خراپانەی بەرە و خێر و چاکە دەگۆڕێن، ئیمان وەك

چۆن کاتی خۆی زانایان لە (ئیکسیر) گەڕاون، گوتوویانە: (ئیکسیر) ماددەیەکە ئەگەر بەسەر ئاسن و فافۆن و مسی دا بکەی، دەیکاتە زێڕ[1]، ئیمان ئەو (ئیکسیرە)یە کە ئەگەر بەسەر سروشتی مرۆڤی دا بکەی، چاکی دەکات، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَنَفۡسٖ وَمَا سَوَّىٰهَا ٧ فَأَلۡهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقۡوَىٰهَا ٨ قَدۡ أَفۡلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ٩﴾ الشمس.

واتە: سوێند بە نەفسی مرۆڤ و بەوەی کە ڕێکی خستوە، تاوانکردن و پارێز کردنی فێر کردوە (واتە: وای لێکردوە کە خێر و شەڕی لە دەست بێن)، بە دڵنیاییەوە کەسێك کە خۆی پاك و چاك دەكات، سەرفراز و بەختەوەرە.

ئنجا ئایا: نەفسی مرۆڤ، بەچی پاك و چاك دەبێ؟ بە هۆی ئیمانەوە، بە هۆی تەقواوە، هەروەك بە پێچەوانەوە: مرۆڤ بە هۆی بێ ئیمانییەوە، نەفسەکەی لادان و تاوانی تێدا زۆر دەبێ و، خراپ دەبێ.

پێناسەی پاڕانەوە: **(الدُّعَاءُ: طَلَبُ مَا تعْجزُ عَنْهُ مِنْ قَادِرٍ عَلَيْهِ)**، پاڕانەوە، بریتییە لە داواکردنی شتێك لە کەسێك کە لە توانای دا هەیە، بەڵام تۆ بۆ خۆت لە بەرانبەری دا دەستەپاچەی و، لە تواناتدا نیە، مرۆڤەکان بە تایبەت لە تەنگانەدا پەنا دەبەنە بەر خوا و، لە خوا دەپاڕێنەوە، وەك خوا ﷻ لە چەند شوێنێك لە قورئاندا، باسی کردوە، کە لە تاریکاییەکاندا و لە کاتی بەڵا و موصیبەتەکانی نێو وشکانیی و دەریادا، لەو کاتەدا کە مرۆڤ هەست دەکات دەستی بە هیچ شتێك ڕاناگات، دەستی بە هیچ پچکان ڕاناگات، لەو کاتانەدا ئەو لە خۆبایی بوون و، خۆ بەزلگریی و، خوا لێ ونبوونە، ئەو پەردە و نێوان و سێوان و تەم ومژە، هەمووی لادەچێ و، دڵی مرۆڤ و سروشتی مرۆڤ، یەکسەر خوای خاوەن و پەروەردگاری خۆی دەبینێ و پەنای پێدەبات.

(١) ئەوە بیرۆکەیەکی ئەفسانەیی بووە.

مەسەلەی سێیەم:

خـوای کارزان شــەوگار و ڕۆژگاری کردوونــە دوو نیشـانەی خـۆی، شـەوگاری تاریـك کـردوەو، ڕۆژگاریشـی ڕۆشـن کـردوە، تاکـو بـە هـۆی ڕۆژگارەوە، مرۆڤـەکان کار و کاسـبیی بکـەن و، بژیـوی خۆیـان دابیـن بکـەن، هەروەهـا بۆ ئـەوەش کـە بـە هـۆی نیشـانەی شـەوو ڕۆژەوە (ئنجـا چ خـودی خۆیـان بـن، چ ئـەوەی کـە ڕۆژ ڕوونـاك دەکاتـەوە کـە خـۆرە، ئـەوەی کـە شـەو تاریـك و بـێ شـۆق دەکات کـە مانگـە) هـەم ژمـاردنی سـاڵان، هـەم حیسـاب کـردن و ژمـاردنی کارەکانی خۆیـان بزانـن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ﴾، شەوگار و ڕۆژگارمان کردوونە دوو نیشانە.

خوا لە زۆر شوێنی قورئاندا، باسی شەوگار و ڕۆژگار دەکات.

(**سبحان اللّه**) مـرۆڤ لـە ئەنجامـی ئولفـەت پێـوە گرتـن و ڕاهاتنـەوە، زۆر جـار سـەرنجی ناچێتـە سـەر ئـەو دیاردانـەی خـوا ﷻ خوڵقانـدوونی، ئـەو نیعمەتانـەی خـوا پێیـداون، ئەگەرنـا بـەدوای یەکـدا هاتنـی شـەو و ڕۆژ، بـەم شـێوە ڕێـك و پێکـە، کـە لـەم ژیانـە زەمینییـەی ئێمـەدا هەیـە، تاکـو ئێسـتا زانایـانی گەردوونـاس دەگەڕێـن و دەپشـکنن و لێدەکۆڵنـەوە، شـتێکی دیکـەی وەك ئـەم زەوییـەی ئێمـە لـە گـەردوون دا نیـە کـە ئـاوا بەڕێـك و پێکیـی و بـە بەردەوامیـی و هاوکۆکیـی (مُعَدّل)ی (١٢) سـەعات شـەوو، (١٢) سـەعات ڕۆژ، هەڵبەتـە بۆیـە دەڵێیـن: بـە موعەددەلیـی، چونکـە شـەوو ڕۆژ کـورت و درێـژ دەبـن و، جـاری وا هەیـە، لـەم شـوێنانەی کـە ئێمـە لێیانیـن: کـە ڕۆژهـەڵاتی نێوەڕاسـتی پـێ دەڵێـن: شـەوگار، یـان ڕۆژگار یـەکی دەبـن بـە هەشـت (٨) سـەعات و بەرانبەرەکەیـان دەبێتـە شـازدە (١٦) سـەعات، بـەڵام لـە شـوێنی دیکـە بـۆ نموونـە: وڵاتـانی (ئیسـکەندەنافیا) و هەندێـك وڵاتـانی ڕۆژئـاوا و وڵاتـانی جگـە لەوانیـش، جـاری وا هەیـە: شـەوگار دەبێتـەوە سـێ چـوار سـەعات، یاخـود بـە

پێچەوانەوە ڕۆژگار دەبێتەوە سێ چوار سەعات، یاخود کەمتریش، بەڵکو لە باکووری گۆی زەوی و، لە باشووری گۆی زەوی، گەلێك جار شەش (٦) مانگ شەوو، شەش (٦) مانگ ڕۆژە، بەڵام ئەگەر حیسابی گشتی گۆی زەوی بکەین، بە جۆرەیە کە گوتمان و ئەمەش هۆکاری ئەوەیە کە ژیان لە سەر زەوی هەبێ، ئەگەر زەوی لە هەر بیست و چوار (٢٤) سەعات دا، جارێك بە دەوری خۆیدا نەخولابایەوە لە بەرانبەر خۆردا، شەوو ڕۆژ دروست نەدەبوون و، ئەگەر خولانەوەکە لە بیست و چوار (٢٤) سەعات زیاتری پێچووبایە، ئەو کاتە شەوو ڕۆژ درێژتر دەبوون.

بۆ وێنە: ئەگەر خولانەوەکە بە چل و هەشت (٤٨) سەعات بووایە، ئەو کاتە ڕۆژگار دەبوو بە بیست و چوار (٢٤) سەعات و، شەوگاریش دەبوو بە بیست و چوار (٢٤) سەعات بە موعەددەلی، بەڵام ئەگەر خێراتر خولابایەوە: ئەو کاتە شەوگار و ڕۆژگار کورتتر دەبوون، بۆ وێنە: - وەك پێشتریش لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا باسمان کرد - زانایانی گەردووناس دەڵێن: ئەگەر بە هۆی کێشکردنی مانگەوە نەبووایە، مانگ بە دەوری زەوییەوە نەبووایە، شەوو ڕۆژی زەوی، یەکی دەبوونە چوار سەعات، واتە: دوو سەعات ڕۆژگار و دوو سەعات شەوگار! ئنجا ئایا بە دوو سەعاتان، خەڵك فریای چی دەکەوت! بەڵام ئێستا بە دوازدە (١٢) سەعات بە موعەددەلی، ئینسان فریای ئیسراحەت دەکەوێ لە شەودا و، فریای کار و کاسبیی دەکەوێ لە ڕۆژدا، بەڵام بە دوو سەعات شەوو دوو سەعات ڕۆژ، خێرا خێرا شەوو ڕۆژ بەدوای یەکدا، هاتبانایە، مرۆڤ فریای هیچ شتێك نەدەکەوت، بۆیە خوا دەفەرموێ: شەوگار و ڕۆژگارمان کردوونە دوو نیشانە.

لە سوورەتی (اللیل)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّيۡلِ إِذَا يَغۡشَىٰ ١ وَٱلنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ٢ وَمَا خَلَقَ ٱلذَّكَرَ وَٱلۡأُنثَىٰٓ ٣ ﴾، واتە: سوێند بە شەوگار کە دادەپۆشێ (چی دادەپۆشێ؟ خڕۆکەی زەوی دادەپۆشێ)، سوێند بە ڕۆژگار کە دەدرەوشێتەوە (سەر زەوی دەدرەوشێنێتەوە) و، سوێند بەو زاتەی کە نێر و مێی دروستکردوون، {یاخود: سوێند بە دروستکرانی نێر و مێ} حاڵەتی جووتیی (**زوجیة**) نەك هەر لە مرۆڤدا، بەڵکو لە ئاژەڵاندا، بەڵکو لە ڕووەکدا، بەڵکو لە زیندەوەراندا، بگرە لە ماددەی بێ ژیانیشدا هەیە.

کەواتە: وەك چۆن نێر و مێ لە ڕووی جووتیەتیی، پێویستن لە دروستکراوەکاندا، کە پەیوەندیی یەکدی تەواوکرن (**تكامل**)یان هەیە، بە هەمان شێوە: شەوو ڕۆژیش هەردووکیان پێویستن بۆ ژیان، شەو بۆ ئیسراحەت و پشوودان، ڕۆژیش بۆ کارو کاسبیی و هەوڵدان.

٢)- ﴿ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ ﴾، واتە: نیشانەی شەوگارمان خەفە کردوە، سڕیومانەتەوەو، بێ شۆقمان کردوەو تاریکمان داهێناوە.

چەمکی وشەی (ءَايَةَ): (آية: هِيَ الشيءُ العَجِيب الَّذِي يَدْعُو إلى التَّأَمُّل)، (آية) واتە: نیشانە، واتە: ئەو شتە سەرسوڕهێنەرەی کە وات لێ دەکات سەرنجی لێ بدەی و تێوەی ڕامێنی.

لە قورئاندا وشەی (آية) - وەك جاری دیکەش باسمان کردوە - بە چوار واتا بەکارهاتوە:

١ - ڕستەکانی فەرمایشتی خوا، کە ئایەتە خوێنراوەکانن.

٢ - دیاردە سروشتییەکان، واتە: نیشانە بینراوەکان (الآيات المنظورة).

٣ - موعجیزەی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام).

٤ - هەندێك جاریش بە مانای ئەو ڕووداوانەی کە خوا بەسەر گەلە پێشووەکانی هێناون، پێغەمبەرانی (عليهم الصلاة والسلام)و شوێنکەوتووانی پێ سەرخستوون، بەسەر بێبڕوایەکان دا، یاخود پێی دەرباز کردوون.

بەو چوار واتایە وشەی (آية) لە قورئاندا هاتوە، بەڵام ئایا کام مانایان مەبەستە و چۆن یەکیان دیاریی دەکرێ؟ بەپێی سیاق و سەلیقە ئەوە دەزانرێ.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ ﴾، نیشانەی شەوگارمان خەفە کردوە، واتە: شەوگار کە نیشانەیەکە، وامان کردوە: ڕووناکییەکەی بسڕینەوە و نەیهێڵین.

دەشگونجێ مەبەست لە (ءَايَةَ ٱلَّيْلِ) لێرەدا: مانگ (قمر) بێ، واتە: مانگ کە نیشانەی شەوە (لە شەوێدا دەردەکەوێ) بێ شۆقمان کردوە و، تاریکمان داهێناوە لە چاو خۆر، یاخود خەفەمان کردوە، هەردوو واتاکە ڕاستن.

٣)- ﴿ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً ﴾، نیشانەی ڕۆژگاریشمان کردوە بە پێبینەر، (بصير) واتە: بینەر، (مُبصِرَة) واتە: پێبینەر.

(المَحْو: الطَّمْسُ: وَهُوَ انْعِدَامُ النُّورِ)، (مَحْو) واتە: خەفە کردن، سڕینەوە، کوژاندنەوە، یاخود نەهێشتنی ڕووناکیی، بەڵام (مُبصِرَة) هەندێك لە زانایان گوتوویانە، واتە: بینەر، واتە: خەڵك لە ڕۆژگاردا دەبینێ، بەڵام، نا، لە ئەصڵدا (مُبْصِرَة)،لە: (أَبْصَرَهُ) هاتوە، مەبەست حاڵەتی تێپەڕ (مُتَعَدِّي) (أَبْصَرَهُ)یە یانی: پێی بینی، نەك حاڵەتی (لازم)ی، یانی: بینی: کەواتە: لێرەدا (مُبْصِرَة) لە (أبصرُهُ)یەوە، یانی: وایکرد کە ببینێ، وەك: (بَصَّرَهُ) وایکرد کە ببینێ.

کەواتە: (**مُبْصِرة**) واتە: پێبینەر.

دوایی خوا باسی حیکمەت و ئامانج و بەرهەمی ئەوە دەکات، ئنجا نیشانەی ڕۆژگار، یان خودی ڕۆژگارەکەیە، یاخود ئەوەیە کە دەبێتە هۆی ڕووناکیی ڕۆژگار، کە خۆرە، ئایا بۆچی خوا ڕۆژگاری والێکردەو کە هۆکاری پێبینین (**إبْصار**) بێ؟!

٤)- ﴿لِّتَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡ﴾، تاکو لە بەخششی پەروەردگارتان بخوازن، واتە: تاکو بە هۆی ئەوەوە کە دنیا ڕووناك دادێ {لە ئەنجامی ڕۆژگاردا، یاخود لە ئەنجامی دەرکەوتنی خۆردا} ئێوە بتوانن کار و کاسبیی بکەن و، بەر پێی خۆتان ببینن.

٥)- ﴿وَلِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی ژمارەی ساڵەکان و ژماردن بزانن، بە تایبەت بە هۆی جووڵەی مانگەوە، کە مانگی یەك شەوە وەك دەمە داسێکە، دوو شەوە گەورەتر دەبێ و، کە لە شەوی: یەك و دوو سێ دا، پێی دەگوترێ: (**هلال**)، یاخود شەوی یەکەمیان پێی دەگوترێ: (**هلال**)، ئنجا دوایی وردە وردە لە هەموو قۆناغەکاندا ناوی تایبەتی خۆی هەیە، تاکو دەگاتە: (**بدر**) کە مانگ جێخونکە دەکات، لە (١٤) و (١٥) و هەتا (١٦)ش، لەو کاتەدا بە تایبەتی: (١٣) و (١٤) و (١٥) کە بە (**أيام البيض**)یان پێ دەگوترێ، واتە: ڕۆژانی شەوە سپییەکان، لەبەر ئەوەی مانگ بە تەواویی دەردەکەوێ لە شەوەکانیاندا، ئنجا دوایی وردە وردە لە دوای (١٦)ەوە، بەرەو کەمیی دێتەوە، بەڵام لە یەك(١)ەوە، تاکو پازدە (١٥) لایەکی مانگ دەردەکەوێ، ئنجا دوایی بەلایەکەی دیکەیدا بە پێچەوانەوە کەم دەکات، کەم دەکات، تاکو دەگاتە شەوی: (٢٧) و (٢٨) و (٢٩) و، بە تەواویی ون دەبێ.

بە هۆی جووڵەی مانگەوە ئێمە دەزانین: ئەوە شەوی یەکەمە لەو مانگە، ئنجا دووەم و سێیەم و، تاکو دەگاتە شەوی پازدە (١٥)، دوایی دەزانین ئەوە شەوی (١٦) و (١٧) و (١٨)یە، تاکو کۆتایی مانگ، ئەگەرنا بە هۆی جووڵەی خۆرەوە، ڕۆژەکان هەموویان وەك یەکن، بەڵام شەوەکان هەموو وەك یەك نین، شەوانێك کە مانگ تێیاندا: (١) تا (١٥)یە، جیان لە شەوانی: (١٦) و (١٧) و تا کۆتایی مانگ.

٦)- ﴿وَكُلَّ شَيۡءٖ فَصَّلۡنَٰهُ تَفۡصِيلٗا﴾، هەموو شتێکمان بەتەواویی ڕوون کردۆتەوە بە ڕوون کردنەوە، (**أَي: بَيَّنَاهُ بِوضُوح كَافٍ**) بە چاکیی ڕۆشنمان کردۆتەوە، لێرەدا (وَكُلَّ شَيۡءٖ) واتە: هەر شتێك کە مرۆڤەکان پێویستییانە، خوا لە فەرمایشتی خۆیدا ڕوونی کردۆتەوە و قسەی لەبارەوە کردوە و نوختەی تێدا خستۆتە سەر پیت، ئەوەی کە مرۆڤەکان پێویستییان پێیەتی، کە خوا بۆیان ڕوون بکاتەوە، بەڵام ئایا قورئان هەموو شتێکی تێدا ڕوونکراوەتەوە؟ بێگومان نەخێر، چونکە ئەوەی کە

پێویستیی بە ڕوون کردنەوەی خوا نەبێ، خوا ﷻ ڕوونی نەکردۆتەوە، بەڵکو بۆ عەقڵی مرۆڤەکانی بەجێهێشتوە، وەك لە تەفسیری سووڕەتی (النحل)دا بە تەفصیل لەو بارەوە قسەمان کرد، لە کاتێکدا، ئەو ئایەتە موبارەکەمان تەفسیر کرد، کە دەفەرموێ: ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ...﴿٨٩﴾﴾، لەوێ بە درێژیی قسەمان لەسەری کردوە و لێرە دووبارەی ناکەینەوە.

کورتە باسێک

شەوگارو ڕۆژگارو پەیوەندیی نێوان زەوی و مانگ لەچوار هەڵوەستەدا

هەڵوەستەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾، نیشانەی ڕۆژگارمان کردوە بە (مُبْصِرَةً)، بۆ ئەوەی بزانین کە وشەی (مُبْصِرَةً) وەك ئێمە مانامان کرد، واتە: پێبینەر، هۆکاری بینین، دەڵێین: خوا لە سووڕەتی: (النمل) ئایەتی (١٣)دا، دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً﴾، واتە: ئنجا کاتێك {دار و دەستە و گەلی فیرعەون} ئایەتەکانی ئێمەیان بۆ هاتن {لەسەر دەستی مووسا ﷺ} کە هۆکاری ئەوە بوون: ببینن، هۆکاری ئەوە بوون: بزانن.

شارەزایان گوتوویانە: (نُسِبَ البَصَرُ إِلى الأَيَاتِ كَمَا نُسِبَ البَصَرُ هُنَا إِلى النَّهَارِ)، وەك چۆن لەوێدا دیتنەکە پاڵدراوەتە لای ئایەتەکان، واتە: ئایەتەکان پێبینەر بوون، لێرەش ڕۆژگار کراوە بە پێبینەر، ﴿وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾، نیشانەی ڕۆژگاریش وەك گوتمان دەگونجێ: ڕۆژگار خودی نیشانەکە بێ، دەشگونجێ: مەبەست خۆر (شمس) بێ، کە ڕۆژگاری پێ کردوەتە ڕۆژگار، هەروەها بە نسبەت (آية الليل)یش دەگونجێ مەبەست پێی خودی شەوگارەکە بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی ئەو شتە بێ کە لە شەوگاردا دەردەکەوێ، کە مانگ (قمر)ە.

بەڵێ وەك چۆن لە ئایەتی ژمارە: (١٣)ی سووڕەتی (النمل)دا، خوا ﷻ بینینەکەی پاڵداوەتە لای ئایەتەکان، واتە: نیشانەو موعجیزەکانی مووسا ﷺ کە خوا پێیدابوون، لێرەشدا (الإسراء: ١٢) بینینەکە پاڵدراوەتە لای نیشانەی ڕۆژگار، ئنجا ئەمە ئیعجازێکی زانستیی تێدایە، چونکە لە ڕابردوودا وایان دەزانی: کاتێك مرۆڤەکان شتێك دەبینن، لە

چاوی مرۆڤەوە تیشکێك دەچێ و، ئەو شتە دەبینێ، بەڵام دوای ئەوەی (**ابن الهیثم**) کە یەکێکە لە زانایانی مسوڵمان، زۆر لێی کۆڵیەوە و سەرنجی دا، کە کۆمەڵێك دەرەنجامی زانستیی دیکەش دەرخستن لە بواری فیزیا و بوارە جیاجیاکاندا، ئنجا یەکێك لەوانە ئەوە بوو: گەیشتە ئەو ڕاستییەی کە بینینی مرۆڤ بۆ شتەکان، هۆکارەکەی: ئەوەیە لە شتەکانەوە تیشك بۆ چاوی مرۆڤ دێ، نەك لە چاوی مرۆڤەوە تیشك بۆ شتەکان بڕوات، واتە: شتە بینراوەکە وات لێدەکات کە بیبینی و ئەو بۆ تۆ دەردەکەوێ، نەك لە چاوەوە تیشك بۆ شتەکان بچێ، چونکە ئێمە کەی شتەکان دەبینین؟ کاتێك کە دنیا ڕووناك بێ، چونکە کە دنیا ڕووناك بوو وشتەکان دەرکەوتن، ئنجا چاو دەیانبینێ، واتە: لە شتەکانەوە تیشك بۆ چاو دەچێ، لە شتەکانەوە وێنە بۆ چاو دەنێردرێ، ئنجا ئەگەر لە چاوەوە تیشك بۆ شتەکان چووبایە، دەبووایە کاتێك کە شتەکان تاریکیش بوونایە، مرۆڤ توانیبای بیانبینێ، چونکە بەحیساب لە چاوەوە تیشك بۆ ئەوان دەچێ، بە تایبەت کە مرۆڤ لە ڕووناکیی دا بێ!! بەڵام نا، ئێمە تەنیا کاتێك شتەکان دەبینین، کە تیشك بکەوێتە سەریان و ئەوان ببنە هۆکاری دیتنمان بۆیان.

کەواتە: وێنەی شتەکانە بۆ چاومان دێ، ئەوەش ڕاستییەکی زانستییە، کە ئەم ئایەتە موبارەکە ئاماژەی پێدەکات، کە دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةً﴾، واتە: نیشانەی ڕۆژگارمان کردوە بە پێبینەر، واتە: ئەو واتان لێدەکات: ببینن.

هەڵوەستەی دووەم: بە نسبەت شەوگار و ڕۆژگارەوە، لە چەند شوێنێك دا باسی ئەوەی کردوە کە شەوگار بۆ خەوتن و پشوودانەو، ڕۆژگار بۆ کارو کاسبیی و گوزەرانە:

١- لە سووڕەتی (**القصص**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَمِن رَّحۡمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٧٣﴾، واتە: خوا لە بەزەیی خۆیەوە، شەوگار و ڕۆژگاری بۆ وا لێکردوون کە تێیاندا ئارام بگرن و، لە بەخششی خوا داوا بکەن، واتە: لە شەوگاردا ئارام بگرن و ئیسراحەت بکەن و پشووی تێدا بدەن و، لە ڕۆژگاریش دا کاسبیی بکەن و لە بەخششی خوا بخوازن.

٢ - لە شوێنێکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلۡنَا ٱلَّيۡلَ لِبَاسٗا ١٠ وَجَعَلۡنَا ٱلنَّهَارَ مَعَاشٗا ١١﴾النبأ، واتە: شەوگارمان بۆ کردوون بە پۆشاك {داتان دەپۆشێ، بخەون پشوو بدەن}، ڕۆژگاریشمان کردوە بە مایەی ژیان و گوزەران {هەوڵی تێدا بدەن و کار و کاسبیی تێدا بکەن}.

کەواتـە: بـە پێـی سیسـتمی خـوا کـە هـەر ئـەوەش لەگـەڵ سروشـتی مرۆڤـدا دەگونجـێ، دەبـێ ئینسـان شـەو تەرخـان بـکات بـۆ پشـوودان، لەبـەر ئـەوەی تاریکـە و، جەسـتەی مـرۆڤ باشـتر پشـوو دەدات، لـە کاتێکـدا کـە دنیـا تاریـك دەبـێ، بـەڵام ڕۆژگار وا باشـە بەهـرەی لـێ وەربگیـرێ، بـۆ کار و کەسابەت و جموجـۆڵ کـردن و کۆشـش.

هەڵوەستەی سێیەم: لەو بارەوە کە چۆن مامەڵە لەگەڵ شەوگاردا بکرێ؟ ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر دێنین ﷺ: {**عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِذَا اسْتَجْنَحَ اللَّيْلُ، (أَوْ قَالَ: جُنحَ اللَّيْلُ)، فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ الْعِشَاءِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقْ بَابَكَ، وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَأَطْفِئْ مِصْبَاحَكَ، وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَأَوْكِ سِقَاءَكَ، وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَخَمِّرْ إِنَاءَكَ وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَلَوْ تَعْرُضُ عَلَيْهِ شَيْئًا**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٣٢٨٠**).

واتـە: جابیـری کـوڕی عەبدوڵـڵا (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ دەگێڕێتـەوە کـە فەرموویـەتی: ئەگـەر شـەوگار باڵـی بەسـەر دنیـادا کێشـا، منداڵەکانتـان بگرنـەوە، (واتـە: مەهێڵـن بچنـە دەر، لـە کاتی بوولێڵـی ئێـوارە و دوای شـێواندا)، چونکـە شـەیتانەکان لـەو کاتـەدا بڵاودەبنـەوە، {ئێمـە نازانیـن بـەڵام ئـەوە هەواڵێکی نادیارە پێغەمبـەر ﷺ پێمانی دەدات و، خەڵکیـش بـە ئەزموونـی خـۆی ئـەوەی بـۆ دەرکەوتـوەو لەکاتـی ئێواران دا دەبینیـن: مـار و مێـروو و زینـدەوەران بڵاودەبنـەوە، ئنجـا ئێمـە شـەیتانەکان نابینیـن، بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەواڵـمان پێـدەدات، کـە ئەوانیـش لەوکاتـەدا بڵاودەبنـەوە دەفەرمـوێ:} دوای ئـەوەی ماوەیـەك لـە شـەو ڕۆیـی، {واتـە: نێـوان شـێوان و خەوتنـان بەسـەرچوو}، ئنجـا لێیـان بگەڕێـن (ئـەو کاتـە زیـانی نیـە) هەروەهـا دەرگاکـەت دابخـەو نـاوی خـوا بێنـەو، چرایەکـەت بکوژێنـەوە و نـاوی خـوا بێنـە، ئـەو دەفـرەت کـە شـلەمەنییەکی تێدایـە، یـان ئـاوی تێدایـە، زارەکـەی دابخـە، یـان سـەرقاپی بکـە و، نـاوی خـوا بێنـە، {سـەقا ئەوەیـە کـە ئاویـان لێخواردۆتـەوە، مەشـکە بـووە، کونـدە بـووە، هەرچـی بـووە}، هەروەهـا ئـەو قاپـە داپۆشـە کـە خواردنێـك، یـان شـلەمەنیەکت تێـدا هەڵگرتـوە و نـاوی خـوا بێنـە، ئەگـەر تەنهـا ئـەوە بـێ کـە شـتێکی بەسـەر ڕابهێڵـی {واتـە: ئەگـەر تـەواو سەرەکەیشـت بـۆ نەگیـرێ، هـەر شـتێکی لەسـەر دابنـێ، بـا بـە تەواوییـش قەپاتـی نـەکات، گرنـگ ئەوەیـە بەسـەر ئاوەڵەیـی بەجێـی مەهێڵـە}.

ئـەوەش چەنـد ڕێنماییەکـی پێغەمبـەری خـوان ﷺ کـە لـە شـەوگاردا بـەو شـێوەیە هەڵـس و کـەوت بکەیـن.

هەڵوەستەی چوارەم: پەیوەندنی نێوان زەوی و مانگ:

پێشتریش گوتمان: ئەگەر مانگ نەبووایە کە بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە، ئەو کاتە شەوگار و ڕۆژگار یەکی دوو سەعات دەبوون، ئەمە ڕاستییەکی گەردوونییە، کە زانایانی گەردووناس ئێستا پێی گەیشتوون.

نەك هەر ئەوەندەش، بەڵکو ئەگەر مانگ نەبووایە بە دەوری زەوییەوە، هەڵکشان و داکشانی دەریاکان ڕووی نەدەدا، ئەگەر هەڵکشان و داکشانی دەریاکانیش نەبووایە، [وێڕای هەندێك هۆکاری دیکەش] ئەو شنە بایەی کە بەردەوام لەسەر دەریاکان هەیە، ئەوە نەدەبوو، ئەگەر ئەو بایەش نەبووایە، ئەو هەڵمی ئاوەش کە خۆر پەیدای دەکات لەسەر ڕووی دەریا، با نەیدەگواستەوە، واتە: هیچ بایەك پەیدا نەدەبوو، ئەو هەڵمە بگوازێتەوە و بیهێنێ بۆ ناوچە ساردەکان و سەرەنجام ببێتە هەور و، هەورەکانیش موتوربە بن و ئاویان لێ بێتە خوار بە هەرسێك جۆری: باران و بەفرو تەرزە، کە ئەوە لە چەندان شوێن لە قورئاندا خوا ئاماژەی پێداوە، بۆ وێنە:

١ - لە سوورەتی: (**النور**)دا، ئایەتی ژمارە (٤٣)دا، خوا زۆر بە ڕوونیی ئاماژەی پێداوە: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ..... ﴾.

٢ - لە سوورەتی (**الأعراف**)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾، هەردووك ئایەتەکەش بەڕوونیی ئەوە دەگەیەنن: کە بەهۆی (با)وە، ئەو هەڵمە ئاوەی کە لەسەر ڕووی دەریاکان هەیە، دەگوازرێتەوە و دەبێتە هەور و دوایی ئەو هەورانە ئاویان لێدێتە خوار، کە وەك گوتمان ئاوەکە لە شێوەی باران و بەفر و تەرزەدا خۆی دەبینێتەوە، هەروەها لە سوورەتی (**الروم**) (٤٨) یشدا دیسان خوا ﷻ هەمان مەسەلە باس دەکات.

مەسەلەی چوارەم:

هەر کەس چارەنووسی خۆی لە گەردنی خۆی دایە و ڕۆژی دوایی بە نووسراوێکی کراوە، دەخرێتە بەر دەستی و پێی دەگوترێ: بیخوێنەوە، هەر خۆت بۆ ژماردن بەسی، یاخود هەر خۆت بۆ لێپرسینەوەی خۆت بەسی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ﴾، هەر مرۆڤێك کردەوەو چارەنووس و سەرەنجامی خۆیمان خستۆتە گەردنی خۆیەوە، چارەنووسیمان خستۆتە ئەستۆی خۆی.

(**طَائِرَهُ: عَمَلُهُ الَّذِي طَارَ مِنْهُ**) کردەوەکەی خۆی کە لەوەوە پەیدا دەبێ، یاخود (**طائر**) بە مانای سەرەنجام دێ، یاخود بە مانای چارەنووس دێ، کە دیارە چارەنووس و سەرەنجامی مرۆڤیش لە ئەنجامی هەڵوێست و کردەوەکانیەوە پەیدا دەبێ، واتە: هەر مرۆڤێك بۆ خۆی سەرەنجام و چارەنووسی خۆی، خێر و شەڕی خۆی، دیاریی دەکات.

٢)- ﴿ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴾، لە ڕۆژی قیامەتدا نووسراوێکی بۆ دەردێنین بە کراوەیی دەیبینێ.

وشەی: (**نُخْرِج**) بە (**يُخْرِجُ**)ش خوێنراوەتەوە، هەروەها بە (**يُخْرَجُ**)ش خوێنراوەتەوە، (**نُخرج**) واتە: بۆی دەردێنین، (**يُخْرِج**) واتە: خوا بۆی دەردەهێنێ، (**يُخْرَجُ**) واتە: بۆی دەردەهێنرێ.

(**يَلْقَاهُ**) خوێنراویشەتەوە: (**يُلَقَّاهُ**) واتە: دەخرێتە بەردەستی و، پێی پێشان دەدرێ.

٣)- ﴿ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ ﴾، نووسراوەکەت بخوێنەوە، پسپۆڕانی زمان دەڵێن: (**هذا مَقُولُ قَوْلٍ مَحْذُوفٍ دَلَّ عَلَيْهِ السِّيَاق**)، ئەمە گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، کە سیاقەکە دەیگەیەنێ: (**إِقْرَأ**) واتە: (**يُقَالُ لَهُ إِقْرَأ**) پێی دەگوترێ: نووسراوەکەت بخوێنەوە.

٤)- ﴿كَفَىٰ بِنَفۡسِكَ ٱلۡيَوۡمَ عَلَيۡكَ حَسِيبٗا﴾، ئەمڕۆ خۆت بەسی بۆ ئەوەی ژمێرەر و لێپرسەرەوەی خۆت بی، (**حسيب**): (**فَعِيْل بِمَعْنَى: فَاعِل، مِثْلُ: ضَرِيب وَصَرِيم، بِمَعْنَى: ضَارِب وَصَارِم، أَي: الحَاسِبْ وَالضّابط**)، لێرەدا (**فَعِيل**) بە مانای (**فَاعِل**)ە، کەواتە: (**حَسِيباً**) واتە: (**حَاسِب وَضَابط**)، واتە: بەسە کە تۆ ژمێرەر و کۆنترۆڵکەری کردەوەکانی خۆت بی، ئەوەتا لەبەر چاوتن.

وشەی (كَفَىٰ) بۆ خۆی بەکار دەخوازێ بەبێ پیت، بەڵام لێرە کە بە پیتی، (**على**) تێپەڕی پێکراوە، ﴿كَفَىٰ بِنَفۡسِكَ ٱلۡيَوۡمَ عَلَيۡكَ حَسِيبٗا﴾، بۆ ئەوە بووە کە وشەی (**حسيب**) مانای (**شهيد**)ی بخرێتە نێو، واتە: وشەی (**حسيب**) هەم مانای ژمێرەر و کۆنترۆڵکەر دەگەیەنێ، هەم مانای چاودێر و شایەدییدەریش دەگەیەنێ، کەواتە: خوا ﷻ لەم دوو ئایەتەدا، سێ ڕاستیی گرنگ و مەزن دەخاتە ڕوو:

ڕاستیی یەکەم: چارەنووسی هەر کەس گرێدراوی ویستی ئازادانەی خۆیەتی، کە باسی (**عُنُقه**) دەکات: ﴿وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلۡزَمۡنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِي عُنُقِهِۦ﴾، خستوومانەتە ئەستۆی، گەردنی، ملی:

أ - لەبەر ئەوەی گەردن و ملی، ئینسان هەمیشە لەگەڵ مرۆڤدایەو، ئینسان بەبێ مل سەری ڕاناوەستێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: وەك چۆن هەموو کات ملت لەگەڵتە، ئەو چارەنووسەی خۆت و کردەوەی خۆشت، هەموو دەمێك لەگەڵتە.

ب - یاخود مەبەست پێی ئەوەیە، کە وەك چۆن هەندێك کەس ئەگەر ویستبێتیان، بیناسنەوە، نووسراوێکیان بە ملی هەڵواسیوە، کە ئێستاش هەروایە و کەسێك لە وڵاتێك دەچێ بۆ وڵاتێکی دیکە، نووسراو و نیشانەیەك دەخاتە ملی، یاخود بەرانبەرەکە دەیخاتە ملی کە من فڵان کەسم! بۆ ئەوەی بیناسن و پێشوازیی بکەن.

ج - یاخود خوای پەروەردگار ویستوویەتی وێنایان بکات لە شێوەی ئاژەڵێکدا، کە ئاژەڵ هەندێك جار ملیان، یاخود شوێنێکیان نیشانە کردوە، بۆ ئەوەی تێکەڵ نەبێ، لەگەڵ ئەوانی دیکەدا.

ڕاستیی دووەم: مرۆڤ ڕۆژی دوایی بە ژمێردراویی و تۆمارکراویی، کردەوەکانی خۆی دەبینێتەوە، کردەوەکانی هەم بە ژمێردراویی و هەم بە تۆمارکراویی، لەبەرچاوی دەبن، کە ئەوەش ڕاستییەکە زانستی ئێستا زیاتر دەتوانێ لێمان حاڵی بکات، دوای ئەوەی تەکنولۆجیای کۆنترۆڵکردن و تۆمارکردنی دەنگ و ڕەنگ و هەڵس و کەوتەکانی مرۆڤەکان، زۆر بەرە و پێشەوە چووە، ئێستا زۆر چاك دەزانین کە کردەوەکان چۆن بە تۆمارکراویی

بەردەست دەکەون، مەرج نیە تەنیا بنووسرێ: فڵانە ڕۆژە فڵان کردەوەت کرد، بەڵکو هەر کردەوەکە خۆی تۆمار دەکرێ، بە دەنگ و وێنەوە.

ڕاستی سێیەم: مرۆڤ خۆی بەسە کە کردەوەکانی بژمێرێ، چونکە بۆی سەرژمێر کراون و کۆنترۆڵکراون و، بۆی تۆمار کراون، واتە: زۆر باش دەخرێنە بەرچاوی.

کە دەفەرمویٚ: ﴿ اقْرَأْ كِتَٰبَكَ ﴾، مەبەست ئەوەیە: ئەی مرۆڤ! کردەوەکانی خۆت بۆ خۆت بخوێنەوە، واتە: ستەمت لێنەکراوە، خۆت چیت کردوە، ئەوە تۆمارکراوە، ئەوە نووسراوی خۆتە کە کردەوەکانی خۆتی تێدان، کە بە ویستی ئازادانەی خۆت، ئەنجامت داون و، سەرەنجام ئەو کردەوەو هەڵوێستانەت کە تۆمارکراون، چارەنووسی تۆ و سەرەنجامی تۆ و قەدەری تۆیان لە نێو خۆیان وەرگرتوە، کەواتە: ئەگەر خێرە، سوپاس و ستایشی خوا بکە و، ئەگەر شەڕە، تەنیا لۆمەی خۆت بکە، چونکە چیت کردوە و چۆنت کردوە، بەو شێوەیە بۆت تۆمارکراون.

مەسەلەی پێنجەم:

هەر کەس ڕێی ڕاست بگرێ بە قازانجی خۆیەتی و، هەر کەس گومڕا بێ خۆی زیانبارە و، هیچ کەس کۆڵی گوناهی کەس هەڵناگرێ و، بەبێ ناردنی پێغەمبەرانیش خوا ﷻ سزای کۆمەڵگاکان نادات، نە لە دنیا و نە لە دواڕۆژدا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ مَّنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ مَّنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ﴾، هەر کەس ڕێی ڕاستی گرت، ئەوە بە سوودی خۆی ڕێی ڕاستی گرتوە، ئەمە مانای ڕستەی پێشێ ڕوون دەکاتەوە، کە خوا ﷻ فەرمووی: ﴿ وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ﴾، کەواتە: (**طَائِرُ الهِدَايَةِ نَافِعٌ لِصَاحِبِهِ، وَطَائِرُ الضَّلَالِ ضُرٌّ لِصَاحِبِهِ**)، باڵندەی ڕێی ڕاستگرتن، بۆ خاوەنەکەی بە سوودە و، باڵندەی گومڕا بوون، بۆ خاوەنەکەی زیانبەخشە، مەبەست لە (**طَائِر**) باڵندەیە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە: ئەو کردەوەی کە ئینسان ئەنجامی دەدات، چارەنووسی دیاریی دەکات، عەڕەبەکان عادەتیان وابووە، ئەگەرو ویستبایان سەفەرێك بکەن، باڵندەیەکیان هەڵدەفڕاند، ئەگەر بەلای ڕاستدا ڕۆیشتبایە دەیانگوت: (**تيامنوا**) کارەکەمان بەرەو خێر و خۆشیی و بەرەکەتە، با سەفەرەکەمان بکەین، بەڵام ئەگەر بەلای چەپدا ڕۆیشتبایە، دەیانگوت: (**تشاءموا**) کارەکەمان بەرەو نەگبەتیی و بێ خێرییە، با سەفەرەکەمان نەکەین.

ئنجا لەوەوە سەرەنجام و چارەنووسی مرۆڤیان ناوناوە: باڵندە (**طائر**)، بۆیە هەندێك لە زانایان دەڵێن: لێرەدا مەبەست لە (**طائر**) کردەوەیە، چونکە کردەوەکانی مرۆڤن، کە چارەنووس و سەرەنجامی مرۆڤ دیاریی دەکەن.

گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ لێرەدا، وەك ڕاستییەك دەفەرموێ: هەر کەسێك ڕێی ڕاست بگرێ بە قازانجی خۆیەتی.

٢)- ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾، هەروەوها هەر کەسێك گومڕا بێ، بە زیانی خۆی گومڕا بووە، (**ضَلَال**) واتە: سەرگەردان بوون و، ڕێی ڕاست ونکردن و، ون بوون لە ڕێی ڕاست، چونکە

(ضَلَّ) واتە: ون بوو، (ضَلَّ الإِنْسَانُ عَنِ الطَّرِيقِ) واتە: مرۆڤ لە ڕێیەکە ون بووو، بەڵام (ضَلَّ الطَّرِيقَ) واتە: ڕێیەکەی ون کرد، کەواتە: (ضَلَّ) هەم بە لازیم هاتوە، وەك: (ضَلَّ البَعِيرُ)، واتە: حوشترەکە ون بوو، (ضَلَّ الإِنْسَانُ) واتە: مرۆڤەکە ون بوو، بەڵام (ضَلَّ البَعِيرَ، أَوْ ضَلَّ الطَّرِيقَ) واتە: حوشترەکەی ون کرد، یان: ڕێیەکەی بزر کرد، ئەوە (مُتَعَدِّي)یە، کە لێرەدا دەفەرموێ: (وَمَن ضَلَّ) هەر کەسێك ون بوو (فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا)، ئەوە بە زیانی خۆی ون دەبێ لەوڕێیەو، بەزیانی خۆی گومڕاو سەرگەردان دەبێ، وشەی (ضَلّ) بە مانا (قاصِر ولازم)ەکە بەکارهاتوە.

٣)- ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾، هیچ نەفسێکی گوناهباری گوناه هەڵگر، گوناهی نەفسێکی دیکە هەڵناگرێ.

(وَلَا تَزِرُ)، واتە: (وَلاَ تَحْمِلُ)، هەڵناگرێ (وَازِرَةٌ) واتە: (الآثِمَةُ، الحَامِلَةُ للذُّنُوب)، کەسێك کە گوناهی هەڵگرتوون، (وِزْرَ أُخْرَىٰ)، واتە: (ثِقْلَ نَفْس أُخْرَى)، گوناهو قورسایی نەفسێکی دیکە هەڵناگرێ، یانی: کەس گوناهی کەس لە کۆڵێ ناکات، یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەدی بۆچی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ﴾ العنكبوت: ١٣، واتە: قورساییەکانی خۆیان و قورسایانی دیکەش لەگەڵ قورساییەکانی خۆیان هەڵدەگرن؟

دوایی وەڵامی ئەو پرسیار و ئیشکالە دەدەینەوە.

بەڵام مانای ڕاستی ئەم ڕستە قورئانییە، ئاوایە: خوا ﷻ دەفەرموێ: هیچ کەس کۆڵی گوناهی کەسێکی دیکە، لە کۆڵی گوناهی خۆی نانێ، کە ئەو کۆڵە گوناهە، لە کۆڵ ئەو بکاتەوە.

٤)- ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾، ئێمە سزادەر و ئازاردەریش نین، تاکو پێغەمبەر نەنێرین:

أ ـ واتە: لە دنیادا کۆمەڵگاکان سزا نادەین، تاکو پێغەمبەریان بۆ نەنێرین، ئەوە واتایەکی.

ب ـ یاخود لە دواڕۆژدا سزایان نادەین، ئەگەر بانگەوازی پێغەمبەرێکیان پێ نەگەیشتبێ بەڕاست و دروستی، لە ڕۆژی قیامەتدا، ئەوانە ئەهلی سزا و ئەشکەنجە نابن، چونکە بەڵگەیان لەسەر تەواو نەکراوە.

ج ـ یاخود مەبەست پێی دنیا و دواڕۆژە، هەردووکیان وێکڕا.

کورتە باسێک
چوار ڕاستیی گەورە و گرنگ

ڕاستیی یەکەم: ڕێی ڕاست گرتنی مرۆڤ، بەویستی خۆیەتی و، لە بەرژەوەندیی خۆشیەتی ! ﴿ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ﴾، کەواتە: ڕێی ڕاست گرتنی مرۆڤ، بەدەست خۆیەتی، بەویستی خۆیەتی، خوا کردەوەکەی بۆ خودی مرۆڤ گێڕاوەتەوە (مَّنِ ٱهْتَدَىٰ)، کە بە کردار (**فعل**)ی ڕابردوو هێناویەتی: (مَّنِ ٱهْتَدَىٰ) هەر کەسێك ڕێی ڕاستی گرت، (فَإِنَّمَا يَهْتَدِى) کە بە ئەمجار بە کرداری ئێستا (**مضارع**) ئەوە ڕێی ڕاست دەگرێ، (لِنَفْسِهِۦ) بە قازانجی خۆی، کەواتە: مرۆڤ بەویستی خۆیەتی، ئەگەر ڕێی ڕاست بگرێ و، لە بەرژەوەندیی خۆشیەتی، ئەگەر ڕێی ڕاست بگرێ.

ئەمە ڕاستییەکە خوا ﷻ لێرەو لە چەند شوێنی دیکەش ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاندوە، هەم لە سوورەتی (**الزمر**)دا، هەم لە کۆتایی سوورەتی (**النمل**)دا هاتوەو، لە گەلێك لە سوورەتەکاندا خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاندوە کە مرۆڤ ئەگەر ڕێی ڕاست بگرێ، خۆی بەهرەمەندە لەو ڕێی ڕاست گرتنە و، بە ویستی خۆشی ئەو ڕێیە ڕاستە دەگرێ، هەروەها ئەگەر ڕێی چەوت بگرێ، خۆی زەرەرمەندە لەو ڕێی چەوت گرتنە و، بە ویستی خۆشی ئەو ڕێیە چەوتە دەگرێ.

ڕاستیی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾، گومڕا بوونی مرۆڤ بەدەست خۆیەتی و زیانباریش بەس خۆیەتی، ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾، دیسان (ضَلَّ) کردارێکی ڕابردووە، فاعیلەکەی کێیە؟ (وَمَن ضَلَّ) هەر کەسێك گومڕا بێ، یانی: خۆی گومڕا بێ، (فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا)، دیسان (يَضِلُّ) بە کرداری (**مضارع**) هێناویەتی، (فاعل)ەکەی دیارە کە ئەو (**مَن**) ەیە، کە پێشکەوتوە، دیسان بۆ خودی مرۆڤەکە دەچێتەوە، واتە: ئەگەر گومڕا بوو، خۆی خۆی گومڕا دەکات، ئنجا: (يَضِلُّ عَلَيْهَا) گومڕا بوونەکەش بە زیانی خۆی تەواو دەبێ.

ڕاستیی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴾، کەس گوناهی کەس هەڵناگرێ، ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**النحل**)دا، بە درێژیی لەسەر ئەو مەسەلەیە قسەمان کرد، بۆیە لێرە زۆر بە کورتیی لێی دەدوێین، لەوێ لە باسێکی تایبەتدا تیشکی باشمان خستۆتە سەر:

خوا لە سوورەتی (**العنكبوت**)دا دەفەرمووێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

واتە: ئەوانەی بێبڕوان، بەوانەی بڕوایان هێناوە، گوتیان: شوێن ڕێبازەکەی ئێمە بکەون و، گوناهەکانتان هەڵدەگرین {لە جیاتی ئێوە، کۆڵی گوناهی ئێوە لە کۆڵێ دەکەین} بەڵام ئەوان هیچ بەشێك لە گوناهەکانیان هەڵناگرن و بە دڵنیایی ئەوان درۆزنن و، بە دڵنیایی ئەوان {ئەو سەرلێشێوێنەرانە} قورساییەکانی خۆیان {کە مەبەست پێی گوناهەکانە، چونکە گوناح قورسە و، پشتی ئینسان دەچەمێنێ و، باری شانی گران دەکات}، هەڵدەگرن و قورساییان لەگەڵ قورساییەکانی خۆیشیان، {واتە: قورسایی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن، بۆیان دەکرێتە سەربار} و لە ڕۆژی قیامەتیش دا لێیان دەپرسرێتەوە لەو بارەوە کە هەڵیان دەبەست.

ئنجا ئایا چۆن دەزانین کە دەفەرمووێ: ﴿ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾، واتە: گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان کردوون؟ لە سوورەتی (**النحل**)دا خوا ﷻ ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە: ﴿ لِيَحْمِلُوٓاْ أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾.

واتە: با لە ڕۆژی قیامەتدا گوناهەکانی خۆیان بە تەواویی هەڵبگرن (لە کۆڵی بنێن) و بەشێك لە گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن، بەبێ زانیاریی، کە ئەوەش خراپترین شتە هەڵیانگرتوە.

کەواتە: گوناهی گومڕا کراوەکان لە کۆڵ ئەوان ناکەنەوە، هەموویان بۆ لە کۆڵ بنێن، بەڵکو بایی ئەوەندە گوناهیان لە کۆڵ دەنێن، کە بوونە هۆی گومڕا کردنیان، بایی ئەوەندە گوناهی ئەوانیشیان دەکەوێتە سەر شان، واتە: لێیان هەڵناگرن، کە لە کۆڵیان بکەنەوە، بەڵام بە هۆی گومڕاکردنیانەوە بۆیان، گوناهی دیکەی ئەوان هەڵدەگرن، بەبێ ئەوەی لە هی ئەوان کەم بێتەوە، وەك لە سوورەتی (**النحل**)دا بە درێژیی لەوبارەوە قسەمان کرد.

ڕاستیی چوارەم: خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾، ئێمە سزادەرنین بۆ خەڵك و كۆمەڵگاكان تاكو پێغەمبەر نەنێرین، كە دەفەرموێ: سزا دەرنین واتە:

١- لە دنیادا خوا كۆمەڵگایەك لەبەین نابات، تاكو پێغەمبەرێكیان بۆ نەنێرێ، كە ئاگاداریان بكاتەوە بیانترسێنێ و، هۆشیاریان بكاتەوە.

٢- یاخود: كۆمەڵگایەك كە پێغەمبەریان بۆ نەچوو بێ، لە دواڕۆژدا خوا سزایان نادات بیانباتە دۆزەخ، مادام كەسێك نەچوو بێ بەڵگەیان لەسەر تەواو بكات.

٣- كە من ئەم ڕایەی سێیەمم پێ ڕاسترە، یانی: هەم لە دنیادا و، هەم لە دواڕۆژدا، خوا سزای مرۆڤەكان نادات، ئەگەر پێغەمبەری بۆ نەناردبن، بەو واتایە كە پەیام و بانگەوازی ئەو پێغەمبەرەیان پێ نەگەیبێ، چونكە خوا ﷻ لە سوورەتی (**فاطر**) ئایەتی (٢٤)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾، واتە: هیچ كۆمەڵگایەك (ی گەورە) نەبووە، مەگەر ئاگاداركەرەوەیەكی تێدا ڕابردوە.

بەڵام جاری وا هەیە پەیام و ڕێبازی ئەو پێغەمبەرە بەو خەڵكە نەگەیشتوە، ئنجا ئەگەر پێیان نەگەیبێ، مانای وایە خەڵكەكە ئەهلی (سزا) نابن و سزا نادرێن، نە لە دنیا و نە لە دواڕۆژدا.

ئەمەش بەڵگەی ڕاستیی ئەو ڕایەی جەماوەری زانایانە كە دەڵێن: بەبێ بانگكردن و ناردنی پەیامی خوا، سزادان نیە، نەك وەك موعتەزیلە و ماتوریدییەكان، دەڵێن: عەقڵ بەسە بۆ ئەوەی مرۆڤ لێ پرسینەوەی لەگەڵدا بكرێ و، سزا بدرێ، هەر چەندە خوا پێغەمبەریشی نەناردبێ، چونكە عەقڵی پێداون!

بەڵام ڕای زۆربەی زانایان ڕاستە كە دەڵێن: نا، بەبێ وەحیی و پەیامی خوا، سزاو لێپرسینەوە ڕوو لە مرۆڤەكان ناكات و، ئایەتی ژمارە: (١٦٥) لە سوورەتی (**النساء**) یش لەو بارەوە، نوختە دەخاتە سەر پیت، دوای ئەوەی باسی ژمارەیەك پێغەمبەران دەكات عليهم السلام و ناوی دوازدە (١٢) لە پێغەمبەران دێنێ، ئنجا دەفەرموێ: پێغەمبەرانێكی موژدەدەرو ترسێنەرن، تاكو خەڵك دوای (هاتنی) پێغەمبەران بەڵگەی لە سەر خوا نەبێ، ئەمەش دەقی ئایەتەكانە لەوبارەوە: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِن بَعْدِهِ ۚ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۚ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى

﴿ٱللَّهِ حُجَّةُۢ بَعۡدَ ٱلرُّسُلِ﴾، وەك دەبینین: دوای ناوهێنانی ژمارەیەك (١٢) لە پێغەمبەران، فەرموویەتی: پێغەمبەرانێکی دڵخۆشکەر و ترسێنەرن، مـوژدەدەر و وریاکەرەوەن، تاکو خەڵك لەدوای پێغەمبەران بەڵگەیان نەبێ لەسەر خوا، واتە: ئەگەر خەڵك پەیامی پێغەمبەرانیان پێ نەگات، بەڵگەیان دەبێ و بیانوویان دەبێ، بۆیە خوا پێغەمبەرانی ناردوون تاکو خەڵك بیانوو بڕاو بکەن و بەڵگەیان لەسەر تەواو بکەن، کەواتە: بەبێ گەیشتنی پەیامی پێغەمبەران، کۆمەڵگاکان بەرپرسیار نابن و خوای کارزان و میهرەبان سزایان نادات.

کەواتە: لە ڕۆژگاری ئێستای ئێمەدا ئەگەر لە وڵاتی (چین)، (هیند)، (ئەفریقیا) و لە سەرووی دنیا و لە خوارووی دنیا، لە گۆشە و کەنارەکانی دنیا، خەڵکێك هەبن پەیامی پێغەمبەری کۆتایی (محمد ﷺ) یان پێ نەگەیشتبێ، یاخود پێیان گەیبێ، بەڵام بە پێچەوانەوە پێیان گەیبێ، بۆ وێنە: قورئان مایەی ڕەحمەتە، ئەوان وەک (زەحمەت) لێی حاڵی بوون، پێغەمبەر ﷺ سەراپای خێر و خۆشیی بووە، کەچی ئەوان وابزانن: کە بۆ شەڕ و کوشتار هاتوە، پێغەمبەری خوا ﷺ تەواوکەری ڕەوشتە بەرزەکان بووە، کەچی ئەوان بە پێچەوانەی ئەوە لێی تێبگەن، وەك ناحەزانی کە پێناسەی دەکەن، وەك لە واقیعی بێسەر و بەری مسوڵمانانیشدا دەیبینن، ئایا ئەو خەڵك و کۆمەڵگایانە کە لە ئیسلام تێنەگەیشتوون، یاخود لینگەو قووچ و بە بەراوەژوو و بە پێچەوانەوە لێی حاڵی بوون، ئایا خوا ﷻ سزایان دەدات لەسەر ئەوەی بە دوای ئیسلامێك ناکەون کە پێی ئاشنا نین، یاخود بە پێچەوانەوە، لێی حاڵی بوون؟

بە پێی ئەم ئایەتە بێ، نابێ خوا ﷻ سزایان بدات لە دواڕۆژدا.

ئنجا وشەی (**كَافر**) یش لە (**كَفْر**) وە هاتوە، واتە: (**سَتر**)، (**كافِر**) یانی: (**سَاتِر**) داپۆشەر، (**كافر**) کە بە (**كُفَّار**) و (**كَافِرُون**) کۆدەکرێتەوە، واتە: کەسێك کە هەقی پێگەیشتوە و داپۆشیوەو ڕەفزی کردوە، بۆیە کەسێك هەقی پێ نەگەیبێ و هیچی دانەپۆشیبێ و هیچی ڕەفز نەکردبێ، وشەی (**كافر**)ی بۆ بەکار نایەت، بۆیەش لەو مەوسووعەیەدا کە لە سجنی ئەمریکاییەکاندا نووسیومە: (**الإسلام كما يتجلى في كتاب الله**) بە تایبەت لە بەرگی هەشتەمدا لە چاپی یەکەمیدا و لە کتێبی دوازدەیەمدا لە چاپی دووەمیدا باسمکردوە، کە خەڵك تەنیا دابەش ناکرێ بۆ کافر و مسوڵمان، بەڵکو بەشێکی دیکەش هەیە کە پێیان دەگوترێ: ئەهلی فەترە (**أهل الفترة**) یان (**الفتريّون**)، ئەویش ئەوانەن کە: مسوڵمان نین هەقیان ناسیبێ و بڕوایان پێ هێنابێ و، کافریش نین هەقیان پێگەیبێ و

ڕەفزیان کردبێ، بەڵکو لە بنەڕەتەوە هەقیان پێنەگەیشتوە و پێی ئاشنا نەبوون، بۆیە ئەوانە بە {ئەهلی فەترە}دا دادەنرێن، وەك لە تەفسیری سووڕەتی: **(المائدة)** لە بەرگی چواری ئەم تەفسیرە (تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز) دا بە درێژیی تەفسیری ئەو ئایەتەمان کردوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ ﴾: ١٩، واتە: ئەی خاوەن کتێبینە! بە دڵنیایی پێغەمبەرەکەمان دوای پچڕانێك لە ناردنی پێغەمبەران، هاتەلاتان.... **(علی فترة)**[1] یانی: **(علی انقطاع)** کە مەبەست پێی ئەو ماوە پچڕاوە بووە کە لە نێوان عیساو عليه السلام موحەممەددا ﷺ دا بووە (١- ٦١٠)[2] ساڵ بووە و، ئەو ماوەیە درێژترین ماوە بووە لە نێوان هاتنی دوو پێغەمبەراندا، کە خوا زانا وتوانا بە (فترة) ناوی هێناوە، ئنجا وەك چۆن ئەوانەی کە لەو کاتەدا ژیاون: ئەهلی فەترەن، کە ئەوە ڕای زۆرینەی زانایانە و، باب و دایکی پێغەمبەر ﷺ و خزمە نیزیکەکانیشی، هەرچەندە لە هەندێك فەرموودان دا هاتوە، کە ئەوانە دەبێ ئەهلی سزا بن، بەڵام بەپێی ئەو ئایەتانە نابێ ئەوانیش ئەهلی سزابن، چونکە ئەهلی فەترەن، واتە: ئەو کاتە پەیامی پێغەمبەرێك لە ئارادا نەبووە، تاکو بڕوای پێ بێنن، بەهەمان شێوە: ئێستاش هەر کەسێك پەیامی پێغەمبەری خاتەمی وەك خۆی پێ نەگەیشتبێ، یان هەر پێی نەگەیشتبێ، دیسان بە کافر لە قەڵەم نادرێ، چونکە هەقێکی پێ نەگەیشتوە، کە ڕەفزی کرد بێ و شاردبێتیەوە و وشەی (کافر) بیگرێتەوە!

---

(١) علی فترة: علی انقطاع، فَتَرَ: انقطع.

(٢) ئەگەر ڕاست بێ عیسا عليه السلام لە ساڵی (١)ی زایینی لە دایك بووبێ، هەتا ساڵی (٦١٠)ی زایینی کە موحەممەد ﷺ لە تەمەنی (٤٠) ساڵیدا وەحی بۆ هاتوە و، ئەگەر بەلای کەمەوە (٣٠) ساڵ تەمەنی پێش پێغەمبەرایەتیی عیساشی لێ کەم بکەینەوە (٦١٠ - ٣٠ = ٥٨٠) ساڵ ماوەی نێوان عیسا و موحەممەد بووە.

مەسەلەی شەشەم:

خوا ڕایدەگەیەنێ: هەر کات ویستمان ئاوەدانییەك بفەوتێنین، فەرمان بە حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكانی دەكەین چاكە بكەن، كەچی ئەوان لادان و خراپەی تێدا دەكەن، ئیدی یاسا و بڕیاری (خوا)ی بەسەردا دەچەسپێ و كاول دەكرێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ١٦ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً ﴾، هەر كاتێك ویستمان ئاوەدانییەك بفەوتێنین، واتە: خەڵكی ئاوەدانییەك بفەوتێنین و، لە نێو بەرین، كە مەبەست لێرەدا هاتنەدی دەرەنجامەكانە، دوای هاتنە دی پێشەكییەكان (**ترتّب النتائج على المقدمات**) ئنجا خوای دادگەر كاولكردن و فەوتاندنی كۆمەڵگایەكانمان وا بۆ وێنا (**تصوير**)، وا بۆمان دەكات كە پێشتر بڕیاری بۆ دابن، بەڵام بێگومان خوا ﷻ لە سەرەتاوە بڕیار نادات بۆ هیچ كۆمەڵگایەك كە لە نێوی بەرێ، بەڵكو ئەوە خۆیانن یاساو بڕیاری خوا ﷻ بەسەر خۆیان دەچەسپێنن، بەڵام لێرە خوای كاربەجێ هاتنەدی ئەو یاسایەی خۆی كە بریتیە لە: هاتنە دی دەرەنجامەكان دوای ئامادەكردنی پێشەكییەكان، كە پێشەكییەكان مرۆڤەكان ئامادەیان دەكەن، بەڵام دوایی دەرەنجامەكامان بیانەوێ و نەیانەوێ، دێنەدی، وەك چۆن كەسێك ژەهر دەخوات، دوایی كارتێكردن و شوێنەوارەكانی خواردنی ئەو ژەهرە لە جەستەیدا پەیدا دەبن، مرۆڤەكانیش كە لادان و گوناهو تاوان دەكەن، سەرەنجام ئاوەدانییەكانیان كاول دەبن، ئنجا چونكە ئەمە بەپێی یاسای خوایە، خوا ﷻ لە شێوەیەكدا وێنای كردوە، كە پێشتر بڕیاری بۆ دابن، بەڵام بێگومان تەنیا مەبەست ئەوەیە، كە بە پێی یاسای خوا ﷻ ئەوە دێتەدی، ئەو دەرەنجامە تاڵە، لەو پێشەكییە خراپانە پەیدا دەبێ.

خوا دەفەرموێ: هەر كاتێك ویستمان خەڵكی ئاوەدانییەك بفەوتێنین:

٢)- ﴿ أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا ﴾، فەرمان دەكەین بە حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكان، واتە: بە حوكمڕان و كاربەدەستە خۆشگوزەرانەكانی.

(**المُتَرَفُ اسْمُ مَفْعُولٍ مِنْ: أَتْرَفَهُ إِذَا أَعْطَاهُ التُّرْفَةَ: وَهِيَ النِّعْمَةُ**)، واتە: (**مُتْرَف**) ناوی بەركارە لە (**أَتْرَفَهُ**) واتە: تورفەی پێدا، (**تُرْفَة**)ش، واتە: نیعمەت، كەواتە: (**مُتْرَف**) واتە: **خوا** پێداو،

پێ بەخشراو، یانی: فەرمان بە پێ بەخشراوەكان دەكەین، ئایا خوا ﷻ فەرمان بە چی دەكات؟ بێگومان بە چاكە و تاعەت و چاكسازیی و ئاوەدانیی دەكات، بۆیە خوا ﷻ بە پێویستی نەزانیوە باسی بكات فەرمانمان پێكردن بە چی؟ چونكە هەرشتێكی دیاریی كردبایە، وەك (**الزمخشري**) دەربارەی ئایەتەكەی پێشتر گوتی: هەر شتێكی دیاریی بكردایە، هەر سنووردار دەبوو، بەڵام لێرەدا، واتە: فەرمانمان پێكردن بە ئیمان، بە تەقوا، بە فەرمانبەریی، بە چاكەكاریی، بە خێر و خۆشیی، بە ئاوەدانیی، .... هتد، فەرمان دەكەین بە حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكانی، كە هەچی چاكەیە بیكەن.

٣)- ﴿ فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾، كەچی ئەوان لادانیان تێدا كرد، چونكە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ﴿ أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾، واتە: فەرمانمان كرد بە خۆشگوزەرانەكانی، ئەوانیش لادانیان تێداكرد!! بەڵام بە پێی ئەوە بێ، دەبێ بگوترێ: خوا فەرمانی پێكردن بە فیسق و ئەوانیش فیسقیان تێدا ئەنجام داوە! ئنجا جەبرییەكان ئەم ئایەتە وا تەفسیر دەكەن، دەڵێن: خوا ئەو خەڵكەی وا لێكردوە، كە خراپە بكەن، یانی: خوا ئەو خەڵكەی وا لێكردوە: خراپە بكات و ئەوانیش نەیانتوانی لە فەرمانی خوا دەربچن و لادانیان تێداكرد، چونكە لێرەدا مەبەست لە (**أمرنا**) (**الأمر التكويني**)یەو، نەیانتوانی لە فەرمانی قەدەریی و تەكوینی خوا ﷻ لابدەن و خراپەیان كردوە، وەك چۆن خوا خراپەی لێ ویستوون، ئەوان بەو شێوەیە ئەنجامیان دا وەو، سەرەنجام خوا لە نێوی بردوون و خواش ئەوپەڕی كارزان و دادگەرە!

بەڵام لە ڕاستییدا نە ئایەتەكە ئەوە دەگەیەنێ و نە ئەوەش لەگەڵ قورئاندا دەگونجێ، چونكە خوا ﷻ لە سوورەتی: (**الأعراف**) (٢٨)دا، كە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا فَعَلُواْ فَٰحِشَةً قَالُواْ وَجَدۡنَا عَلَيۡهَآ ءَابَآءَنَا وَٱللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ﴾، ئەگەر (كافرەكان) خراپەیەكیان كرد دەڵێن: باب و باپیرانمان لەسەری بینیوە و خواش فەرمانی پێكردوە! بەڵام خوای كارزان ئەو قسەیان كە ڕاست نیە، ڕەفزی دەكات و دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ ﴾، واتە: (ئەی موحەممەد!) بڵێ: خوا فەرمان بە شتی ناقۆڵا و خراپ ناكات، كە دەڵێن: باب و باپیرانمان لەسەر ئەوە بینی، لەوەدا ڕاست دەكەن، بەڵام ڕاست ناكەن خوا ﷻ فەرمانی پێ نەكردوە و، بێگومان خوا فەرمان بە هیچ شتی خراپ ناكات.

كەواتە: لێرەش مەبەست ئەوە نیە، كە خوا فەرمانی پێكردوون بەلادان، بەڵكو خوا فەرمانی پێكردوون بە چاكەكاریی، بەڵام ئەوان لادانیان تێدا كردوە.

(**فسق**) یش بە مانای دەرچوون و لادان (**خروج**)ە، (**الفِسْقُ: الخُرُوجُ مِنَ الطَّاعَة**).

٤)- ﴿ فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ ﴾، سەرەنجام قسە لەسەری چەسپا، قسە، واتە: یاسای خوا، قەدەری خوا لەسەر ئەو ئاوەدانیی (**قرية**) یە کە خەڵکەکەی لادان و تاوانیان تێداکردوە: هاتەدی و چەسپا، چونکە هەر کەسێك خراپە بکات، دەبێ باج بدات و سزا ببینێ.

هەندێـك لـە زانایانیـش ئاوایـان تەفسـیر کـردوە: (فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ: **أَي ثَبَـتَ عَلَيْـهِ وعِيـدُ اللَّـهِ الَّـذِي أَبْلَغَـهُ مِـنْ خِـلَالِ رُسُـلِهِ**)، هەڕەشـەی خـوا کـە لـە ڕێـی پێغەمبەرانیـەوە ڕایگەیانـدوە، ئـەو هەڕەشـەیان لەسـەر چەسـپا.

٥)- ﴿ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ١٦ ﴾، بە کاولکردن کاوڵمان کرد، (**التَّدْمِيرُ: هَدْمُ البنَاءِ وَإِزَالَةُ آثَرِهِ، وَهُوَ مُسْتَعَارٌ هُنَا للإِسْتِئْصَال**)، (**تدمير**) بە مانای ڕووخاندنی خانوویەك و لابردنی شوێنەوارەکەیەتی، کە لێرەدا مەبەست پێی بنبڕکردن و ڕیشەکێش کردنیانە.

سێ هەڵوەستەی پێویست لە بەردەم ئەم ئایەتەدا:

هەڵوەستەی یەکەم: بێگومان خوا ﷻ نایەوێ لە خۆڕا وڵاتان کاول بکات، بەڵام ئەمە دەرخستنی دەرەنجامی یاسای خوایە، بەڵام ئەوەی کە دەبێ لە کۆتایی دا بێت، کە بریتیە لە کاولکردنەکە، خوا ﷻ لەبەر گرنگیی خستوویەتە پێشەوە، واتە: لە ئەسڵ دا بەم شێوەیە: حوکمڕان و بەرپرسانی کۆمەڵگایەکان خوا فەرمانی پێکردوون بە فەرمانبەریی، بەڵام حوکمڕانە خۆشگوزەرانەکان لادانیان تێدا کردوە و شایستەی ئەوە بوون کە سزای خوایان بەسەردا بچەسپێ و، سەرەنجام سزای خوایان بە سەردا چەسپاوە.

ئنجا خـوا ﷻ ئـەوەی هەمـوو کـۆ کردۆتـەوە لـەوەدا کـە: ویسـتوویەتی لـە بەینیـان بـەرێ، بـەڵام بۆچـی ویسـتوویەتی لـە بەینیـان بـەرێ؟ چونکـە خۆیـان پێشـەکییەکەیان سـاز کـردوون، واتـە: خـوا سـەرەنجام و دەرەنجامـی پێـش خسـتوە لەبـەر گرنگیـی، ئەگـەر نـا لـە خـۆڕا خـوا ﷻ نایـەوێ هیـچ کۆمەڵگایـەك بفەوتێنـێ، وەك خـوا فەرمویـەتی: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظۡلِمُ ٱلنَّاسَ شَيۡـٔٗا وَلَٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ٤٤ ﴾ **یونـس**، واتـە: خـوا هیـچ ئەندازەیـەك سـتەم لـە خەڵکـی نـاکات، بـەڵام خەڵـك خۆیـان سـتەم لـە خۆیـان دەکـەن، ئنجا ئەگـەر هـەر لەڕێـوە خـوا ﷻ بڕیـاری کاولکردنـی کۆمەڵگایـەکی دابـێ، بێگومـان ئـەوە سـتەمە! بـەڵام خـوا بـە ڕوون و ڕاشـکاویی فەرموویـەتی: ﴿ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّٰمٖ لِّلۡعَبِيدِ ٤٦ ﴾ **فصلـت**، واتـە: پـەروەردگارت بـۆ بەنـدەکانی سـتەمکار نیـە، بەڵکـو مرۆڤـەکان خۆیـان سـتەم لـە خۆیـان دەکـەن، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە لـە ئەنجامـی لادان و تـاوان دا پێشـەکییەکان سـاز دەکـەن و، ئـەو پێشـەکییانەش

ئـەو دەرەنجامەیـان بـەدوادا دێ، وەك چـۆن كەسـێك ژەهـر بخـوات، بێگومـان ئـەو ژەهـرە لـە جەسـتەیدا دەبێتـە دەرد و نەخۆشـیی و بـە ئەنـدازەی زیـان گەیانـدنی ژەهرەكـە، زیانبـار دەبێ.

هەڵوەستەی دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿أَمَرۡنَا﴾، ئاشكرایە كە فەرمانپێكراو (مأمور به) ەكە قرتێنراوە،

أ- واتە: فەرمانمان پێكردن بەوەی كە شایستەی ئێمەیە:

(**أَمَرْنَاهُـمْ بِمَـا يَلِيـقُ بِنَـا أَنْ نَأْمُـرَ بِـهِ!**)، ئنجا ئایا چـی شایسـتەی خوایـە، فەرمانـی پـێ بـكات؟ بێگومــان: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ﴾**النحــل: ٩٠**، واتــە: خـوا فەرمـان دەكات بـە دادگەریـی و چاكەكاریـی و بەخشـین بـە نیزیـكان....

ب- یاخود (**أَمَرْنَاهُمْ بالطَّاعَةِ، لكنَّهم فسقوا**)، فەرمانمان پێكردن بە فەرمانبەریی و بە چاكە، بەڵام ئەوان لادانیان تێدا كرد.

ج- (**الزَّمَخْشَرِي**)، دەڵێ: ئەوەندەیان خراپە كرد، وەك ئەوەی فەرمانمان پێكردبن بە خراپە! ئەوەندەیان تاوان و لادان تێدا كرد، وەك ئەوەی لەلایەن ئێمە وە فەرمانیان بەوە پێكرابێ.

هەڵبەتـە بەپێـی سیاقەكەش دیـارە كـە خـوا ﷻ فەرمان بـە خراپە نـاكات و. ئاشكراشـە هەموو قورئـان، بریتیـە لـە فەرمانكـردنی خـوا ﷻ بـە چاكـە و ڕێگریـی كردنی لـە خراپە.

هەڵوەستەی سێیەم: (**مُتْرَفِيهَا**) خۆشگوزەرانەكانی، واتە: حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكان، هۆكاری كاولكاریی وڵاتانن، كە ئەمەش ڕاستییەكی مێژووییە و لە زۆر شوێنی قورئاندا، خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی خستۆتە ڕوو، بۆ وێنە:

لــە ســوورەتی (**القصــص**) (٥٨)دا، دەفەرمـوێ: ﴿وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِن قَرۡيَةِۭ بَطِرَتۡ مَعِيشَتَهَاۖ فَتِلۡكَ مَسَٰكِنُهُمۡ لَمۡ تُسۡكَن مِّنۢ بَعۡدِهِمۡ إِلَّا قَلِيلٗاۖ وَكُنَّا نَحۡنُ ٱلۡوَٰرِثِينَ﴾، واتــە: زۆر ئاوەدانییـمان لەبەیـن بـردوون كـە لـە ژیـانی خۆیانـدا تووشـی بوغرایـی و لـە خۆبایـی بـوون بـوون، ئـەوە خانووبەرەكانیانـن لـەدوای وان، كەمێـك نەبـێ، نیشـتەجێ بوونیـان تێـدا نەكـرا، هــەر ئێمــەش بوویــن بــە میراتگریـان.

وشـەی (بَطِـرَتۡ) (**البَطَـرُ: الأَشَرُ، وَهُـوَ شِـدَّةُ المَـرَحِ، وَأَبْطَـرَهُ المَـالُ، وبَطِـرْتَ عَيْشَـكَ، مثـل: رَشِـدَتَ أَمْـرَكَ**)، (**بَطَـر**) بریتیــە لــە زۆر دڵخــۆش بــوون و شــادمان بــوون و بوغــڕا بــوون،

دەگوترێ: (**أَبْطَرَهُ المَالُ**) ماڵ و سامانەکە وای لێکرد: زۆر بوغرِا و لە خۆبایی و خۆشحاڵ بێ، دەگوترێ: (**بَطِرْتَ عَيْشَكَ**)، تۆ لە ژیانەکەی خۆتدا زۆر شادمان و بوغرِا بووی، وەك (**رشدت أمرك**) واتە: کارەکەت کارێکی سەر ڕاستانە بوو.

ئنجا کە (**بَطَر**)ی بە (**أَشَرْ**) لێکداوەتەوە، (**أشِرَ أَشَراً فَهُوَ أَشِرٌ: بَطِرَ، وَكَفَرَ النِّعْمَةِ، فَلَمْ يَشْكُرْها**) واتە: چاکەی خوای نادیدە گرت و نا سوپاس بوو و سوپاسی لەسەر نەکرد.

ئنجا ڕستەی: (**بَطِرَتْ معيشتها: أي كفرت نعمة معيشتِها الرّافهة الآمنة، فلم تَقُمْ بحق شكرها، أو تمرَّدت وطغت في معيشتها، والبَطَر: الأَشَرُ وقِلَّة احتمال النعمة والطغيان بها**)، کەواتە: (**بطرت معيشتها**) دوو واتای هەن:

یەکەم: نیعمەتی ئەو ژیانە پڕ عەیش و نۆش و هێمن و ئارامەی نا سوپاس کرد و، نا دیدەی گرت و سوپاسگوزاریی لە بەرانبەردا نەکرد.

دووەم: یاخیی بوو و لە خۆبایی بوو لە ژیانەکەیدا، (**بَطَر**)یش بریتیە لەوە کە ئینسان بە هۆی چاکەو نیعمەتی خواوە، لەخۆی بایی و بوغرِابێ و کەم چیکڵدانە بێ لە بەرانبەر چاکەو خێرو خۆشییدا.

مەسەلەی حەوتەم:

خـوا گەلێـك کۆمەڵـگای تاوانبـاری پـاش گەلـی نـووح لـە بەیـن بـردووون، کـە پێویسـتە پەندیـان لـێ وەربگیـرێ و، خـواش بەسـە بـۆ شـارەزایی لـە گوناهـو تاوانەکانـی بەنـدەکانی:

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍۢ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ ﴾، زۆر سەدەمان لە بەین بردووون، وشەی (كَم)، لە ئەسڵ دا بۆ پرسیارکردنە لە بارەی ژمارەوە (**كَمْ : إِسْتِفْهَامٌ عَنِ العَدَد**)، دەگوترێ: (**كَمْ كِتَابٌ عِنْدَك؟**)، چەند کتێبت لەلان؟ بەڵام جاری وا هەیە: (**كَمْ تسْتَعْمَلُ خَبَرِيَّة دَالَّةً عَلَى عَدَدٍ كَثِيرٍ**)،(**كَمْ**) بە (خبرية) دادەنرێ و ژمارەی زۆر دەگەیەنێ. ئنجا لێرە (كم) بە مانای (كَمْ)ی خەبەرییە، نەك بۆ پرسیار کردن دەربارەی ژمارە، بەڵکو بۆ هەواڵدانە: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ ﴾، واتە: زۆر سەدەمان لە بەین بردووون، زۆر سەدە، واتە: خەڵکی زۆر سەدان، کە پێکەوە لەو سەدەیەدا ژیاون.

٢)- ﴿ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍۢ ﴾، لە پاش (گەلی) نووح، بۆچی باسی نووح ﷺ دەکات؟ لەبەر ئەوەی نووح یەکەمین پێغەمبەر بووە بۆ خەڵکی سەر زەوی، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە و بەسەرهاتەکانی قورئانیش بەزۆریی لە نووحەوە دەست پێ دەکەن، واش پێدەچێ: پێش نووح مرۆڤەکان کەمتر بووبن، یان پەرت و بڵاو بووبن، بەڵام نووح ﷺ وەك پێغەمبەرێك بۆ هەموویان ڕەوانەکرا بێ و نێردرا بێ، وەك پێشتریش بە درێژیی لە سوورەتی (**هود**)دا، چیرۆکی گەلی (**نووح**) مان باسکرد، کە دوای ئەوەی لە نووح یاخیی دەبن و بە قسەی ناکەن، خوای دادگەر تۆفانێك دەنێرێ، کە سەر زەوی لە ئەهلی کوفر وشیرك پاك دەکاتەوە و، تەنیا ئەوانەی لەگەڵی دادەبن و، دەرباز دەبن، کە لەگەڵی سواری کەشتییەکە بوون، بۆیەش بە زۆریی خوا ﷻ لە گێڕانەوەی بەسەرهاتەکاندا، لە (نووح)ەوە دەست پێدەکات.

٣)- ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ ﴾ ئەمە دوو واتای هەن:

یەکەم: (**أَي: هُوَ غَنِيٌّ عَنْ إِخْبَارِ أَحَدٍ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ، فَهُوَ أَعْلَمُ بِهِم**)، واتە: خوا بێنیازە لەوەی کە هیچ کەس هەواڵی گوناهی بەندەکانی پێ بدات، چونکە بۆ خۆی پێیان زاناترە.

دووەم: (وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ : أَي: يَكْفِيكَ رَبُّكَ فَلاَ تَحْتَاجُ غَيْرَهُ لِمَعْرِفَةِ ذُنُوبِ عِبَادِهِ)، واتە: پەروەردگارتت بەسە و حەوجێی جگە لەوی نی، بۆ زانینی گوناهی بەندەکانی.

٤)- ﴿خَبِيرًۢا بَصِيرًا﴾، شارەزای بینەرە، بۆ گوناهی بەندەکانی، واتە: تۆ لەگەڵ هەواڵ پێدانی پەروەردگارتدا، پێویستیت بە هەواڵ پێدانی کەسی دیکە نیە، کە مەبەست ئەوەیە خوا ﷻ زۆر چاك شارەزای گوناهو تاوان و لادانی بەندەکانیەتی و، لە ئەنجامی گوناهو تاوان و لادانەکانیاندا، شایستەی ئەوە دەبن، بەو جۆرە سزایان بدات.

مەسەلەی هەشتەم:

هەر کەس ژیانی بە پەلەی دنیای بوێ و بیکاتە ئامانج، خوا بە ئەندازەی ئەوە کە حیکمەتی دەیخوازێ، لە ژیانی دنیای پێ دەدات، بەڵام دواتر بە عەیبداریی و دەرکراویی دەچێتە دۆزەخەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴿١٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ﴾، هەر کەسێك پەلەی بوێ، وشەی (ٱلْعَاجِلَةَ) دەڵێ: (صِفَةٌ لِمَوْصُوفٍ مَحْذُوف، يُعْلَمُ مِنَ السِّيَاق أَي: الحَيَاةَ العَاجِلَة)، (ٱلْعَاجِلَةَ)، واتە: بەپەلە، شتێك کە بەپەلە و بەزوویی، دێ، یانی: کەسێك ژیانی بە پەلەی بوێ، واتە: ژیانی دنیا کە زووتر دێ و پێش دواڕۆژ دێ، بۆیە ژیانی دنیا ناونراوە: (ٱلْعَاجِلَةَ)، ژیانی دواڕۆژیش ناونراوە: (الآجِلَة) واتە: ئەوەی زوو دێ و، ئەوەی درەنگ دێ.

هەر کەسێك ژیانی دنیای بوێ:

٢)- ﴿عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ﴾، بۆ ئەو کەسە کە ژیانی دنیای دەوێ و ئامانجیەتی و چاوی لەسەر چڕدا[1] گرتوە، بۆی دێنینە پێشێ لەو ژیانی دنیایەدا (مَا نَشَآءُ) بەو ئەندازەیەی کە بمانەوێ، (لِمَن نُّرِيدُ) بۆ هەر کەسێك کە ویستمان لەسەری بێ، (التَّعْجِيلُ: المُبَادَرَةُ المُتَعَارَفَةُ، أَي: قَبْلَ الآخِرَة)، (تَعْجِيل) واتە: زوو هێنانە پێش، واتە: مەبەست پێی زوو هێنانە پێشێکی زانراو و باوە،

---

(١) چاو لەسەر چڕدا گرتن: چاوتێبڕین، چاو لەسەر کورتکردنەوە.

واتە: پێش ڕۆژی دوایی و پێش مەنزڵگای دوارۆژ، لە دنیادا بۆی دێنینە پێش، ئەگەرنا مەرج نیە یەکسەر بۆی بێنێتە پێش، واتە: لە دنیادا ئەو شتەی بە نسیب دەکەین کە بۆ خۆی هەوڵی بۆ دەدات.

٣)- ﴿ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا﴾، دوایی دۆزەخی بۆ دادەنێین کە دەچێتە نێوی، چۆنی دەچێتە نێو؟ دوایی باسی دەکات: بە سەرزەنشتکراویی و عەیبدارکراویی و، بە دەرکراویی و دوورخراوەیی، لێرەدا کە دەفەرموێ: (يَصْلَىٰهَا) هەرچەندە لە زمانی عەرەبیدا زیاتر بە (يَدْخُلُهَا) {دەچێتە نێوی} لێکدراوەتەوە، بەڵام وشەی (صَلِي) جیایە، لە (دخول) دەڵێ: (صَلَيْتُ اللَّحْمَ: شَوَيْتُهَا)، گۆشتەکەم برژاند، یان: پیشاند، گوتراوە: (إِنَّهُ أُتِيَ بِشَاةٍ مَصْلِيَّةٍ: أَي مَشْوِيَّةٍ) یانی: ئەو مەڕێکی برژاوی بۆ هێنرا، (شَوي) بریتیە لە برژاندن، بریتیە لەوە لە هەر چوار لاوە ئاگر بدرێتە بەر شتێك و ببرژێنرێ، بەڵام چوونە نێو ئاگر هەر چوونە نێوە، بەڵام (صَلِي) جۆرێکی تایبەتی سووتاندن و سزادانە بە ئاگر، کە لە هەر چوار لاوە ئاگری بخرێتە سەر.

٤)- ﴿مَذْمُومًا مَّدْحُورًا﴾، (الذمُّ: الوَصْفُ بالمَعَائِب الَّتِي فِي المَوْصُوفِ)، دەڵێ: (ذَمّ) بریتیە لە باسکردنی ئەو عەیبانەی کە لە وەسفکراوەکەدا هەن.

(المَدْحُور: المَطْرُود وَالمُبْعَد)، واتە: دەرکراو و دوورخراوە.

لێرەدا جێی سەرنجە کە خوا ﷻ هەم وشەی: (نَشَاءُ)و هەم وشەی: (نُرِيد)ی بەکارهێناوە: ﴿مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ﴾، هەندێك گوتوویانە: (الإِرَادَةُ: المشِيْئَة) کە هەردووکیان بە مانای ویست و خواست دێن.

بەڵام خاوەنی (مختار الصِّحاح)[1]، دەڵێ: لە (دیوان الأدب)دا هاتوە: (المشِيْئَةُ أَخَصُّ مِنَ الإِرَادَة)، (مَشِيْئَة) تایبەتترە لە (إِرَادَة)، (مَشِيْئَة) گشتییە، بەڵام (إِرَادَة) تایبەتییە، ﴿عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ﴾.

منیش وای تێدەگەم کە وشەی: (مَشِيْئَة) تایبەتە بە شتەکانەوە، بەڵام (إِرَادَة) تایبەتە بە مرۆڤەکانەوە، یاخود تایبەتە بە خاوەن ویست و شعوور و عەقڵەکانەوە.

(مَا نَشَاء يَعْنِي: مِنَ المُعَجَّل)، لە زوو هێنراوە پێش، بۆ ئەو (مَشِيْئَة)ی بەکارهێناوە، (لِمَن نُرِيدُ) بۆ هەر کەسێك کە بمانەوێ بۆی بهێنینە پێش، واتە: (للمُعْجَّلِ لَهُ)، ئنجا خوا

---

(١) ص ٣٥٢.

ﷻ بۆ کەسێك کە دنیای بوێ، دوو قەید و بەندی خستوونەتە سەر، دەفەرموێ: ﴿ مَا نَشَآءُ ﴾، ئەو ئەندازەیەی کە بمانەوێ، ﴿ لِمَن نُّرِيدُ ﴾، بۆ هەر کەسێك کە بمانەوێ، کەواتە: ویستراوەکە (**مُعَجَّل**)ەکە {ئەوەی هێنراوەتە پێش} بە ڕەهایی نیە و، ئەو کەسەش کە بۆی دەهێنرێتە پێش، ئەویش دیسان بە ڕەهایی بۆی نایەتە پێش، واتە: هێنراوە پێشەکە ڕەها نیە و، بۆ هێنراوە پێشەکەش، گشتی نیە، (**لَيْسَ المُعَجَّلُ مُطْلَقاً، وَلاَ المُعَجَّلُ لَهُ عَامّاً**)، هەڵبەتە لێرەدا مەبەست پێی جێ بەجێ بوونی یاساکانی خوای پەروەردگارە، کە هەر کەسێك دنیای بوێ، خوا بۆی دەهێنێتە پێش و، هەر کەسێك دواڕۆژی بوێ، وەك دوایی باسی دەکات، بۆی دێنێتە پێش، بەڵام هەمووی بەپێی یاساکانی خوا، نەك بەگۆترە و هەڕەمەکی.

بۆیەش گوتم وشەی: (**مَشِيْئَة**) زیاتر شتەکان دەگرێتەوە و واتایەکەی گشتییە، چونکە لە سووڕەتی (**التكوير**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ...(٢٩) ﴾، واتە: شتەکانتان ناوێ و کردەوەکانتان ناوێ، تاکو خوا نەیەوێ.

بۆیەش گوتمان: (**إِرَادَة**) بۆ کەسەکانە، چونکە لە سووڕەتی (**الجن**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأَنَّا لَا نَدْرِىٓ أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِى ٱلْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا (١٠) ﴾، واتە: ئێمە نازانین خراپە ویستراوە بۆ خەڵکی سەر زەوی، یاخود پەروەردگاریان چاکە و سەر ڕاستیی بۆ ویستوون.

دەشگونجێ لە ئەنجامی سەرنجدانی ئایەتەکان لە سیاقی خۆیاندا، ئینسان بگاتە وردەکاریی زیاتر، بەڵام بە بۆچوونی من، کە ئەوە بۆ چوونی ژمارەی زۆرێك لە زانایانە: کە وشەی هاوواتا (**مترادف**) لە قورئاندا نین، واتە: (**مَشِيْئَة**) و (**إِرَادَة**) هاوواتا نین، کە هیچ جیاوازییان نەبێ، ئنجا چ وەك لە (**ديوان الأدب**)دا دەڵێ: (**مشيئة**): تایبەتتر بێ و، (**إِرَادَة**) گشتییتر بێ، یان وەك من تێی گەیشتووم (**مشيئة**) بۆ شتەکان بێ و، (**إرادة**) بۆ کەسەکان بێ، یاخود بە پێچەوانەوە بێ، (**إرادة**) تایبەتیی بێ و (**مشيئة**) گشتیی بێ، واتە: بە پێچەوانەی ئەوەی کە لە (ديوان الأدب)دا هاتوە، ئەوە لە ئەنجامی زیاتر سەرنجدانی ئایەتەکان لە سیاقەتی خۆیاندا، دەگونجێ بگەینە دەرەنجامی ڕوونتر.

مەسەلەی نۆیەم:

هـەر کەسـێکیش دوارۆژی بـوێ و، هەوڵـی شایسـتەی بـۆ بـدات و، بڕواداریـش بـێ، ئەوانـە تێکۆشـانەکەیان سوپاسـکراوە و لەسـەر تێکۆشـانەکەیان، سوپاسـکراو دەبـن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْأَخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْأَخِرَةَ ﴾، هەر کەسێك دوا ڕۆژی بوێ، واتە: ژیانی دوارۆژو کۆتایی بوێ، کە مەبەست پێی بەهەشت و پاداشتی خوایە، یاخود بەهەشت و، پاداشتی خوا و، ڕەزامەندیی خوا، هەموویان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا ﴾، ئەو تێکۆشانەشی بۆ بکات، کە بۆی پێویستە، (**السَّعْيُ: المَشْيُ دُونَ العَدْو**)، بریتیە لە ڕۆیشتنێکی خێرا، بەڵام کەمتر لە ڕاکردن، (**وَالمَقْصُودُ بِهِ هُنَا: الأَعْمَالُ الصَّالِحَة**) مەبەست پێی لێرەدا کردەوە باشەکانن.

کـە دەفەرمـوێ: (وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا **أَي: السَّـعي اللاَّئِـقَ بهَـا**) واتـە: کۆششـێك کـە بـۆی شایسـتەیە، ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: (وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا)، واتـە: (**فَهُـوَ يَسْـيرُ سَـيْراً سَرِيْعَـاً نَحْـوَ الآخِـرَة**) واتـە: بـە خێرایـی بـەرەو مەنزڵـگای دوارۆژ بچـێ، کـە مەبەسـت پێـی ئەنجامـدانی کـردەوە باشـەکان و پێشـبڕکێ تێـدا کردنیانـە.

٣)- ﴿ وَهُوَ مُؤْمِنٌ ﴾، وێڕای ئەوەی کە هەوڵی شایستەو کۆششیش دەدات، بڕواداریشە، کە دیارە ئەگەر بڕوادار نەبێ، هەوڵ نادات و کۆشش ناکات بۆ بە دەستهێنانی پاداشتی خواو ڕەزامەندیی خوا، لە دوارۆژدا، بەڵام خوا ﷻ ئیمانەکەی دوا خستوە، بۆ دەرخستنی گرنگییدان بە هەوڵ و کۆششەکە.

٤)- ﴿ فَأُولَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴾، ئا ئەوانە کۆششەکەیان سوپاسکراوە، مەبەست ئەوەیە: (**أَي: السَّاعِي مَشْكُورٌ**) ئەو کەسەی کە هەوڵدەر و تێکۆشەرە، سوپاسکراوە.

بـەڵام مـن پێموایـە ئەگـەر بشـگوترێ: (كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا) هەوڵ و کۆششـەکەیان دەنرخێـنرێ و سـوپاس دەکـرێ، ئـەوەش هـەر ڕاسـتە.

کە بێگومان ئەوەش مەبەست پێی هاتنە دی، یاسای خوای کاربەجێیە، لەو بوارەدا کە کەسێك هەوڵی ژیانی ڕۆژی دوایی بدات، بەپێی یاسای خوا، پێی دەگات و سوپاس دەکرێ و دەنرخێنرێ و پاداشت دەدرێتەوە.

پێشتر باسی شوکرمان کردوە کە (**شکر**) هەم بە دڵ دەکرێ، هەم بە زمان دەکرێ، هەم بە ئەندامەکان دەکرێ: بە دڵ چاکەکان لە خوا بزانی، بە زمان چاکەکان دانیان پێدا بێنی و، بە ئەندامەکانیش، ئەو چاکەو نیعمەتانەی خوا، لەڕەزامەندیی خوادا بەکاریان بێنی، بەڵام (**مُخْتَارِ الصِّحَاح**) دەڵێ: (**الشُّكْرُ الثَّنَاءُ عَلَى المُحْسِنِ بِمَا أَوْلَاكَهُ مِنَ المَعْرُوفِ**)، (**شُكْر**) بریتیە لە ستایشکردن و پێهەڵگوتن و مەدحکردنی چاکەکار، بە هۆی ئەوەوە کە چاکەی لەگەڵ تۆدا کردوە.

بەڕێزان! ئەمانە هەموویان یاسای خوان، خوا ﷻ دەیانخاتە ڕوو، هەموویان چەند ڕاستییەکن خوا ﷻ دەیانخاتە ڕوو، بۆ ئەهلی ئیسلام، کە بەر پێی خۆیانیان پێ ببینن، خوا بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵ دەکات و، ئێوەش دەبێ بزانن کە خوا بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ مرۆڤەکاندا دەکات، چ ئەوانەی کە دنیا ویستن، چ ئەوانەی کە دوارۆژ ویستن.

مەسەلەی دەیەم:

خوا هاوكاریی هەر كام لە دنیا خوازان و دوارۆژ خوازان دەكات، لە بەخششی خۆی و بەخششی وی، لە كەس قەدەغە نیە:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنۡ عَطَآءِ رَبِّكَۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُورًا ٢٠ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار برگەدا:

١)- ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ ﴾، هەر كامێك لەوانە هاوكاریی دەكەین، دەڵێ: (**تنوين كُلاًّ عِوَضٌ عَنِ المُضَافِ إِلَيْهِ، أَي: كُلاًّ من الفَرِيْقَيْنِ**)، كە دەفەرمویٚ: (كُلًّا نُّمِدُّ) هەر كامێكیان هاوكاریی دەكەین، ئەم تەنوینی سەر (كُلًّا) جێداری پاڵوێدراوە، واتە: (**كلاًّ مِنَ الفَرِيْقَيْنِ**)، هەر كامێك لەو دوو كۆمەڵە، لە دنیا خوازان و، دوارۆژ خوازان.

٢)- ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ ﴾، دوایی خوا ڕوونی دەكاتەوە كە ئەمە جێدار (**بَدَلْ**)ی (كُلًّا)ە، ئەوانیش و ئەوانیش، یانی: ئەوانیش وەك دنیا ویستان و ئەوانیش وەك دوارۆژ ویستان، یانی: كە دەفەرمویٚ: (كُلًّا) ئایا ئەوانە كە بە (**كُلاًّ**) تەعبیریان لێكراوە كێن؟! وەڵامەكەی: ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ ﴾، ئەوانیش و ئەوانیش.

٣)- ﴿ مِنۡ عَطَآءِ رَبِّكَ ﴾، لە بەخششی پەروەردگارت.

وشەی: (**نُّمِدُّ**) (**الإِمْـدَادُ: إِسْتِرْسَـالُ العَطَـاءِ وَتعَاقبُـهُ**)، (**إمـداد**) بریتیە لـەوەی بەخشـش بنێـردریٚ و نەپسـێنریٚ و بـە دوای یەكـدا بـێ.

(**عَطَاء: مَا يُعطى**) (**عطاء**)یش بریتیە لەوەی دەدریٚ و دەبەخشریٚ.

٤)- ﴿ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُورًا ﴾، بەخششی پەروەردگاریشت قەدەغە نیە، واتە: لە كەس نەگیراوەتەوە، هەر كەسە بەپێی هەوڵ و كۆششی خۆی، بە بەخششی پەروەردگاری دەگات، لێرە جێی سەرنج ئەوەیە كە خوای بەخشەر ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ عَطَآءُ رَبِّكَ ﴾، فەرموویەتی: بەخششی پەروەردگارت، چونكە خوا بە كافر و مسوڵمان دەیبەخشێ، بەڵام نەیفەرموە: چاكە (**فَضْل**) یان پاداشت (**ثَوَاب**)، بەڵكو وشەیەكی بەكارهێناوە، كە هەم بۆ دنیا خوازان بە كەڵك

دێ و، هەم بۆ دوارِۆژ خوازان، هەم بۆ بەخشینی شتی باش و، هەم بۆ ئەو خەڵکەش کە پێیان دەبەخشرێ، بۆیان خراپ بێ، کە بریتیە لەوەی: کەسێك هەوڵدەدات ماڵی حەرام کۆبکاتەوە، بە پێی یاسای خوا، بە ماڵی حەرام دەگات، یان کەسێك هەوڵ دەدات دەسەڵاتێکی نارِەوا و خۆسەپێنەرانە پەیدا بکات، بەپێی هەوڵی خۆی پێی دەگات، بەڵام بۆی خراپە، ماڵە حەرامەکە بۆ ئەو کەسە کە کۆی دەکاتەوە، خراپە، بەڵام خوا بەویستی تەکوینی خۆی، رِێیان لێناگرێ، چونکە بەخششی خوا لە کەس قەدەغە نیە، کەسێك دنیای بوێ، حەرامی بوێ، چاکەی بوێ، خراپەی بوێ، دەسەڵاتێکی خۆسەپێنەرانە و قۆرخکارانەی بوێ، یان دەسەڵاتێکی پەسند و چاکی بوێ، کە هەڵقوڵاوی ئیرادەی ئازادانەی خەڵك بێ، هەر کامێکیانی بوێ، خوای بەخشەر ودادگەر بەپێی یاساکانی خۆی، بواریان دەدات و، بواریشی پێداون و رِستی لە دوا درێژ کردوون، چونکە ئەگەر وانەبێ، خەڵك تاقی ناکرێتەوە.

رِاستییەکی مەزن:

ئـەم ئایەتـە و دوو ئایـەتی پێشـێی رِاسـتییەکی زۆر مەزنیـان لـێ وەردەگیـرێ، ئەویـش ئەوەیـە کـە: خـوا ﷻ گـەردوونی بەپێـی سیسـتم (**نظـام**) دانـاوە و، یاسـاکان (**سـنن**)ی خـوا لـەو سیسـتمەدا جـێ بەجـێ دەبـن و، هیـچ شـتێك گۆترەکاریـی نیـە و هیـچ کەسـێك مافـی ڤیتـۆ (vito)ی لـە بەرانبـەر یاسـاکانی خـوادا نیـە، لـە زۆر شـوێنی قورِئانـدا ئـەو رِاسـتییە باسـکراوە، بـۆ وێنـە:

١)- ﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُۥ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ﴾**النجم**، واتە: بۆ مرۆڤ نیە (مرۆڤ بە گشتیی، مسوڵمان بێ یان نامسوڵمان)، مەگەر ئەوەی هەوڵی بۆ دەدات و کۆششی بۆ دەکات و، کۆششەکەشی لەمەودوا دەبینرێ، واتە: بەرهەمی کۆششەکەی دێتەوە رِێی، ئەگەر کۆششی بۆ چاکە کرد بێ، یان بۆ خراپە کرد بێ، بە رِێی رِاست، یان چەوتدا.

٢)- ﴿ لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ ۗ مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾ ﴾**النساء**.

واتـە: بـە خۆزگـە خواسـتنی ئێـوەو خـاوەن کتێبـەکان نیـە، هـەر کەسـێك خراپـە بـکات، سـزای دەدرێتـەوە و، جگـە لـە خـوا هیـچ سەرپەرشـتیارێك و یارمەتیدەرێـکی نیـە، هـەر

کەسێکیش کردەوە چاکەکان ئەنجام بدات لە نێر و مێ، مادام بڕوادار بێ، ئەوانەش بە ئەندازەی دەزووی سەر نێوکە خورما ستەمیان لێ ناکرێ.

٣)- ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْـَٔاخِرَةِ نَزِدْ لَهُۥ فِى حَرْثِهِۦ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴿٢٠﴾ ﴾ **الشورى**، واتە: هەر کەسێك بەروبوومی دواڕۆژی بوێ، ئێمە لەو بەروبوومە بۆی زیاد دەکەین و، هەر کەسێکیش بەروبوومی دنیای بوێ، لە دنیادا پێی دەدەین، بەڵام لە دواڕۆژدا هیچ پشك و بەشی نیە.

٤)- هەروەها لە سووڕەتی (**آل عمران**)دا دەفەرموێ: ﴿ ....وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ ٱلْـَٔاخِرَةِ نُؤْتِهِۦ مِنْهَا ۚ وَسَنَجْزِى ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ ﴾، واتە: هەر کەسێك پاداشت (وبەرهەم)ی دنیای بوێ، پێی دەدەین و، هەر کەسێك پاداشت (و بەرهەم)ی دواڕۆژی بوێ، پێی دەدەین و، ئێمە پاداشتی سوپاسگوزاران دەدەینەوە.

کەواتە: کێ لە دنیادا یاساکانی خوا زیاتر ڕەچاو بکات، پشکی زیاتری دەبێ و، خوا ستەم لە کەس ناکات.

مەسەلەی یازدەیەم و كۆتایی:

خـوا فەرموویـەتی: سـەرنج بـدە! چـۆن لـە ڕووی ژیـان و گـوزەرانی دنیـاوە، هەندێـك لـە مرۆڤەكانمـان بەسـەر هەندێكیـان زێدەیـی داوە، ئنجـا دواڕۆژ پلـەكانی و زێدەییەكـەشی گەورەتـرە:

خـوا فەرموویـەتی: ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ وَلَلۡأٓخِرَةُ أَكۡبَرُ دَرَجَٰتٖ وَأَكۡبَرُ تَفۡضِيلٗا ٢١ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ ﴾، سەرنج بدە! چۆن لە دنیادا هەندێكیانمان بەسەر هەندێكیان دا زێدەیی داوە و هەڵبژاردوە، كە دەفەرموێ: (فضَّلْنا) هەڵمانبژاردوە، ئەوە مانای وانیە خوا بە چاكتری دانابن، بەڵكو واتە: هەڵمان بژاردوون لەو ڕووەوە، كە ناز و نیعمەتی زیاترمان پێداون، ئنجا عەقڵ و هۆشی زیاتری پێداون، هێزی جەستەیی زیاتری پێداون، جوانیی قەد و قیافەی زیاتر پێداون، هەندێ سیفەتی چاكی زیاتری پێداون، سەروەت و سامانی پێداون، خزم و كەس وكار و هێز و دەسەڵات و ... هتدی، زیاتری پێدوان، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ بەرزیی و نزمیی كردوە لە نیعمەتەكاندا لە نێو مرۆڤەكانیدا، بۆیە دەفەرموێ: سەرنج بدە! چۆن هەندێكمان زێدەیی داوە بەسەر هەندێكیاندا.

٢)- ﴿ وَلَلۡأٓخِرَةُ أَكۡبَرُ دَرَجَٰتٖ ﴾، بە دڵنیایی مەنزڵگا و ژیانی دواڕۆژ و پلەكانیشی، گەورەترن.

٣)- ﴿ وَأَكۡبَرُ تَفۡضِيلٗا ﴾، هەروەها زێدەییەكەشی (زێدەیی پێدرانی هەندێكیان بەسەر هەندێكیاندا) گەورەترە.

كـە دەفەرمـوێ: ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ ﴾، هەندێكیانمـان زێدەیـی داوە بەسـەر هەندێكیانـدا، كەواتـە: (**الكُلُّ: مُفَضَّـلٌ و مَفضَّل عَلَيْهِ**)، هـەر كامێكیـان زێدەیی پێـدراوە و، زێدەییشـی بەسـەردا كـراوە، بۆچـی؟

چونكـە، بـۆ وێنـە: كەسـێك كـە توانـای كارو كەسـابەتی زیاتـرە، یـەكێ دیكـە لـە ڕووێكی دیكـەوە بەهێزتـرە، یەكێـك لـەو ڕووەوە كـە توانـای حوكمڕانیـی و ئیـدارەدانی كۆمەڵـگای هەیـە، یـەكێ دیكـە توانـای كارێـكی دیكـەی هەیـە، هەمووشـیان پێویسـتییان بـە یەكـدی

هەیە، واتە: خوا ﷻ هەموو نیعمەتەکانی لە دەستی هەندێك كەسدا خڕنەکردوونەوە و، کورت هەڵ نەهێناون، بەڵکو هەر کامێکیان کۆمەڵێك شتی پێداوە و، لەو ڕووەوە بەسەر بەرانبەرەکەیدا هەڵبژێردراوە، ئەوی دیکەش شتێکی پێدراوە و، لەو ڕووەوە بەسەر ئەوی دیکەدا هەڵبژێردراوە، بە نسبەت پیاوان و ئافرەتانیشەوە هەر وایە، خوا کۆمەڵێك سیفەتی بە پیاوان داون، بە ئافرەتانی نەداون، هەروەها کۆمەڵێك سیفەتی بە ئافرەتانی داون، بە پیاوانی نەداون، وەك لە سوورەتی (**النساء**) (٣٤)دا، بە تەفصیل باسمانکرد، چونکە لەوێش دیسان خوای زانا و توانا دەفەرموێ: زێدەییمان داوە بە هەندێکتان، بەسەر هەندێکتاندا.

ئاشکرایە: (**تَفْضِيل**) لە (**فَضْل**)ەوە هاتوە، (**فَضْل**)یش، واتە: زیاد بوو، (**خُذِ الفَضْلَ: أَي الزِّيَادَةَ وَالجَمْعُ: فُضُول، كَأَفْلُس وَفُلُوس، وَفَضَّلَهُ عَلَى غَيْرِهِ تَفْضِيلاً: صَيَّرَهُ أَفْضَلَ مِنْهُ**)، بەڵام (**فَضَّلْنا**) لێرەدا بەو واتایە نیە کە لەلای خوا باشتر بێ، بەڵکو واتە: زێدەیی زیاتری پێداوە لەو نیعمەتەدا.

ئەم ئایەتەش، وەك ئەو ئایەتە وایە کە لە سوورەتی (**الزخرف**)دا دەفەرموێ: ﴿ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا ۗ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾.

واتە: ئایا ئەوانە بەزەیی پەروەردگارت دابەش دەکەن؟ ئێمە گوزەرانمان لە ژیانی دنیادا لە بەیندا بەش کردوون و، هەندێکیانمان چەند پلە بەسەر هەندێکیاندا زێدەیی داوە، بۆ ئەوەی هەندێکیان هەندێکیان بەکاربێنن و بەزەیی پەروەردگاریشت لەوەی کۆی دەکەنەوە، باشترە.

بەڵێ، وەك چۆن حوکمڕان خەڵك بەکاردێنێ، خەڵکیش حوکمڕان بەکاردێنێ، ئەگەر حوکمڕان خەڵك خزمەتی دەکات، دەبێ حوکمڕانیش خزمەتی خەڵك بکات، ئەگەر وەزیر خزمەتی بەڕێوەبەرە گشتییەکان دەکات، بەڕێوەبەرە گشتیەکانیش خزمەتی وەزیر دەکەن، ئەگەر کارمەندەکان خزمەتی بەڕێوەبەرەکان دەکەن، بەڕێوەبەرەکانیش خزمەتی کارمەندەکان دەکەن، هەروەها: جوتیار خزمەتی کرێکار دەکات و کرێکاریش خزمەتی جوتیار دەکات، دیسان خەڵکی هەژار خزمەتی خەڵکی دەوڵەمەند دەکات و، خەڵکی دەوڵەمەندیش خزمەتی خەڵکی هەژار دەکات، هەروەها هەموو چین و توێژەکان بەهەمان

شێوەن، بەڵام ئەوە لە کۆمەڵگایەکی تەندروستدا بەم شێوەیە، کە بە هۆی قۆرخکاریی و گەندەڵیی و ستەمکارییەوە، چینایەتیی تێدا پەیدا نەبووبێ، هەر کۆمەڵگایەکی تەندروست، دەبێ کارەکان دابەش بکات: دەبێ کەسانێك هەبن کە بەرگدروو بن و، کەسانێك هەبن کە پیشەسازیی بکەن، کەسانێك ڕێگا وبان پاك بکەنەوە، کەسانێك کشتوکاڵ بکەن، هەروەها دەبێ کەسانێك هەبن کاری ئیداریی بەڕێوەبەرن، ئنجا هەر کامێك لەوانە بۆ ئەوی دیکە ڕام و دەستەمۆ کراوە و خزمەتی ئەوی دیکە دەکات و بە هەمووشیان خزمەتی یەکدی دەکەن و کۆمەڵگاکەیان بەڕێوە دەبەن، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لِّيَتَّخِذَ بَعۡضُهُم بَعۡضٗا سُخۡرِيّٗا﴾، بۆ ئەوەی هەندێکیان هەندێکیان بەکاربێنن، یان: هەندێکیان هەندێکیان ڕام و دەستەمۆ بکەن، مەبەست پێی ئەوەیە.

﴿وَرَحۡمَتُ رَبِّكَ خَيۡرٞ مِّمَّا يَجۡمَعُونَ ٣٢﴾، بەزەیی پەروەردگارت باشترە، لەوەی کە کۆی دەکەنەوە، هەم لە دنیاداو هەم لە دواڕۆژیشدا.

خوا بە لوتفی خۆی یارمەتیمان بدات: کە کۆمەڵگاکەمان پێکەوە بکەین بە کۆمەڵگایەکی تەندروست، کە هەموو توێژەکان خزمەتی یەکدی بکەن و، هیچ کامیان نەبێتە ملۆزم بۆ گیانی ئەوی دیکە و، هیچ کامیان قۆرخکاریی و گەندەڵیی نەکات لەسەر حیسابی ئەوی دیکە و، هەموویان خزمەتی یەکدی بکەن، یانی: خزمەتی خۆیان بکەن و، لە نازو نیعمەتی خوای پەروەردگاردا هەموویان خاوەن پشك و بەشبن، هەر کەسە بەپێی هەوڵدان و کۆششی خۆی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

له تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان لەگەڵتانین

Stay in touch on social media

نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

PDF

AliBapir/عەلی باپیر

كەناڵی

ڕاگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir

GET IT ON Google Play

Download on the App Store

www.alibapir.net

English - عربي - كوردی

ڕاگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێزان! لەم دەرسەماندا دەچینە خزمەت ئایەتەکانی (٢٢ - ٣٩) واتە: هەژدە (١٨) ئایەت، لەم هەژدە ئایەتەدا، خوای زانای شارەزا بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتی پەسەند و ناپەسند دەخاتە ڕوو، واتە: دوازدە (١٢) بە دوازدە (١٢)، کە نەمبینیوە لە تەفسیرەکاندا بەو شێوەیە پۆلێن بکرێن، ئەو بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتەش زۆربەی هەرە زۆری بوارەکانی ژیان و گوزەران دەگرنەوە، ئەگەر نەڵێم هەموویان دەگرنەوە، واتە: بوارەکانی فیکریی و، عەقیدەیی و، پەرستش و، ڕەوشت و ئاکارو، ئابووریی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسیی و، سەرجەم هەڵس و کەوتەکان.

ئنجا لە سەرەتاو کۆتاییشیاندا باسی خوا بەیەکگرتن و تەنیا خواپەرستیی کراوە، بەڵام بە شێوەی ڕێگریی کردن لە دژو پێچەوانەکەی، کە بریتیە لە: هاوبەش بۆ خوا پەیداکردن و پەرستنی جگە لە خوا، لەگەڵ خوادا.

ئنجا با ئێمە هەر لەسەرتاوە چاوێك بەو بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتەدا بگێڕین، کە من بەپێی ڕیزبەندیی ئایەتەکان هێناومن:

یەکەم: خەسڵەتە خراپە ڕێگریی لێکراوەکان:

١- هاوبەش بۆ خوا دانان، ئایەتی ژمارە (٢٢).

٢- نەگوتنی تەنانەت وشەیەکی بچووکیش کە جێی دڵ ڕەنجانی باب و دایك بێ، تەنانەت وشەی (ئۆف)یش، ئایەتی (٢٣).

٣- خۆ لێ تووڕەنەکردن و تێوە نەخوڕین، بە نسبەت باب و دایك، ئایەتی (٢٣).

٤- ماڵی خۆ بێ هوودە خەرج نەکردن، یاخود ماڵی خۆ بەفیڕۆ نەدان، ئایەتی (٢٦).

٥- چرووکیی نەکردن، ئایەتی (٢٩).

٦- دەست بڵاویی نەکردن، ئایەتی (٢٩).

٧- نەکوشتنی منداڵان لەترسیی هەژاریی، ئایەتی (٣١).

٨- تخوون نەکەوتنی زینا، ئایەتی (٣٢).

٩- نەکوشتنی مرۆڤ بە ناهەق، ئایەتی (٣٣).

١٠- تخوون نەکەوتنی ماڵی هەتیو، مەگەر بە شێوەیەکی باش، (واتە: مەگەر بۆ پەرەپێدانی و زۆر کردنی و کاسبیی پێکردنی)، ئایەتی (٣٤).

١١- شوێن نەکەوتنی هیچ شتێك بەبێ زانیاریی و شارەزایی، ئایەتی (٣٦).

١٢- بە فیزو کەشخە بەڕێدا نەڕۆیشتن، ئایەتی (٣٧).

دووەم: خەسڵەتە پەسندە فەرمان پێکراوەکان:

١- بە تەنیا پەرستنی خوا، ئایەتی (٢٣).

٢- چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکدا، ئایەتی (٢٣).

٣- قسەی بەڕێزو حورمەت لەگەڵ باب و دایکدا کردن، ئایەتی (٢٣).

٤- باڵ شۆڕکردن بۆ باب و دایك، لە ڕووی بەزەیی و سۆزەوە، ئایەتی (٢٤).

٥- پاڕانەوە بۆ باب و دایك، کە خوا ڕەحمیان پێ بکات و، لەگەڵیان بەبەزەیی بێ، ئایەتی (٢٤).

٦- ماف دان بە خزمان، ئایەتی (٢٦).

٧- ماف دان بە نەدار، ئایەتی (٢٦).

٨- ماف دان بە بابای ڕێبوار، (واتە: ڕێبوارێك کە پەکی کەوتوە، یان پارەی لێ براوە، یان پێویستیی بە هاوکارییە)، ئایەتی (٢٦).

٩- قسەی ئاسان و خۆشکردن و قسەی ئومێدەوارکەر کردن، لەگەڵ نەداراندا، لە کاتی نەبوونیی دا، (واتە: قسەیەك کە ئومێدەوارکەر بێ، کە ئەگەر ناتوانی بە کردەوەش هاوکارییان بکەی، دەتوانی قسەی نەرم و خۆش و ئاسان و، ئومێدەوارکەریان لەگەڵ بکەی)، ئایەتی (٢٨).

١٠- وەفاداربوون بە بەڵێن و پەیمان، ئایەتی (٣٤).

١١- شت پێوان بۆ خەڵك بە تەواویی، (مرۆڤ کەسێك شتێکی بۆ دەپێوێ، بە تەواویی بۆی بپێوێ)، ئایەتی (٣٥).

١٢- شت کێشان بۆ خەڵك بە شێوەیەکی دادگەرانەو بە تەرازوویەکی ڕاست، ئایەتی (٣٥).

﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومٗا مَّخۡذُولٗا ﴿٢٢﴾ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ
وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًاۚ إِمَّا يَبۡلُغَنَّ عِندَكَ ٱلۡكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوۡ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ وَلَا
تَنۡهَرۡهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ﴿٢٣﴾ وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ وَقُل رَّبِّ
ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا ﴿٢٤﴾ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمۡۚ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ
لِلۡأَوَّٰبِينَ غَفُورٗا ﴿٢٥﴾ وَءَاتِ ذَا ٱلۡقُرۡبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلۡمِسۡكِينَ وَٱبۡنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرۡ تَبۡذِيرًا ﴿٢٦﴾
إِنَّ ٱلۡمُبَذِّرِينَ كَانُوٓاْ إِخۡوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِۖ وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورٗا ﴿٢٧﴾ وَإِمَّا تُعۡرِضَنَّ عَنۡهُمُ
ٱبۡتِغَآءَ رَحۡمَةٖ مِّن رَّبِّكَ تَرۡجُوهَا فَقُل لَّهُمۡ قَوۡلٗا مَّيۡسُورٗا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا
تَبۡسُطۡهَا كُلَّ ٱلۡبَسۡطِ فَتَقۡعُدَ مَلُومٗا مَّحۡسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ إِنَّهُۥ
كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقۡتُلُوٓاْ أَوۡلَٰدَكُمۡ خَشۡيَةَ إِمۡلَٰقٖۖ نَّحۡنُ نَرۡزُقُهُمۡ وَإِيَّاكُمۡۚ إِنَّ قَتۡلَهُمۡ
كَانَ خِطۡـٔٗا كَبِيرٗا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقۡرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةٗ وَسَآءَ سَبِيلٗا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقۡتُلُواْ
ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۗ وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومٗا فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا فَلَا يُسۡرِف
فِّي ٱلۡقَتۡلِۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورٗا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ أَشُدَّهُۥۚ
وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِۖ إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا ﴿٣٤﴾ وَأَوۡفُواْ ٱلۡكَيۡلَ إِذَا كِلۡتُمۡ وَزِنُواْ بِٱلۡقِسۡطَاسِ ٱلۡمُسۡتَقِيمِۚ
ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلٗا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ
أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّكَ لَن تَخۡرِقَ ٱلۡأَرۡضَ وَلَن تَبۡلُغَ
ٱلۡجِبَالَ طُولٗا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكۡرُوهٗا ﴿٣٨﴾ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ
ٱلۡحِكۡمَةِۗ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومٗا مَّدۡحُورًا ﴿٣٩﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{(ئـەی مـرۆڤ !) لەگـەڵ خـوادا پەرسـتراوێکی دیکـە دامەنـێ (مەپەرسـتە)، ئەگەرنـا بـە لۆمەکراویـی و پشـت بەردراویـی (دەسـتەو ئەژنـۆ) دادەنیـشی ﴿٢٢﴾ هەروەهـا پـەروەردگارت بڕیـاری داوە کـە: بێجگـە لـەو (هیـچ کـەس و شـتێك) نەپەرسـتن و چاکەکارییـش لەگـەڵ بـاب و دایکتانـدا بکەنـە پیشـە، (بـە تایبـەت) هەرکاتێـك یەکیـان، یـان هەردووکیـان لـەلات پیـر دەبـن و بەسـاڵدا دەچـن، (کەمتریـن وشـەی ناخۆشـیان لەگـەڵ مەڵـێ) تەنانـەت پێیـان مەڵـێ: ئـۆف و تێیـان مەخـوڕەو، قسـەیەکی بەڕێزیـان لەگەڵـدا بکە، (بەڕێـزەوە بیاندوێنـە) ﴿٢٣﴾ لە ڕووی سـۆزو بەزەییـەوەش باڵـی سـۆزو میهرەبانییـان بـۆ شـۆڕ بکـەو، بڵـێ: پـەروەردگارم! وەك چـۆن منیـان بـە گچکەیـی هـەراش کـرد، بەزەییـت پێیانـدا بێتـەوە ﴿٢٤﴾ پەروەردگارتـان (لـە خۆتـان) بـەوەی لـە دەروونتاندایـە، زاناتـرە، ئەگـەر ئێـوە بەنـدەی چـاك بـن، بـە دڵنیایـی ئـەو بـۆ گـەڕاوان (بـۆ لای) لێبوردەیـە ﴿٢٥﴾ هەروەهـا مـافی خۆیـان بـدە بـە خـزم و نـەدارو ڕێبـوار (ی ئاتـاج) و، مـاڵ و سـامان بـێ هـوودە خـەرج مەکـە (کـە هیـچ کەلێنێـك نەگـرێ) ﴿٢٦﴾ مسـۆگەر سـامان بـە هـەدەردەران (و بـێ هـوودە خەرجکـەران) بـرای شـەیتانەکانن و، شـەیتانیش بەرانبـەر پـەروەردگاری ناسوپاسـە ﴿٢٧﴾ هەرکاتێکیـش (لەبـەر نەبوونیـی نەتتوانی هاوکارییـان بکـەی) و ئومێـدی بەزەیـی و چاکەیەکـت لەلایـەن پەروەردگارتـەوە هەبـوو (کـە دوایـی شـتێکت دێتـە دەسـت)، قسـەیەکی نـەرم و ئاسـانیان لەگەڵدا بکـە، (قسـەیەکی ئومێدەوارکەرانـە) ﴿٢٨﴾ هەروەها دەسـتت بـە نووقاویـی بـە ملتـەوە مەنووسـێنەو، یەکجارییـش بـڵاوی مەکـە، (نـە چنـگ قووچاو بـەو نـە دەسـتبڵاو)، ئەگەرنـا بـە سەرزەنشـت کراویـی و پەککەوتوویـی ڕۆدەنیـشی ﴿٢٩﴾ بـە دڵنیایـی پـەروەردگارت هەرکـەس بیـەوێ، بژیـوی بـۆ فـراوان دەکات و، (هەرکەسـیشی بـوێ) لێـی وە تەنـگ دێنـێ، مسـۆگەر ئـەو شـارەزاو بینـەری بەندەکانیـەتی ﴿٣٠﴾ ڕۆڵەکانیشـتان لـە تـرسی هەژاریـی مەکـوژن، ئێمـە بژیـوی ئـەوان و ئێـوەش دەدەیـن، بێگومـان کوشـتنیان تاوانێکی زلـە ﴿٣١﴾ توخنـی زینـاش مەکـەون، بـە دڵنیایـی ئـەو (زینـا کـردن)ە ناقۆڵایـەو، خراپتریـن ڕێیـە (بـۆ تێرکـردنی ئـارەزووی جینسـیی) ﴿٣٢﴾ نەفسـێکیش کـە خـوا قەدەغـەی کـردوە (بکـوژرێ) بـە هـەق نەبـێ، مەیکـوژن، هەرکەسـێکیش بـە ستەملێکراویی بکـوژرێ، ئـەوە دەسـتەڵاتمان بـە سەرپەرشـتیارەکەی داوە (تۆڵـەی بکاتـەوە)، ئنجـا بـا زێدەڕۆیـی لـە کوشـتنێدا نـەکات، بـە دڵنیایـی ئـەو سـەرخراوە ﴿٣٣﴾ مەگـەر بـە باشـترین شـێوەش، ئەگەرنـا توخنـی ماڵـی هەتیـو

مەکەون، هەتا تێدەگاو پێدەگا، پەیمانیش بەجێ بێنن بێگومان پەیمان لێی دەپرسرێتەوە ﴿٣٤﴾ هەرکاتیش پێوانتان کرد (بۆ خەڵکی)، بە تەواویی بیپێون و بە تەرازووی ڕاستیش بیکێشن، ئەوە باشترەو ئاکامی چاکترە ﴿٣٥﴾ شوێن شتێکیش مەکەوە کە زانیارییت پێی نیە، بەڵنیایی بیستن و چاو و عەقڵ، هەموو ئەوانە بەرپرسیارن ﴿٣٦﴾ بە فیزو کەشخەش بە زەویدا مەڕۆ، بێگومان نە زەویت بۆ دەدڕێ و، نەهێندەی چیایانیش کەڵەگەت دەبی! ﴿٣٧﴾ هەرکام لەوانە خراپەکەیان لە لای پەروەردگارت ناپەسەندەو، نا خۆشویستراوە ﴿٣٨﴾ ئەوەش لەو حیکمەتەیە کە پەروەردگارت بۆی سروش کردووی و، لەگەڵ خوادا هیچ پەرستراوێك دامەنێ، ئەگەرنا بە عەیبداریی و بە دەرکراویی، فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە ﴿٣٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مَذْمُومًا): واتە: لۆمەکراو، سەرزەنشت کراو، (ذَمَّهُ: عَابَهُ وَلاَمَهُ)، (وَالذَّمُّ خِلاَفُ المَدْحِ)، (ذَمَّهُ) واتە: عەیبی لێگرت و سەرکۆنەی کرد، (ذمّ) و (مَدْح) پێچەوانەی یەکدین، (مَدْح) واتە: پێهەڵگوتن و پەسند کردن، (ذمّ) واتە: خراپە باس کردن و، بە ناپەسند دانان و، بە ناپەسند لە قەڵەم دان.

(مَخْذُولًا): واتە: پشتبەردراو، (خَذَلَ فُلاَنَاً وَخَذَلَ عَنْهُ: تَخَلَّى عَنْ عَوْنِهِ وَنُصْرَتِهِ)، کەسێك پشتی کەسێك بەرداو، وازی لێ بێنێ و، وێڵی بکات دەڵێن: (خَذَلَهُ) یان (خَذَلَ عَنْهُ).

(الْكِبَرَ): واتە: بە ساڵداچوون، کەوتنە تەمەن، (كَبِرَ كِبَرَاً: طَعَنَ فِي السِّنِ فَهُوَ كَبِير)، بەساڵداچوو، کەوتە تەمەنەوە.

(أُفٍّ): (أَفَّ أُفَّاً: قَالَ: أُفّ مِنْ كَرْبٍ أَوْ ضَجَرٍ، فَهُوَ أَفَّافٌ وَأَفُوفٌ لِمَن يُكْثِرُ ترديدها، أُف: كَلِمَةُ تَضَجُّرٍ وَتَكَرُّه) دەگوترێ (أَفَّ أُفَّاً) واتە: وشەی (أُف)ی بەکارهێنا بە هۆی خەفەتێکەوە، یاخود بە هۆی بێزارییەکەوە، ئنجا (أَفَّافٌ وَأَفُوفٌ) کەسێکە زۆر ئەو وشەیە بەکاردێنێ، (أُف) وشەیەکە بەکاردەهێنرێ بۆ دەربڕینی بێزاریی و، پێناخۆش بوون.

(وَلَا تَنْهَرْهُمَا): واتە: تێیانەوە مەخوڕە (نَهَرَ فُلاَنَاً يَنْهَرُ: زَجَرَهُ وَأَغْضَبَهُ)، واتە: تێوەی خوڕی و دەنگیدا و، تووڕەی کرد.

(كَرِيمًا): (كَرُمَ الشَّيءُ: عَزَّ وَنَفُسَ)، واتە: ئەو شتە دەگمەن بوو، بە نرخ بوو، (الكَرِيْمُ: صِفَةَ لِكُلِّ مَا يُرْضَى وَيُحْمَدُ فِي بابِهِ، وَمِنْهُ: وَجْهٌ كَرِيْم)، (كَرِيْم) سیفەتی هەرشتێكە لە بواری خۆیدا كە پەسندكراو بێ و ستایشكراو بێ، دەگوترێ: (وَجْهٌ كَرِيْم) واتە: ڕوویەكی جوان، ئەگەر بگوترێ: (كِتَابٌ كَرِيم) واتە: كتێبێكی بەڕێزو بەرهەمدار.

كەواتە: (وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا)، واتە: بە ڕێزو حورمەتەوە بیاندوێنە، بە شێوازێكی وا كە ڕێزو حورمەتی تێدابێ.

(وَٱخْفِضْ لَهُمَا): (خَفَضَ الشَّيءُ يَخْفِضُ: سَهُلَ وَلاَنَ)، (خَفَضَ) واتە: نزم بوو، یان هاتە خوار، (يَخْفِضُ) دێتە خوار، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ئاسانیی و نەرمییە كە دەفەرموێ: (وَاخفِضْ الشَّيءَ: حَطَّهُ بَعْدَ عُلُوٍّ)، واتە: لە سەرێ ڕا هێنایە خوارێ.

(جَنَاحَ ٱلذُّلِّ)، واتە: باڵی میهرەبانیی، دەگوترێ: (خَفَضَ فُلاَنٌ جَنَاحَهُ للنَّاسِ: أَلاَنَ جَانِبَهُ وَتَوَاضَعَ لَهُم)، واتە: لەگەڵیان میهرەبان بوو، خاكیی بوو، لەگەڵیان بە ڕەحم و شەفەقەت بوو.

(لِلْأَوَّٰبِينَ): واتە: بۆ زۆر گەڕاوان، (آبَ إِلَيْهِ يَئُوبُ أَوْبَاً وَأَوبَةً وَإِيابَاً وَمَآبَاً: رَجَعَ، فهو آيِبٌ وآئِبٌ وَأَوَّابٌ)، (آبَ إِلَيْهِ يَئُوبُ) واتە: گەڕایەوە بۆ لای (أَوْبَاً وَأَوبَةً وَإِيابَاً وَمَآبَاً) ئەوانە هەموویان چاوگن واتە: گەڕانەوە، (فَهُوَ آيِبٌ) واتە: گەڕاوەیە (آئِبٌ) گەڕاوە، (أوّآب) صیغەی زێدەڕۆییە، واتە: زۆر دەگەڕێتەوە.

(وَلَا تُبَذِّرْ): (التَّبْذِيرُ: التَّفْرِيقُ، وَأَصْلُهُ إِلْقَاءُ البَذْرِ وَطَرْحُهُ، فَاسْتُعِيرَ لِكُلِّ مُضَيِّعٍ مَالَهُ)، (تبذير) واتە: لێكبڵاوكردن، ئەویش ڕیشەكەی لەوەوە هاتوە: كە كەسێك چەنگە تۆیەك بەزەوی وەردەكات و پرش و بڵاوی دەكات و فڕێی دەدات، ئنجا ئەوە خوازراوەتەوە بۆ هەركەسێك كە ماڵی خۆی زایە بكات، بە شێوەیەك خەرجی بكات و كە كەلێنی بۆ نەگرێ و سوودی بۆی نەبێ.

(مَغْلُولَةً): (الغُلُّ: مُخْتَصٌّ بِمَا يُقَيَّدُ بِهِ، فَتُجْعَلُ الأَعْضَاءُ وَسْطَهُ، وَغُلَّ فُلاَنٌ بِهِ، قُيِّدَ بِهِ)، (غُلّ) تایبەتە بەوەوە كە دەست و پێی مرۆڤی پێ دەبەسترێ و، دەست و پێی مرۆڤی دەخرێتە نێو، هەردووك دەست و پێی، بەڵام بە زۆریی بەكار دێ، بۆ شتێك كە دەكرێتە گەردنیش، یانی: دەستەكان كۆدەكرێنەوە بۆ لای گەردن.

ئنجا كە دەفەرموێ: (مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ)، واتە: دەستەكانت وا مەنووقێنە كە بۆ لای ملتیان بەری بۆ ئەوەی هیچیان لێ هەڵنەوەرێ.

(مَحْسُورًا): (الحَسْرَةُ: الغَمُّ عَلَى مَا فَاتَهُ وَالنَّدَمُ، وَالحَاسِرُ: التَّعِبُ، وَالمحْسُورُ: مَنْ حَسَرَهُ التعْبُ، وَالحَسْرُ: كَشْفُ المَلْبَسِ عَمَّا عَلَيْهِ)، (حَسْر) یانی: دەرخستن، (حَسَرَ عَنْ ذِرَاعِيهِ) واتە: قۆڵی هەڵکرد، ئەو پۆشاکەی لەسەریەتی دەری خست، ئەمە ئەسڵی واتاکەیەتی، ئنجا دوایی (حَسْرة) بە مانای خەم و خەفەت هاتوە، لەسەر شتێك كە لە دەست مرۆڤ دەچێ و، بۆی پەشێمان دەبێتەوە، (حاسر) بە بابایەکی ماندوو دەڵێن، (مَحْسُور) کەسێکە کە لە ئەنجامی زۆر ماندو بووندا پەکی کەوتوە، بۆیەش بە خەم و خەفەت گوتراوە: (حسرة)، چونکە لە ئەنجامی ئەو خەم و خەفەتەدا، مرۆڤ ئەو هێزو وزەو توانایەی کە هەیبووە، نایمێنێ و لادەچێ، وەك چۆن ئەندامێك پۆشاكی لەسەر لادەچێ، ئەویش هێزو وزەی نامێنێ.

(مَلُومًا): واتە: لۆمەکراو، دەگوترێ: (اللَّوْمُ: عَذْلُ الإِنْسَانِ بنسبةِ إلى مَا فِيهِ لَوْمٌ، لُمْتُهُ فَهُوَ مَلُومٌ)، (لَوْم) بریتیە لەوە کە ئینسان ڕەخنەی لێ بگیرێ، یان پاڵبدرێتە لای شتێك، کە عەیبەو کەم و کوڕییە، دەگوترێ (لُمْتُهُ) سەرکۆنەم کردن، (لَوْم) ڕەخنە لێگرتن، سەرزەنشت کردن ...، ئەو وشانە بەکاردێنن، (ملوم)یش واتە: سەرزەنشتکراو، ڕەخنەلێگیراو، سەرکۆنەکراو، لە زمانی کوردیش دا وشەی (لَوْم) بەکاردێنین، دەڵێین: لۆمەی کرد.

(إِمْلَٰقٍ): (إِمْلَقَ مِنْهُ الشَّيءُ: أفلَتَ، والملقَةُ: الصَّفَاة المَلْسَاء، والإملاقُ: الإفتِقَار)، (إِمْلَقَ مِنْهُ الشَّيءُ) واتە: شتەکە ڕۆی لەدەست چوو، (مَلَقَة) بە بەردێکی سپی لووس دەگوترێ کە هیچی پێوە بەند نەبێ، (إمْلاق)یش واتە هەژاریی و نەداریی ئەوکەسە وەك چۆن بەردێکی سپی لووس هیچی پێوە بەند نابێ، ئەویش ماڵ و سامانەکەی پێوە بەند نەبووەو هیچی بەدەستەوە نەماوە.

(بِٱلْقِسْطَاسِ): (أي: الميزَان)، هەم خوێنراوەتەوە (قِسْطاس) هەم (قُسْطاس)، هەردووکیان بە مانای تەرازوون.

(وَلَا تَقْفُ): (قَفوتُهُ: أَصَبْتُ قَفَاهُ، والإقْتِفَاءُ: إتّبَاعُ القفا)، (قَفَا) یانی: پشتەمل، (قَفوتُهُ) واتە: پشتەملیم بینی، یاخود پشتە ملیم گرت، (إقْتِفَاء) بە دوای پشتەمل کەوتنە، کەواتە: (وَلَا تَقْفُ)، واتە: بەدوای شتێك مەکەوە (مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ)، کە زانیارییت لەبارەیەوە نیە.

(مَرَحًا): (المَرَحُ: شِدَّةُ الفَرَحِ، فَهُوَ مَرِحٌ، وأَمْرَحَهُ غَيْرُهُ، والإسم: المِرَاحُ)، (مَرْح)، بریتیە لە زۆر دڵخۆش بوون و زۆر شادمان بوون، بە کەسەکە دەگوترێ: (مَرِح) واتە: زۆر دڵ خۆش و

شادمان، کە بگاتە حەددی بوغرا بوون، (وأَمْرَحَهُ غَيْرُهُ) واتە: ئەوی دیکە ئەو کەسەی {زۆر دڵخۆش کرد، [ناوی ئەو زۆر دڵخۆش بوونە]ش (مِرَاح)ە، شەخسەکەش (مَرِح).

(مَّدْحُورًا): واتە: دەرکراوو دوورخراوە، (دَحَرَهُ: طَرَدهُ وأَبْعَدَهُ)، (دَحَرَهُ)، واتە: دەری کردو، دووری خستەوە، بەڵام بەسەرزەنشت کراویی.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك پێشتر گوتم، لە کۆی قورئانی بەرزو بەپێزدا، لێرەدا: لەم هەژدە ئایەتەدا، لە هەموو شوێنێك زیاتر باسی ڕەوشت و ئاکارە پەسندو ناپەسندەکان کراوە، لە هیچ شوێنێکی دیکە نەمبینیوە، ئەوەندەی ئێرە، ئەو پانتاییە زۆرە، تەرخان کرابێ و، ئەوەندەی ئێرە ڕەوشتی چاك و خراپ باسکرابن، کە سەرجەم (٢٤)ن، بەڵکو دەگونجێ وردتریان بکەیەوە بە (٢٥) و زیاتریش سەرژمێر بکرێن.

خوا ﷻ لە هەموو قورئانی مەککەیی دا، وێڕای بابەتی بووناسیی و، بابەتی گشتی بەندایەتیی بۆ خوا کردن، لە نێویدا مەسەلەی ئیمان و عەقیدە، ئیمان بە خوا ﷻ، بە فریشتەکانی، بە کتێبەکانی، بە ڕۆژی دوایی، بە سزاو پاداشتی خوا و بە پێغەمبەران (عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، وێڕای ئەوە، پانتاییەکی زۆریش لە قورئانی مەککەیی، تەرخانکراوە بۆ ئەوە کە مسوڵمانان خۆیان بپارێزن لە خووو خەسڵەتە دزێو و ناشیرینەکان و، خۆشیان بڕازێننەوە بە سیفەت و ئاکارە بەرزو جوانەکان.

ئنجا وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: لێرەدا: سەرجەم (٢٤) ڕەوشتی پەسندو ناپەسند خراونە ڕوو، دوازدە (١٢) بە دوازدە (١٢)، کە دیارە ئێمە لە مەسەلە گرنگەکاندا، زیاتر تیشك دەخەینە سەر یەك یەکی ئەو ڕەوشت و خووو خەسڵەتە دزێو و ئاکارو ڕەوشتە پەسندو جوانانە، کە لێرەدا خراونە ڕوو، بۆیە لێرە بە خێرایی بەسەریاندا دەڕۆین.

جێی سەرنجیشە: کە لە سەرەتاو دەستپێك، پاشان لە کۆتایی و سەرەنجامی ئەو ڕەوشت و ئاکارە بەرزو پەسندانەدا، خوا ﷻ باسی تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن و هاوبەش بۆ خوادانەنان و نەپەرستنی غەیری خوای کردوە، واتە: تەنیا پەرستنی خواو، خۆ دوورگرتن

لە پەرستنی جگە لە خوا، یان لەگەڵ خوا، یانی: خوا بەیەکگرتن و خۆ دوورگرتن لە هاوبەش بۆخوا دانان (**الشرك باللّه**)، چونکە خوا بەیەکگرتن (**توحید**)و تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، سەرچاوەی هەموو ڕەوشتە بەرزو پەسندەکانە، بەپێچەوانەشەوە: هاوبەش بۆ خوادانان. (**الإشراك باللّه**): کانگا و زبڵدانی تێدا ترووکانی هەرچی ڕەوشت و ئاکاری پیس و بەدو خراپە، بەڵێ ئینسان تاکو لە خوا نزیکتربێ، لە ڕەوشت و ئاکاری بەرزو پەسند نیزیکتر دەبێ و ڕازاوەتر دەبێ، بە ئاکارە پەسندو جوانەکان، بەپێچەوانەوەش: هەتا لە خوا دوورتر بێ، لە ڕەوشت و ئاکاری بەرزو پەسند دوورتر دەبێ و، لە خووخدە خراپ و نزم و ناپەستەکان نزیکتر دەبێ، بۆیەش پێغەمبەران (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) کە لە هەموو کەس لە خوا نزیکتر بوون و، لە هەموو کەس بۆ خوا صوڵحاوتر بوون و، لە هەموو کەس پارێزکارتر بوون: لە هەموو کەس ڕەوشتیان بەرزو جوانترو، ئاکاریان پەسەندتر بووە، کە تەماشای بەسەرهاتەکانیشیان دەبینین: وەك مانگی چواردە، ئەوە درەوشاوەیە، نەیارانی پێغەمبەران (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**)یش کە ناحەزی خوا بوون و لەخوا دوور بوون، دەبینین: زۆر گیرۆدە بوون بە ڕەوشت و ئاکارو خو و خەسڵەتە نزم و پەستەکانەوە.

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومٗا مَّخۡذُولٗا ﴾، لەگەڵ خوادا پەرستراوێکی دیکە دامەنێ، ئەگەرنا دەستەوئەژنۆ دادەنیشی، بەسەرزەنشت کراویی و پشت بەردراویی، واتە: ئەگەر لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دابنێی، سەرەنجام پەکت دەکەوێ، دەستەو ئەژنۆ دادەنیشی و ڕۆدەنیشی و، سەرزەنشتکراوو لۆمەکراوو ڕەخنە لێگیراویش دەبی و، پشت بەردراویش دەبی.

کە لێرەدا باسی دانیشتن (**قعود**) دەکات، لەبەرئەوەیە کە ئینسان هەر کارێکی بیکات، بە پێوە دەیکات و، بە پێوە وەستان ڕەمزی گورج و گۆڵیی و چالاکیی و هێزو پێزە و، دانیشتن و ڕۆنیشتن، ڕەمزی دەستەپاچەیی و بێ دەستەڵاتی و هیچ لە دەست نەهاتوویە، بۆیە وا دەفەرموێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾، هەروەها پەروەردگارت بڕیاری داوە، حوکمی کردوە، کە جگە لەو مەپەرستن، واتە: تەنیا خوا بپەرستن و خۆتان لەپەرستنی جگە لەو، بپارێزن، ﴿ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًا ﴾، هەروەها بڕیاری داوەو، حوکمیشی کردوە: کە لەگەڵ باب و دایکتاندا چاکەکاریی بکەنە پیشە.

﴿ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا ﴾، ئنجا ئەگەر یەکێکیان لەلای تۆ، یاخود هەردووکیان، کەوتنە تەمەنەوە.

ئەمە یانی: خزمەتیان بکەو لەخزمەتیاندا بەو، با لەلای خۆت بن، لێیان دوورمەکەوە و سەرپەرشتییان بکە، هەتا پیرەبن و دەکەونە تەمەنەوە، ئنجا ئەگەر یەکێکیان، یان هەردووکیان کەوتنە تەمەنەوە، لەلای تۆ، ﴿ فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ ﴾ تەنانەت پێیان مەڵێ: ئۆف، یانی: وشەی (أُفّ)یان بۆ بەکارمەهێنە، وشەی (أفّ)یش، (كَلِمةُ تَزَجُّرٍ وَتَكَرُّه)، وشەیەکە مانای بێزاریی و ناخۆشحاڵیی دەگەیەنێ، واتە: تەنانەت وشەیەکیش لەگەڵ ئەواندا بەکارمەهێنە، کە نیشانەی ئەوە بێ: تۆ لێیان بێزاری و، پێیان قەڵسی و هەست بە بارگرانیی دەکەی، کە خزمەتیان دەکەی! ﴿ وَلَا تَنْهَرْهُمَا ﴾، هەروەها تێیانەوە مەخوڕە، بە توندیی قسەیان لەگەڵ مەکە، (نَهْر) یانی (زَجْر)، واتە: تێوەخوڕین و قسەی توند لەگەڵ کردن و ڕوو لێگرژ کردن، ﴿ وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴾، قسەیەکی بەڕێزو حورمەت و باشیان لەگەڵدا بکە، واتە: بە شێوەیەکی پڕ ڕێزو حورمەت بیاندوێنە، ﴿ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ ﴾، لە ڕووی سۆزو بەزەییەوەش باڵی میهرەبانیی و ملکەچییان بۆ شۆڕبکە.

(جَنَاح) واتە: باڵ، (ذُلّ) واتە: میهرەبانیی و ملکەچیی، بەڵام ئەو میهرەبانیی و ملکەچییە، مەبەست پێی لە ڕووی سۆزو بەزەییەوەیە، نەك لە ئەنجامی ڕووپامایی (تَصَنُّع) و (تَمَلُّق) ێکدا کە لە دڵتدا نەبێ، بەڵکو با لە دڵتدا ڕەحم و بەزەیی و شەفەقەت و پەرۆشیی هەبێ، ئنجا ئا ئەو بەزەیی و پەرۆشییە کە لە دڵتدا هەیە، با لەسەر ئەندامەکانیشت دەربکەوێ، وەك چۆن باڵندەیەك باڵەکانی خۆی دەکاتەوە بۆ بەچکەکانی و، لەبن باڵی خۆییان دەگرێ، تۆش ئاوا باڵی میهرەبانیی بۆ باب و دایکت شۆڕبکەو لەبن باڵی خۆتیان بگرە.

﴿ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴾ یانی: بۆ خۆت هەرچی پێت دەکرێ، لە خزمەتیاندا بیکە، دڵخۆشکردنیان، ڕێز لێگرتنیان، بە خێو کردنیان، سەرپەرشتیی کردنیان، هەرچی بۆخۆت پێت دەکرێ بۆیان بکە، ئەوەی پێشت ناکرێ: داوا لە خوا بکە: ﴿ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴾، بڵێ: پەروەردگارم! بەزەییت پێیاندا بێ، لەگەڵیان میهرەبان بە، وەك چۆن ئەوان منیان بە گچکەیی پێگەیاند و پەروەردە کرد و هەراشکرد، واتە: بچووکیی خۆتت بێتەوە بیر، لە کاتێکدا خزمەتیان دەکەی، بۆ ئەوەی ئەگەر شتێکت لێ بینین، کە بە هۆی پیرییەوە تێیاندا پەیدابووە، وەك: بێ صەبریی و حەوسەڵەیی، یاخود چاك نەزانینی پاك و پیسیی خۆ ڕاگرتن، تۆش تەمەنی منداڵیی

خۆتــت بێتــەوە بیــر! ئــەوە وا دەكات زیاتــر تەحەممــولی ئــازارو ناڕەحەتییــەكانی حاڵــەتی كەوتنــە تەمــەن و بــە خێوكــردن و سەرپەرشــتییكردنیان بكــەی.

﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ﴾، پەروەردگارتــان لــە خۆتــان زاناتــرە بــەوەی لــە دەروونتانــدا هەیــە.

لێرەدا با سەرنج بدەین!

ســبحان اللَّــه! فەرمایشــتی خــوا، هــەر لەخــوا دەوەشــێتەوە، لێــرەدا خــوا ﷻ ســەرنجمان ڕادەكێشــێ بــۆ ئــەوە كــە ئەگــەر لــە دەروونتانــدا شــتێكی پێچەوانــەی ئــەوە هەبــێ كــە دەری دەبــڕن: پێچەوانــەی ڕەحمــەت، پێچەوانــەی ڕێزلێگرتــن، پێچەوانــەی چاكەكــردن، بــۆ وێنــە: لــە دایــك و بابــت بێــزاربی، لەدڵــدا لێیــان بێــزاربی، پێتخــۆش بــێ زوو لــە كۆڵــت ببنــەوە، پێیانــەوە ســەغڵەت و ناڕەحــەت بی! ئــەوە بزانــە! پەروەردگارتــان لــە خۆتــان زاناتــرە، بــەوەی كــە لــە دەروونتانــدا هەیــە، كەواتــە: وریــای دڵ و دەروونی خۆشــتان بــن، چونكــە بێگومــان ئــەوەی كــە لــە دڵ و دەروونــدا بــێ، دوایــی لەســەر ڕووپــەڕی ئەندامەكانیــش، هــەر ئــەوە دەردەكــەوێ، ئەگــەر ڕەحــم و بەزەییــت لــە دڵــدا هەبــێ، ڕێــزو حورمەتــت لــە دڵــدا هەبــێ، خۆشەویســتییت بۆیــان لــە دڵــدا هەبــێ، هەرئــەوەش لەســەر دەم و چــاو و، لەســەر زمــان و، لەســەر ئەندامەكانــت دەردەكــەوێ.

ئەگــەر پێچەوانــەی ئەوەشــت لــە دڵ و دەروونــدا هەبــێ، بــە هەمــان شــێوە، بۆیــە خــوا لەوێــوە، لەســەرچاوەوە شــتەكە چارەســەر دەكات، دەفەرمــوێ: پەروەردگارتــان لــە خۆتــان زاناتــرە بــەوەی كــە لــە دڵ و دەروونتانــدا هەیــە، كەواتــە: پێشــێ لــە دڵ و دەروونتــان وریابــن، چونكــە ئەگــەر لــە دڵ و دەروونــدا، شــەفەقەت و پــەرۆش و بەزەیــی و میهرەبانیــی و ڕێــزو حورمــەت هەبــوو، بەرانبــەر بــە بــاب ودایكــت، بــە دڵنیایــی دواییش لە وشــەكانی ســەر زمــان و، لــە نیگاكانی چــاو و، لــە نیــگاری دەم وچــاوو، لــە هەڵــس و كــەوتی ئەندامەكانیشــت، هــەر ئــەوە دەردەكەوێ!

﴿ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا ﴾، ئەگــەر ئێــوە چــاك و چاكــەكار بــن، بێگومــان خــوا بــۆ كەســانێك كــە زۆر دەگەڕێنــەوە بــۆ لای، زۆر میهرەبانــە، واتــە: ئەگــەر لەئەســڵدا ئێــوە چاكەكاربــن، جارجــار ئەگــەر هەڵەیــەك، كــەم و كوڕییەكیشــتان لــە دەســت قەومــا، بەرانبــەر بــە بــاب و دایكتــان، مــادام لــە ئەســڵدا چاكەكاربــن و خراپــەكار نەبــن، صاڵح بــن و ناصاڵــح نەبــن، پاشــان زوو زووش بگەڕێنــەوە بــۆ لای خــوای پەروەردگارتــان و، هەڵــەكانی خۆتــان چــاك بكــەن، بێگومــان پەروەردگارتــان لێبوردەیــە.

سەرنج بدەن!

فەرموودەی خوا ﷻ چەند بە وردەیە!!

چونکە خوای پەروەردگار دەزانێ کە باب و دایك دەکەونە تەمەنەوە، یەکێکیان یان هەردووکیان، بە خێو کردنیان، ئەرك و زەحمەت و قورسایی هەیە، بە تایبەت ئەگەر نەخۆش بن و، بە تایبەتیتر ئەگەر پێویستییان بە هاوکاریی هەبێ، بۆ پاك و خاوێنیی ڕاگرتنیان، بۆیە ئەگەری ئەوە هەیە، کە مرۆڤ تووشی هەڵەیەك، یان کەم و کوڕیی و بێزاریی دەربڕینێك ببێ، بەڵام کە لە ئەسڵدا تۆ چاکەکاربی و، زوو زووش بگەڕێیەوە بۆلای پەروەردگارت، بێگومان پەروەردگارت لێبوردەیە.

ئنجا لە دوای باب و دایك، دەگوازێتەوە بۆ بازنەیەکی فراوانتر، بازنەی خزمان: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾، هەروەها مافی خۆی بدە بە کەسێك کە خاوەنی نزیکایەتییە، واتە: خزم، (ذَا) واتە: (صاحب)، (ٱلْقُرْبَىٰ) واتە: نزیکایەتیی، واتە: کەسێك کە لەگەڵ تۆدا خاوەن نیزیکایەتییە، کە مەبەست پێی نیزیکایەتیی ڕەچەڵەك و خوێن و گۆشتە، یانی: خزم، مافی خۆی بدەیە.

ئنجا دەگوازێتەوە بۆ بازنەیەکی فروانتر: (**والمسكين**) هەروەها ماف بدە بە نەداریش، پێشتر ئێمە لە تەفسیری سووڕەتی (**التوبة**)دا باسمان کردوە، کە هەژار (**فقير**) کەسێکە هیچی نەبێ و نەدار (**مسكين**): کەسێکە شتێکی هەبێ، بەڵام بایی بەڕێوە چوون و ژیان و گوزەران دابینکردنی نەکات.

﴿ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، هەروەها کوڕی ڕێگا، واتە: ڕێبوار، کەسێکە، کەسی نیە سەرپەرشتیی بکات، ئنجا وەك چۆن کەسێك کە کوڕی کەسێکە، دەبێ ئەو کەسە سەرپەرشتیی بکات، ئەو بابایەش بۆتە کوڕی ڕێگا، بەو واتایە: کە جگە لە ڕێگاکەی، لە کەس و کاری خۆی دوورە، یەکی کەوتوەو لە شوێنی خۆی دوورکەوتۆتەوە و پێویستیی بە هاوکاریی هەیە، ﴿ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴾، بەبێ هوودەش ماڵی خۆت خەرج مەکە، پێشتریش باسمان کرد: (تَبْذِير) واتە: (تَفْرِيق)، لەوەوە هاتوە، کە کەسێك تۆو دەوەشێنێ، چەنگە تۆوێك بە زەوی وەردەکات، پەرش و بڵاوی دەکاتەوە، تۆش ئاوا ماڵی خۆت پەرش و بڵاومەکەوە، بەبێ ئامانج، بۆچی؟ ﴿ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَـٰطِينِ ﴾، چونکە: بێگومان ئەوانەی ماڵی خۆیان بێ هوودە خەرج دەکەن، بە شێوەیەك کە لێنیان بۆ نەگرێ و سوودی نەبێ، ئەوانە برای شەیتانانن ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيْطَـٰنُ لِرَبِّهِۦ

﴿كَفُورًا﴾ شـەیتانیش بەرانبـەر بـە پـەروەردگاری ناسـوپاس بـوو، ئێـوەش نـازو نیعمەتـەکانی خـوا، شـەیتانانە خـەرج مەکـەن، شـەیتان بەرانبـەر چاکـەکانی خـوا نـا سوپاسـە، ئێـوەش ئەگـەر بێـت و نیعمەتـەکانی خـوا، ئـاوا بـە دەسـت بڵاویـی و، بەبـێ ئـەوەی کەلێـن بگـرێ و، بەبـێ ئـەوەی کـە سـوودێکتان پـێ بگەیەنـێ، بـەو شـێوەیە خەرجـی بکـەن، ڕەفتـاری وەك هـی وی ئەنجـام دەدەن و دەبنـە بـرای شـەیتان!

﴿وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ﴾، {جـاری وایـە کەسـێك داوای هاوکارییەکـت لـێ دەکات، تـۆش لەتواناتـدا نیـە، لەوحاڵەتـەدا چـی بکـەی؟} دەفەرمـوێ: ئەگـەر پشـتت تێکـردن واتـە: هاوکارییانـت بـۆ نەکـرا، بـەڵام: ﴿ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا﴾، خوازیـاری بەزەییـەك بـووی لـە پەروەردگارتـەوە، ئومێـدەواری بەزەییـەك بـووی، واتـە: ئومێـدەواری ئـەوە بـووی کـە بـە هـۆی بەزەیـی خـواوە، شـتێکت بێتـە دەسـت، مـاڵ و سـامانێکت بێتـە دەسـت، ﴿فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا﴾، لـەو حاڵـەدا قسـەیەکی ئاسـانیان لەگـەڵ بکـە، واتـە: قسـەیەکی ئومێدەوارکەرانەیـان لەگەڵـدا بکـە، قسـەیەکی ئومێـد بەخشـانەیان لەگەڵـدا بکـە، ئەگـەر بـە دەسـتیش ناتـوانی هاوکارییـان بکـەی، لانی کـەم: قسـەو ڕووت لەگەڵیـان دا خـۆش بـێ و دڵیـان خـۆش بکـە، هەڵبەتـە نـەك هـەر قسـەی خـۆش و بـۆش، بەڵکـو مـادام بـە تەمـا بـووی: بـە هـۆی بەزەیـی پەروەردگارتـەوە، شـتێکت بێتـە دەسـت، بڵـێ: ئێسـتا بـە دەسـتمەوە نیـە، هەرکاتێـك هاتـە دەسـتم، بەسـەرچاو، یـان بەشـێوەیەك لـە شـێوەکان بـە دڵخۆشـیی بـە ڕێیـان بکـە و، قسـەیەکی نـەرم و نیـان و ئاسـانیان لەگـەڵ بکـە.

﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ﴾، دەسـتت وەك کۆتکراوێـك بەملتـەوە مەنووسـێنە، (غُـلّ) بریتیـە لـەو کـۆت و بەنـدەی کـە دەکرێتـە مـل و دەسـتانەوە، یـانی: دەسـتت وەك کـۆت کرابـێ، بەنووقاویـی مەخـە ملتـەوە، کەسـێك ئەگـەر شـتێکی پـێ بـێ، نەیـەوێ بیـدات و، بیانـەوێ لێـی بسـتێنن، دەسـت دەنووقێنـێ، ئەگـەر زۆر فشـاریان بـۆ هێنـا، دەسـتی بـە ملـی خۆیـەوە دەنووسـێنێ، بـۆ ئـەوەی کـە بـە هـۆی جەسـتەیەوە، دەسـتی مەحکەمـتر ڕابگـرێ و هیچـی لـێ نەیەتـە دەرێ!

تـۆش بـەو شـێوەیە لەگـەڵ هـەژارو نـەداردا، مامەڵـە مەکـە، دەسـتت وەك کـۆت کرابـێ بە ملتیـەوە بنووسـێنی، ﴿وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ﴾، هەروەهـا زۆریـش دەسـتت بڵاومەکـە، یـانی: بـە تەواویـی دەستیشـت بڵاومەکـە، کـە هیچـی پێـوە بەنـد نەبـێ، وا مەکـە کـە هیچـی

لـێ نەیەتـەدەر و، واش مەکـە هیچـی پێـوە بەنـد نەبـێ، بەڵکـو خەرجیـش بکـەو، بـەشی خۆشـت بهێڵـەوە.

﴿ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴾ چونکـە ئەگـەر دەسـتت وەك کۆتکرابـێ (زنجیـری تێکرابـێ) بـە ملتیـەوە بنووسـێنی و هیـچ خـەرج نەکـەی: سـەرکۆنە و لۆمـە دەکرێـی و، ئەگـەر دەستیشـت زۆر بڵاوبکـەی و هیچـی پێـوە بەنـد نەبـێ: ئەوکاتـەش پەکـت دەکـەوێ.

(**ملوم**) واتـە: سـەرکۆنەکراو لـە ئەنجامـی نەبەخشـیندا و، (**محسور**)یش، واتـە: پەککەوتـوو لـە ئەنجامـی دەسـت بڵاویـی دا.

کەواتـە: نەچەنـگ قوچـاو بـە، نەدەسـتبڵاو بـە، بەڵکـو بـەو شـێوەیە و لـەو حاڵەتانـەدا کـە شـەریعەت دیاریـی کـردوون، ببەخشـە و، ئاگاشـت لـە پێداویستییەکانی خۆشـت بـێ، کـە سـەرەنجام تـۆش دوایـی دەسـت لـە خەڵـکی پـان نەکەیـەوە.

﴿ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ﴾، بێگومـان پـەروەردگارت بژیـو فـراوان دەکات بـۆ هـەر کەسـێك کـە بیـەوێ و، بـۆ هەرکەسـێکیش کـە بیـەوێ، وەتەنگـی دێنـێ.

(**يبسط**) واتـە: فـراوانی دەکات، ئنجـا شـتێك کـە فـراوان بـێ، پانتاییـەکی زۆر دادەگـرێ، ﴿ وَيَقْدِرُ ﴾ واتـە: (**ويُضَيِّقُ**) تەسـکی دەکاتـەوە و تەنگـی دەکاتـەوە، وێـکی دێنێتـەوە، شـتێك کـە پانتاییەکـەی کـەم بـێ، جێـی خەڵـکی کەمی لـێ دەبێتـەوە، واتـە: خـوا بژیـو زۆر دەکات و، کەم دەکات، بـە پێـی ویسـتی کارزانانـەی خـۆی، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾، بێگومـان ئـەو بەرانبـەر بـە بەنـدەکانی شـارەزایەو، بینەریشـە، هـەم پێیـان شـارەزاو ئاشـنایە و، هـەم باشـیش دەر و دەروونیـان و ڕوواڵـەت و پەنهانیـان دەبینـێ.

﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾، هەروەهـا لـە تـرسی برسـیەتیی منداڵەکانتـان مەکـوژن! ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾، ئێمـە بژیـوی ئەوانیـش و ئێـوەش دەدەیـن.

ئنجـا لێـرە دەفەرمـوێ: ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾، بـەڵام لە سـووڕەتی (**الأنعام**)دا دەفەرموێ: ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ﴾، چونکـە لێـرەدا دەفەرمـوێ: لـە تـرسی برسـیەتیی و لـە تـرسی هەژاریـی و نەداریـی منداڵەکانتـان مەکـوژن، ئێمـە بژیـوی ئەوانیـش و ئێـوەش دابیـن دەکەیـن، واتـە: ترسـەکە بـۆ ئایندەیـە، بـەڵام لـەوێ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ ﴾، واتـە: کـە دەکەونـە هەژارییـەوە، منداڵەکانتـان مەکـوژن، ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ﴾، واتـە: ئێمـە بژیـوی ئێـوەش و ئەوانیـش دابیـن دەکەیـن، بۆچـی لێـرەدا بژیـوی

خۆیانـی پێـش خسـتوە؟ چونکـە لـەو حاڵەتـەدا {لـە سـوورەتی (الأنعـام)دا} لـە هەژارییـدان، بۆیـە هـی خۆیـانی پێـش خسـتوە، بژیـوی خۆشـتان و هـی ئەوانیـش دەدەیـن، بـەڵام لێـرەدا {لـە سـوورەتی (الإسراء)دا} ئـەو کەسـە نەکەوتۆتـە هەژارییـەوە، بەڵکـو لـە هەژاریی دەترسـێ، بۆیـە دەفەرمـوێ: بژیـوی ئـەوان و ئێـوەش دەدەیـن، ئـەوانی پێـش خسـتوە، {چونکـە خۆیـان هـەژار نیـن، تاکـو ئـەوان پێشـبخرێن}، ئنجـا دوایـی هـی ئێـوەش هـەر دەدەیـن، ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا﴾، بـە دڵنیایـی کوشـتنی ڕۆڵەکانتـان گوناهێـکی گەورەیـە.

(**خَطِـأَ يَخِطِـيءُ خَطِيئـةً**) واتـە: گوناهـی کـرد، بـەڵام (**أَخْطَـأَ يُخْطِـيءُ خطـأً**) واتـە: هەڵـەی کـرد، (**خِطْأ**) ئەوەیـە کـە بـە ئەنقەسـت شـتێك بکـەی کـە گونـاح بـێ، بـەڵام (**خَطَـأ**) ئەوەیـە کـە مەبەسـتت گوناهکـردن نەبـێ، بـەڵام هەڵـە بکـەی.

﴿وَلَا تَقْرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓ﴾، توخنـی زینـاش مەکـەون، لێـی نیزیـك مەکەونـەوە، نافەرمـوێ: مەیکـەن، بەڵکـو دەفەرمـوێ: هـەر لێـی نیزیـك مەبنـەوە، چونکـە ئەگـەر بفەرمـوێ: مەیکـەن، واتـە: بـەس زینـا مەکـەن، بـەڵام کـە دەفەرمـوێ: نیزیـکی مەکەونـەوە، واتـە: خۆتـان لـە ڕوانینـی ئارەزوومەندانـە بـۆ ئافرەتـان بپارێـزن، خۆتـان لـە خەڵـوە بپارێـزن، خۆتـان لـە قسـەکردنی ناشـەرعیی بپارێـزن، خۆتـان لـە هەمـوو ئـەو هەڵـس و کەوتانـە بپارێـزن، کـە دەبنـە ڕێخۆشـکەر و پێشـەکیی بـۆ زینـا، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا﴾، بێگومـان زینـا گوناهێـکی زۆر ناشـیرین و ناقۆڵایـە و ڕێیـەکی زۆر خراپیشـە، خراپتریـن ڕێیـە بـۆ تێرکـردنی ئـارەزووی جینسـیی، ﴿وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ﴾، هەروەهـا ئـەو نەفسـەش کـە خـوا قەدەغـەی کـردوە، بـە هـەق نەبـێ، مەیکـوژن، ئـەو نەفسـە کـە قەدەغەیـە، کام نەفسـەیە؟ هەمـوو نەفسـەکانن کـە خـوا قەدەغـەی کـردوون.

(**بالحق**) بـە مـافی خـۆی، واتـە: ئـەو مافـەی کـە دەبـێ شـەریعەت دیاریـی بـکات، ئەگـەر شـەریعەت بـۆی دیاریـی کـردی کـە بـۆت هەیـە فـڵان کـەس بکـوژی، کەئەویـش ئەوەیـە نەفـەری لـێ کوشـتبی، یاخـود ڕێگریـی لێکـردبی، یاخـود بیـەوێ دەسـتدرێژیی بکاتـە سـەرت، شـەرعیش ڕێـی دەسـتەوکەرو بەرگریـی لـە خۆکـردنی، بـە تـۆ داوە، یاخـود وێنـەی ئەوانـە، ئـەوە ئـەو هەقەیـە ڕێـگا دراوە کـە تـۆ کەسـێك بکـوژی، ئەگەرنـا جگـە لـەو ڕێیانـەی کـە شـەرع دیاریـی کـردوون، بـۆت نیـە، ﴿وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا﴾، هـەر کەسـێکیش بـە ستەملێکراویی بکـوژرێ، ئێمـە دەسـتەڵاتمان داوەتـە سەرپەرشـتیارەکەی، {واتـە: خوێنگـرو خوێـن ئەسـتێنەکەی و میراتگرەکـەی، ئـەو کەسـەی کـە بـۆی هەیـە

تۆڵـەی بکاتـەوە} دەسـتەڵاتمان پێـداوە، دەسـتەڵاتەکەش تۆڵەیـە، ئنجـا ئـەو تۆڵەیـەش، چ لـە کوشـتنەوەدا بەرجەسـتە ببـێ، چ لـە خوێنـدا، یاخـود لـە بەخشـین و لێبوردنـدا، ﴿ فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ﴾، کەواتـە: بـا زێدەڕۆیـی نـەکات لـە کوشـتنێ دا: دووان لـە بەرانبـەر یەکێکـدا بکـوژێ، یـان یەکێـك بکـوژێ، کـە بابـای بکـوژ نیـە، بەڵکـو خزمیـەتی، یاخـود بابـای بکـوژ کـە دەکوژێتـەوە، دوایـی جەسـتەی بشـێوێنێ و وێنـەی ئەوانـە، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەو سـەرخراوەو پشتگیریی لێکراوە، واتـە: بـە حوکمـی شـەریعەتی خـوای پـەروەردگار، دەسـتی کراوەیـە بـۆ هـەق وەرگرتنـەوە.

﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾، توخنـی ماڵـی هەتیـوش مەکـەون، مەگـەر بـەو شـێوەیەی باشـترینە، بـەو شـێوەیەی باشـترینە، ئەوەیـە کـە ماڵەکـەی بـۆ زۆر بکـەی، کەسـابەتی بـۆ پـێ بکـەی، بیپارێـزی، ئەگـەر بـەو شـێوەیە لـە سامانی هەتیـو نیزیـك بیـەوە، کـە بـە قازانجـی ئـەو بـێ، ئـەوە قەیناکات، بـەڵام جگـە لـە بەحاڵـەتی باشـترین بـۆ ئـەو، نابـێ توخنـی ماڵـی هەتیـو بکـەوی، کـە ماڵەکـەی لـێ بخـۆی، یاخـود زیـانی پـێ بگەیـەنی ﴿ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ ﴾، تاکـو دەگاتـە حاڵـەتی باڵـغ بـوون و حاڵـەتی تیـن و تاقـەتی، تاکـو تێـدەگاو پێـدەگا، ئەوکاتـە مامەڵـەشی لەگەڵـدا بکـەی، دەبـێ.

﴿ وَأَوْفُوا۟ بِٱلْعَهْدِ ﴾، وەفاداریـش بـن بـە پەیـمان، پەیـمان جێبەجـێ بکـەن، ﴿ إِنَّ ٱلْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔولًا ﴾، بێگومـان پەیـمان لێپرسراوەیـە، واتـە: لێـی دەپرسرێتـەوە و لەسـەری لێپرسـینەوە لەگـەڵ مرۆڤـدا دەکـرێ.

﴿ وَأَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ ﴾، هەروەهـا هەرکاتێـك شـێکتان بـۆ خەڵـك پێـوا، بەتەواویـی بۆیـان بپێـون، نـەك بـە نیوەچڵیـی، ﴿ وَزِنُوا۟ ﴾، هەروەهـا بۆشـیان بکێشـن {(زِنـوا) واتـە: بکێشـن}، ﴿ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴾، بـە تـەرازووی ڕاسـت، ﴿ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ﴾، ئـا ئـەوە باشـترە، ئـەو پێـوانی بـە تێـرو تەواویـی و، کێشـانی بـە تـەرازووی ڕاسـت، باشـترە لـە خـودی خۆیـدا، ﴿ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾، سـەرەنجامیشی چاکـترە، پێـوان و کێشـانی ڕاسـت و چـاك، لـە خـودی خۆیـدا ڕەوشـتێکی بـەرزو پەسـندە، سـەرەنجامیشی باشـترە، لـە دنیـادا، چونکـە کۆمەڵـگا و، بـە تایبـەتی بازرگانـەکان ئەوانـەی کـە مامەڵـە پێکـەوە دەکـەن، متمانەیـان بەیەکـدی دەبـێ، ئەگـەر بزانـن: فێـڵ و غـەش و خیانەتیـان لـە یەکـدی نەکـردوە.

واتایـەکی دیکـەی: واباشـترە بـۆ ڕۆژی دوایـی، بـۆ دواڕۆژیـش، مـرۆڤ قـەرزاری خەڵـك نەبـێ و، هەقـی خەڵـکی بـەلاوە نەیـەت، بـە دڵنیایـی ئـەو سـەرەنجامە چاکـترە.

﴿ وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌ ﴾، شتێك كە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، شوێنی مەكەوە، قسەیەك مەڵێ كە نایزانی.

بەدوای مەكەوە واتە: بەكردەوە بەدوای شتێك مەكەوە، یاخود قسە لەبارەی شتێكەوە مەكە كە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، ﴿ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ﴾، بە دڵنیایی بیستن و دیتن و عەقڵ، هەركامێك لەوانە لێی دەپرسرێتەوە.

(**فؤاد**) لێرەدا بە مانای عەقڵە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ ﴾، (**أُوْلَئِكَ**) بۆ كۆی نێرینە عاقڵەكانە.

لێرەدا خوا ﷻ هەركام لە بیستن و، دیتن و، عەقڵی، وەك مرۆڤێك داناوە، بۆیە بە كۆی نێرینە (**الجَمْع المُذَكَّر**) كۆی كردوونەوە.

﴿ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەروەها زۆر بەفیزو كەشخە و دڵخۆشیی و بوغڕایی بە زەویدا مەڕۆ، نەك دڵخۆش مەبە! مسوڵمان دەبێ هەمیشە ڕووخۆش و دڵ خۆش و قسە خۆش بێ، بەڵام: (**مَرَحْ**) بریتیە لە: (**أشدُّ الفَرَحْ**)، بریتیە لە دڵ خۆشییەك كە سەربكێشێ بۆ بوغڕایی و، لەخۆبایی بوون و فیزو كەشخە.

بۆچی مرۆڤ نابێ بەو شێوەیە بەزەویدا بڕوات؟! ﴿ إِنَّكَ لَن تَخۡرِقَ ٱلۡأَرۡضَ وَلَن تَبۡلُغَ ٱلۡجِبَالَ طُولٗا ﴾، بە دڵنیایی تۆ زەوییت بۆ نابڕدرێ و هێندە چیایانیش بەرز نابی و، كەڵەگەت نابی! بەم تەعبیرە خوا ﷻ توانج دەگرێتە خۆبەزلگرانێ، كە بەفیزو كەشخە بە زەویدا دەڕۆن، ئەی مرۆڤ! تۆ لێت ناوەشێتەوە فیزو كەشخە بكەی، نە زەوییت بۆ دەدڕدرێ و نە بەقەدەر چیایانیش بەرزو كەڵەگەت دەبی! ﴿ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكۡرُوهٗا ﴾، هەركامێك لەوانە خراپەكەی لەلای پەروەردگارت، ناپەسند و خۆشنەویستراوە، واتە: هەركام لەو بیست و چوار (٢٤)ە كە باسمان كردن، كە دوازدە (١٢) یان، خراپن لەلای پەروەردگارت ناخۆشویستراون، ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ ﴾، ئا ئەوەش لەو حیكمەتەیە كە پەروەردگارت بۆ تۆی سروش كردوەو، بۆ تۆی ناردوە، ﴿ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، هەروەها لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیكە دامەنێ، ﴿ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومٗا مَّدۡحُورًا ﴾، ئەگەرنا فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە: بە سەرزەنشت كراویی و، ڕەخنە لێگیراویی و، بە دەركراویی و، دوورخراوەیی، لە بەزەیی خوا.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

ئـەی مـرۆڤ ! هیـچ پەرسـتراوێك لەگـەڵ خـوادا دامەنـێ، ئەگەرنـا بـە عەیبداریـی و پشـت بەردراویـی ڕۆدەنیـشی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومٗا مَّخۡذُولٗا ﴿٢٢﴾ ﴾:

لێـرەدا بـاسی یەكەمیـن سـیفەت كـراوە، بـەڵام یەكەمیـن سـیفەتی خـراپ، كـە بریتیـە لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان و پەرسـتنی جگـە لـە خـوا، لەگـەڵ خـوادا.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیكە دامەنێ، (إله) واتە: پەرستراو، (أَللَّه) خوا ﷻ، پەرستراوی ڕاستەقینە، پەرستراوێك كە شایستەی پەرستران بێ تەنیا خوایە، وەك زۆرجاری دیكە گوتوومە: بە داخەوە زۆرێك لە مامۆستایان و، وتاربێژەكان تاكو ئێستا جیاوازیی ناخەنە نێوان (إله) و (أَللَّه)ەوە! چونكە (أَللَّه) واتە: خوا، بە كوردیی دەڵێین: خوا، بە فارسیی دەڵێین: (خُدا)، بە ئینگلیزیی دەڵێین: (God)، بە هەموو زمانەكان ناوی خوا، بریتیە لەو پەرستراوە ڕاستەقینەیەی كە خاوەنی گەردوونە، خاوەنی ئەو بوونەیە، بەدیهێنەر و پەروەردگار و خاوەنە، بەڵام (إله) دەگونجێ هەر خوا (أَللَّه) بێ ﷻ، كە ئەو كاتە (إله)ی ڕاستەقینەیە، دەشگونجێ (إله) جگە لە خوا بێ، بۆیە (إله) كۆدەكرێتەوە و (تَثْنِيَة)ش دەكرێ، (إله، إلـهَان، آلِـهَة...)، بەڵام (أَللَّه) نە دەكرێ بە دووان (مثنّى) و نە كۆ (جمع)یش دەكرێتەوە.

زۆرجـاران زۆر دڵـم نارەحـەت دەبـێ كـە دەبیسـتم دەڵێـن: خوایـەكان! چونكـە (خـوا) كۆناكرێتـەوە، بەڵكـو ناكرێتـە دووانیـش، خـوا خوایـە، جگـە لـە خـوا هەمـووی كاو بایـە، جگـە لـە خـوا، هەمـوو شـتەكان دروسـتكراوەكانی خـوان، بـەڵام دەگونجێ بڵێیـن: پەرسـتراو، پەرسـتراوەكان، خـوا دەفەرمـوێ: لەگـەڵ خـوادا پەرسـتراوی دیكـە دامەنـێ، كەواتـە: دەگونجـێ پەرسـتراوی دیكـە هەبـێ، بـەڵام ناگونجـێ خـوای دیكـە هەبـێ! هـەر یـەك خوایـە، هـەر یـەك زات، بەدیهێنـەرو پـەوەردگارو خـاوەنی ئـەم بوونەیـە، كـە دەیبینیـن، ئـەوی دیكـە دەگونجـێ بەهەڵـە وەك خـوا

مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ و بەندایەتیی بۆ بکرێ و بهێنرێتە ڕیزی خواو ئاستی خوا، لە وەهم و خەیاڵی مرۆڤەکاندا، ئەگەرنا لە واقیع و خودی حاڵ (**نفس الأمر**)دا جگە لە خوا، پەرستراوی دیکە نیە.

٢)- ﴿فَتَقْعُدَ﴾ {ئەگەر تۆ لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دابنێی} دادەنیشیی، ڕۆدەنیشی، (**القُعُودُ: مُسْتَعَارٌ لِمَعْنَى الْمُكْثِ وَالدَّوَامِ**)، وشەی (**قعود**) خوازراوەتەوە بۆ مانای مانەوەو بەردەوام بوون، یانی: بەردەوام دەبی و دەمێنیەوە بەبێ دەستەڵاتیی.

بەڵام من پێم وایە: (**مُسْتَعَارٌ لِمَعْنَى العَجْزِ وَعَدَمِ الحَرَكَة**)، بۆ دەستەپاچەیی و نەجووڵان، چونکە مرۆڤ وەختێك کە دادەنیشێ دەڵێن: فڵان کەس دانیشتوە، هەر ئەو تەعبیرە زۆر بەکاردەهێنرێ، یانی: وازی هێناوە لەو کارەی کە دەبێ بە پێوە ئەنجام بدرێ، وەك لە سوورەتی (**النور**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلْقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ﴾، (**قواعد**) کۆی (**قاعدة**)یە، (**إمْرَأَة قاعدة**) واتە: دانیشتوە لەحاڵێکدا کە ئافرەت لە حەیز دەچێتەوە، مانای وایە توانای ئەوەی نەماوە منداڵی ببێ، دەڵێن: ئافرەتە لە بێنوێژیی چۆتەوە، ئەوکاتە پێی دەگوترێ: ئافرەتێکی (**قاعدة**)، کەواتە: (**قواعد**) یانی: ئافرەتانێك کە بە تەمای منداڵ بوون نەماون، یاخود بە تەمای هاوسەرگیریی نەماون و کەوتوونە تەمەنەوە.

وشەی (**قعود**) دانیشتن لە زمانی عەرەبیدا بۆ حاڵەتی زەم بەکارهێنراوە، بۆ وێنە: شاعیرێك کە هەجووی شاعیرێکی دیکە دەکات دەڵێ:

دع الْمكارم لا تَرْحَلْ لِبُغْيَتِها ... وَاقْعُد فَإنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِم الكاسي

واتە: واز لە ڕەوشتە بەرزەکان بێنەو سەفەر مەکە بۆ وەدەست هێنانیان و، دانیشە هەر بخۆ و پۆشاکی جوان لەبەر بکە.

واتە: تۆ وا باشە هەر سەرگەرمی خواردن و پۆشینی پۆشاك بی، تۆ هی ئەوەنی بە دوای ڕەوشتە بەرزو جوانەکاندا بڕۆی.

ئنجا وشەی: دانیشتن لە زمانی کوردییشدا هەروایە، دەڵێ: دانیشە، یان هەڵمەستە، یان ئەگەر کەسێك بیەوێ بڵێ: فڵان ئیشە بکە، دەڵێ: هەڵسە بە دوای دا بچۆ.

٣)- ﴿مَذْمُومًا﴾، لە حاڵێکدا کە تۆ زەمکراویی، عەیبداریی و ڕەخنە لێگیراویی، ﴿مَذْمُومًا﴾، (**الْمَذْموم: الْمَذْكُورُ بالسُّوءِ وَالعَيْبِ: المعيُوب**)، واتە: کەسێك کە بە خراپە و بە عەیب باس دەکرێ، واتە: عەیب لێگیراو و ڕەخنە لێگیراو.

٤)- ﴿مَّخْذُولًا﴾، پشت بەردراوی، واتە: وازلێهێنراوو پشت بەردراوی، (**المَخْذُولُ: الَّذِي أَسْلَمَهُ نَاصِرُهُ**)، واتە: كەسێكە كە بابایەك كە دەبوو سەری بخات و پشتی بگرێ، وێڵی بكات لێی بگەڕێ و پشتی بەربدات، واتە: پشت بەردراو.

وەك لە سوورەتی (**فاطر**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا۟ دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا۟ مَا ٱسْتَجَابُوا۟ لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ ۚ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾﴾، واتە: ئەگەر بانگیان بكەن، بانگكردنەكەتان نابیستن و، ئەگەر گریمان بیستباشیان نەیاندەتوانی وەڵامتان بدەنەوە و لە ڕۆژی قیامەتیشدا بێبڕوا دەبن بەو هاوبەشدانانەی ئێوە، {كە ئێوە ئەوان دەكەنە هاوبەشی خوا} هیچ كەسێك وەك شارەزا هەواڵت پێنادات {كە خوایە سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى}.

مەسەلەی دووەم:

پەروەردگارت بڕیاری داوە، حوکمی کردوە کە جگە لەو نەپەرستن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ ... ﴿٢٣﴾ ﴾.

ئەوەی پێشێ (مەسەلەی یەکەم) فەرمووی: لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دامەنێن.

بەڵام ئەمەیان دەفەرموێ: پەروەردگارت بڕیاری داوە: کە ئەو بپەرستن و جگە لەو نەپەرستن، ئەوەی پێشێیان باسی شیرك بوو، باسی پەرستنی جگە لە خوا بوو، ئەمەیان باسی تەنیا پەرستنی خوایە، باسی تەوحیدە.

ئێمە کۆی ئەو بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتە، بەپێی ڕیزبەندیی ئایەتەکان دەهێنین، کەواتە: ئەمە ڕەوشت و ئاکاری دووەم، بەڵام هی یەکەمیان یەکەمین ڕەوشتی خراپ بوو، ئەمەشیان یەکەمین ڕەوشتی چاکە، کە بریتیە لە: تەنیا بەندایەتیی کردن و تەنیا پەرستنی خوا ﷻ و خۆپاراستن لە پەرستنی جگە لە خوا، واتە: هی پێشێ ڕێگریی بوو لە شیرك و، ئەمەیان فەرمانە بە تەنیا پەرستنی خوا ﷻ.

کەواتە: بناغەی کۆمەڵگایەکی ساغ و تەندروست: بەندایەتیی کردنە بۆ خوای تاکی بێ هاوەڵ و هاوتا ﷻ، ئنجا خۆپاراستنە لەوە کە هیچ کەس و هیچ شتێك ببرێتە ئاستی خوا، لە مامەڵە لەگەڵ کردنیدا، چ لە بەدیهێنەرایەتییدا، چ لە پەروەردگارێتییدا، چ لەخاوەندارێتییدا، چ لەناو سیفەتەکانیدا، چ لە پەرستشەکاندا، کە پەرستشەکان بە گشتی دەبنەوە بە دوو جۆر: (**شعائر و شرائع**)، (**شعائر**): کۆی (**شعيرة**)یە، واتە: دروشمەکان، کە ئەوانە زیاتر پەیوەندییان بەلایەنی ڕۆحییەوە هەیە و، زیاتر پەیوەندییان بەتاکەکانەوە هەیە، بەڵام (**شرائع**) کۆی (**شريعة**)ە، واتە: ئەو یاسایانەی کە ژیانی سیاسیی و، ئابووریی و، کۆمەڵایەتیی، کۆمەڵگایان پێ ڕێك دەخرێ، کە ئەوانە زیاتر پەیوەندییان بە لایەنە مادییەکانەوە و پەیوەندییان بە لایەنی گشتی کۆمەڵگاوە هەیە، کەواتە: کاتێك خەڵك تەنیا خوا دەپەرستێ، کە دروشمەکانی پەرستنی، تەنیا بۆ خوا بن.

ئنجا دروشمەکان (**شعائر**): سەجدەو ڕکووعە، نزاو پاڕانەوەیە، ئەوپەڕی خۆشویستن و، ئەوپەڕی لێ ترسان و، ئەوپەڕی بە گەورەگرتن و، ئەوپەڕی مل بۆ کەچکردن و، ئەوپەڕی پشت

پێ بەستنە، ئەوانە دەبێ تەنیا بۆ خوابن و، ڕکووع و، سەجدەو، نوێژو، تاعەت و، ڕۆژووگرتن و، تەواف و، نەزرو، قوربانیی و، سوێند پێ خواردن و ... هتد، دەبێ تەنیا پێشکەش بەخوا بکرێن و تەنیا بۆ خوا ئەنجام بدرێن.

بەرنامەکان (**شرائع**)یش: واتە: ئەو یاساو دەستوورانەی کە ژیانی کۆمەڵگایان پێ ڕێکدەخرێ، لەهەموو بوارەکانی: تاکیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسیی و، ئابووریی و، جەنگ و، ئاشتیی و، پەیوەندییەکان دا، دەبێ تەنیا لە خواوە وەربگیرێن، ئەو کاتە ئەو کۆمەڵگایە، مانای وایە: تەنیا خوای پەرستوە ﷻ، ئنجا ئێمە لە کۆتایی تەفسیری سووڕەتی (**یوسف**)دا، بە درێژیی قسەمان کردوە دەربارەی: تەنیا خواپەرستیی و خۆپاراستن لە پەرستنی غەیری خوا، کە شیرکە، بۆیە لێرەدا ناچینەوە سەر ئەو بابەتە، بەڵام لێرەدا پێویستە ئەوە بخەینەڕوو، کە وشەی (**قضی**) لە زمانی عەرەبییدا و لە بەکارهێنانی قورئاندا، بە شەش مانایان بەکارهاتوە:

یەکەم: (الْقَضَاءُ بِمَعْنَى الأَمْرِ): بە مانای فەرمان کردن، وەك: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ﴾، واتە: پەروەردگارت فەرمانی کردوە، کە جگە لەو نەپەرستن.

دووەم: (الْقَضَاءُ بِمَعْنَى الخَلْقِ): بە مانای دروستکردن و بەدیهێنان، وەك لە سووڕەتی (**فصلت**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ ...﴿١٢﴾﴾، واتە: خوا حەوت ئاسمانی دروستی کردن (هێنانیە دی و تەواوی کردن) لە دوو ڕۆژاندا، {واتە: بە دوو قۆناغ}.

سێیەم: (**الْقَضَاءُ بِمَعْنَى الحُكْمِ**)، بە مانای داوەریی و بڕیاردان، وەك لە سووڕەتی (**طه**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿فَٱقْضِ مَآ أَنتَ قَاضٍ ...﴿٧٢﴾﴾، ئەو جادووگەرانەی کە فیرعەون کۆی کردبوونەوە بۆ دژایەتیی مووسا، دوای ئەوەی موعجیزەکەی مووسا دەبینن و، دەزانن کە ئەوە موعجیزەیە و لە خواوە هاتوە بە مووسا دراوە و، لە جۆری سیحر نیە و مسوڵمان دەبن، فیرعەون هەڕەشەیان لێدەکات کە دەست و پێی ڕاست و چەپیان ببڕێ و، بە گلۆپکی دار خورمایان هەڵبواسێ، پێی دەڵێن: ﴿فَٱقْضِ مَآ أَنتَ قَاضٍ﴾، واتە: هەرچی بڕیاری لەسەر دەدەی، بڕیاری لەسەر بدە، واتە: بێ منەت بە، چی دەکەی، بیکە، چی بڕیار دەدەی، بڕیار بدە، کەواتە: لێرەدا وشەی (**قضی**) بە مانای بڕیاردان و حوکم کردنە.

چوارەم: (الْقَضَاءُ بِمَعْنَى الفَرَاغِ): لە قورئاندا بە مانای: ئەنجامدان و لێبوونەوە لە شتێکیش دێ، لە چەند شوێنێکی قورئاندا دەتوانین نموونەی بۆ بێنینەوە، بۆ وێنە:

أ - له سووڕەتی (**البقرة**) (٢٠٠)دا، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ ﴾، واته: هەرکات پەرستشەکانی حەجتان تەواو کردن، (**قضیتم**) واته: (**أكملتم أو أتممتم**) تەواوتان کردن، لێبوونەوە.

ب - له سووڕەتی (**الجمعة**)دا دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ ... ﴿١٠﴾ ﴾، (**قضيت الصلاة يعني: أدِّيت الصلاةُ، أو أُكملت الصلاةُ، أو أُتِمَّت الصلاةُ**) یانی: نوێژەکه کرا، یان تەواو کرا، یان: کۆتایی هات.

ج - هەروەها له سووڕەتی (**یوسف**) (٤١)دا، دوای ئەوەی یوسف ﷺ تەعبیری دوو خەونەکه بۆ دوو هاوەڵە زیندانییەکەی دەکات، دوایی دەڵێ: ﴿ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾ ﴾، واته: ئەو کارەی که ئێوه لەبارەیەوە پرسیارتان دەکرد، کۆتایی هات و، تەواو بوو، واته: ئەوە خەونەکەم بۆ تەعبیر کردن و، کارەکه تەواو بوو.

پێنجەم: (**القَضَاءُ بِمَعْنَى الإِرَادَة والمشيئة**): به مانای ویستن و خواستن، وەك له سووڕەتی (**آل عمران**)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ ...إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ ﴾، واته: هەرکات خوا کارێکی ویست، بەس پێی بفەرمویٚ: ببه، دەبێ.

شەشەم: (**القَضَاءُ بِمَعْنَى العَهْدِ**): واته: ڕاسپاردن، وەك له سووڕەتی (**القصص**)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ... ﴿٤٤﴾ ﴾، واته: تۆ لەلای ڕۆژئاوا نەبووی کاتێك که ئێمه ئەو کارەمان به مووسا ڕاگەیاند و پێمان سپارد، لێرەدا (**قَضَيْنَا يَعْنِي: عَهِدْنَا**)، کاتێك که ڕامان سپارد و پێمان ڕاگەیاند، وەسیەتمان بۆ کرد.

ئەمە تەفسیری (**القرطبي**)[1] هێناویەتی و تەفسیرەکانیش ئاماژەیان پێکردوه و، لەوانەیە (**قضى**) بە مانای دیکەش، هاتبێ.

---

(١) الجامع الأحكام القرآن. ج١٠ ص٢٣٧.

مەسەلەی سێیەم:

هەروەها پەروەردگارت فەرمانی کردوە و، بڕیاری داوە، کە ئەوپەڕی چاکە لەگەڵ باب و دایکدا بکەن و، هەرکات لەلات کەوتنە تەمەنەوە، یەکێکیان یان هەردووکیان تەنانەت وشەیەکی ناخۆشیشیان پێ مەڵێ و، تێیان مەخوڕە و، بەڕێزەوە بیاندوێنە و باڵی میهرەبانییان بۆ شۆڕبکەو، بڵێ: پەروەردگارم! وەك چۆن منیان بە گچکەیی پێ گەیاندوە، بەزەییت پێیاندا بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾ ﴾.

کە ئەم دوو ئایەتە ڕەوشتەکانی: سێیەم و چوارەم و پێنجەم و شەشەم و حەوتەم و هەشتەم، دەگرنە خۆیان، بە تێکەڵیی: هەم لە ڕەوشتە چاکەکان، هەم لە خووخدە خراپەکان، کە ئێمە پێشتر پۆلێنمان کردن بۆ دوازدە بە دوازدە (١٢ - ١٢).

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴾، ئەمە دەگێڕدرێتەوە و بادەدرێتەوە بۆ ئەوەی پێشێ: ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴾، (**يَعْنِي وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَنْ تُحْسِنُوا بالوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا**)، واتە: پەروەردگارت فەرمانی کردوە کە: لەگەڵ باب و دایکتاندا چاکەکاریی بکەن، چاکەکاریی بکەنە پیشە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴾، بەبێ (ب) دەگونجا خوا بفەرموێ: (**وَأَحسِنُوا إِلى الوالِدَينِ إِحْسَاناً**)، بەڵام لێرەدا کە بە (ب) تەعەددای کردوە، ئەمە مانای لوتفی خراوەتە نێو، وەك لە سوورەتی (**يوسف**)دا، یوسوف عليه السلام دەفەرموێ: ﴿ وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ ...﴿١٠٠﴾ ﴾ بێگومان خوا چاکەی لەگەڵ کردم {بەڵام لێرەدا (**أحسن**) وشەی لوتفیشی خراوەتە نێو} واتە: چاکەی لەگەڵ کردم و میهرەبانیی و لوتف و پەنهانکاریی لەگەڵ مندا ئەنجامدا، کاتێك کە منی لە زیندان دەرهێنا.

لێرەشدا: ﴿ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ﴾، یانی: چاکەیان لەگەڵدا بکەن و لەگەڵیشیاندا بە لوتف بن، بۆیە وشەی (**إحسان**) بەرکاری خواستوە و گواستوویەتەوە بۆ بەرکار.

٢)- ﴿ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا ﴾، هەرکات لەلای تۆ کەوتنە تەمەنەوە و بەساڵدا چوون، یەکێکیان، یان هەردووکیان.

وشەی (**إمَّا**) لە ئەسڵدا (**إن مَا**)یە، بەڵام تێکدا دەغم کراون، تێکهەڵکێش کراون.

﴿ إِمَّا يَبْلُغَنَّ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**إمّا يَبْلُغانِّ**) کە هەر یەك مانایان هەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا ﴾، لێرە خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (**إمَّا يَبْلُغَانِّ عِنْدَكَ الكِبَرَ**)، واتە: هەردووکیان، بەڵام بۆچی فەرموویەتی: ﴿ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا ﴾؟ پسپۆڕانی زمان دەڵێن: ئەمە مانای گرنگیی پێدان دەگەیەنێ، واتە: ئەگەر یەکێکیان بە تەنیا، ئنجا بابە یان دایکە، یاخود هەردووکیان پێکەوە، لەلای تۆ کەوتنە تەمەنەوە، یانی: خوای پەروەردگار دەیەوێ پێمان بفەرموێ: لە هەموو حاڵەتەکاندا، چ لە حاڵەتێکدا کە باب بە تەنیا لای تۆ دەکەوێتە تەمەنەوە، چ لە حاڵەتێکدا کە دایك دەمێنێتەوە لەلای تۆ دەکەوێتە تەمەنەوە، چ لە حاڵەتێکدا کە هەردووکیان پێکەوە لەلای تۆ دەکەونە تەمەنەوە، ئەی مرۆڤ! تۆش کوڕی، یان کچی، باب و دایکت کە لەلای تۆ کەوتنە تەمەنەوە، تۆ لە خزمەتیان دابە، لەلای تۆ، واتە: تۆ بە خێویان بکە و سەرپەرشتییان بکە و وێڵیان مەکە، بەڵکو لەگەڵیاندابە و لە خزمەتیاندا بە، مەگەر خۆیان ئارەزوومەندی ئەوە بن ماڵیان جیابێ، ئەگەرنا تۆ هەر لە خزمەتیان دابە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ عِندَكَ ﴾، واتە: لەلای تۆ، یانی: تۆ هەر لەگەڵیان دابەو لە خزمەتیاندا بە! دوایی باسی دەکەین، کە دەبێ چۆنیان مامەڵە لەگەڵدا بکات؟ لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ﴾، (**الوالدين**) دیارە (**ال**) تەعریفی لەسەرە، ئەو ناساندنەش بۆ جینسە (**للإستغراق**)، کەواتە: (**والدين**) بەبێ (**ال**)ی تەعریف، واتە: باب و دایك و، ئەو وشەیە بابیش و دایکیش دەگرێتەوە، بەڵام کە (**ال**)ی چووە سەر، واتە: باب و دایکی تاك تاکی مرۆڤەکان، واتە: ئەی ئەو مرۆڤانەی کە خوا دەتاندوێنێ! بە پیاوو ئافرەتەوە، ئەگەر هەرکام لە ئێوە، باب و دایکی هەردووکیان، یان یەکێکیان، لەلای کەوتنە تەمەنەوە، لە کاتێك دا کە خۆی لە خزمەتیان دایە.

٣)- ﴿ فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ ﴾، تۆ ئۆففیان پێ مەڵێ، (**أُفّ**) پێشتر باسمان کرد (أف: **إسم فعل مضارع، أي: أتضَجَّر**)، واتە: من بێزارم، نارەحەتم.

ئەمە بەسێ جۆر خوێندراوەتەوە:

أ- خوێنراوەتەوە:(أُفٍّ).

ب- خوێنراویشەتەوە:(أُفَّ).

ج- خوێنراویشەتەوە:(أُفٌّ)، بەڵام زیاتر بە (أُفٍّ) خوێنراوەتەوە، یانی: من ناڕەحەتم و بێزاریی دەردەبڕم، {ئەوەیان پێ مەڵێ}.

٤)- ﴿وَلَا تَنْهَرْهُمَا﴾، دەڵێ: (النَّهرُ: الزَّجرُ، وَنَهَرَهُ وَانْتَهَرَهُ أَي: زَجَرَهُ)، واتە: (نَهر) و (زَجر) مانایان لێك نزیکە، واتە: تێوەخوڕین و لێ تووڕە بوون، قسەی توند لەگەڵ کردن.

یانی: قسەی توندیان لەگەڵ مەکە، تێیانەوە مەخوڕە.

٥)- ﴿وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾، قسەیەکی بەڕێزو حورمەتیان لەگەڵدا بکە.

وشەی (كريم) (الكريم من كلِّ شيء: الرفيع في نوعه، أو المَرْضِيُّ المحمود)، واتە:(كريم) لەهەر شتێکدا واتە: باشترین لەجۆری خۆی، بۆ نموونە:

١- ئەگەر بفەرموێ: ﴿مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ۝٧﴾ الشعراء، واتە: لەهەر ڕووەکێك کە زۆر بەرهەمدارە.

٢- بەڵام (وجْهٌ كريم)، واتە: ڕوویێکی جوان.

٣- ﴿كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ۝٢٩﴾ النمل، واتە: کتێبێك کە زۆر بەخشندەیەو زانیاریی بە خوێنەرەکەی دەبەخشێت.

لێرەشدا (كريم) واتە: پەسەند کراوو ستایشکراو، یانی: قسەیەکی پەسەند کراوو ستایشکراوو باشیان لەگەڵدا بکە

٦)- ﴿وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ﴾، باڵی میهرەبانییان بۆ شۆڕ بکە، ﴿جَنَاحَ﴾، واتە: باڵ، ﴿ٱلذُّلِّ﴾، واتە: ملکەچیی، ﴿وَٱخْفِضْ﴾، واتە خواری بکەوە و شۆڕی بکەوە و، بەرزی مەکەوە.

بەڵام کە باڵی ملکەچییان بۆ شۆڕ دەکەی، دەبێ هاندەرەکەت چی بێ؟

٧)- ﴿مِنَ ٱلرَّحْمَةِ﴾، دەبێ لەڕووی بەزەییەوە بێت، (من الرحمة):(من إبتدائية أي الذُّلُّ الناشئي عن الرحمة، لا من الخوف والمداهنة)، واتە: ئەو باڵ شۆڕکردنی میهرەبانییە، با لە بەزەییەوە بێت، باڵە شۆڕەیەك کە لەبەزەییەوە پەیدا بووە، نەك لە ترسەوە، یاخود لە مامەڵەیەکی ڕووکەشیی و ڕووالەتییانەی بێ ڕووح، لەگەڵ باب و دایکدا!

٨)- ﴿ وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا ﴾، بشڵێ: پەروەردگارم! بەزەییت پێیاندا بێت، لەگەڵیان میهرەبان بە.

٩)- ﴿ كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا ﴾، وەك چۆن منیان بە گچكەیی بەخێوكرد و هەراش كرد.

ئەمە سەرنجمان ڕادەكێشێتەوە بۆ ئەوەی: كە ئەی مرۆڤ ! بزانە هەر وەك ئێستا نەبووی، كە مرۆڤێكی پڕ بەكراسی، بەڵكو بزانە لەچییەوە هاتووی! چۆن سەرەتا دایكت نۆ (٩) مانگ لەسكی خۆیدا هەڵیگرتووی، ژانی پێوە گرتووی و پێتەوە ناڕەحەت بووە، وەك خوای پەروەردگار باسی دەكات، هەروەها دوای قۆناغی كۆرپەیی، بە مەلۆتكەیی چەندە پێتەوە گرفتار بووە، پاشان بابت خەمی لێخواردووی، هەروەها دایكت خەمی لێ خواردووی، پێیان گەیاندووی، هەتا هەراش بووی و گەورە بووی، ئنجا ئێستاش كە ئەوان پێویستییان بەخزمەتی تۆیە، سەردەمی گچكەیی خۆت بەبیر بێتەوە و بۆیان لە پەروەردگارت بپاڕێوە، هەرچی بۆخۆت پێت دەكرێ بۆیان ئەنجام بدە، ئەوەی كە پێشت ناكرێ، لە خوای پەروەردگارت داوا بكە، كە بەزەیی پێیاندابێ و، لەگەڵیان بەكەرەم و بە لوتف بێ.

كورتە باسێک دەربارەی چاكە لەگەڵ دایک و بابدا

ئێمە ئەم كورتە باسە، لە چوار بڕگان دا باس دەكەین:

بڕگەی یەكەم: پێگەو پلەی چاكە لەگەڵ باب و دایكدا، لە قورئان و سوننەتدا:

سەرەتا با بزانین: ئەگەر مرۆڤ لەگەڵ باب و دایكیدا چاك بێ، خزمەتیان بكات و ڕێزیان لێ بگرێ، چ پێگەو پلەیەكی هەیە؟ بێگومان لە ئیسلامدا بایەخێكی زۆر بەڕێزگرتن، چاكە لەگەڵ كردنی دایك و باب دراوە، لە زۆر لە ئایەتان دا خوا ﷻ ئەوەی باس كردوە، هەروەها لە فەرمایشتەكانی پێغەمبەردا ﷺ دیسان ئەوە زۆرە، كە ئێمە وەك نموونە حەوت ئایەت و حەوت فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ دێنین:

أ- حەوت ئایەت لە بارەی پلەوپایە و پاداشتی چاكە لەگەڵ باب و دایك دا:

١)- لە سوورەتی (**الإسراء**) (٢٣)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًا ... ﴾، واتە: پەروەردگارت فەرمانی كردوەو بڕیاری داوە، كە جگە لەو مەپەرستن و، چاكەكاریی لەگەڵ باب و دایكتاندا بكەنە پیشە.

٢)- لە سوورەتی (**النساء**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُشۡرِكُواْ بِهِۦ شَيۡـٔٗاۖ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنٗا ... ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: خوا بپەرستن و، هیچ شتێك مەكەنە هاوبەشی و، لەگەڵ باب و دایكیشتاندا چاكەكاریی بكەنە پیشە.

وەك دەبینین: خوا ﷻ لە دوای پەرستنی خۆی، یەكسەر باسی چاكە لەگەڵ باب و دایكدا دەكات.

٣)- لە سوورەتی (**الأحقاف**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ إِحۡسَٰنًاۖ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ كُرۡهٗا وَوَضَعَتۡهُ كُرۡهٗاۖ وَحَمۡلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهۡرًا... ﴿١٥﴾ ﴾، واتە: مرۆڤمان ڕاسپاردوە، كە چاكە لەگەڵ باب و دایكیدا بكات، دایكی بە زەحمەت هەڵیگرتوە و، بە زەحمەتیش دایناوە، پاشان هەڵگرتنی و لەشیربڕینەوەی، سی (٣٠) مانگی خایاندوە.

کە ئەمە زانایان دەیکەنە بەڵگە، لەسەر ئەوە کە دەگونجێ، کۆرپە تەنیا شەش (٦) مانگ لە سکی دایکیدا بمێنێتەوە و بشژی، واتە: دەڵێن: (أَقَلُّ الحَمْلِ سِتَّةُ أَشْهُرٍ)، کەمترین ماوەی کۆرپە لە سکی ئافرەتی دوو گیاندا، شەش مانگە.

٤)- لە سوورەتی (العنكبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًاۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآۚ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ ﴾، واتە: مرۆڤمان ڕاسپاردوە کە چاکە لەگەڵ باب و دایکیدا بکات.

(حُسْنًا) یانی: (أَحْسِنْ مَعَهُمْ حُسْنًا)، چاکەیان لەگەڵدا بکە چاکەی تێروتەواو، ئەوەی پێشێ کە فەرمووی: (إِحْسَانًا) کە هەریەك واتایان هەیە، بەڵام (إِحْسَان) چاوگە و (حُسْن) ناوە.

٥)- لە سوورەتی (لقمان)دا دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِي وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَيَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ ﴾، واتە: هەروەها مرۆڤمان ڕاسپاردوە سەبارەت بە باب و دایکی، دایکی بێ هێزیی لەسەر بێ هێزیی هەڵیگرتوە.

واتە: تاکو ئەو منداڵە لە منداڵدانی سکی دایکیدا گەورەتر دەبێ، بێگومان لە وزەو هێزو پێزی دایکی، ئەو منداڵە پێدەگات، بۆیە تاکو منداڵەکە هەراشتر دەبێ و، کۆرپەکە لەسکی دایکی دا گەورتر دەبێ، دایکی بێ هێزتر دەبێ، ﴿ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيْنِ ﴾، دوایش لەشیرگرتنەوەیشی لە ماوەی دوو ساڵاندا، ﴿ أَنِ ٱشْكُرْ لِي وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَيَّ ٱلْمَصِيرُ ﴾، (خوا ڕایسپاردوە و دەفەرموێ:) سوپاسگوزاریی بۆ من بکەو، بۆ دایك و بابیشت بکە و سەرەنجام بۆ لای منە، واتە: دێنەوە لای من داخۆ چۆن لەگەڵ باب و دایکتاندا مامەڵەتان کردوە؟!

ئەم ئایەتەی سوورەتی (لقمان) کە دەفەرموێ: لە شیربڕینەوەی منداڵ (فِصال) لە دوو ساڵیدا دەبێ، واتە: شیر پێدانی منداڵ، لای زۆرییەکەی دەبێ دوو ساڵان بخایەنێ و، ئایەتەکەی سوورەتی (الأحقاف)یش کە دەفەرموێ: ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ﴾، هەڵگرتنی لەسکدا و ماوەی شیر پێدان و لێبڕینەوەشی، لە ماوەی سی (٣٠) مانگدا. کەواتە: دوو ساڵ کە دەکاتە بیست وچوار (٢٤) مانگ لە سی (٣٠) مانگەکە دەربکە، دەمێنێتەوە (٦) مانگ (٣٠ - ٢٤=٦)، کەواتە: لای کەمی دووگیانیی (حَمْل) شەش مانگە و دوو ساڵ (٢٤ مانك)یش شیر پێدان، دەکاتە سی (٣٠) مانگ.

٦)- لە سووڕەتی (البقرة)دا، دەفەرمویّ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا ..... ﴿٨٣﴾ ﴾، واتە: یادبکەوە! کاتێك پەیمانی پتەومان لە وەچەی ئیسرائیل وەرگرت (لە جوولەکە)، کە جگە لە خوا ناپەرستن و لەگەڵ باب و دایکیشتاندا چاك دەبن، چاکەکاریی بکەنە پیشە.

٧)- لە سووڕەتی (الأنعام)دا، دەفەرمویّ: ﴿ قُلْ تَعَالَوْا۟ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ۖ أَلَّا تُشْرِكُوا۟ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ... ﴿١٥١﴾ ﴾، واتە: بڵێ: وەرن! ئەوەی خوای پەروەردگارتان لێی قەدەغە کردوون، بە سەرتاندا بخوێنمەوە: هیچ شتێك مەکەنە هاوبەشی خوا، {ئەوە قەدەغەیە} ﴿ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ﴾، لەگەڵ باب و دایکتاندا چاکەکاریی بکەنە پیشە و خۆتان بپارێزن لە پێچەوانەی چاکەکاریی، کە بریتیە لە هێشاندنی دڵی دایك و باب (**عقوق الوالدين**) و بێ فەرمانیی کردنیان و دڵ ڕەنجاندنیان.

شایانی باسە: ئێمە لە بەرگی پێنجی ئەم تەفسیرە {تەفسیری سووڕەتی (**الأنعام**)}دا، بە درێژیی باسی ئەو ئایەتانەمان کردوە، کە ئەو دە (١٠) ئەرکەیان گرتوونە خۆیان، کە پێیان دەگوترێ: (**الوَصَايَا العَشْر**) دە وەسیەتەکان، لەوێدا بەدرێژیی قسەمان لێ کردوون.

ب- حەوت فەرموودە دەربارەی پلە وپایە و پاداشتی چاکە لەگەڵ باب و دایك دا:

١)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلى اللَّهِ؟ قَالَ: الصَّلاةُ عَلى وَقْتِها، قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: ثُمَّ بِرُّ الْوالِدَيْنِ، قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: الْجِهادُ في سَبيلِ اللَّهِ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٢٧٨٢، وَمُسْلِمٌ: ١٣٧).

واتە: یەکێك لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە و، دەڵێ: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد: کام کردەوە لەلای خوا خۆشەویسترە؟ فەرمووی: نوێژ لە کاتی خۆیدا، گوتی: ئەدی دوای ئەوە؟ فەرمووی: چاکە لەگەڵ باب و دایکان، گوتی: دوای ئەوە؟ فەرمووی: تێکۆشان لەڕێی خوادا.

چەمك واتای وشەی (بِرُّ الوالدين):

(البِرُّ: ضِدُّ العُقُوقِ، وَكَذَا «الْمَبَرَّةُ» بَرِرْتُ وَالِدَيَّ أَبَرُّهُ، فَأَنَا بَرٌّ وَبارٌّ، والجمع: بَرَرة وأبرار) واتە: (بِرّ) پێچەوانەی (**عقوق**)ە، (**عقوق**) واتە: هێشاندنی دڵی باب و دایك و ڕێزیی بەرانبەر کردنیان، (مَبَرّة) و (بِرّ) هەردووکیان بە مانای چاکەکارییـن، دەگوترێ:

(بَـرِرْتُ وَالِـدَيّ)، واتـە: لەگـەڵ بـاب و دایکمـدا چاکـەکار بـووم، یـان (بَـرِرتُ والِـدي) لەگـەڵ بابـم دا چـاك بـووم، (أبَـرُّه) واتـە: چاکـەی لەگەڵـدا دەکـەم، (بَـرّ وبـارّ) هەردووکیـان واتـە: چاکـەکار، (بَـرّ) بـە (بَـرَرَة) کۆدەکرێتـەوە و، کـۆی (بارّ)یـش بریتیـە لـە (أبْـرَار).

٢)- {عَنْ عَبْدِ اللَّه بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَاسْتَأْذَنَهُ فِي الجِهَادِ. فَقَالَ: «أَحَيٌّ وَالِدَاكَ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ»} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٠٠٤، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٤٩).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەمـڕی کـوڕی عـاص خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ، دەڵـێ: پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەر ﷺ داوای مۆڵـەتی لێکـرد، بچـێ بـۆ جەنـگ و جیهـاد، فەرمـووی: بـاب و دایکـت زینـدوون؟ گـوتی: بەڵـێ، فەرمـووی: بچـۆ تێکۆشـانەکە لەخزمـەت ئەوانـدا بکـە.

واتـە: خزمـەتی ئـەوان بکـە بـۆ تـۆ بـە چوونـە جەنـگ و جیهـاد دادەنـرێ، ڕەنگـە بـاب و دایکەکـەی، پیـر بـوو بـن، بەتەمـەن بـوو بـن، هـەر ئـەو کوڕەشـیان بووبـێ، خزمەتیـان بـکات، ئنجـا ئـەو جەنـگ و جیهـادەش، پـەکی لەسـەر ئـەو نەکەوتـوە، حاڵەتێـکی دەنگـدانی گشـتی (**النُّفیر العـام**) نەبـووە، بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ مۆڵـەتی داوە، چونکـە: هەرکاتێـك ئەرکێـکی تایبـەت (**واجـب عینـي**) هەبـێ، واتـە: فەرزێـك کـە پـەکی لەسـەر شەخسـێك بـە تایبـەت کەوتـوە، دەبـێ ئـەو واجبـە تایبەتییـە جـێ بەجـێ بـکات و، نەچـێ بـۆ ئەنجـام دانی ئەرکێـکی گشـتی، چونکـە لـە کاتێـك دا: ئـەرکی گشـتی و ئـەرکی تایبـەتی تێـك دەگیرێـن، ئەرکـە تایبەتییـەکان پێشـدەخرێن، مەگـەر لـە هەنـدێ حاڵـەتی دەگمەنـدا.

٣)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: إِنِّي جِئْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْهِجْرَةِ، وَلَقَدْ تَرَكْتُ أَبَوَيَّ يَبْكِيَانِ، قَالَ: «ارْجِعْ إِلَيْهِمَا فَأَضْحِكْهُمَا كَمَا أَبْكَيْتَهُمَا»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٦٩٠٩، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢٥٢٨، وَالنَّسَائِيُّ: ٤١٦٣، وَابْنُ مَاجَهْ: ٢٧٨٢، وَالحَاكِمُ: ٧٢٥٥، وَقَالَ: صَحِيحُ الإِسْنَادِ، وَابْنُ حِبَّانَ: ٤١٩).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەمـڕی کـوڕی عـاص (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەر ﷺ گوتـی: هاتـووم بەڵێنـت پێـدەدم کـۆچ بکـەم {لـە شـوێنێك بـووە دەبووایـە کـە کـۆچ بـکات بـۆ مەدینـە} بـەڵام بـاب و دایکیشـم بەجێهێشـتوون، بەگریانـەوە {ئنجـا کاتێـك پێغەمبـەر ﷺ زانـی بـاب و دایـکی بـەو شـێوەیە بەجـێ هێشـتوون}، فەرمـووی: بگەڕێـوە بـۆ لایـان، وا بکـە بیانهێنیـە پێکەنیـن، وەك چـۆن واتکـردوە بیانهێنیـە گریـان.

هەڵبەتە مەبەستی ئەوە نەبووە واز لە کۆچکردنەکەی بێنێ و بگەڕێتەوە! نەخێر، بەڵکو مەبەستی ئەوە بووە: وەك چۆن دڵت ناڕەحەت کردوون، بە هۆی کۆچکردنەکەتەوە، بگەڕێوە بۆ لایان و دڵیان خۆش بکە و بیانهێنە پێکەنین.

کەواتە: فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ دەبێ بە سەلیقەی باش سەرنج بدرێن.

٤)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ»! قِيلَ: مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ وَالِدَيْهِ عِنْدَ الْكِبَرِ أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا، ثُمَّ لَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٨٥٣٨، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٥١).

ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: لووتی لە ئەرزێ بچەقێ، ئنجا لووتی لە ئەرزێ بچەقێ، ئنجا لووتی لە ئەرزێ بچەقێ، {یانی: لووتی شۆڕبێ، یاخود پەشیمان بێ، ئەوە تەعبیرێکە لە زمانی عەرەبییدا بەکارهاتوە، مەرج نیە مەبەستیان ئەوە بووبێ: لووتی بکەوێتە سەر ئەرزێ، یانی: پەشیمان بێ}، گوترا: کێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ فەرمووی: هەر کەسێك کە فریای باب و دایکی بکەوێ، لە کاتێکدا هەردووکیان یان یەکێکیان کەوتوونەتە تەمەنەوە، (واتە: لە خزمەتیاندابێ)، کەچی نەچێتە بەهەشت.

یانی: هێندە خزمەتیان نەکات و، هێندە دڵیان ڕانەگرێ، کە لە دوای ئیمان و جێ بەجێ کردنی ئەرکە شەرعییەکان، ئەو خزمەتەیان نەبێتە سەربارێك کە بە هۆیەوە بچێتە بەهەشت، ئەگەرنا بێگومان تەنیا بە خزمەتی باب و دایك مرۆڤ ناچێتە بەهەشت، دەبێ ئیمان و عەقیدەشی هەبێ، دەبێ تاعەت و بەندایەتیشی بۆ خوا هەبێ.

بۆیە زۆر جار دەڵێم: دەبێ چاك سەرنجی فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ بدرێ، لێرەدا یانی: کەسێك وێڕای ئیمان و عەقیدەو، ئەنجامدانی ئەرکە شەرعییە تایبەتییەکان و، خۆپاراستن لە قەدەغەکراوەکان، ئەو خزمەتی باب و دایکەشی نەکاتە سەربارێکی کردەوە چاکەکانی و، پێی نەچێتە بەهەشت، ئەوە پەشیمان و زیانبارە.

٥)- {عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ مِنْ أَبَرِّ الْبِرِّ صِلَةَ الرَّجُلِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ، بَعْدَ أَنْ يُوَلِّيَ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٥٧٢١، وَالبُخَارِيُّ فِي الْأَدَب الْمُفْرَد: ٤١، وَمُسْلِم: ٢٥٥٢، وَأَبُو دَاوُد: ٥١٤٣، وَالتِّرمِذِيُّ: ١٩٠٣، وَقَالَ: هَذَا إِسْنَاد صَحِيح).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: باشترین چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکدا، بریتیە

لەوە کە دوای ئەوەی بابی دەمرێ، لەگەڵ ئەوانەی کە بابی خۆشیویستون (لەگەڵ دۆست و خۆشەویستەکانی بابیدا) چاکەکار بێ.

یانی: پەیوەندییان لەگەڵ بپارێزێ، بە شێوەیەك لە شێوەکان ڕێزیان بگرێ و لەگەڵیاندا چاکەکار بێ، کە ئەوە بە نسبەت دایکیشیەوە، هەروایە، بەڵام لێرە لەو مەقامەدا تەنیا باسی باب کراوە.

٦)- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا ذَبَحَ الشَّاةَ، فَيَقُولُ: «أَرْسِلُوا بِهَا إِلَى أَصْدِقَاءِ خَدِيجَةَ»} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٦٤٣١).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو کە مەڕێکی سەردەبڕی، بەش بەشی دەکرد و دەیفەرموو: بینێرن بۆ دۆستەکانی خەدیجە.

یانی: دەستە خوشکەکانی و، ئەوانەی کە لەڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ لەگەڵ خەدیجەدا هامووشۆیان هەبووە و دۆستایەتیی و خۆشەویستییان لەگەڵی هەبووە، ئەو بەشە گۆشتانە بۆ ئەوان بەرن، واتە: هەر لەبیری بووە و ئەوەش وەفایە!

مەبەست ئەوەیە کە چاکە کردن لەگەڵ باب و دایك دا، تەنیا لە کاتی ژیانیاندا کورت هەڵنەهاتووە، بەڵکو لە دوای خۆشیان دەگونجێ چاکە لەگەڵ دۆست و خۆشەویستەکانیاندا بکەی، ئەوەش هەر بەشێکە لە چاکەکاریی بەرانبەر بە باب و دایك، هەروەها بۆ هاوسەریش هەروایە، چ ژن بۆ مێردی چ مێرد بۆ ژنی.

٧)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: «مِنَ الْكَبَائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ وَالِدَيْهِ»، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَلْ يَشْتِمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ قَالَ: «نَعَمْ يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ أَبَاهُ، وَيَسُبُّ أُمَّهُ فَيَسُبُّ أُمَّهُ»} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٥٦٢٨، وَمُسْلِمٌ: ٩٠، وَالتِّرمِذِيُّ: ١٩٠٢).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: یەکێك لە گوناهە گەورەکان ئەوەیە کە پیاو قسە بە باب و دایکی خۆی بڵێ! گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! هیچ پیاوێك قسە بە باب و دایکی خۆی دەڵێ، (جنێویان پێ دەڵێ)؟ فەرمووی: بەڵێ! پیاوێك قسە بە بابی پیاوێك دەڵێ، ئەویش قسە بە بابی ئەو دەڵێتەوە و، قسە بە دایکی پیاوێك دەڵێ، ئەویش قسە بە دایکی دەڵێتەوە.

مانای ئەوەیە کە ئەو بووە هۆکاری ئەوەی کە قسە بە باب و دایکی بگوترێ، کەواتە: وەك بۆخۆی پێی گوتبێ وایە.

بڕگەی دووەم: دایك و باب كافریش بن، هەردەبێ چاكەیان لەگەڵدا بكرێ:

ئەمە لە ئایەتەكانی قورئاندا زۆر بە ڕوونیی ڕاگەیەنراوە، بۆ نموونە:

١)- لە سووڕەتی (**العنكبوت**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَآۚ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ٨﴾.

واتە: ئەگەر باب و دایكت هەوڵیان لەگەڵ دای، شتێك بۆ من بكەیە هاوبەش، كە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، بەقسەیان مەكە، گەڕانەوەتان بۆ لای منە، ئنجا هەواڵتان پێدەدەم بەوەی دەتانكرد. واتە: لەوەدا بەقسەیان مەكە، بەڵام لە هیچ شتێكی دیكەدا كە پێچەوانەی شەریعەتی خوا نەبێ و سەرپێچیی خوا تێدا نەبێ، بێ فەرمانییان مەكەو، ناگوێڕایەڵ مەبەو لە قسەیان دەرمەچۆ.

٢)- لە سووڕەتی (**لقمان**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَاۖ وَصَاحِبۡهُمَا فِي ٱلدُّنۡيَا مَعۡرُوفٗاۖ وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ١٥﴾.

واتە: ئەگەر باب و دایكت هەوڵیان لەگەڵدای، (لەگەڵ تۆدا تێكۆشان) شتێك بۆ من بكەیە هاوبەش، كە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، (واتە: نیە) بەقسەیان مەكە، گوێڕایەڵییان مەكە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا {كە نەك هەر كافر و موشریكن، بەڵكو هەوڵ دەدەن تۆش بكەنە كافرو موشریك، تۆ هەر بە چاكە لەگەڵیاندا مامەڵە بكە لە دنیادا} هاوەڵایەتیی باشیان بكە لە ژیانی دنیادا، لە ڕووی ژیانی دنیایی و گوزەرانی دنیاوە، لەگەڵیان باشبە، {یانی: ئەوە كە كافرن و موشریكن، مەیكە بیانووی ئەوەی كە لەگەڵیان خراپ بی} ﴿وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّ﴾، شوێنی ئەوانەش بكەوە كە بۆ لای من گەڕاونەوە، ﴿ثُمَّ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ١٥﴾، دوایی گەڕانەوەتان بۆ لای منە، ئنجا هەواڵتان پێ دەدەم بەوەی دەتانكرد.

لەو بارەوە ئەم فەرموودەیەش دێنین:

٣)- {عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ قَالَتْ: قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي وَهِيَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ قُرَيْشٍ، إِذْ عَاهَدَهُمْ فَاسْتَفْتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي وَهْيَ رَاغِبَةٌ، أَفَأَصِلُ أُمِّي؟ قَالَ: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٢٦٢٠، وَمُسْلِمٌ: ١٠٠٣).

ئەسمائی کچی ئەبوو بەکری صیددیق (کە خێزانی زوبەیری کوڕی عەووامە خوا لێیان ڕازی بێ) دەڵێ: دایکم لەحاڵێکدا کە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوو هات، لەو کاتەدا کە قوڕەیش پەیمانیان هەبوو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ، {واتە: لە ماوەی ساڵی شەشی کۆچیی تاکو هەشتی کۆچیی، لە صوڵحی حودەیبییەوە، تاکو ساڵی هەشتەمی کۆچیی، کە ئازاد کردنی مەککەی تێدا دەبێ}، لەو ماوەیەدا دایکم هات {بەسەردان هاتوە لە مەککەوە بۆ مەدینە}، منیش پرسم بە پێغەمبەر ﷺ کرد گوتم: دایکم هاتوە، ئارەزوومەند بووە بێ بۆلام، {ڕەنگە دیاریی بۆ هێنابێ، وەك لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە} ئایا منیش ڕێزی بگرم و پەیوەندیی لەگەڵ بپارێزم؟ {یانی: منیش دیاریی و خەڵاتی لە بەرانبەردا بدەمێ؟} فەرمووی: بەڵێ، لەگەڵ دایکتدا چاك بە {هەر چەندە هاوبەش بۆ خوا دانەریش بێ}.

(القُرطُبي) دەڵێ: (**وَاخْتَلَفُوا فِي الوَالِدَيْنِ المُشْرِكَيْنِ: هَلْ يخْرُجُ بِإِذْنِهِمَا إِذَا كَانَ الجِهَادُ مِنْ فُرُوضِ الكِفَايَةِ؟ فَكَانَ الثَّوْرِيُّ يَقُولُ: لاَ يَغْزُو إِلاَّ بِإِذْنِهِمَا، وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: لَهُ أَنْ يَغْزُو بغَيْرِ إِذْنِهِمَا قَالَ ابْنُ المُنْذِرُ: وَالأَجْدَادُ آبَاءُ وَالجدَّات أُمَّهَات، فَلاَ يَغْزُو المَرْء إِلاَّ بِإِذْنِهِم، وَلاَ أَعْلَمُ دِلاَلَةً تُوجِبُ ذَلِكَ لِغَيْرِهِم مِنَ الإِخْوَةِ وَسَائِرِ القَرَابَاتِ، وَكَانَ طَاوُسُ يَرَى السَّعيَ عَلَى الأَخَوَاتِ أَفْضَلَ مِنَ الجِهَادِ فِي سَبيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ**)[1].

واتە: زانایان ڕاجیاییان هەیە لە بارەی باب و دایکی هاوبەش بۆ خوادانەرەوە: ئایا ئەگەر جەنگ و جیهاد هاتە پێش، بە مۆڵەتی ئەوان دەچێ؟ لە حاڵێکدا ئەو جەنگ و جیهادە ئەرکێکی گشتی (**فرض الكفاية**) بێ و، نەبووبێتە ئەرکی تایبەت (**فرض العين**)، (**ثوري**) ڕای وابووە بەبێ مۆڵەتی دایك و باب ناچێتە جەنگ و جیهاد، بەڵام (**شافعي**) گوتوویەتی: بەبێ مۆڵەتی ئەوانیش بۆی هەیە بچێتە جەنگ و جیهاد، (**ابْنُ المُنْذِر**)یش گوتوویەتی: باپیرەکانیش حوکمی بابیان هەیە و نەنکەکانیش حوکمی دایکیان هەیە، {واتە: باپیرەکان بابن و نەنەکانیش دایکن، یانی: لە حوکمدا و لەوەدا کە مۆڵەتیان لێ وەرگیرێ، یان لێ وەرنەگیرێ؟} مرۆڤ نابێ بەبێ مۆڵەتی ئەوان {واتە: بەبێ مۆڵەتی باب و

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠ ص٢٤٨.

باپیریش هەروەها دایك و نەنكیش} بچێ بۆ جەنگ و جیهادێك كە (**فرض الكفاية**)یە {واتە: گەر كۆمەڵێك بیكەن لەسەر ئەوانی دیكە لادەچێ} دەڵێ: بەڵام پێم شك نایە و نازانم كە ئەو دەقانە ئەوە بگەیەنن، كە جگە لە باب و دایك و، نەنك و باپیر، خزمانی دیكە ئەو مافەیان هەبێ و، براو خوشك و خزمەكانی دیكە ئەو مافەیان نیە، كە داوای مۆڵەتیان لێ بكرێ بۆ چوون بۆ جەنگ و جیهاد، (**طاووس**)یش كە یەكێكە لە زانایان، دەڵێ: خزمەت كردنی خوشكان، {برایەك كە چەند خوشكێكی هەن، ئەگەر خزمەتیان بكات و سەرپەرشتییان بكات و ئاگای لێیان بێ}، لە چوونە جەنگ و جیهاد لەپێناوی خوادا خێرو پاداشتی زیاترە.

قسەكەیشیم زۆر پێ بەجێیە، بە تایبەتی بۆ كۆمەڵە خوشكێك ئەگەر تەنیا برایەكیان هەبێ، یان دوو برایان هەبن و، پەكیشیان لەسەر خزمەتكردن و سەرپەرشتیی وان كەوتبێ، بە دڵنیایی خزمەتی خوشكەكانیان بكەن و ئاگایان لێیان بێ و سەرافەتیان بكەن باشترە، چونكە ئەو ئەركە بەوان نەبێ، جێ بەجێ ناكرێ، بەڵام ئەركی ئەنجامدانی جەنگ و جیهاد، خەڵكی دیكە هەیە پێی هەڵسێ، بەڵام لە حاڵێكدا كە ئەو جەنگ و جیهادە ئەركی گشتی (**فرض الكفاية**) بێ ، بەڵام ئەگەر بوو بە ئەركی تایبەت (**فرض العين**) لەسەر تاك تاك، ئەو كاتە حوكمەكەی دەگۆڕێ.

بڕگەی سێیەم: لە چاكە لەگەڵ كردندا، دایك مافی زیاترە لە باب:

لەو بارەوە وێڕای ئاماژەی ئایەتە موبارەكەكان، كە لە سوورەتی: (**الأحقاف**) و (**لقمان**) دا ئاماژەیان پێداوە، فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ زۆر جوان نوقتەی تێدا خستۆتە سەر پیتان، بۆ نموونە:

{عَن أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي؟ قَالَ: أُمُّكَ، قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ، قَالَ ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ، قَالَ: ثُمَّ مَنْ: قَالَ: ثُمَّ أَبُوكَ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٥٩٧١، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٤٨).

واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ، (لێی پرسی) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! چ كەسێك مافی زیاترە، باش مامەڵەی لەگەڵدا بكەم (باش هاوەڵایەتیی بكەم)؟ فەرمووی: دایكت، گوتی: دوایی كێ؟

فەرمووی: دوایی هەر دایکت، گوتی: دوایی کێ؟ فەرمووی: دوایی هەر دایکت، (بۆ جاری چوارەم) گوتی دوایی کێ؟ فەرمووی: دوایی بابت.

کەواتە: دەتوانین بڵێین: کە مافی دایك لەسەر منداڵ، لەسەر ڕۆڵەی خۆی، سێ ئەوەندەی مافی بابیەتی، هەڵبەتە ئەوە بە گشتی، ئەگەرنا هەندێ دایکیش هەن، وەك پێویست نین، بەڵام بە گشتی دایکان ئەرك و زەحمەتیان زیاترە لە بە خێوکردنی منداڵدا، جگە لەوەی کە هەر دایك دەتوانێ: منداڵ نۆ مانگ لەسکی خۆیدا هەڵبگرێ، بەڵام دوای ئەوەش زۆربەی دایکان زیاتر ئەرکیان دەکەوێتە سەرشان و ماندووتر دەبن و، زەحمەتی زیاتر دەکێشن بە پەروەردە کردن و بەخێوکردنی منداڵەکانیانەوە، وەك (**حافظ إبراهيم**) لە شیعرێکیدا دەڵێ:

وَالأُمُّ مَدْرَسَةٌ إِنْ أَعْدَدَّتَهَا .... أَعْدَدْتَ شَعْبَاً طَيِّب الأعراق

واتە: دایك قوتابخانەیە، ئەگەر ئامادەی بکەی[1] .... گەلێکی نەجیب زادەت ئامادە کردوە

واتە: دایك دەبێتە هۆی پەروەردە کردنی ڕۆڵەکەی، بە شێوەیەکی چاك و نەجیب، سەرەنجام ئەو گەلە، کە ئافرەتەکان تێیدا باش ئامادە و پەروەردە کراون، ڕۆڵەو وەچەیەکی نەجیب زادە و ڕێك و پێکمان بۆ بەرهەم دێنن.

بڕگەی چوارەم: مەگەر باب و دایك ستەمکاربن، ئەگەرنا ڕۆڵەکان هەر قەرزداریانن:

بەڵێ، منداڵ و ڕۆڵە، هەر بە قەرزداری باب و دایك دادەنرێ، مەگەر بە دەگمەن و بەڕیزپەڕ، جاری وایە بابێك ستەم لە منداڵەکەی خۆی دەکات، یان دایکێك ستەم لە منداڵەکانی خۆی دەکات، ئەوەش کەم و دەگمەنە.

قوڵە نەزیلەکی جێی عیبرەت لە دوو توێی فەرموودەیەك دا:

لەوبارەوە ئەو فەرموودەیە دێنین، کە بەسەرهاتێکیشە و زۆر جێی سەرنجە:

{عَنْ جَابِر بْنِ عَبْدِ اللَّه، قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلى النَّبيّ ﷺ فقَالَ: يَا رَسُول اللَّه! إنَّ أَبي أَخَذَ مَالِي، فَقَالَ النَّبيّ ﷺ للرَّجُل: اذْهَب فَأْتِني بِأَبِيكَ، فَنَزَلَ جبريلُ عليه السلام عَلَى النَّبيّ ﷺ فقَالَ: إنَّ اللَّهَ

---

(١) واتە: ئەو دایك و ئافرەتە، باش ئامادە بکەی.

يُقْرِئُكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ: إِذَا جَاءَكَ الشَّيْخُ، فَسَلْهُ عَنْ شَيْءٍ، قَالَهُ فِي نَفْسِهِ مَا سَمِعَتْهُ أُذُنَاهُ، فَلَمَا جَاءَ الشَّيْخُ، قَالَ لَهُ النَّبِيّ ﷺ مَا بَالُ ابْنِكَ يَشْكُوكَ، أَتُرِيدُ أَنْ تَأْخُذَ مَالَهُ؟ فَقَالَ: سَلْهُ يَا رَسُولَ اللَّه! هَلْ أَنْفَقْتُهُ إِلاَّ عَلَى إِحْدَى عَمَّاتِهِ، أَو خَالاَتِهِ، أَو عَلَى نَفْسِهِ، فَقَالَ النَّبِيّ ﷺ: إِيهِ، دَعْنَا مِنْ هَذَا، أَخْبِرْنَا عَنْ شَيْءٍ قُلْتَهُ فِي نَفْسِكَ، مَا سَمِعَتْهُ أُذُنَاكَ! فَقَالَ الشَّيْخُ: وَاللَّهِ يَا رَسُول اللَّه مَا يَزَالُ اللَّه يَزِيدُنَا بِكَ يَقِيْنَاً، لَقَدْ قُلْتُ فِي نَفْسِي شَيْئَاً، مَا سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ، فَقَالَ: قُلْ، وَأَنَا أَسْمَعُ، قَالَ قُلْتُ:

غَذَوْتُك مَوْلُودًا ومُنْتُكَ يَافِعَاً ... تُعَلُّ بِما أُجْرِي عليك وتَنْهَلُ
إذَا لَيْلَةٌ ضَافَتْك بالسُّقْمِ لَم أَبِتْ ... لسُقْمِكَ إلاَّ باكِيًا أَتَمَلْمَلُ
كَأَنِّ أَنَا الْمَطْرُوقُ دُونَكَ بالَّذِي ... طُرِقْتَ بِهِ دُونِي وعَيْنِيَ تَهْمَلُ
تَخَافُ الرَّدى نَفْسِي عَلَيْكَ وَإِنَّها ... لِتَعْلَم أَنَّ المَوْت وَقتٌ مُؤَجَّلُ
فَلَمَّا بَلَغْتَ السِّنَّ والغَايَةَ الَّتي ... إليْها مَدَى مَا كُنْتُ فِيك أُؤَمِّلُ
جَعَلْتَ جزائِي غِلْظَةً وفَظَاظَةً ... كأنَّك أنتَ المُنْعِمُ الْمُتَفَضِّلُ
فَلَيْتَكَ إذ لَمْ تَرْعَ حَقَّ أُبوَّتِي ... فَعَلْتَ كَمَا الجَارُ المصاقِب يَفْعَلُ
فَأَوْلَيْتَنِي حقّ الجوَارِ وَلَمْ تَكُن ... عَلَيّ بِمَالٍ دُونَ مَالِكَ تَبْخَلُ

قَالَ فَحِيْنَئِذٍ أَخَذَ النَّبِيّ ﷺ بِتَلاَبِيب ابْنِهُ، وَقَالَ: أَنْتَ وَمَالُكَ لأَبِيْكَ} (أَخْرَجَهُ ابن ماجه: ٢٢٩١، وَصَحَّحَهُ الألباني وأحمد شاكر).

واتە: جابیری كوڕی عەبدوڵلا (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! بابم ماڵ و سامانەكەی بردووم (لێی زەوت كردووم)، پێغەمبەر ﷺ بە پیاوەكەی گوت: بابتم بۆ بێنە، جیبریل عليه السلام دابەزیە سەر پێغەمبەر ﷺ و پێی فەرموو: خوا ﷻ سەلامت لێدەكات و پێت دەفەرمویێ: ئەگەر ئەو پیاوە بە تەمەنە هات، لێی بپرسە: شتێكی لە دڵی خۆیدا گوتوە، بێ ئەوەی گوێیەكانی بیبیستن، {واتە: هەر لەبەر خۆیەوە گوتوویەتی، بەبێژە نەیگوتوە، لە دڵی خۆیدا قسەكانی هێناوە و بردوە}، كاتێك پیاوە بە تەمەنەكە هات، پێغەمبەر ﷺ، پێی فەرموو: ئەوە بۆچی كوڕەكەت سكاڵات لێدەكات؟ ئایا دەتەوێ ماڵ و سامانەكەی لێ بستێنی؟ پیاوە بە تەمەنەكەش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، لێی بپرسە: ئایا ئەو ماڵ و سامانەی ئەوم، تەنیا خەرجی یەكێك لە پوورەكانی (واتە: خوشكی بابی)، یان یەكێك لە پلكەكانی (واتە: خوشكی دایكی)، یاخود تەنیا خەرجی خودی خۆی نەكردوە؟

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئێ واز لەوانە بهێنە، هەواڵم پێبدە، شتێکت لەدڵی خۆتدا گوتوە، کە گوێیەکانت نەیانبیستوە؟ (واتە: گوێت پێ نەکردوە)، پیاوە بە تەمەنەکە گوتی: بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بە بەردەوامیی خوا یەقین و دڵنیاییمان لەبارەی تۆوە زیاد دەکات، شتێکم لە دڵی خۆمدا گوتوە، کە گوێیەکانم نەیانبیستوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بیڵێ، منیش گوێ دەگرم، کابرا گوتی: گوتوومە:

غَذَوْتُك مَوْلُودًا ومُنْتُكَ يَافِعاً ... تُعَلُّ بِما أُجْرِي عليك وتَنْهَلُ

واتە: کە تازە لە دایك بووبووی خۆراکم پێدای، کە پێشڕاگەیشتی مەسرەفم کێشای، ئەوەی کە من بۆ تۆم بەدەست دەهێنا، تۆ جار لەدوای جار لێت دەخوارد و لێت هەڵدەهێنجا، (واتە: لە نازو نیعمەتێك دا کە من بۆم فەڕاهەم هێنابووی، تێتدا دەگوزەراند).

إذَا لَيْلَةٌ ضَافَتْك بالسُّقْمِ لَم أَبِتْ ... لسُقْمِكَ إلاَّ باكِيًا أَتَمَلْمَلُ

واتە: ئەگەر شەوێك دەردێك میوانت بووبوایە، من شەوەکەی هەمووی شەو نخوونییم دەکێشاو، خۆم ڕادەژاند، (لە تاوی تۆ).

كَأَنِّي أَنَا الْمَطْرُوقُ دُونَكَ بالَّذِي ... طُرِقْتَ بِهِ دُونِي وعَيْنِيَ تَهْمَلُ

وەك ئەوە کە ئەوەی ئازارەکەی هەیە، من بم، نەك تۆبی، چاویشم فرمێسکی دەڕشت لە تاوی تۆ.

تَخَافُ الرَّدى نَفْسِي عَلَيْكَ وَإِنَّها ... لِتَعْلَم أَنَّ المَوْت وَقْتٌ مُؤَجَّلُ

نەفسم لەوە دەترسا، کە تۆ بمری، هەرچەندە دڵنیاش بووم کە مردن کاتێکی دیاریی کراوی هەیە، {بە ساغیی و نەخۆشیی نیە}.

فَلَمَّا بَلَغْتَ السِّنَّ والغَايَةَ الَّتي ... إليْها مَدَى مَا كُنْتُ فِيك أُؤَمِّلُ

کاتێك گەیشتی بەو تەمەنەو، بەو ئامانجەی کە من هەر چاوەڕێ بووم و، هیوادار بووم پێی بگەی، واتە: ببی بە گەنج و، خاوەن ماڵ و حاڵ و تین و تاقەت.

جَعَلْتَ جزَائِي غلْظَةً وفَظَاظَةً ... كأَنَّك أنتَ المُنْعمُ الْمُتَفَضِّلُ

پاداشتی منت کردە قسە ڕەقیی و دڵ ڕەقیی، وەك ئەوە کە تۆ چاکەت بەسەر منەوە هەبێ و، تۆ منت بەخێو کردبێ!

فَلَيْتَكَ إذ لَمْ تَرْعَ حَقَّ أُبوَّتي ... فَعَلْتَ كَمَا الجَارُ المصاقِب يَفْعَلُ

خۆزگە ئەگەر مافی بابایەتیی منیشت بۆخۆت، ڕەچاو نەدەکرد، هەروەك دراوسێیەك کە ماڵ بەماڵی وەیە، ئاوا ڕەفتارت کردبایە.

فَأَوْلَيْتَني حقّ الجوَارِ وَلَمْ تكُن ... عَلَيّ بِمَالٍ دُونَ مَالِكَ تَبْخَلُ

هەر مافی دراوسێیەتییت لەگەڵ جێ بەجێ کردبام، {واتە: چۆن دراوسێ خواردن دەدات بە دراوسێ و، بەتەنگیەوە دێ و، هاوکاریی دەکات}، هەر وەك دراوسێیەکی باش مامەڵەت لەگەڵدا کردبام و ماڵ و سامانەکەی خۆت لە من نەگرتبایەوەو چرووکیی و ڕژدییت نەنواندبایە.

ئنجا لەوکاتەدا پێغەمبەر ﷺ یەخەی کوڕەکەی گرت و فەرمووی: (**أَنْتَ وَمالُكَ لأَبيكَ**)، واتە: تۆ خۆت و سامانەکەی هی بابتن.

مەسەلەی چوارەم:

پەروەردگارتـان لـە خۆتـان بـەوەی لـە دەروونتاندایـە، زاناتـرە، ئەگـەر ئێـوە چـاك بـن، بێگومـان خـوا، بەرانبـەر بـە زۆر گـەڕاوان بـۆ لای لێبوردەیـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِى نُفُوسِكُمْ ۚ إِن تَكُونُوا۟ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِى نُفُوسِكُمْ ﴾، پەروەردگارتان زاناترە بەوەی لە دەروونتاندا هەیە، واتە: پەروەردگارتان لە خۆتان زاناترە، بەوەی کە لە دەروونتاندا هەیە، یاخود: پەروەردگارتان زاناترە بە ڕەهایی، نەك لە خۆتان، یان لە خەڵکی دیکە، هەر بە ڕەهایی پەروەردگارتان زاناترە بەوەی کە لەدەروونتاندا هەیە.

(**نفوس**)یـش کـۆی (**نَفْـس**)ە، (**نَفْـس**) بـە کوردیـی بـە دەروون مانـا کـراوە، نەفـس هـەر ڕووحـە، بـەڵام دەچێتـە نێـو جەسـتەو، پێـی دەگوتـرێ: (**نفـس**) و لـە دەرەوەی جەسـتە، پێـی دەگوتـرێ: ڕووح، هـەر بۆیـەش ڕووح لـە قورئانـدا، زەم و مـەدح نەکـراوە، چونکـە ڕووح پێـش ئـەوەی بچێتـە نێـو جەسـتە، نـە خێـری لەدەسـت دێ، نەشـەڕ، بـەڵام نەفـس لـە قورئانـدا، هـەم ستایشـکراوە، لـە کاتێکـدا کـە چاکـەکار دەبـێ، هـەم سـەرکۆنەو زەم کـراوە، لەکاتێکـدا کـە خراپـەکار دەبـێ، چونکـە ڕووح دوای ئـەوەی کـە دەچێتـە نێـو جەسـتەوە، بـە هـۆی جەسـتەوە: چاکـەو خراپـەی لـە دەسـت دێ.

کەواتـە: ﴿ بِمَا فِى نُفُوسِكُمْ ﴾، واتـە: لـە چاکـەو لـە خراپـە، هەڵبەتـە ئـەوەش کـە لـە دەروونـدا هەیـە، هـەر ئـەو نیازو مەبەسـت و خولیـاو، ئـەو بڕیـارو ویسـتانەن، کـە دوایـی لە ڕێـی زمانـەوە دەردەبڕدرێـن و پاشـان لـە ڕێـی ئەندامەکانـەوە، جـێ بەجـێ دەکرێـن.

٢)- ﴿ إِن تَكُونُوا۟ صَٰلِحِينَ ﴾ : ئەگەر ئێوە چاك بن.

وشـەی (**صالـح**) یـانی: چـاك و پێچەوانـەی (**صالـح**) (**فاسـد**)ە، واتـە: خـراپ، هـەروەك (**مُصْلِح**) واتـە: چاکـەکار، واتـە: کـە شـتێك تێکچووبـێ چـاکی بکاتـەوە، واتـە: چاکسـازیکارو،

(مُفْسِد) واتـە: تێکـدەرو خراپـەکار، ﴿ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ ﴾، واتـە: ئەگـەر ئێـوە ڕاسـت بـن، لـە هەبـوونی نیـازی چاکەکاریـی لەگـەڵ بـاب و دایکـدا.

٣)- ﴿ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا ﴾، بە دڵنیایی ئەو (خوا ﷻ) بۆ زۆر گەڕاوان لێبوردەیە، واتە: ئەگەر ئێوە لە ئەسڵی نیازو مەبەستەکانی خۆتاندا، بەرانبەر بە دایك و بابتان، چاکەکاربن و، بەڕێز بن و، بە خزمەت بن، مەبەستتان بێ چاکەیان لەگەڵدا بکەن، هەر چەندە جار جارە وشەیەکتان لە دەم دەربچێ، یان هەڵوێستێك بنوێنن و، ڕەفتارێکتان لێ بپشکوێتەوە، کە پێچەوانەی ڕێزگرتن و چاکەکردن لەگەڵ باب و دایك بێ، پەروەردگارتان، لەگەڵتان لێبوردەیە، چونکە ئەگەر ئەسڵ ئەوەبێ لەگەڵیاندا چاکەکاربی، ئەگەر شتێکیشت لە پیتە دەربچێ، کەم و کوڕییەك ببێ، ئەوە پەروەردگارتان لێتان ناگرێ، بێگومان هەرکەسێکیش، لە ئەسڵدا چاکەکاربێ، هەرکاتێك هەڵەو کەم و کوڕییەکی بوو، دەگەڕێتەوە بۆلای خوا، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ لِلْأَوَّٰبِينَ ﴾.

پێشـتریش لـە شـیکردنەوەی وشـەکاندا، باسـمان کـرد کـە (آبَ يَئُوبُ أَوْبَاً، يَعْنِي رَجَعَ يَرجِعُ رجُوعَاً)، (آیـب) واتـە: (راجـع)، هەروەهـا (أَوَّاب) یـانی: (رَجَّـاع) کەسـێك کـە زۆر دەگەڕێتـەوە بـۆ لای خـوا.

(الأَوَّابُ: الحَفِيْظُ الَّـذِي إِذَا ذَكَـرَ خطـأَهُ، اسـتغْفَر مِنْـهُ) واتـە: (أَوَّاب) ئـەو پارێزەرەیـە کـە هـەر کاتێـك هەڵـەی خـۆی وەبیـر هاتـەوە، داوای لێبـوردنی بـۆ دەکات.

پێغەمبـەر ﷺ دەربـارەی (أَوَّابين) فەرموویـەتی: {صَـلاَةُ الأَوَّابِينَ حِينَ تَرْمَـضُ الْفِصَـالُ} (أَخْرَجَـهُ مُسْـلِمٌ: ١٧٨٠، عَـنْ زَيْـدِ بْـنِ أَرْقَـم).

واتـە: نوێـژی (أَوّابين) ئـەو کاتەیـە کـە بەچکـە حوشـتر گـەرم دەبـێ و، ناتوانـێ لەسـەر زەوی بـێ، (أَي: إِذَا وَجَـدَ الفَصِيـلُ حَـرَّ الشَّـمْسِ، الرَّمَـضُ: شِـدَّةُ وَقـعِ الشَّـمْسِ عَـلَى الرَّمْـلِ وَغَـيْرِهِ).

ئەوکاتـەی بەچکـە حوشـتر هەسـت بەتینـی گەرمـا دەکات لەسـەر زەوی، ئـەو کاتـەش مەبەسـت کاتی چێشـتەنگاوە، هەڵبەتـە یەکێـك لـە سـیفەتەکانی (أَوّابـين) ئەوەیـە نوێـژی چێشـتەنگاو دەکـەن، بـەڵام ئەسـڵی مانـای (أَوّابـين) ئەوەیـە: ئەوانـەی زۆر بـۆ لای خـوا دەگەڕێنـەوە.

مەسەلەی پێنجەم:

مافی خزم و نەدار و ڕێبوارانیش بدە، بەڵام دەستبڵاویی و هەڵە خەرجیی و سامان بەفیڕۆدان مەکە، چونکە سامان بەفیڕۆدەران برای شەیتانانن، شەیتانیش بەرانبەر بە پەروەردگاری ناسوپاس بوو:

وەك ڕیزبەندیی سیفەت و ئاکارە پەسندو ناپەسندەکان، ئەم مەسەلەیە سیفەتەکانی: نۆیەم و دەیەم و یازدەیەم و دوازدەیەم، دەگرنە خۆیان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ۖ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾، دوای ئەوەی خوا ﷻ باسی ماف پێدانی باب و دایکانی کرد، ئنجا دەفەرموێ: هەروەها مافی خزمانیش بدە، (**الإِيْتَاءُ: الإِعْطَاءُ، وَهُوَ حَقِيْقَةٌ فِي إِعْطَاءِ الأَشْيَاءِ وَمَجَازٌ شَائِعٌ فِي التَّمْكِينِ مِنَ الأُمُورِ المَعْنَوِيَّةِ، كَحُسْنِ المُعَامَلَةِ وَالنُّصْرَةِ**).

کە دەفەرموێ: (**وَءاتِ**) ئەوە کرداری فەرمان (**فِعْل الأَمْر**)ە، واتە: بدە، ئنجا وشەی (**إِيتاء**) بریتیە لە بەخشین کە حەقیقەتە لە بەخشینی شتاندا و مانای مەجازییشی هەیە، لە ڕووی مەعنەوییەوە، کە بریتیە لەوەی تۆ کەسێك وا لێبکەی، بەهرەمەند بێ لە شتێك.

﴿ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ ﴾، (**ذَا**) واتە: خاوەن (صاحب)، (**القُرْبَى**) واتە: نیزیکیی، (**صَاحِبُ القَرَابَة**)، واتە: ئەوەی خاوەن نیزیکییە لە تۆ، مافی خۆی پێ بدە، کە بریتیە لە خزمان.

لێرەدا بە گشتی خوا ﷻ دەفەرموێ مافی خزمان بدە، بەڵام لە ئایەتەکانی دیکەداو، لە کۆی قورئانداو، لە فەرمودەکانی پێغەمبەردا ﷺ، پاشان زانایان بە هەڵهێنجان لە قورئان و سوننەت دا، ڕیزبەندییان کردوە بۆ خزمانیش کە کێ لە پێش کێیە؟! هەروەها ئەو خزمانەی کە میرات دەگرن، ئەوانیان پلە بەندیی کردوە، بەڵام لێرەدا بەگشتی دەفەرموێ: مافی خۆیان بدە بە خزمان.

٢)- ﴿ وَٱلۡمِسۡكِينَ ﴾، هەروەها نەداریش مافی خۆی پێبدە.

کاتی خـۆی لـە تەفسـیری سـوورەتی (التوبـة) (٦٠)دا، باسـمان کـردوە، لـە تەفسـیری ئـەو ئایەتـەدا کـە بـاسی (الصَّدَقَات) دەکات، کـە (فقیر) کەسێکە هیچـی نەبـێ پێـی بـژی و، (مسکین) کەسـێکە شـتێکی هەیـە، بـەڵام بـەشی بەڕێوەچـوونی نـاکات، بـەشی ژیـان و گـوزەرانی نـاکات، بۆیـە مـن وشـەی (فقـیر)م بـە (هــەژار) لێکداوەتـەوە و، وشـەی (مسکین)یشـم بـە (نـەدار) لێـك داوەتـەوە، دەشـگونجێ پێچەوانەکـەی تـەواو بـێ، وەك هەندێـك لـە زانایـان دەڵێـن: بـە پێچەوانـەوە: (مسـکین) ئەوەیـە کـە هیچـی نەبـێ و (فقـیر) ئەوەیـە کـە شـتێکی هەبـێ، لـە ڕووی زمـانی کوردییشـەوە: دەگونجـێ بڵێـی: نـەدار ئـەو کەسـەیە کـە هیچـی نیـە و، هـەژار بـە مانـای (مسـکین)ە، بـەڵام بـە هـەر حـاڵ، مـن وام دانـاوە: فقیـر: هـەژار مسـکین: نـەدار.

٣)- ﴿ وَٱبۡنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، هەروەها هاوکاریی کوڕی ڕێگا بکە، واتە: ڕێبوار، ئەو ڕێبوارەی پەکی کەوتوە و لەڕێیەدایە و، لە ماڵ و خزم و کەس و کار و نیشتیمانی خۆیشی دوورە و پێویستیی بە هاوکارییە، کە کاتی خۆی، ئەوە زەقتر بووە، سەفەرو هاتوچۆ هەروا ئاسان نەبووە و، کەسانێك هەبوون، کە چوونە سەفەری دوور، ئەو سەروەت و سامانەی کە پێیان بووە، یان نەیانماوە و خەرجیان کردوە، یان لێیان ستاندوون، ڕێگر لێیان ستاندوون و ڕووتیان کردوونەوە، یاخود لێیان بزر بووە، یاخود وڵاخەکەیان کە هۆی هاتوچۆیان بووە، مردوە، یان بە هەرحاڵ بە شێوەیەك لە شێوەکان بەدەستیانەوە نەماوەو، پێویستییان بە هاوکاریی بووە، کە ئێستاش ئەو حاڵەتە هەر هەیە، بۆیە خوا ﷻ ڕێبواریشی خستۆتە ڕیزی نەدار و خزمانەوە، کە دەبێ هاوکاریی بکرێن.

٤)- ﴿ وَلَا تُبَذِّرۡ تَبۡذِيرًا ﴾، واتە: هەروەها بە دەستبڵاویی، دەستبڵاویی مەکە، (التَّبْذِيرُ: التَّفْرِيقُ وَاسْتُعِيرَ لِكُلِّ مُضَيِّعٍ مَالَهُ)، وەك پێشتریش گوتمان (تَبْذِيْر)، واتە: بڵاوکردنەوەو پەرش و بڵاوکردن، کە لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ بەزایەدانی ماڵ و سامان.

کەواتـە: (مُبَـذِّرْ)، هەرکەسـێکە ماڵـی خـۆی زایـە دەکات، یـانی: کەلێنـی پێناگـرێ، کاتـێ خەرجـی دەکات و، هەڵـە خەرجیـی دەکات.

٥)- ﴿ إِنَّ ٱلۡمُبَذِّرِينَ كَانُوٓاْ إِخۡوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾، بە دڵنیایی ماڵی خۆ بڵاوکەرەوان، هەڵە خەرجان، ماڵی خۆ بەفیڕۆدەران، برای شەیتانانن.

٦)- ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ﴾، شەیتانیش هەر لە دێر زەمانەوە، بەرانبەر بە پەروەردگاری ناسوپاس بووە.

كورته باسێک دەربارەی (تبذير) و (إسراف)

أ- (**تبذير**) یانی: ماڵ و سامانی خۆ دەستبڵاوانه خەرجكردن و، ماڵی خۆ بەفیڕۆدان، (**مُبَذِّرِين**) كەسانێك بەشێوەیەك ماڵی خۆیان خەرج دەكەن، هیچ سوودێكیان پێ ناگەیەنێ.

ب- (**إسراف**) به مانای زێدەڕۆیی كردنه له ماڵ خەرج كردن دا، له شتێكدا كه سوودی هەیه، بۆ وێنه: شتەكه پێویستی به هەزار (١٠٠٠) دیناره، ئەو دەچێ چل هەزار (٤٠٠٠٠) دینار خەرج دەكات، مانای وایه سی و نۆیەكەی زێدەڕۆییه، بەڵام هەزارەكەی جێی خۆی گرتوه.

بـەڵام (**تبذیـر**)، ئەوەیـە كـە هـەر لـە ئەسـڵدا ئـەو مـاڵ خەرجكردنـە سـوودی نەبـێ و، كەڵێنێـك نەگـرێ، مـرۆڤ بـێ هـوودە ماڵەكـەی خـەرج بـكات.

ئنجا دەتوانین بڵێین:

ڕەفتارێـكی وەك: جگـەرە كێشـان، قومـار كـردن - كـە ئـەوە هـەر زۆر لـە پێشـترە - هەروەهـا مـەی خۆریـی و بەكارهێنـانی مـاددە سـڕكەرو سەرخۆشـكەرەكان، ئـەوە هـەر هیـچ، كـە وێـڕای قەدەغـە بوونیـان، ماڵەكـەش كـە تێیانـدا خـەرج دەكـرێ، مـاڵ بەفیـڕۆدان و پـرژ و بڵاوكردنـەوەو هەڵـە خەرجییـە، هەروەهـا هەرجـۆرە مـاڵ خـەرج كردنێـكی دیكـە، كـە هیـچ كەلێنێـك نەگرێ و سـوودی نەبـێ، چ جـای زیانیـشی هەبـێ، ئـەوە هـەر هیـچ! بـەڵام ئەگـەر هـەر زیانیـشی نەبـێ، مـادام سـوودی نەبـێ و كەلێـن نەگـرێ، ئـەوە بـە: (**تبذیـر**) لـە قەڵـەم دەدرێ.

ئنجـا دەپرسـین: بۆچـی خـوا ﷻ لێـرەدا كەسـانێك كـە دەسـت بڵاویـی دەكـەن، كەسـانێك كـە ماڵـی خۆیـان بەفیـڕۆ دەدەن و بەشـێوەیەك خەرجـی دەكـەن، كـە هیـچ سـوودێكیان پـێ ناگەیەنـێ، بـە بـرای شـەیتانی دانـاون؟ دەڵێیـن: چونكه شـەیتانیش بەرانبـەر به خـواو بەچاكەكانی خـوا، ناسوپاسـە، كەسـێكیش ماڵـی خـۆی بەشـێوەیەك خـەرج دەكات، كـە بـە هـەدەری دەدات، لـەو ڕەفتارەیـدا، وەك شـەیتانی كـردوە، ئەویـش ئـەو نیعمەتـەی كه ماڵ و سـامانە، مـادام كەلێنی پێنەگـرت و بەفیـڕۆی دا، مانـای وایـە وەك چـۆن شـەیتان بەرانبـەر بـە چاكـەكانی خـوا ناسـوپاس بـوو، ئەویـش لـە نیعمـەت و چاكـەی مـاڵ و سـامان دا، ناسوپاسـە بەرانبـەر بەخـوا، چونكـە نیعمەتەكـەی خـوا، نادیـدە دەگـرێ و بـە شـێوەیەك مامەڵـەی لەگـەڵ دەكات كـە پێچەوانـەی ڕەزامەندیـی خـواو شـەریعەتی خـواو، بەرژەوەندیـی خـۆی و كۆمەڵگاشـە.

لەوبارەوە چەند فەرموودەیەك دێنینەوە:

یەكەم: {عَن أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ، تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَلٰكِنِ الْمِسْكِينُ الذي لاَ يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ، وَلاَ يُفْطَنُ بِهِ، فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ، وَلاَ يَقُومُ، فَيَسْأَلُ النَّاسَ} (أخرجه مالك: ١٦٤٥، وأحمد: ٩١٢٩، والبخاري: ١٤٠٩، ومسلم: ١٠٣٩، وأبو داود: ١٦٣١، والنسائي: ٢٥٧٢، وابن حبان: ٣٣٥٢).

ئەبوو هورەیرە ﷺ، دەڵێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: نەدار ئەو كەسە نیە كە بەسەر خەڵكەوە دەگەڕێ، پارووی ەك و دوو پاروو، یان خورمایەك و دووخورما، قەناعەتی پێ دێنن و دەیگێڕنەوە، بەڵكو نەدار{ێك باشە چاكەی لەگەڵ بكرێ و هاوكاریی بكرێ}، كەسێكە سامانێكی نیە بێنیازی بكات لە خەڵكی، {واتە: دەوڵەمەندییەكی نیە، بێ نیازی بكات لە خەڵك، كە چاوی لە خەڵك نەبێ}، و هەستیشی پێ ناكرێ، چاكەی لەگەڵ بكرێ و هاوكاریی بكرێ و ناشچێ: داوا لە خەڵك بكات.

كەواتە: كە دەفەرموێ: (**الْمِسْكِينُ الذي لاَ يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ**)، (**مسكين**) هێندە دەوڵەمەند نیە كە سامانەكەی بێ نیازی بكات، ئەمە پشتگیریی ئەو ڕایە دەكات كە دەڵێ: (**مسكين**) ئەو كەسەیە كە شتێكی هەیە، بەڵام پێی بەڕێوەناچێ، بەڵام (**فقير**) ئەو كەسەیە: هیچ شتێكی نیە.

دووەم: {مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ} (أخرجه البخاري: ١٩٦١، ومسلم: ٢٥٥٧، وأبو داود: ١٦٩٣).

واتە: هەر كەسێك حەزدەكات كە بژیوی بۆ فراوان بكرێ و شوێنەواری بۆ دوا بخرێ، (واتە: تەمەنی درێژ بێ و، تەمەنی پڕ بەرەكەت بێ) با پەیوەندیی خزمایەتیی بگەیەنێ.

سێیەم: {مَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ جائِزَتَهُ، قَالَ: وَما جائِزَتُهُ يا رَسُولَ اللَّهِ؟ قالَ: يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَالضِّيافَةُ ثَلاثَةُ أَيَّامٍ، فَما كانَ وراءَ ذَلِكَ، فَهُوَ صَدَقَةٌ عَلَيْهِ، وَمَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ، فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ} (أخرجه مالك: ١٦٦٠، وأحمد: ٢٧٢٠٥، والبخاري: ٥٧٨٤، ومسلم: ٤٨، وأبو داود: ٣٧٤٨، والترمذي: ١٩٦٧).

واتە: هەر كەسێك بڕوای بە خواو بەڕۆژی دوای هەیە، با ڕێز لە میوانی خۆی بگرێ: خەڵات و دیارییەكەی، (واتە: با بەپێدانی خەڵات و دیارییەكەی، ڕێزی لێ بگرێ)،

گوتیـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ خـەڵات و دیارییەکـە کـە پێشـکەشی میـوان دەکـرێ، چییـە؟ فەرمـووی: شـەو و ڕۆژێکـە، {واتـە: شـەو و ڕۆژێـك خزمەتـی بکـرێ و، بابـای خانەخوێ گرنگیـی زیاتـری پێبـدا، بـەو واتایـە کـە: خزمـەتی تایبـەتی بـکات}، ئنجا میواندارییەتیـی، سـێ ڕۆژە، لـە دوای ئـەوە بـە صەدەقـەو خێـر پێکـردن لـە قەڵـەم دەدرێ، هەرکەسـێکیش بـڕوای بـە خـواو بـە ڕۆژی دوایـی هەیـە، بـا چاکـە بڵـێ، یـان بێدەنـگ بـێ.

پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـە گشـتیی ئـەوەی فەرمـووە، ئەگەرنـا، جـاری وایـە خـزم و کـەس و برادەرێـك مانگێکـت لـە لادەبـێ، یـان زیاتریشـت لـە لادەبـێ، تـۆش وای نیشـان نـادەی: کـە چاکـەی لەگـەڵ دەکـەی و خێـری پێدەکـەی، بەڵکـو هـەر وەك میـوان، لـەو مـاوە درێـژەدا مامەڵـەی لەگەڵـدا دەکـەی، بەڵکـو لـە میوانیـش زیاتـر و، هـەروەك کەسـێك کـە لـە ماڵەکەدایـە، بـەڵام پێغەمبـەر ﷺ بـە گشـتی و بـۆ هەمـوو حاڵەتـەکان فەرمایشـت دەفەرموێ، ئەمـەش بـۆ ئـەوەی کـە وەك کلتوورێـك دەبـێ بزانـرێ: میـوان دەبـێ شـەو و ڕۆژێـك خزمـەتی تایبـەتی بکـرێ و سـێ ڕۆژان بـە میـوان لـە قەڵـەم دەدرێ، دوایـی بابـای خانەخـوێ، ناچـار نیـە کـە وەك میـوان مامەڵـەی لەگـەڵ بـکات، بەڵکـو وەك کەسـێك کـە چاکـەی لەگـەڵ دەکات و خێـری پێـدەکات.

لـە کۆتایـی ئـەم مەسـەلەیەدا قسـەیەکی (القرطبي) دێنیـن: **(مـن أنفـق مـا لَـهُ فـي الشـهوات زائـداً عـلى قـدر الحاجـات، وعَرَّضَـهُ بذلـك للنَّفـاد، فهـو مُبَـذِّر، ومـن أنفـق رِبْـحَ مالِـهِ فـي شـهواته، وحَفِـظَ الأَصْلَ أو الرَّقَبـة، فليس بِمُبَـذِّر، ومـن أنفـق دِرْهـماً فـي حـرامٍ، فهـو مُبـذِّر ويُحْجَـرُ عليـه فـي نفقتـه الدِّرْهَـمَ فـي الحـرام، ولايُحْجَـرُ عليـه إن بَذَلَـهُ فِـي الشـهوات، إلاّ إذا خيـف عليـه النَّفـادُ)**[١].

(قُرطبـي) وەك عـادەتی خـۆی لـە زۆر لـە ئایەتەکانـدا، حوکمـە شـەرعییەکان هەڵدەهێنجێ، لێرەش دەڵێ:

هـەر کەسـێك سـامان و ماڵـی خـۆی لـە ئـارەزووەکان دا، خـەرج بـکات، زیـاد لە پێویسـتیی خـۆی و بەهـۆی ئـەو خـەرج کردنـەی مـاڵ و سـامانی خۆیـەوە، لـە ئارەزووەکانیدا، سـامانەکەی بـە فیـڕۆ بـدات، ئـەوە بـە (مُبَذِّر) لـە قەڵـەم دەدرێ، {واتـە: بەدەسـتبڵاو ومـاڵ بەفیـڕۆدەر}، بـەڵام هـەر کەسـێك قازانجـی مـاڵ و سـامانەکەی لـە تێـر کـردنی ئارەزووەکانیـدا {مەبەسـت پێـی ئـارەزووی شـەرعییە} خـەرج بـکات، بـەڵام ئەسـڵی مـاڵ و سـامانەکەی بهێڵێتـەوە و بپارێـزێ، ئـەوە بـە مـاڵ بـە فیـڕۆدەر (مبـذر) لەقەڵـەم نـادرێ، بـەڵام هەرکەسـێك یـەك درەم

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص٢٤٨.

لـە حەڕامـدا خـەرج بـكات، ئـەوە بەمـاڵ بەفیـڕۆدەر لـە قەڵـەم دەدرێ و، لـەو درەمـەدا كـە لـە حەڕامـدا خەرجـی دەكات، حەجـری دەخرێتـە سـەر، {حَجْـر: زاراوەیـەكی فیقهییـە، ئایـا كـێ (حَجْـر)ی دەخرێتـە سـەر؟ خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تُؤۡتُواْ ٱلسُّفَهَآءَ أَمۡوَٰلَكُمُ ٱلَّتِي جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمۡ قِيَٰمٗا ﴾، واتـە: نەفامەكانتـان ئـەو مـاڵ و سـامانەیان تەسـلیم مەكـەن، كـە خـوا بەهـۆی ئـەوەوە ڕاتـان دەگـرێ، واتـە: دەبـێ حەجریـان بخرێتـە سـەر و ڕێیـان لـێ بگیـرێ لـە تەصـەڕڕوف و دەسـت وەردانـە مـاڵ و سـامانی خۆیـان، كەسـێك كە نەزانـێ ماڵ و سـامانەكەی بەكاربهێنـێ، لـە بەرژەوەندیـی خۆیـدا، دەبـێ دەسـتی بگیـرێ}، بـەڵام مـرۆڤ مەنـع ناكـرێ و حەجـری ناخرێتـە سـەر، ئەگـەر مـاڵ و سـامانەكەی لـە تێـر كـردنی ئـارەزووەكانی دا بەكاربێنێ، مەگـەر مەترسـیی ئـەوەی لـێ بكـرێ، مـاڵ و سـامانەكەی هەمـووی خـەرج بـكات و هیچـی بـۆ نەمێنێتـەوە.

یانـی: دەسـتە و ئەژنـۆ و دەسـت بەتـاڵ دابنیشـێ، لەوكاتـەدا لەبـەر بەرژەوەندیـی خـۆی، كۆمەڵـگای مسـوڵمان و قـەوارەی ئیسـلامیی، دەسـتی دەگـرێ، چونكـە ئـەو كەسـە بـۆی نیـە مـاڵ و سـامانەكەی خـۆی، بـەو شـێوەیە خـەرج بـكات و بەفیـڕۆی بـدات، دواییـش دەسـتە و ئەژنـۆ دابنیشـێ و دەسـت لەبـەر خەڵـكی پـان بكاتـەوە.

مەسەلەی شەشەم:

هەرکاتێکیش لەبەر تەنگ دەستیی، نەتتوانی هاوکاریی ئەو کەسانە بکەی و، بە هیوای بەزەیی و بەخششی خوا بووی، کە لە داهاتوودا شتێکت بۆ بڕەخسێنێ، قسەیەکی خۆش و ئاسانیان لەگەڵدا بکە:

ئەم ئایەتەش ڕەوشت و ڕەفتاریی سێزدەیەم دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ﴾، هەرکاتێك ڕووت لێیان وەگێڕاو پشتت تێیانکرد، یانی: لە خزمان، لە نەدار، لە ڕێبوار، چونکە: ئەو سێیە، باسکراون، بەڵام بە (**قیاس**) بۆ سەر ئەوانەش، هەموو ئەوانەی کە لە کۆمەڵگادا پێویستییان بە هاوکاریی هەیە، وەك لە شوێنەکانی دیکەی قورئاندا، خوا ﷻ باسیان دەکات، باسی قەرزدار دەکات، باسی هەتیوان دەکات، باسی جەنگاوەران و باسی سەرجەم ئەو پێکهاتانەی کۆمەڵگا دەکات، کە پێویستییان بە دەستگرۆیی و هاوکاریی هەیە، وشەی: (**إِمَّا**) لە (**إِنْ، مَا**) پێکهاتوە، (**إِعْرَاض**)یش پێچەوانەی (**إِقْبَالَ**)ە، (**إِقْبَال**) ڕووتێکردن و (**إِعْرَاض**) پشت تێکردن و ڕوو لێ وەرگێڕانە، چونکە (**إِعْرَاض**) لە (**عُرْض**)ەوە هاتوە، (**عُرْض**) واتە: (**جَانِب**) یانی: لا مل تێکردن و ڕوولێ وەرگێڕان، چونکە کەسێك کە بەرەو ڕووی دەچی، بێگومان تۆ ڕووی تێدەکەی، کە لێرەدا ئەسڵەن ڕوو تێکردنەکەش تەعبیرێکی مەجازییە، واتە: هاوکاریی کردن و داواگرتنەوە.

لا مل تێکردن، یان ڕوو لێوەرگێڕانیش، یانی: پێنەدان، هەرکاتێك ئەوانە وابوون و، تۆش حاڵت وابوو: پشتیان تێبکەی و، ڕوویان تێ نەکەی و، هاوکارییان نەکەی:

٢)- ﴿ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا ﴾، لە حاڵێکدا تۆ ڕوویان تێناکەی، تۆ خوازیار و ئومێدەواری بەزەییەکی لە پەروەردگارتەوە، یانی: کە پشتیان تێبکەی، لەبەر ئەوەی نیتە و لەو کاتەدا بە دەستتەوە نیە و ناتوانی هاوکارییان بکەی، بەڵام مادام هیوات بە بەزەیی و بەخششی خوا هەیە شتێکست بێتە دەست لە داهاتوودا، لەوحاڵەدا:

٣)- ﴿فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا﴾، {لەو حاڵەتەدا} قسەیەکی ئاسانیان لەگەڵدا بکە.

(**المَيْسُور: مَفْعُولٌ مِنَ اليُسْرِ، وَهُوَ السُّهُولَةُ، وَفِعْلُهُ مَبْنِيٌّ للمَجْهُولِ، يُقَالُ: يُسِرَ الأَمْرُ، كَمَا يُقَالُ: سُعِدَ الرَّجُلُ وَنُحِسَ، وَالمَعْنَى: جُعِلَ يَسِيْراً غَيْرَ عَسِيرٍ، وَالقَوْلُ المَيْسُورُ: اللَّيِّنُ الحَسَنُ المَقْبُولُ عِنْدَهُمْ**)، وشەی (**مَيْسُور**) (مفعول)ە لە (**يُسْر**)ەوە هاتوە، واتە: ئاسانیی و، کرداری (**مَيْسُور**) بەحاڵەتی: (**مَبْنِيٌّ للمَجْهول**) دێ، واتە: بکەر نادیار، دەگوترێ: (**يُسِرَ الأَمْرُ**)، واتە: کارەکە ئاسان بوو، هەروەك دەگوترێ: (**سُعِدَ الرَّجُل**) پیاوەکە بەختەوەر بوو، دیسان دەگوترێ: (**نُحِسَ الرَّجُلُ**) پیاوەکە نەگبەت بوو.

(**القَوْلُ المَيْسُور**)یش قسەیەکی نەرمی چاکە، کە پەسند بێ لەلای وان، یانی: بە قسەیەکی خۆش و، بەڕوویەکی خۆش بیاندوێنەو بەڕێیانبکەو، بۆیان ڕوونبکەوە کە جارێ بەدەستتەوە نیە.

کەواتە: مەرجی پشتتێکردن و، ڕوولێ وەرگێڕان و، هاوکاریی نەکردنی خزم و، نەدارو، ڕێبوار و پێکهاتەکانی دیکەی کۆمەڵگا، دوو شتە:

یەکەم: دەبێ نەتبێ، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا﴾، واتە: خوازیاری بەزەییەکی لە پەروەردگارتەوە، کە تۆ ئومێدەواری، واتە: هیوات وایە: بەهۆی بەزەیی پەروەدگارتەوە، شتێکت بێتە دەست لە ئایندەدا.

دووەم: ئەوەیە کە تۆ قسەیەکی نەرم و باشیان لەگەڵدا بکەی، یانی: کە تۆ ناتوانی بە کرداریش هاوکارییان بکەی، لانی کەم بە گوتار، دڵیان خۆش بکە و ڕووت لەگەڵیان خۆش بێ و، قسەت لەگەڵیان نەرم بێ، وەك (مُتَنَبِّي) شاعیر دەڵێ:

لاَ خَيْلَ عِنْدِي أُهْدِيهَا وَلاَ مَال ... فَلْيُسْعِدِ النُّطْقُ إِذَا لَمْ يُسْعِدِ الحَالُ

واتە: نە ئەسپم هەیە بیکەمە دیاریی، نە ماڵ و سامان، ئەگەر بەحاڵیش نەتوانم بابای داواکار دڵخۆش بکەم، با بە قسەی خۆش دڵخۆشی بکەم.

لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا﴾، مەبەست لە بەزەیی و ڕەحمەت، بریتیە لە ڕزق، بۆچی خوا ﷻ ڕزقی بەبەزەیی ناوهێناوە؟ (**سُمِّيَ الرِّزْقُ رَحْمَةً، لأَنَّهُ سَبَبُ رَحْمَةِ اللَّهِ للمُنْفِقِ**)، واتە: بۆیە وشەی بژیو بە ڕەحمەت دانراوە و ناونراوە، چونکە کەسێك یارمەتی کەسێکی دیکە بدات، ئەوە مایەی دابەزینی بەزەیی خوایە بۆ بابای بەخشەر، دەشگونجێ بڵێین: تۆ چاوەڕێ و خوازیاری بەزەیی خوا بکە، بە هۆی

بەزەییەوە، خوا ﷻ بژیوێکت بێنێتە دەست و، توانایەکی ماددییت بۆ بڕەخسێنێ، کە بتوانی هاوکاریی و دەستگرۆیی ئاتاجان بکەی.

هەروەها ئەم ئایەتە ڕاستییەکی دیکەش دەگەیەنێ، وەك زانایان گوتوویانە: (**وَفِيهِ تَأْدِيب لِلْمُؤْمِنِ أَنَّهُ إِذَا كَانَ فَاقِدَاً لِمَا يَبْلُغُ بِهِ فِعْل الخَيْرِ، وَجَبَ عَلَيْهِ السَّعْيُ لِتَيْسِيرِ أَسْبَابِهِ وَرَجَاءِ ذَلِكَ مِنَ اللَّه**)، ئەمە جۆرێك لە فێرکردنی بڕواداریشە، کە ئەگەر نەیتوانی و توانای نەبوو چاکە و هاوکاریی پێ بکات، لەسەری پێویستە هۆکارەکانی بە دەستهێنانی ماڵ و سامان بگرێتەبەرو، لە خواش بخوازێ و داوا بکات.

یانی: ئەگەر ئێستاش ناتوانێ ببەخشێ، دەبێ کارێك بکات کە لە داهاتوودا، توانای هەبێ ببەخشێ و هاوکاریی ئاتاجان بکات.

مەسەلەی حەوتەم:

دەست بە قووچاویی بە ملتەوە مەنووسێنە و بە تەواوییش بڵاوی مەکە، ئەگەرنا بە عەیبداریی و پەککەوتوویی دادەنیشی:

ئەم ئایەتە موبارەکەش هەرکام لە ڕەوشت و ئاکاری چواردە و پازدە دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ:﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ ﴾، دەستت وەك كۆت كرابێ بە ملتیەوە مەنووسێنە، بۆچی خوا وا دەفەرموێ؟ (**اليَدُ: آلَةُ العَطَاءِ وَرَمْزُهُ، وَالغُلُّ: كِنَايَةٌ عَنِ البُخْلِ**)، دەست ئامرازی بەخشین و هێمای بەخشینە، (**غُلّ**) كۆت و زنجیریش كینایەیە بۆ چرووكیی و ڕژدیی، واتە: ئەو ئامرازەی كە پێی دەبەخشی بە ملتیەوە مەنووسێنە، وەك ئەوەی كە كۆت كرابێ و چرووك و ڕژد مەبە.

٢)- ﴿ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ ﴾، بەڵام وەك چۆن نابێ: دەستت بەسترابێ و زنجیر كرابێ و بەملتەوە نووساندبێ بۆ ئەوەی هیچی لێ نەیەتە دەر، نابێ بە تەواوییش بڵاوی بكەیەوە، كە هیچی پێوە بەند نەبێ.

(**كُلَّ البَسْطِ: البَسْطُ الَّذِي لاَ بَسْطَ بَعْدَهُ، وَهُوَ مَعْنَى النِّهَايَةِ**)، (**كُلَّ البَسْط**) یانی: بە تەواویی، كە هیچ مەجالی دیكەی تێدا نەمێنێ بڵاوی بكەیەوە.

٣)- ﴿ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴾، ئەم (**ف**)یە بۆ (**جَزاء**)ە، یاخود بۆ (**تعقیب**) بەدواداهاتنە، واتە: كە بەهۆی ئەوەوە، یان: سەرەنجام دابنیشی، (**فتقعد**)، (**قعود**) یانی: دانیشتن، (**فتقعد**) واتە: ڕۆدەنیشی و دادەنیشی، كە ئەمە ڕەمزە بۆ تەنبەڵیی و بێ دەستەڵاتیی و دەستە پاچەیی، چونكە ئەگەر كەسێك توانای هەبێ هەڵدەستێتە سەرپێ، دەگوترێ: دابنیشە، تۆ هیچت لە دەست نایەت.

(**ملوماً**) یانی: ڕەخنە لێگیراوو سەرزەنشت كراو.

٤)- ﴿ مَّحۡسُورًا ﴾، واتە: پەککەوتوو.

یانی: ئەی مرۆڤ ! لە حاڵەتی دەست بە ملەوە نووساندن دا، بە قووچاویی وەك کۆتکرابێ، سەرکۆنەو لۆمە دەکرێی لەسەر چرووکیی و ڕژدیی، ڕەخنەت لێدەگیرێ و عەیبدار دەبی، لە حاڵەتی دەستبڵاوییش دا کە تەواو دەستی خۆت بڵاوبکەیەوە، ماندوو و پەککەوتوو دەبی و لێت دەبڕێ و دادەنیشی.

(المَحْسُور: المنْهُوكُ القِوَى، بَعِيرٌ حَسِير: إذَا أَتْعَبَهُ السَّيْرُ فَلَمْ تَبْقَ لَهُ قُوَّةٌ، يَقُولُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالى: ﴿ يَنقَلِبۡ إِلَيۡكَ ٱلۡبَصَرُ خَاسِئٗا وَهُوَ حَسِيرٞ ٤ ﴾ الملك)، واتە:(**محسور**) کەسێکە وزەی نەمابێ، دەگوترێ: (**بَعِيرٌ حَسِير**) کاتێك حوشترەکە هیچ توانای ڕۆیشتنی نەمابێ، زۆر ڕۆیشتبێ و تەواو ماندوو بێ و پەکی کەوتبێ.

هەروەها خوا ﷻ لە سوورەتی (**الملك**)دا دەفەرموێ: ﴿ يَنقَلِبۡ إِلَيۡكَ ٱلۡبَصَرُ خَاسِئٗا وَهُوَ حَسِيرٞ ٤ ﴾، واتە: ئەگەر تەماشای گەردوون بکەی، بۆ ئەوەی ڕەخنەو کەم و کوڕیی و ناڕێکیی تێدا بدۆزیەوە، سەرەنجام چاوت دەگەڕێتەوە بۆ لات، بە دەرکراویی، ﴿ وَهُوَ حَسِيرٞ ﴾ لە حاڵێك دا کە پەکی کەوتوە، چونکە: زۆر گەڕاوەو سووڕاوە، بەڵام هیچ کەم و کوڕیی لە دروستکراوەکانی خوا و لە گەردووندا نەدۆزیونەوە.

مەسەلەی هەشتەم:

بەدڵنیایی پەروەردگارت هەرکەسێك بیەوێ، بژێوی بۆ فراوان دەكات و، بۆ هەرکەسێکیشی بوێ، لێی دەگرێتەوەو هەرخۆی شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی:

وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ رَبَّكَ ﴾، بێگومان پەروەردگاری تۆ، بەخێوکەری تۆ، مشوورخۆری تۆ، لەم سوورەتەدا وشەی (رب) زۆر دووبارە بۆتەوە، پێشتریش گوتوومانە، وشەی (رب) مانای: ١- خاوەن و، ٢- بەخێوکەرو، ٣- مشوورخۆرو، ٤- سەرپەرشتیارو، ٥- پەروەردگارو، ٦- پەرستراوو، ٧- بەدیهێنەریش هەر دەگەیەنێ، بەڵام لە کوردییدا زیاتر وشەی پەروەردگار، یان پەروەرندە، یان بەخێوکار، یان سەرپەرشتیار، بەکاردێ.

٢)- ﴿ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ ﴾، ڕۆزیی و بژێو بۆ هەرکەسێك بیەوێ فراوان دەكات، واتە: زۆر دەكات.

٣)- ﴿ وَيَقْدِرُ ﴾، هەروەها تەنگ دەكاتەوە، (قَدَرَ يَقْدِرُ، أَي: ضَيَّقَ يُضَيِّقُ) کە مەبەست لە تەنگ کردنەوەو بەرتەسك کردنەوە، کەم کردنەوەیە، واتە: بۆ هەرکەسێکی بوێ، بژێوی بۆ فراوان دەكات و، بۆ هەرکەسێکیش بیەوێ، لێی وە تەنگ دێنێ و کەم دەکاتەوە.

٤)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾، بە دڵنیایی ئەو سەبارەت بە بەندەکانی زۆر شارەزایەو، زۆریش بینەرە، واتە: ئاگادارو شارەزای حاڵ و باڵی بەندەکانیەتی و دەزانێ: هەرکامێکیان چۆنەو، چی بۆ باشە؟!

ڕوونکردنەوەی چەمکی: فراوانکردن و تەنگکردنی بژێو:

پێویستە ئەوە بزانین کە فراوان کردن و تەنگکردنەوەی بژێو، وەك هەر شتێکی دیکە بە ویستی خوایە، بەڵام لەمیانی هۆکارەکاندا ئەو دوو حاڵەتە دێنە دی: کەسێك کە کۆشش دەكات و هەوڵدەدات و مشوور دەخوات و خۆی ماندوو دەكات، بە زۆریی وایە:

ئەو جۆرە کەسانە بژیویان دەست دەکەوێ و ڕۆزییان فراوان دەبێ، بە ئەندازەی ئەوە کە لێزانانە هەوڵدەدەن و، کۆشش دەکەن و خۆیان ماندوو دەکەن و، مشوور دەخۆن، وەك خوا لە سوورەتی (**النجم**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ ﴾، واتە: بۆ مرۆڤ هیچ بەرهەمێك نیە، مەگەر کۆشش بکات.

بەڵام کەسێك تەنبەڵ تەنبەڵ دابنیشێ و نەیەوێ ئارەقە بکات و، خۆی ماندوو نەکات، بێگومان ئەوە بژیوەکەی تەنگ دەبێتەوە، ئنجا بۆیە خوا هەردوو حاڵەتەکەی پاڵداونە لای خۆی، هەم فراوانکردنی بژیو، هەم کەمکردنەوەی، کە وشەی (**بَسْطُ**) و (**قَبْضِ**)ی، بۆ بەکارهێناون، واتە: فراوان کردن و تەنگکردنەوە، بۆیە پاڵی داونە لای خۆی، چونکە:

١- بە ویستی خوا ئەو حاڵەتانە دێنە دی.

٢- بەپێی ئەو یاسایانەی خوا لە ژیانی مرۆڤدا دایناون، دێنەدی، کە یەکێك لە یاساکانی خوا لە ژیانی مرۆڤدا ئەوەیە: هەر کەسێك هەوڵبدات و، کۆشش بکات و، خۆی ماندوو بکات بژیوی فراوان دەبێ و هەرکەسێکیش تەنبەڵ تەنبەڵ دابنیشێ و، تەوەزەل بێ و، خۆی ئەزیەت نەدا و، خۆی ماندوو نەکات، بژیوەکەی کەم دەبێ و چاوی لە دەستی خەڵك دەبێ.

هەڵبەتە ئەوە بە زۆریی و وەك بنچینەیەکی گشتی وایە، هی واش هەیە زۆر خۆی ماندوو دەکات، بەڵام بژیوەکەی هەر کەم دەبێ، هەروەها هی واش هەیە کەمتر خۆی ماندوو دەکات، بەڵام بژیوی زیاتری بەدەستەوە دێ، بەڵام ئەوە ڕیزپەڕە و وەك بنچینەی گشتی: کەسێك خۆی ماندوو بکات بۆ هەرشتێك، ئەو شتەی دەست دەکەوێ، وەك پێشتر خوا فەرمووی: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ... ﴿١٨﴾ ﴾، ئەمە بۆ دنیا خوازان، ﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْءَاخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ ﴾ ئەمەش بۆ دوارۆژ خوازان، ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ﴾ ئەمەش بۆ هەردووك لایان بۆ هەموو کەس و لایەك بە گشتی.

مەسەلەی نۆیـــەم:

خـوا دەفەرمـوێ: ڕۆڵەکانتـان لـە تـرسی هەژاریـی مەکـوژن، ئێمـە بژێـوی ئێـوەو ئەوانیش دەدەیـن و، کوشـتنیان تاوانێکی زلە:

ئەم ئایەتە ڕەوشت و ڕەفتاری شازدەیەم دەگرێتە خۆی.

خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ ﴾، هەروەها منداڵەکانتان مەکوژن، (**أَوْلَاد**) کۆی (**وَلَد**)ە، (**وَلَد**) هەم کوڕ (**إِبْن**) هەم کچ (**بِنْت**) دەگرێتەوە، ڕۆڵەکانتان مەکوژن، منداڵەکانتان مەکوژن، واتە: کوڕو کچەکانتان هەردووکیان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾، واتە: لە ترسی هەژاریی، لە ترسی ئاتاجیی و نەبوونیی، (**إِمْلَاق: إِفْتِقَار، المَلَقَةُ: الصَّفَاةُ المَلساءُ**)، (**مَلَقَة**) بەو بەردە تەنکە لووسە دەگوترێ، کە هیچ شتێکی پێوە بەند نابێ، ئەو مرۆڤەش کە هیچی نیە، بە تاتە بەردێکی لووس چوێنراوە، وەك ئەو چۆن هیچ گڵی پێوە بەند نابێ، ئەویش هیچ ماڵ و سامانی نیە، ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾، لە ترسی هەژاریی و نەبوونیی منداڵەکانتان مەکوژن.

٣)- ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾، ئێمە بژێوی ئەوانیش و، ئێوەش دەدەین.

لێـرەدا منداڵـەکانی پێـش خسـتوون، چونکـە ئـەو کەسـە ئێسـتا هـەژار نیـە، بـەڵام دەترسـێ هـەژار بـێ لـە داهاتـوودا، بۆیـە خـوا ﷻ بژێودانی ڕۆڵـەکانی پێشخسـتوە، یـانی: لە داهاتووشـدا بژێـوی ئەوانیـش و هی ئێـوەش دەدەین.

٤)- ﴿ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴾، بە دڵنیایی کوشتنیان لە ترسی هەژاریی و نەبوونیی تاوانێکی گەورەیە، (**الخِطْءُ: مَصْدَرُ خَطِئَ بوَزْنِ فَرِحَ، إِذَا أَصَابَ إِثْمًا، وَلاَ يَكُونُ الإِثْمُ إِلاَّ عَنْ عَمْدٍ**)، وشەی (**خِطء**) چاوگی (**خَطِيء**)یە، ئەمە بۆ کەسێکە کە بە ئانقەست گوناهێك بکات، گوناهیش هەر بە ئانقەست دەکرێ، گوناهێك کە بە ئانقەست نەکرێ، بە گوناە لە قەڵەم نادرێ، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**العلق**)دا دەفەرموێ: ﴿ نَاصِيَةٍ كَٰذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾ ﴾، (**خاطئة**) واتە: گوناهبار.

هەروەها لە سوورەتی (القصص)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَـٰطِـِٔينَ ﴿٨﴾﴾، واتە: بەدڵنیایی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان، گوناهبار بوون، ئەمە بە نسبەت (خِطء) کە لە (خطِئ)ەوە هاتوە.

بەڵام بە نسبەت هەڵە (خَطَأ)ەوە:

(أَمَّا الخَطَأُ: وَهُوَ ضِدُّ العَمْدِ وَفِعْلُهُ: أَخْطَأَ وَاسْمُ الفَاعِلِ: مُخْطِيء)، واتە: بەڵام هەڵە (خَطَأ)، پێچەوانەی ئانقەست (عَمْد)ە و کردارەکەی (أَخْطَأ)یەو، ناوی بکەر (اسم الفاعل)ەکەی (مُخْطِيء)ە، کە بریتیە لە کەسێك، نەیویستوە ئەو گوناهە بکات، بەڵام وا هاتۆتە پێش، وەك (القَتل الخَطَأ)، کەسێك فیشەکێك دەگرێتە نێچیرێك، بەکەسێك دەکەوێ، یاخود تارماییەکی دێتە پێشی چاو، وا دەزانێ دڕندەیەکە، دوایی تەماشا دەکات مرۆڤێکە، یان لە کرداردا هەڵە دەکات، یاخود لە نیازو مەبەستەکەدا هەڵە دەکات، یاخود لەهەردووکیاندا هەڵە دەکات، ئەوە پێی دەگوترێ کوشتنی هەڵە.

بەڵام کوشتنی ئانقەست (عمد) ئەوەیە کە هەم بیەوێ ئەو کەسە بکوژێ و، هەم بەشتێك لەو کەسە بدات کە بکوژ بێ و مایەی کوشتن بێ، چونکە ئێمە نیەتەکەی نازانین، دەتوانێ بڵێ: من نەمویستوە بیکوژم، بەڵام تەماشا دەکەین: ئەگەر ئەو شتەی بەکاری هێناوە و، زەبرەکەی پێ وەشاندوە، مایەی کوشتن بێ: چەك بێ، تیغێك بێ، شتێکی وابێ کە مرۆڤی پێ بفەوتێ، ئەوکاتە دەڵێین: تۆ مەبەستت کوشتن بووە و نیەتی کوشتنت هەبووە، هەم لە دڵدا بە نیەت و هەم بە کرداریش.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە لە سوورەتی (الأنعام)دا کە پێشتر تەفسیرمان کردوە، خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَـٰدَكُم مِّنْ إِمْلَـٰقٍۢ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾، واتە: منداڵەکانتان بە هۆی هەژاریی و نەدارییەوە مەکوژن، ئێمە بژیوی ئێوەش و ئەوانیش دەدەین.

بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَـٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَـٰقٍۢ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾، واتە: منداڵەکانتان لە ترسی هەژاریی مەکوژن {نەك لەبەر هەژاریی کە ئێستا تێیدان، بەڵکو لە ترسی ئاتاجییەك کە لەداهاتوودا دێ}، چونکە: ئێمە بژیوی ئەوانیش و ئێوەش دەدەین.

هۆکاری ئەو جیاوازییەش ئەوەیە کە: لە سوورەتی (الأنعام)دا باسی حاڵێك دەکات کە ئەو کەسە لەوکاتەدا تێیدایە، کە بریتیە لە هەژاریی و نەداریی، بۆیە پێشێ بژیوی

بـاب و دایكـەكان پێـش دەخـات، ﴿نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾، یـانی: ئـەو حاڵـەتی هەژاریـی و نەدارییـەی كـە ئێسـتا تێیـدان، لەبـەر ئـەوە منداڵەكانتـان مەكـوژن، ئێمـە بژیـوی هـەردووك لاتـان دەدەیـن، پێشـیّ هـی خۆیـان (بـاب و دایـك) و پێـش خسـتوە، چونكـە هەژاریـی و نەدارییەكـە، ئـەوان زیاتـر هەسـتی پـێ دەكـەن، ئـەوان زیاتـر دەیچێـژن، بـەڵام لێـرە لـە سـوورەتی (الإسراء)دا چونكـە هەژارییەكـە لەئێسـتادا نیـە، بەڵكـو چـاوەڕێ دەكـرێ لـە داهاتـوودا بێتـە دی، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾، واتـە: ئێمـە بژیـوی ئەوانیـش و ئێـوەش دەدەیـن، لێرەدا هـی منداڵـەكانی پێـش خسـتوە، واتـە: دڵنیـا بـن! بژیـوی منداڵەكانیشـتان دەدەیـن و هـی ئێـوەش دەدەیـن، بۆیـە هیـچ بیانـوو و پاساوێكتان نیـە بـۆ كوشـتنی منداڵەكانتـان.

كـە ئـەوەش نەرێتێـك بـووە لـە نێـو هەندێـك لـە تیـرەو هـۆزەكانی عەرەبـدا، هەرچەنـدە زیاتـر بـاسی كوشـتنی كچـان كـراوە، زینـدە بـە چاڵكـردنی كچـان، بـەڵام وا پێدەچـێ جـار جـارە كوڕیشـیان كوشـتبن، كەسـێك كـە خێـزانی زۆر بووبـێ، كـە ئێسـتاش ئـەوە هـەر هەیـە، هەنـدێ كـەس منداڵـی خـۆی فـڕێ دەدات و، هەنـدێ كـەس منداڵـی خـۆی لـە دایەنـگا (**حضانـة**) دادەنـێ، بـە تایبـەت لەنێـو وڵاتـانی ڕۆژئـاوادا، كـە بەداخـەوە ئـەوە ئێسـتا لەنێـو وڵاتـانی مسوڵماننشینیشـیان دا پەیـدا بـووە، بەتایبـەتی بـۆ ئافرەتانێـك كـە لەڕێـی ناشـەرعییەوە منداڵیـان پەیدادەبـێ، منداڵەكانیـان فڕێـدەدەن، یـان لـە شـوێنێك دایدەنێـن، بەڵكـو جـاری وا هەیـە فڕێـی دەدەنـە زبڵخانەیەكـەوە، ئنجـا ئـەم ئایەتـە: هـەم ئـەو حاڵەتانـە و، هـەم ئـەو حاڵەتانـەی لـە ڕابـردووش دا هەبـوون، هەموویـان دەگرێتـەوە.

مەسەلەی دەیـــەم:

توخنـی زینـا مەکـەون، چونکـە کارێـکی زۆر دزێـو و ناقۆڵایـە و خراپتریـن شـێوازو ڕێبـازە بـۆ تێرکـردنی غەریـزەی جینسـیی:

ڕەوشت ڕەفتاری حەڤدەیەم دەگرێتە خۆی:

خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَـٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ﴾، نیزیکی زینا مەکەون، بێگومان ئەم تەعبیرە، مانایەکەی زۆر لەوە بەهێزترە کە بفەرمویٚ: زینا مەکەن! چونکە: توخنی زینا مەکەون، واتە: هەر لێشی نیزیك مەکەونەوە، چ جای بیکەن! زیناش پێکەوە جووت بوونی پیاوێك و ئافرەتێکە، بە شێوەیەکی ناشەرعیی و بەبێ گرێبەستی هاوسەرگیریی.

٢)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ فَـٰحِشَةً ﴾، بێگومان ئەو زیناکردن و داوێن پیسییە، گوناهێکی زۆر ناقۆڵایە، (**فَاحِشَة: فِعْلة بالِغَة الحَدّ الأَقْصَى فِي القُبْحِ**)، واتە: کردارێکە گەیشتۆتە ئەوپەڕی سنووری خۆی لە ناشیرینیی و ناقۆڵایی و دزێوییدا.

٣)- ﴿ وَسَآءَ سَبِيلًا ﴾، خراپترین ڕێگەشە، (**السَّبيلُ: الطَّرِيقُ، وَهُوَ مُسْتَعَارٌ، هُنَا لِلْفِعْلِ الَّذي يُلاَزِمُهُ المَرءُ، وَيَكُونُ لَهُ دَأْبَاً**)، وشەی (**سَبيل**) واتە: ڕێگا، کە لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ کردارێك کە مرۆڤ لەسەری بەردەوام دەبێ و دەیکات بەعادەت.

کـە دەفەرمـویٚ: ﴿ وَسَآءَ سَبِيلًا ﴾، واتـە: ڕێیـەکی زۆر خراپـە، لـە هەمـوو ڕوویٚکـەوە داوێـن پیسـیی و، زینـا ڕێیـەکی خراپـە:

١- لە ڕووی تەندروستییەوە، بۆ هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ.

٢- لە ڕووی خێزانییەوە.

٣- لە ڕووی ڕەوشتییەوە.

٤- لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە.

٥- لە ڕووی ئابوورییەوە.

٦- لە ڕووی سیاسییەوە.

٧- پاشان لەڕووی ئەمنییەوە، زۆرجاران دەزگا ئەمنییەکان، لەڕێی ئافرەتی خراپەوە، لەڕێی پیاوی داوێن پیس و ئافرەتی داوێن پیسەوە، زەفەر بەیەکدی دەبەن و، زەفەر بە خەڵکی دەبەن، هەروەها لە هەر ڕوویەکەوە تۆ تەماشای زیناو داوێن پیسیی بکەی، ڕێیەکی زۆر خراپەو، خراپترین ڕێیە و، دەرهاویشتەی زۆر خراپی هەن.

لە چەند بۆنەیەك دا گوتوومە: لەم کوردەواریی خۆماندا، هەندێ وشە بەکاردێنن، خراپیی و دزێویی و ناقۆڵایی هەندێك لە گوناهان کەم دەکاتەوە، بۆ وێنە: بە زینا دەڵێن: لەشفرۆشیی! ئنجا لەشکڕ و لەشفرۆش! خوا ناوی لێناوە زینا و بەکوردیی دەڵێن: داوێن پیسیی، لەشکڕو لەشفرۆش، یانی: وەك بازاڕێکە، یەك دەکڕێ و یەك دەفرۆشێ! ئەوە شتێکی بێ مانایە، زینا بەپارە، بێ یان بێ پارە، هەر زینایە و، هەر داوێن پیسییە، ئەو سزایەشی کە بۆی دانراوە هەر دەیکەوێ، مادام زینا لەگەڵ کراوەکە، بە زۆر زینای لەگەڵدا نەکرابێ.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓۖ ﴾، توخنی زینا مەکەون، واتە: نەك هەر ئەنجامی مەدەن، بەڵکو ئەو هۆکارو پێشەکییانەش، کە دەبنە هۆی تووش بوونتان بە زینا، خۆ لەوانیش بپارێزن، لەوبارەوە با ئەم فەرموودەیە بێنین:

{عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَلِيّ: «يَا عَلِيُّ! لاَ تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الأُولَى، وَلَيْسَتْ لَكَ الآخِرَةُ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٣٠٧١، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢١٤٩، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢٧٧٧، وَالحَاكِمُ: ٢٧٨٨، وَقَالَ: صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم).

ئیبنو بورەیدە لە بابی ﷺ دەگێڕێتەوە کە گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بە عەلی فەرموو: ئەی عەلی! بە دوای ڕوانین و سەرنجدانتدا، سەرنجدانی دیکەی بەدوا مەخە، یەکەمت بۆ هەیە، بەڵام دووەمت لە سەر حیسابە.

واتە: یەکەمجار کە پیاو، یان ئافرەت، چاویان لە یەکدی هەڵدەنگوێ، بەبێ مەبەست و بەبێ بە ئارەزووەوە تەماشا کردن، ڕووانینی یەکەم لەسەرت حیساب نیە، بەڵام ڕووانینی دووەم و سێیەم کە جار لە دوای جار سەرنج دەدەی، بێگومان ئەوە

مانای وایە کە تۆ بە مەبەستی ئارەزوومەندانەوە سەرنجی جاری دووەم و سێیەم و هتد دەدەی و لەسەرت حیسابن.

ئاشکرایە ڕواینینی حەرام گوناهی گچکەیە، بەڵام گوناهە گچکەکانیش کە بەردەوام دەبن، حوکمەکەیان بەرە بەرە گەورەتر دەبێ، وەك هەندێك لە زانایان دەڵێن: بەردەوامیی لەسەر گوناهی گچکە، دەبێتە هۆی گوناهی گەورە، ئنجا بەڕاستیی ئەگەر مرۆڤ خۆی لە وردە گوناهان بپارێزێ، خۆی بۆ لەگەورەکانیش چاکتر دەپارێزرێ، هەروەك لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتوە کە دەفەرموێ:

{الْحَلاَلُ بَيِّنٌ، وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُما أُمورٌ مُشَبَّهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ؛ فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ، اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ، وقعَ فِي الحَرَامِ، كَرَاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ؛ أَلاَ وَإِنَّ لِكلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلاَ إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ: مَحَارِمُهُ... } (أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ: ١٨٣٩٨، وَالبُخَارِيُّ: ٥٢، وَمُسْلِمٌ: ١٥٩٩، وَأَبُو دَاوُدَ: ٣٣٣٠، وَالتِّرمِذِيُّ: ١٢٠٥، وَالنَّسَائِيُّ: ٤٤٥٣، وَابْنُ مَاجَهْ: ٣٩٨٤، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ).

واتە: حەڵاڵ ڕوونە و حەرامیش ڕوونە و لە نێوانیان دا هەندێك شتێکی وێکچوو هەن، زۆرێك لە خەڵکی نایانزانێ، ئنجا هەرکەس خۆی لە وێکچووەکان بپارێزێ، ئەوە ئایین و ئابرووی خۆی پاك ڕاگرتوە و، هەرکەسێکیش وەنێو کارە شوبهەدارەکان بکەوێ، دەکەوێتە قەدەغەوە، وەك شوانێك کە لە دەوری قەدەغە (ئاژەڵەکانی) دەلەوەڕێنێ نیزیکە بچێتە نێوی، ئەها! هەموو حوکمڕانێك قەدەغەیەکی هەیە و، ئەها! قەدەغەی خواش لە زەوی دا حەرامکراوەکانێی...

مەسەلەی یازدەیەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: نەفسێك كە خوا كوشتنی قەدەغە كردوە، بەهەق نەبێ مەیكوژن و، هەركەسێكیش بە ستەملێكراویی بكوژرێ، مافی تۆڵەمان داوەتە سەرپەرشتیارەكەی، بۆیە با زێدەڕۆیی لە كوشتنێدا نەكات، بەدڵنیایی سەرخراوە، (واتە: لەڕووی شەرعییەوە سەرخراوە):

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری هەژدەیەم دەگرێتە خۆی.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ ﴾، ئەو نەفسەی كە خوا قەدەغەی كردوە، واتە: خوا كوشتنی قەدەغە كردوە، مەیكوژن، دیارە خودی نەفسەكە قەدەغە نیە، بەڵكو كوشتنی نەفسەكە قەدەغەیە، بەڵام خوا ﷻ وەك زۆرجار گوتوومانە: هەموو ئەو وشانەی كە بە سیاق و سەلیقەو عەقڵ دەزانرێن، بە پێویستی نەزانیوە كە فەرمایشتی بێ هەڵەو پەڵەی خۆییان پێ قەڵەباڵغ بكات.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ ﴾، واتە: (**النَّفس التي حَرَّمَ اللّه قَتْلَه**) ئەو نەفسەی خوا كوشتنی قەدەغە كردوە، مەیكوژن.

٢)- ﴿ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾، واتە: مەگەر بە هەق، واتە: بە دادگەریی، بە شایستەیی.

ئنجا ئەمە لێرەدا بە كورتیی هاتوە، ئەو هەقە كە كەسێكی پێ دەكوژرێ، بەڵام لە ئایەتەكانی دیكەدا و، لە فەرمایشتەكانی پێغەمبەردا ﷺ ڕوونكراوەتەوە: كە هیچكەس بۆی نیە كەسێك بكوژێ، مەگەر بەهەق. بۆ نموونە: كەسێك كە دەستدرێژیی دەكرێتە سەر و لە حاڵەتی بەرگریی لەخۆكردنیدا كەسێك دەكوژێ: بەرگریی لە نەفسی دەكات، یان بەرگریی ماڵی دەكات، یان بەرگریی لە نامووسی دەكات، یان بەرگریی لە نیشتیمانی دەكات، یاخود هەموو ئەو هۆكارانەی كە خوێنی بابایەكیان پێ ڕەوا دەبێ، بەبێ ئەو هۆكارانە، نابێ هیچ كەسێك بكوژن.

٣)- ﴿ وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومٗا ﴾، هەر کەسێکیش بە ستەملێکراویی بکوژرێ، (**مَظْلُوماً أَي: بغَيْرِ سَبَبٍ يُوجِبُ القَتْلَ**)، بەبێ ئەوەی هۆکارێك هەبێ کە کوشتنەکەی پێویست بکات، واتە: بە ستەملێکراویی بکوژرێ.

٤)- ﴿ فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا ﴾، ئەوە ئێمە دەسەڵاتمان داوەتە سەرپەرشتیارەکەی، (**وليٍّ**) واتە: مشوورخۆر، سەرپەرشتیار، خوێنگر و خوێن ئەستێن.

(**السُّلْطَانُ مَصْدَرٌ مِنَ السُّلْطَةِ أَي: حُكْمَ القَوَدِ**) واتە: (**سُلْطَان**) چاوگی (**سُلْطَة**)یە، واتە: دەسەڵات، کە لێرەدا مەبەست پێ حوکمی تۆڵەیە، ئنجا ئەو تۆڵەیە: خوێنە، یان کوشتنەوەیە، یاخود جاری واش هەیە بریتییە لە لێبوردن.

(**لِوَلِيّه أَي: لِمُسْتَحَقّ دَمِهِ**)، (**ولي**) کەسێك کە خاوەن هەقە بە خوێنەکەی.

٥)- ﴿ فَلَا يُسۡرِف فِّي ٱلۡقَتۡلِۖ ﴾، با زێدەڕۆیی نەکات لە کوشتندا، واتە: سەرپەرشتیارەکەی خوێنگر و خوێن ئەستێنەکەی، با زێدەڕۆیی لە کوشتنێدا نەکات.

وشەی (**يُسْرِف**) بە دوو جۆر خوێندنەوە (**قِرَاءَة**) خوێندراوەتەوە:

أ- (**فَلاَ يُسْرِف**).

ب- (**فَلاَ تُسْرِف**)، ئەی مرۆڤ کە دەتەوێ تۆڵەی کوژراوە ستەملێکراوەکە بکەیەوە، زێدەڕۆیی مەکە لە کوشتنێدا، زێدەڕۆیی لە کوشتنەکەش دا زانایان دەڵێن، چەند جۆرێکی هەیە، بۆ نموونە:

١- **يَقْتُل غَيْرَ قَاتِلِه**.

٢- **يَقْتُل بَدَلَ وَلِيِّهِ اثْنَيْنِ**.

٣- **يُمَثِّل بالقَاتِل**.

زانایان ئەو سێ حاڵەتەیان هێناون، بەڵام دەگونجێ زێدەڕۆیی کردن لە کوشتنێدا، شتی دیکەش بگرێتەوە، ئەو سێ حاڵەتەش:

یەکەمیان: ئەوەیە کە تەنها بکوژەکە بکوژێ، جگە لە بکوژەکە کەس نەکوژێ، ئنجا: برایەتیی، ئامۆزایەتی، خزمیەتی، هەرکەسێکی دیکەیە.

دووەمیان: لە جیاتی یەکێك کە کوژراوە، بابای سەرپەرشتییکار لە بەرانبەر کوژراوەکەیدا، نەچێ دووان بکوژێ، یاخود زیاتر.

سێیەمیان: جەستەی بابای بکوژ نەشێوێنێ و ئەتکی نەکات.

٦)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا﴾، بە دڵنیایی ئەو سەرخراوە و هاوکاریی کراوە.

سێ کورتە هەڵوەستە لە بەردەم ئەم ئایەتەدا:

یەکەم: لێرەدا مەبەست ئەوەیە: لە ڕووی شەرعییەوە سەرخراوە، نەك لەڕووی قەدەریی و تەکوینییەوە، ئەگەرنا ئەگەر مەبەست پێی یاسایەکی گەردوونیی بووایە، کە سەر دەخرێ و سەرخراوە، دەبووایە هەرکەسێك کە کەسێکی لێ دەکوژرێ بە ناهەق، بتوانێ تۆڵە بکاتەوە، بەڵام نەخێر، زۆر کەس لە دنیادا بەناهەق خەڵکی لێ دەکوژرێ و تۆڵەشی بۆ ناکرێتەوە و حکوومەتێکی دادگەرانەش نیە تۆڵەی بۆ بکاتەوە، یاخود بکوژەکەی دیار نیە و وەك بەرزەکی بانان بۆی دەردەچێ!

کەواتە: ئەم سەرخرانە، مەبەست پیی یاسایەکی گەردوونیی نیە، بەڵکو لێرەدا مەبەست یاسایەکی شەرعییە، یانی: لەڕووی شەرعییەوە سەرخراوە، کە ئەگەر شەرع حاکم بێ، دەبێ هەرکەسێك بە ستەملێکراویی کوژرا، دەسەڵات بدرێتە دەست سەرپەرشتیارەکانی، تۆڵەی بکەنەوە و، بابای بکوژ بکوژنەوە، یاخود خوێنی لە بەرانبەردا وەربگرن، یاخود بیبوورن، ئەوە خۆیان دەزانن.

هەڵبەتە بەو مانایەی ئێمە گوتمان - کە هەر ئەوەش ڕاست و گونجاوە - مانای ئایەتەکە هیچ گرێ و ئیشکالی تێدا نابێ، بەڵام ئەگەر وامانا بکرێ کە مەبەست لە سەرخرانی بابای خزم و نیزیك لێ کوژراو، ئەوەیە کە لە ڕووی تەکوینیی و قەدەرییەوە، سەرخراوە، ئیشکال پەیدا دەبێ. ئنجا (القرطبي) ئەو ئیشکالەی باسکردوەو هەوڵی وەڵامدانەوەیشی داوە، لەوبارەوە، دەڵێ: (**فَإِنْ قِيلَ: وَكَمْ مِنْ وَلِيٍّ مَخْذُولٍ، لاَ يَصِلُ إِلى حَقِّهِ! قُلْنَا: المَعُونَةُ تَكُونُ بظُهُورِ الحُجَّةِ تَارَةً وَباستِيْفَائِهَا أُخْرَى، وَبمجموعِهِمَا ثَالِثَة، فَأَيُّهَا كَانَ فَهُوَ نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ**)[1].

واتە: ئەگەر گوترا: زۆرکەس سەرپەرشتیارە، بەڵام پشت بەردراوە و ناگاتە مافی خۆی! (وەك باسمان کرد: نیزیکێکی، خزمێکی کوژراوە و تۆڵەشی بۆ ناکرێتەوە) دەڵێین: [کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا﴾] هاوکاریی کران، جاری وایە بە هۆی ئاشکرابوونی

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص٢٠٩.

بەڵگەوە دەبێ، جاری واش هەیە، بە هۆی ماف وەرگرتنەوەوە و، جاری واش هەیە بە هەردووکیان دەبێ، هەرکامێکیان بێ ئەوە یارمەتییە لە خواوە.

واتە: هەر نەبێ لە ڕووی شەرعییەوە، کەسێك کە بکوژە، دەزانن ستەمکارە و، دەزانن کە کوژراوەکە بە ستەملێکراویی کوژراوە و خاوەن هەقە، واتە: لەڕووی شەرعییەوە خاوەن هەقە و، بەڵگەکەی دیارە و ئەوەش جۆرێکە لە هاوکاریی کران و پشتگیریی کران لەلایەن خوای دادگەرەوە! هەروەها جاری واش هەیە تۆڵەی بۆ دەکرێتەوە بەکوشتنەوە، یان بەخوێن!

بەڵام وەك گوتم: هەر ئەو ڕایەو ئەومانایە ڕاستە، کە: لێرەدا مەبەست: سەرخرانیەتی لەڕووی شەرعییەوە، نەك لەڕووی قەدەریی و گەردوونییەوە.

دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ سُلْطَٰنًا ﴾، (إِيْمَاءٌ بِأَنَّهُ سَيَكُونُ لِلْمُسْلِمِيْنَ كِيَانٌ سِيَاسِيٌّ وَسُلْطَةٌ فِي قَابِلِ الأَيَّامِ!)، کە خوا لەم سوورەتە مەککەییەدا دەفەرموێ: ﴿ فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا ﴾، لە شاری مەککە و لە قۆناغی مەککەیی دا، کوا دەسەڵات هەبووە! کەواتە: ئەوە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە مسوڵمانان لە داهاتوودا، قەوارەیەکی سیاسییان دەبێ، کە لە ژێرسایەی دا دەتوانن تۆڵە لە بابای بکوژ، بکەنەوە.

سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا ﴾، (إِشَارَة إِلَى إِبْطَالِ تَوَلِّي وَلِيِّ المَقْتُولِ قَتْلَ القَاتِلِ دُونَ حُكْمٍ مِنْ سُلْطَانٍ، لأَنَّ ذَلِكَ مِظَنَّةٌ لِلخَطَأ، وَسَبَبٌ لِلفَوْضَى).

واتە: ڕستەی: {دەستەڵاتمان داوەتە دەست سەرپەرشتیارەکە} ئاماژەیە بەوە کە نابێ بابای سەرپەرشتیار، خۆی تۆڵەکردنەوەکە و هەق کردنەوەکە بە ئەستۆوە بگرێ، بەڵکو دەبێ لایەنێکی دیکە ئەو دەستەڵاتەی پێ بدات، کە بریتیە لە دەستەڵاتی شەرعیی، دەستەڵاتی سیاسیی، چونکە هەرکەسێك بڵێ: کەسێکم لێکوژراوە و بچێ ملی کەسێك بگرێ و، خۆی بچێ بکوژ بکوژێتەوە، بێ ئیسپات و بەڵگە، وێڕای ئەگەری بە هەڵەداچوون، دەبێتە هۆی پاشاگەردانییش، بەڵکو دەبێ دەستەڵاتێکی سیاسیی هەبێ لێی بکۆڵێتەوە و ئیسپات بێ لەسەر بابای تۆمەتبار و، تۆمەتەکەی لەسەر ساغ بێتەوە، ئنجا ئەو دەستەڵاتەی دەدرێتێ کە تۆڵە بکاتەوە، ئنجا مەرج نیە ئەو کاتەش تۆڵەکە بە دەستی خۆی بکاتەوە.

شایانی باسیشە، هەندێك لە تەفسیرەکان هەندێك لەم ئایەتانەیان بە مەدینەیی داناون، چونکە پێیان گونجاو نەبووە لەگەڵ حاڵی مسوڵمانانی مەککەدا، بەڵام حیکمەتەکەیمان باسکرد، کە ئەمە ئاماژەیە بەوە کە: لە داهاتوودا مسوڵمانان قەوارەیەکی سیاسیی و دەستەڵاتێکیان دەبێ، کە بتوانن ئەوەی خوا ئاماژەی پێداوە، جێبەجێی بکەن.

مەسەلەی دوازدەیەم:

بەباشترین شێوەش نەبێ توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، هەتاکو باڵغ دەبێ، (واتە: تێدەگات و پێدەگات):

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری نۆزدەیەم دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ...﴿٣٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ڕستەیە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ ﴾، هەروەها نیزیکی ماڵی هەتیو مەکەون، توخنی مەکەون، (**اليَتِيْمُ: مَنْ مَاتَ أَبُوهُ، وَهُوَ لَمْ يَبْلُغ مَبْلَغَ الرِّجَالِ، وَهُوَ سِنُّ الرُّشْدِ**)، واتە: (**يتيم**) کەسێکە بابی مردووەو، نەشگەیشتۆتە ئاستی پیاوان، کە بریتیە لە تەمەنی تێگەیشتن و پێگەیشتن.

ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**النساء**)دا بە تەفصیل قسەمان لە بارەی هەتیو (**يتيم**)ەوە کردوە، زانایانیش دەڵێن: منداڵی مرۆڤ، بە مردنی باب هەتیو دەبێ، بەڵام بەچکەی ئاژەڵ بە مردنی دایك هەتیو دەبێ، گرنگ ئەوەیە لێرە خوا ﷻ دەفەرموێ: توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، واتە: نەك هەر مەیخۆن و زیانی پێ مەگەیەنن، بەڵکو هەر نیزیکیشی مەکەوە، کە بێگومان مەبەست توخن کەوتنی خراپ و زیانبەخشانەیە، وەك ڕستەی دوایی ڕوونی دەکاتەوە:

٢)- ﴿ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾، مەگەر بە شێوەیەك کە باشترینە، لێرەدا وشەی (**أحسن**) کە بۆ (**تفضيل**)ە، مەبەست پێی زێدەییە لە چاکیی و چاکەکردندا، یانی: مەگەر بە شێوەیەك کە باشترین شێوەیە، ئەگەرنا توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، نەك مەبەست بەراورد کردن و هەڵبژاردن (**مقارنة وتفضيل**) بێ.

٣)- ﴿ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ ﴾، هەتا دەگاتە تین و تاقەت و تۆغیانی خۆی، (**أَشُدَّهُ: أي: شِدَّةُ تَكْوِينِهِ، وقُوَّتِهِ (أَشُدّ) قِيْلَ: هُوَ جَمْع لاَ وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ، وَقِيْلَ جَمْع شِدَّة**)، (**أَشُدّ**) واتە: تا دەگاتە تین و تاقەتی خۆی، کە مەبەست پێگەیشتن و تێگەیشتنە و باڵغ بوونە، ئنجا هەندێکیان (**أشد**)یان بە هێزوتین لێکداوەتەوە، هەندێکیشیان گوتوویانە: (**أَشُدّ**) کۆیە و تاکی نیە لەبێژەی خۆی، هەندێکیشیان

گوتوویانە (أشد) کۆی (شِدَّة)یە، واتە: تین و وزەکان، واتە: تاکو ئەو منداڵە بێ بابە، لە هەموو ڕوویەکەوە تین و تاقەت و وزەکانی تەواو دەبن.

لە سووڕەتی (النساء) لە ئایەتی (٦)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱبۡتَلُواْ ٱلۡيَتَٰمَىٰ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغُواْ ٱلنِّكَاحَ فَإِنۡ ءَانَسۡتُم مِّنۡهُمۡ رُشۡدٗا فَٱدۡفَعُوٓاْ إِلَيۡهِمۡ أَمۡوَٰلَهُمۡ ﴾، واتە: هەتیوەکان (منداڵە بێ بابەکان) تاقی بکەنەوە، تاکو کاتێك کە تێیاندا هەستتان پێکرد کە تێگەیشتوون و پێگەیشتوون، ئەوکاتە ماڵ و سامانەکانیان تەسلیم بکەنەوە.

بەڵام ئەوەی کە لێرەدا گرنگە بزانرێ ئەوەیە: خوای کارزان کە دەفەرموێ: توخنی ماڵی هەتیوان مەکەون! مەبەست ئەوە نیە کە خۆ لەو منداڵە بێ بابانە داببڕدرێ و، هیچ جۆرە مامەڵەیەکیان لەگەڵدا نەکرێ، بە بیانووی ئەوە کە هەموو شتێکیان قەدەغەیە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە منداڵی بچووکیان هەیە، منداڵی نابالغیان هەیە، بگوترێ: سێبەری خانووشیان حەڕامە! ئاویشیان حەڕامە! کە ئەمە وەهمێکی بڵاوە لە نێو کۆمەڵگادا!

بەڵام لە ڕاستییدا منداڵ با بابیشیان مردبێ، نابێ دوورییان لێ بکرێ، بەڵکو دەبێ سەردان بکرێن و سەرپەرشتیی بکرێن، دەبێ بچی لەگەڵیان دابنیشی، با چایەکیشیان لەماڵ بخۆیەوەو ئاوێکیش بخۆیەوەو بچیە سێبەری خانووشیان، بەڵام گرنگ ئەوەیە مەبەستت سوود پێ گەیاندنیان بێ و مەبەستت ماڵ خواردنیان نەبێ، خوای پەروەردگاریش هەروا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾، مەگەر بە باشترین شێوە، ئەگەرنا توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، کەسێك کە دەچێ بۆ ماڵێك کە منداڵی بچووك و نابالغی بێ بابیان هەیە، ئەگەر دوو چایان لە ماڵێ بخواتەوە، بێگومان دەتوانێ بایی ئەو دوو چایەو زیاتریش سوودیان پێ بگەیەنێ، چ سوودی ماددیی بێ، چ سوودی مەعنەویی.

مەسەلەی سێزدەیەم:

بەڵێن و پەیمان بە تەواویی جێبەجێ بکەن، بێگومان بەڵێن و پەیمان لێپرساوەیە، (واتە: لێی دەپرسرێتەوە).

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری بیستەمە:

خوا ﷻ خوا دەفەرموێ: ﴿...وَأَوْفُواْ بِٱلْعَهْدِۖ إِنَّ ٱلْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔولًا ٣٤﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿وَأَوْفُواْ بِٱلْعَهْدِ﴾، بەڵێن و پەیمان بە تەواویی جێبەجێ بکەن، (**العَهْدُ: مَا تَعَاقَدَ الإِنْسَانُ عَلَيْهِ مَعَ غَيْرِهِ، عَقْداً اخْتِيَارِياً يَلْتَزِمُ هُوَ بِنَتَائِجِهِ**)، واتە: پەیمان (**عَهْد**) بریتیە لەو گرێبەستەی کە مرۆڤ لەگەڵ بەرانبەرەکەیدا دەیبەستێ بەویستی ئازادانەی خۆی و پابەندیش دەبێ بە دەرەنجامەکانیەوە.

(**وَأَوْفُوا**) (**وفَّ و أوفى**) یانی: کردنی کارێك بە تەواویی (**أوفوا**) یانی: پەیمان بە تەواویی جێبەجێ بکەن، بە کوردییش دەڵێین: وەفاداربن بە پەیمان، واتە: پەیمانەکە بە تەواویی جێبەجێ بکەن و پێوەی پابەندبن.

٢)- ﴿إِنَّ ٱلْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔولًا﴾، بێگومان بەڵێن و پەیمان لێپرساوەیە، (**مَسْئُولاً: أَي مَسْئُولاً عَنْهُ، يَسْأَلُكُم عَنْهُ اللّه يَوْمَ القِيَامَةِ**)، واتە: (پەیمان) خۆی لێی ناپرسرێتەوە، بەڵکو لەبارەیەوە پرسیار دەکرێ و لێپرسینەوە دەکرێ لەو کەسەی کە ئەو پەیمانەی بەستووە، خوا لێتان دەپرسێتەوە لە ڕۆژی دواییدا، لە بارەی ئەو پەیمانەوە.

(**الوَفَاءُ: ضِدُّ الغَدْرِ، وَفَى بِعَهْدِهِ وَفَاءً وَأَوْفَى بِمَعْنَى**)، (**وفاء**) پێچەوانەی (**غَدْر**)ە، (**غَدْر**) پەیمان شکێنییە، (**وفاء**) خاوەن پەیمان بوون و پابەند بوونە بە پەیمانەوە، دەگوترێ: (**وَفَى بِعَهْدِهِ وَفَاءً، وَأَوْفَى بِوَعْدِهِ وَفَاءً**)، هەردووکیان یەك واتای هەیە، واتە: پەیمانی خۆی بردە سەر، بە تەواویی.

مەسەلەی چواردەیەم:

پێوانیش بۆ خەڵکی بەتەواویی بپێون و بەتەرازووی ڕاستیش بکێشن، ئەوە باشترەو سەرەنجامیشی چاکترە:

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری بیست و یەکەم و بیست و دووەم، دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا۟ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَأَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ ﴾، هەرکاتێك پێواتان بە تەواویی پێوانە ئەنجام بدەن، (كَيْل) واتە: پێوان، دەشگونجێ (كَيْل) بە واتای ئەو دەفرە بێ، کە شتی پێ دەپێورێ، ئەو ئامڕازەی کە پێی دەپێورێ، ئنجا ئەگەر مەبەست پێی ئامڕازەکە بێ، واتە: بە تەواویی پڕی بکەن و بیپێون، بەڵام ئەگەر (كَيْل) چاوگ بێ، واتە: پێوان، یانی: پڕۆسەی پێوان بە تەواویی ئەنجام بدەن، هەرکاتێك پێواتان.

٢)- ﴿ وَزِنُوا۟ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴾، هەروەها (بۆ خەڵك) بە تەرازووی ڕاست، شتان بکێشن ﴿ بِٱلْقِسْطَاسِ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**قُسْطَاس**).

دەربارەی ئەم وشەیە گوتراوە: (**مُعَرَّبٌ مِنَ الرُّومِيَّةِ: قِسْطَ وَطَاس**)، لە ڕۆمییەوە کراوە بە عەرەبیی (**قِسْط**) واتە: دادگەریی، (**طَاس**)یش واتە: قاپ، یانی: ئەو (**طَاس**)ەی کە سەنگەکەی کە دەخرێتە نێو، با لەگەڵ (**طاس**)ەکەی دیکەدا یەکسان بێ، واتە: با دوو قاپەکە، یەکسان بن.

٣)- ﴿ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ﴾، ئا ئەوە باشترە، واتە: ئەوە باشترە لە تەرازوو بازیی، یاخود ئەوە باشترە لە نوقسانیی لە پێواندا، یاخود لە کێشاندا، لە کوێدا باشترە؟ لە دنیادا، یان لە دواڕۆژدا، بەڵکو ئەوە ڕاسترە بڵێین: لە هەردووکیاندا.

٤)- ﴿ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾، سەرەنجامیشی باشترە، پێوان بەتەواویی و کێشان بەڕاست و دروستیی، لە خودی خۆیدا باشترە، ﴿ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾، هەروەها سەرەنجامیشی چاکترە.

چونکـە: کۆمەڵگایـەك ئەگـەر بـە تەواویـی شـت بـۆ یەکـدی بپێـون و بـە تەواویـی شـت بـۆ یەکـدی بکێشـن بـە تـەرازووی ڕاسـت، بێگومـان ئـەو کۆمەڵگایـە متمانەیـان بـە یەکـدی دەبـێ و، ئـەو کۆمەڵگایـە ماڵەکەیـان حەرامـی تێناکـەوێ و، لەگـەڵ یەکـدا لێـك دڵنیـا دەبـن و، کۆمەڵگایەکـی تەندروسـت دەبـێ، سـەرەنجام: هەمـوو کۆمەڵگایەکـە قازانـج دەکات، هـەم کڕیـارو فرۆشـیار و، هـەم سـەرجەم پێکهاتـەکان، ئـەوە سـەرەنجامی باشـترە لـە تـەرازوو بازیـی و، لـە دزییکاریـی و فێـڵ و فـەرەج، لـە کێشـان و پێوانـدا.

مەسەلەی پانزەیەم:

بـە دوای شـتێکیش مەکـەوە کـە زانیارییـت لەسـەری نیـە، چونکـە بیسـتن و دیـتن و عەقـڵ، لێیـان دەپرسرێتەوە:

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری بیست و سێیەم دەگرێتە خۆی:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ٣٦ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾، بە دوای شتێك مەکەوە کە زانیارییت پێی نیە، (القَفو: الإتِّبَاعُ، قَفَاهُ يَقْفُوهُ، مُشْتَقٌّ مِنَ القَفَا)، (قَفَاهُ) واتە: شوێنی کەوت، (يَقْفُوهُ) واتە: شوێنی دەکەوێ، لە ئەو کردارە لە (قَفَا)وە هاتوە، (قَفَا) واتە: پشتەمل، کەسێك بە دوای شتێك بکەوێ، لە پشتیەوە دەڕوا و، پشتەملی لێی دیارە.

کەواتـە: ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾، بـەدوای شـتێك مەکـەوە کـە زانیارییـت لەبارەیـەوە نیـە، واتـە: گومـانی خـراپ و، تۆمـەتی خـراپ، پـاڵ مەدەنـە لای خەڵـك، زمانتـان بـە خراپـە لـە بەرانبـەری خەڵکـدا نەگـەڕێ، وەك: بوختـانی داوێـن پیسـیی، درۆکـرن، شـایەدیی دانی بـە درۆ، گومـانی خـراپ، تانـەدان لـە ڕەچەڵـەکی خەڵـکی، لـە سـومعەو کەرامەتیـان، بـا هـەر لەخـۆوە زمانتـان بـە خراپـە نەگـەڕێ و، شـتێك کـە زانیارییتـان پێـی نیـە و، تـەواو لێـی دڵنیـا نیـن، قسـەی لەبـارەوە مەکـەن، بۆچـی؟:

٢)- ﴿ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ ﴾، واتە: چونكە بە دڵنیایی بیستن و دیتن و عەقڵ، (**فؤاد**) لێرەدا بە مانای عەقڵە.

٣)- ﴿ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ﴾، هەركامێك لەوانە لێیان دەپرسرێتەوە، هەركامێك لەوانە بە جیاجیا لێی دەپرسرێتەوە، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**نُزِّلَت هَذِهِ الجَوَارِحُ مَنْزِلَةَ العُقَلَاءِ**)، ئەم ئەندامانە وەك كۆمەڵە مرۆڤێكی عاقڵ وێناكراون، بۆیە ڕاناوی كۆی عاقڵانیان بۆ بەكارهاتوە: هەركامێك لەوانە لێی دەپرسرێتەوە، لێپرسینەوەش لێرەدا، مەبەست پێی سزا و پاداشت دانەوەیە، هەر كەسە بەپێی خۆی.

لێرەدا یەكێك لە زانایانی مەزهەبی مالیك بە ناوی: (**ابْنُ خُوَيْز مَنْدَاد**) دەڵێ:

(تَضَمَّنَت هَـذِهِ الآيَـة الحُكـم بالقَافَـةِ، لأَنَّـهُ لَـمَّا قَـالَ: وَلاَ تَقْـفُ مَـا لَيْـسَ لَـكَ بِـهِ عِلْـم، دَلَّ عَـلَى جَـوَازِ مَـا لَنَـا بِـهِ عِلْـمٌ، فَكُلُّ مَـا عَلِمَـهُ الإِنْسَـان أَو غَلَـبَ عَـلَى ظَنّـه، جَـازَ أَنْ يَحْكُـم بِـهِ، وبِهَـذَا احتَجَجْنَـا عَـلَى إِثْبَـاتِ القُرْعَـةِ وَالخُـرْصِ، لأَنَّـهُ ضَرْبٌ مِـنْ غَلَبَـةِ الظَـنِّ، وَقَـدْ يُسَـمَّى عِلْـمَاً اتسَـاعَاً، فَالقَائِـفُ يُلْحِـقُ الوَلَـدَ بِأَبِيـهِ مِـنْ طَرِيـق الشَّـبَهِ بَيْنَهُـمَا، كَمَا يُلْحِـقُ الفَقِيْـه الفَـرْعَ بالأَصْـلِ مِـنْ طَرِيـقِ الشَّـبَه)[1].

واتـە: ئـەم ئایەتـە حوكمـی قافـەی گرتۆتـە خـۆی، {(**قافة**) بـە كوردیـی دەڵێـن: شـوێنگەڕ، شـوێن هەڵگـر، یاخـود حوكـم دان، بـە پێـی قیافـەو شـێوە و دیمـەن}، چونكـە خـوا كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌ ﴾، شـتێك كـە زانیارییـت لەبـارەوە نیـە، شـوێنی مەكـەوە، ئـەوە دەگەیەنـێ كـە هەرشـتێك زانیارییـمان لەبارەیـەوە هەبـوو، مـرۆڤ هـەر شـتێكی زانی، یاخـود گومـانی زاڵـی لەبارەیـەوە هەبـوو، بـۆی هەیـە: بڕیـاری پێبـداو، قسـە لەبارەیـەوە بـكات، ئنجـا هـەر لەسـەر ئـەم بناغەیەشـە كـە ئێمـە كارمـان بـە: تیروپشـك (**قُرْعَـة**) [قوڕعـە كێشـان]، یاخـود شـت دانـان بـە قرسـاندن كـردوە، كـە هەموویـشی بریتیـە لـە گومـانی زاڵ و، جـاری واش هەیـە: گومـانی زاڵ، بـە زانیاریـی ناودەبـرێ، ئنجـا بابـای (**قَائِـف**) واتـە: شـوێن هەڵگـر، یـان قیافەنـاس، منـداڵ پەیوەسـت دەكاتـەوە بەبابیـەوە، لەبـەر ئـەوەی دەڵـێ: پێـك دەچـن، {وەك پێشـتریش لەوبـارەوە باسـمان كـرد، لـە فەرموودەیەكـدا كـە بوخاریـی و موسـلیم هێناویانـە، دایكـمان عائیشـە خـوا لێـی ڕازی بـێ دەڵـێ: ڕۆژێـك پێغەمبـەر ﷺ هاتـەوە، زۆر دڵ خـۆش بـوو، گـوتی: فـڵان كـەسی قیافەنـاس: زەیـدو ئوسـامەی كـوڕی، كـە شـتێكیان بەسـەر دەم و چـاودا دراوە و پێیەكانیـان دیـار بـوون، گوتوویـەتی: ئـەو پێیانـە لەیەكدیـن، چونكـە ئوسـامە زۆر ڕەش بـووە و زەیدیـش زۆر سـپی بـووە، لـە لۆكـە سـپیتر بـووە، بۆیـە كەسـانێك لەبـارەی ڕەچەڵـەكی ئوسـامەو زەیـدەوە، گومانیـان دروسـت

---

(١) الجامع لأحكام القرآن ج١٠، ص٢١١ و ٢١٢.

کردوە، بەڵام ئەو زانا قیافەناسە گوتوویەتی، نەخێر ئەوانە یەکن، جاری وا هەیە، با ڕەنگەکانیش جیابن، بەڵام ڕەچەڵەك چەسپاوە}.

ئنجا (ابن خویز منداد) دەڵێ: وەك چۆن بابای قیافەناس، لەڕێی وێکچوونەوە، منداڵ پەیوەست دەکاتەوە بە بابی، {منداڵێك کە بابی دیار نیە، یان گومان هەیە لە بابی}، بابای شەرعزانیش هەر بەو شێوەیە، لقێك بە هۆی وێکچوونەوە، پەیوەست دەکاتەوە بە ئەصڵەکەیەوە.

ئەمەش دەقی فەرموودەکەیە:

{عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ وَهُوَ مَسْرُورٌ، فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ! أَلَمْ تَرَىْ أَنَّ مُجَزِّزًا الْمُدْلِجِيَّ دَخَلَ، فَرَأَى أُسَامَةَ وَزَيْدًا، وَعَلَيْهِمَا قَطِيفَةٌ قَدْ غَطَّيَا رُؤوسَهُمَا، وَبَدَتْ أَقْدَامُهُمَا، فَقَالَ: إِنَّ هذِهِ الأَقْدَامَ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ} (**أخرجه البخاري: ٦٧٧١، ومسلم: ١٤٥٩**).

واتە: عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەر ﷺ هاتە ژوورێ، دەم و چاوی گەش بوو (دەم بە زەردە خەندەو ڕووی گەش بوو)، فەرمووی: سەرنج نادەی ئەی عائیشە! موجەززیز {بابایەکی قیافەناس بووە} تەماشای زەیدی کوڕی حاریسەو ئوسامەی کوڕی زەیدی کرد، کە پۆشاکێکیان بەسەردا بووە، {لێفەیەك یان پۆشەرێکیان بەسەردا بووە، لە کاتی خەوتندا، سەریان داپۆشراوە، بەڵام پێیەکانیان دیاربوون}، گوتوویەتی: ئەم پێیانە هەندێکیان لە هەندێکیانن.

(المازري) یەکێکە لە زانایان دەڵێ: (**كَانَتِ الجَاهِلِيَّة تَقْدَحُ فِي نَسَبِ أُسَامَةَ لِكَوْنِهِ أَسْوَدَ شَدِيْدَ السَّوَاد، وَكَانَ زَيد أَبُوه أَبْيَض مِنَ القُطْنِ**)[1].

واتە: لەسەردەمی نەفامییدا خەڵك تۆمەتیان لە ڕەچەڵەکی ئوسامە دەدا، چونکە ئوسامە زۆر زۆر ڕەش بوو، زەیدی بابیشی لە لۆکە سپی تر بوو.

---

(١) سەرچاوەی پێشوو.

مەسەلەی شازدەیەم:

خـوا دەفەرمـوێ: بـە فیـزو کەشـخەش بـە زەویـدا مـەڕۆ، چونکـە زەوییـت بـۆ نـادڕێ و، هێنـدەی چیاکانیـش کەڵەگـەت نـابی:

ئەمیش ئاکاری بیست و چوارەم دەگرێتە خۆی:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا﴾، (المَرَحُ: شِدَّةُ الفَرَحِ) واتە: زۆر بەدڵخۆشیی و بوغڕایی و شادمانییەکی لە سنوور بەدەر، بە زەویدا مەڕۆ.

بۆچـــــی؟

٢)- ﴿إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ﴾ چونکە: بە دڵنیایی تۆ زەوییت بۆ نادڕێ، پێت هەڵناقەنرێ بە پێیەکانت، کاتێك کە پێ لەسەر زەوی دادەنێی، هێندە بەهێزو پتەو نی!

٣)- ﴿وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا﴾، هەروەها لە ڕووی درێژیی و کەڵەگەتیی و بەرزییشەوە، ناگەیتە چیایان، لێرەدا: (المَقْصُودُ: التَهَكُّم بِهَذَا الفِعْلِ الشَّنِيْع)، واتە: ئەوە جۆرێکە لە توانج تێگرتن و گاڵتە پێکردن، لەو کردارە نارەوایەی کە بەفیزو کەشخەو بوغڕایی بەزەویدا بڕوی، خوا دەفەرموێ: ئەی مرۆڤ ! تۆ چی فیزو کەشخەیی بکەی لەزەویدا؟! نەزەوییت بۆ دەدڕێ و، نە دەگەیتە چیاکانیش، تۆ دروستکراوێکی بچووکی خوای، بە بوغڕایی و خۆشحاڵیی و بەخۆ سەرسام بوون، بە زەوییدا مەڕۆ.

مەسەلەی حەڤدەیەم:

هەرکام لەوانە، خراپەکەی لەلای پەروەردگارت ناپەسندەو ناخۆشویستراوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾﴾.

هەر کامێك لەوانە، خراپەکەی لە لای پەروەردگارت ناپەسندە، چونکە خوا بیست و چوار (٢٤) دانە ڕەوشت و ڕەفتاری باسکردن، وەك لە سەرەتای تەفسیرکردنی ئەم ئایەتانەوە گوتمان: دوازدەیان ناپەسندن و، دوازدەشیان پەسندن، بۆیە خوا فەرموویەتی:

﴿كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا﴾، هەرکامێك لەوانە خراپەکەی، لە لای پەروەردگارت ناپەسندە، ناخۆشویستراوە، چونکە ئەگەر وشەی (**سَيِّئُه**)ی لەگەڵدا نەباو فەرمووبای: (**كُلُّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهَاً**)، ئەوکاتە دوازدە پەسندەکانیشی دەگرتنەوە، واتە: هەر کامێك لەو بیست و چوار (٢٤)انە، ئەوانەیان کە خراپن، لەلای پەروەردگارت ناپەسندن، ناخۆشویستراون، بەڵام بێگومان چاکەکانیان چاکن.

(**مَكْرُوهَاً: أي: هي مَنْهِيَّات عَنْهَا، وَالَّتِي هِيَ سَيِّئَةٌ فِي ذَاتِهَا وَمَكْرُوهَةٌ مَرْفُوضَة عِنْد رَبِّكَ**)، واتە: هەرکامێك لەوانە خراپەکەی لە خودی خۆیدا خراپە و، لەبەر ئەوەی کە لە خودی خۆیدا خراپەو، زیانبەخشە، بۆیە لەلای پەروەردگاریشت ناپەسندەو قەدەغە کراوە.

مەسەلەی هەژدەیەم و كۆتایی:

ئەوەش لەو حیكمەتەیە كە پەروەردگارت بۆی سروش كردووی و، لەگەڵ خوادا هیچ پەرستراوێك دامەنێ، ئەگەرنا بە سەرزەنشت كراویی و دەركراویی فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە:

خوا دەفەرموێ ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِۗ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدۡحُورًا ﴿٣٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ ﴾، ئەوە لەو حیكمەتەیە، كە پەروەردگارت بۆی سروش كردووی، بۆی ناردووی.

٢)- ﴿ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، لەگەڵ خواشدا پەرستراوی دیكە دامەنێ.

٣)- ﴿ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ ﴾ {ئەگەرنا، ئەگەر پەرستراوی دیكە لەگەڵ خوادا بپەرستی} فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە.

٤)- ﴿ مَلُومًا مَّدۡحُورًا ﴾، بە سەرزەنشتكراویی و دوورخراویی لە بەزەیی خوا، (**المَلُومُ: الَّذِي يُنْكَرُ عَلَيْهِ مَا فَعَله، المَدْحُور: المَطْرُود**) (**ملوم**) ئەو كەسەیە ڕەخنەی لێ بگیرێ، لەسەر ئەوەی كردوویەتی، (**مدحوراً**) واتە: دەركراو.

كەواتە: حیكمەت هەر لە نێو قورئاندایە، نەك جیاواز بێ لە قورئان، من لە كتێبەكانی خۆمدا زۆرجار ئەم ئایەتانەم كردوونە بەڵگە، بە تایبەتی ئەم ئایەتەی دوای ئەو بیست و چوار ڕەفتارە، كە دوازدەیان پەسەندن و دوازدەیان ناپەسندن، هاتووە، هەمووی ناو ناون: حیكمەت.

كەواتە حیكمەت یانی: ڕازانەوە بە سیفەتە بەرزو پەسندەكان و خۆ بژاركردن و، دووریی گرتن لە ڕەوشت و ئاكارە خراپ و ناپەسەندەكان، حیكمەت ئەمە واتاكەیەتی، ئنجا ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە حیكمەتیش هەر لە نێو قورئاندایە، چونكە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ ﴾.

کەواتە ئەو قسەیەی کە زۆر لە نێو زانایاندا باوە، کە بەزۆرییش لە شافیعییان وەرگرتوە (ڕەحمەتی خوای لێ بێ) کە لە کتێبەکەی خۆی (**الرسالة**)دا گوتوویەتی، گوتوویەتی: {(**حِكْمَة**) یانی: سوننەت}، لە ڕاستییدا ئەمە وانیە، بەڵکو حیکمەت هەر لە نێو قورئاندایە و حیکمەت خۆڕازاندنەوەیە بە سیفەتە بەرزەکان و، خۆدوورگرتنە لە سیفەتە ناپەسندەکان.

ئنجا کە هەندێك گوتوویانە: (**الحِكْمَةُ إِصَابَةُ الحَقّ عِلْمًا وَعَمَلاً**)، (حیکمەت) بریتیە لەوە کە تۆ هەق بپێکی لە ڕووی زانین و کردارەوە، ئەویش هەر دەچێتەوە نێو ئەوە، چونکە ئەگەر تۆ هەق بپێکی، خۆت لە سیفەتە خراپەکان دوور دەگری و، خۆشت بە سیفەتە چاکەکان دەڕازێنیەوە.

یاخود کە گوتراوە: (**الحِكْمَةُ: وَضْعُ الشَّيءِ فِي مَوْضِعِهِ، المُؤَدّي للغَايَةِ مِنْهُ**)، (حیکمەت) بریتیە لە دانانی هەرشتێك لەو شوێنەی خۆیدا، کە بەو ئامانجەی دەگەیەنێ، کە بۆی ڕەچاوکراوە.

یان کە گوتراوە: (**الحِكْمَةُ: مَعْرِفَةُ الحَقَائِق**)، واتە: حیکمەت زانینی ڕاستییەکانە.

یان گوتراوە: (**الحِكْمَةُ: التَخَلّي مِنَ الرَذَائِل، وَالتَّحَلّي بالفَضَائِل**)، واتە:(حیکمەت) بژار کرانە لە سیفەتە نزمەکان و، ڕازانەوەیە بە سیفەتە پەسندەکان.

هەموو ئەو پێناسانە، دەچنەوە نێو ئەوە کە: خوا ﷻ کۆی ئەو بیست و چوار خەسڵەتە پەسندو ناپەسندەی، بە حیکمەت لە قەڵەم داون، کە دەبێ ناپەسەندەکان خۆیان لێ بەدوور بگیرێ و، پەسندەکانیش خۆیان پێ بڕازێنرێتەوە، کۆی ئەوەی بە حیکمەت لە قەڵەم داوە و، حیکمەتەکەشی وا داناوە، کە خوا ﷻ بە وەحیی بۆ پێغەمبەر ﷺی ناردوە.

وەك پێشتریش گوتمان خوا ﷻ دەستپێکی ئەو بیست و چوار (٢٤) ڕەوشت و ئاکارە پەسندو ناپەسندەی، بە: تەنیا خواپەرستیی و، خۆبەدوور گرتن لە هاوبەش بۆ خوا دانان، دەست پێکرد و، کۆتاییەکەشی هەر بەوە هێنا، چونکە سەرچاوەی هەموو سیفەتە بەرزەکان، بریتیە لە تەنیا خواپەرستیی، تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، هەروەها ماك و میکڕۆبی هەموو خوو و خدە خراپ و ناپەسندەکانیش، بریتیە لە هاوبەش بۆ خوادانان و،

دوور لـە خوایـی و پشـت لـە خوایـی و مامەڵـە کـردن لەگـەڵ غەیـری خـوادا، وەك مامەڵـە کـردن لەگـەڵ خـوادا، کـە پێـی دەگوتـرێ: (شِرك) هاوبەشـدانان.

خـوا بـە لوتـف کەرەمـی خـۆی، ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ کـە بەڕاسـتیی ئەهلـی خـوا بەیەکگرتنـن و، بەندایەتییـان بـۆ خـوا ساغدەکەنەوە و، خـوا بمانپارێـزێ لـەوەی کـە هاوبـەش بـۆ خـوا دابنێیـن، شـتێك کـە بیزانیـن، یـان نەیزانیـن، ئاشـکرا بـێ، یاخـود پەنهـان بـێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

AliBapir
archive.org/details/@alibapir
AliBapir
www.alibapir.net

دەرسی چوارەم

Stay in touch on social media

AliBapir/علی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/علی باپیر

AliBapir

www.alibapir.net

English - عربي - کوردی

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان سـێزدە (١٣) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٤٠ - ٥٢)، كـە تێیانـدا كۆمەڵێـك ڕاسـتیی گـەورە و گرنـگ لـە بـارەی خـوای بـەرز و مـەزن و، قوڕئـانی بـە پێـز و قسـە لەجێ و، پێغەمبـەری كۆتایـی ﷺو زیندووكردنـەوە و، قیامـەت و سـزاو پاداشـتەوە، خراونـەڕوو، لەمیـانی ئەوەشـدا: ئاماژە بـە هەندێـك بیـروڕای پووچـی كافـرەكان كـراوە و بەرپەرچیشـیان دراوەتـەوە و، سـەرجەم ئـەو بابەتانـەی لـەم سێزدە (١٣) ئایەتـەدا خراونـە ڕوو، دە (١٠) بابەتن:

چواریـان لـە بـارەی خـوای بـەرزو بێ وێنـەوەن و، سـێیان لـە بـارەی قوڕئانـەوە و، دووانیان لـە بـارەی زیندووكرانـەوە و قیامەتـەوەن و، یەكیشـیان لـە بـارەی پێغەمبـەری كۆتاییـەوە (موحەممـەدە ﷺ).

﴿ أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا ۚ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا
فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِيَذَّكَّرُوا۟ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟
إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ
وَمَن فِيهِنَّ ۚ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾
وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا
عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۚ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ
نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰٓ إِذْ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن
تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا
﴿٤٨﴾ وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ ۞ قُلْ كُونُوا۟ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا
﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ ۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ۖ قُلِ ٱلَّذِى فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ
فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ۖ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ
فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

((ئایا پەروەردگارتـان ئێـوەی تایبـەت کـردوە بـە (هەبـوونی) کوڕانـەوە (کـوڕانی بـۆ ئێـوە یـەکلا کردوونـەوە) و، لـە فریشـتانیش مێینـە (کچـە)کانی بـۆ خـۆی دانـاون؟ بێگومـان ئێـوە قسـەیەکی ناقـۆڵای مـەزن (بەرانبـەر بـە خـوا) دەکـەن ﴿٤٠﴾ بـە دڵنیاییـش لـەم قورئانـەدا، وێنـەی جۆراوجۆرمـان هێناونـەوە تاکـو بیریـان بێتـەوە (پەنـد وەربگـرن) لـە حاڵێکـدا کـە هـەر سـڵەمینەوەیان بـۆ زێـدە دەکات ﴿٤١﴾ بڵـێ: ئەگـەر وەك دەڵێـن (خـوا) پەرسـتراوانی دیکـەی لەگـەڵ بوونایـە، ئـەو کاتـە بـەرە و (خـوای) خـاوەن عـەرش (دەچـوون و) ڕێیـان دەگرتەبـەر (بـە مەبەسـتی دژایەتیـی کـردنی)! ﴿٤٢﴾ (خـوا) پـاك و بـێ لەکەیـە و بەبەرزییـەکی گـەورە، بـەرزە لـەوەی دەیلێـن ﴿٤٣﴾ حـەوت ئاسـمانەکان و زەوی و هـەر کـەس کـە تێیـان دایـە، بـێ خەوشـیی بـۆ دەردەبـڕن و، هیـچ شـتێك نیـە کـە بـە ستایشـکردنەوە پاکیـی وی ڕانەگەیەنـێ، بـەڵام لـە بـە پاکگرتنەکەیـان تێناگـەن، بـە دڵنیایـی ئـەو هێدیـی لێبوردەیـە ﴿٤٤﴾ هـەر کاتێکیـش قورئانـت خوێنـد، پەردەیـەکی پۆشـرا و لـە نێـوان تـۆو ئەوانـەدا دادەنێیـن، کـە بڕوایـان بـە دواڕۆژ نیـە ﴿٤٥﴾ پۆششیشـمان خسـتە سـەر دڵەکانیـان (ڕێگـرە) کـە تێـی بگـەن و، قورسایشـمان خسـتۆتە گوێیەکانیانـەوەو، هـەر کات بـاسی یەکتایـی پـەروەردگارت بکـەی، پاشـەو پـاش پشـت هەڵدەکـەن و، دەسـڵەمنەوە ﴿٤٦﴾ ئێمـە زاناتریـن بـەوەی بۆ گوێت بـۆ هەڵدەخـەن، کاتێـك گوێـت بـۆ هەڵدەخـەن و، کاتێـك چپـە دەکـەن، کاتێـك ستەمکاران دەڵێـن: ئێـوە تەنیـا شـوێن پیاوێـکی جـادوو لێکـراو دەکـەون ﴿٤٧﴾ بڕوانـە! چـۆن وێنانـت بـۆ دێننـەوە، سـەرەنجام گومـڕا بـوون و ناتوانـن ڕێ دەربکـەن! ﴿٤٨﴾ هەروەهـا گوتیـان: ئایـا ئەگـەر بووینـەوە بـە ئێسـقان و گڵ و خـۆڵ، ئایـا ئێمـە لـە نـوێ دروسـت دەکرێینـەوە و، زینـدوو دەبینـەوە؟! ﴿٤٩﴾ بڵـێ: ببنـە بـەرد، یـان ئاسـن ﴿٥٠﴾ یـان ببنـە هـەر دروسـتکراوێك کـە لـە دڵ و سـینەکانتان دا بـە گـەورە دادەنـرێ (کـە بگونجـێ زینـدوو بکرێتـەوە)، ئنجـا دەڵێـن: کـێ دەمانگێڕێتـەوە (بـۆ ژیـان)؟ بڵـێ: ئـەو کەسـەی یەکەمجـار هێناونیـە دی، ئنجـا سـەریانت بـەرە و لا دەلەقێنـن (بـە گاڵتـە پێکـردن و سەرسـوڕمانەوە) و دەڵێـن: ئـەوە کەیـە؟ بڵـێ: لەوانەیـە نیزیـك بـێ ﴿٥١﴾ ئـەو ڕۆژەی کـە بانگتـان دەکات، ئێـوەش یەکسـەر بـە ستایشـکردنیەوە، وەڵام دەدەنـەوەو، پێتـان وایـە تەنیـا کەمێـك ماونـەوە (لـە ژیـانی دنیـاداو، لـە قۆناغـی بەرزەخـدا) ﴿٥٢﴾)).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

﴿ أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ ﴾ : واتـە: ئایـا خـوا ئێـوەی تایبـەت کـردوە بەکوڕانـەوە و بـۆ ئێـوەی سـاغکردوونەوە؟ (**الصَّفَـاءُ ضِـدُّ الكَـدَرِ، صَفَـى الـشَّرَابُ يَصْفُـو صَفَـىً، وَصَفَّـاهُ تَصْفِيَـةً، وَأَصْفَـاهُ، الـوُدَّ: أَخْلَصَـهُ لَـهُ**)، (**صَفَـاء**) دژی لێڵییـە، بـە کوردیـی دەڵێـن: (**سـاف**)، واتـە: ڕوون یاخـود بـێ خڵتـە، دەگوتـرێ: (**صَفَـى الـشَّرَابُ**)، واتـە: خواردنەوەکـە سـاف بـوو، بـێ خڵتـە بـوو، (**وَصَفَّـاهُ تَصْفِيَـةً**)، واتـە: سـافی کـرد، بـێ خڵتـەی کـرد، پـاڵاوتی. (**أصفـاهُ الـودَّ: أَخْلَصَـهُ لَـهُ**) واتـە: خۆشەویسـتیی خـۆی بـۆ وی سـاغ کـردەوە، خۆشەویسـتییەکەی هیـچ خڵتـەی تێدانیـە بەرانبـەر ئـەو کەسـەی کـە بـاسی دەکـرێ.

کەواتـە: ﴿ أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ ﴾، واتـە: ئایـا خـوا کـوڕانی تایبـەت کـردوون بـە ئێـوەو، پاڵاوتـوونی و بـەشی کـەسی دیکەیـان پێـوە نیـە؟!

(صَرَّفْنَا): (**الـصَّرْفُ: رَدُّ الـشَّيءِ مِـنْ حَالَـةٍ إِلَى حَالَـةٍ، وَتَصْرِيـفُ الرِّيَـاحِ: صَرْفُهَـا مِـنْ حَـالٍ إِلَى حَـالٍ**)، (صرف) بریتیـە لـەوەی کـە شـتێك لـە حاڵێکـەوە بگـۆڕێ بـۆ حاڵێـکی دیکـە، (**تَصْرِيـفُ الرِّيَـاحِ: صَرْفُهَـا مِـنْ حَـالٍ إِلَى حَـالٍ**) (**تَصْرِيـفُ الرِّيَـاحِ**) کـە لـە قوڕئانـدا زۆر هاتـوە، واتـە: جـۆراو جۆرکردنی بایـەکان، گۆڕینـی لـە بارێکـەوە بـۆ بارێـکی دیکـە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ ﴾، واتـە: لـەم قوڕئانـەدا بـە زۆر شـێوازی جـۆراو جـۆر ئـەو ڕاسـتییانەمان ڕوونکردوونـەوە.

(نُفُورًا): (**النَّفْـرَةُ: الإِنْزِعَـاجُ مِـنَ الـشيءِ إِلَى الـشيءِ، يُقَـالُ: نَفَـرَ عَـنِ الـشيءِ نُفُـورًا**)، (**نُفُـور**) لـە (**نَفْرَة**)تـەوە هاتـوە، (**نَفْـرَة**) بریتیـە لـەوەی کـە ئینسـان لـە شـتێك بێـزار بـێ، یاخـود بـە پەلـە لـە شـوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی دیکـە بـڕوا، دەگوتـرێ: (**نَفَـرَ عَـنِ الـشيءِ نُفُـورًا**) لـە کوردییـدا سـڵەمینەوەی پـێ دەڵێـن، یاخـود دوورکەوتنـەوەی پـێ دەڵێـن، وەك ئـەوەی بڵێیـن: لـەو شـتە سـڵەمییەوە.

(حِجَابًا مَّسْتُورًا): واتـە: پەردەیـەکی پـۆشراو، (**السَّـتْرُ: تَغْطِيَـةُ الـشيءِ: والسِّـتْرُ والسُّـتْرَةُ: مَـا يُسْـتَرُ بِـهِ**)، (**سَـتْر**) بریتیـە لـە داپۆشـینی شـتێك، بـەڵام (**سِـتْرُ وَسُـتْرَة**) ئەوەیـە کـە ئـەو شـتەی پـێ دادەپـۆشرێ، (حجاب)یـش، واتـە: پـەردەو نێـوان.

(أَكِنَّةً): (جَمْعُ كِنَان، وَهُوَ الغِطَاء الَّذِي يُكَنُّ فِيهِ الشيءُ، نحو غِطَاءَ وَأَغْطِيَة)، (أَكِنَّة) كۆی (كِنَان)ە، ئەو پۆششەیە كە شتێكی لە بن پەنهان دەكرێ، وەك (غِطَاء) كە بە (أَغْطِيَة) كۆدەكرێتەوە، (كِنَان)یش بە (أَكِنَّة) كۆدەكرێتەوە، مانایان زۆر لێك نیزیكە.

(وَقْرًا): (الوَقْرُ: الثِّقْلُ فِي الأُذُنِ، الصَّمَم) (وَقْر) بریتیە لەو قورساییەی كە بە گوێچكەدا دێ و دەبێتە هۆی ئەوەی گوێ هیچ نەبیستێ، بۆیە بە (صمم)یش لێكدراوەتەوە، واتە: كەڕیی، شتێك لە گوێدا هەبێ ببێتە مایەی نەبیستن.

(مَّسْحُورًا): (اسْم مَفْعُولٍ مِن سَحَرَهُ يَسْحَرَهُ سِحْراً، وَهُوَ الأَخْذَةُ، وَالسِّحْرُ: كُلُّ مَا لَطُفَ مَأْخَذُهُ وَدَقَّ)، (مسحور) ناوی بەركارە لە (سَحَرَهُ يَسْحَرَهُ سِحْراً فَهُوَ مَسْحُورٌ) واتە: جادوو لێكراو، (وَهُوَ الأَخْذَةُ) واتە: گرتن لەلایەن شەیتان و جندەوە بە شێوەیەكی پەنهان، مەبەست پێی جادوولێكرانە، (سحر) هەر شتێك بە پەنهانكاریی بكرێ، بە شێوەیەك هەستی پێ نەكرێ.

(وَرُفَٰتًا): (تُرَاباً أَجْزَاءً مُتَفَتِّتَةً، وَالرِّفَاتُ «الرُّفَاتُ»: مَا تَكَسَّرَ وَبَلِيَ مِنْ كُلِّ شيءٍ، كَالفُتَاتِ، يُقَالُ: رَفَّتَ الشيءَ يَرْفِتُهُ ويَرْفُتُهُ: كَسَرَهُ وَدَقَّهُ).

وشەی: (رُفَات) گڵ و خۆڵ، چەند بەشێكی وردو خاش، (رِفَات، رُفَات) هەر شتێك تێك شكابێ و كۆن بوو بێ و ڕزیبێ، وەك (فُتَات) واتە: وردە نانی سەر سفرە، دەگوترێ: (رَفَّتَ الشيءَ) واتە: شتەكەی وردو خاشكرد.

(فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ): سەریانت بەرەو لا ڕادەوەشێنن، یان دەلەقێنن، (نَغَضَ رَأْسُهُ يَنْغُضُ ويَنْغَضُ نَغْضاً وَنغُوضاً: إِذَا تَحَرَّكَ وَاضْطَرَبَ، وَيُنْغِضُ رَأْسَهُ: حَرَّكَهُ بارْتِفَاعٍ وانْخِفَاضٍ كَالمُتَعَجِّبِ مِنَ الشَّيء)، (نَغَضَ رأسُهُ) واتە: سەری لەقی، (يَنْغُضُ ويَنْغَضُ نَغْضاً وَنغُوضاً) بە كەسێك دەگوترێ كە سەری بجووڵێ، ئەوە بۆ حاڵەتی: (لازم)، بەڵام بۆ حاڵەتی (مُتَعَدِّي) (يُنْغِضُ رَأْسَهُ) واتە: سەری خۆی لەقاند، (بارْتِفَاعٍ انْخِفَاضٍ) سەری بەرزو نزم بكاتەوە، یاخود سەری بابدات بەلای ڕاست و چەپ دا، وەك شێوەیەك لە سەرسوڕمان، دیارە ئەو شتانە دەگەڕێنەوە بۆ كلتووری گەلان، ڕەنگە هەبێ سەر بە ڕاست و چەپدا ڕاوەشێنێ، بۆ نیشانەی سەرسووڕمان، یاخود نیشانەی بە درۆ دانانی قسەیەك كە دەكرێ، یاخود سەری بە شێوەیەك بلەقێنێ، وەك گاڵتە پێكردن، زیاتر شێوازی ئەو سەر جووڵاندنانە، پەیوەستە بە كلتوور و عادەتی گەلانەوە.

(إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗا): (لَبِـثَ فَهُـوَ لاَبِـثٌ وَلبـثٌ)، (لبـث) واتـە: مایـەوە، (لابِـث ولَبِـث) هەردووکیـان نـاوی بکـەر (إسْـم فَاعِـل)ن.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەدا گوتمـان: خـوا ﷻ لـەم سێزدە (١٣) ئایەتـەدا، کـە هـەر لەسـەر دوانـدنی بێبڕوایـەکان، بەتایبـەت هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان، بەردەوامـە، لـەم سـێزدە (١٣) ئایەتـەدا چەنـد ڕاسـتییەك دەخاتـە ڕوو:

هەندەێکیان دەربارەی خوا بە یەکگرتن و تەنیا پەرستراوێتیەتی خوا ﷻ.

یەکیان دەربارەی قورئان.

هەندێکیان دەربارەی پێغەمبەر ﷺ.

هەندێکیشیان دەربارەی زیندووبوونەوەو، هاتنی ڕۆژی دوایی و سزا و پاداشت.

سـەرەتا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَأَصۡفَىٰكُمۡ رَبُّكُم بِٱلۡبَنِينَ ﴾، ئایـا پەروەردگارتـان ئێـوەی تایبـەت کـردوە بـە کوڕانـەوە؟ واتـە: ئێـوەی تایبـەت کـردوە بـە هەبـوونی کوڕانـەوە، کـوڕەکانی بـۆ ئێـوە سـاغ و یـەکلا کردوونـەوە؟ ﴿ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا ﴾، کەچـی لـە فریشـتان مێینـەی بـۆ خـۆی دانـاون (هەڵبـژاردوون)، ﴿ إِنَّكُمۡ لَتَقُولُونَ قَوۡلًا عَظِيمٗا ﴾، بـە دڵنیاییـەوە بەهـۆی ئـەو قسـەتانەوە، ئێـوە قسـەیەکی مـەزن (ناقـۆڵاو ناشـیرین) بەرانبـەر بـە خـوا ﷻ دەڵێـن، شـتێك کـە بـۆ خۆتـان پێتـان بـاش نیـە، بـۆ خـوای دادەنێـن، کـە بریتیـن لـە کچـان (لـە مێینـەکان)، کـە ئەویـش هـەر ڕاسـت نیـە، چونکـە فریشـتەکان مێینـە نیـن، وەك خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (الزخـرف)دا دەفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلُواْ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمۡ عِبَٰدُ ٱلرَّحۡمَٰنِ إِنَٰثًاۚ أَشَهِدُواْ خَلۡقَهُمۡۚ سَتُكۡتَبُ شَهَٰدَتُهُمۡ وَيُسۡـَٔلُونَ ١٩ ﴾، واتـە: فریشـتەکان کـە بەنـدەی خـوای خـاوەن بەزەییـن، بـە مێینەیـان دانـان! ئایـا ئاگایـان لـە دروسـتکرانیان بـووە {داخـۆ نێـرن یـان مـێ؟!} ئـەو گەواهییدانەیـان دەنـووسرێ و لێشـیان دەپرسرێتـەوە،

لێـرەدا خـوا ﷻ - وەك مـن تێـی دەگـەم - هـەر مەبەسـتی ئەوەیـە، کـە پووچیـی عەقـڵ و بیرکردنـەوەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر و کافـرەکان بخاتـە ڕوو، کـە یەکێـك لـە بیرۆکـە پووچەکانیـان ئەوەیـە، پێیـان وایـە مێینەبـوون نوقسـانییە و عەیبەیـە، بۆیـەش زۆر بەکچـان

قەڵس بوون و، هەبووە کچی خۆیانیان زیندە بە چاڵکردوە! بێگومان ئەوان کەمتر لە کوڕان، تەماشای کچانیان کردوە، کە ئەوەش بیرێکی نەفامییە و، ئێستاش هەر هەیە لە زۆر کۆمەڵگاکاندا، بەڵام خوای پەروەردگار نێر و مێیی وەك یەك خوڵقاندوون و، بە هەر کامێکیان کۆمەڵێ تایبەتمەندیی داون، ئنجا بەو تایبەتمەندییانەوە، پیاو دەبێتە پیاوو، ئافرەت دەبێتە ئافرەت و، هیچ کامیان بۆی نیە، کە بە هۆی نێرایەتیی، یان مێیایەتیی خۆی بەسەر ئەوی دیکەدا هەڵکێشێ، بەڵکو تەنیا بە هۆی کردەوەی باش، ئەگەر پیاوان کردەوەی باشیان زیاتر بێ، یان ئافرەتان کردەوەی باشیان زیاتر بێ، ئا ئەوە مایەی بەرزیی و نیزیکییانە لە خوا، ئەگەرنا خودی نێرایەتیی و مێیایەتیی، پێوەرێك نیە بۆ چاك بوون، یاخود خراپ بوون.

ئنجا ئامانج لێرەدا ئەوەیە، کە ئێوە ئەم بیرۆکە پووچانەتان هەیە!

ئنجا دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ ﴾، بە دڵنیایی لەم قورئانەدا جۆراو جۆر (بەیانی ڕاستییەکان)مان کردوە، لە حاڵەتێکەوە گۆڕیومانە بۆ حاڵەتێکی دیکە، بە زۆر تەعبیر و شێوازی دەربڕین، ئەو مەبەستانەی ویستوومانن دەرمان بڕیون (خستوومانن ڕوو)، بە تایبەت باسی یەکتایی خوا و پەرستراوێتیی خوا ﷻ، خوا زۆر وێنەی بۆ هێناونەوە لە قورئاندا و، بە زۆر شێوازی دەربڕینی جۆراو جۆر، باسی کردوە، ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِيَذَّكَّرُوا۟ ﴾، واتە: لەم قورئانەدا، زۆر شێوازی دەربڕینی جۆراو جۆرمان بەکارهێناون، لە حاڵێکەوە گۆڕیومانە بۆ حاڵێکی دی، چ دەربارەی تەنیا خواپەرستیی، چ دەربارەی پێغەمبەرایەتیی و وەحیی، چ دەربارەی ڕۆژی دوایی و زیندووبوونەوەو، سزاو پاداشت، چ دەربارەی قورئان و کتێبەکانی خوا، بۆچی؟

﴿ لِيَذَّكَّرُوا۟ ﴾، تاکو بیریان بێتەوە، (**تذكُّر**) هەم بە مانای بیرخۆ هێنانەوەیە، هەم بە مانای دەرس و پەند وەرگرتنە، بۆ ئەوەی دەرس و پەند وەربگرن، یاخود وەبیر خۆیانی بێننەوە، ﴿ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴾، بەڵام هەر سڵەمینەوەو دوورکەوتنەوەو یاخیی بوونیان، تێدا زیاد دەکات.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە، کە لەم چەند ئایەتەدا، زۆرترین گرنگیی پێدراوە، دەفەرمویٚ: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ ﴾، پێیان بڵێ: ئەگەر وەك ئەوان دەڵێن، لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە هەبوونایە، ﴿ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴾، لەو حاڵەتەدا بەرەو خوای خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتە بەر، واتە: بەرەو لای خوا دەچوون، بۆچی؟!

بۆ دژایەتیی کردنی! بەڵام هەندێ لە توێژەرەوان ئاوایان لێکداوەتەوە: بۆ خۆ لێ نیزیك خستنەوەی خوا ﷻ، بەڵام مانای یەکەمیان ڕاستترو گونجاوترە لەگەڵ ئەم سیاقەدا.

هەڵبەتە خوێنراویشەتەوە: (كَمَا تَقُولُونَ) کەواتە: ڕووی دواندن هەر لە کافرەکانە، کە (كَما يَقُولُونَ) واتە: وەك ئەو بێبڕوایانە دەڵێن، بە شێوازی نادیار، بەڵام (تقولون) لێرەدا خوا دەیاندوێنێ، ﴿ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴾، پاکیی و بەرزییەکی گەورە بۆ خوا، لەوەی کە ئەوان بەرانبەر بە خوا دەیڵێن! واتە: خوا زۆر لەوە پاکتر و چاکتر و بەرزترە، کە شایستەی ئەو جۆرە قسانە بێ، کە ئەوان دەرهەق بەوی دەیانکەن.

﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ﴾، حەوت ئاسمانەکان و زەوی و، هەر کەس کە تێیان دایە، پاکیی و بێ خەوشیی بۆ (خوا) ڕادەگەیەنێ، ﴿ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ ﴾، واتە: هیچ شتێك نیە، مەگەر بە ستایشکردنەوە بە پاکی دەگرێ، ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾، بەڵام ئێوە بە پاکگرتنەکەی ئەوان تێناگەن، لێی حاڵی نابن، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴾، بە دڵنیایی خوا هێدیی و مەندی لێبوردەیە، ئنجا ئایا مەبەست لەو بەپاکگرتنە چییە، کە ئێمە تێی ناگەین؟! دواتر لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر شی دەکەینەوە و، مانای بە هێزتر و ڕاستتر ئەوەیە کە ئەوە جۆرێکە لە بە پاکگرتن و ستایشکردن، کە دروستکراوەکان بۆ خوا دەیخەنە ڕوو، کە بۆ ئێمە فامکراوو زانراو نیە.

چونکە هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست ئەوەیە کە بە زمانی حاڵ دروستکراوەکان ئەنجامی دەدەن بۆ بەدیهێنەریان.

بەڵام زانایانی دیکە وەڵامیان داوەتەوە: کە ئەوە شتێکی زانراوو فامکراوە و لەگەڵ ئایەتەکەدا گونجاو نیە.

هەندێکی دیکە گوتوویانە: مەبەست پێی ئەوەیە کە کافرەکان ئەوە نافامن.

کە ئەو کاتە ئەو مانایە، ڕێی تێدەچێ، بەڵام ئێمە دوایی چەند فەرموودەیەك دێنینەوە لەو بارەوە، کە مەبەست لەو بە پاکگرتن و ستایشکردنەی خوا، لەلایەن دروستکراوەکانەوە، جۆرە بە پاکگرتنێکە، بە شێوەیەکی ئاسایی بۆ ئێمە زانراو و فامکراو نیە.

﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾، (ئەی موحەممەد!) هەر کاتێ قورئانت خوێند، لە نێوان تۆ و ئەوانەدا کە بڕوایان

بە ڕۆژی دوایی نیە، پەردەیەکی پۆشراو دادەنێین، واتە: پەردەیەك كە زۆر پۆشەرە، وەك خۆشی پۆشرابێ وایە، ئەوە واتایەکی، یاخود پەردەیەك كە پەنهانە و نابینرێ، پەردەیەکی پەنهان دادەنێین لە نێوان تۆ و ئەوانەدا كە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، بۆ ئەوەی لە قورئان تێنەگەن، كە لێرەدا ئەمە تەعبیركردنە لەوەی كە ئەوانە ئەوەندە بەرە و تاوان و گوناهـ چوون و، ئەوەندە دووركەوتوونەوە لە هەق، حاڵیان وەك حاڵی كەسێكە: قسەی بۆ بكرێ، لە پاش دیوارێكەوە كە نەبیستێ، یاخود پەردەیەك لە نێوان گوێی ئەو و ئەو قسەیەدا كە دەكرێ، دانرابێ، بە شێوەیەك كە نەیبیستێ، لێی حاڵی نەبێ، واتە: حاڵی وان بەو شێوەیە، ئەگەرنا، خوا ﷻ پەردە ناخاتە سەر گوێ و چاوی خەڵك، مەبەست لێرەدا وێناكردنی حاڵی ئەوانە، وەك كەسێك وان، كە لە شوێنی دیكە خوا ﷻ باس دەكات، كە: پۆشاكیان بەسەر چاو دا درابێ و، قورساییان خرابێتە سەر گوێ و، دڵیان مۆركرابێ و داخرابێ.

﴿ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾، هەروەها لەسەر دڵەكانیان چەند كیف و پۆشەرێكیمان داناون تاكو تێی نەگەن و، قورساییمان خستوتە گوێیەكانیانەوە تاكو نەیبیستن، ﴿ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ نُفُورًا ﴾، هەركاتیش بە تەنیا باسی پەروەردگاری خۆتت كرد لە قورئاندا، واتە: هاوبەشت بۆ دانەنا و، تەنیا باسی خوات كرد، ئەو بێبڕوایانە دەبینی: پاشەو پاش بە سڵەمینەوەوە، لێت دوور دەكەونەوە.

﴿ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ ﴾، ئێمە زاناترین بەوەی كە بە هۆیەوە گوێت بۆ هەڵدەخەن، ﴿ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ﴾، كاتێ گوێت بۆ هەڵدەخەن و گوێت بۆ دەگرن، ﴿ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰٓ ﴾، هەروەها كاتێ لە نێوان خۆیاندا چپەچپیانە، ﴿ إِذْ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴾، كاتێك كە ستەمكارەكان دەڵێن: ئێوە تەنیا بە دوای پیاوێكی جادوو لێكراو دەكەون.

﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ ﴾، سەرنج بدە! چۆن وێنانت بۆ دێننەوە! جارێك بە جادوو لێكراوت دادەنێن! جارێك بە جادووگەرت دادەنێن! جارێك بە شاعیرت دادەنێن! جارێك بە كاهینت دادەنێن! ئاشكرایە لێرەدا خوا ﷻ باسی یەك وێنەی كردوە كە دەڵێن: ئێوە بە دوای پیاوێكی جادوو لێكراو دەكەون! بەڵام وێنەی ئەم قسەیە لە شوێنەكانی دیكەش دا، هاتوە بۆیە بە كۆ هێناویەتی (وێنانت بۆ دێننەوە).

﴿ فَضَلُّواْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴾، بۆیە سەرگەردان بوون، ناتوانن ڕێ دەرکەن! کەسێ کە هەستەوەرەکانی خۆی پەکخستبن، کەسێ بە هۆی گوناهو تاوان و کوفر و خراپە و کەللە ڕەقیی و عینادییەوە، عەقڵ و چاو و گوێی خۆی لە کارخستبن، بێگومان گومڕا بووە و ناشتوانێ ڕێ دەرکا و، ناشتوانێ بێتەوە سەر ڕێ، هەر بۆ خۆیشی وای بە خۆی کردوە!

﴿ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا ﴾، هەروەها گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە ئێسقان و بووینەوە بەشتێکی وردوخاش ئیسکی وردوخاشکراو تێکشکێنراو (**رُفات**)، واتە: چ بە شێوەی ئێسقان مابینەوە، یاخود ئێسقانەکەش وردو خاش کرابێ و، بووبێتەوە بە خاك و خۆڵ، ئایا ئەگەر وامان لێهات: ﴿ أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقًا جَدِيدًا ﴾، بە سەرسوڕمانەوە دەپرسن: ئایا ئێمە جارێکی دیکە لە شێوەی دروستکراوێکی نوێدا، دروست دەکرێینەوە؟!

﴿ قُلۡ كُونُواْ حِجَارَةً أَوۡ حَدِيدًا ﴾، (ئەی موحەممەد ﷺ!) پێیان بڵێ: ببنە بەرد یاخود، ببنە ئاسن، ﴿ أَوۡ خَلۡقًا مِّمَّا يَكۡبُرُ فِي صُدُورِكُمۡ ﴾، یان دروستکراوێ کە لە سینەکانی ئێوەدا گەورەیە، واتە: گەورەترە لەوەی کە زیندوو بکرێتەوە و ژیانی بهێنرێتەوە بەر، واتە: ئەگەر بەردبن، یان ئاسن بن، یان هەر دروستکراوێکی دیکە بن، کە لە سینە و عەقڵتان دا گەورەیە کە ژیانی بێتەوە بەر.

بەڵێ! خوا هەر زیندووتان دەکاتەوە.

﴿ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ﴾، ئنجا پێت دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە بۆ ژیان؟! کێ زیندوومان دەکاتەوە؟! ﴿ قُلِ ٱلَّذِي فَطَرَكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، بڵێ: ئەو کەسەی کە یەکەمجار ئێوەی داهێناو هێنایە دی، هەمیشە دروستکردنی شتێك، لە دووبارە کردنەوەی بە زەحمەتترە، کەسێك کە کتێبێك دەنووسێ، ئەگەر دەستنووسەکەی لێ ونبێ، دوایی دەتوانێ وەك پێشتر کە نووسیوویەتی، یاخود باشتریش بینووسێتەوە، کەسێك کە شتێ دروست دەکات، ئەگەر ئەو شتەی لێ شکا، یاخود لێی تێکچوو، دەتوانێ وەك خۆی، یان باشتریش دروستی بکاتەوە، ئەوە بە نسبەت ئێمەوە شتێکی زانراوە، بەڵام بە نسبەت خواوە ﷻ دەیەوێ ئێمە تێبگەیەنێ، ئەگەرنا بە نسبەت خوای زاناو تواناوە: دووبارەکردنەوەش هەروەك دەستپێکردن وایە، وەك یەکن، هیچی بۆ خوا ﷻ تێناچێ.

﴿ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ﴾، ئنجا (لە بەرانبەر ئەو وەڵامەتدا) سەریانت بەرەو لا ڕادەوەشێنن (دەلەقێنن)، ئنجا چ بەرزیی و نزمیی پێ بکەن، چ ڕاست و چەپی پێ بکەن، ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ﴾، دەڵێن: ئەوە کەنگێیە؟! کەی ئەو دووبارەکردنەوە و زیندوو کردنەوەیە دەبێ؟! ﴿ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴾، بڵێ: ڕەنگە نیزیك بێ، پێ دەچێ نیزیك بێ، دیارە خوا ﷻ بە توانجەوە ئاوا دەفەرموێ.

﴿ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ ﴾، ئەو ڕۆژە کە بانگتان دەکات، بە ستایشکردنیەوە وەڵامی دەدەنەوە، کە بانگتان دەکات زیندوو ببنەوە، ئێوەش بە دەم ستایش و مەدحی خواوە، وەڵامی خوا دەدەنەوە، ﴿ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، گومانیش وا دەبەن و وای بۆ دەچن، کە کەمێك نەبێ نەمابنەوە، ئنجا کەمێك نەبێ نەمابنەوە، لە ژیانی دنیادا، یاخود لە قۆناغی بەرزەخدا، یاخود هەم لە ژیانی دنیادا و، هەم لە ژیانی بەرزەخدا، کاتێك ڕۆژی دوایی و قیامەت دەبینن، هەم دنیا و هەم قۆناغی بەرزەخیش، لە چاو قیامەت و ڕۆژی دوایی، زۆر کەمتان دێتە بەرچاو! وەك لە شوێنی دیکە دەفەرموێ: پێیان وایە کە سەعاتێك ماونەوە، یاخود ڕۆژێك، یاخود کەمتر لە ڕۆژێك ماونەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ بە کافرە هاوبەشدانەرەکان دەفەرمووێ: ئایا پەروەردگارتان ئێوەی تایبەت کردوە بە هەبوونی کوڕانەوە و، خۆشی لە فریشتان، مێینەکانی هەڵبژاردوون؟ بە دڵنیایی ئێوە قسەیەکی ناقۆڵای مەزن بەرانبەر بە خوا کەن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ ﴾، ئایا پەروەردگارتان ئێوەی تایبەت کردوە بە کوڕانەوە؟ کوڕەکانی بۆ ئێوە یەکلایی و ساغ کردووتەوە؟.

ئایا خوا ئێوەی هەڵبژاردوە و، تایبەتی کردوون بە کوڕانەوە؟ (**الإِصْفَاءُ: جَعْلُ الشيءِ صَفْواً أَي: خَالِصاً**) دەڵێ: (إِصْفَاء) هەروەها (إِصْطِفَاء)یش ئەوەیە کە شتێك هەڵبژێردرێ، یاخود ساف و ساغ بکرێتەوەو، شتی نامۆی پێوە نەمێنێ.

٢)- ﴿ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا ﴾، لە فریشتەکانیش مێینەی بۆ خۆی هەڵبژاردوون؟ چونکە ئەوان بانگەشەی ئەوەیان دەکرد، کە فریشتەکان کچانی خوان و شەیتانەکانیش کوڕانی خوان.

وەك لە سوورەتی (**الزخرف**)دا خوا لەوبارەوە دەفەرمووێ: ﴿ وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَٰنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە: ئەو فریشتانەی بەندەی خوای خاوەن بەزەیین، کردیاننە مێینە! ئایا ئامادەی دروستکرانیان بوون (تاکو بزانن داخۆ نێرن، یان مێ؟!) ئەو شایەدیی دانەیان دەنووسرێ و لێشیان دەپرسرێتەوە {لەسەر ئەو بە درۆ شایەدیی دانەیان}.

٣)- ﴿ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴾، بە دڵنیایی ئێوە قسەیەكی مەزن دەكەن، واتە: بە دڵنیایی ئێوە قسەیەكی ناقۆڵا و ناهەقی مەزن دەكەن، بەرانبەر بە خوا! (قَوْلًا عَظِيمًا: فِي القُبْحِ وَالسُّوء)، قسەیەكی زۆر مەزن لە ناشیرینیی و نا قۆڵاییدا، بەرانبەر بە خوا ﷻ دەكەن.

ئێمە پێشتر لە بەرگی پێنجەمی ئەم تەفسیرەدا، لە كاتی لێكدانەوەی ئایەتەكانی: (١٠٠ و ١٠١) لە سوورەتی (الإنعام)دا بە تەفصیل لەم بارەوە قسەمان كردوە، كە ئەمەش دەقی ئەم دوو ئایەتەیە:

﴿ وَجَعَلُوا۟ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ ۖ وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ ﴾.

واتە: هاوبەشیان لە جند بۆ خوا دانان و خواش جندەكانی دروستكردوون، هەروەها كوڕان و كچانیان بۆ (خوا) هەڵتاشین بەبێ زانیاریی، پاكیی و بەرزیی بۆ خوا لەوەی كە خوای پێ وەسف دەكەن، پەیداكەری ئاسمانەكان و زەوییە، ڕۆڵەی چۆن دەبن، لە حاڵێكدا كە هاوەڵ و هاوسەری نەبێ؟! (خوا) هەموو شتێكی وەدیهێناوە و بە هەموو شتێكیش زانایە.

خوا ﷻ لەم دوو ئایەتەدا، وێڕای خستنە ڕووی قسەكەیان، شەش (٦) بەڵگەشی بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو قسە پووچەیان خستوونە ڕوو:

١/ دەفەرموێ: ﴿ وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾، واتە: كوڕان و كچانێكیان بۆ هەڵتاشین بەبێ بەڵگە و بەبێ زانیاریی، بێگومان ناتوانن لەوبارەوە بەڵگەیەك بهێننەوە، بەبێ بەڵگە هەر لەخۆوە دەڵێن: شەیتانەكان كوڕەكانی خوان و، فریشتەكانیش كچەكانی خوان!

كەواتە: ئەوە قسەیەكی نازانستییانەی بێ بنەماو پووچە.

٢/ دەفەرموێ: ﴿ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴾، پاكیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی كە خوای پێ وەسف دەكەن، خوا ﷻ ئەگەر بەدیهێنەر و خاوەن و پەروەردگاری هەموو شتێك بێ، نابێ وەك دروستكراوەكانی، پێویستیی بە هاوسەر بێ و، ڕۆڵەی هەبن!

٣/ ﴿ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، (بَدیع) واتە: پەیداكەر بەبێ چاولێكردن لە غەیری خۆی، (بدیع ومبدع) كەسێكە كە شتێك دادەهێنێ بێ ئەوەی چاولێكەریی تێدا بێ، بۆ وێنەیەكی پێشتر، لە نوێ پەیدای بكات (على غير مثال سابق).

٤/ ﴿أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ﴾، (خوا) چۆن ڕۆڵەی دەبن ئەگەر هاوسەری نەبێ، خوا ﷻ کوڕو کچەکانی چۆن پەیدا بوون؟ بە پێی ئەوەی بۆ ئێمە زانراوە، کوڕو کچ لە ئەنجامی پێکەوە جووتبوونی نێوان دوو هاوسەری نێر و مێ دا، پەیدا دەبن.

٥/ ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ﴾، خواش هەموو شتێکی هێناوەتە دی، کەواتە: هەرچی هەیە دروستکراوی خوایە و هیچیان ڕۆڵەی نین.

٦/ ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾، هەروەها ئەو بە هەموو شتێك زانایە، ئەگەر گریمان کوڕ و کچی هەبوونایە، دەبووایە خوا ﷻ بزانێ، چونکە زانیاریی خوا بە هەموو شتێکەوە پەیوەستەو، هیچ شتێك نیە خوا نەیزانێ.

هەر لەو بارەوە خوا لە سووڕەتی (**الزخرف**) (١٥ - ١٩)دا، دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلُوا۟ لَهُۥ مِنْ عِبَادِهِۦ جُزْءًا ۚ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ أَمِ ٱتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَىٰكُم بِٱلْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَن يُنَشَّؤُا۟ فِى ٱلْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ۚ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ۚ سَتُكْتَبُ شَهَٰدَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾﴾.

واتە: لە بەندەکانی، بەشێکیان بۆ خوا دانا (واتە: بەندەکانییان کردن بە بەشێك لە خوا)، بێگومان مرۆڤی (بێبڕوا) سپڵەیەکی زۆر ڕوون و ئاشکرایە. ئایا لەوانە کە دروستی کردوون، کچی بۆ خۆی هەڵبژاردوون و ئێوەی تایبەت کردوون بە کوڕانەوە؟! (کوڕەکانی بۆ ئێوە ساغ کردووتەوە؟!) . لە حاڵێك دا هەر کات یەکێکیان موژدەی بەوەپێدرا کە بۆ (خوای) بە بەزەیی بەوێنە هێناوەتەوە، ڕووی ڕەش دادەگەڕێ و زۆر پەست و خەفەتاوییە، {داخ و خەفەتی زۆری دەچێتە دڵەوە، لەبەر ئەوەی موژدەی کچی پێدراوە، لە حاڵێکدا کە خۆیان بە کچان ڕازی نین، کەچی کچان بۆ خوا دادەنێن} ئایا کەسێك کە لە ڕازانەوە و خشڵ دا پێ دەگات و لە کاتی مشت و مڕدا ڕوونکەرەوە نیە! {ناتوانێ مەبەستەکانی خۆی جوان بگەیەنێ، ئەوە بۆ خوا دادەنێن؟!} ﴿وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا﴾، هەروەها ئەو فریشتانەی کە بەندەی خوان، بە مێینەیان لە قەڵەم دان، ئایا ئاگاداری دروستکرانیان بوون؟! بێگومان ئەو شایەدییدانەیان دەنووسرێ و لێشیان دەپرسرێتەوە.

مەسەلەی دووەم:

ئێمە لەم قورئانەدا ڕوونکردنەوەی جۆراو جۆرمان داون، لە هەموو ڕوویەکەوە، تاکو پەند وەربگرن و بیریان بکەوێتەوە، کەچی هەر سڵەمینەوەیان بۆ زیاد دەکات:

خوا دەفەرمووێ: ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ﴾، بە دڵنیاییش لەم قورئانەدا بە شێوەی جۆراو جۆر مەبەستەکانمان ڕوونکردوونەوە، (**صَرَّفْنَا: نَوَّعْنَا البَيَانَ**)، ڕوونکردنەوەکەمان جۆراو جۆر کردوە، (**حُذِفِ مَفْعُول صَرَّفَ لأَنَّهُ نُزِّلَ مَنْزِلَةَ اللاَّزِمِ، فَلَمْ يُقَدَّرْ له مفعول**)، خوا ﷻ کە فەرموویەتی جۆراوجۆرمان کردوە، چی جۆراوجۆر کردوە؟ (**صَرَّفْنَا البَيَانَ، أَوْ صَرَّفْنَا التعْبِير**) ڕوونکردنەوە و دەربڕینمان جۆراوجۆر کردوە لەم قورئانەدا، بەڵام بۆیە بەرکار (**مفعول**)ەکەی قرتێنراوە، چونکە وشەی (صَرَّف) وەك کرداری لازیم کە پێویستی بە بەرکار ناکات، مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، یان لەبەرئەوەی هەر دیارە (صَرَّفْنَا) واتە: (**صَرَّفْنَا البَيَانَ**)، لە چەندان شوێنی قورئاندا هاتوە و، مەگەر چۆن، ئەگەرنا وشەی (صَرَّفَ) بەرکار (**مَفْعُول**)ەکەی دیار نیە، چونکە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ.

وشەی: (**صَرَّفْنَا**) چاوگەکەی: (**تَصْرِيف**)ە، (**التَّصْرِيفُ: تَعَدُّدِ الصَّرْفَ، وَهُوَ النَّقْلُ مِنْ جِهَةٍ إِلي جِهَةٍ أُخْرَى**)، (**تصريف**) بریتیە لە جۆراو جۆری گواستنەوە. یانی: لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك شتێك بگۆڕدرێ.

٢)- ﴿لِيَذَّكَّرُوا﴾، تاکو بیر بکەنەوە، یاخود تاکو پەند وەربگرن، ئەم وشەیە: ﴿لِيَذَّكَّرُوا﴾ ئاواش خوێنراوەتەوە: (**لِيَذْكُرُوا**)، بۆ ئەوەی کەبیر بکەنەوە، یاخود بیریان بێتەوە.

٣)- ﴿وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا﴾، کەچی ئەو جۆراو جۆرکردن ڕوون کردنەوەی مانا و مەبەستەکان، هەر سڵەمینەوەیان تێدا زیاد دەکات، هەر دوورکەوتنەوەیان تێدا زیاد دەکات، (**النُّفُور: هُرُوبُ الوَحْشِيّ وَالدَّابَّةِ بِجَزَعٍ وَخَشْيَةٍ**)، واتە: (**نُفُور**) بریتیە لەوە کە ئاژەڵێك، یاخود ژیانداریکی کێوی بە ترس و دڵەڕاوکەوە ڕابکات، واتە: ئەوانە وەك چۆن ئاژەڵێك ترسێکی بۆ دێ، حاڵەتێکی ترس و دڵەڕاوکەی بۆ پەیدا دەبێ و ڕادەکات، ئەوانیش بەو شێوەیە دووردەکەونەوە.

ئـەم قورئانــە کـە بـە شـێوەی جۆراوجـۆر مەبەسـتەکانی تێـدا ڕادەگەیەنرێـن، خـوا ﷻ دەیـەوێ لـە هەمـوو دەلاقـە و پەنجـەرەکانی عەقـڵ و دڵ و خەیـاڵ و ئەندێشـە و هەسـت و سـۆز و هتـدەوە، مەبەسـتەکان بەرێتـە نێـو نـاخ و ڕووحـی مـرۆڤ، لـە هەمـوو دەرگایـان دەدا، ویسـتوویەتی بـە هەمـوو شـێوازێك ڕاسـتییەکان بخاتـە نێـو عەقـڵ و دڵـی مرۆڤـەوە، کەچـی ئـەو بێبڕوایانـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە بـە خۆیانیـان کـردوە، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە بەهـۆی گوناهـو تـاوان و کەللـە ڕەقییـەوە، کارێکیـان کـردوە کـە پـەردە بەسـەر چـاو و عەقڵیـان هەڵکشـێ، هەرچەنـدە ئێمـە مەبەسـتەکانیان بـە شـێوەی جۆراوجـۆر بـۆ دەخەینـە ڕوو و لـە لووتکـەی ڕەوانبێژیـی و پاراوییـدا بۆیـان دەخەینـەڕوو، بـۆ ئـەوەی بیریـان بێتـەوە و پەنـد وەربگـرن، کەچـی هـەر سـڵەمینەوەو دوورکەوتنەوەیـان تێـدا زیـاد دەکات.

مەسەلەی سێیەم:

خـوا ﷻ فەرموویـەتی: بڵـێ ئەگـەر وەك دەڵێـن: خـوا پەرسـتراوی دیکـەی لەگەڵـدا بوونایـە، ڕێییـان بـەرەو خـاوەن عـەرش (خـوا) دەگرتەبـەر (کـە دژایەتیـی بکـەن)، پاکیـی و بەرزییـەکی گـەورە بـۆ وی، لـەوەی کـە دەیلێـن، حـەوت ئاسمانەکان و زەوی و هـەر کـەس کـە تێیـان دایـە، بـێ خەوشیی بـۆ خـوا ڕادەگەیەنـن و، هیـچ شـتێك نیـە بـە ستایشـکردنەوە بەپـاکی نەگـرێ، بـەڵام لـە بـە پاکگرتنەکەیـان تێناگـەن، ئـەو هێدیـی لێبوردەیـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَـٰنَهُۥ وَتَعَـٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَـٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ﴾، بڵێ: ئەگەر لەگەڵ وی پەرستراوانی دیکە هەبوونایە.

٢)- ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾، وەك ئەوان دەڵێن، ئەمە ئەگەر بە ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾ بخوێنرێتەوە، واتە: بە شێوازی نادیار (غائب)، خوا ﷻ دیار کافرەکان دەدوێنێ، بەڵام خوێنراویشەتەوە (**كما تقولون**)، واتە: ئەی کافرەکان وەك ئێوە دەڵێن، ئەگەر لەگەڵ خوادا پەرستراوانی دیکە هەبوونایە.

٣)- ﴿إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا﴾، ئەوا ئەو کاتە بەرەو خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر، بۆ لای دەچوون.

لێرەدا ئـەو ڕاستییە دووبارە دەکەمـەوە کـە وشـەی (**آلهة**) کـۆی (**إلـه**)ە و (**إله**)یـش یـانی: پەرسـتراو، ئنجـا بـە هـەق بپەرسترێ، کـە پەرسـتراوی بەهـەق (**الإلـه الحق**) هـەر یەکێکـە، کـە خـوا (**اللّٰه**)یـە، یـان بـە ناهـەق بپەرسترێ، بێگومـان پەرسـتراوانی سـاختە و ناهـەق زۆرن.

کەواتـە: (**إلـه**) جیایـە لـە (**ألـلّٰـه**)، (**ألـلّٰـه**) نـاوی ناسـێنەر (**عَلَـم**)ی خوایـە ﷻ لـە زمـانی عـەرەبی دا، بـە ئینگلیـزی دەڵێیـن: (God)، بـە فارسـیی دەڵێیـن: (خـدا)، بـەڵام (**إلـه**) واتـە: پەرسـتراو، وشـەیەکە بـۆ خـوا بـەکاردێ و، بـۆ جگـە لـە خـواش بـەکاردێ، بـۆ خـوا بـەکاردێ کـە هـەر خـوا پەرسـتراوی بـە هەقـە، بـۆ جگـە لـە خـواش بـەکاردێ، لـە حاڵێکـدا جگـە لـە

خـوا بـە ناهـەق دەكرێتـە (إلـه) و پەرسـتراو، بۆیـە خـوا (أللّه) جیایـە و (إلـه) پەرسـتراو جیایـە، چەنـدان جـاری دیكـەش باسـم كـردوە: هەنـدێ لـە بانگخـواز و وتاربێـژەكان، جیاوازیـی ئـەم دوو وشـەیە ناكـەن، بـۆ وێنـە: وشـەی (خـوا) كۆدەكەنـەوەو دەڵێـن: (خوایـەكان)، كـە (أللّه) لـە زمـانی عەرەبییـدا نـە دەكرێتـە دووان (مُثنّـى)، نـە كـۆ (جمـع) دەكرێتـەوە، بـەڵام (إلـه) دەكرێتـە دووان (إلهـان)، دەكرێتـە كـۆ (آلهـه)، چونكـە هـەر یـەك خـوا هەیـە، كـە (أللّه)یـە، بـەڵام پەرسـتراوی بـە ناهـەق زۆرن.

كـە دەفەرمـوێ: ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾، (أي: لا تَحَقّـقَ لِتَعَـدُّدِ الآلهـة بَـل هُـو مجـرد فَـرْضٍ) واتـە: وەك دەڵێـن، واتـە: چەنـد پەرسـتراویی بـوونی نیـە، بـەڵام وەك گریمانەیـەك {وەك عـەرەب دەڵێـن: (عـلى سـبيل الفَـرْض)} ئـەوە دامانـا وابـوو (گریـمان وابـوو)، ئەگـەر گریـمان لەگـەڵ خـوادا پەرسـتراوی دیكـە هەبوونایـە، بـەرەو خـاوەن عـەرش ڕێیـان دەگرتەبـەر.

(إبتغـاء) واتـە: خواسـتن، (إبتغـاء السـبيل: طلـب طريـق الوصـول إلى الـشيء)، واتـە: داواكـردنی ڕێیـەك، كـە پێیـدا بگاتـە شـتێك، بۆچـی بـەرەو خـوای خـاوەن عـەرش ڕێیـان دەگرتەبـەر؟! ئایـا بـۆ ئـەوەی بەسـەری دا زاڵـبن! یاخـود بـۆ ئـەوەی خۆیـانی لـێ نیزیـك بخەنـەوە، هـەردوو واتایەكـە هاتـوون لـە قورئـان دا، بـۆ نموونـە:

أ - واتای یەكەم: لە سوورەتی: (المؤمنون) دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهِۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ...﴿٩١﴾﴾، واتە: لەگەڵ خوادا هیچ پەرستراوی دیكە نین، ئەگەر نا هەر پەرستراوە چی دروستكردوە سەرپەرشتیی دەكرد، (گریمان ئەگەر پەرستراوی بە هەق بوونایە)، ﴿وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾، هەروەها هەندێكیان بەسەر هەندێكیان دا زاڵ دەبوون، دە بوو بە ناكۆكییان لەسەر ئەوەی: كێ سەرپەرشتیی دروستكراوەكان بكات؟!

كەواتـە: ﴿إِذًا لَّابْتَغَوْاْ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا﴾، واتـە: بـەرەو خـوای خـاوەن عـەرش ڕێیـان دەگرتەبـەر، بـۆ ئـەوەی بەسـەریدا زاڵـبن و دژایەتیـی و ناكۆكیـی لەگـەڵ بكـەن (ئەگـەر پەرسـتراوی دیكـە لەگـەڵ خـوادا هەبوونایـە).

ب - واتای دووەمیان: كە ئەگەر لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیكە هەبوونایە، ڕێیان بەرەو خوا دەگرتەبەر،تاكو خۆیانی لێوە نیزیك بخەن، ئەمیش هەر سوورەتی (الإسراء)دا هاتوە، (كە دوایی دەیگەینێ)، كە دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾﴾، واتە: ئەوانەی كە

ئەوانە (بێبڕوایەکان) لێیان دەپاڕێنەوە، بەرەو پەروەردگاریان هۆکار دەخوازن، کە خۆیانی لێوە نیزیك بخەن، بە ئومێدی بەزەیی خوان و لە سزایەکەشی دەترسێن.

بەڵام وەك گوتم ئەوەی کە لێرە گونجاوترە، مانای یەکەمیانە، واتە: بەرەو خوای خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر، تاکو بەسەریدا زاڵبن و دژایەتیی و ناکۆکیی لەگەڵ بکەن و لەگەڵی یەکلایی بکەنەوە: ئایا کامیان سەرپەرشتیی دروستکراوەکان بکات؟!

٤)- ﴿ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوّٗا كَبِيرٗا ﴾، پاکیی و بەرزییەکی گەورە بۆ خوا، لەوەی کە ئەوان دەیڵێن، ئەمە خوێنراویشەتەوە: (**كَمَا تَقُولُونَ**)، ئەوەش لە حاڵێکدا کە بە شێوەی دواندن بێبڕوایەکان بدوێنرێن.

٥)- ﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ ﴾، حەوت ئاسمانەکان و زەوی و خوا بەپاك دەگرن.

٦)- ﴿ وَمَن فِيهِنَّ ﴾، هەروەها هەر کەسێك کە تێیاندایە، واتە: هەر کەسێك کە تێیان دایە لە خاوەن عەقڵ و شعوورەکان، لە ئاسمانەکان و زەوی دا: لە فریشتان و لە مرۆڤان و لە جندەکان و دروستکراوانێکی دیکە، کە ئێمە نایانزانین، هەموویان خوا بە پاك دەگرن.

٧)- ﴿ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ ﴾، هیچ شتێك نیە، (وَإِن مِّن شَيۡءٍ) واتە: (**ما مِنْ شيءٍ**)، واتە: هیچ شتێك نیە، کە خوا بە پاك نەگرێ بە ستایشکردنیەوە، هەم بە پاکیی دەگرێ، هەم ستایش و مەدحی دەکات: (**يُسبِّحُهُ مُتلَبِّساً بحَمْدِهِ**) بە پاکیی دەگرێ، هاوکات لەگەڵ ئەوەدا کە ستایشیشی دەکات.

٨)- ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡ ﴾، بەڵام ئێوە لە بە پاکگرتنی ئەوان تێناگەن، هەروەها ئاواش خوێنراوەتەوە: (**لا يَفْقَهُونَ**)، واتە: ئەوان تێیناگەن، واتە: هەم بە شێوەی ئامادە (حاضر)، هەم بە شێوەی نادیار (**غائب**).

٩)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورٗا ﴾، بەدڵنیاییەوە خوا هێدیی و مەندە، (**حَلِيم**) واتە: هێدیی و مەند، کەسێ کە زوو تووڕە نەبێ، پەلە نەکات، (**غَفور**) واتە: لێبوردە.

(**زِيَادَة «كان» للدلالة على أن الحِلم والغُفران صِفَتَان له مُحَقَّقَتَان**)، واتە: لەو ئایەتەدا کە (**كان**) زیاد کراوە، ئەوە دەگەیەنێ کە: (**حِلم وغفران**)، هێدیی مەندیی و لێبوردەیی، دوو سیفەتی لە مێژینەی خوان و، لە ئەزەلەوە لە خوادا چەسپاون.

کورتە باسێك لە بارەی بە پاکگرتن و ستایشکردنی خواوە

ئێستاش کورتە باسێك دەکەین لە بارەی ستایشکران و بە پاکگیرانی خواوە ﷻ لەلایەن سەرجەم دروستکراوەکانیەوە، خوای بەرزی مەزن فەرموویەتی: ﴿وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾، واتە: هیچ شتێك نیە خوا بە پاك نەگرێ بە ستایشکردنیەوە، بەڵام لە بە پاکگرتنەکەیان تێناگەن، واتە: نە لە پاکگرتنەکەیان تێدەگەن، نە لە ستایشکردنەکەیان، چونکە خوا دەفەرموێ: بە ستایشکردنیەوە بە پاکی دەگرن، واتە: ئەگەر لە بە پاکگرتنی دروستکراوەکان بۆ خوا تێنەگەن، لە ستایش کردنەکەشیان تێناگەن و حاڵی نابن.

ئێستاش با لەو بارەوە چەند شتێك بخەینە ڕوو:

١/ کە دەفەرموێ: ﴿سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ﴾، واتە: پاکیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی کە دەیڵێن، واتە: خوا زۆر زۆر پاکە و، زۆر زۆر بەرزترە لەوەی، ئەو شتانەی کافرەکان دەیانڵێن، شایستەی خوا بن و لەخوا بوەشێنەوە، لە هاوبەش و ڕۆڵە و ...هتد.

٢/ کە دەفەرموێ: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ﴾، بە پاکگرتنی و بێ خەوشیی بۆ ڕادەگەیەنن، وشەی (**سَبَّحَهُ، يُسَبِّحُهُ**)، بۆ خۆی بەرکار (**مَفعول به**) دەخوازێ و پێویستیی بە پیتێك نیە، بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ﴾، ئەوە (ل)ە: (**لِتَعدِية «يُسبِّح» المُضَمَّنِ مَعْنى يَشْهَدُ**) بۆ ئەوەیە کە (**يُسَبِّحُ**) بەرکار بخوازێ، لە حاڵێکدا کە مانای (**يَشْهَدُ**)ی نێواخن کراوە، کەواتە: (**تُسَبِّحُ لَهُ: تُسَبِّحُ لَهُ وَتَشْهَدُ لَهُ**)، بە پاکیی دەگرێ و شایەدییشی بۆ دەدا، هەرچی کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هەم خوا ﷻ بە پاك دەگرێ و، هەم شاهێدیشی بۆ دەدا کە تەنها خۆی شایستەی پەرستران و بەندایەتیی بۆ کرانە.

دەشگونجێ ئەو (ل)ە، وەك گوتراوە: (**هِيَ المُسَمَّاة لام التبيين كاللَّتِي فِي:** ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۝١﴾ **الشرح**)، لامی ڕوونکردنەوە بێ، وەك ئەو لامەی کە لە سوورەتی (الشرح)دا هاتوە، خۆ خوا دەیتوانی بفەرموێ: (**أَلَمْ نَشْرَحْ صَدْرَكَ**)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۝١﴾، ئەمە بۆ ڕوونکردنەوەیە، واتە: ئایا بۆ تۆ، سینەی تۆمان گوشاد نەکرد؟

٣/ کە دەفەرموێ: ﴿وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡ﴾، هیچ شتێك نیە کە خوا بە پاك نەگرێ بە ستایشکردنیەوە، ئەمە لێرەدا زانایان دوو واتایان بۆ لێکداونەوە:

واتای یەکەم: گوتوویانە: مەبەست پێی دەلالەتیانە لەسەر بەدیهێنەریان، واتە: تۆ تەماشای هەرشتێك بکەی و، لێی وردبیەوە و، سەرنجی بدەی، دەتگەیەنێ بەوەی کە بەدیهێنەر و پەیداکەر و پەروەردگارەکەی بناسی، کە دەشفەرموێ: ﴿وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡ﴾، واتە: ئەی بێبڕوایەکان، ئێوە لە بەپاکگرتن و ستایشکردنی دروستکراوەکان بۆ خوا، تێناگەن، ئەگەرنا هیچ شتێك نیە کە خوا بە پاك نەگرێ و ستایشی نەکات.

یاخود: ئەی مسوڵمانینە! ئەوە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانن، لە بەپاکگرتن و ستایشکردنی دروستکراوەکان بۆ خوا تێناگەن، ئەگەرنا هەر کەسێ تەماشایان بکات و، لێیان وردبێتەوە، حاڵی دروستکراوەکان، ئەوەی لێ دەفامرێتەوە کە بەدیهێنەرو پەروەردگارێك هێناونیە دی، مەبەست لە بەپاکگرتنەکە، ئەوەیە.

واتای دووەم: گوتوویانە: یانی: هیچ کام لە دروستکراوەکان نیە، کە جۆرێك لە یادکردنی خواو، بەپاکگرتنی و، ستایشکردنی خوایان نەبێ، بەڵام ئەو بە پاکگرتن و ستایشکردنە بۆ خەڵکی بە گشتی زانراو نیە.

هەڵبەتە ئێمە بەبێ چەندو چوون، ڕای دووەم هەڵدەبژێرین، بۆچی؟

لەبەر کۆمەڵێك ئایەت و فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ کە لێرەدا ئاماژە بە پێنج دانەیان دەکەین وەك نموونە:

١/ لە سوورەتی (ص)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَٱذۡكُرۡ عَبۡدَنَا دَاوُۥدَ ذَا ٱلۡأَيۡدِۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿١٧﴾ إِنَّا سَخَّرۡنَا ٱلۡجِبَالَ مَعَهُۥ يُسَبِّحۡنَ بِٱلۡعَشِيِّ وَٱلۡإِشۡرَاقِ ﴿١٨﴾ وَٱلطَّيۡرَ مَحۡشُورَةٗۖ كُلّٞ لَّهُۥٓ أَوَّابٞ ﴿١٩﴾﴾، واتە: یادی بەندەکەی ئێمە داوود، بکە، خاوەن هێزو توانا، ئەو زۆر بۆ لای خوا دەگەڕایەوە و پەشێمان دەبووەوە، ئێمە چیایەکانمان بۆ ڕام و دەستەمۆ کرد بوون، کە لەگەڵ ئەودا ئێواران و بەیانیان (دەمە و خۆرهەڵات) خوایان بە پاك دەگرت، (واتە: لەگەڵ داوود دا، داوود موناجات و ڕازو نیازی لەگەڵ خوا دەکرد، بەو دەنگە زوڵاڵ و خۆشەی خۆی، کە دەنگی زۆر زۆر خۆش بووە)، هەروەها باڵندەکانیش بۆی کۆدەبوونەوە هەموویان زۆر بۆ لای خوا گەڕاوەبوون.

پێغەمبەر ﷺ شەوێك گوێی لە (ئەبوو مووسای ئەشعەریی) بوو، قورئانی دەخوێند، کە ئەویش دەنگی زۆر خۆش بووە، ئەوەندە خۆش بووە، کە یەکێك لە هاوەڵان دەڵێ: دەنگی هیچ عوودو تارو سەنج {ئامێرە مۆسیقاییەکان کە ئەو کات هەبوون} نەبیستوە

هێنـدەی دەنگـی وی خـۆش بـێ!)، پێغەمبـەر ﷺ کـە گوێـی لـێ بـووە، پێـی دەفەرمـوێ: ئەگـەر دوێنـێ شـەوێ ئـاگات لـێ بووایـە کـە گوێـم بـۆ گرتبـووی: {لَقَدْ أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ} (أَخْرَجَـهُ البُخَـاري: ٤٧٦١، والترمـذي: ٣٨٥٥). واتـە: تـۆ ئاوازێـك لـە ئـاوازەكانی (داوود)ت پـێ دراوە، دەنگـت زۆر خۆشـە! (ئەبـوو مووسـا)ش گـوتی: {لَـوْ عَلِمْـتُ لحَبَّرْتُـهُ لَـكَ تَحْبِيراً} (أَخْرَجَـهُ ابـن حبـان: ٧١٩٧، قـال شُـعَيب الأَرنـؤوط: إِسْـنادُهُ عَـلَى شَرْطِ مُسْـلِم)، واتـە: ئەگـەر زانیبـام، هێنـدەی دیکـە دەنگـی خـۆم خۆشـتر دەكـرد بـۆ تـۆ ئـەی پێغەمبـەر! ﷺ.

خـوا دەفەرمـوێ: چیایەكانمـان بـۆ داوود دەسـتەمۆ كـرد بـوون، تاكـو لەگـەڵ ئـەودا یـادی خـوا بكـەن و، خـوا بـە پـاك بگـرن، لەمەشـەوە دیـارە كـە چیایـەكان زیكـر و یـادی خـوا دەكـەن.

٢/ هەروەها لە سووڕەتی (مریم)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ ﴾.

واتـە: هەروەهـا (بێبڕوایـەكان) گوتیـان: خـوای خـاوەن بەزەیـی ڕۆڵـەی هەیـە! ، شـتێكی زۆر گەورەتـان گـوت! (گوناهـو تاوانێـكی گەورەتـان گـوت) ئاسـمانەكان خەریكـن بـە هـۆی ئـەو قسـەی ئێـوەوە شـەق ببـەن و! زەوییـش خەریكـە بقڵیشـێ! هەروەهـا چیایەكانیـش خەریكـن بڕووخێـن و، بـە دەنگـی بـەرز بكـەون، بـە هـۆی ئـەوەوە كـە لافـی ڕۆڵەیـان بـۆ (خـوای) خـاوەن بەزەیـی لێـدا.

ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنـێ: كـە ئاسـمانەكان و زەوی و چیایـەكان، جۆرێـك لـە هەسـتیان هەیـە، بەرانبـەر بـە خـوای خـاوەن و پەروەردگاریـان.

ئنجـا بـا ئامـاژە بـە چەنـد فەرموودەیەكیـش بكەیـن، كـە دەقـن لەسـەر ئـەوەی هەمـوو دروسـتكراوەكان جۆرێـك لـە بـە پاكگرتـن و سـتایش و یـادی خوایـان هەیـە، كـە ئێمە تێـی ناگەین:

٣/ {عَنْ جَابِرِ بن سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنِّي لَأَعْرِفُ حَجَرًا بِمَكَّةَ، كَانَ يُسَلِّمُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أُبْعَثَ إِنِّي لَأَعْرِفُهُ الْآنَ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٢٢٧٧، وَالتِّرمِذي: ٣٦٢٤).

واتـە: جابیـری كـوڕی سـەموره (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمووی: مـن بەردێـك دەناسـم لـە مەككـە، كـە پێـش ئـەوەی ڕەوانـە بكرێـم {بكرێمـە پێغەمبـەر} سـڵاوی لـێ دەكـردم، ئێسـتاش ئـەو بـەردە دەناسـم.

گاشـە بەردێكـی گـەورە بـووە، دیـارە ئـەو بـەردەش وەك موعجیزەیـەك سـڵاوی لـە پێغەمبـەر ﷺ كـردوە، بێگومـان دەبـێ بـە نازنـاوی پێغەمبەرایەتیـی سـڵاوی لێكـرد بـێ و، گوتبێتـی: (السلام عَلَيكَ يا نبيَّ اللّه)، يـان گوتبێتـی: (السلام عليكَ يا رسول اللّه)، ئنجا هـەر چـۆن بـێ، بـەرد كـە سـڵاو بـكات، مانـای وایـە زیكریـش دەكات و، خـواش بـە پـاك دەگـرێ و ستایشـیشی دەكات.

٤/ {عَنْ عَبْدِ اللّه بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّه عَنْهُ، قال: وَلَقَدْ كُنَّا نَسْمَعُ تَسْبِيحَ الطَّعَامِ، وَهُوَ يُؤْكَلُ} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٣٥٧٩، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣٦٣٣)، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: ئێمە (لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دا بووین، خواردنمان دەخوارد}، گوێمان لە بە پاكگرتنی خواردنەكە دەبوو، (خواردنەكە خوای بەپاك دەگرت و، تەسبیحی خوای دەكرد) لە كاتێك دا كە دەخورا.

٥/ {عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّهِ ﷺ يَقُولُ: لاَ يَسْمَعُهُ (المؤذِّن) جِنٌّ وَلاَ إِنْسٌ وَلاَ شَجَرٌ وَلاَ حَجَرٌ ولاَمَدَرٌ إِلاَّ شَهِدَ لَهُ} (أَخْرَجَهُ إِبْنُ مَاجَه: ٧٢٣، وَصَحَّحَهُ الألباني) واتە: ئەبوو سەعید خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: هیچ شتێك گوێی لە دەنگی (بانگبێژ) نابێ لە جینن و مرۆڤ و درەخت و بەرد و گڵ (قوڕ) مەگەر (ڕۆژی دوایی)، شایەدیی بۆ دەدا.

هەڵبەتـە درەخـت و بـەرد و گڵ و هەرشـتێك كـە شـایەدیی بـدات، مانـای وایـە جۆرێـك لـە هەسـت و دەرك پێكردنیـان هەیـە بـۆ خـوا ﷻ و، خـاوەنی خۆیـان دەناسـن.

كەواتـە: بـە پاكگرتـن و ستایشـكردنی خـواش، بـۆ ئـەوان شـتێكی ئاسـاییە، بـەڵام دیـارە بـە شـێوەیەكی نائاسـاییە بـۆ ئێمـە، بۆیـە ئێمـە نایبیسـتین، مەگـەر وەك موعجیزەیـەك كـە پێغەمبـەر ﷺ پێـمان بگەیەنـێ، وەك لـە فەرمـوودەكان دا هاتـوە، كـە خـواردن لـە دەسـتی دا، خـوای بە پاك گرتـوە، هەروەهـا لـە (صحيـح البخـاري)[1] دا هاتـوە، كـە ئـەو بنكـە دارخورمایـەی پێغەمبـەر ﷺ وتـاری لەسـەر دەدا، دوای ئـەوەی پیرەژنێـك مینبەرێكـی بـۆ دروسـتكرد و، چـووە سـەر مینبەرەكە، ئـەو كۆلكـە دار خورمایـە هـاوەڵان گوتوویانـە: گوێـمان لـە دەنگـی بـوو، وەك چـۆن بەچكـە حوشـتر دەناڵێنـێ بـۆ دایـكی و جۆرێـك لـە سـۆزی بـۆ دەردەبـڕێ، خەڵكـی مزگـەوت هەمووـمان ئـاوا گوێـمان لـە دەنگـی بـوو [هـاواری كـرد، لـە داخ و ناڕەحەتیـی ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ ئـەوی بـە جێهێشـتوە و چۆتـە سـەر مینبـەر!] تاكو پێغەمبـەر ﷺ لەسـەر مینبەرەكـە هاتە خوار و دەسـتی پێداهێنـا دوو سـێ جـار، ئنجـا بـێ دەنـگ بـوو[2].

---

(١) {عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ إِلَى جِذْعٍ فَلَمَّا اتَّخَذَ الْمِنْبَرَ، تَحَوَّلَ إِلَيْهِ، فَحَنَّ الْجِذْعُ، فَأَتَاهُ فَمَسَحَ يَدَهُ عَلَيْهِ} صحيح البخاري: ٣٣٩٠.

(٢) لە ڕیوایەتی دیكەدا وردەكاریی زیاتری ئەو ڕووداوە هاتوون، كە من لەماناكردنەكەدا ئاماژەم پێیان دا.

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ بە پێغەمبەری خۆی ﷺ فەرمووە، هەرکات قورئانت خوێند، پەردەیەکی پۆشراو دەخەینە نێوان تۆ و ئەوانەوە کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە و، داپۆشەرانیش دەخەینە سەر عەقڵ و دڵیان تاکو تێی نەگەن و، قورساییش دەخەینە گوێیانەوە بۆ ئەوەی نەبیستن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ﴾، هەر کاتێك قورئانت خوێند، واتە: بەبێ هەڵاواردن هەرکاتێك تۆ قورئانت خوێند.

٢)- ﴿جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ﴾، ئێمە لە نێوان تۆ و ئەوانەدا کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە.

٣)- ﴿حِجَابًا مَّسْتُورًا﴾، پەردەیەکی پۆشراو دادەنێین، (**الحِجَاب: السَّاتِرُ الَّذِي يَحْجِبُ البَصَرَ عَن رُؤْيَةِ مَا وَرَاءه**)، (حجاب) ئەو پەردەیەیە کە ڕێ دەگرێ لە چاو، کە پشت پەردەکە ببینێ.

کە دەفەرموێ: ﴿حِجَابًا مَّسْتُورًا﴾، زانایان و شارەزایانی زمانی عەرەبیی، دوو واتایان بۆ لێکداونەوە:

١ - (**مَسْتُوراً: أي: حِجَاباً بالِغَاً الغَايَةَ فِي الحَجْبِ، كَأَنَّهُ مَسْتُورٌ بساتِرٍ آخر:** ﴿حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾﴾)، پەردەیەك کە گەیشتووەتە ئەوپەڕی داپۆشین، وەك خۆشی پۆشرا بێ، نەك هەر ئەوشتەی کە دەیشارێتەوە و، دەیپۆشێ، بەڵکو خۆشی داپۆشراوە بە پۆشەرێکی دیکە، وەك لە شوێنێکی دیکەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾﴾الفرقان، واتە: ڕێ لێگرتنێکی ڕێ لێگیراو.

٢ - یاخود: ﴿حِجَابًا مَّسْتُورًا﴾، (**أَي: حِجَاباً لاَ تَرَاهُ الأَعْيُن**)، واتە: پەردەیەکە کە چاوەکان نایبینن، ئنجا هەر کامێکیان بێ، واتاکەی هەر ئەوەیە کە خوا پەردەیەکی هێندە مەحکەمی داناوە، چ پەردەکە خۆشی پۆشراو بێ، چ پەردەکە هێندە پۆشەر بێ بۆ ئەو شتەی لە پێشییەوەیەو، کەوتۆتە نێوان ئەو و ئەو کەسەوە کە دەیەوێ بیبینێ، کە بە هیچ جۆرێك ڕێی دیتنی نادات!

٤)- ﴿ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ ﴾، هەروەها لە سەر دڵەكانیان پۆشاكانێكمان داناون، تاكو تێی نەگەن! (**أكنة: جمع كِنان، مثل: أغطية وغطاء**)، (**أكنة**) كۆی (**كِنان**)ە، یانی: كیف و شتێك كە شتێكی تێدا بپۆشرێ و پەنهان بكرێ، وەك (**غِطاء**)، بەڵام پۆشەر (**غِطاء**) بریتیە لەوەی بەسەری دابدرێ و داپپۆشێ، بەڵام (**كِنان**) ئەوەیە تێی بخرێ و، لەوێدا پەنهان بكرێ.

٥)- ﴿ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾، لە گوێچكەكانیشیاندا قورساییمان داناوە، (**وَقْرا: ثِقْلاً**)، (**وِقْر**) بە بار دەگوترێ، بەڵام (**وَقْر**) ئەو قورساییەیە كە بچێتە نێو گوێچكە و ببێتە هۆی كەڕ بوون (نەبیستن).

ڕوونكردنەوەی دوو مەسەلەی پێویست:

مەسەلەی یەكەم: كە خوا دەفەرموێ: پەردەمان خستووەتە بەر چاویان و عەقڵ و دڵەكانیانمان بە پۆشاك داپۆشیوە و قورساییمان خستووەتە نێو گوێیان، بۆ ئەوەی نەیبینن و تێی نەگەن و نەیبیستن، ئەمە: تەعبیرە لە حاڵەتی بێبڕوایی و كەللەڕەقیی بێبڕوایەكان، بەرانبەر بە قورئان و پێغەمبەر ﷺ، نەك خوا وای لێكردبن، ئەگەرنا خوا ﷻ بۆچی قورئانی بۆ دابەزاندوون و، پێغەمبەری بۆ ناردوون؟! ئەگەر هەر لە سەرەتاوە خوا پەردەی خستووەتە بەر چاویان و، دڵی خستوونەتە نێو كیف و توورەكەوە، بۆ ئەوەی: عەقڵ و دڵیان هیچی بۆ نەچێت و، هیچی نەچێتە نێو، ئەگەر هەر لەسەرەتاوە، خوا ﷻ قورسایی خستووەتە گوێچكەیانەوە، بۆ ئەوەی هیچ نەبیستن! ئەدی بۆچی پێغەمبەری بۆ ناردوون؟! بۆچی قورئانی بۆ دابەزاندوون؟! كەواتە: ئەم تەعبیرە مەبەست پێی ئەوەیە: كە ئەوانە بە هۆی كەللەڕەقیی و تاوان و دنیا ویستیی و بەرژەوەندیی خوازیی خۆیانەوە، كارێكیان بە خۆیان كردوە: عەقڵ و هەستەوەرەكانی خۆیان لە كار خستوون، نە چاویان توانای هەق بینینی هەیە، نە گوێچكەیان توانای هەق بیستنی هەیە، نە عەقڵ و دڵیان توانای تێگەیشتنی هەقی هەیە.

مەسەلەی دووەم: دەگونجێ خوێندنی قورئان، یان چەند ئایەتێكی تایبەت، مرۆڤ لە كافران پەنهان بكات، واتە: دەگونجێ خوێندنی قورئان، یان چەند ئایەتێكی تایبەت و دیارییكراو و گونجاو لەگەڵ ئەو مەبەستەدا، ببێتە هۆی پەنهان بوونی مرۆڤی مسوڵمان لە چاوی كافران، لەو بارەوەش دووشتان دێنین:

أ- {عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا نَزَلَتْ: (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ) أَقْبَلَتِ الْعَوْرَاءُ: أُمُّ جَمِيلٍ ابْنَةُ حَرْبٍ، وَلَهَا وَلْوَلَةٌ، وَفِي يَدِهَا فِهْرٌ، وَهِيَ تَقُولُ: مُذَمَّمًا أَبَيْنَا، وَدِينَهُ قَلَيْنَا، وَأَمْرَهُ عَصَيْنَا، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ

جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمّ قَرَأَ قُرْآنًا، وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَقْبَلَتْ وَأَنَا أَخَافُ أَنْ تَرَاكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّهَا لَنْ تَرَانِي، وَقَرَأَ قُرْآنًا اعْتَصَمَ بِهِ، كَمَا قَالَ: وَقَرَأَ: ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْأَخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ ﴾ الإسراء، فَأَقْبَلَتْ حَتَّى وَقَفَتْ عَلَى أَبِي بَكْرٍ، وَلَمْ تَرَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا بَكْرٍ، إِنِّي أُخْبِرْتُ أَنَّ صَاحِبَكَ هَجَانِي، فَقَالَ: لاَ وَرَبِّ هَذَا الْبَيْتِ مَا هَجَاكِ ، قَالَ: فَوَلَّتْ وَهِيَ تَقُولُ : قَدْ عَلِمَتْ قُرَيْشٌ أَنِّي بِنْتُ سَيِّدِهَا} (أخرجه الحاكم: ٣٣٧٦، عَن أسماء، وإبن حبان: ٦٥١١، وأبو يعلى: ٣٥، عن ابن عباس قال الحاكم، هذا حديث صحيح الإسناد، لم يُخْرجاه، وقال شعيب الأرنؤوط في تعليقه على صحيح ابن حبان، حديث صحيح بشواهده).

واتـە: ئەسـمائى کچـی ئەبـوو بەکـری صیددیـق (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) دەڵـێ: کاتێـك سـوورەتی (تَبَّـتْ يَـدَا أَبِي لَهَـبٍ) دابـەزی، ئافرەتـە یـەك چاوەکـە: ئوممـو جەمیـلی کچـی حـەرب هـات، {ئەبـوو سـوفیان کـوڕی حەڕبـە، ئـەم ئوممـو جەمیلـەش خێزانی ئەبـو لەهەبـی مامـی پێغەمبـەر ﷺ بـووە، دیـارە کچـی حـەڕب بـووە، واتـە: خوشـکی ئەبـوو سـوفیان بـووە و یـەك چاویـشی هەبـووە، بۆیـە پێیـان گوتـوە: (العـوراء)}، لەبەرخۆیـەوە هـەر هـاوار و دەنگـە دەنگـی بـوو[١]، لـە دەسـتیدا بەردێـکی تیـژ هەبـوو و، لەبەرخۆیـەوە دەیگـوت: سـەرپێچیی لـە زەمکـراو دەکەیـن و، ڕازی نابیـن بـە کارەکـەی و، ڕقـمان لـە دینەکەشـیەتی[٢]، پێغەمبەریـش ﷺ دانیشـتبوو لـە مزگـەوت و ئەبـوو بەکـری لەگـەڵ بـوو ﷺ، کاتێـك ئەبـوو بەکـر ئـەوی بینـی، گـوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ ئـەوە هـات و مـن دەترسـم بتبینـێ! پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: نامبینـێ و هەنـدێ قورئـانی خوێنـد و پەنـای بـە قورئـان گـرت {واتـە: قورئانـی کـردە قەڵغانـی خـۆی تاکـو نەیبینـێ} و ئـەم ئایەتـەی خوێنـدەوە: ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْأَخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ ﴾ الإسراء، ئـەو ئافرەتـەش هـات {پێغەمبـەری خـوای نەبینـی} گـوتی: ئـەی ئەبـوو بەکـر! هەواڵـم پێـدراوە کـە هاوەڵەکـەت هەجـوی کـردووم، {هەجـو: ئەوەیـە کـە بـە شـیعر لـە دژی کەسـێك قسـە بکـرێ، واتـە: زەممـی کـردووم بـە شـیعر}، ئەبـوو بەکـر (خـوا لێـی ڕازی بـێ) گـوتی: سـوێند بە پـەروەردگاری ئـەم ماڵـە {دیـارە لەتەنیشـت کەعبـە بـوون}، پێغەمبـەر ﷺ بـە شـیعر لـە دژی

---

(١) ولولـة: الدعـاءُ بالويـل والعويـل، واتـە: (وَلْوَلَـة) بریتیـە لـەوەی بڵـێ: هـاوار بـۆ مـن! هەروەهـا بریتیـە لـە هـاوار کـردن و دەنـگ بـەرز کردنـەوە.

(٢) مەبەسـتی لـە زەمکـراو: پێغەمبـەر ﷺ بـووە، (محمـد) واتـە: ستایشـکراو (مذمـم) واتـە: زەمکـراو، بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ دەیفەرمـوو: تەماشـای قوڕەیـش ناکـەن؟! دەیانـەوێ قسـە بـە مـن بڵێـن، کەچـی خـوا لـە منـی لا دەدا، ئـەوان قسـە بـە (مذمـم) دەڵێـن، بـەڵام مـن نـاوم (محمـد)ە! ئنجـا (أم جميـل) لەبەرخۆیـەوە ئـەوەی بـە شـیعر دەگـوت.

تۆ قسەی نەکردوە، {بێگومان قسەکەی ئەبوو بەکر ڕاست بوو، چونکە ئەگەر قسەیەك لەدژی ئەو کرابێ، وەك لە سوورەتی (المسدّ)دا هاتوە، ئەوە شیعر نیە و، قورئانە و، خوا فەرموویەتی و مەبەستی پێ ئەو ئایەتانە بووە، کە خوا دەفەرمووێ: ﴿تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ۝١ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ۝٢ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ۝٣ وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ ۝٤ فِى جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍۭ ۝٥﴾ المسد.

کە دەفەرمووێ: ﴿وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ﴾، واتە: ژنەکەشی کۆڵ هەڵگرە، داران لەکۆڵێ دەنێ، ﴿فِى جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍۭ﴾، لە گەردنی دا پەتێکی هۆنراوە هەیە (لە جیاتی ملوانکەی زێڕ و مرواریی، پەتێکی ئەستووری چنراو لە پووشی دارخورما دەخرێتە گەردنیەوە و، پێی سزا دەدرێ لە ڕۆژی دواییدا) و کۆڵەدارێکی لەکۆڵ دەنرێ (لە جیاتی ئەوەی بە فیزو کەشخەوە خۆ ڕاوەشێنێ بە نێو ژناندا، وەك خێزانی ئەبوولەهەب، کە گوتوویەتی: (**أنا بنت سيدها**) من کچی گەورەی قورەیشم، واتە: کچی حەربم، خوا ئاوای لەبارەوە فەرمووە، کە ئەو گوتوویەتی: ئەوە قسەی موحەممەد ﷺو وەك شیعر بەسەر منی دا گوتوە!! بۆیە ئەبوو بەکر سوێندی بۆ خواردوە} ئنجا ڕۆیشت و گوتی: قورەیش دەزانێ من کچی گەورەی قورەیشم {واتە: کەس بۆی نیە قسە بە من بڵێ}.

ب- لەو بارەوە (**القرطبي**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] بەسەرهاتێك دەگێڕێتەوە، کە پێم باشە لێرەدا بە کورتیی بیهێنم، دەڵێ:

کاتی خۆی لە قورتوبە [کە شارێك بووە لە شارەکانی ئەندەلووسی کۆن و ئیسپانیای ئێستا]، لە قەڵایەکەوە لە دوژمن ڕام کرد، دوو ئەسپ سوار بەدوام کەوتن، {ئەو پیادە بووە، ئەوانیش سوار بوون} منیش هەر لەو دەشتە دانیشتم، زانیم بە ڕاکردن لەبەر دەستیان دەرباز نابم، دانیشتم و دەستمکرد بە قورئان خوێندن و سەرەتای سوورەتی: (**يس**)م خوێند و جگە لەوەش ئەو ئایەتانەی کە بە گونجاوم دەزانین بۆ ئەو حاڵەتەم، سەرەتای سوورەتی (یس) کە خوا دەفەرمووێ: ﴿يسٓ ۝١ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ۝٢ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ۝٣ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝٤ تَنزِيلَ ٱلْعَزِيزِ ٱلرَّحِيمِ ۝٥ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمْ فَهُمْ غَٰفِلُونَ ۝٦ لَقَدْ حَقَّ ٱلْقَوْلُ عَلَىٰٓ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٧ إِنَّا جَعَلْنَا فِىٓ أَعْنَٰقِهِمْ أَغْلَٰلًا فَهِىَ إِلَى ٱلْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ ۝٨ وَجَعَلْنَا مِنۢ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا

---

(١) ج١٠، ص٢٢١.

﴿فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ۝٩﴾، {ئەم ئایەتانەی خوێندوون و هەندێ شوێنی دیکەی قورئانی خوێندوە، کە بە گونجاوی زانیوە و لێرەدا باسی نەکردوە}، دەڵێ: ئەو دوو سوارە هاتن لە من تێپەڕین و، دوایی گەڕانەوە و گوتیان: چی لێهات؟! لە بەرخۆیانەوە دەیانگوت: (**هذا دَيْبُلَه، يَعنون شيطاناً**)، واتە: ئەوە شەیتان بوو؟! چی لێهات چۆن ون بوو؟! ئەوە بوو خوای پارێزەر پاراستمی.

هەڵبەتە، ئەوە دەگەڕێتەوە سەر ئەوە: ئینسان تا چ ڕاددەیەك بەئیمان و عەقیدە و دڵێکی ساغ و سافەوە ئەو ئایەتانە بخوێنێ، پێشتریش ئەگەر پەیوەندیی لەگەڵ خوادا باش بێ، بێگومان خوا سەرپەرشتیاری بەندەکانی خۆی دەبێت و، ئاگای لێیان دەبێ، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە: {**تَعَرَّفْ إِلَى اللَّهِ فِي الرَّخَاءِ، يَعْرِفْكَ فِي الشِّدَّةِ**} (**أَخْرَجَهُ أحمد برقم ٢٨٠٤، وَالطَّبَرَانِي: ١١٢٤٣، وَصَحَّحَهُ كل من الألباني وشعيب الأنؤوط**) واتە: لە کاتی خۆشییدا خوا بناسە، خوا لە تەنگاناندا لە فریات دێ و دەتناسێ.

مەسەلەی پێنجـــەم:

هـەركات بـە تەنیـا بـاسی پـەروەردگارت كـرد لـە قوڕئانـدا، ئـەوان (كافـرەكان) پاشـەو پـاش پشـت هەڵدەكـەن و دەسـڵەمنەوە، ئێمـە ئـەوە دەزانیـن كـە بـۆی، گـوێ بـۆ تـۆ هەڵدەخـەن، كاتێك گوێـت بـۆ ڕادەدێـرن و كاتێك چپـە دەكـەن، كـە ستەمكاران دەڵێـن: ئێـوە تەنیـا بـە شـوێن پیاوێـكی جـادوو لێكـراو دەكـەون! سـەرنج بـدە! چـۆن وێنانـت بـۆ دێننـەوە و گومـڕا بـوون و ناتوانـن ڕێ دەربكـەن:

خـوای مـەزن دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰٓ إِذْ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ ﴾، هەر كاتێك بە تەنیا باسی پەروەردگارت بكەی، واتە: بڵێی: (لا إله إلا الله)، جگە لە خوا هیچ پەرستراوی بە هەق نین، یاخود باسی هاوبەشەكانی نەكەی، ئەوانەی لە وەهم و خەیاڵی ئەوان (كافرەكان)دا هاوبەشی خوان.

٢)- ﴿ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ نُفُورًا ﴾، ئەوانە پاشە و پاش دەكشێنەوە بە سڵەمینەوەوە، (**نُفُور: جمع نافر، أو مصدر: نفروا نفوراً، أو حال: ولّوا نافِرين**)، (نافر) واتە: كەسێك لە شتێك ترسا بێ و ڕایكردبێ و سڵەمی بێتەوە، (**نفور**) كۆ (**جمع**)یەكەتی، یان (**نفوراً**) دەبێتە چاوگ، واتە: سڵەمیونەوە پاشەو پاش بەسڵەمینەوە، یاخود (**نفوراً**) دەبێتە حاڵ، واتە: پشتیان هەڵكردوە لە حاڵێكدا سڵەمیونەوە، بەسڵەمینەوەییەوە پشتیان هەڵكردوە.

وشـەی (**أدبار**)یـش كـۆی (**دُبُـر**)ە، یـانی: پشـت، پـاش، دوا، واتـە: پاشـەو پـاش كشـاونەوە، كەسـێك لەنـاكاو تینێـكی بەهێـزی بـۆ بـێ و فریـا ناكـەوێ بسـووڕێتەوە، هـەر كـە ترسـەكەی ڕووبـەڕوو بـۆوە، یەكسـەر پاشـەو پـاش دەكشـێتەوە، ئەوانـەش ئەوەنـدە قەڵسـن بـە بیسـتنی خـوا بەیەكگرتـن، كـە تـۆ بـاسی دەكـەی: تەنیـا خـوا بپەرسـتن، هێنـدە پێـی قەڵسـن، یەكسـەر پاشـەو پـاش دەكشـێنەوە و فریـا ناكـەون بسـووڕێنەوە و پشـتت تێبكـەن و بـڕۆن، هـەر یەكسـەر پاشـە و پـاش دەڕۆن.

٣)- ﴿نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ﴾، ئێمە زاناترین بەوەی کە ئەوان گوێی بۆ هەڵدەخەن، بۆ تۆ، (**أَعْلَمُ: إسم تَفْضيلٍ مُسْتَعْمَل فِي مَعْنَى قُدْرَة العِلْمِ وَتَفْضيلِهِ، فَلَيْسَ لَهُ مُقابل**) کە دەفەرموێ: ئێمە زاناترین، مەبەست ئەوە نیە لە کێ زاناترین؟! واتە: ئێمە زۆر زۆر زاناین، لێرەدا (أعلم) (**إسم تفضيل**)ە، بەڵام بەکارهێنراوە بۆ: بەهێزیی ئەو زانیارییەی خوا، نەك مەبەست ئەوە بێ لە کەسێك زاناترە.

کە دەفەرموێ: ﴿بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ﴾، ئەم (ب)ی، سەر (**يستمعون**) (**لتعدِية اسْم التَّفْضِيلِ إلى مُتَعَلَّقٍ لأَنَّهُ قَاصِرٌ عَنِ التعْدِيَة إلى المفعُول**)، (**إستَمَعَ**) واتە: گوێی هەڵخست، لێرەدا ئەم گوێ هەڵخستنە بۆ ئەوەی بەرکار (**مفعول به**)ێکی ببێ، ئەو (ب)ی خراوەتە سەر، ﴿بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ﴾، ئێمە زاناترین بەوەی کە ئەوان بۆوی، گوێ بۆ تۆ هەڵدەخەن.

بەڵام ئەو (ب)ی سەر (**بما**) مانای هۆکار (**سبب**) و هاندەر دەگەیەنێ، یانی: ئێمە دەزانین هۆکاری چییەو بە چ هاندەرێك گوێت بۆ دەگرن.

٤)- ﴿إِذۡ يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَ﴾، کاتێك گوێت بۆ ڕادەدێرن.

٥)- ﴿وَإِذۡ هُمۡ نَجۡوَىٰٓ﴾، هەروەها کاتێك لە نێوان خۆیاندا چپەچپ دەکەن، (نَجۡوَىٰٓ) واتە: چپەچپکردن، (فسکە فسك کردن، لەبەرخۆوە قسەکردن، بە شێوەیەکی پەنهان و نهێنیی قسەکردن)، (نَجۡوَىٰٓ) چاوگە، بەڵام لێرەدا وەك ئەوان خۆیان بوونە چاوگی چپەچپ، ئەوەندە بە پەنهانیی قسە دەکەن.

٦)- ﴿إِذۡ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾، کاتێك کە ستەمکاران دەڵێن، ستەمکاران مەبەست لە کافرەکانە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ لە بری ئەوەی بفەرموێ: (**إِذْ يَقُولُ الكَافِرُونَ**)، فەرموویەتی (**الظالمون**) تاکو بزانرێ ئەوانە وێڕای ئەوەی بێبڕوان، ستەمکاریشن.

٧)- ﴿إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا﴾، واتە: ئێوە تەنها بە دوای پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون، (**مَسْحُوراً: مَطْبُوباً خَبَلَه السِّحْرُ، أَو لَهُ سَحْرٌ وَهُوَ الرِّئة، فلا يَسْتَغْنِ عن الطعامِ والشراب**) واتە: جادوو لێکراوێك، کە جادوو شێتی کردوە، یاخود: خاوەن سی، (**سَحْر**) بە مانای سیپەلاك دێ، یاخود بە مانای هەناو دێ، واتە: ئەویش وەك ئێمە پێویستیی بە خواردن و خواردنەوە هەیە، یانی: بە دوای مرۆڤێکی وەك خۆتان دەکەون.

٨)- ﴿ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ﴾، تەماشا بکە! چۆن وێنانت بۆ دێننەوە.

هەر چەندە ئەوان یەك وێنەیان هێناوەتەوە، کە گوتوویانە: ﴿رَجُلٗا مَّسۡحُورًا﴾، پیاوێکی جادوو لێکراو، یاخود پیاوێك وەك ئێمە خاوەن سیپەلاك و هەناوە و پێویستیی

بە خواردن و خواردنەوە هەیە، بەڵام بۆچی دەفەرموێ: ﴿ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ﴾؟!، جارێ ئەو (ل)ی (لك)، (للتَعْليلِ والأَجْلِ أي: ضربوا الأمثال لأَجْلِكَ)، یانی: وێنان لەبەر تۆ دەهێننەوە، بۆ ئەوەی وێنای تۆ بکەن و ڕوونت بکەنەوە، بەو شێوەیەی کە خۆیان دەیانەوێ بتناسێنن، بەڵام بۆچی خوا ﷻ لێرەدا دەفەرموێ: وێنانت بۆ دەهێننەوە؟ دەڵێین: بەڵێ یەك وێنەیە، بەڵام بۆیە خوا ﷻ وا دەفەرموێ، چونکە لە چەندان شوێنی دیکەی قورئان دا، بێبڕوایان وێنەی دیکەیان بۆ پێغەمبەر هێناونەوە، بۆ وێنە:

أ - ﴿قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٞ ٥٢﴾ الذاريات، واتە: گوتیان جادووگەرە یان شێتە.

ب - هەروەها باسیان کردووە کە شاعیر یان کاهینە: ﴿وَمَا هُوَ بِقَوۡلِ شَاعِرٖۚ قَلِيلٗا مَّا تُؤۡمِنُونَ ٤١ وَلَا بِقَوۡلِ كَاهِنٖۚ قَلِيلٗا مَّا تَذَكَّرُونَ ٤٢﴾ الحاقة.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ﴾، بەڵێ لێرەدا تەنیا وێنەیەکیان بۆ هێناوەتەوە، بەڵام لە شوێنانی دیکەش وێنەی دیکەیان بۆ هێناونەوە، بۆیە خوای زاناو شارەزا لێرەدا کە قسە لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەکات، مەبەستی هەموو شوێنەکانی دیکەشە، یانی: ئاوا بەو شێوەیە وێنەت بۆ دەهێننەوە، جارێك وا دەڵێن، جارێکی دیکە وا دەڵێن، چونکە ئەو قسانەیان هەموو پێکەوە نەکردوون، لەبەر ئەوەی: ئەگەر بڵێن: جادوو لێکراوە، نابێ بڵێن: جادووگەرە! هەروەها ئەگەر بڵێن: شێتە، نابێ بڵێن: شاعیرە و، ئەگەر بڵێن شاعیرە، نابێ بڵێن: کاهینە! بەڵام هەرجارە، قسەیەکیان کردوە، هەرجارە، تەماشایان کردوە: بزانن ئەو خەڵکە بەچی چەواشە دەبێت و هەڵدەخەڵەتێ، چ قسەو تۆمەتێك لە عەقڵی وان دا باشتر جێی دەبێتەوە، ئەوەیان بەکارهێناوە، ئەگەرنا زانیویانە پێغەمبەر ﷺ هیچ کام لەم وەسفانەی شایستە نین، کە ئەوان بۆی بەکاردێنن.

٩)- ﴿فَضَلُّواْ﴾، لە ئەنجامی ئەو بیرکردنەوەی خۆیان دا، ئەوان گومڕا بوون و، ڕێیان ون کرد، (ضَلَّ) واتە: ون بوو، (ضَلَّ عَنِ الطريق)، واتە: لە ڕێیەکە ون بوو، بەڵام (ضلَّ الطريق) واتە: ڕێیەکەی ون کرد، کەواتە کرداری: (ضلَّ) هەم بە (لازِم) دێ، واتە: پێویستی بە بەرکار ناکات، وەك: (ضَلَّ البَعيرُ)، واتە: حوشترەکە ون بوو، هەم بەشێوەی (مُتَعَدِّي)یش دێ، واتە: پێویست بەبەرکار دەکات، (ضلّ البعيرَ)، واتە: پیاوەکە وشترەکەی ونکرد، کەواتە: (ضلّ)، هەم بە مانای ون بوو، دێ، هەم بە مانای شتەکەی ون کرد، دێ، ﴿فَضَلُّواْ﴾، ئنجا لێرەدا: هەردووکیان دەگرێتەوە: أ - لە ڕێیەکە ون بوون. ب - ڕێیەکەیان ونکرد.

١٠)- ﴿فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا﴾، دەستیان لە ڕێ گیر نابێ، واتە: ناتوانن ڕێ پەیدابکەن و، ڕێ دەرناکەن بەرەو ڕاستە شەقام، یاخود ڕێ دەرناکەن بۆ ئەوەی لەو ناکۆکییەی لە قسەکانیان دایە، دەرباز بن، چونکە قسەکانیان دژیەکی (تناقض)یان تێدایە.

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی:

کافرەکان گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە ئێسك و پرووسکی ورد، جارێکی دیکە لە نوێ دروست دەکرێینەوە؟! بڵێ: حەز دەکەن ببنە بەرد یان ئاسن، یان دروستکراوێك کە لە سینەتاندا: گەورەیەو قورسە ژیانی بێتەوە بەر، ئنجا دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە؟ بڵێ: ئەو کەسەی یەکەمجار بە دیهێناون، ئنجا بەسەر لەقاندنیانەوە دەڵێن: ئەوە کەیە؟ بڵێ: ڕەنگە نیزیك بێ، ئەو ڕۆژەی بانگتان دەکات، بە ستایشکردنیەوە وەڵامی دەدەنەوەو، پێتان وا دەبێ کەمێك نەبێ نەماونەوە لە دنیادا:

خوای بەرز و مەزن دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا ﴿٤٩﴾ ۞قُلۡ كُونُواْ حِجَارَةً أَوۡ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوۡ خَلۡقٗا مِّمَّا يَكۡبُرُ فِي صُدُورِكُمۡۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَاۖ قُلِ ٱلَّذِي فَطَرَكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٖۚ فَسَيُنۡغِضُونَ إِلَيۡكَ رُءُوسَهُمۡ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَۖ قُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبٗا ﴿٥١﴾ يَوۡمَ يَدۡعُوكُمۡ فَتَسۡتَجِيبُونَ بِحَمۡدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٥٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا﴾، بێبڕوایەکان گوتیان: ئایا ئەگەر بووینە ئێسقان و شتێکی وردو خاشکراو، واتە: هەر ماینەوە پەیکەری ئێسقان، یان ئێسقانەکەش وردو خاش بوو، پڕتووکاو بوو، لەگەڵ گڵ و خۆڵ تێکەڵ بوو، (العِظَام) کۆیە، تاکەکەی (العَظْم)ە، واتە: ئێسقان، (الرُّفَات: الأَشْيَاءُ المرفُوتَة، أي: المُفَتَّتَة)، (رُفات) ئەو شتانەن کە وردو خاشکراون، پڕتووکێنراون، (رَفَتَ الشَّيءَ: كَسَرَهُ كَسْراً دَقِيْقَاً، الدُّقَاقُ والحُطَامُ والجُذَاد) واتە: زۆر چاك وردی کرد ورد و خاشی کرد، (دُقاق) شتێکە کرابێ بە ئارد، (حُطام)یش شتێکە وردو خاش کرابێ، (جُذاذ)یش بە هەمان شێوە، هەموو وشانە کە لەسەر ئەو کێشە هاتوون، بۆ شتێك هاتوون کە وردوخاش کرابێ، ئنجا بەرد بێ، شووشە بێ شکێنرابێ، یاخود شتێك هاڕدرا بێ و، کرابێ بە ئارد.

٢)- ﴿أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا ﴿٤٩﴾﴾، ئایا دوای ئەوەی دەبینە ئێسقان و، گڵ و خۆڵ و، ورد و خاش دەبین، ئێمە بە دروستکردنێکی تازە، زیندوو دەکرێینەوە؟! البَعْثُ: الإِحْيَاءُ، وَالخَلْقُ مَصْدَر بِمَعَنى المفْعولِ، وَلِكَونِهِ مَصْدَراً، لَمْ يَتْبَعْ مَوصُوفَهُ فِي الجَمْع)، (بَعْث) واتە: زیندوو کرانەوە،

بەڵام (**خلق**) چاوگە بە مانای (**مفعول**)ە {یانی: (**مخلوق**) دروستکراو} ئنجا لەبەرئەوەی (**خلق**) چاوگە، بۆیە لە کۆکردنەوەدا بە دوای (موصوف)ەکەی نەکەوتوە {کە (**مبعوثون**)ە}، چونکە (**خلْق**) چاوگە، پێویست بە کۆکردنەوە ناکات و چاوگ (**مصدر**) خۆی مانای کۆ (**جمع**) دەگەیەنێ.

٣)- ﴿قُلْ كُونُواْ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا﴾، پێیان بفەرمووە: ببنە بەرد، یان ببنە ئاسن! (**كونوا: مُسْتَعْمَلَةٌ فِي مَعْنَى التسوية**) (**كونوا**) بە مانای یەکسان بوون بەکارهاتوە، واتە: یەکسانە بەرد بن، یان ئاسن بن! (**أو مُسْتَعْمَلَةٌ فِي الفَرْضِ**) واتە: گریمان بەرد بن، یاخود ئاسن بن، کە ماناکەیان زۆر لەیەك نیزیکن: یەکسانە، گریمان: وابن یان وابن.

٤)- ﴿أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ﴾، یان دروستکراوێك بن لەوەی کە لە سینەتاندا گەورەیە، لە دڵ و عەقڵتان گەورەیە، کە ناگونجێ زیندوو بکرێتەوە.

(**خَلْقًا**) لێرەش دا چاوگە و بەمانای (**مخلوق**)ە، یانی: دروستکراوێك کە لە عەقڵ و دڵی ئێوەدا زۆر گەورەیە، (**يكبر: يَعْظُم، يَقْوى**)، واتە: مەزنە، بە هێزە، کە ژیانی بێتەوە بەر، (**كُونُوا أَشْيَاءَ أَبْعَدَ عن قبول الحَيَاةِ مِنَ العِظَامِ والرُّفَات**)، واتە: ئەسڵەن ئەگەر ببنە شتێك گەورەتر بێ لە ئێسکی وردو خاشکراو، دوورتر بێ لەوەی کە ژیانی بێتەوە بەر، دیسان خوا هەر ژیانتان دێنێتەوە بەر و زیندووتان دەکاتەوە.

٥)- ﴿فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا﴾، ئنجا دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە و زیندوومان دەکاتەوە؟! ئەم (**ف**)ە (**تَفْرِيعٌ عَلَى جُمْلَةِ: قُلْ كُونُوا**)، پێشێ کە دەفەرموێ: بڵێ: ببنە بەرد، یان ئاسن، یان هەر دروستکراوێك کە لە سینەتان گەورەترە، لەوەی گیانی بێتەوە بەر، ئەوانیش لە ئەنجامی ئەوەدا دەڵێن: کێ زیندوومان دەکاتەوە و دەمانگێڕێتەوە؟! کەواتە: قسەکەی وان لق و دەرهاویشتەی ڕستەی پێشەوەیە.

٦)- ﴿قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾، بڵێ: ئەو کەسەی کە یەکەمجار ئێوەی هێنایە دی، (**الفَطْرُ: الإِبْتِدَاءُ وَالإِخْتِرَاع**)، وشەی (**فَطْر**) بە مانای شەقکردن دێ، شەق کردنی نێوان بوون و نەبوون، لێرەدا (**فَطْر**) یانی: شتێك کە لە سەرەتاوە دەست پێ بکرێ و دابهێنرێ و پێشینەی نەبووبێ، واتە: وەك چۆن یەکەمجار خوا ئێوەی هێناوەتە دی، کە هیچ نەبوون، ئێستا دوای ئەوە شتێك بوون، بەڵام لە بەین دەچن، دەتوانێ ئاسانتر دووبارەتان بکاتەوە، وەك گوتم: ئەم وێنا کردنەش بۆ عەقڵی ئێمەیە، ئێمە شتێك کە لەسەرەتاوە دروستی دەکەین، بە زەحمەتتر بۆمان دروست دەبێ و، دەیهێنینە بوون، بۆ وێنە: شتێك دەنووسی، خانوویەك دروست دەکەی، بەڵام دوای ئەوەی کە دروستی دەکەی،

ئەگەر لێت تێك بچێ، ئاسانتر دەتوانی دووبارەی بكەیەوە بۆ ئێمە وایە، ئەگەرنا بەنسبەت خوای پەروەردگارەوە هەموو حاڵەتەكان یەكسانن.

٧)- ﴿ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ ﴾، ئێمە پێشتر باسی (**نَغَضَ**)مان كرد، كە بەمانای (**حَرَّكَ**) دێ، (**نَغَضَ رَأْسُهُ**)، واتە: سەری جووڵا و ڕاوەشا، بەڵام (**أَنْغَضَ رأْسَهُ**)، واتە: سەری خۆی جووڵاند و لەقاند و ڕاوەشاند، ئنجا: (**ينغضون إليك رؤسهم**) واتە: سەریان بەرەو تۆ دەلەقێنن و دەجووڵێنن، نزمی دەكەنەوەو بەرزی دەكەنەوە، یاخود بەلای ڕاست و چەپ دا، هەرچەند تەفسیرەكان وایان نەگوتوە، بەڵام وەك پێشتر گوتم: ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ كلتووری كۆمەڵگا و گەلان، جووڵەی سەر، یان جووڵەی چاوو دەست، ئەوانە پەیوەندییان بە كلتووری گەل و میللەتانەوە هەیە، سەریان بەرەو تۆ دەلەقێنن، یانی: وەك گاڵتە پێكردن، یاخود وەك سەرسوڕمان دەربڕین.

٨)- ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ﴾، دەڵێن: ئەوە كەی دێ، ئەو زیندوو كردنەوە و ژیاندنەوە و گێڕاندنەوەیە؟! ئەم ڕاناو (**هو**) (**الضَّميرُ عَائِدٌ إلى العَوْدِ المَأْخُوذِ مِنْ قَوْلِهِ: يُعِيدُنَا**)، واتە: (**مَتَىٰ هُوَ أي: مَتَّى هَذَا العَوْد**) ئەم گەڕانەوە و گێڕانەوەیە كەیە؟!

٩)- ﴿ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴾، بڵێ: ڕەنگە، لەوانەیە نیزیك بێ، (**عَسَى للرجَاءِ عَلَى لِسَانِ الرَّسُولِ أي: لا يَبعدُ أَنْ يَكُونَ قَرِيْبَاً**) ئەوە لەسەر زمانی پێغەمبەر ﷺ وا دەفەرموێ: تۆ بڵێ: ڕەنگە نزیك بێ، بۆیە وا دەفەرموێ، چونكە پێغەمبەر ﷺ كاتەكە نازانێ، ئەگەر نا، خوا نافەرموێ: ڕەنگە، لەوانەیە، ڕێی تێدەچێ، ئەو شتانە بۆ خوا ناگونجێن، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دڵنیایە كە قیامەت دێت، بەس نازانێ كەنگێ دێ؟ بۆیە دەفەرموێ: ڕەنگە، لەوانەیە، نزیك بێت.

١٠)- ﴿ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ ﴾، ئەو ڕۆژەی بانگتان دەكات، ئێوەش بە ستایشكردنەوە وەڵامی خوا دەدەنەوە، واتە: خوا بانگتان دەكات زیندوو ببنەوە، ئێوەش یەكسەر زیندوو دەبنەوە، یاخود بانگتان دەكات: فڵان و فڵان (لەسەر زمانی فریشتەكان)، ئێوەش دەڵێن: (**لبَّيك**) بەڵێ لە خزمەتداین، یەكسەر بانگكران و زیندوو كردنەوەتان یەك دەبێ و، بە ستایشكردنی خواوە، وەڵامی خوا دەدەنەوە، لێرەدا (**دعاء**) دەگونجێ مەبەست لێی بانگكردنی ڕاستەقینە بێ، یاخود مەبەست پێی فەرمانی: تەكوینیی و قەدەریی خوا بێ، واتە: دروستتان دەكاتەوە.

١١)- ﴿ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، واتە: ئەو كاتەش پێتان وادەبێ، كەمێك نەبێ نەماونەوە، واتە: ماوەیەكی كەم نەبێ، نەماونەوە لە ژیانی دنیادا، یاخود لە ژیانی بەرزەخدا، یاخود لە هەردووكیان دا، چونكە هەم ژیانی دنیا، هەم ژیانی قۆناغی بەرزەخ، واتە: دوای مەرگ و مردن،

ئەگەر بەراورد بكرێ لەگەڵ ڕۆژی دوایی دا، ماوەیەكی كەم دێتە بەر چاو، بۆیە دەفەرمویٚ: ئەوكاتە پێتان وادەبێ كە كەمێك ماونەتەوە، ئەم ڕاستییەش لە زۆرێك لە ئایەتەكانی دیكەی قورئاندا، خوا خستوویەتە ڕوو، كە لە ڕۆژی دوایی دا، مرۆڤەكان كە ژیانی دنیا بەراورد دەكەن بە دواڕۆژ، دەڵێن: ﴿لَمْ يَلْبَثُوٓاْ إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَىٰهَا ﴿٤٦﴾﴾ النازعات، واتە: تەنیا ئێوارەیەك یان چێشتەنگاوێك ماونەوە!

یاخود وەك لە ئایەتەكانی سوورەتی (طه) هاتوە، كە هەندێكیان دەڵێن: تەنها دە (١٠) ڕۆژ ماونەوە و، هەندێكیان دەڵێن: تەنها ڕۆژێك ماونەوە!

كەواتە: لێرەدا هەریەكە و مەزندەی ماوەیەكی كەم دەكات و، مەزەندەی هەندێكیان بۆ هەندێكیان جیاوازە، واتە: ژیان و مانەوەی مرۆڤەكان لە دنیاو بەرزەخدا، لەچاو دواڕۆژ، ئاوا كەمیان دێتە بەرچاو.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

AliBapir

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

AliBapir

www.alibapir.net

www.alibapir.net

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە هەشـت (٨) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەکانـی: (٥٣ - ٦٠)، لـەو هەشـت ئایەتـەدا، خـوای زانـای توانـا ﷻ بـاسی پێنـج بابـەتی جـۆراو جـۆری کـردوە، کە تـەوەری سـەرەکییان ئامۆژگاریـی و بەرچـاو ڕوونیـی خـوای میهرەبانـە بـۆ بەندەکانی، لـە پێش هەموویانـەوە پێغەمبەری خاتـەم ﷺ، بڕوادارانیـش لـە پشـتیەوە و، خەڵکیـش بـە گشـتیی، لـە چەنـد ڕوویێکـەوە:

١- چۆنیەتی قسەکردن و، مامەڵەی بڕواداران لەگەڵ خەڵك و کۆمەڵگادا.

٢- زانایی و پایە بەرزیی و بێ وێنەیی خوا و، بەرزکردنەوەی هەندێك لە پێغەمبەران بەسەر هەندێکیاندا و، باسێکی داوود ﷺ کە خوا (زەبوور)ی پێداوە و، لە خوا پاڕانەوە و هۆکار گرتنەبەری سەرجەم بەندە چاکەکان، لە پێش هەموویانەوە پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) بۆ لای خوا ﷻ و سام و هەیبەت و ترسیان لە سزا و لێپرسینەوەی خوا.

٣- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە هیچ ئاوەدانییەك نیە، پێش ئەوەی قیامەت بێ، خوا لە بەینی نەبات (خەڵکەکەی نەفەوتێنێ)، یاخود سزایەکی سەختی نەدات، لەسەر تاوان و لادەکانیان.

٤- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە: کە بە هۆی بە درۆدانانی گەلە پێشووەکانەوە، خوا کۆتایی بە ناردنی نیشانە و موعجیزە بەرهەستەکان هێناوە، بۆیە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ لەو شێوە موعجیزەی نەناردوە، چونکە عادەتی خوا وابووە، هەر قەومێك خوا موعجیزەیەکی بەرهەستی پێبدا و بڕوای پێنەهێنێ، سزای بدات و لە بەینی بەرێ.

٥- خوا دەیخاتەوە بیری پێغەمبەرەکەی ﷺ کە پێی فەرمووە: پەروەردگارت ئابڵووقەی خەڵکی داوە و لە ژێر ڕکێفی ویدان و لە چەنگی قوتار نابن.

هەروەهـا بـاسی ئـەو سـەفەرە سەرسـوڕهێنەرە دەکات، کـە پێـی کـردوە، ئەویـش سـەفەری شـەوڕۆیی و بەرزبوونـەوە بـوو، کـە لـە سەرسـوڕهێنەریی دا، وەك خەونێـك بـووە، کـە بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـکی بـووە، هەروەهـا درەختـی نەفریـن لێکـراو، کـە لـە قوڕئانـدا باسـکراوە، کـە مەبەسـت پێـی درەختـی (زەققـووم)ە، ئەویـش دیسـان هـەر بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـك بـووە.

﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُوا۟ ٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلْإِنسَٰنِ عَدُوًّا
مُّبِينًا ﴿٥٣﴾ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ۚ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا
﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ۖ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا
﴿٥٥﴾ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ
ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ
عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ أَوْ
مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلْكِتَٰبِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْـَٔايَٰتِ إِلَّآ أَن
كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ۚ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْـَٔايَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا
﴿٥٩﴾ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِٱلنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ
وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِي ٱلْقُرْءَانِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا ﴿٦٠﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەهـا (ئـەی موحەممـەد!) بـە بەندەکانـم بڵـێ: کام قسـە باشـترە ئـەوە بڵێـن، چونکـە شـەیتان بەینیـان تێکـدەدات، بـە دڵنیایـی شـەیتان دوژمنێـکی ئاشـکرای مرۆڤـە ﴿٥٣﴾ پەروەردگارتـان پێتـان زاناتـرە، ئەگـەر بیـەوێ ڕەحمتـان پـێ دەکات، یـان ئەگـەر بیـەوێ ئازارتان دەدات، تۆشـمان بـە بریـکار نەناردۆتـە سـەریان ﴿٥٤﴾ هەروەهـا پـەروەردگارت زاناتـرە بـەو کەسـانەی لـە ئاسـمانەکان و زەوی دان و، بێگومـان هەندێـك لـە پێغەمبەرانیشـمان بەسـەر هەندێکیانـدا پەسـند و پلـە بەرزتـر کـردوە و، زەبووریشـمان بـە داوود دابـوو ﴿٥٥﴾ بڵـێ لـەو (پەرسـتراو)انە بپاڕێنـەوە کـە پێتـان وایـە جگـە لـە خـوا هـەن، (وشـتێکیان لـە دەسـت دێ)، کـە ناتوانـن نـە زیانتـان لـێ لابـەرن و نـە لێشـتان لا بـدەن ﴿٥٦﴾ ئەوانـەی کـە (کافـرەکان) لێیـان دەپاڕێنـەوە، کامیـان (لـە هەموویـان) لـە خـوا نزیکـترە (لەبـۆ خـوا سـوڵحاوان)، بـەرەو لای پەروەردگاریـان هـۆکار دەگرنەبـەر و، ئومێـدەواری بەزەییەکەینـی و، لـە ئـازارو سـزایەکەی دەترسـێن، بـە دڵنیایـی ئـازار و سـزای پـەروەردگارت مەترسـیلێکراوە ﴿٥٧﴾ هیـچ ئاوەدانییەکیـش نیـە کـە ئێمـە پێـش هاتنـی (ڕۆژی) قیامـەت (خەڵکەکـەی) نەفەوتێنیـن، یـان سـزایەکی تونـدی نەدەیـن (لەسـەر تـاوان و لادانیـان)، ئـەوە لـە کتێبـدا نـووسراوە ﴿٥٨﴾ تەنیـا ئـەوەش ڕێـی لێگرتیـن نیشـانان (موعجیـزە بەرهەسـتەکان بـۆ پێغەمبـەری کۆتایـی و ئۆممەتەکـەی) بنێریـن کـە: (گەلـە) پێشـووەکان بـە درۆیـان دانـان، حوشتریشـمان بـە گـەلی سـەموود دا (نیشـانەیەکی) پـێ بینـەر و بەرچـاو ڕوونکـەرەوە بـوو، کەچـی (ئـەو گەلـە) ستەمکارانە پێـی بێبـڕوا بـوون و، نیشـانەکانیش تەنیـا بـۆ ترسـاندن دەنێریـن [و، هـەر کاتێـك خەڵکەکـە بڕوایـان پـێ نەهێنـان، سـزایان دەدەیـن] ﴿٥٩﴾ یادیـش بکـەوە: کاتێـك پێـمان گـوتی: بـە دڵنیایـی پـەروەردگارت ئابڵووقـەی خەڵـکی داوەو لـە ژێـر ڕکێفـی وی دان، ئـەو دیتنـەی (لە شـەوڕۆدا) پێشانیشـمان دای و، (بـاسی) درەختـی نەفریـن لێکراویـش لـە قوڕئـان دا، تەنیـا بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـکی بـوون، هەرچەنـدە لـە سـزای خۆشـمانیان دەترسـێنین، کەچـی هـەر یاخیبوونێـکی گەورەیـان بـۆ زیـاد دەکات﴿٦٠﴾.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(يَنزَغُ بَيْنَهُمْ): واتە: بەینیان تێكدەدا، (نَزَغَ: أَفْسَدَ وَأَغْرَى وَبَابُهُ قَطَعَ)، (نَزغ) واتە: تێكی بەردان و بەینی تێكدان، لەسەر كێشی (فَعَلَ)یە، (نَزَغَ، يَنْزَغُ، نَزْغَاً، قَطَعَ، يَقْطَعُ، قَطْعَاً)، وشەی (نَزْغ) لەگەڵ (نَخْس) مانایان لێك نیزیكە، كە بریتیە لەوەی نقورچكە لە شتێك بدەی، یان نەقیزەیەك لە ئاژەڵێك وەژەنی، دیاریشە خوتخوتەو دنەدانی شەیتان، وەك نوقورچكە لێدانی مرۆڤ و نەقیزەلێدانی ئاژەڵ وێنا كراوە.

(زَعَمْتُم): واتە: (قُلْتُم) گوتتان، (وَيُطْلَقُ عَلَى الظَّنِّ، وَأَكْثَرُ مَا يَكُونُ الزَعْمُ فيمَا يُشَكُّ فِيهِ، ولا يَتَحَقَّقُ، وَقَالَ بَعْضُهُم: كِنَايَةٌ عَنِ الكَذِبِ، وَقِيْلَ: زَعَمَ زَعْمَاً: قَالَ خَبَرَاً لا يُدْرَى أَحَقٌّ هُوَ أَم بَاطِلٌ).

بۆیە كە وشەی (زَعَمْتُم) بە (قُلْتُم) گوتتان، لێكدراوەتەوە، ئەوە جێی تێبینییە، چونكە وشەی (زعم) بۆ گومان بەكاردێ و، زیاتر بۆ ئەو شتانە بەكاردێ كە جێگای دوو دڵیین و مرۆڤ دڵنیانیە وابن، هەندێكیشیان گوتوویانە: وشەی (زعم) كینایەیە بۆ درۆ، (زَعَمَ زَعْمَاً) واتە: هەواڵێكی گوت كە نازانین نە ڕاستە نە درۆیە!

كەواتە: وشەی (زَعَمْتُم) واتە: پێتان وابوو، بەڵام پێوابوونەكە بەلای درۆدا نیزیكترە، تاكو بەلای ڕاستییدا.

(تَحْوِيلًا): واتە: لادان، (حَوَّلْتُهُ تَحْوِيْلاً: نَقَلْتُهُ مِنْ مَوْضِعٍ إِلى مَوْضِع)، (حَوَّلْتُهُ تَحْوِيْلاً) واتە: لامدا لە لایەكەوە بۆ لایەكی دیكە، ئەمە بە لێتێپەڕ (مُتَعَدِّي) هاتوە، واتە: بەركار (مفعول بە)، دەخوازێ، بەڵام وەك چۆن بە (مُتَعَدِّي) هاتوە (حَوَّلَهُ)، بە (لازم)یش هاتوە، (وَحَوَّلَ هُوَ تَحْوِيْلاً) واتە: ئەو خۆی لاچوو، لایدا لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێكی دیكە.

(ٱلْوَسِيلَةَ): (الوَسِيْلَةُ: مَا يُتَقَرَّبُ بِهِ إِلى الغَيْرِ، وَالجَمْعُ: الوَسَائِل)، (وَسِيْلَة) واتە: هەر شتێك كە پێی نیزیك ببەوە بۆ لای شتێكی دی، كۆیەكەی (وَسَائِل) واتە: هۆكار، هۆكاری لێ نیزیك بوونەوە، خوای بەخشەر وەك لێرە باسی كردوە، لە سووڕەتی: (المائدة)شدا دەفەرموێ: ﴿وَٱبْتَغُوٓاْ إِلَيْهِ ٱلْوَسِيلَةَ ﴿٣٥﴾﴾، واتە: هۆكار بەرەو خوا بگرنەبەر، لێرەش دەفەرموێ: ﴿يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴿٥٧﴾﴾ واتە: هۆكار بەرەو خوا دەگرنەبەر.

(مَحۡذُورٗا): واتـە: مەترسییلێکراو، (الحَـذَرُ: التَحَـرُّز)، واتـە: لـە خـۆ وریـا بـوون، (حَـذِرْ: يَعْنِـي: مُتَحَـرِّز والتَحْذِيـر: التَخْويـف)، (حَـذِرْ) واتـە: کەسـێك لـە خـۆی وریایـە، (تحذیـر)ش ترسـاندن و وریـا کردنەوەیـە.

(فَظَلَمُواْ بِهَا): (ظلمـوا) واتـە: سـتەمیان کـرد، پێویسـتیی بـە (ب) نیـە، بـۆ ئـەوەی پەڕینـەوەی پـێ بـکات بـۆ بـەکار (مفعـول بـە)، بـەڵام لێـرە وەك زانایـان دەڵێـن: (ضُمِّـنَ ظلمـوا مَعْنـى كَفَـرُوا) واتـە: (ظلمـوا بهـا) بەهـۆی (ب)وە مانـای (كفـروا)ی خراوەتـە نێـو، (فَظَلَمُواْ بِهَا) واتـە: پێـی بێبڕوابـوون بـە شـێوەیەکی ستەمکارانە، یاخـود سـتەمیان لێکـردو پێـشی بێبڕوابـوون.

(مُبۡصِرَةٗ): واتـە: پێبینـەر، یـان بەرچـاو ڕوونکـەرەوە، (أَبْصَر) واتـە: (رَأَی) بینـی، بـەڵام (بَصُرَ) واتە:(عَلِـمَ) زانیـن، (التَبَـصُّرُ: التَأَمُّـلُ والتَعَـرُّف)، (تَبَـصُّر) واتـە: لـێ وردبوونـەوە و ناسـینەوەی شـتێك، (المبـصرة) واتـە: ڕوونکـەرەوە، یاخـود دەبێتـە پێبینـەر، (تَجْعَلُهُـم بُـصَراء) واتـە: وایـان لێـدەکات کـە ببینـن، کـە بـە دڵنیاییـەوە مەبەسـت لـە بینینـی عەقڵیـی و دەروونییـە، واتـە: بزانـن و پـەی پـێ بـەرن و لـەو شـتە ئـاگادار بـن.

(ٱلرُّءۡيَا): زیاتـر بـە مانـای خـەون بـەکاردێ، بـەڵام (الرُّؤيَـا: أَشْـهَرُ اسْـتِعْمَالِهَا فِي رُؤيَـا النَّـوم، وَتُسْـتَعْمَلُ فِي رُؤيَـة العَـين) (رؤیـا) زیاتـر واباوە کـە بـۆ خـەون بـەکاردێ، بـەڵام جـاری واش هەیـە بـە مانـای بینینـی چاویـش (بینینـی ئاسـایی) بـەکاردێ.

(فِتۡنَةٗ): (أي: اختبـارا) واتـە: بـۆ تاقیکردنـەوە، وەك خـوا فەرموویـەتی: ﴿ وَفَتَنَّكَ فُتُونٗاۚ ٤٠﴾ طـە، خـوا بـە مووسـا دەفەرمـوێ: تۆمـان بـە زۆر جـۆر و شـێوە تاقیکـردەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو دوو ئایەتەی کە دەفەرموون: ﴿ قُلِ ٱدۡعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمۡلِكُونَ كَشۡفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمۡ وَلَا تَحۡوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ يَبۡتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلۡوَسِيلَةَ أَيُّهُمۡ أَقۡرَبُ وَيَرۡجُونَ رَحۡمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحۡذُورٗا ﴿٥٧﴾ ﴾.

لەو بارەوە ئەم فەرموودەیە هەیە:

{عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ نَفَرٌ مِنَ الإِنْسِ يَعْبُدُونَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ، فَأَسْلَمَ النَّفَرُ مِنَ الْجِنِّ، وَاسْتَمْسَكَ الإِنْسُ بِعِبَادَتِهِمْ، فَنَزَلَتْ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ يَبۡتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلۡوَسِيلَةَ ﴾} (أخرجه مسلم: ٣٠٣٠، والبخاري: ٤٧١٤ و ٤٧١٥، بدون تصريح بسبب النزول).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: کۆمەڵێك لە مرۆڤەکان کۆمەڵێك لە جینییان دەپەرست {لە سەردەمی نەفامییدا}، دواتر جینەکان مسوڵمان بوون، کەچی مرۆڤەکان هەر پابەند بوون بە پەرستنەکەی خۆیانەوە، لەو بارەوە خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوار: کە ئەوانەی ئێوە پێتان وایە لە بری خوا پەرستراون و لێیان دەپاڕێنەوە، ئا ئەوانە کامەیان لە خوا نیزیکترە، هۆکار بەرەو خوا دەگرێتە بەر و لە خوا دەپاڕێتەوە.

کەواتە: ئەو پەرستراوە گومانلێکراوانەی ئێوە کە جندەکانن، خۆیان مسوڵمان بوون و، دەیانەوێ لە خوا نزیك ببنەوە، کەچی ئێوە هەر دەیانپەرستن!

٢)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَۚ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةٗ فَظَلَمُواْ بِهَاۚ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ﴿٥٩﴾ ﴾.

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ سَأَلَ أَهْلُ مَكَّةَ رسولَ اللّه ﷺ أَنْ يَجْعَلَ لَهُمْ الصَّفَا ذَهَبًا، وَأَنْ يُنَحِّيَ الْجِبَالَ عَنْهُمْ، فَيَزْدَرِعُوا، قال اللّه عَزّوَجَلَّ: إنْ شِئْتَ آتيناهُم مَا سَأَلُوا، فَإِنْ

كَفَرُوا أُهْلِكُوا كَمَا أُهْلِكَ مَنْ قَبْلَهُمْ، وَإِنْ شِئْتَ نَسْتَأْنِي بِهِمْ، لَعَلَّنَا نُنْتِجُ مِنْهُم، فَقَالَ: لا بَل نَسْتَأْنِي بِهِم، فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الآيَةَ}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: خەڵکی مەککە لە پێغەمبەری خوایان ﷺ داوا کرد: کێوی (صفا)یان بۆ بکاتە زێڕ و، ئەو چیایانەی لە دەوروبەری مەککەن و تەنگیان بە خەڵکی مەککە هەڵچنیوە، دووریان بخاتەوە، تاکو کشتوکاڵ بکەن، خوا ﷻ فەرمووی: ئەی موحەممەد! ﷺ ئەگەر دەتەوێ ئەوەی کە داوایان کردوە، پێیان دەدەین، بەڵام ئەگەر بێبڕوابوون دەفەوتێنرێن، وەك چۆن ئەو گەلانەی پێش وان فەوتێنراون، {دوای ئەوەی، ئەوەی لە پێغەمبەرەکەیانیان داوا کردوە، پێیان دراوە، کەچی بڕوایان نەهێناوە، بۆیە فەوتێنراون}، ئەگەر دەشتەوێ پەلەیان لێناکەین، بەڵکو ئەگەر خۆشیان بڕوا نەهێنن، خەڵکێکی بڕواداریان لێ بەرهەم بێنین، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵکو چاوەڕێ دەکەین و پەلەیان لێ ناکەین، {بەڵکو بڕوابێنن، یان وەچەی بڕواداریان لێ وە پاش بکەوێ} بۆیە خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە.

---

١) أخرجه الطبراني: ١٢٧٣٦، قال المنذري (٤٧/٤)، رواته رواة الصحيح، وقال الهيثمي (١٩٦/١٠)، رجاله رجال الصحيح، وأخرجه أيضًا: أحمد: ٢١٦٦، وعبد بن حميد: ٧٠٠، والحاكم: ١٧٤،: ٣٢٢٥،: ٧٦٠٢، وَقَالَ فِي الموضع الأول: صحيح محفوظ ، وفِي الثاني: صحيح الإسناد على شرط مسلم، وفِي الثالث: صحيح الإسناد، ووافقه الذهبي فِي الموضعين الأخيرين، وقال مؤلفا الإستيعاب، قلنا: وهذا إسناد صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ ڕووو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و لـە پشـت ئەویشـەوە ڕووو لـە بـڕواداران دەکات، چ لـە ڕوژگاری خۆیـدا، چ وەچەکانیـان، چ لـە ئێسـتاداو، تاکـو دنیـا بـە کۆتـا دێ، دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُل لِّعِبَادِى يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾، بـە بەندەکانـم بڵـێ: بـا کام قسـە باشـترە، ئـەوە بکـەن، واتـە: باشـترین شـێوە بەکاربێنـن لـە دوانـدنی خەڵکـدا، بـە تایبـەت لـە دوانـدنی بێبڕوایـان دا، بۆچـی؟! چونکـە ﴿ إِنَّ ٱلشَّيْطَـٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ﴾، چونکـە بێگومـان شـەیتان بەینیـان تێکـدەدات، ئنجـا ئەگـەر ئـەوان شـێواز و دەربڕینـی خـراپ بەکاربێنـن، ئـەوە زەمینـەی بەیـن تێکـدان و، ناکۆکیـی پەیداکـردن، بـۆ شـەیتان خـۆش دەکـەن، کەواتـە: بـا خۆیـان بپارێـزن لـە هـەر وشـە و تەعبیرێـکی دڵ بریندارکـەر و، هـەر قسـەیەکی نەگونجـاو، کـە شایسـتەی بەنـدەکانی خـوا نەبـێ، شایسـتەی شـوێنکەوتووانی پێغەمبـەر ﷺ و، شایسـتەی پەیـڕەوانی قوڕئـان نەبـێ، ﴿ إِنَّ ٱلشَّيْطَـٰنَ كَانَ لِلْإِنسَـٰنِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴾، بـە دڵنیاییـەوە شـەیتان بـۆ مـرۆڤ، دوژمنێـکی ئاشـکرایە، هەمیشـە لێـی لـە بۆسـە دایـە، خـوا خوایـەتی بیانوویـەکی بکەوێتـە دەسـت و، خاڵێـکی بێهێـزی لـێ بگـرێ و، زەفـەری پـێ بـەرێ.

بەڕاسـتیی ئەمـە ئامۆژگاریـی و ڕێنماییـەکی زۆر گـەورە و گرنگـی خـوای کارزان و شـارەزایە، بـۆ ئێمـەی مسـوڵمان، کـە مسـوڵمانان جگـە لـە وشـە و تەعبیـری بـە نەزاکـەت، جگـە لـە لێـدوان و قسـەی ڕێـك و پێـك، نابـێ بـە شایسـتەی خۆیـان بزانـن، لـە حاڵێکـدا کـە خۆیـان بـە بەنـدەی خـوا و، پەیـڕەوی قوڕئـان و، شـوێنکەوتەی پێغەمبـەر ﷺ دەزانـن.

﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ﴾، پەروەردگارتـان پێتـان زاناتـرە، یـانی: لـە خۆتـان زاناتـرە بـە ئێـوە بـە ڕەهایـی، ﴿ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ﴾، لێـرەدا ڕووی دوانـدن، مـەرج نیـە تەنیـا لـە بـڕواداران بـێ، ڕووی دوانـدن لـە هەمـوو ئەوانەیـە کـە قوڕئانیـان ئاڕاسـتە کـراوە، خـوا دەفەرمـوێ: پەروەردگارتـان لـە خۆتـان پێتـان زاناتـرە، بـە ڕەهایـی، ئەگـەر بیـەوێ بەزەییتـان لەگـەڵ دەنوێنـێ، یـان ئەگـەر بیـەوێ سـزاتان دەدا، واتـە: خـوا ﷻ ئەگـەر بیـەوێ دەتوانـێ: بـە زۆر واتـان لـێ بـکات ڕێـی ڕاسـت بگـرن و سـەرەنجام شایسـتەی ئەوەبـن کـە خـوا بەزەیی پێتـان بێتـەوە، هەروەهـا ئەگـەر بیـەوێ دەتوانـێ: واتـان لـێ بـکات، ڕێـی چـەوت و هەڵـە و خراپـە بگرنەبـەر و، سـەرەنجام سـزاتان بـدات، بـەڵام خـوا ﷻ نەیویسـتوە زۆر لـە بەنـدەکانی

بکات، نە بۆ گرتنی ڕێی ڕاست، نە بۆ گرتنی ڕێی چەوت، بەڵکو هەڵبژاردنی داوەتە دەست خۆیان و سەرپشکی کردوون و دەستی ئاوەڵا کردوون، چونکە ئەگەر وانەبێ، تاقیکردنەوە نایەتە دی، ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا﴾، {ئەی موحەممەد ﷺ} تۆمان بە بریکار نەناردووەتە سەریان، (**وكيل**) لەسەر کێشی (**فعيل**)ە، بە مانای (**مفعول**)، واتە: تۆ بریکارو کار پێ سپێردراو نی، کە لە بری ئێمە ئاگات لێیان بێ، لە جیاتی ئێمە بیانخەیە سەر ڕێی ڕاست و، لە ڕێی چەوت لایان بدەی، تۆ ئەوەت پێ نەسپێردراوە، بەڵکو گەیاندنی پەیامی خوات پێ سپێردراوە.

﴿وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ﴾، پەروەردگاریشت زاناترە بە هەموو ئەو کەسانەی لە ئاسمانەکان و زەوی دان، واتە: لە ئێوە پێیان زاناترەو، لە خۆیان پێیان زاناترەو، لەهەر کەس کە هەیە خوا پێیان زاناترە، یاخود هەر بە ڕەهایی پێیان زاناترە، وشەی (أعلم) کە بۆ (**تفضيل**)ە، زۆرجار کە لە قورئاندا دێ، بەرانبەرێکی لە ئاستدا ڕەچاو نەکراوە، بەڵکو مەبەست: مانای تەواو و ئەوپەڕی ئەو وشەیەیە، لێرەدا، یانی: بە ڕەهایی خوا زاناترە، بە هەموو ئەو کەسانەی لە ئاسمانەکان و زەویدان، لە خاوەن عەقڵ و هەست و ئیرادەکان، کە فریشتەکان و جینن‌ەکان و مرۆڤەکانن، یاخود دروستکراوانی دیکەی خوان، کە ئێمە نایانزانین، ﴿وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖۖ﴾، بە دڵنیاییەوەش هەندێ لە پێغەمبەرانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوون، هەندێکیان پلەی بەرزترمان پێداون و پەسندترمان کردوون، هەموویان پەسندن، بەڵام هەندێکیان پەسندترن، هەموویان پلە بەرزن، بەڵام هەندێکیان پلە بەرزترن، ﴿وَءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ زَبُورٗا﴾، زەبووریشمان بە داوود دابوو، کە لە پەیمانی کۆندا بە زەبوور گوتراوە: (**مزامير داود**)، کە دواتر لە مەسەلە گرنگەکان دا باسی دەکەین.

﴿قُلِ ٱدۡعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُم مِّن دُونِهِۦ﴾، بڵێ: لەوانە بپاڕێنەوە کە پێتان وایە: جگە لە خوا پەرستراون، جگە لە خوا، شتێکیان لە دەست دێ، ﴿فَلَا يَمۡلِكُونَ كَشۡفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمۡ وَلَا تَحۡوِيلًا﴾، بە دڵنیاییەوە نە دەتوانن زیانتان لێ لابەرن و، نە دەشتوانن زیانتان لێ لا بدەن، زیان لێ لابردن ئەوەیە، ئەو زیانە لابەرن و نەیهێڵن، زیان لێ لادانیش ئەوەیە، ئەو زیانە لابدەن بۆ یەکێکی دی، هیچ کامیان لە دەست نایەن.

﴿أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ يَبۡتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلۡوَسِيلَةَ﴾، ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە، بەرەو پەروەردگاریان هۆکار دەگرنە بەر (دەخوازن)، هۆکاری لێ نیزیک بوونەوە،

هـۆكاری بەندایەتیـی باشـتركردن، هـۆكاری ڕازییكـردنی خـوا، ﴿أَيُّهُمْ أَقْرَبُ﴾، كامەیـان لـە هەموویـان نیزیكـترە، زیاتـر خەفتانـی هـۆكاری نیزیـك بوونـەوە لـە خـوا دەكا، زیاتـر خەفتانـی هـۆكار گرتنـە بـەر بـۆ بەدەسـتهێنانی ڕەزامەندیـی خـوا، دەكات، ﴿وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ﴾، بـە ئومێـدی بەزەیـی خـوان و، لـە سـزا و ئازارەكـەشی دەترسـێن، واتـە: ئەوانـەی ئێـوە لێیـان دەپاڕێنـەوە، خۆیـان خەفتانی ئـەوە دەكـەن و، هـۆكار دەخـوازن بـۆ لـە خـوا نیزیـك بوونـەوە و، ئومێدیـان بـە بەزەیـی خـوا هەیـەو، ترسیشـیان لـە سـزا و ئـازاری خـوا هەیـە، ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾، بـە دڵنیایـی سـزا و ئـازاری پـەروەردگارت، مەترسـیلێكراوە.

كەواتـە: كەسـێ خـۆی خەفتـانی ئـەوە دەكات، زیاتـر لـە خـوا نیزیـك بێتـەوە و هـۆكاری خـۆ لـە خـواوە نزیـك خسـتن دەسـتەبەر بـكات، چـۆن دەبـێ چاوەڕوانییەكـت لێـی هەبـێ؟! ئـەو بـۆ خـۆی هیچـی لـە دەسـت نایـەت، بـۆ تـۆی چـۆن لـە دەسـتی دێ؟! وەك گوتـراوە: (**مَـنْ لَـمْ يَكُـن لِنَفْسـهِ، فَكَيْـفَ يَكُـونُ لِغَـيْرِهِ؟**)، كەسـێ بـۆ خـۆی شـتێكی پـێ نەكـرێ، بـۆ جگـە لـە خـۆی چـۆن شـتی پـێ دەكـرێ؟ یاخـود گوتـراوە: (**فَاقِـدُ الـشَّيءِ لاَ يُعْطيـهِ**)، كەسـێك شـتێكی نەبـێ، ناتوانـێ لێـی ببەخشـێ! ئـەوان خۆیـان پێویسـتییان بـەوە هەیـە، كـە خـوا بەزەیـی پێیـان دابـێ و، لـە سـزا و ئـازاری خـۆی چەپاڵەیـان بـدات و، خۆیـان پێویسـتییان بـەوە هەیـە خـوا لێیـان ڕازی بـێ و، بـە بەنـدەی خـۆی حیسـابیان بـكات و، پەسـندیان بـكات، ئنجـا كـە خۆیـان ئاتاجـن، چـۆن دەتوانـن بـە ئێـوە ببەخشـن؟!

ئنجـا خـوا عـز وجـل دێتە سـەر بـاسی ڕاگەیاندنی ڕاسـتییەكی دیكـە، دەفەرمـوێ: ﴿وَإِن مِّن قَرْيَةٍ﴾، لێـرەدا (إن) بـە مانـای (ما)یـە و (**نافية**)یـە، واتـە: (**مَـا مِـنْ قَرْيَـةٍ**) هیـچ ئاوەدانییـەك نیـە، ﴿إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ﴾، مەگـەر ئێمـە فەوتێنەرینـی پێش ڕۆژی هەڵسـانەوە، پێـش ڕۆژی قیامـەت، یانی: خەڵكەكـەی دەفەوتێنیـن، ﴿مُهْلِكُوهَا﴾، واتە: (**مُهْلِكُـوا أَهْلِهَـا**) خەڵكەكـەی دەفەوتێنیـن، نـەك خانووبـەرە و دارودیوارەكانیـان! وشـەی (**قَرْيَـة**) واتـە: ئاوەدانیـی گـەورە، شـاری قەرەباڵـغ، كـە لێـرە دەگونجـێ بـە مانـای وڵات بـێ، چونكـە كاتی خـۆی: دەوڵەتۆكـە شـارەكان (**دويلات المدن**) هەبـوون، هـەر شـارێكی گـەورە دەوڵەتێـك بـووە، بەزۆرییـش وابـووە قەڵایـەكی هەبـووە، ئـەو قەڵایـەش شـوورەی بـۆ كـراوە، بـۆ ئـەوەی لـە مەترسـیی دوژمنـان پارێـزراو بـێ، شـوورەكە بورجـی هەبـوون و، پاسـەوان و ئێشـكچی لەسـەر بـوون و، شـارەكەیان پاراسـتوە، ﴿أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا﴾، یاخـود ئێمـە سـزا دەرینـی بـە سـزایەكی سـەخت.

واتە: هەر ئاوەدانییەك، یان ئێمە فەوتێنەرینی پێش هاتنی ڕۆژی هەڵسانەوە، یاخود سزادەرینی بە سزایەكی سەخت.

فەوتێنەریانین، واتە: بە شێوەی ئاسایی خۆیان دەمرن، كاتێك كە تەمەنی ئاسایی بەڕێ دەكەن، كۆتاییان پێ دێ، هیچ ئاوەدانییەك نیە كە خەڵكەكەی ئاوایان بەسەر نەیەت، پێش ڕۆژی هەڵسانەوە، یاخود ئەگەر لادان و تاوان و ستەم و خراپە بكەن، پێش مردنی ئاسایی دەیانفەوتێنین، كە بریتیە لە سزادانی خوا بە هۆی بەڵایەكەوە، هەروەك دەڵێن: بەڵای ناگەهانیان بۆ دێ، پێش ئەوەی بەمردنی ئاسایی بمرن، خوا بە مردنێكی نائاسایی بە هۆی بەڵاو غەزەبێكەوە لەنێویان دەبات، ﴿كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا﴾، ئا ئەوە لە كتێبدا نووسراوەو تۆمار كراوە، دەگونجێ مەبەست: (لە كتێبدا) كتێبەكانی خوا بێ بەگشتی، هەندێك جاریش (**كتاب**) لە قورئاندا، بەمانای تەورات هاتوە.

دەشگونجێ (**كتاب**) لێرەدا مەبەست پێی زانیاریی ئەزەلیی و بێ سەرەتای خوای پەروەردگار بێ، واتە: ئەوە لە لای خوا تۆمار كراوە و زانراوە، كە ئەو مانایە زیاتر بەلای منەوە پەسندە.

ئنجا هەر بەو بۆنەوە كە خوا ئاوەدانییەكان پێش هاتنی ڕۆژی دوایی، یان بەمردنی ئاسایی خۆیان، یاخود بەمردنی نائاسایی و بەڵا دەفەوتێنێ، دواتر دێتە سەر باسی ناردنی بەڵگە و موعجیزە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ، كە وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكاندا باسمان كرد، كافرەكان زۆرجار داوایان لە پێغەمبەری خاتەم دەكردو هەڵیان دەپێچا و دەیانگوت:

١- كێویی (صفا)مان بۆ بكە بە زێڕ!

٢- ئەو چیایانەمان بۆ دووربخەوە!

٣- ئێرە وڵاتێكی قاقڕ و بێ ئاوو دێمەكارە، ڕووبارمان بۆ بێنە!

٤- گوڵ و گوڵزار و باخ و باخاتمان بۆ بڕەخسێنە، زۆر پێشنیاریان بۆ پێغەمبەر ﷺ دەكردن، یان دەیانگوت: سەركەوە بۆ ئاسمان! یان دەیانگوت: فریشتامان بۆ بێنە! خوا لە وەڵامی ئەو قسە و قاڵانەدا دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَ﴾، هیچ شتێك ڕێی لێ نەگرتین كە نیشانەكان بنێرین، واتە: ئەو موعجیزە بەرهەستانەی كە بۆ پێغەمبەرانی پێشوومان ناردوون، هیچ شتێك ڕێگر نەبووە كە بیاننێرین بۆ پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ ﴿إِلَّآ أَن

﴿ كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَ ﴾، تەنیا ئەوە ڕێی لێگرتین کە: گەلە پێشووەکان بەو موعجیزەو نیشانە بەرهەستانە، بێبڕوا بوون! ئنجا ئەگەر بۆ ئەمانیشمان ناردبان، هەر پێیان بێبڕوا دەبوون.

﴿ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةً ﴾، حوشتریشمان بە گەلی سەموودا، کە بەڵگەیەکی بەرچاو ڕوونکەرەوە بوو، یاخود: بەڵگەیەکی ڕۆشن بوو، یاخود بەڵگەیەك بوو، بە هۆیەوە خەڵکەکە دەیانتوانی هەق ببینن و هەقانیەتی پێغەمبەرەکەی خۆیان: کە صاڵح عليه السلام بوو بزانن، کەچی ئەوان: ﴿ فَظَلَمُواْ بِهَا ﴾، بە هۆیەوە ستەمیان کرد، یاخود واتە: بە هۆی ئەو حوشترەوە کە دەبووایە ڕێی ڕاست بگرن، کەچی تووشی ستەم بوون، چونکە پێی بێبڕوابوون، بە حوشترەکە بێ بڕوا بوون، دوایی دەستدرێژییان کردە سەر وشترەکەو کوشتیان و تووشی ستەم بوون.

یاخود: ﴿ فَظَلَمُواْ بِهَا ﴾، واتە: پێی بێبڕوا بوون و بە شێوەیەکی ستەمکارانە، بڕوایان پێ نەهێنا! یاخود هەم پێی بێبڕوابوون، هەم ستەمیشیان لێ کرد!.

﴿ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ﴾، ئێمە نیشانەکان، تەنیا بۆ ترساندن دەنێرین.

لێرەدا مەبەست لە (آيات) موعجیزە بەرهەستەکانن، نەك ڕستەکانی فەرمایشتی خوا، وشەی (آيات)، دەبێ لە هەر جێیەدا بەپێی سیاقەکەی تەماشای بکەین، چونکە (آية) کە کۆیەکەی (آيات)ە، چوار واتای هەن:

یەکەم: ڕستەکانی فەرمایشتی خوا: ﴿ وَإِذَا تُلِيَتۡ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا ﴿٢﴾ ﴾الأنفال.

دووەم: موعجیزەی پێغەمبەران (**عليهم الصلاة والسلام**)، ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖۖ ﴿١٠١﴾ ﴾الإسراء، کە بە دڵنیایی مەبەستی ئەو موعجیزانەن، کە خوا بە مووسای عليه السلام دابوون.

سێیەم: دیاردە سروشتییەکان، کە هەر کامیان نیشانەیە لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خوا، وەك خوا دەفەرمویّ: ﴿ وَكَأَيِّن مِّنۡ ءَايَةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ يَمُرُّونَ عَلَيۡهَا وَهُمۡ عَنۡهَا مُعۡرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾یوسف، زۆر نیشانە هەن لە ئاسمانەکان و زەویدا، (بێبڕوایەکان) بەلایاندا ڕەت دەبن، کەچی پشتیان تێدەکەن.

چوارەم: بەڵاو موسیبەتە گەورەکان، کە خـــوا بۆ فەوتاندنی گەلە کافرەکان ناردوونی، یاخود بۆ سەرخستنی ئیمانداران ناردوونی.

کەواتـە: دەبـێ بـە پێـی سـیاقەکە، چەمـك و واتایەکـەی دیاریـی بکەیـن، لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ٥٩﴾، نیشـانەکان نانێریـن مەگـەر بـۆ ترسـاندن، واتـە: موعجیـزەکان نادەینـە پێغەمبـەران ، مەگـەر بـۆ ئـەوەی خەڵکەکـەی خۆیانیـان پـێ بترسـێنن، کـە ئەگـەر دوای ئـەو موعجیزەیـە هـەر بـڕوا نەهێنـن، کـە لەسـەر داوای خۆیـان نێـردراوە، ئـەو کاتـە دەبـێ بزانـن کـە لـە بەیـن دەبرێـن و سـزا دەدرێـن.

واتـە: ئێمـە نەمانویسـت ئـەو کۆمەڵگایـەی کـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ بـۆی نێـراوە، کـە لەپێشـدا مەککـە و ئاوەدانییـەکانی دەوروبـەرنی، لـە دورگـەی عەرەبییـدا و، دواتریـش هەمـوو مرۆڤایەتییـە، خـوا نەیویسـتوە کـە موعجیزەیـەك بـۆ پێغەمبـەر موحەممـەد ﷺ بنێـرێ، کـە دوایـی ئەگـەر خەڵکەکـە بڕوایـان پـێ نەهێنـا، لـە بەینیـان بـەرێ و سـزایان بـدات! چونکـە خـوا عـادەتی وایـە: ئـەو موعجیزانـە بنێـرێ بـۆ ترسـاندن، ترسـاندنیش یـانی: ئەگـەر بـڕوا نەهێنـن دوای هاتنـی ئـەو بەڵگـەو نیشـانەیە، لـە بەیـن دەبرێـن، ئنجـا لەبەرئـەوەی کـە ئۆممـەتی موحەممـەد ﷺ کۆتـا ئاڵقـەی بەشـەرە لەسـەر زەوی، ئەگـەر خـوا موعجیزەیـەکی وای ناردبایـە، کـە دوایـی ئەگـەر بڕوایـان نەهێنابایـە، دەبووایـە لـە بەیـن ببرێـن و ئەوانیـش لـە بەیـن برابـان، ئـەو کاتـە مرۆڤایەتیـی کۆتایـی پـێ دەهـات، بۆیـە خـوا موعجیزەیـەکی نـاردوە، کـە ئەگـەر بڕواشـی پـێ نەهێنـن، خـوا لـە بەینیـان نەبـات، بەڵکـو سـزایەکەیان هەڵبگـرێ بـۆ قیامـەت، کـە ئـەو موعجیزەیـەش بریتیـە لـە قورئـان، کـە موعجیزەیـەکی فیکریـی و عەقڵیـی و ئەدەبییـە و، لەبـری ئـەوەی هەسـتەوەرەکانی مـرۆڤ بدوێنـێ، وەك لـە قۆناغـە سـەرەتاییەکاندا، موعجیـزەکانی خـوا بـۆ پێغەمبـەران (علیهـم الصـلاة والسـلام) بـەو شـێوەیە بـوون: عەقـڵ و هـۆشی مـرۆڤ دەدوێنـێ، لەبـەر ئـەوەی مرۆڤایەتیـی، دوای هاتنـی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، گەیشـتووەتە قۆناغـی کامـڵ بـوون و پێگەیشـتن.

لـە کۆتایـی دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَإِذۡ قُلۡنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِٱلنَّاسِ﴾، یـاد بکـەوە! کاتێـك پێـمان گـوتی: بـە دڵنیاییـەوە پـەروەردگارت ئابڵووقـەی خەڵـکی داوە، واتـە: هەمـوو مرۆڤـەکان لەبـەر دەسـت و ڕکێفـی وی دان، ئـەو هەقیقـەت و ڕاستییەت هەمیشـە لەبەرچاو بـێ، کـە ئەوانـە هەرچەنـد کەللـەڕەق بـن، هەرچەنـد خراپـەکار بـن، بـەڵام دواجـار هـەر لـە ژێـر ڕکێـف و کۆنتڕۆڵـی خـوادان، لـە چەنگـی دەسـتەڵاتی خـوا قوتـار نابـن، دڵنیابـە تـۆش پشـتت بـە هێزێـکی بـێ سـنوور بەسـتوە، کـە هێـزی خـوای پـەروەردگارە.

﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ﴾، ئەو دیتنەی کە پێشانمان دای، هەروەها درەختە نەفرین لێکراوەکە لە قورئاندا، ئەوەشمان تەنیا بۆ تاقیکردنەوەی خەڵك خستۆتە ڕوو، واتە: هەم دیتنەکەمان کە پێشان دای، هەم باسی درەختە نەفرین لێکراوەکە لە قورئاندا، ئەوەش هەر بۆ تاقیکردنەوەی خەڵك، بوو.

دیتنەکە کە لێرە خوا بە وشەی: ﴿ ٱلرُّءْيَا ﴾، هێناویەتی، کە زیاتر بە مانای (خەون) دێ، ئەوەی کە مرۆڤ لە کاتی خەوتن دا دەیبینێ، بەڵام جارجار بە مانای دیتنیش دێ، بۆیە لێرە زانایان دەڵێن: بۆیە خوا بە وشەی: ﴿ ٱلرُّءْيَا ﴾، هێناویەتی، مەبەست پێی سەفەری شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی پێغەمبەرە ﷺ، وەك لە دەرسی یەکەمی ئەم تەفسیرەدا باسمانکرد، لە تەفسیری ئایەتی یەکەم دا: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ① ﴾.

ئنجا زانایان دەڵێن: بۆیە وشەی ﴿ ٱلرُّءْيَا ﴾، هاتوە، چونکە ئەو سەفەرە هێندە سەرسوڕهێنەرو دەستەوسانکەر بووە، هێندە یاسادڕ و نائاسایی بووە، وەك خەونێك بووە، بەڵام خەون نەبووەو حەقیقەت بووە و لە حاڵەتی بێداریی دابووە و (وەك پێشتر باسمان کرد)، بەجەستەو بەڕووح بووە، بەڵام ئەوەندە سەرسوڕهێنەر بووە و، ئەوەندە لە حاڵەتی ئاسایی مرۆڤەکان بەدەر بووە، وەك خەون هاتۆتە بەر چاو.

﴿ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا كَبِيرًا ﴾، ئێمە هەر دەیانترسێنین و هەڕەشەیان لێ دەکەین و، وریایان دەکەینەوە و، ئاگاداریان دەکەینەوە، کەچی ئەو ترساندن و وریاکرنەوە و هەڕەشە لێکردنە، هەر سەرکێشییەکی گەورەیان تێدا زیاد دەکات، لەجیاتی ئەوەی چاو بەخۆیاندا بگێڕنەوە، بەڵام هەر زیاتر سواری سەری خۆیان بوون و، ئەسپی سەرشێتی گومڕایی هەڵیگرتوون، هەڵوەستە ناکەن و، چاو بە خۆیاندا ناگێڕنەوە و، لەسەر بێبڕوایی خۆیان هەر بەردەوامن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکـردنی خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەر ﷺ، کـە بـە بەنـدەکانی بڵـێ: بـە باشـترین شـێوە لەگـەڵ خەڵکـدا بدوێـن، چونکـە شـەیتان کـە دوژمنێـکی ئاشکرای مرۆڤەکانـە، هەرخەریـکی نێوان تێکدانیانـە و، ئەگـەر ئـەوان وشـە و تەعبیـری نارێـك بەکاربێنـن، ئـەو کاتـە شـەیتان بـواری زیاتـری بـۆ دەڕەخسـێ بـۆ بەیـن تێکدانیـان، پاشـان خـوا پێیـان ڕادەگەیەنـێ کـە لـە خۆیـان زیاتـر پێیـان زاناتـر و ئاگادارتـرە و، ڕەحـم پێکـردن و سـزادانیان تەنیا مافی خۆیـەتی و هیچ کـەس بریـکاری خـوا نیـە لـەو بـارەوە و، هەرخـۆشی زاناتـرە بـە هـەر کـەس کـە لە گـەردوون دایـە و، هەنـدێ لـە پێغەمبـەرانی بەسـەر هەندێکیـان پەسـند کـردوە و، زەبووریـشی وەك کتێـب و بەرنامەیـەك بـە داوود داوە:

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ
الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿٥٣﴾ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ۚ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ
النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ ۖ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾، هەروەها بە بەندەکانم بڵێ: با ئەوە بڵێن کە باشترینە، با ئەو وشەیە بڵێن و، ئەو شێوازە بەکاربێنن و، ئەو جۆرە دەربڕینە ڕەچاو بکەن، کە باشترینە.

(الّتي: صِفَـةٌ لِمَوصُـوفٍ مَحْـذوف) واتـە: ئـەم (التِي)یـە سـیفەتە بـۆ وەسـفکراوێك کـە قرتێـنراوە و بـە سـیاق و سـەلیقە دیـارە، واتـە: بـا ئـەو وشـەو تەعبیـر و شـێوازانەی کـە باشـترینن، بـەکار بێنـن.

یاخـود: ﴿يَقُولُواْ ٱلَّتِى هِىَ أَحۡسَنُ﴾، (أَي: يَقُولُـوا الكَيْفِيَّةَ الَّتِي هِـيَ بَالِغَـةٌ فِي الحسـن)، بـا ئـەو چۆنیەتییـە لـە قسـەکردن دا ڕەچـاو بکـەن، کـە گەیشـتۆتە ئـەو پـەڕی لـە چاکیـی دا، ئنجـا بـۆ پاسـاودانی ئـەوەی کـە بۆچـی دەبـێ بەنـدەکانی خـوا بەگشـتی، بـە باشـترین شـێوە قسـە بکـەن لەگـەڵ یەکـدی دا، یاخـود: بەنـدەکانی خـوا، یـانی: ئەوانـەی بـە ویسـتی ئازادانـەی خۆیـان بەندایەتیـی بـۆ خـوا دەکـەن، واتـە: بـڕواداران، باشـترین شـێوە بەکاربێنـن؟ لـە بڕگـەی داهاتـوودا ڕوونی دەکاتـەوە:

٢)- ﴿إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ يَنزَغُ بَيۡنَهُمۡ﴾، چونکە: بەدڵنیایی شەیتان بەینیان تێك دەدات، (النَّزْغُ): الطَّعْنُ السَّرِيعُ، وَالإِفْسَادُ السَّرِيع)، وشەی (نَزْغ) کە ماناکەی لە (نَخْس)ەوە نزیکە، بە مانای تێوەژەنینی خێرا، یاخود بەین تێکدانی خێرا دێ، کە لە ئەسڵدا (نَزْغ) بریتیە لەوەی کەسێك نەقیزە لە وڵاخێکەوە بژەنێ، یاخود قەمچییەکی لێبدات بۆ ئەوەی بڕوا، یان کەسێك نقورچێك لە کەسێك دەدات، بۆ ئەوەی بێداری بکاتەوە، ئنجا خوتخوتەو دنەدانی شەیتان، بەو نوقورچکە و لێ هەڵقورنجین و، نەقیزە لێدانی مرۆڤ بۆ وڵاخ، وێناکراوە.

٣)- ﴿إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلۡإِنسَٰنِ عَدُوّٗا مُّبِينٗا﴾، بە دڵنیایی شەیتان بۆ مرۆڤ دوژمنێکی ئاشکرایە، ئنجا ئەو دوژمنە ئاشکرایە، لەمیانی وشەو تەعبیری خراپدا، بەینی مرۆڤەکان تێکدەدات، تۆ ئەگەر وشەو تەعبیری خراپ بەکارنەهێنی، بەرانبەرەکەت دڵی بریندار نابێ، هەستی ناڕووشێ و باشتر گوێت بۆ دەگرێ، بە تایبەت بۆ ئیمانداران، پێویستە لەو ئاستە بەرزەدابن، کە شایستەی خوا ﷻ بەو، شایستەی قورئانە و، شایستەی پێغەمبەرە و، شایستەی ئیسلامە.

٤)- ﴿رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡۖ إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ﴾، پەروەردگارتان پێتان زاناترە، ئەگەر بیەوێ بەزەییتان لەگەڵ دەنوێنێ، واتە: ئەگەر بیەوێ: دەتانخاتە سەر ڕاستە ڕێ و، شایستەی بەزەیی خوا دەبن.

٥)- ﴿أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡ﴾، یان ئەگەر بیەوێ: سزاتان دەدات، واتە: ئەگەر بیەوێ گومڕاتان دەکات و، سەرەنجام شایستەی ئازار و ئەشکەنجەی خوا دەبن، واتە: ئەگەر بیەوێ واتان لێ بکات، دەتوانێ، بەڵام خوا نەیویستوە بە زۆر، نە کەس وا لێ بکات، شایستەی بەزەییەکەی بێ، نە کەسیش وا لێ بکات، شایستەی سزایەکەی بێ، کە بە هۆی ئیمان و خواپەرستیی و، ڕێی ڕاست گرتنەوە، مرۆڤ شایستەی بەزەیی خوا دەبێ و، بە هۆی لادان و گومڕایی و، سەرپێچیی و، خراپەکارییەوە، شایستەی سزای خوا دەبێ.

٦)- ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا﴾، بەڵام ئێمە تۆمان نەناردوە کە سەرپەرشتیار و بریکاری ئێمە بی و، نەهێڵی مرۆڤەکان بەرەو کوفر بڕۆن و، بە زۆر بیانکەی بە ئیماندار، بۆ ئەوەمان

نەناردووی، بەڵکو بۆ ئەوەمان ناردووی کە تۆ پەیامی ئێمەیان پێ ڕابگەیەنی، ئەگەرنا تۆ بەرپرسیارنی بە سەریانەوە، بەو واتایە کە: دوایی ئێمە سزای تۆ بدەین، لەسەر ئەوەی کە هێشتت کافر بن؟! یان بۆچی هێشتت لە ڕێ لابدەن؟! نا تۆ تەنیا گەیاندنی پەیامی خوات لەسەرە.

٧)- ﴿ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، پەروەردگاریشت زاناترە، بە هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، چونکە توانجیان لە پێغەمبەر دەدا، وەك لەسەر زاری ئەوان دەفەرموێ: ﴿ أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ ﴾الفرقان، واتە: ئا ئەوەیە خوا کردوویەتی بە ڕەوانە کراوی خۆی؟! لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پارەو سامانی نەبوو، پێیان لەوە کەمتر بوو کە خوای پەروەردگار بیکاتە نوێنەرو ڕەوانەکراوی خۆی! بۆیە خوا دەفەرموێ: پەروەردگارت زاناترە بەو خەڵکەی کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەن، ئێمە دەزانین کێ شایستەی هەڵگرتنی پەیامی ئێمەیە.

٨)- ﴿ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، بەدڵنیاییەوەش هەندێك لە پێغەمبەرانمان بەسەر هەندێکیان دا بەرزکردۆتەوە، هەندێکیانمان پلەی بەرزتر پێداوە و پەسندترمان کردوە، هەموویان پلەبەرز و پەسندن، بەڵام هەندێکیان پلەبەرزو پەسندترن، کەواتە: ئەوەی کە بەرزیی و نزمیی دەکات، چ لە نێوان پێغەمبەران دا، چ لەنێوان سەرجەم مرۆڤەکانی دیکەدا، کە هەندێکیان زیاتریان پێ دەدات، هەندێکیان پەسندتر دەکات، بێگومان تەنیا خوایە و ﷻ، ئەوە ئیشی ئەوان نیە!

٩)- ﴿ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴾، زەبووریشمان بە (داوود)دا، لە حاڵێکدا کە داوود عليه السلام شوانێك بوو، مەڕی دەلەوەڕاند، کەچی خوا هەڵیبژارد بۆ پێغەمبەرایەتیی و، کتێبیی زەبووریشی پێدا، دەشگونجێ لێرەدا بۆیە باسی زەبوور کرابێ، چونکە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾الأنبياء، واتە: لە زەبووردا لە دوای زیکر {زیکر واتە: تەوڕات، کە زەبوور لە دوای تەوڕات هاتۆتە خوار، تەوڕات بە مووسا عليه السلام دراوە و زەبووریش بە داوود عليه السلام دراوە و داوودیش بە ڕەچەڵەك دەچێتەوە سەر پێغەمبەرانی پێشوو لە بەنی ئیسرائیل، بۆیە لێرە باسی زەبوور کراوە} نووسراوە: کە سەر زەمین بەندە چاکەکانم بە میراتی دەگرن.

کەواتە: ئەو موحەممەدە ﷺ کە بەندەی چاکی خوایەو، شوێنکەوتووەکانی کە بەندەی چاکی خوان، ئەوە کاتی خۆی پەروەردگار لە زەبووردا تۆماری کردوە، کە ئەو بەندە شایستە و چاکانە، سەر زەمین بە میرات دەگرن، نەك بە هۆی سەروەت و سامانەوە، کەسێك شایستەی ئەوە بێ خوا ﷻ سەری بخات و، ڕێزی لێ بنێ، بەڵکو بە هۆی ئەو چاکیەتیی و شایستەییەی کە بە پێی شەریعەتی خوا، شایستەیی هەیە، بۆیە بەو هۆیەوە خوای پەروەردگار لێرەدا باسی زەبووری کردوە، کە بە پێغەمبەر داوودی عليه السلام داوە.

فامینەوەی پێنج ڕاستی گەورە و گرنگ لە هەردووک ئایەتی (٥٤ و ٥٥)

خوا دەفەرموێ: ﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡۖ إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡۚ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا ٥٤ وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖۖ وَءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ زَبُورٗا ٥٥ ﴾.

١- ئەو ئایەتەیان کە دەفەرموێ: ﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡۖ إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡۚ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا ٥٤ ﴾ ئەو ڕاستییەی لێ وەردەگیرێ:

ئەی پێغەمبەر ﷺ! هەروەها ئەی شوێن کەوتووانی پێغەمبەری خاتەم! پەروەردگارتان زاناترە بە بەندەکان، خوا ﷻ چی بوێ ئەنجامی دەداو، هیچ شتێکی لەبەر عاسێ نابێ، کە کافرەکان ئێستا لە ئێوە عاسێ بوو ون و بڕوا ناهێنن، لەبەرئەوە نیە کە خوا ناتوانێ هیدایەتیان بدات، هۆکارەکەی ئەوەیە خۆی ویستوویەتی بەو شێوەیەبن، خەڵك بە ویستی ئازادانەی خۆی بڕوا بێنێ، یان بڕوا نەهێنێ، ئەگەرنا ئەگەر ویستبای جەبریان لێ بکات، وای لێدەکردن، شایستەی بەزەیی خوابن، یان وای لێدەکردن کە شایستەی سزای خوابن، بەڵام ویستوویەتی دەستیان ئاوەڵا بکات و ئازادیان بکات.

٢- پاشان کە دەفەرموێ: ﴿ وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ ﴾، واتە: پەروەردگارت زاناترە بە هەرکەس کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، واتە: ئێوە لە کەس نائومێد مەبەن، لە کەس تەمابڕاو مەبن، چونکە پەروەردگارت زاناترە بە هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، کە سەرەنجام بڕوا دێنێ، یان ناهێنێ، گرنگ ئەوەیە هەرکەس هەرچییەك دەکات بەویستی ئازادانەی خۆی دەیکات.

٣ - کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖۖ ﴾، ئەوە وەڵامی یەکێك لە قسەو تۆمەتەکانە، کە کافرەکان ئاڕاستەی پێغەمبەری خاتەمیان ﷺ دەکرد، بۆ وێنە: لە سوورەتی (الزخرف)دا گوتوویانە: ﴿ وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ٣١ ﴾ واتە: دەبووایە ئەو قوڕئانە دابەزیبایە سەر یەکێك لە دوو پیاوە مەزنەکان، لە دوو ئاوەدانییەکاندا، کە مەبەستیان پێ مەککەو تائیف بووە، بە ڕای زۆربەی زانایان.

دیارە لە مەککە، مەبەستیان پێ (**أبو جهل**) بووە و، لە تائیفیش مەبەستیان پێ یەکێکی دیکە بووە لە زلەزلانی قوڕەیش، هەروەها تانەیان لە پێغەمبەر ﷺ داوە:

﴿...أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾﴾ **الفرقان**، واتە: ئا ئەمەیە خوا بە پێغەمبەری ڕەوانەکردوە؟! لێرە دا خوا دەفەرموێ: بەرزکردنەوەی پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) بەسەر خەڵکی دیکەدا، کە هەموو پێغەمبەران پەسندکراو و بەرزکراوو پایەدارن، بەڵام لە نێو پێغەمبەرانیش دا، هەندێکیان لە هەندێکیان پایەدارترو پلە بەرزترن، ئا ئەوە هەموو کاری خوایە ﷻ.

دیارە خواش کارزان و کاربەجێیەو، ستەم لەکەس ناکات، بەڵام بەخششی خۆشی بە کەسێك دەبەخشێ کە شایستەیە.

٤- کە دەفەرموێ: ﴿وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا﴾ ئێمە (زەبوور)یشمان بە داوود دابوو، وەك پێشتریش باسمانکردوە، دەگونجێ دوو حیکمەتی تێدابن، کە لێرە باسی داوود بە تایبەتیی کراوە:

یەکەم: لەبەر ئەوەی داوود ؑ شوان بووە، ئاژەڵی لەوەڕاندوە، کەچی بەنو ئیسرائیل لەگەڵ جالووت دا {لە (پەیمانی کۆن)دا دەڵێ: جالوتی جەزیرەیی (**جالوت الجزيري**) لەگەڵ ئەودا} دەبێتە شەڕیان، داوود دێت بە قۆچەقانی[1] جالووت دەکوژێ، لە کاتێکدا نیزیك دەبێ سوپاکەی بەنو ئیسرائیل شکست بێنێ. واتە: خوا ﷻ بابایەکی شوان، لەبەرئەوەی سروشت و مەعدەنەکەی باشبووە، دەیکاتە پێغەمبەر و کتێبێکیشی پێ دەدا کە زەبوورە.

دووەم: یاخود لەبەرئەوە باسی داوود کراوە، کە لە سووڕەتی (الأنبياء)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴿١٠٥﴾﴾ واتە: بە دڵنیایی لە زەبووردا لە دوای زیکر {مەبەست: تەوڕاتە، کە بیرخەرەوە بوو بۆ گەلی بەنو ئیسرائیل} لە زەبووردا نووسیومانەو ڕامانگەیاندوە {وەك یاسایەکی خۆمان}، کە سەرزەمین بەندە شایستەو چاکەکانم بە میراتی دەگرن.

کەواتە: ئەوە:

أ- هەم دڵخۆشییە بۆ مسوڵمانان، کە مادام ئێوەش بەندەی چاك و بۆ خوا صوڵحاوبن، سەرەنجامی ئەو کێبرکێ و ناکۆکییەی ئێستا پەیدابووە، بە قازانجی ئێوە دەبێ، سەرکەوتن لە گرەوی ئێوەدایە و بەرانبەرەکانتان و دوژمنەکانتان شکستیان پێ دەبرێ.

ب- هەم هۆشدارییشە بۆ کافرەکان کە ئەمە یاسایەکی خوایەو ڕایگەیاندوە، کاتێ خۆی لە زەبووردا، کە بەندە شایستەکانی خوا سەرزەمینی خوا بە میرات دەگرن.

---

(١) بەردەقانی (مِقْلاع) .

کەواتە: ئێوە بە چاوی کەم تەماشای ئەو بڕوادارانە مەکەن، تەماشای پێغەمبەر موحەممەد ﷺ و ئەو پەیامەی پێیدا ناردوە مەکەن، چونکە بە پێی یاسای خوا، کاتی خۆی لە زەبووردا تۆمارکراوە، بەندە چاکەکانی خوا سەرزەمینی خوا بە میرات دەگرن.

٥- شایانی باسە خوا لێرە باسی زەبوور دەکات و لە شوێنێکی دیکەش دا هەرباسی زەبوور دەکات، لە سوورەتی (النساء) (١٦٢)دا، باسی ئەوە دەکات کە زەبووری بە داوود داوە، ئێستا لە کتێبی پیرۆز (**الكتاب المقدس**)دا (خاوەن کتێبەکان وای ناو دەنێن)، کە دوو بەشە: (پەیمانی کۆن و پەیمانی نوێ)، پەیمانی کۆن (٣٩)[1] کتێب دەگرێتە خۆی، کە یەکێك لەو کتێبانە تەوراتە و، یەکێکیان (زەبوور)ە، کە ئەوان دەڵێن: (مزامیر)، یەکێکی دیکەیان (**أناشيد**)، **یان (حکم سلیمان)**ە، (پەیمانی نوێ)ش چوار ئینجیلەکەو، کۆمەڵێك کتێب و نامەی دیکەش دەگرێتە خۆی، ئنجا بە پێی ئەوەی ئێستا لە (پەیمانی کۆن)دا هەیە، وەك لە (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم**) هاتوە لە لاپەڕە: (١١٣٠ تاکو ١٢٧٨) هەمووی بۆ مەزامیر تەرخانکراوە، {واتە: (مزامیر) کە کۆی (مزمور)ە، و ئەویش بە مانای ئاواز (**نَغْمَة**)، یاخود بە مانای پاڕانەوەو لاڵانەو ڕاز و نیازکردنە لە خزمەت خوادا}.

ئنجا مەزامیری داوود چل و یەك (٤١) مەزمووره، کە لە پەیمانی کۆندا لە لاپەڕە: (١١٣٣ تاکو ١١٧٩) دەگرێتەوە، ئەوانە هەموویان هی داوودن، بەڵام جگە لە مەزامیری داوود، کۆمەڵێك مەزمووری دیکەش هاتوون و چل و یەکەکەی داوود، ژمارەیەکی دیکەشیان خراوەتە سەر، تاکو دەبن بە سەدو پەنجا (١٥٠)، واتە: سەدو نۆ (١٠٩) مەزمووری دیکەش کە لەگەڵ ئەوانەی داوود: (٤١+١٠٩=١٥٠) مەزموور، کە هەموویان لە ژێر ناوونیشانی (المزامیر) داهاتوون و لە لاپەڕە (١١٣٠تاکو ١٢٧٨) لە (پەیمانی کۆن) دەگرنەوە.

هەڵبەتە ئەوەی لە پەیمانی کۆندا هەیە، زیاتر پاڕانەو کڕووزانەوەی داوودە، کە واش پێدەچێ (زەبوور) زیاتر پاڕانەوەو لاڵانەوەو موناجاتی داوود عليه السلام بووبێ، بەڵام ئایا چەندی ڕاست ماوەو چەندی گۆڕدراوە؟ ئەوە لێی دڵنیانین.

٦ - بە نسبەت ئەوەوە کە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام)، هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا بەرزکراونەوە؟ خوا لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴿٢٥٣﴾﴾، واتە: ئەوانە پێغەمبەرانێکن، هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیان دا بەرزکردۆتەوە. {هەموویان بەرزن، بەڵام هەندێکیان بەرزترن، هەموویان پەسندن، بەڵام هەندێکیان پەسندترن، هەموویان هەڵبژێردراون، بەڵام هەندێکیان بەسەر هەندێکیان دا هەڵبژێردراون}.

---

(١) بەڵکو بەپێی کتێبی: (الكتاب المقدّس قراءة رعائية) چل و نۆ (٤٩) کتێبن.

پرسیارێك و وەڵامەكەی:

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێ، چونكە فەرمایشتێكی پێغەمبەر ﷺ هەیە، دەفەرموێ: {**مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى**} (**أخرجه مسلم: ٢٣٧٦، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا**)، واتە: هیچ بەندەیەك بۆی نیە بڵێ: من لە یونسی كوڕی مەتتا چاكترم[١].

كە پێم وایە: بۆیەش پێغەمبەر ﷺ باسی (یونس) عليه السلام دەكات، چونكە خوا باسی هیچ كام لە پێغەمبەرانی نەكردوە كە بەو شێوەیەی (یونس) سزای دابێ، كە لە سكی نەهەنگدا زیندانیی و بەندی كردبێ و، دواتر لە ئەنجامی گەڕانەوەی دا بۆ لای خواو، لە ئەنجامی بە پاكگرتنی خواو، داوای لێبوردن كردن لە خوا، خوا دەربازی كردبێت و بەخشیبێتی، تەنیا باسی (یونس) كراوە بەو شێوەیە، بەڵێ باسی (ئادەم)كراوە و لە بەهەشت دەركراوە، بەڵام ئەوەی (یونس) خەست و خۆڵترە.

ئنجا ئایا لێرەدا كە خوای زانا و شارەزا دەفەرموێ: هەندێ لە پێغەمبەرانمان بەسەر هەندێكیان دا هەڵبژاردوون، فەرمایشتەكە لەگەڵ ئەو ئایەتەدا، دژناوەستێ و تێك ناگیرێن؟!

زانایان چەند وەڵامێكیان داونەوە، بۆ وێنە: من قسەیەكی پێشەوا (**النووي**)م هێناوە لە (شرح صحیح مسلم)[٢] دوو وەڵامان دەداتەوە، كە هەردووكیانم بە دڵن:

یەكەم: دیارە تاكو ئەوكاتە كە خوا بە پێغەمبەری ڕاگەیاندوە: هەندێ لە پێغەمبەرانی بەسەر هەندێكیان دا بەرزكردووەتەوە، تاكو ئەوكاتە پێغەمبەر (موحەممەد) ﷺ نەیزانیوە كە هەندێ لە پێغەمبەران لە هەندێكیان پایە بەرزترو پلەدارترن، واتە: دوایی خوا ﷻ ئەو ئایەتانەی ناردوون و، كاتێ پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (هیچ بەندەیەك بۆی نیە بڵێ من لە یونس چاكترم)، ئەوە ئەو كاتە بووە، كە جارێ خوا ئاگاداری نەكردۆتەوە كە هەندێ لە پێغەمبەران بەسەر هەندێكیان دا

---

(١) شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا بە تەفصیل باسی ژیانی (یونس)مان كردوە و هەموو ئەو ئایەتانەی لە بارەیەوە هاتوون، هێناومانن، وەك عادەتی خۆمان كە لە هەر شوێنێكدا باسی یەكێ لە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) ژیان و بەسەرهاتەكەی دەكەین، هەرچی لە قورئاندا لە بارەیەوە هاتوە، هەوڵدەدەین هەمووی كۆبكەینەوە.

(٢) ج١٥، ص١٤١.

بەرزکراونەتەوە، چونکە دوایی، پێغەمبەر بۆ خۆی فەرموویەتی: {**أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ القِيَامَةِ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ**:٣٣٤٠، **وَمُسْلِم**: ٣٢٧)، واتە: من سەروەری خەڵکم لە ڕۆژی قیامەت دا.

کە لێرەدا پێغەمبەر ﷺ پایەبەرزیی خۆی ڕاگەیاندوە، وەك حەقیقەتێك، بەڵام کاتێك کە قسەکەی دیکەی فەرمووە، دەبێ جارێ خوا ئاگاداری نەکردبێتەوە کە خۆی سەروەری ڕۆڵەکانی ئادەمە و سەروەری پێغەمبەرانیشە و، پێغەمبەرانیش هەندێکیان لە هەندێکیان بەرزترن.

دووەم: پێغەمبەری خوا کە ئەوەی فەرمووە، ئەوە ئاگادارکردنەوەو تێوەخوڕینە، بۆ هەر کەسێك کە نەفامانە لە پلەو پایەی (یونس) علیه السلام دانەبەزێنێ، لەبەر ئەوەی خوا ﷻ بەسەرهاتەکەی ئاوا گێڕاوەتەوە، کە سزای داوە و لە سکی نەهەنگدا زیندانیی کردوە، ئەوە نەکاتە بیانوو دەستەچیلەی ئەوە کە لە پلەوپایەی یونوس دابشکێنێ، بۆیەش بەتایبەتی باسی وی کردوە، کەواتە: ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ لەگەڵ حەقیقەتی: هەبوونی پلە پلەیی لە نێو پێغەمبەران دا (علیهم الصلاة والسلام)، تێك ناگیرێ.

مەسەلەی دووەم:

خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بە کافرەکان بڵێ: لەوانەی پێتان وایە جگە لە خوا پەرستراون، بپاڕێنەوە، بەڵام نەدەتوانن زیانتان لێ لابەرن و، نە دەشتوانن لای بدەن، ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە {لە بەندە چاکەکان}، کامیان لە خوا نیزیکترە، خەفتانی هۆکاری پێ نیزیککەوتنەوەی زیاتر لە خوا دەکەن، واتە: خەفتانی ئەو هۆکارانە دەکەن، کە زیاتر پێیان لە خوا وەنیزیك بکەون و، ئومێدەواری بەخشندەیی خوان و، لە سزایەکەشی دەترسێن و، بێگومان سزای پەروەردگارت جێگای مەترسییە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلِ ٱدْعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ ﴾ بڵێ: بپاڕێنەوە لەوانەی پێتان وایە جگە لە خوا پەرستراون و، شتێکیان لە دەست دێ و، شایانی پەرستنن. (زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ أي: **زعمتموهم آلهة من دون الله**) ئەوانەی پێتان وایە، خەیاڵتان وایە، پەرستراون جگە لە خوا، لێیان بپاڕێنەوە.

٢)- ﴿ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴾، واتە: هەرچەند زۆریان لێ بپاڕێنەوە، نە دەتوانن زیانتان لێ لابەرن، نە دەشتوانن زیانتان لێ لابدەن. (**الكَشْفُ: مستعارٌ للإزالة**) (**كشف**) واتە: دەرخستن، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ لابردن: (**كَشَفَ عَنْهُ الضُّرَّ**) واتە: زیانەکەی لێ لابرد، ئەگەرنا (**كَشَفَ**) واتە: (**أَظْهَر**) دەریخست.

٣)- ﴿ وَلَا تَحْوِيلًا ﴾، (**التَّحْوِيْلُ: نَقْلُ الشَّيء من مكان إلى آخر**) (تحويل) ئەوەیە شتێك بگوازیەوە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك، لە لایەکەوە بۆ لایەك، واتە: نەدەتوانن ئازارو سزایەکەی خواتان لێ لابەرن و، نە دەشتوانن لێتان لابدەن و لە ئێوەوە بیگوازنەوە بۆ یەکێکی دیکە.

٤)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ ﴾، واتە: ئا ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە.

٥)- ﴿ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾، واتە: بەرەو لای خوا هۆكار دەخوازن، خەفتانی هۆكارن و بە دوای هۆكارێك دا دەگەڕێن، كە لە خوایان نیزیك بخاتەوە.

٦)- ﴿ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ ﴾، كامەیان نزیكترە لە خوا و بەندایەتیی بۆ خوا چاكترە: ئەو خەفتانی هۆكاری زیاتر دەكات و، زیاتر بە دوای هۆكاراندا دەچێ كە پێیان لە خوا نیزیك بێتەوە.

ئەمە واتایەكی.

واتایەكی دیكەی: ئەوانەی ئێوە لێیان دەپاڕێنەوە، بەرەو پەروەردگاریان هۆكار دەخوازن، تاكو بزانن كامیان لە خوا نیزیكترە؟ واتە: بۆ زانینی ئەوەی كە كامیان لە خوا نیزیكترە، هۆكار دەگرنەبەر، كە بزانن كێ لە خوا نیزیكترە؟ تاكو ئەوانیش وەك وی بكەن، چاوی لێ بكەن و بیكەنە سەرمەشق، بۆ خوا پەرستیی باشتر.

شایانی باسە: مانای یەكەمیان گونجاوترە و، هی دووەمیان دەبێ شتێك مەزەندە (**تقدیر**) بكرێ كە قوتێنراوە، كە بریتیە لە (تاكو بزانن) بەڵام هی یەكەم پێویستیی بەوە نیە.

٧)- ﴿ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ ﴾ واتە: هەروەها بە ئومێدی بەزەیی خوان، (**الرّجَاءُ: الأَمَلُ مَعَ العَمَل**) (**رجاء**) بریتیە لە هیوا هەبوون لەگەڵ كرداردا، بەڵام (**أمل، أُمنیة**) بریتیە لەوەی ئینسان خۆزگە بخوازێ، بەڵام بەبێ ئەوەی كردەوەی شایستەی هەبێ، بۆ هێنانەدی ئەوشتەی بە ئاواتی دەخوازێ.

٨)- ﴿ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ﴾، لە سزا و ئازارەكەشی دەترسێن.

٩)- ﴿ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴾، واتە: بە دڵنیایی سزاو ئازاری پەروەردگارت مەترسیلێكراوە، (**مَحْذُوراً**) واتە: (**فَيَنْبَغِي أَنْ يُحْذَر**) پێویستە وریایی بەرانبەر بكرێ.

كەواتە: ئەو سێ خەسڵەتە گەورە و گرنگە، كە خوا عز وجل لەو بەندە لە خوا نیزیكانەدا دەیانخاتە ڕوو، كە كافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان نەزانانە لێیان دەپاڕێنەوەو دەیانهێننە ئاستی خوا، دەفەرموێ: ئا ئەوانەی ئێوە چاوەڕوانییتان لێیان هەیەو، بە پەرستراویان دادەنێن، خاوەنی ئەو خەسڵەتە بەرزانەن، كە بێگومان مەبەست پێیان: ئەو كەسانەن كە بۆ خوا صوڵحاون، ئەگەر نا ئەوان داروبەردیشیان پەرستوەو، شەیتانیشیان پەرستوەو، **طاغووتیشیان** پەرستوە، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەو كەسانەن كە بۆ خوا صوڵحاون، ئنجا مەبەست فریشتەكان بن، چ پێغەمبەران بن، وەك چۆن

نەصرانییەكان عیسا عليه السلام دەپەرستن و، جوولەكەكان عوزێر دەپەرستن! ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَـٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ﴿٣٠﴾ ﴾التوبة، هەروەها وەك چۆن هەندێك لەو مسوڵمانە بە هەڵەداچووانەی، كە هەندێك لە دۆستانی خوا، دێننە ڕیزی خوا، دەیانهێننە ئاستی خواو، ئەوەی كە لە خوا چاوەڕێ دەكرێ: ئنجا شیفای نەخۆشە، سەرخستنە، ژێرخستنە، دەروولێكردنەوەیە، تاوان بەخشینە، ئەو شتانەی تەنیا بە خوا دەكرێن، لێیان چاوەڕێ دەكەن، چونكە هەرشتێك تەنیا هی خوابێ و، لە جگە لە خوا داوابكرێ، ئەو غەیرەی كردوە بە هاوبەش بۆ خوا!

ئنجا خوا دەفەرموێ: ئا ئەو جۆرە كەسانەی ئێوە چاوەڕوانیی ئەوانەتان لێیان هەیە بە هەڵە، ئەوانە بەردەوام خەفتانی ئەوە دەكەن و، هەمیشە مشووری ئەوە دەخۆن و، بە دوای ئەوە دا دەگەڕێن، كە هۆكاری زیاتری لە خواوە نیزیك كەوتنەوە بۆ خۆیان دەستەبەر بكەن، كامەیان لە خوا نیزیكە زیاتر خەفتانی ئەوە دەكەن، یاخود: ئەوانە هۆكار دەخوازن كە بزانن چ كەسێك لە خوا نیزیكترە؟ تاكو ئەوانیش وەك ئەو بكەن و بە ئومێدی بەزەیی خوان و، لە سزایەكەشی دەترسێن.

كەواتە: ئەم سێیە:

یەكەم: خۆشویستنی لە خوا نیزیكیی.

دوووم: ئومێدەواربوون بە بەزەیی خوا.

سێیەم: ترسان لە سزای خوا.

ئەم سێیە، هەر سێكیان پێویستن بۆ بەندایەتیی كردنی ڕاست و دروست بۆ خوا، دەبێ تۆ:

١- هەم خۆشەویستیی خوات هەبێ و، هەوڵبدەی زیاتر لێی نزیكبی.

٢ - هەم ئومێدتت بە بەزەیی خوا بێ.

٣- هەم بترسی لە سزا و لێپرسینەوەی خوای دادگەر، هەڵبەتە خوا ﷻ وەك زاتی خۆی جێگای مەترسیی نیە، بەڵام سزاو لێپرسینەوەی خوا، جێگای مەترسییە، سزاو لێپرسینەوەی خواش، پەیوەندیی بە كردەوە خراپەكانی ئێمەوە هەیە، ئەگەرنا خوا لە زاتی خۆیدا مەترسیلێكراونیە، لێترساونیە، بەڵكو خۆشویستراوو، بە بەرز گیراوو، بە مەزن گیراو و، پشت پێ بەستراوو، ئەوپەڕی ڕێزو تەقدیر بۆ دانراوە.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ڕایگەیاندوە: خەڵکی هیچ ئاوەدانییەك نیە، پێش ڕۆژی قیامەت نەیفەوتێنین بە مردنی ئاسایی خۆیان، یاخود بە سەختیی سزایان نەدەین، بە هۆی تاوان و لادانیانەوە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿وَإِن مِّن قَرۡيَةٍ إِلَّا نَحۡنُ مُهۡلِكُوهَا قَبۡلَ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ أَوۡ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورًا ٥٨﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿وَإِن مِّن قَرۡيَةٍ﴾ لێرەدا (إنْ) یانی: (ما)، بۆ لابردن (**نفي**)ە، وشەی (مِنْ)یش (**زائدة لتأكيد الإستغراق**)، (مِنْ) زیادکراوە بۆ جەختکرونەوە لە سەر گشتگیریی فەوتاندن (**إهلاك**)، ئەگەنا دەگونجا ئاوابێ: (**وما قريةٌ إلاّ نحن مهلكوها...**) بەڵام ئەم (مِنْ)ەی چۆتە سەر، بۆ ئەوەی زیاتر مانای ئەوە بگەیەنێ، کە هیچ ئاوەدانییەك نیە، هەر لەسەرەتاوە بیگرە تا کۆتایی، ئەمەش بۆ جەختکردنەوەیە لەسەر ئەوە کە ئەو فەوتاندنەی ئاوەدانییەکان، هەموویان دەگرێتەوە و هیچیان نابوێرێ و هەڵناوێرێ.

بەڵام ئایا لێرەدا کە دەفەرمووێ: ﴿وَإِن مِّن قَرۡيَةٍ إِلَّا نَحۡنُ مُهۡلِكُوهَا ٥٨﴾ (**قرية**) واتە: ئاوەدانیی، یانی: خوا هەموو ئاوەدانییەك لە بەین دەبات؟! نەخێر، چونکە زۆرێك لە زانایان دەڵێن: لێرەدا سیفەتێك قرتاو (**محذوف**)ە، کە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ و لە شوێنەکانی دیکەی قورئان دا باسکراوە، واتە: (**وَإِنْ مِنْ قَرْيَة ظَالِمَة**) هیچ ئاوەدانییەکی ستەمکار نیە، کە خوا پێش ڕۆژی قیامەت نەیفەوتێنێ، یان خوا بە سەختیی سزای نەدات، ئنجا دەڵێن: ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (الكهف) وایە، کە دەفەرمووێ: ﴿وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصۡبًا ٧٩﴾، واتە: لە پشتیانەوە پاشایەك هەبوو، {لە پێشیانەوە کە بەرەو ڕووی دەچوون، بەڵام ناوی لێناوە (**وراء**)}، هەموو کەشتییەکی داگیر دەکرد، ﴿يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ﴾ زانایان دەڵێن: (**أي سفينة صالحة**) واتە: هەر کەشتییەکی باشی داگیر دەکرد!

بەبەڵگەی ئەوەی: ئەو بەندە چاکەی دەبێتە هاوەڵی مووسا ﷺ دەڵێ: بۆیە کەشتییەکەم خراپ کردو تێکدا، تاکو نابەرچاوبێ و، ئەو پادشا ستەمکارە، کە تەماعی لە کەشتییە تازەو نوێیەکان دەکرد، ئەو کەشتییە نا بەرچاوبێ و، وا نەبێ کە تەماعی تێ بکات.

ئنجا ئایا چۆن دەزانین کە وشەی (**سفینة**) کە لە سوورەتی (**الكهف**)دا هاتوە، (**سفینة صالحة**)یە؟! بەوە دەزانین کە: بەندە چاکەکە دەڵێ: بۆیە تێکمدا، چونکە ئەو پادشایە هەموو کەشتییەکی داگیر دەکرد، ئنجا ئەگەر (**كلَّ سفينة**) (هەموو کەشتییەك) مەبەستی پێ هەموو کەشتییەکی چاك و خراپ بێ، مانای وایە: بە خراپکراوییش داگیری دەکرد!

کەواتە: مەبەستی کەشتییەکی چاك و بەرچاوە، کە جێی تەماع بێ.

ئنجا بە هەمان شێوەش خوا ﷻ لە زۆر شوێنی قورئاندا، باسی ئەوە دەکات ئاوەدانییە ستەمکارەکان دەفەوتێنێ، بۆ وێنە:

أ - لە سوورەتی (الأنبیاء)دا دەفەرموێ: ﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً ﴿١١﴾﴾، واتە: زۆر ئاوەدانییمان فەوتاندوون کە ستەمکاربوون، واتە: خەڵکەکەیان ستەمکار بووە.

ب - هەروەها لە سوورەتی (**القصص**)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾﴾، واتە: ئێمە ئاوەدانییەکان نافەوتێنین، مەگەر خەڵکەکەیان ستەمکاربێ، ئنجا لەبەرئەوەی لە شوێنەکانی دیکەدا، باسی ئاوەدانییە ستەمکارەکان کراوە، کەواتە: لێرەش کە بە گشتی باسی (قریة) کراوە، واتە: ئەو ئاوەدانییانەی کە خەڵکەکەیان ستەمکار و لادەر و تاوانبارن.

بەڵام دەشگونجێ وشەی (قریـة) هەر وەك خۆی بێ، بەڵام مەبەست ئەوەبێ: هەر ئاوەدانییەك کە هەیە، یان ئەوەتا خوا بە مردنی ئاسایی خۆی دەیفەوتێنێ، یان بە هۆی کارەسات و بەڵای ناگەهان، وەك دەفەرموێ:

٢) - ﴿إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾، پێش ڕۆژی قیامەتێ بە مردنی ئاسایی خۆیان دەڕۆن، چونکە: هەموو پشت (جیل)ەکان، وەك چینی بێستانی دێن و دەڕۆن و، دەبڕێنەوە، هەرکەسە تاقیکردنەوەی خۆی دەکات و، ئەم سەر زەوییە بە جێدێڵێ و، دەچێتە قۆناغی بەرزەخ و خەڵکێکی دیکە دێن شوێنیان دەگرنەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿أَنشَأَكُم مِّن ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٣﴾﴾**الأنعام**، واتە: ئێوەمان لە وەچەی خەڵکێکی دیکە پێ گەیاندوە، ئەوان ڕۆیشتوون و ئێوە هاتوون، نۆرەی خۆتانە تاقیکرنەوەی خۆتان بدەن، ئێوەش دوایی دەڕۆن و وەچەکەتان ئەوانەی لە ئێوە پەیدادەبن، ئەوانیش تاقیکردنەوەی خۆیان دەدەن، هەروەها چین بە چین، کەواتە: هیچ ئاوەدانییەك نیە کە خوا نەیفەوتێنێ، پێش ڕۆژی دوایی.

٣) - ﴿أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا﴾ واتە: یاخود سزادەری نەبێ بە سزایەکی سەخت، ئەمە لە کاتی لادان و ستەمکارییدا، ئەویدیکەش لەو حاڵەتەدا کە لادان و تاوانیان نەکردووەو، ژیانی

ئاساییان بە ڕێ کردوەو بە مردنی ئاساییش مردوون، بەڵام ئەوەی ژیانی نائاسایی بەڕێبکات، بە مردنی نائاسایش دەمرێ، هەردوو واتاکان گونجاون.

٤)- ﴿كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا﴾ واتە: ئا ئەوە لە کتێبدا تۆمارکراوە نووسراوە.

وەك پێشتریش گوتمان: (**الكتاب**) دەگونجێ مەبەست تەورات بێ، یاخود کتێبە پێشووەکانی دیکەبن کە بە پێغەمبەران (**عليهم الصلاة والسلام**) دراون، چونکە (ال)ی سەر (**الكتاب**) بۆ ناساندن (**تعريف**)ە ومەبەست پێی (**عهد**)ە، یانی: (کتێبەکە) کە (تەورات)ە، یاخود: کتێبەکان کە بۆ پێغەمبەران نێرراون، دەشگونجێ: (ال) بۆ (جنس) بێ، واتە: تێکڕای ئەو کتێبانەی خوا ناردوونیە خوار.

بەڵام مانای ڕاستر بەلای منەوە ئەوەیە، کە وشەی (الكتاب) لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ زانیاریی خوا و نەخشەو ئەندازەگیریی ئەزەلیی خوا ﷻ.

بەڵام ئایا بۆچی خوا، وشەی (الكتاب) بەکاردێنێ، بۆ زانیاریی خۆی؟! چونکە: ئێمە کاتێ بمانەوێ شتێکما لەبیر نەچێ و، لێمان تێکنەچێ، دەینووسین و تۆماری دەکەین، وەك گوتراوە: (**قَيِّدوا العلم بالكتاب**) زانیاریی بە هۆی نووسینەوە ببەستنەوە، ئنجا خوا دەیەوێ ئێمە تێبگەیەنێ، کە وەك چۆن ئێوە کاتێ شتێك دەنووسن، لێتان تێکناچێ و پاش و پێش ناکات، زانیارییەکانی خواش، وەك ئەوە وایە نووسرابن و تۆمارکرابن.

هەڵبەتە دەشگونجێ، خوا ﷻ زانیارییەکانی خۆی هەموو تۆمارکردبن، لە دروستکراوێکی خۆی دا کە ئێمە نازانین چۆنە؟ کەچەند وشەیەك لەوبارەوە لە قورئانی مەزن دا بەکارهاتوون: (**إمامٍ مبين، كتابٍ مبينٍ، لوحٍ محفوظ**)، کە دەشگونجێ: مەبەست لە هەموو ئەو وشەو تەعبیرانە، زانیاریی بێ سنووری خوابێ و، زانیاریی ئەزەلیی و بێ سەرەتا و کۆتایی خوابێ، کە یەکێکە لە سیفەتەکانی خوا، کە سیفەتەکانی خواش لەگەڵ خوا ﷻن. وەك چۆن زاتی خوا، بێ سەرەتایە، سیفەتەکانیشی بێ سەرەتان.

(**مسطور**) یانی: (**مكتوب**) تۆمارکراو، نووسراو.

کەواتە: کورتەی مانای ئەم ئایەتە ئاوای لێدێتەوە:

سەرجەم خەڵکی ئاوەدانییەکان لە نێوان دوو ئەگەران دان: یان بە مردنی ئاسایی خۆیان دەمرن، پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت، یاخود خوا ﷻ بەلای ناگەهانیان بۆ دەنێرێ و سزایان دەدات، لەسەر لادان و تاوانیان، لەو دوو حاڵەتە بەدەرنین.

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: هیچ شتێك ڕێگرمان و پەرچ نەبوو كە: موعجیزان بنێرین {لەسەر داوای كافرەكان بۆ پێغەمبەری كۆتایی موحەممەد ﷺ} ئەوە نەبێ كە گەلە پێشووەكان پێیان بێبڕوابوون، وەك گەلی سەموود كە بە حوشترەكەی پێغەمبەر صالح ﷺ بێ بڕوابوون، عادەتیشمان وایە كە نیشانەكان بۆ ترساندن دەنێرین [و هەر گەلێك بڕوایان پێ نەهێنا، دەیفەوتێن]:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْـَٔايَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ۚ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْـَٔايَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْـَٔايَٰتِ ﴾ واتە: هیچ شتێك ڕێی لێ نەگرتین كە نیشانەكان بنێرین، هیچ شتێك ڕێگرمان نەبوو لە ناردنی نیشانەكان، كە بە دڵنیایی مەبەست لە نیشانەكان لێرەدا موعجیزە بەرهەستەكانن، كە خوای زانا و توانا بە پێغەمبەرانی پێشووی داون.

(**المَنْعُ: كَفُّ الفَاعِلِ عن فعلٍ يريده، فَالْمَنْعُ هُنَا مُسْتَعَارٌ للصَّرْفِ عَنِ الفَاعِلِ**)، (**منع**) بریتییە لەوە كە بكەر ئەو كارەی دەیەوێ، ئەنجامی نەدا، وشەی (منع) لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ لادان لە ئەنجامدانی كارێك، واتە: ئەو كارەمان بۆیە نەكرد.

٢)- ﴿ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ﴾ واتە: بە هۆی ئەوەوە كە گەلە پێشووەكان بێبڕوابوون بە نیشانەكانی خوا، بێبڕوابوو بەو موعجیزە بەرهەستانەی كە خوا بۆ پێغەمبەرانی پێشوو دەیناردن.

كەواتە: بە درۆ دانانی گەلە پێشووەكان، هۆكاری نەناردنی موعجیزە بەرهەستەكانە، لەلایەن خوای باڵادەستەوە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ.

كە دەفەرموێ: ﴿ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْـَٔايَٰتِ ﴾، (نُّرْسِلَ) واتە: بنێرین، بەڵام لێرەدا مەبەست لە ناردن، دەرخستن و هێنانەدی و ڕەخساندنە، دوایی خوا وێنەیەكمان بۆ دێنێتەوە لەو گەلە پێشووانەی كە نیشانە و موعجیزەی بەرهەستی پێداون، بەڵام ئەوانە پێی بێبڕوابوون و، سەرەنجام سەریان بە فەتارەت چوو.

٣)- ﴿وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا﴾ واتە: حوشترەكەمان بە گەلی (**ثمود**)دا، كە نیشانەیەكی ڕوون بوو، بەڵام پێی بێبڕوابوون بەشێوەیەكی ستەمكارانە. {(**مبصرة**) **أي مضيئة واضحة، أو هو اسم فاعل أبصر المتعدّي إلى مفعولٍ، أي: جعل غيره مُبْصِراً وَذَا بصِيرَةٍ**)} واتە: وشەی (**مُبْصرة**) دوو واتای هەن:

أ- لە خودی خۆیدا ڕۆشنبوو، واتە: بە ڕۆشنیی ئەوەی دەگەیاند، كە صاڵح پێغەمبەری خوایە، لەلایەن خواوە ڕەوانە كراوەو پەیامی خوای هێناوە، ئەو حوشترە ئەوەی دەگەیاند، كە حوشترێك بوو وەك پێشتر باسمانكرد و، لە تەفسیری سوورەتی (**الحجر**)دا بە تەفصیڵ بەسەرهاتەكەیمان هێناوە و، لە سوورەتی (**الأعراف**)یش ئاماژەیەكمان پێدا كە لە لەتكە شاخێك، لە گابەردێكی گەورە ئەو حوشترە هاتەدەر، بە خۆی و بە بەچكەیەكەوە! بۆیەش (**النّاقة**)، (ال)ەكەی بۆ ناساندن (**تعريف**)ە ومەبەست پێی (**عهد**)ە، یانی: حوشترەكە، حوشترە ناسراو و زانراوەكە.

ب - یاخود (**مبصرة**) ناوی بكەر (**اسم فاعل**)ە، دەگوترێ: (**أبصر غيره**) واتە: غەیری خۆی والێكرد كە ببینێ و، خاوەن (**بصيرة**)بێ و بەرچاو ڕوونبێ، واتە: ئەو حوشترە پێبینەربوو بۆ ئەوان، بەرچاو ڕوونكەرەوە بوو بۆ ئەوان، وای لەوان كرد كە ببینن، بزانن، دڵنیابن: كە صاڵح ﷺ پێغەمبەری خوایە، بەڵام ئەوان چییانكرد؟!

أ - ﴿فَظَلَمُوا۟ بِهَا﴾ {(**الظلم**) **مُضَمَّنٌ معنى التكذيب**} وشەی (**ظلم**) مانای بەدرۆدانانی خراوەتە نێو، واتە: بەدرۆیان دانا لە حاڵێكدا كە ستەمیشیان لێكرد!

ب - یاخود ﴿فَظَلَمُوا۟ بِهَا﴾ ستەمكارانە نكووڵییان لێكرد، یانی: (**الظلم: مُضَمَّن مَعْنَى الجَحْد**) لەم حاڵەتەدا (**ظَلموا**) دەبێ مانای نكووڵییكردن (**جحد**)ی خرابێتە نێو.

ج - یاخود: ﴿فَظَلَمُوا۟ بِهَا﴾ واتە: (**فكفروا بها ظالمين**) پێی بێبڕوابوون لە حاڵێكدا ستەمیشیان لێكرد، چونكە ئەوەبوو دوایی حوشترەكەشیان كوشت.

﴿وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْـَٔايَـٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾﴾ واتە: نیشانەكانیش نانێرین مەگەر بۆ ترساندن، (**أي: نُخَوِّفهُم بهَا، فَإذَا لَمْ يَتحَقَّقِ الهَدَفُ، أَوْقَعَنَا بِهِم العُقُوبَة**) واتە: ئێمە بە هۆی ئەو نیشانەو موعجیزەوە كە دەینێرین، ئەو گەل و كۆمەڵگایە دەترسێنین، ئنجا ئەگەر ئامانجەكە نەهاتە دی و نەترسان، ئەو كاتە سزای خوای دادگەریان بەسەردا دەچەسپێ، هەروەك خوا سزای بۆ گەلی سەموود نارد و لە بەینی بردن، دوای ئەوەی كە بێبڕوابوون بە صاڵح ﷺ هەرچەندە ئەو موعجیزەیەی بۆ هێنان، كە حوشترێك بوو بە بەچكەوە.

مەبەست لەم ئایەتانە ئەوەیە، کە ئێمە بۆیە ئەو جۆرە موعجیزانە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ نانێرین، چونکە گەلە پێشووەکان پێیان بێبڕوابوون و، ئەگەر گەلی پێغەمبەریش ﷺ واتە: ئەو خەڵکەی پێغەمبەر ﷺ یان بۆ نێردراوە - کە هەم ئەو خەڵکەبوون کە لە ڕۆژگاری خۆی دابوون، لە مەککەو مەدینەو، نیوەدوورگەی عەرەبیی و لە هەموو دنیادا، هەم هەموو مرۆڤایەتیین تاکو دنیا بە کۆتا دێ - خوا ﷻ موعجیزەیەکی بەرهەستی وای بۆ ناردبانایەو، پێی بێبڕوا بوونایە، دەبوو ئەو خەڵکەی لە بەین ببردایە، وەك چۆن گەلی سەموودو گەلەکانی دیکەی لە بەین بردن، بەڵام لەبەر ئەوەی کە نەیویستوە لە بەینیان بەرێ، ئەو جۆرە بەڵگە و موعجیزەیەی بۆ نەناردوون، بەڵکو بەڵگەو موعجیزەیەکی دیکەی بۆ ناردوون، کە لەگەڵ قۆناغی کامڵبوون تێگەیشتن و پێگەیشتنی زیادی بەشەردا دەگونجێ، کە بریتیە لە قورئان، قورئان زیاتر عەقڵ و هۆشی مرۆڤەکان دەدوێنێ، نەك هەستەوەرەکانیان.

دیارە پێشتریش باسی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەمان کرد، کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ) دەڵێ: خەڵکی مەککە داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کرد کە چیای صەفایان بۆ بکاتە زێڕو، ئەو چیایانەی دەوروبەری مەککەیان بۆ لابەرێ و دووریان بخاتەوە، تاکو کشتوکاڵ بکەن، باخ و باخات بنێژن، خواش بە پێغەمبەر ﷺی فەرموو: ئەگەر دەتەوێ ئەوەی داوایانکردوە، بۆیان دێنینەدی، بەڵام ئەگەر پێی بێبڕوابوون، لە بەین دەچن، وەك چۆن گەلانی پێش تۆ لە بەین چوون و ئەگەر بشتەوێ، لێیان لە سەرەخۆ دەبین، پەلەیان لێناکەین، تاکو ئەگەر خۆشیان بڕوانەهێنن، خەڵکێکیان لێ بەرهەم بهێنین، بڕوابێنن، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: بەڵکو پەلەیان لێ ناکەین، خواش بەو بۆنەیەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوار.

مەسەلەی پێنجـەم:

خـوا فەرمووبـەتی: یـاد بکـەوە! کاتـێ پێـمان فەرمـووی: پـەروەردگارت دەوری خەڵکی داوەو، ئـەو دیتنـەی پێشـانمان دای و، درەختـی نەفریـن لێکراویـش لـە قورئانـدا، تەنیـا بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـك بـوون، هەرچەنـدە دەشیانترسێنین، کەچـی هـەر یاخیـی بـوونی گەورەتریـان لـێ دەردەکـەوێ و، لـێ زیـاد دەبـێ:

خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ﴾ یاد بکەوە! کاتێ پێمان فەرمووی: بە دڵنیایی پەروەردگارت ئابڵووقەی خەڵکی داوە، دیارە خوا ﷻ پێشتر وای بە پێغەمبەری خاتەم فەرمووە، چونکە لە پێش سوورەتی (الإسراء)دا - وەك پێشتر گوتمان - بەلای کەمەوە، بە پێی ڕای هەندێك لە زانایان، ئەگەر ڕیزبەندیی دابەزینی ژمارە پەنجا (٥٠) بێ، کەواتە: چل ونۆ (٤٩) سوورەتی دیکە، لە پێش ئەم دابەزیون.

کـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتە مەککەییەکانـدا، زۆرجـار تەئکیـدی لـەوە کردۆتـەوە، کـە ئـەو خەڵکـە لـە ژێـر دەسـتەڵاتی پـەروەردگار دان.

ئنجـا یـاد بکـەوە! کاتـێ پێـمان فەرمـووی: پـەروەردگارت دەوری خەڵـکی داوە (ئابڵووقـەی داون)، ئەمـە دڵدانەوەیـە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، یانی: تـۆ دڵتەنـگ مەبـەو خـەم مەخـۆ، ئەوانـە لە ژێر ڕکێـف و دەسـتەڵاتی ئێمـە دان و ئێمـە باڵادەسـتین بـە سـەریانەوە، بـەڵام خـوا تاقییـان دەکاتەوە.

٢)- ﴿ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ ﴾ واتە: ئەو دیتنەش کە پێشانمان دای، تەنیا بۆ تاقیکردنەوەی خەڵك بوو، کە مەبەست لەم دیتنە - وەك پێشتر گوتمان - دیتنی ئەو نیشانانە بوو، کە پێغەمبەر لە سەفەری شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی (**الإسراء والعروج**) بینینی، کە بە ڕای بەڵگەدارتر: لە ساڵانی سەرەتای پێغەمبەرایەتییدا، ئەو سەفەرە موبارەکە کراوە، کە

لە یەك شەودا، بەڵكو لە بەشێكی شەودا پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەككەوە بۆ قودس چووە و لە وێشەوە بەرزبۆتەوە بۆ ئاسمانەكان، وەك پێشتر بە تەفصیل باسمان كرد، ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەو دیتنەمان كە پێشانی تۆدا، تەنیا بۆ تاقیكردنەوەی خەڵك بوو.

هەڵبەتە وشەی (الرؤیا) زیاتر بۆ مانای ئەوەی كە لە خەوندا دەبینرێ، بەكاردێ، بەڵام بۆ دیتنی چاویش بەكاردێ، بەڵام من وای تێدەگەم، هەڵبەتە تەفسیرەكانیش ئاماژەیان پێداوە، كە خوا ﷻ بۆیە ئەو دیتنەی پێغەمبەر ﷺ بینیویەتی لەو شەوەدا، ئەو موعجیزەو بەڵگانەی بینیون، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآ ۝١﴾ الإسراء، یان لە سووڕەتی (النجم)دا كە دەفەرموێ: ﴿لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ۝١٨﴾، بۆیە خوا ئەو دیتنەی پێغەمبەر بەچاوی سەر بینیویەتی، ناوی لێناوە: (رؤیا)، چونكە ئەوەندە سەیر و سەرسوڕهێنەرە، وەك خەون دەچێ، ئەوەندە شتێكی یاسا دڕە، ئەوەندە شتێكی نائاسایی بووە، كە لە شێوەی خەون دایە، بۆیە وشەی (رؤیا)ی بۆ بەكارهێناوە.

جێی سەرنجیشە: ئەوانەی كە نكووڵییان كردوە لەوەی: ئەو سەفەر و شەو ڕۆییەی پێغەمبەر ﷺ بە جەستە و ڕۆحەوە بووبێ، ئەو وشەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە و گوتوویانە: خوا ناوی لێناوە: (رؤیا)!! بەڵام ئێمە پێشتر بەڵگەمان لەو بارەوە هێنایەوە، كە حیكمەتی ئەوە كە وشەی (رؤیا)یەی لێرەدا بەكارهاتوە، بۆ تەعبیركردن لەو سەفەرەی پێغەمبەر ﷺ، كە بە تەئكید بە جەستە و ڕوووحەوە بووە، ئەوەیە كە ئەو سەفەرە هێندە شتێكی سەرسوڕهێنەر بووە، هێندە شتێكی نائاسایی بووە، وەك خەون چووە، ئەگەرنا، لە ڕاستییدا خەون نەبووە.

كە دەفەرموێ: ﴿فِتۡنَةً لِّلنَّاسِ﴾ وشەی (فتنة) لێرەدا بە مانای ناكۆكییە، بە مانای تێكچوونی سیستمی ژیانە، ئەگەرنا: بە مانای: سزاو ئازارو، تاقیكردنەوەو، گەلێك مانای دیكە بە پێی سیاقەكان بەكارهاتوە، لەو بارەوەش ئەم دەقە هاتوە:

{عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلاَّ فِتْنَةً لِلنَّاسِ)، قَالَ: هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أُرِيهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ: وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ؟ قَالَ: هِيَ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ} (أخرجه البخاري: ٦٦١٣، والنسائي: ٣١٢، والترمذي: ٣١٣٤).

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: مەبەست كە: ﴿وَمَا جَعَلۡنَا ٱلرُّءۡيَا ٱلَّتِيٓ أَرَيۡنَٰكَ ۝٦٠﴾ دیتنێكی چاو بوو، كە پێشانی پێغەمبەر ﷺ درا،

ئەو شەوەی شەوڕۆیی پێکرا، بۆ (**بيت المقدس**)، {یانی: دیتنی خەون نەبوو}، هەروەها کە دەفەرمووێ: ﴿وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ﴾ ئەمەش مەبەست پێی درەختی زەققوومە.

ئنجا ئەوانەی کە گوتوویانە: مەبەست لە (**رۆیا**) خەونە:

أ - هەندێکیان گوتوویانە: ئەو پێشاندانە خەونێك بووە، خوا پێشانی پێغەمبەری داوە ﷺ، کە ئەو شوێنانەی زلەزلەکانی قورەیشیان لێ کوژراون لە جەنگی (بەدر)دا، پێشانی دراون، کە ئەو کاتە لە مەککە بووە، پێش جەنگی بەدر، بە چەند ساڵێك.

ب - هەندێکیشیان گوتوویانە: مەبەست لەو خەونە، ئەوەیە کە لە ساڵی شەشەمی کۆچییدا کە صوڵحی حودەیبییەی لێ کەوتەوە، ئەوەبوو کافرەکان پێغەمبەر ﷺیان گێڕایەوە، بەڵام دوایی ڕێککەوتن و، لە ساڵی داهاتوودا، کە ساڵی حەوتەم بوو و ناوی لێنرا (**عام عمرة القضاء**) ساڵی گێرانەوەی عومرە، لەو ساڵەدا، خەونەکەی پێغەمبەر ﷺ هاتەدی، وەك خوای پەنهانزان باسی کردوە، دەفەرمووێ: ﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ﴿٢٧﴾﴾ **الفتح**.

زانایان دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ ئەو خەونەی لە مەککە بینیوە و ئەوەی گەیاندوەکە: کاتێك دێ بە دەستەڵاتەوە دێنەوە نێو مەککە.

بەڵام ئەوەی کە گومان، هەر ئەوە زیاتر بە عەقڵ و بە دڵەوە دەنووسێ، کە مەبەست شەوڕۆیی پێغەمبەر ﷺ بووە، چونکە ئەوە بووە هۆی تاقیکردنەوەی خەڵك و تەنانەت هەندێك لەوانەی ئیمانیان بێهێزبوەو، هەڵگەڕاونەوە و کافرەکان کەرەستەیەکی پڕوپاگەندەی خەست و خۆڵیان دەستکەوت دژی پێغەمبەر ﷺ بە حیسابی خۆیان، کە موحەممەد ئێستا شتێك دەڵێ، لە عەقڵی کەسەوە ناچێ! تاقیکردنەوەکە لەوە دابووە، ئەمما ئەو خەونانەی کە بینیونی، نەبوونە هۆی تاقیکردنەوە بۆ خەڵك، بۆیە ئەوەی کە لێرەدا دەگونجێ هەر ئەو واتایەیە کە پێشتر هەڵمانبژاردوەو باسمانکرد.

لە کۆتاییدا خوا دەفەرمووێ: ﴿وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا كَبِيرًا﴾ واتە: هەرچەندە دەیانترسێنین، بەڵام هەر یاخیی بوونی گەورەتریان تێدا زیاد دەکات، واتە: هەرچەندە دەیانترسێنین و هەڕەشەیان لێ دەکەین، کە ئەگەر ئیمان نەهێنن، سزاتان دەدەین، ئەوە گەلە پێشووەکانن، دەرسیان لێ وەربگرن، ئەها ئەوان کە بەرانبەر بە پێغەمبەرەکانیان ناسپاس بوون، خراپەکاربوون، ستەمکاربوون، چییان بەسەرهات! هەرچەندە دەیانترسێنین و بەسەرهاتەکانیان بۆ دەگێڕینەوە، بەڵام هەر یاخیبوون و بوغڕابوونی زیاتریان تێدا پەیدا دەکات! ئینسان ئەگەر میزاجی تێکچوو، خواردنی خۆش و

باشیش بخوات، لەبەرئەوەی میزاجەکەی ناتەواوە، هەر زیاتر پێی تێکدەچێ، دەبێ سەرەتا نەخۆشییەکەی لابرێ، ئنجا سوود دەبینێ و بەهرەمەند دەبێ لەو خواردن و خۆراکەی دەیخوات، واتە: ئەو ئایەتە قورئانییانە کە هاتوونە خوار بۆ کافرەکان، هەر پتر کوفرو خراپەی تێدا زیاد کردوون، لەبەر ئەوەی میزاجەکەیان لای داوەو تێکچووە.

ئنجا: ﴿ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلۡمَلۡعُونَةَ فِي ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾ درەختی نەفرین لێکراو، لە قورئان دا باس نەکراوە، چییە؟ هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەریش دا ﷺ نەهاتوە، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە: هیچ درەختێك، بە زەمکردنەوە هێندەی (زەققووم) باس نەکراوە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ٦٥ ﴾ **الصافات**، واتە: بەری ئەو درەختە، میوەی ئەو درەختە، وەك سەری شەیتانان وایە، بێگومان کەسیش سەری شەیتانانی نەبینیوە، بەڵام لە خەیاڵ و وەهمی هەموو کەسدا، سەری شەیتان شتێکی دزێوو ناقۆڵایە! بەڵێ لەبەر ئەوەی هیچ درەختێك ئەوەندەی دەرحتی زەققووم زەم نەکراوە، بۆیە وا پێدەچێ، کە مەبەست پێی ئەو بێ و ئەویش بوو بە هۆی تاقیکردنەوە بۆ کافرەکان، کە ئەبوو جەهل و هەندێ لە زلەزلانی قوڕەیش دەیانگوت: خەڵکینە! بیستووتانە لە نێو ئاگردا درەخت بڕوێ؟! موحەممەد دەڵێ: درەختێك لە دۆزەخدا هەیە، بەری هەیەو بەرەکەی زۆر تاڵ و ناخۆشە! نێو دۆزەخیش ئاگرە، کەچی موحەممەد دەڵێ: ئەو درەختە لەوێدا ڕواوە!![1] دیارە بەشەر ئەگەر لە چوارچێوەی بچووکی دنیای خۆی دەرنەچێ، بڕوا بەو شتانە ناهێنێ، بەڵام بڕوا هێنان بە پەنهان (**غیب**) و، بە دەستەڵاتی بێ سنووری خوا و، بڕواهێنان بەوەی کە ڕۆژی دوایی هەم بەهەشتەکەی، هەم دۆزەخەکەی، جیایە لە وەزعی ئێستای دنیا، ئەوە وات لێدەکات کە تۆ سنوورو ئاسۆی دڵ و فیکرت فراوانتربێ و، بڕوا بەو شتانە بێنی کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ لەلایەن خواوە هەواڵیان پێ دەدا، یان ئەو شتانەی کە خوای پەنهانزان دەیانفەرموێ.

بەڵێ ئەو درەختی زەققوومەش، بوو بە هۆی فیتنەو تاقیکردنەوە بۆ کافرەکان، کە گومان بخەنە سەر ڕاستیی پێغەمبەر ﷺ، وەك چۆن سەفەرە شەوڕۆییەکەشی کەرەستەیەکی دیکەی تاقیکردنەوە بوو بۆیان.

---

(١) الإستيعاب في بيان الأسباب، ج٣، ص١٥٩ {أخرجه الطبري في جامع البيان (٢٣/٤٠، ١٤١)} قلنا: وهذا مرسل صحيح الإسناد، وذكره السيوطي في (الدر المنثور)، (٩٥/٧) و زاد نسبته .... عبد بن حميد وابن أبي حاتم.

خـواش ﷻ بەنـدەکانی خـۆی تاقیدەکاتـەوە و، ئـەوەش تاقیکرنەوەبـوو بۆ بـڕواداران، کە ئایا بـڕوای پـێ دێنـن؟ هەروەهـا تاقیکرنـەوەش بـوو بـۆ کافرەکانیـش، خـوای کارزان و پەروەردگاریـش بەنـدەکانی خـۆی تاقیدەکاتـەوە، ئنجـا ئـەوەی لـە تاقیکردنـەوەکان، سـەربەرزانە دەرچـوو، ئـەوە لـە لای خـوا بەندەیـەکی پەسـندە و، کەسـێکیش متمانـەی بـە خـوا بـێ و، بەڕاسـتیی خـوا بناسـێ، زانیاریـی بـێ سـنووری، دەسـتەڵاتی بـێ سـنووری، حیکمـەتی بـێ سـنوور و ڕەهـای، دیـارە هـەر شـتێك خـوا بفەرمـوێ دەیکـەم و کردوومـە و پێمدەکـرێ، لـە سـەدا سـەد (١٠٠/١٠٠) لێـی دڵنیادەبـێ، هەروەهـا هـەر شـتێك پێغەمبـەری خـوا ﷺ لەلایـەن خـواوە هەواڵـی پێبـدات، بـە تەواویـی لێـی دڵنیـا دەبـێ، بـەو شـێوەیەش لـە تاقیکردنـەوەی خـوای دادگـەر و کارزان دەردەچـێ، خـوا (عزوجـل) ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە لـە هەمـوو تاقیکردنـەوەکانی خـوا، سـەربەرزانە و ڕووسـوورانە دەردەچـن و، سـەرەنجام دەبـن بـەو بەندانـەی کـە لـەلای خـوا پەسـندو خۆشویسـتراوو جێـگای ڕەزامەندییـن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

www.alibapir.net

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان پێنج (٥) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە بریتین لە ئایەتەکانی: (٦١ - ٦٥)، لەو پێنج ئایەتەدا، خوای زانای شارەزا ﷻ باسی بەسەرهاتی ئادەم ﷺ و ئیبلیس - نەفرینی خوای لێبێ - کردوە، کە پاش ئەوەی خوا ﷻ فەرمان بە فریشتەکان دەکات، کڕنووشی ڕێزگرتن بۆ ئادەم ببەن، کە ئیبلیسیش لە نێو واندا بووە، هەرچەندە ئیبلیسیش فریشتە نەبووە، بەڵکو لە جینن بووە، بەڵام وێڕای ئەوە کە فریشتەکان هەموویان کڕنووشی ڕێزگرتن بۆ ئادەم دەبەن، ئیبلیس ئامادە نابێ ئەو کڕنووشە ببات و ئەو ڕێزە لە ئادەم بگرێ، خواش ﷻ نەفرینی لێ دەکات، ئەویش هەڕەشەی گومڕاکردنی تێکڕای وەچەی ئادەم، لە ئادەم و وەچەکەی دەکات، کە هەموویان گومڕا دەکات و بنبڕیان دەکات و جگە لە هەندێکیان.

خوای کارزانیش ﷻ بێ منەتی دەکات و ڕای دەگەیەنێ کە ئیبلیس توانای بەسەر بەندە هەڵبژاردە و ساغەکانی دا ناشکێ.

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا
﴿٦١﴾ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ
ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴿٦٣﴾
وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ
وَٱلْأَوْلَٰدِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ
سُلْطَٰنٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەهـا یادبکـەوە! کاتێـك بـە فریشـتەکانمان فەرمـوو: کڕنـووش (ی ڕێزگرتـن بـۆ ئادەم) ببـەن و، یەکسـەر هەموویـان کڕنووشـیان بـرد، جگـە لـە ئیبلیـس، گوتـی: ئایـا کڕنـووش بـۆ کەسـێك بـۆ دروسـتکراوێك ببـەم، کـە لـە قـوڕێ دروسـتتکردووە؟! ﴿٦١﴾ (ئیبلیـس) گوتـی: ئایـا ئـەو کەسـەت دیـوە کـە بـە سـەرمندا هەڵتبـژاردوە و، ڕێـزت لێنـاوە، ئەگـەر هەتـا ڕۆژی قیامەتـێ دوام بخـەی، (بمهێڵیـەوە) تێکـڕای وەچەکـەی جگـە لـە کەمێـك، هەموویـان گومـڕا و بنبـڕ دەکـەم ﴿٦٢﴾ (خـوا) فەرمـووی: بـڕۆ (چیـت لـە دەسـت دێ بیکـە)، هـەر کەسـێك لـەوان شـوێنت بکـەوێ، بـە دڵنیایـی دۆزەخ سـزاتانە، سـزایەکی پـڕ بـە پێسـت و تـەواو ﴿٦٣﴾ هـەر کەسـێکیش کـە پێـت دەکـرێ بـە دەنـگ دان و خوتخوتـەت، لـەوان تـاوی بـدە و ڕای پێچـە و، سـوارە و پیـادەی خۆتیـان بەسـەر وەربکـە و، لـە سـامان و ڕۆڵەکانیانـدا بەشـدرییان بکـە و، گفتیشـیان پـێ بـدە (گفـت و بەڵێنـی درۆ و فریـودەر) شـەیتانیش تەنیا گفتـی فریودەرانەیـان پێـدەدات ﴿٦٤﴾ بـە دڵنیایـی تـۆ دەسـەڵاتت بەسـەر بەنـدە (سـاغ و دامەزراوە)کانمـدا نیـە و، پەروەردگاریشـت بەسـە بریـکار و سەرپەشـتیار(ی بەنـدە سـاغەکانی) بـێ ﴿٦٥﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَأَحْتَنِكَنَّ): واتـە: (لَأَسْتَأْصِلَنَّ)، ڕیشـە کێشـیان دەکـەم، بنبڕیـان دەکـەم، ئـەم وشـەیە لـەوەوە هاتـوە، دەگوتـرێ: (**حَنَكَ الفَرَسَ: جَعَلَ فِي فِيهِ الرَّسَنَ**)، (**حَنَكَ الفَرَسَ**)، واتـە: لغـاوی لـە زار کـرد، (**رَسَنْ**) بـە ڕێشـمەش دەگوتـرێ و، بـە (**لغاو**)یـش دەگوتـرێ، ئـەو لغـاوەی کـە لـە زاری ئەسـپ دەکـرێ، بـۆ ئـەوەی لـەوەڕی بـۆ نەخـورێ، هەروەهـا بـە ڕێشـمەش دەگوتـرێ، (**وَاحْتَنَكَ الجَرَادُ الأَرْضَ: أَكَلَ مَا عَلَيْهَا، وَأَتَى عَلَى نَبْتِها**)، (**وَاحْتَنَكَ الجَرَادُ الأَرْضَ**)، کوللـە زەوییەکەی ڕووتـەن کـرد، هەرچـی لێـی بـوو، خـواردی، واتـە: هیچـی لەسـەر نەهێشـت و بنبـڕی کـرد.

(مَّوْفُورًا): (**وَفَرَ الشَّيءُ يَفِرُ: تَمَّ وَكَمُلَ**)، واتـە: ئـەو شـتە تـەواو بـوو، هەمـووی هاتـەدی، (**وَفَّرْتُهُ مُبَالَغَةٌ**)، (**وَفَّرْتُهُ**)، واتـە: زۆرم کـرد، ئەمـە زێدەڕۆییـە لـە (**وَفَرَ**)ە، (**وَفَرَ**)، واتـە: زۆر بـوو، بـەڵام (**وَفَّرَهُ**)، یـانی: شـتەکەی زۆر زۆر کـرد، زێدەڕۆیـی کردنـە لـە (**وَفَرَ**)دا.

(وَٱسۡتَفۡزِزۡ): (فَـزَّهُ: أَزْعَجَـهُ، الإِسْـتِفْزَاز: الإِزْعَـاجُ)، (إِسْـتِفْزِزَ أَي: أَزْعِـجْ) ،(فَـزَّهُ أَي: أَزْعَجَـهُ)، واتـە: بێـزاری کـرد، یاخـود لـە شـوێنی خـۆی هەڵیقەنـد، تـاوی دا، ڕای پێچـا، (إِسْـتَفْزِزْ)، یانـی: هەڵپێچـە و تـاو بـدە و، لـە شـوێنی خۆیـان نارەحەتیـان بکـە، کـە ئـەوێ بەجـێ بهێڵـن، یاخـود لـە پێـش تـۆوە بـڕۆن.

(وَأَجۡلِبۡ): (أَصْلُ الجَلْـبِ: سَوْقُ الـشَّيءِ)، (جَلْـب)، بریتیـە لـە ئـەوە کـە شـتێك پێـش خـۆت بـدەی و لێـی بخـوڕی، (أَجْلَبْتُ عَلَيْـهِ: صِحْـتُ عَلَيْـهِ بِقَهـرٍ)، (أَجْلَبْتُ عَلَيْـهِ)، واتـە: بـە سـەریم دا هـاوار کـرد، (أَجْلَـبَ عَلَيْـهِ)، واتـە: بـە سـەریدا شـیڕاند، بەسـەریدا هـاواری کـرد، دەنگـی بـە سـەردا بـەرز کـردەوە، بۆیـە دەنگـی بـە سـەردا بـەرز دەکاتـەوە، تاکـو پێـش خـۆی بـدات و، لێـی بخـوڕێ و، هەڵیپێچـێ.

کەواتە: (وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم)، یانی: بە سەریاندا هاوار بکە و، هەڵیانپێچە.

(بِخَيۡلِكَ): (خَيْـل) نـاوی کۆیـە، بـۆ ئەسـپ، لـە غەیـری بێـژەی خـۆی، (فَرَس)، یانـی ئەسـپ، بـەڵام (خَيْـل)، واتـە: کۆمەڵـە ئەسـپێك، کۆمەڵـە وەڵاخـە بەرزەیـەك، (أَصْـلُ الإِجْـلابِ: السَّـوْقُ بِجَلَبَـةٍ مِـنَ السَّـائِقِ)، لـە ڕیشـەدا (إجـلاب) بریتیـە لـە پێـش خـۆدان و، لێخوڕینـی کۆمەڵـە ئاژەڵێـك، یـان کۆمەڵـە خەڵکێـك، بـە دەنگـدان و بەسـەردا هاوارکردنـی بابـای لێخـوڕ.

کەواتــە: (أَجْلَــبَ عَــلَى العَــدُوِ: جَمَــعَ عَلَيْــهِ)، خەڵکــی لێکۆکــردەوە، دوژمنــی بەســەردا کۆکـردەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، واتـە: سـوارە و پیـادە، سـوارە و پیـادەی خۆتیـان بەسـەر وەرکـە، بەسـەردا کۆبکـەوە، چونکـە (الجَلَبَـةُ: الأَصْـوَات) واتـە: دەنگـەکان.

(وَرَجِلِكَ): (رَجِـلٌ وَرَاجِـل: المَـاشِي، وَالجَمْـعُ: رَجَّالَـةَ وَرَجْـل، وَرِجَـال نَحْـوُ رِكَابْ، لِجَمْـعِ الرَّاكِـبْ)، (رَجِـلْ و رَاجِـل)، هەردووکیـان بـە مانـای پیـڕۆ، کەسـێك کـە، بـە پێیـان دەڕوات، (رَجِـلْ) و (رَاجِـل)، هەردووکیـان بـە (رَجَّالَـة) و (رَجْـل)، کۆدەکرێنـەوە، هەروەهـا (رِجال)یـش، کـۆی (راجِـل)ە، وەك چـۆن (رِكَاب) کـۆی (رَاكِـبَ)ە، واتـە: سـوارەکان.

(غُرُورًا): یانـی: فریـودان، (غَـرَرْتُ فُلاَنـاً: أَصَبْـتُ غِرَّتَـهُ، وَنِلْـتُ مِنْـهُ مَـا أُرِيـدُهُ)، واتـە: فـلان کەسـم هەڵخەڵەتانـد، ئـەوەی کـە دەمـەوێ لـەو چنگـم کـەوت، (وَالغِـرَّةُ: غَفْلَـةٌ فِي يَقْظَـةَ)، (غِـرَّة) بریتیـە لـە بێئاگاییـەك لـە حاڵەتـی بێدارییـدا، (وَغَـرَّهُ كَـذَا غُـرُوراً)، ئـەو شـتە فریویـدا، (وَالغَـرُورُ كُلُّ مـا يَغُـرُّ الإِنْسَـانَ مِـنْ مَـالٍ، وجَـاهٍ، وَشَـهْوَةٍ، وَشَـيْطَان)، (غَـرُور)، واتـە: فریـودەر، هـەر شـتێك کـە ئینسـان فریـو دەدا و هەڵیدەخەڵەتێنـێ، لـە سـامان و ناوبانـگ و ئـارەزوو و شـەیتان.

مانای گشتی ئایەتەکان

ئێمە لە سەرەتای سووڕەتی (الأعراف)دا، بە درێژیی باسی بەسەرهاتی: ئادەم و حەووا (علَيهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام)، دایك و بابی مرۆڤایەتیی لە لایەك و ئیبلیس لە لایەکی دیکە وەمان کرد، لەوێ بەسەرهاتیانمان بە درێژیی باسکردوە، بۆیە لێرە، چ لە مانای گشتییدا، چ لە مەسەلە گرنگەکاندا، بە خێرایی بەسەریدا دەڕۆین، چونکە ئەو بەسەرهاتە لە گەلێك شوێنی قورئاندا هاتوە، ئنجا ئێمە لە سەرەتای سووڕەتی (الأعراف) ئایەتەکان: (١٠-٢٥) واتە: (١٦)دا، کە باسی بەسەرهاتی ئادەم و حەووا (عَلَيْهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام) و ئیبلیس دەکەن، لێکۆڵینەوەیەکی تێر و تەسەلمان کردوە و، هەموو ئەو ئایەتانەی لە هەموو ئەو سووڕەتەکاندا هاتوون لەو بارەوە، هێناومانن و شیمان کردوونەوە. دووبارە بوونەوەی بەسەرهاتی ئادەم و حەوواش (علَيهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام)، لەگەڵ ئیبلیسدا، کە ئادەم و حەووا باب و دایکی مرۆڤایەتیین و ئیبلیسیش بابی جیننە و، جینن هەموویان وەچەی ئەون، گەلێك پەند و عیبرەت و دەرسی گەورە گەورەی تێدان، بۆیە خوا ﷻ لە چەند سووڕەتێکدا ئەو بەسەرهاتەی هێناوە، بەڵام هیچی دووبارە کردنەوەی، بە مانای دووبارەکردنەوە نیە، بەڵکو لە هەر شوێنێك دا کە ئەو بەسەرهاتە هاتوە، کۆمەڵێك دەرس و پەندی دیکەی تێدان و، لە ڕوویەکی دیکە و، بە ئیعتیبارێکی دیکە هاتوەو، شتی تازەی تێدایە.

لێرەدا خوا ﷻ هەر بە کورتیی ئەو بەسەرهاتە دێنێ، لەبەر ئەوەی هەم لە سەرەتای سووڕەتی (الأعراف)دا، و لە سووڕەتی (ص)دا و، لە گەلێك جێی دیکەی قورئان دا، کە پێش سووڕەتی (الإسراء) دابەزیون، خوا ئەو بەسەرهاتەی هێناوە، بۆیە لێرەدا بە کورتیی باسی کردوە، چونکە وەك باسمان کرد: ئەم سووڕەتە لەو سووڕەتانەیە کە پێش وی ژمارەیەکی باش سووڕەتی دیکە دابەزیون.

خواش ﷻ بەسەرهاتێك کە بە درێژیی لە شوێنێك، یان لە چەند شوێنێکدا باسی کردوە، دوایی کە باسی دەکات، ئاماژەیەکی کورتی پێ دەکات و لێرەشدا بەو شێوەیە.

خوا عز وجل فەرموویەتی:

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ ﴾، یادبکەوە! کاتێك کە بە فریشتەکانمان فەرموو: کڕنووش بۆ ئادەم بەرن.

هیچ گومانی تێدانیە، کە مەبەست لە کڕنووش (**سجود**) لێرەدا، واتە: سڵاوی لێ بکەن، کڕنووشی ڕێزگرتنی بۆ بەرن، چونکە کڕنووش بە مانا باوە شەرعییەکەی، وەك زاراوەیەکی شەرعیی ئێستا لەلای ئێمە ئەوەیە: کە سەر بخەیە سەر زەوی، بەڵام لە قورئاندا کڕنووش بە مانای چەمینەوە، دێ، هەروەها بە مانای ڕێزلێگرتن و سڵاو لێکردن دێ، کە بە تەئکید لێرەدا مەبەست ئەوەیە، چونکە کڕنووشی پەرستش، کڕنووش بە مانا باوەکەی، تەنها بۆ خوا ﷻ دەبردرێ و، لە تەفسیری سوورەتی (**یوسف**)یش دا لەوبارەوە لە کاتی تەفسیرکردنی: ﴿ وَرَفَعَ أَبَوَيۡهِ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ وَخَرُّواْ لَهُۥ سُجَّدٗاۖ ﴾دا کورتە باسێکمان لەوبارەوە کردوە.

﴿ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ قَالَ ءَأَسۡجُدُ لِمَنۡ خَلَقۡتَ طِينٗا ﴾، تێکڕا هەموویان کڕنووش (ی ڕێزگرتن)یان بۆ (ئادەم) برد و سڵاویان لێ کرد، ڕێزیان لێنا، جگە لە ئیبلیس، ﴿ قَالَ ءَأَسۡجُدُ لِمَنۡ خَلَقۡتَ طِينٗا ﴾، گوتی: ئایا کڕنووش بۆ دروستکراوێك بەرم، بۆ کەسێك بەرم کە لە قوڕێ دروستت کردوە؟ ئەم پرسیارکردنە پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: ناگونجێ و فەرمانەکەی تۆ لە جێی خۆیدا نیە، ئنجا ئەوە بەر لەوەی بێ فەرمانیی خوا بێ، ڕەخنە گرتنە لە خوا ﷻ ! ئنجا کە دەڵێ: لەبەر ئەوەی ئەوت لە قوڕێ دروستکردوە، لێرەدا ئیبلیس خۆی بە و کەرەسەیەوە کە لێی دروست کراوە، خۆی بە جەستەی خۆیەوە، هەڵدەکێشێ، لە حاڵێکدا کە جەوهەری هەر دروستکراوێك، لە کار و ئەرکەکەیدا، لەوەدا کە بە ئیرادەی خۆی ئەنجامی دەدا، شێردراوەتەوە، نەك لەو کەرەسەیەی کە لێی دروستکراوە، کە هیچ ئیرادە و هەڵبژاردنی خۆی تێدانیە.

پێشتریش گوتوومانە: لە هەموو شوێنەکاندا، خوا ﷻ کە باسی ئەوە دەکات، کاتێك فەرمانی بە فریشتەکانی کردوە، کڕنووش بۆ ئادەم بەرن، یەکسەر باسی ئیبلیسیش دەکات، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە ئیبلیس فریشتە بووە، بەڵکو ئیبلیس لە جیننە، بەڵام لە نێو فریشتەکاندا بووە، بەڵگەشمان لەسەر ئەوە کە ئیبلیس لە جندە، ئەوەیە کە لە سوورەتی (**الکهف**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۚ ﴿٥٠﴾ ﴾، واتە: ئیبلیس لە جینن بوو، (واتە: بابی جیننە) بۆیە لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، ئنجا خوا ﷻ لە چەندان شوێن دا، بە ئێمەی ڕاگەیاندوە کە فریشتەکان لە فەرمانی خوا دەرناچن: ﴿ لَّا يَعۡصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾التحریم.

کەواتە: ئیبلیس کە توانیویەتی لە فەرمانی خوا دەربچێ، مانای وایە جیابووە لە فریشتە، چونکە فریشتە لە فەرمانی خوا دەرناچن، ئایەتەکەی سوورەتی (**الكهف**)یش بە ڕوونیی نوقتە دەکاتە سەر پیت کە لە جینن بووە.

﴿ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، ئیبلیس لەسەر ڕەخنەگرتنی لە خوا ﷻ بەردەوام دەبێ و، لەسەر بێ ئەدەبیی کردنی بەرانبەر بە پەروەردگاری بەردەوام دەبێ، دەڵێ: ئایا ئا ئەوەت بینیوە، ئەو دروستکراوەت بینیوە، ئەو کەسەت بینیوە، کە ڕێزت لێگرتوە و بەسەر مندا هەڵتبژاردوە: ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى ﴾، ئەم شێوازە دەربڕینە سووکایەتیی پێکردنی ئیبلیس دەگەیەنێ بە ئادەم، ئا ئەوە دەبینی! ئا ئەو کەسە دەبینی کە بەسەر مندا هەڵتبژاردوە و ڕێزت لێناوە و، لە من زیاتر ڕێزت لێناوە!

﴿ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾، ئەگەر تۆ دوامبخەی تاکو ڕۆژی هەڵسانەوە، واتە: بمهێڵیەوە و نەممرێنی، ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، وەچەکەی تێکڕا جڵەو دەکەم، یاخود بنبڕ دەکەم، کە دەڵی: جڵەویان دەکەم، واتە: وەك چۆن ئەسپێك جڵەو دەکرێ، ئەسپێك لغاو دەکرێ، ئیختیار و ئیرادەی دەکەوێتە دەستی ئەو کەسەی چۆتە سەر پشتی و سواری بووە، منیش وەچەی ئادەم ئاوا لێ دەکەم، پێش خۆمیان دەدەم و ویستیان زەوت دەکەم، وەك چۆن وڵاخێك کاتێك سوارەکە سواری دەبێ و لغاوی دەکات و بواری نیە بڵەوەڕێ و کاتێك لغاوەکەی لێ توند دەکات، ئەزیەتی پێ دەگات و، بە ناچاریی ئەو کەسەی سواری بووە، بۆ کوێی بوێ، ئاوا دەڕوات، منیش ئاوا وەچەی ئادەم وا لێدەکەم، ﴿ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، جگە لە کەمێکیان.

یاخود ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ﴾، یانی: بنبڕی دەکەم (**إحتنك**)، یانی: بنبڕی کرد، هەمووی خوارد، چەنەگەی خستە سەرێ و هەمووی خوارد، وەك چۆن دەگوترێ: (**إِحْتَنَكَ الجَرَادُ الأَرْضَ**)، واتە: کوللە زەوییەکەی ڕووتاندەوە و خواردی و بنبڕی کرد، کەواتە: ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ ﴾، یان بە مانای ئەوە دێ: لغاویان دەکەم و پێش خۆمیان دەدەم، یان: بنبڕیان دەکەم و هیچیان لێ ناهێڵم، واتە: هیچیان لێ ناهێڵم لەسەر ڕێی تۆ ئەی پەروەردگار! بەڵکو هەموویان گومڕا دەکەم و سەر لێ دەشێوێنم، جگە لە کەمێکیان.

خوا فەرمووی: ﴿ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴾، واتە: [چیت لە دەست دێ، بیکە]، هەر کەسێك لەوان شوێنت کەوێ، ئەوە دۆزەخ سزاتانە، سزایەکی زۆر، سزایەکی پڕ بە پێست، سزایەکە بەشی هەمووتان دەکات.

لێرەدا دیار نیە کە ئایا خوا ﷻ وەڵامی داواکارییەکەی ئیبلیسی داوەتەوە، کە هەتا قیامەت بیهێڵێتەوە، یان نا؟

بەڵام لە شوێنی دیکە دەفەرموێ: ﴿ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ ﴾ص، تاکو ڕۆژی کاتێکی دیاریکراو، کە مەبەست پێی ئاخیر زەمان (ساعة)ە، واتە: تاکو قیامەت ناتهێڵمەوە، بەڵکو تاکو ئەم گەردوونە کۆتایی پێ دێ، دەتهێڵمەوە، نەك بکەویە کاتێك کە فووی دووەمیش بە کەڕەنادا دەکرێ و، ئنجا هەڵسانەوە و زیندووبونەوەی دروستکراوەکان دێتە پێشێ، تاکو ئەو کاتە نا، بەڵام ئەو کاتەی کە دنیا بە کۆتا دێ، واتە: تاکو مرۆڤێك لەسەر زەوی مابێ، تۆش دەمێنی.

﴿ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ ﴾، هەر کەسێکت لەوان بۆت هەڵدەپێچرێ، هەڵیپێچە بە دەنگی خۆت، دەنگی بدە، تاوی بدە.

(إِسْتِفْزَاز)، یانی: (إِزْعَاجْ)، واتە: کەسێك لە شوێنێك هەڵیکەنی و ڕەپێچەکی دەی و پێش خۆتی بدەی، بەرەو ئەو جێیە و ڕووە و ئەو مەبەستەی دەتەوێ، یانی: هەر کەسێك لەوان، کە دەتوانی، بە دەنگی خۆت هەڵیپێچە.

﴿ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربکە.

بێگومان لێرەدا مەبەست لە: دەنگی خۆت و سوارەو پیادە، مانا ڕواڵەتییەکەیان نیە: [بەسەریاندا هاواربکە و، سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربکە]، ئەگەرنا یەکێك بۆی هەیە، بڵێ: کوا دەنگی شەیتان لە کوێ دەبیسترێ؟ کوا سوارە و پیادەی شەیتان؟ بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە کە وەك چۆن کەسێك بیەوێ کۆمەڵە خەڵکێك پێش خۆی بدات، بە سەریاندا هاوار دەکات، ئنجا سوپای خۆی کە سوارەن، تێیان بەردەدا، پاشان ئەوانەی کە پیادەشن، پێڕۆن، بەسەریان وەردەکات، واتە: هێز و توانای خۆی، هەمووی بەکاردێنێ، بۆ پێش خۆدانی ئەو خەڵکە، ئەی شەیتان! تۆش ئاوایان لێ بکە، چی لە دەستت دێ، بیکە.

﴿ وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ ﴾، هەروەها لە سامانەکان و ڕۆڵەکانیاندا، بەشداریان بە، واتە: چی لە دەستت دێ، لە ماڵ و سامانەکانیان بۆ خۆت بەکاری بێنە، تێیدا بەشدار بەو، بەو شێوەیان لێبکە، کە ماڵ و سامانەکەیان لە هێنانەدی ئامانجەکانی تۆدا، بەکاربێنن، هەروەها ڕۆڵەکانیشیان بەو شێوەیە مامەڵەیان، لەگەڵدا بکە، کە تۆ

دەتەوێ ﴿ وَعِدۡهُمۡ ﴾، هەروەها گفتیشیان پێ بدە، بەڵێنیشیان پێبدە، دڵیشیان خۆش بکە، ﴿ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴾، شەیتانیش تەنیا بەڵێن و گفتی فریو دەریان پێدەدا، تەنیا تاوان و خراپەیان بۆ دەڕازێنێتەوە و هەڵیان دەخەڵەتێنێ.

﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٞ ﴾، بەڵام بە دڵنیاییەوە بەندەکانی من، تۆ دەستەڵاتت بەسەریاندا ناشکێ، واتە: بەندە هەڵبژاردەکانی من، بەندە ساغەکانی من.

ئنجا ئایا ئەوە چۆن دەزانین؟ بەهۆی ئەوەوە کە: لە شوێنەکانی دیکەدا، ئیبلیس خۆی دەڵێ: ﴿ إِلَّا عِبَادَكَ مِنۡهُمُ ٱلۡمُخۡلَصِينَ ۝٨٣ ﴾، جگە لە بەندە هەڵبژاردەکانت، کە خوێنراویشەتەوە: (المُخْلِصِين)، واتە: بەندە خۆ ساغکەرەوەکانت، ئەوانە ئیبلیس خۆی گوتوویەتی: دەستەڵاتم بەسەریاندا ناشکێ، ئنجا خوای پەروەردگاریش لەوێدا فەرموویەتی: ﴿ قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَيَّ مُسۡتَقِيمٌ ۝٤١ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ۝٤٢ ﴾الحجر، کەواتە: لێرەدا (إِنَّ عِبَادِي)، واتە: عەبدە هەڵبژاردەکانم، عەبدە خۆساغ کەرەوەکانی من، بە هەردووك خوێندنەوەکە:

(ٱلۡمُخۡلَصِينَ): هەڵبژاردەکان.

(المُخْلِصِين): خۆ ساغکەرەوەکان.

ئەو بەندانەی من کە هەڵمبژاردوون و، ئەو بەندانەی من کە خۆیان ساغکردۆتەوە، تۆ دەستەڵاتت بە سەریاندا ناشکێ.

﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلٗا ﴾، پەروەردگاریشت بەسە بریکار و سەرپەرشتیار و کارپێسپێردراو، بێ، هەر کەسێك کاری خۆی، حەواڵەی خوا بکات و پشت بە خوا ببەستێ، خوا بەسە کە سەرپەشتیار و مشوورخۆر و کار پێسپێرراوی بێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکـــەم:

خـوا فەرمووویەتـی: یـاد بکـەوە! کاتێـك بـە فریشـتەکانمان فەرمـوو: کڕنووشـی ڕێزگرتـن بۆ ئـادەم بـەرن، تێکـڕا کڕنووشـیان بـرد، جگـە لـە ئیبلیس گوتـی: ئایا کڕنـووش بۆ دروسـتکراوێك ببـەم، بـۆ کەسـێك ببـەم، کـە لـە قـوڕێ دروسـتت کـردوە؟ گوتـی: ئایـا ئـەو دروسـتکراوەت دیـوە کـە ڕێـزت لێگرتـوە و بەسـەر منتـدا هەڵبـژاردوە! ئەگـەر هەتـا قیامەتـێ بمهێڵیـەوە، وەچەکـەی جگـە لـە کەمێکیـان، هەمـووان بنبـڕ دەکـەم، گومـڕا دەکـەم و، پێـش خۆمیـان دەدەم:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ ﴾، یاد بکەوە! کاتێك بە فریشتەکانمان فەرموو: کڕنووش بۆ ئادەم بەرن، (لِلْمَلَٰٓئِكَةِ)، کە (ال)ی ناساندن (**تعريف**)ی لەسەرە، ئایا مەبەست پێی سەرجەم فریشتەکانە و (ال) بۆ (**جنس**)ە؟ یاخود مەبەست پێی کۆمەڵە فریشتەیەکی دیارییکراون و (ال) بۆ (**عهد**)ە؟ هەردوو واتاکان ئەگەریان هەیە و زانایان لەوبارەوە بوونە دوو ڕا:

أ - هەندێکیان گوتوویانە: تێکڕای فریشتەکانی خوا کڕنووشی ڕێزگرتنیان بۆ ئادەم بردوە.

ب - هەندێکیش گوتوویانە: کۆمەڵە فریشتەیەکی تایبەت و دیارییکراو بوون.

بـەڵام گومانـی تێدانیـە، - وەك پێشـتریش باسـمان کـرد - کـە مەبەسـت لـە کڕنـووش (سَجْدَة)، لێـرەدا کڕنووشـی ڕێزلێگرتنـە، نـەك کڕنـووشی پەرسـتن.

٢)- ﴿ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ ﴾، تێکڕا کڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس.

ئنجا ئایا ئیبلیس کێیە و چ کەسە؟ لە شوێنی دیکە بۆ وێنە: لە سووڕەتی (**الكهف**)دا بۆمان باسکراوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ ﴾.

واتە: یادبکەوە! کاتێك بە فریشتەکانمان گوت: کڕنووش بۆ ئادەم ببەن یەکسەر تێکڕا کڕنووشیان برد جگە لە ئیبلیس {لە هەموو قورئاندا تەنیا لێرەدا خوا بۆمان دەردەخات کە ئەو ئیبلیسە لە جۆری جند بووە، نەك لە جۆری فریشتە}، ﴿ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ ﴾، لە جینن بوو، واش پێدەچێ، بە پێی ئەوە کە لە سووڕەتی (**الحِجر**)دا باسکراوە: ﴿ وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: جانێیشمان پێشتر لە ئاگرێکی بڵێسەداری کونکەر دروستکردبوو، کە مەبەست ئیبلیسە، ئیبلیس بابی جینن (**أبُو الْجِن**)، بێ.

﴿ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ﴾، لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو.

﴿ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى ﴾، ئنجا ئایا خۆی و وەچەکەی جگە لە من بە دۆست و سەرپەشتیار و، بە نیزیکی خۆتان، دەگرن ﴿ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا ﴾، لە حاڵێك دا کە ئەوان دوژمنن بۆ ئێوە، ئەوە خراپترین قەرەبوویە، خراپترین جێگرەوەیە، بۆ ستەمکاران.

بەپێی ڕستەی: (**أفتتَّخذونه وذرِّيَّته أولياء....**) دەبێ جینن هەموویان وەچەی ئیبلیس بن.

٣)- ﴿ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴾، ئیبلیس گوتی: ئایا کڕنووش بۆ کەسێك بەرم کە لە قوڕێ دروستتکردوە؟ یانی: کاتێك کە دروستت کردوە، قوڕ بووە.

لێرەدا وشەی (**طِيْنًا**)، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە دەبێتە (**حال**)، واتە: (**حَالَ كَوْنِه طِيْنَاً**)، ئایا کڕنووش بۆ کەسێك بەرم، لە حاڵێکدا کە ئەو لە قوڕییە.

(ءَأَسْجُدُ) ئەم هەمزەیەی پێشێ، بۆ پرسیار لێکردنی نکووڵیلێکەرانە (**الإستفهام الإنكاري**) یە، چونکە: (**أَسْجُدُ**) یانی: کڕنووش دەبەم، بەڵام: (ءَأَسْجُدُ)، یانی: ئایا کڕنووش بەرم؟! یانی: ناگونجێ، کڕنووش ببەم، وەك یەکێ شتێکت وێ دەدا، دەڵێی: ئەو شتە دەدەیە من؟ نکووڵیی لێ دەکەی، کە ئەو شتە لەو کەسە وەربگری و قبووڵی بکەی.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە ئیبلیس دەڵێ: ﴿ ءَأَسۡجُدُ لِمَنۡ خَلَقۡتَ طِينٗا ﴾، دەڵێ: (جَعَلَ جِنْسَ الطِّيْنِ حَالاً مِنْهُ لِتَحقِيرِهِ)، واتە: ڕەگەزی قوڕی کردوە بە (حَال) لە ئادەم دا، بۆ ئەوەی بە کەم تەماشاکردن و سووکایەتیی پێکردن بگەیەنێ.

بەڵام بێگومان: ئادەم بەو ڕووحە، کە خوا ﷻ فووی بەبەردا کرد، کە دروستکراوێکی تایبەتیی خوایە و، بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا دروست بووە: ﴿ وَنَفَخۡتُ فِيهِ مِن رُّوحِي ﴿٢٩﴾ ﴾الحجر، ﴿ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي ﴿٨٥﴾ ﴾الإسراء، بەڵێ بەو دروستکراوە تایبەتییە، کە خراوەتە نێو ئەو جەستە قوڕینەی ئادەمەوە، ئادەم بۆتە جێنیشینی خوا، بۆتە دروستکراوێکی ڕێزلێگیراوی خوا، بۆتە شایستەی ئەوە کە فریشتەکان ڕێزی لێبگرن، کەچی ئیبلیس خۆی بەسەر ئەو لایەنە جەوهەرییەی ئادەمەوە، هەر نابات، وەك: ئادەم تەنیا قوڕ بێ، بێخەبەر لەوە کە ئادەم تاکو تەنیا قوڕ بووە، تەنیا جەستە بووە، خوا بە فریشتانی نەفەرمووە: کڕنووشی بۆ بەرن، بەڵکو دەفەرمویێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيۡتُهُۥ وَنَفَخۡتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُواْ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾الحجر، واتە: هەر کاتێك جەستەکەیم ڕێك خست، {یانی: وام لێکرد کە ئامادە بێ، فووی ئەو ڕووحەی بەبەردا بکەم} لە ڕووحی خۆم فووم پێداکرد، ئەو کاتە کڕنووشی بۆ بەرن.

هەتا تەنیا جەستە بووە، شایستەی ئەوە نەبووە، کە خوا بە فریشتان بفەرموێ: کڕنووشی بۆ بەرن، بەڵام دوای ئەوەی ئەو ڕووحە تایبەتییە، ئەو دروستکراوە تایبەتییەی کە بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا دروست بووە، ئەوەی چۆتە بەر، ئنجا شایستەی ئەوە بووە فریشتە کڕنووشی بۆ ببەن، کەچی ئیبلیس خۆی بەسەر ڕووحەکەوە هەر نابات، وەك ئادەم قوڕێکی ڕووت بێ و، ڕووحی تێدا نەبێ!

٤)- ﴿ قَالَ أَرَءَيۡتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِي كَرَّمۡتَ عَلَيَّ ﴾، ئیبلیس گوتی: ئا ئەو دروستکراوە دەبینی! کە ئەمەش هەر بێڕێزیی کردن و سووکایەتیی پێکردن و، بە هەند هەڵنەگرتنی ئادەمە، ﴿ كَرَّمۡتَ عَلَيَّ ﴿٦٢﴾ ﴾، ئا ئەوەت بینیوە کە تۆ ڕێزت لێگرتوە و بەسەر مندا ڕێزت لێگرتوە و هەڵتبژاردوە!

وشەی: (أَرَءَيۡتَكَ)، (مُرَكَّبٌ مِن «أ» الإِسْتِفْهَام، وَ «رَأَى» و «ت» المُخَاطَب المُفرد المَرْفُوْع و «ك» الخِطَاب)، (أَرَءَيۡتَكَ)، کە ئەمە پێکهاتەیەکی زۆر سەرسوڕهێنەرە، لە چوار بەش پێکهاتوە:

١- هەمزەی (إِسْتِفْهَام)، (أ).

٢- (رَأَى)، (أَرَءَيْ).

٣- (ت)ی بۆ تاکی، دوێندراو (أَرَءَيْتَ).

٤- (ك) جارێکی دیکە: تاکی دوێنراو، (أَرَءَيْتَكَ)، ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى ﴾، ئا ئەوەت بینیوە! ﴿ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، کە ڕێزت لێ گرتوە بەسەر منداو، هەڵتبژاردوە بەسەر مندا.

ڕستەی: ﴿ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، یانی: (كَرَّمْتَهُ وَفَضّلْتَهُ عَلَيَّ)، ڕێزت لێگرتوە و بەسەر مندا هەڵتبژاردوە: (ضُمِّن كَرَّمَ مَعْنَى: فَضَّلَ لِذَا عُدّيَ بِـ عَلَى)، (كَرَّمَهُ)، واتە: ڕێزی لێگرت، بەڵام لێرە (كرَّم)، بە (عَلَى)، تێپەڕێنراوە بۆ لای بەرکار (مَفْعُولُ بِه)، تاکو مانای (فَضّلَ)ی بخرێتە نێو، (فَضّلَ) واتە: هەڵتبژاردوە، واتە: ﴿ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، دوو واتایان دەگەیەنێ: ڕێزت لێگرتوە و، بەسەر منیشدا هەڵتبژاردوە.

٥)- ﴿ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾، ئا ئەو دروستکراوەی کە ڕێزت لێگرتوە و، بەسەر مندا هەڵتبژاردوە: ئەگەر من بهێڵیەوە و، مۆڵەتم بدەی تاکو ڕۆژی هەڵسانەوە.

٦)- ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، وەچەکەی تێکڕایان بنبڕ دەکەم، یاخود جڵەویان دەکەم و لغاویان دەکەم و پێش خۆمیان دەدەم، بەرەو دۆزەخ، (إِلَّا قَلِيلًا) ، جگە لە کەمێکیان.

جێی سەرنج ئەوەیە: کە شەیتان لە هەموو ئەو شوێنانەدا، پێی خۆش نەبووە شتێك بڵێ: کە هەموو کەس بزانێ درۆیە، لە هەموویان دا: بەندە چاکەکانی خوا (عباد الله المخلصين) کە لێرە بە کەمێك (قَلِيلًا)، ناویان دەبات، هەڵدەاوێرێ و جیایان دەکاتەوە، خوای پەروەردگاریش لە سووڕەتی (سبأ)دا پشگیریی ڕایەکەی ئیبلیسی کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ فَٱتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ ﴾سبأ، واتە: بەدڵنیایی ئیبلیس گومانەکەی خۆی لەسەریان {لەسەر وەچەی ئادەم} ڕاست بردە سەر {کە گوتی: هەموویان گومڕا دەکەم، جگە لە کەمێکیان}، جگە لە کۆمەڵێك لە بڕواداران، هەموویان شوێنی کەوتن.

کەواتە: درۆ هێندە شتێکی خراپە، ئیبلیسیش نەیویستوە درۆیەك بکات، هەموو کەس بزانێ درۆیە، هەڵبەتە ئیبلیس درۆی کردوە، وەك لە سووڕەتی (إبراهيم)دا پێشتر باسمان کرد: ﴿ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ﴿٢٢﴾ ﴾إبراهيم، واتە: منیش بەڵێنم پێدان، بەڵێنەکەشم نەبردە سەر، کەواتە: درۆی کردوە، بەڵام درۆیەکی کردوە، کە لە قیامەتێ خەڵك بۆی ئاشکرا دەبێ، بەڵام درۆیەك کە هەر لە دنیادا دیاربێ، ئەوە کە بڵێ: هەموویان گومڕا دەکەم، دواییش لە دنیادا دیار دەبێ و، ئاشکرا دەبێ، کە نەخێر ئیبلیس ناتوانێ هەموو وەچەی ئادەم گومڕا بکات، درۆیەکی نەکردوە هەر لە دنیادا

کەشف بێ، بەڵام درۆیەکی کردوە، کە هەتا قیامەتێ کەشف نابێ، ئەویش بریتیە لەو بەڵێنانەی کە ئیبلیس بە شوێن کەوتووانی خۆییان دەدا، ئەگەر ئاوا بکەن، ئاوا دەبێ و، زیندوو بوونەوە نیە و، لێپرسیەوە نیە و، پێغەمبەران ڕاست ناکەن و ... هتد، کە ئەوانە تاکو قیامەتێ کەشف نابن.

پێشتر باسمان کرد: (**الإِحْتِنَاك: وَضْعُ الرَّاكِبِ اللِّجَامَ فِي حَنَكِ الفَرَسِ، لِيَرْكَبَهُ ويُسيِّرَهُ، فَهُوَ هُنَا تَمْثِيلٌ لِجَلْبِهِ ذُرِّيَّةِ آدَمَ إلى مُرَادِهِ**)، دەڵێ: (**إحْتِنَاك**)، ئەوەیە کە بابای سوار لغاو بخاتە زار و شەویلگەی ئەسپەوە، تاکو سواری بێ و لێی بخوڕێ، ئەمەش وێناکردنە بۆ ئەوە کە چۆن شەیتان وەچەی ئادەم، بەرەو ئەو مەبەستەی دەیەوێ، دەبات، کە پێش خۆییان دەدات و، لێیان دەخوڕێ و دەیانبات.

وەك چۆن سوارێك ئەسپێك کە لغاوی دەکات، دەتوانێ بۆ ئەو مەبەستە بیئاژوێ و، لێیبخوڕێ کە دەیەوێ، لێرەدا هەڵپێچانی ئیبلیسیش بۆ ئەو مرۆڤانەی کە هەڵیاندەپێچێ و بە قسەی دەکەن، وای وێنا کردوە وەك چۆن ئەسپێك لغاو دەکرێ، ئیرادەی دەکەوێتە دەست، ئەو سوارەو، ڕێشمەی دەکەوێتە دەستی و، بەرەو ئەو ئامانجەی دەیبات کە دەیەوێ، بە هەمان شێوە ئیبلیسش ئەوانەی کە شوێنی دەکەون، وەك ڕێشمەی لە مل کردبن، جڵەو و لغاوی کردبن، ئاوا بەرەو ئەو ئامانجەی کە دەیەوێ، پێش خۆیان دەدا.

یاخود وشەی (**الإحْتِنَاك**) یانی: (**الإسْتِئصَال**)، دەگوترێ: (**احْتَنَكَ: الجَرَادُ الزَّرْعَ: ذَهَبَ بِهِ كُلَّهُ**)، واتە: کوللە هەموو کشتوکاڵەکەی خوارد، هەموو ڕووەکەکەی خوارد، یانی: لە بنی هێنا و لە ڕیشەوە بنبڕی کرد.

مەسەلەی دووەم:

خوا بە ئیبلیسی فەرمووی: بڕۆ چیت پێدەکرێ دریغیی مەکە، هەر کەس لەوان شوێنت بکەوێ، سزای دۆزەخە، سزایەکی پڕ بە پێستە، هەر چیشت لەوان پێ کۆدەکرێتەوە بە دەنگت تاویان بدە و، سوارە و پیادەتیان وەسەر بگێڕە و، بەشداریی سامان و منداڵیشیان بکە و، گفتیان پێبدە، شەیتانیش تەنیا گفتی فریودەریان پێ دەدات، بە دڵنیایی تۆ بە بەندەکانم ناوێری و، پەروەردگارت بەسە بریکارو سەرپەرشتیار و کار پێسپێرراو بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ فَمَن تَبِعَكَ مِنۡهُمۡ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمۡ جَزَآءٗ مَّوۡفُورٗا ﴿٦٣﴾ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكۡهُمۡ فِي ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَوۡلَٰدِ وَعِدۡهُمۡۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٞۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلٗا ﴿٦٥﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ ﴾ خوا فەرمووی: بڕۆ، (اذْهَب: إِمْضِ لِشَأْنِكَ، إِسْتَمِرَّ عَلَى عَمَلِكَ)، بڕۆ بە دوای حاڵی خۆت بکەوە، یاخود بەردەوامبە لەسەر کاری خۆت.

گومانی تێدانیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ ﴾، بڕۆ، مەبەست پێی فەرمان پێکردنی ڕواڵەتیی نیە، بەڵکو مەبەست بێ منەتکردنی ئیبلیسەو، ئەم فەرمانە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، کە ئەوە هەڕەشەیە، وەك چۆن کەسێك هەڕەشە دەکات، تۆش دەڵێی: دەبڕۆ چیت پێ دەکرێ، بیکە، مەبەستت ئەوە نیە بچێ کارەکە ئەنجام بدات، بەڵکو مەبەستت ئەوەیە کە: تۆ هیچت پێ ناکرێ، یاخود: هەرچی بیکەی، بە زیانی خۆت تەواو دەبێ.

٢)- ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ فَمَن تَبِعَكَ مِنۡهُمۡ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمۡ جَزَآءٗ مَّوۡفُورٗا ﴾، هەر کەسێك لەوان شوێنت بکەوێ، واتە: لە مرۆڤەکان، لە وەچەی ئادەم، شوێنت بکەوێ، ﴿ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمۡ جَزَآءٗ مَّوۡفُورٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەوە دۆزەخ سزاتانە، سزایەکی پڕ بە پێست، سزایەکی زۆر و تێر و تەواو.

٣)- ﴿ جَزَآءً مَّوۡفُورًا ﴾، دەگوترێ: (**جَزَاهُ جَزَاءً: أَعْطَاهُ عَنْ عَمَلِهِ عِوَضاً**)، واتە: لە بری کردەوەکەی قەرەبووی دایە، (**جَزَاء: بِمَعْنَى المَفْعُولِ**)، (**جَزَاءً**)، بە مانای (**مَفْعُول**)ە، واتە: (**مَجْزِيٌّ**) قەرەبوویەك كە دەدرێتەوە بە كەسێك، (**مَوْفُور: إِسْمُ مَفْعُولٍ مِنْ وَفَرَهُ، أَي: كَثَرَهُ**)، (**مَوْفُور**)، ناوی بەرکارە لە (**وَفَرَهُ**) هاتوە، (**وَفَرَهُ، كَثَرَهُ**)، زۆری كرد، (**مَوْفُور: أَي: وَافِراً وَافِيَاً كَافِيَاً**)، واتە: شتێك كە زۆر بێ و، تێر و تەواو بێ و، بەشی ئەو شتە بكات.

٤)- ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾، هەر كامێك لەوان كە دەتوانی، بە دەنگی خۆت، هەڵیقەنە و هەڵیپێچە و، ڕای پێچە و پێش خۆتی بدە، (**الإِسْتِفْزَازُ: طَلَبُ الفَزِّ، وَهُوَ الخِفَّةُ وَالإِنْزِعَاجُ، وَتَرْكُ التَّثَاقُلِ**)، وشەی (**فَزّ**)، پێشتر باسمان كرد بریتیە لە هەڵقەندنی كەسێك، هەڵپێچانی كەسێك، جووڵاندنی كەسێك، كە لێرەدا: (**فَزّ**)، بریتیە لە سووكیی و بێزاركردن و، هەڵقەندن و، واز لە تەنبەڵیی هێنان، (**الإِسْتِفْزَازُ: طَلَبُ الفَزِّ**)، (**إستفزاز**) داواكردنی سووكیی و ڕاپەڕاندن و هەڵقەندنە، لە شوێنی خۆی.

كە دەفەرموێ: (**بِصَوۡتِكَ**)، بە تەئكید مەبەست پێی هاندانی شەیتان و دنەدانی و، خوتخوتەیەتی، ئەگەرنا كەس دەنگی شەیتانی نەبیستوە.

٥)- ﴿ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، (**الخَيْلُ: إِسْمُ جَمْعِ الفَرَسِ**)، (**خيل**) ناوی كۆیە بۆ ئەسپ (**فرس**) ﴿ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، (**رَجِلِكَ: جمع الرجل، كَصَحْب وَصَاحِبْ**)، (**صَحْب**) واتە: هاوەڵ، بە (**صَاحِبْ**) كۆدەكرێتەوە، (**رَجِل**)یش، كۆی (**رَاجِل**)ە، واتە: پیادەكان، پیڕۆیەكان. (**الإِجْلَابُ: جَمْعُ الجَيْشِ وَسَوْقُهُ، مُشْتَقٌّ مِن الجَلَبَةِ وَهُوَ الصِّيَاحُ**)، (**جَلَبَة**)، واتە: بەسەردا هاواركردن، (**إجْلاب**)، بریتیە لە كۆكردنەوەی سوپا و لێخوڕینی و پێش خۆدانی.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، یانی: سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربكە، (**خَيْل**)، هەر بە مانای ئەسپەكان دێ و كۆی (**فَرَس**)ە، بەڵام هاوكات بە مانای ئەسپ سوارانیش دێ، (**رَجِل**)یش یانی: پیادە، هەڵبەتە سوپا كاتی خۆی وابووە و، ئێستاش هەر وایە، لە سوارە و پیادە پێك دێ: (**المشاةُ والدروع**)، پیڕۆیەكان و سوارەكان، كە ئێستا: دەببابە و مودەڕڕەعە و سەیارەو ئەوانەن، كاتی خۆشی ئەسپ سواران بوون، بێگومان كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، ئەمە هەمووی وێناكردنە، واتە: چۆن سوپایەك، یان دەوڵەتێك، یان هێزێك لەگەڵ هێزێكی دیكەدا، بەشەڕ دێ، ئەو لایەنەی دەیەوێ بەرەنگاری لایەنی بەرانبەر بێتەوە، هەرچی سوارەو پیادەی خۆیەتی، دەنگیان دەدا و هەڵیان دەپێچێ و،

ڕایان دەپێچێ کە بە گژ تەڕەفی بەرانبەریاندا بکات، واتە: تۆش بەو شێوەیە بکە، ئاوا بە خەستیی دوژمنایەتیی، وەچەی ئادەم بکە.

٦)- ﴿ وَشَارِكْهُمْ فِي ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَـٰدِ ﴾، هەروەها بەشدارییان بکە لە سامانیان و، لە ڕۆڵەکانیاندا، ئەمە دوایی زیاتر تیشکی دەخەینە سەر، واتە: چیت پێ دەکرێ، بۆ ئەوەی ئەوان هەڵس و کەوت و تەصەڕڕوفی ناشەرعیی لە ماڵ و سامانەکانیان دا بکەن، بە دڵی تۆ، ئەو ئامانجانەی کە تۆ دەتەوێ بیانهێنیەدی، هانیان بدە بۆی، هەروەها لە ڕۆڵەکانیشیاندا بەشداریی بکە، واتە: وابکە کە منداڵەکانیشیان بەو شێوەیە تەصەڕڕوفیان لەگەڵدا بکەن و بەکاریان بێنن، کە تۆ دەتەوێ.

٧)- ﴿ وَعِدْهُمْ ﴾، هەروەها گفتیشیان پێ بدە و، دڵیشیان خۆش بکە بۆ ئەو مەبەستانەی خۆت، دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَـٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴾، بە دڵنیایی شەیتانیش تەنیا بەڵێنی فریودەریان پێ دەدات، ئەو بەڵێنانەیان پێدەدا، کە پێی هەڵخەڵەتێن، فریوی پێ بخۆن و کڵاویان لەسەر دەنێ، ئەگەرنا بەڵێنەکانی نایەنە دی، وەك لە سووڕەتی (**إبراهیم**)دا، ئیبلیس لەوێ، لە ڕۆژی دوایی دا دان پێدادێنێ و، پێ لێدەنێ و دەڵێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا بەڵێنی ڕاستی پێدان، ﴿ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: منیش بەڵێنم پێدان، بەڵێنەکەشم درۆ بوو، بەڵێنەکەم پێچەوانە بوو.

لەوێ شەیتان دانی پێدا دێنێ، لێرەش خوا دەفەرموێ: شەیتان تەنیا بەڵێنی فریودەریان پێدەدا.

٨)- ﴿ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَـٰنٌ ﴾، خوا لە کۆتایی دا: ئەوە ڕادەگەیەنێ کە بەندەکانی من، تۆ دەسەڵاتت بەسەردا ناشکێن، لێرەدا خوا ﷻ بە پێویستی نەزانیوە بفەرموێ: (إِنَّ عِبَادِي الْمُخْلَصِين)، یان (إِنَّ عِبَادِي الْمُخْلِصِين)، ﴿ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَـٰنٌ ﴾، چونکە خوا پێشتر ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاندوە، ئیبلیس خۆی بە زمانی خۆی، بە زاری خۆی، دانی بەوە داهێناوە کە: بەندە هەڵبژاردەکانی خوا، یان بەندە خۆساغکەرەوەکانی خوا، ناکەونە ژێر ڕکێفی شەیتان، ئیبلیس دەستەڵاتی بەسەریاندا ناشکێ، ئنجا لەبەر ئەوەی لە شوێنەکانی دیکەدا باسکراوە، لێرەدا بە پێویستیی نەزانیوە باسی بکات، تەنیا بەوەندە وازی هێناوە، بفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِبَادِى ﴾، ئنجا مادام خوا ئەو بەندانەی پاڵداوەتە لای خۆی، واتە: ئەو بەندانەی کە تایبەتن بە منەوە، بۆ من ساغ و ملکەچن، بەویستی خۆیان بۆ من ملکەچن، تۆ دەستەڵاتت بەسەریاندا ناشکێ و پێیان ناوێری.

٩)- ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴾، پەروەردگاریشت بەسە بریکار و کار پێسپێرراو بێ، (أَي: يَكْفِي رَبُّكَ لِوَكَالَتِكَ، أي: عَاصِمَاً وَحَافِظَاً)، پەروەردگارت بەسە: بریکار و سەرپەرشتیار و کار پێ سپێرراوی تۆ بێ، واتە: پارێزەر و چەپاڵەدەری تۆ بێ.

چـــوار کورتە سەرنج لەم ئایەتە:

یەکەم: ﴿ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، واتە: هەرچی هۆکار و ئامرازی هەڵخەڵەتاندن و، خوتخوتە و گومڕا کردن هەیە، کۆی بکەوە بۆ ئەوانەی لە وەچەی ئادەم شوێنت دەکەون، هەموو هۆکارەکان بگرە بەر لە دژیان، بۆ ئەوەی هەرچی زووتر هەڵیانخەڵەتێنی و گومڕایان بکەی، چیت پێدەکرێ بیکە.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ ﴾، ئەمە هەرچەندە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام پێم وایە: دژایەتی ئیبلیس بۆ مرۆڤان وێنا کراوە بە لێدانی شەیپووری جەنگ و پێکهاتە و جۆرەکانی سوپا، کە بە گشتی دەبنەوە بە: سوارە و پیادە، واتە: وەك چۆن شەیپووری جەنگ لێدەدرێ، تۆش ئاوا شەیپووریان بۆ لێدە، مۆسیقا و تەپڵ و دەهۆڵی جەنگیان بۆ بکوتە، بۆ ئەوەی هەڵیان پێچی و ڕایان پێچی و هەرچی جۆرەکانی هێزی خۆتە، لە سوارە و پیادە بۆیان بخە ڕێ و بەسەریان وەرکە.

دووەم: ﴿ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ ﴾، بەنسبەت ئەم ڕستە قورئانییەوە: هەندێك لە تەفسیرەکان گوتوویانە: ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بەکارهێنانی ئامێرەکانی مۆسیقا، حەرامە! ئێمەش دەڵێین: ئەم ئایەتە هیچ پەیوەندیی بەوەوە نیە و هیچ پەیوەندیی بە ئامێرەکانی مۆسیقاوە نیە و، لە ڕاستییدا ئەو شوێنەوارانەی لەو بارەوە هاتوون، هەموویان لێکدانەوە و تێگەیشتنی زانایانن، لە هاوەڵان و شوێنکەوتووان و زانایانی دیکە، کە زێدە هەستیارییان هەبووە بەرانبەر بە ئامێرەکانی مۆسیقا، لەبەر ئەوەی لە ڕۆژگاری ئەوان دا، ئەو ئامێرانەی مۆسیقا، زیاتر نیشانەی کەسانی بێ بەند و بار بوون، وەك لە زۆربەی ڕۆژگارەکانیشدا هەر وایە، ئەگەرنا ئەم ئایەتە کەم و زۆر پەیوەندیی بەوەوە نیە و، من لە کتێبی: (چەند بابەتێکی هونەریی لە ژێر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا) بە تەفصیل باسم کردوە، کە ئەسڵ لە دەنگە خۆشەکاندا: دەنگی ئامێر بێ، دەنگی مرۆڤ بێ، دەنگی تەیر و تواڵ بێ، دەنگی تاقگە بێ، ئەسڵ لە دەنگی خۆشدا، ئەوەیە کە یەکێکە لە نیعمەتەکانی خوا و شتێکی ڕەوایە، بەڵام کاتێك کە بۆ مەبەستی خراپ بەکاردەهێنرێ، ئەو کاتە حوکمەکەی دەگۆڕێ، ئەگەرنا ئەگەر بۆ مەبەستی حەڵاڵ، یان بۆ مەبەستێکی واجب، یان بۆ مەبەستێکی ڕەوا، بەکاربهێنرێ، حوکمەکەی

لەسەر ئەسڵی خۆی، کە بریتیە لە ڕەوایەتیی (إباحة) دەمێنێتەوە، خواش ﷻ لە قورئاندا، دەنگی خۆشی بە: یەکێك لە موعجیزەکانی داوود ﷺ، داناوە: ﴿يَٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ١٠﴾سبأ، وەك پێشتریش باسمان کرد و لەوبارەوە فەرمایشتی پێغەمبەریشمان هێنا کە مەدحکردنی دەنگی خۆشی داوودی تێدایە: (....**لقد أوتيت مِزماراً من مزامير آل داود**)[1].

سێیەم: ﴿وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ﴾، (**المُشَارَكَةُ: فِي الأَمْوَالِ وَالأَوْلَادِ: هِيَ أَنْ يَكُونَ لِلشَّيْطَانِ نَصِيبُه مِنْهَا، مِنْ حَيْثُ الحَرَامُ والإِسْرَافُ وَالتَبْذِير وَالإِفْسَادُ**)، هاوبەشیی کردنی شەیتان لە سامانەکانیاندا ئەوەیە: کە شەیتان پشك و بەشی هەبێ تێیاندا، لەو ڕووەوە کە ئەو ماڵ و سامانە لە ڕێی حەرامەوە وەدەستبێنن، یاخود: لە شوێنی حەرامدا خەرجی بکەن، یان زێدەڕۆیی تێدا بکەن، یان دەستبڵاویی تێدا بکەن {واتە: یان لە حاڵێکدا ئامانجەکە ڕەوایە، هەڵە خەرجیی بکەن، یان زێدەڕۆیی تێدا بکەن، یان بۆ ئامانجی ناڕەوا بەکاری بێنن} یان بۆ تێکدان و خراپەکاریی بەکاری بێنن.

بە نسبەت ڕۆڵەکانیانەوە: هەم زیندە بە چاڵکردنیان دەگەیەنێ، هەم ناولێنانیان بە ناوی خراپ دەگەیەنێ، هەم ئەوە کە ئەو منداڵانەیان بە شێوەیەکی ناشەرعیی پەیدابێ لە ڕێی زیناو داوێن پیسییەوە، هەروەها هەموو هەڵس و کەوت و ڕەفتارەکانی کەمرۆڤ دەیانکات، لەگەڵ منداڵەکانیاندا، کە ناشەرعیی بن، ئەوە هەمووی دەگرێتەوە.

(**مجاهد**) کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین و قوتابی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس بووە، (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: (**إِذَا جَامَعَ الرَّجُلُ، ولَمْ يُسَمِّ انْطَوى الجَانُّ عَلَى إِحْلِيلِه، فَجَامَعَ مَعَهُ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى:** ﴿لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ ٥٦﴾الرحمن)[2].

موجاهید دەڵێ: کاتێك کە پیاو سەرجێیی لەگەڵ هاوسەری دا دەکات، بەڵام ناوی خوا ناهێنێ، جند خۆی لە زەکەری دەئاڵێنێ و کاتێك کە لەگەڵ خێزانیدا جووت دەبێ، ئەویش بەشداریی تێدا دەکات، ئەوە فەرموودەی خوای بەرزە،[3] کە دەفەرموێ: ﴿لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ ٥٦﴾الرحمن، واتە: لە پێش بەهەشتییەکاندا نە مرۆڤ و،

---

(١) أخرجه أحمد: ٢٣٠١٩، والبخاري في الأدب المفرد: ١٠٨٧، ومسلم: ٧٩٣، والنسائي في الكبرى: ٨٠٥٨، والدارمي: ٣٤٩٨، وابن حبان برقم ٨٩٢، والحاكم: ٧٧٥٧، وقال: صحيح على شرط الشيخين.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ١٠، ص٢٣٦.

(٣) واتە: بەشێکە لە چەمك و واتای فەرمایشتی خواو، فەرمایشتی خوا دەیگرێتەوە نەك ئەوە مانای ئایەتەکە بێ.

نە جند، لەگەڵ ئەو ئافرەتانەدا جووت نەبوون، واتە: ئافرەتانێ کە خوای بەخشەر بە تایبەت بۆ پیاوانی ئیماندار لە بەهەشتدا دروستیان دەکات.

چوارەم: ﴿وَعِدْهُمْ﴾، (أي أعْطهم المَوَاعِيدَ بِحُصُوْلِ مَا يَرْغَبُوْنه)، بەڵێنیان پێبدە کە ئەوەی ئارەزوویانە، (گوایە) بۆیان دێته دی، بۆ وێنە:

١ - ئەوە کە بتەکانیان تکایان بۆ دەکەن.

٢ - ئەوە کە ترسیان نەبێ لە سزای خوا.

٣ - ئەوە کە بەڵێن بدات بەوانە کە گوناهو سەرپێچیی دەکەن، کە لەززەتە حەڕامەکانیان بۆ دابین دەبن!

٤- ئەوە کە بڵێن: سزا و پاداشت، زیندووبوونەوە نیە.

ئەوانە هەموویان بەڵێنی شەیتانن، بۆیە خوا دەفەرموێ: ئەو بەڵێنانەی کە شەیتان پێیان دەدات، تەنیا فریو دان و، هەڵخەڵەتاندن و، کڵاو لەسەرنانن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

www.alibapir.net

دەرسی حەوتەم

پێناسه‌ی ئه‌م ده‌رسه

ئه‌م ده‌رسه‌مان له‌ حه‌وت ئایه‌تان پێك دێ، ئایه‌ته‌كانی: (٦٦ - ٧٢) خوای به‌رز و مه‌زن له‌م حه‌وت (٧) ئایه‌ته‌دا، باسی پێنج بابه‌ت ده‌كات:

یه‌كه‌م: ڕام و ده‌سته‌مۆكرانی ده‌ریا بۆ سه‌فه‌ر و هاتووچۆ تێداكردنی مرۆڤه‌كان.

دوو: له‌ فریا هاتنی خوا بۆ مرۆڤان، له‌ كاتی لێ قه‌ومانی نێو ده‌ریادا، كه‌ جگه‌ له‌ خوا هاواریان به‌ كه‌س ناگات و هیچ كه‌س پێیان ڕاناگات.

سێ: هه‌ڕه‌شه‌ و هۆشداریی خوا بۆ مرۆڤه‌كان، كه‌ به‌ڵای ناگه‌هان: هه‌میشه‌ له‌ وشكانیی و ده‌ریادا بۆیان له‌ بۆسه‌دایه‌، با پشتێنی لێ نه‌كه‌نه‌وه‌و خاترجه‌م نه‌بن.

چوار: ڕاگه‌یاندنی ئه‌و ڕاستییه‌ كه‌ خوا ڕێزی له‌ مرۆڤان گرتوه‌و، ده‌ریا و وشكانیی بۆ ملكه‌چ كردوون و، بژیوه‌ خۆش و به‌ سووده‌كانی بۆ ڕه‌خساندوون و، به‌سه‌ر زۆرێك له‌ دروستكراوانی خۆیدا، هه‌ڵیبژاردوون.

پێنجه‌م: باسی سه‌ره‌نجامی خێری بڕواداراني ڕاسته‌ ڕێ گرتووی به‌رچاو ڕوون و، سه‌ره‌نجامی شوومی دڵ كوێرانی گومڕا.

﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا
﴿٦٦﴾ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡۚ وَكَانَ
ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنتُمۡ أَن يَخۡسِفَ بِكُمۡ جَانِبَ ٱلۡبَرِّ أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ حَاصِبٗا ثُمَّ لَا
تَجِدُواْ لَكُمۡ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾ أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ
ٱلرِّيحِ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴿٦٩﴾ ۞ وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ
ءَادَمَ وَحَمَلۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ كَثِيرٖ مِّمَّنۡ خَلَقۡنَا
تَفۡضِيلٗا ﴿٧٠﴾ يَوۡمَ نَدۡعُواْ كُلَّ أُنَاسِۭ بِإِمَٰمِهِمۡۖ فَمَنۡ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ
يَقۡرَءُونَ كِتَٰبَهُمۡ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا ﴿٧١﴾ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ
أَعۡمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴿٧٢﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{پەروەردگارتان ئەو کەسەیە کە کەشتییانتان لە دەریادا بۆ دەئاژوێ، تاکو (بازرگانیی و کار وکاسبیی بکەن و)، لە بەخششی وی بخوازن، بە دڵنیایی ئەو (پەروەردگارەتان) لەگەڵتان بە بەزەییە ﴿٦٦﴾ هەرکاتێکیش لە دەریادا زیانتان تووش بوو (گرفتار بوون) جگە لەوی، تێکڕای ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە بزر دەبن، کەچی کە بەرەو وشکانیی قوتاری کردن، ڕووتان (لە خوا) وەرگێڕاو، مرۆڤیش سپڵە و ناسپاسە (بەرانبەر بە خوا) ﴿٦٧﴾ ئایا ئێوە خاترجەم (بێ ترس و بیم) بوون کە (خوا) بەبەری وشکانییتاندا ڕۆبچوێنێ، یان بایەکی ڕامەڵکەری خۆڵ و وردە بەردتان بنێرێتە سەر، پاشان هیچ بریکار و سەرپەرشتیارێکتان نەبێ (دەربازتان بکات)؟! ﴿٦٨﴾ یان ئایا خاترجەم و بێ باك بوون، لەوەی (خوا) کەڕەتێکی دیکە، بتانگێڕێتەوە نێوی (دەریا) و بایەکی تێکشکێنەرتان بنێرێتە سەر و، بە هۆی نا سپاسییتانەوە، نغرۆتان بکات، پاشان هیچ کەسێکتان چنگ نەکەوێ کە تۆڵەستێن و، داواکاری ئەو مافەتان بێ، لێمان؟ ﴿٦٩﴾ بە دڵنیاییش ئێمە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتووە، لە وشکانیی و دەریادا (بە هۆی ڕەخساندنی هۆیەکانی بار و سوارەوە) هەڵمانگرتوون و، لە بژیوە چاك و سوودبەخشەکان پێمان داون و، بەسەر زۆرێك لە دروستکراوانماندا هەڵمانبژاردوون ﴿٧٠﴾ ڕۆژێك (یاد بکەوە!) کە هەر کۆمەڵە خەڵکە بە (ناوی) پێشەوایەکەیانەوە بانگ دەکەین، ئنجا هەر کەس نووسراوەکەی بە دەستی ڕاستی بدرێتەوە، ئا ئەوانە نووسراوەکەیان دەخوێننەوە و، هێندەی دەزووی سەر نێوکە خورماش ستەمیان لێ ناکرێ ﴿٧١﴾ هەر کەسێکیش لەم (ژیانی دنیای) ەدا کوێر بێ، (کوێردڵ بێ، لە ئاست هیدایەتی خوادا) ئەوە لە ڕۆژی دواییدا، کوێر و ڕێ لێ ون بووتریشە ﴿٧٢﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(يُزْجِي): واتە: لێ دەخوڕێ دەئاژوێ: (زَجَى الشَّيءُ زَجْواً: سَاقَهُ وَدَفَعَهُ برِفْقٍ، أَزْجَى الشَّيءَ، زَجَاهُ وَزَجَّى الشَّيءَ، أَي: سَهَّلَهُ والمُزْجَى: القَلِيْل)، (يُزْجِي) لە (أَزْجَى)ەوە هاتوە، (أَزْجَى يُزْجِي) واتە: لێی خوڕی، چونكە دەڵێ: (زَجَى الشَّيءُ، زَجْواً سَاقَهُ وَدَفَعَهُ بِرِفْقٍ) شتەكەی پێش خۆداو، لێی خوڕی و ئاژووتی بە نەرمیی، (أَزْجَى الشَّيءَ أَي: زَجَاهُ) كەواتە: (أَزْجَى) لەگەڵ (زَجَى) لەگەڵ (زَجَّى) هەرسێكیان بە مانای لێ خوڕین، دێن و هەرسێكیان كرداری تێپەڕ (مُتَعَدِّي)ن و پێویستییان بە بەركار (مفعول بە) دەكات.

هەروەها (زَجَّى) وەك چۆن بە مانای (زَجَى) و (أَزْجَى) دێ، واتە: لێی خوڕی و پێش خۆیداو ئاژووتی، بە هەمان شێوە بە مانای ئاسان كردنیش دێ، (زَجى): ئاسانی كرد (سَهَّلَهُ)، هەروەها (مُزْجَى) بە مانای كەم دێ، دەگوترێ: (شَيءٌ مُزْجَى) واتە: شتێكی كەم، یان (بِضَاعَةٌ مُزْجَاة) بە (تاء) واتە: كەل و پەل و شمەكێكی كەم بایەخ، بۆچی؟! چونكە شتی كەم، كە نرخ و بەهای كەم بێ، پاڵ پێوە دەنرێ بە ئاسانیی، بەڵام شتێك كە نرخی زۆر بێ، دەستی پێوە دەگیرێ.

(أَن يَخْسِفَ بِكُمْ): كە بە زەویتاندا بەرێتە خوار، (أَن يَخْسِفَ بِكُمْ) یانی: (أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الأَرْضَ) وشەی (أَرْض)ی باس نەكردوە، لەبەرئەوەی دەزانرێ، كە ئەوەی لە بن پێی مرۆڤدا ڕۆدەچوێنرێ و، مرۆڤ پێیدا دەبردرێتە خوار، هەر زەوییە.

دەگوترێ: (خَسَفَتِ الأَرْضُ خَسْفَاً وَخُسُوفَاً: غَارَتْ بِمَا عَلَيْهَا، وَخَسَفَ اللَّهُ بِهِمُ الأَرْض: غَيَّبَهُمْ فِيهَا) (خَسَفَتِ الأَرْضُ خَسْفَاً وَخُسُوفَاً) واتە: ئەو زەوییە ڕۆچوو، بەوەی كە لە سەریەتی (وَخَسَفَ اللَّهُ بِهِمُ الأرضَ: غَيَّبَهُم فِيهَا) خوا لە زەویدا ونی كردن پەنهانی كردن، واتە: بە زەویدا بردنیە خوار و پێیدا ڕۆی چواندن.

(حَاصِبًا): (الحَاصِب: الحَصْبَاءُ وَالحَصْبُ: صِغَارُ الحِجَارَةِ) (حَصْبَاءُ) و (حَصَب) بریتیە لە وردە بەرد، بەردی گچكە، چەو.

(حَاصِب) بە دوو واتا هاتوە:

یەك: (مَكَانٌ ذُو حَصْبَاء) شوێنێك كە وردە بەردی لێ بن.

دوو: (الرِّيْحُ الشَّدِيْدَةُ تَحْمِلُ التُّرَابَ وَالحَصْبَاءَ) بایەكی توند، كە هەم گڵ و هەم وردە بەرد، (چەو) لەگەڵ خۆی ڕاماڵێ.

(تَارَةً أُخْرَىٰ): واتە: كەڕەتێكی دیكە، (التَّارَةُ: الْمُدَّةُ، وَالحِيْنُ، وَالجَمْعُ: تِيَر) (تِيَر) كۆی (تَارَة)یە، واتە: جارەكان، (تَارَة) بە مانای كەڕەت، یان بە مانای كات دێ، كاتێكی دیكە، كەڕەتێكی دیكە.

(قَاصِفًا): (القَصْفُ: الكَسْرُ وَالهَشْمُ: هِيَ الرِّيْحُ الَّتِي تَكْسِرُ مَا جَرَتْ عَلَيْهِ مِنَ الشَّجَرِ وَالبنَاء)، (قَصْف) بە مانای تێكشكاندن دێ، كە لێرەدا (قَاصِف) بایەكە هەر شتێك بە سەریدا بڕوا لە درەخت و خانووبەرە، تێكی بشكێنێ.

(تَبِيعًا): (تبيع: التابِعُ الْمُطَالِبُ بالثَّأْرِ والخادم التَّابِعُ، والعِجْل) (تبيع) واتە: شوێن كەوتوو، كەسێك كە بە دوای شتێكدا دەچێ و داوای تۆڵە دەكا (والْمُطَالِبُ بحَق) هەروەها (تَبيع) بە مانای كەسێكە كە داوای مافێك دەكات، هەروەها بە مانای شوێنكەوتوو و خزمەتچیی دێ، كە بە دوای گەورەكەی دەكەوێ بۆ ئەوەی خزمەتی بكات، هەروەها بە مانای بەچكەی ڕەشە وڵاخیش دێ، واتە: گۆلك.

(فَتِيلًا): (فَتِيل: مَا فَتَلَهُ الإِنْسَانُ بَيْنَ أَصَابِعِهِ مِنْ خَيْطٍ أَو وَسَخٍ، الخَيْطُ الَّذِي فِي شَقِّ النَّوَاةِ)، (فَتيل) ئەوەیە كە ئینسان لە نێوان دوو پەنجەكانیدا، بای دەدات، لە چڵك، یاخود دەزوو، بە دوو پیتكە دەیپرۆێنێ، هەروەها بەو دەزووەی سەر نێوكی دەنكە خورماش دەگوترێ، كە دەزووێكە وەك چۆن بە دوو پەنجە شتێك دەخرێتە نێو دوو سەرە پەنجەوە، ئەویش شتێكی باریكە وەك دەزووێك.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەم حـەوت ئایەتـەدا، بـاسی چەنـد بابەتێـك دەكات، کـە سـەرەتا دەسـت پێدەکات بـە خستنە ڕووی یەکێ لـە چاکەو نیعمەتـە مەزنـەکانی خـۆی، کـە بریتیـە لـە ڕام کـردن و دەسـتەمۆ و ملکەچکـردنی دەریـا، بـۆ سـەفەرو بـارو سـوار و هاتووچـۆی مرۆڤـان، دەفەرمـوێ:

﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِى يُزۡجِى لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِى ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ﴿٦٦﴾ ﴾، پەروەردگارتـان ئـەو کەسـەیە کەشـتییەکانتان بـۆ دەئـاژوێ، کەشـتییەکانتان بـۆ لـێ دەخـوڕێ لـە دەریـادا.

وشـەی (ٱلۡفُلۡكَ) هـەم بـە مانـای یـەك کەشـتیی (السـفینة)دێ، هـەم بـە مانـای کـۆی کەشـتییەکان (**السُّـفُن**)یش دێ.

خـوا ﷻ تەنیـا وشـەی (ٱلۡفُلۡكَ)ی بەکارهێنـاوە لـە قوڕئانـدا، کـە بـە زۆریـی لـە هەمـوو سـیاقەکاندا، هـەم مانـای کەشـتییەك دەگەیەنـێ، هـەم بـە مانـای کۆمەڵـە کەشـتییەکیش دێ، بـەڵام ئەگـەر وشـەی (**سَفِينة**)ی بەکارهێنابایـە، ئەوکاتـە هـەر یـەك کەشـتیی دەگەیانـد و، ئەگـەر (**سُـفُن**) بووایـە ئەوکاتـە تەنیـا چەنـد کەشـتییەکی دەگەیانـد، بـەڵام خـوا ﷻ وشـەیەکی بەکارهێنـاوە، کـە هـەم مانـای تـاك دەگەیەنـێ، هـەم مانـای کـۆ دەگەیەنـێ، پەروەردگارتـان ئـەو کەسـەیە: کەشـتییەکانتان بـۆ دەئـاژوێ لـە دەریـادا، واتـە: دەریـای وا لێکـردوە، کـە کەشـتییەکان تێیـدا بـڕۆن، وەك چـۆن هـەواشی وا لێکـردوە کـە فڕۆکـەکان تێیـدا بـڕۆن، مەبەسـت لـە ئاژووتنـی خـوا بـۆ کەشـتییەکان ئەوەیـە، واتـە: خـوا دەریـا و ئـاوی وا دروسـتکردوە: کەشـتیی بتوانـێ لەسـەری بـڕۆن و بخـزن، نـەك وەك وشـکانیی، کـە لـە بنیـدا نـەڕوات، ئـاو لـە بـن کەشـتییەکەدا دەخـزێ و دەڕوات، شـلە، ﴿لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓ﴾، بـۆ ئـەوەی لـە بەخشـشی خـوا داوا بکـەن واتـە: پێیـدا بێـن و بچـن و، بازرگانیـی و کار و کەسـابەت بکـەن.

خـوا لێرەدا ئـەو مـاڵ و سـامانەی کـە بـە هـۆی بازرگانیـی و، کارو کەسـابەتەوە وەدەسـت دێ، یاخـود ئـەوەی کـە لـە دەریـادا ڕاوی دەکـەن، ئێسـتا زۆرجـاران کەشـتیی، بـۆ ڕاوکـردنی

ژیانـدارانی نێـو دەریـا بـەکاردێ، نـەك هـەر بـەس بـۆ مەبەسـتی گواسـتنەوەی کـەل و پـەل و، مرۆڤـەکان و باروسـوار، ئەوانـەی هەمـوو بـە: بەخشـشی خـوا (فضـل اللّـه) ناوبـردوون، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەو لەگەڵتـان بـە بەزەیـی و میهرەبانـە.

ئنجـا بـە بۆنـەی ڕۆیشـتنی کەشـتییەکانەوە بـە نێـو دەریـادا، بـۆ داواکـردنی بەخشـشی خـوا، کـە مەبەسـت پێـی ئـەو بژێـوو ڕۆزییەیـە، کـە بـە سـواریی کەشـتییەکان دەسـتیان دەکـەوێ، چ وەك بازرگانیـی، چ وەك گواسـتنەوەی کـەل و پـەل، چ وەك ڕاووشـکار لـە دەریـادا، دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ ﴾، هـەر کاتێـك زیانێکتـان لـە دەریـادا تـووش بـوو، واتـە: گرفتـار بـوون، ﴿ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ ﴾، جگـە لـەوی، ئەوانـەی لێیـان دەپاڕێنـەوە، هەموویـان ون دەبـن، جگـە لـەو خوایـەی کـە دەریـای بۆ ڕام و دەسـتەمۆ کـردوون، ئەوانـەی دیکەتـان هەمـوو لـێ ون دەبـن، واتـە: هـەر بانگیـان ناکـەن، یاخـود ئەگەر بانگیشـیان بکـەن، نیـن، تاکـو لـە فریاتـان بێـن و دەربازتـان بکـەن! ﴿ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡۚ ﴾، کەچـی دوای ئـەوەی دەربـازی کـردن بـۆ وشـکانیی، پشـتتان هەڵکـرد، پشـتتان لـە خـوا کـرد، لاملتـان لـە خـوا کـرد، ﴿ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورًا ﴾، بـە دڵنیایـی مـرۆڤ سـپڵە و ناسوپاسـە، واتـە: مرۆڤێـك دەسـتی هیدایـەتی خـوای نەگەیشـتبێ، یاخـود مرۆڤـی بێبـڕوا.

﴿ أَفَأَمِنتُمۡ أَن يَخۡسِفَ بِكُمۡ جَانِبَ ٱلۡبَرِّ ﴾، ئایـا خاتـر جـەم بـوون و، بـێ تـرس و بیـم بـوون، کـە خـوا بـە لای وشـکانییدا ڕۆتـان بچوێنـێ، ئـەو وشـکانییەی کـە دەچنـە سـەری، پێتـان وایـە کـە دەربـاز بـوون لـە مەترسیەکانی نێـو دەریـا، ناگونجـێ ئـەو وشـکانییەش لـە بنتانـدا ڕۆبچـێ، ئایـا خاترجـەم بـوون لـەوە؟!

﴿ أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ حَاصِبٗا ﴾، یاخـود: هـەر لـەو وشـکانییەدا کـە بـۆی چـوون، لـەو سـەر زەمینـەدا کـە لـە کەشـتییەکان دابەزیـون و چوونـە نێـوی، ئەگـەر زەوییەکـەش لـە ژێرتـان ڕۆنەچـێ و پێـدا نەچنـە خـوار، ئایـا خاترجـەم بـوون لـەوە کـە: خـوا بایـەکی ڕاماڵکـەری خـۆڵ و چـەوو وردە بەردتـان، بنێرێتـە سـەر، بایـەکی بەهێـز، وەك دەبینیـن ئـەو بایانـەی کـە هەڵدەکـەن، دار و بـەرد ڕا دەماڵـن، بگـرە گەردەلـوولی وا هەیـە سـەیارە لـوول دەدات و هەڵیدەگـرێ و، دار و درەخـت تێکدەشـکێنێ و، خانووبـەرەکان دەڕووخێنـێ، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ وَكِيلًا ﴾، ئنجـا هیـچ کار پـێ سـپێردراوێك و، هیـچ سەرپەرشـتیارێکتان دەسـت نەکـەوێ، کـە دەربازتـان بـکات لـەو بایـە بەهێـزە، یـان لـەو بـە زەوییـدا چوونـە خـوار و ڕۆچوونـە؟

﴿ أَمْ أَمِنتُمْ أَن يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ ﴾، یان ئایا خاترجەم و بێ بیم و بێ باك بوون، لەوەی خوا کاتێکی دیکە، کەڕەتێکی دیکە بتانگێڕێتەوە نێوی، واتە: نێو دەریا، ﴿ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ ﴾، ئنجا بایەکی تێکشکێنەرتان بنێرێتە سەر، بایەکی بەهێز کە شت تێك دەشکێنێ، ﴿ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ﴾، بە هۆی ناسوپاسییتانەوە نغرۆتان بکات، نقوومتان بکات لە دەریادا، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴾، دواییش هیچ داواکارێکی مافەکانتان، یان داواکاری تۆڵەتان لە ئێمە، چنگ نەکەوێ، واتە: هیچ کەستان چنگ نەکەوێ، کە بە دوای مافی ئێوە بکەوێ و داوای ماف و قەرەبووتان بۆ بکات، لە ئێمە، یاخود تۆڵە لە ئێمە بکاتەوە، ئایا لەوە دڵنیا بوون؟!

خوا ﷻ وەك پرسیار کردنی نکووڵیلێکەرانە و، سەرزەنشتکەرانە ئەو پرسیارانە دەکات، دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ﴾، بە دڵنیاییەوە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، ﴿ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ﴾، لە وشکانیی و دەریاش دا هەڵمانگرتوون، واتە: هۆیەکانی هات و چۆی نێو وشکانیی و دەریامان بۆ ڕەخساندوون، کە سواری هۆکارەکان ببن، ﴿ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ﴾، هەروەها لە بژیوە خۆش و بەتام و بە سوودەکان، پێمان داون، ﴿ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴾، بەسەر زۆرێك لەوانەش دا کە دروستمان کردوون، هەڵمان بژاردوون، واتە: مرۆڤەکانمان بەسەر زۆر لە دروستکراوەکانماندا، هەڵبژاردوون، دوایی ئەوە ڕوون دەکەینەوە کە مەبەست پێی چییە؟!

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ ﴾، واتە: یاد بکەوە! ڕۆژێك هەر کۆمەڵە خەڵکێك، بە ناوی پێشەوایەکەیانەوە بانگ دەکەین، کۆمەڵێ شوێن فڵانکەس کەوتوون و، کۆمەڵێ بە دوای فڵانکەس کەوتوون، یان بە دوای بەرنامەیەك کەوتوون، یان بە دوای فڵان کتێبە کەوتوون، بانگیان دەکەین:

﴿ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴾، ئنجا هەر کەسێك نووسراوەکەی خۆی، بە دەستی ڕاستی وێ بدرێتەوە ﴿ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ ﴾، ئا ئەوانە نووسراوەکەی خۆیان دەخوێننەوە، چونکە پێی دڵخۆشن، بۆیە دەخوێننەوەو، شانازیی پێوە دەکەن، بە بڕوانامەکەی خۆیان، بە لیستی کردەوەکانی خۆیان، کە لیستێکی نوورانییە، پڕە لە کردەوەی چاك تێدا تۆمارکراو، ﴿ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴾، بە ئەندازەی دەزووی سەر نێوکە خورماش، ستەمیان لێ ناکرێ!

﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ ﴾، هەر کەسێکیش لەم ژیانی دنیایەدا، کوێر بێ، واتە: کوێردڵ بێ، نەك کوێری چاو، بەڵکو کوێری دڵ و عەقڵ بێ، هەق نەبینێ، ﴿ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ أَعۡمَىٰ ﴾، لە مەنزڵگای کۆتایی دا کوێرتریشە، یاخود: لەوێ چاوی دڵیشی و، چاوی سەریشی کوێر دەبێ، ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾، گومڕاتریشە، واتە: گومڕاترە لەوەی کە لە دنیادا بوو، یانی: گومڕا بوونی دوا ڕۆژی و، کوێر بوونی دوا ڕۆژی، لە هی دنیای زیاترو، بە زەڕترە.

لێرەدا خوای دادگەر باسی ئەوەی نەکردوە، کە بە دەستی چەپیان نامەی کردەوەکانیان دەدرێتەوە، چونکە لە شوێنەکانی دیکە ئەوە باسکراوە، بەڵام لێرەدا خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى باسی شتێکی کردوە، کە ئەمە زێدەیە، بۆ سەر ئەوە کە نامەی کردەوەکانیان لە پشتەوە ڕاو، لە لای چەپڕا، وێ بدرێتەوە، کە بریتیە لەوەی لە دواڕۆژدا کوێر دەبن و گومڕاو سەرگەردان دەبن، زیاتر لەوەی کە لە دنیادا، کوێرو گومڕاو سەرگەردان بوون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خـوا فەرموویـەتی: پەروەردگارتـان ئـەو کەسـەیە کـە کەشـتییەکانتان لـە دەریـادا بـۆ دەئـاژوێ، تاکـو کار و کاسبیی و بازرگانیـی بکـەن و لـە بەخشـشی خـوا بـە دەسـت بێنـن، چونکـە خـوا پێتـان میهرەبـان و بـە بەزەییـە، هـەرکات تـووشی زیانێـك بـوون و گرفتاریـش بـوون لـە دەریـادا، جگـە لـە خـوا، لـە کـەس ناپاڕێنـەوە، چونکـە دەزانـن کـەس لـە فریاتـان نایـەت، هەرکاتێکیـش دەربـازی وشـکانیی کـردن، ئێـوە پشـت هەڵدەکـەن و، مرۆڤیـش ناسوپاسـە بەرانبـەر بـە پـەروەردگاری، ئایـا خاترجـەم و بـێ تـرس بـوون، کـە بـەلای وشـکانییتاندا ڕۆچوێنـێ، یـان بایـەکی ڕامالکەرتـان بـۆ بنێـرێ و هیـچ فریـاد ڕەسێکتان چنگ نەکـەوێ؟ یـان ئایـا خاترجـەم و بـێ تـرس بـوون، کـە جارێـکی دیکـە بتانگێڕێتـەوە نێـو دەریا و، بایـەکی تێکشـکێنەرتان بـۆ بنێـرێ و نغرۆتـان بـکات و، هیـچ کەسیشـتان چنـگ نەکـەوێ، کـە داواکاری مـافی ئێـوە بـێ لـە ئێمـە واتـە: تۆڵەتـان بـۆ لـە ئێمـە بکاتـەوە؟!

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ
إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ٦٦ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى
ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورًا ٦٧ أَفَأَمِنتُمۡ أَن يَخۡسِفَ بِكُمۡ جَانِبَ ٱلۡبَرِّ أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ
حَاصِبٗا ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ وَكِيلًا ٦٨ أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ
قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ٦٩ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ ﴾، پەروەردگارتان ئەو کەسەیە کە کەشتییەکانتان، (یان کەشتییتان) لە دەریادا بۆ لێدەخوڕێ و دەئاژوێ، بێگومان ڕستەی ناویی (الجُمْلَة الإِسْمِيَّة) بەردەوامیی و چەسپاویی دەگەیەنێ، ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي ﴾، پەروەردگارتان ئەو کەسەیە، کە بەردەوام....

کە دەفەرموێ: ﴿يُزۡجِي لَكُمُ﴾، (يُزجي) (**الفِعْل المُضَارِع**)ەو، تازە بوونەوە دەگەیەنێ.

کە دەفەرموێ: ﴿رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي﴾، ئەمە ناساندن (**تعريف**)ی خوایە عزَّوجل.

کە دەفەرموێ: ﴿يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ﴾، هەم (ٱلۡفُلۡكَ)، هەم (ٱلۡبَحۡرِ) هەر دووکیان (ال)ی تەعریفیان لەسەرە بۆ (**جنس**)ن، واتە: تەنیا پەروەردگارتان سەرجەم کەشتییانتان لە تێکڕای دەریایان دا بۆ دەئاژوێ، تەنیا پەروەردگارتان توانیویەتی ئاو وا لێبکات، ئاوی دەریاکان وا لێبکات، کە کەشتیی تێیدا بڕوات و بێت و بچێ.

٢)- ﴿لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓ﴾، بۆ ئەوەی لە بەخششی خوا بخوازن، (**الإِبْتِغَاءُ: الطَّلَبُ، وَالفَضْلُ: الرِّزْقُ، وَالمَقْصُودُ بِهِ التِّجَارَة**)، بۆ ئەوەی لە بەخششی خوا بخوازن، واتە: داوا بکەن، بە هۆی سوار بوونی کەشتییانەوە لە دەریادا، هاتووچۆ کردنتان، دەبێتە هۆی ئەوەی بژیوێك کە بەخششی خوایە و، پێتان دەدا، داوا بکەن وەدەستی بێنن.

زۆربەی توێژەرەوان تەنیا بە بازرگانیی، لێکیان داوەتەوە، بەڵام وەك باسمان کرد: ئێستا کەشتییەکان وێڕای ئەوە کە بۆ هاتووچۆو بار و سوار و گواستنەوەی کەل و پەل، بەکاردەهێنرێن، بە تایبەتی ئێستا: گواستنەوەی نەوت و غاز و ئاسن و ئەو شتە قورسانە، بە هەمان شێوە بۆ ڕاووشکاریش بەکاردەهێنرێن، بۆ دەرهێنانی ئەو بژیوەی کە لە خودی دەریاکاندا هەیە، لەو ئاژەڵ و ژیاندارانەی کە تێیاندا هەن، کە هەموویان گۆشتیان حەڵاڵ و ڕەوایە، جگە لەوەی کە دیار بێ، زیان بەخشە، بۆ ئەوەش بەکاردەهێنرێن.

٣)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا﴾، بە دڵنیایی ئەو (خوا) بەرانبەرتان بە بەزەییە، ئەمە ئاگادار کردنەوەی مرۆڤە، کە: خوا ﷻ بۆیە وای بۆ کردوون، چونکە لەگەڵتان میهرەبان و بە بەزەییە.

٤)- ﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ﴾، هەروەها هەرکات لە دەریاش دا زیانێکتان تووش بوو! زیانی نێو دەریا بریتیە لەوە کە بای بەهێز هەڵبکات! ئنجا کەسێك قەدری ئەو نیعمەتی دەرباز بوون لە نێو دەریا دەزانێ، کە سواریی کەشتیی بووبێ!

جاری دیکەش باسم کردوە: ئێمە لە ساڵی (١٩٩٨ز) لە دوورگەی (ماڵتا)وە کە دوورگەیەکە لە نێو دەریای سپی نێوە ڕاست دا، بەبانگهێشتی حکوومەتی (لیبیا) بۆ کۆبوونەوەیەکی گشتی چووینە شاری: (**بنغازي**)، کە کەشتییەکەمان نزیکەی بیست (٢٠) سەعات، یان زیاتر لە دەریادا بوو، تەنیا بۆ سەرێکی، هەردووك سەری دەوری چل (٤٠) سەعات، یان زیاتر،

لە حاڵێکدا کە هەشتا (٨٠) کیلۆمەتری لە سەعاتێکدا دەبڕی، لە سەری گەڕانەوەدا، تووشی بایەکی زۆر بەهێز بووین، کە کەشتییەکەمان وەك تەپەدۆڕێکی بچووکی سەر ئاو، ئەو دەریایە گەمەی پێ دەکرد و، دەیهێناو دەیبرد و، زۆر حاڵەتێکی مەترسییدار بوو.

دەگونجێ تووش بوون لە دەریادا، مەبەست پێی ئەو حاڵەتە بێ، کە ئەو کەشتییە، دێ و دەچێ: بە پێشەوەدا ڕۆدەچێ، بە دواوەدا، بەلای ڕاستدا، بە لای چەپدا، هەرجارە کە ڕۆدەچێ، دەڵێی: ئەوە جاری کۆتاییە!

یاخود مەبەست پێی ڕێ ونکردنە لە دەریادا، کە ڕێ ون بوون لە دەریادا، مەگەر چۆن ئەگەرنا سەرەنجامەکەی بریتیە لە نغرۆ بوونی کەشتیی و، ئەوانەی کە لە کەشتییەکەدان، دەفەرمووێ: هەرکاتێ زیانتان تووش بوو، لە دەریادا.

٥)- ﴿ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾، هەموو ئەوانەی کە لێیان دەپاڕێنەوە، ون دەبن، جگە لەو یانی: جگە لە خوا کە ئاوی دەریای بۆ ڕام و دەستەمۆ کردووە.

ئەمە دوو واتای هەن:

یەك: ﴿ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾، یانی: هەموو ئەوانەی کە لێیان دەپاڕێنەوە، جگە لە خوا، ون دەبن، کە لێرەدا ئەگەر وابێ، ئەو هەڵاواردن (**إستثناء**)ە، ﴿ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾، هەڵاواردنی پەیوەست (**إستثناءٌ مُتَّصِل**)ی پێ دەگوترێ، چونکە کەسانێك کە جگە لە خواپەرستان چاوەڕوانییان لێیان هەبووە، لە فریشتە و جند و مرۆڤ، خاوەنی هەست و ویستن.

دوو: دەشگونجێ: ﴿ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ ﴾، ئەم (مَن)ە، مەبەست بتەکانیان بێ، واتە: ئەو بتانەی کە لێیان دەپاڕێنەوە، ون دەبن، جگە لە خوا، ئەو کاتە ئەو هەڵاواردنە، هەڵاواردنێکی پچڕاو (**إستثناءٌ مُنفَصِل**)ی پێ دەگوترێ، چونکە خوا ﷻ لە هەموو ڕوویەکەوە، جیایە لە بتەکان و، هەر کاتێك هەڵاوێردراو جیابوو لە لێ هەڵاوێردراو، (**مُسْتَثْنَى**) جیابوو لە (**مُسْتَثْنَى مِنْهُ**) ئەوە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنی پچڕاو (**إِسْتِثْنَاءٌ مُنفَصِل**) هەردوو واتاکە هەڵدەگرێ.

٦)- ﴿ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡ ﴾، کاتێك (خوا) دەربازی کردن بەرەو وشکانیی، پشتتان هەڵکرد (**الإِعْرَاضُ: التَّرْك**) وازهێنان واتە: وازتان لە خوا هێنا، پشتتان لە خوا کرد.

٧)- ﴿ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورٗا ﴾، بە دڵنیایی مرۆڤ، سپڵەیە (**كَفُور**) لێرەدا بە مانای سپڵە و ناسپاس و پێنەزان دێ.

ئنجا وشەی (ٱلۡإِنسَٰنُ) کە ناسێنراو (**مُعَرَّف**)ە: (**التعريفُ للجِنسِ المُفيدِ للإستغراقِ الحَقِيْقِي، أو الإِسْتِغْرَاق العُرْفِي**).

کە دەفەرموێ: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورٗا﴾، یانی: جینسی مرۆڤ، سپڵە و ناسپاسە، ئنجا ئەمە لێرەدا، یان بە مانای ئەوەیە کە تێکڕای مرۆڤەکان سپڵە و ناسپاسن، مەگەر ئەوانەی دەستی هیدایەتی خوا بیانگاتێ و، بە هۆی ئیمانەوە ببنە سوپاسگوزار و، سپڵەییان تێدا نەمێنێ، ئەگەرنا هەموو مرۆڤەکان ناسپاسن، یاخود مەبەست پێی ئیستیغراقی عورفییە، واتە: ئەو مرۆڤانەی کە بێبڕوان، ئەوانە ناسپاسن بەرانبەر بە خوا.

٨)- ﴿أَفَأَمِنتُمۡ أَن يَخۡسِفَ بِكُمۡ جَانِبَ ٱلۡبَرِّ﴾، ئایا دڵنیا و خاترجەم و بێ ترس بوون، کە (خوا) لای وشکانییتان لە بندا ڕۆبچوێنێ، بە لای وشکانییتاندا بەرێتە خوار، (**الجَانِبُ: الشِّقُّ، وَهُوَ شَاطِئُ البحر الَّذِي يُرْسُونَ عَلَيْهِ**) (**جَانِب**) واتە: لا، بەر، بەری وشکانیی، کە مەبەست پێی کەناری دەریایە، ئەو قەراغ دەریا و وشکانییەی کە لە نیزیك دەریایە، کە کەشتییەکانی تێدا لەنگەر پێ دەگرن.

وشەی: ﴿أَن يَخۡسِفَ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**أَنْ نَخْسِفَ**) واتە: ڕۆ ببەین.

٩)- ﴿أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ حَاصِبٗا﴾، یاخود ئەگەر زەوییتان لە بندا ڕۆ نەچوێنێ، بایەکی ڕاماڵکەر کە خۆڵ و ﻟﻢ و چەو و وردە بەرد، ڕا دەماڵێ، هێندە بەهێزە، بایەکی واتان بنێرێتە سەر، خوێنراویشتەوە: (**أو نُرْسِلَ عليكم**) بنێرینە سەرتان، (**حاصِبْ**) واتە: وردە بەرد هاوێژ، کە (**حَصْباء**) بەردی بچووکە، کە (چەو)ی پێ دەڵێین واتە: بایەکتان بنێرێتە سەر، کە وردە بەردتان پێدا بدات.

١٠)- ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ وَكِيلًا﴾، دوایی ئێوە هیچ کار پێسپێردراوتان چنگ نەکەون، (**الوَكِيْلُ: المُوَكَّلُ إِلَيْهِ القِيَامُ بِمَهَامٍّ مُوَكِّلِهِ**)، (**وَكِيْل**) کەسێکە کاری پێ سپێردرابێ کە هەڵسێ بە کار وبارە گرنگەکانی ئەو کەسەی کە ڕایسپاردوە، واتە: بریکار، کار پێسپێردراو، سەرپەرشتیار، فریادڕەس.

١١)- ﴿أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ﴾، یان ئایا خاترجەم بوون، کە کەڕەتێکی دیکە بتانباتەوە نێوی، واتە: بتانباتەوە نێو دەریا، خوێنراویشەتەوە: (**أن نُعِيدَكُم**) بتانبەینەوە نێو دەریا، پێشتر گوتمان (**تارة**) بە مانای (**حِينُ**) واتە: کات دێ، هەروەها (**التارةُ: المَرَّةُ المُتَكَرِّرة**) کەڕەتی دووبارە بووەوە، بەو مانایەش دێ.

لێرەدا مەبەست ئەوەیە، کە خوا پاڵنەر و هاندەری چوونە نێو دەریاتان بۆ بڕەخسێنێ، ئەگەرنا هەر چەندە بە ویستی خوا دەچنەوە نێو دەریا، بەڵام بە ئیرادەی

خۆیان پاڵنەر و هاندەریان دەبێ، کە بچنەوە بۆ کار و کەسابەت و بازرگانیی و، ئەو کارانەی کە بەرژەوەندییەکانی خۆیانیان تێدا دەبیننەوە.

١٢)- ﴿ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**فَنُرسِلَ عَلَيكُم**) بنێرینە سەرتان، هەروەها (**رِيحْ**) خوێنراویشتەوە: (**رِيَاح**) (**قاصِفاً مِنَ الرِّياحِ**)، (**رِيحْ**) تاکە و (**رِياح**) کۆیە، یان: بایەکی تێکشکێنەرتان بنێرێتە سەر، یاخود تێك شکێنەرێك لە بایەکانتان بنێرێتە سەر، (**القَاصِف: التي تَقصِفُ أي: تَكسِرُ**) تێکدەشکێنێ.

ئنجا بۆچی خوا ﷻ بای تێکشکێنەری ناو ناوە (**قاصِف**) کە (**رِيحْ**) (**مؤنث**)ە، هەروەها (**رِياح**)یش، بۆچی نەیفەرمووە: (**قاصِفَةً**)؟! دەڵێ: (**وُصِفَ الرِّيحُ بِهِ، فَعُمِلَ مُعامَلَةَ الصِّفَاتِ المُخْتَصَّةِ بالمُؤَنَّثِ، فَلَم يُلحِقُوهُ عَلَامَةَ التأنيث**) چونکە وشەی (**قاصِف**) لێرەدا کراوە بە سیفەتێکی تایبەت بە (با)وە، ئنجا سیفەتی تایبەت بە (با)وە، پێویستیی بەوە نەکردوە کە نیشانەی مێیینەی بخرێتە سەر، چونکە (**قاصِف**) سیفەتی بایە، واتە: بایەکی تێکشکێنەر، وەك (**حامِل**) پێویست ناکات پێی بڵێی (**حامِلة**)، چونکە هەر ئافرەت دووگیان دەبێ، یاخود لە ئاژەڵ، هەر مێیینە ئاوس دەبێ، لەبەرئەوە پێویست ناکات، پێی بڵێی: (**حامِلة**)، چونکە کاتێك (**تاء التأنيث**) دەخرێتە سەر سیفەتی مێیینە، کە ئەو سیفەتە، هاوبەش بێ لە نێوان نێر و مێدا، وەك: (**عاقِل، عاقِلة**) (**إمرأةٌ عاقِلة**) چونکە پیاویش عەقڵی هەیەو، ئافرەتیش عەقڵی هەیە، بەڵام هەر ئافرەت دووگیان دەبێ بۆیە پێویست ناکات، پێی بگوترێ: (**حامِلة**) لێرەش هەر (با) تێکشکێنەرە و سیفەتی تێکشکاندن هەر سیفەتی بایە، بۆیە خوا ﷻ سیفەتی (**تأنيث**)ی نەخستۆتە سەر (**حاصِب**) یاخود (**قاصِف**) هەردووکیان، لەبەر ئەوەی بەس با ڕا دەماڵێ و تەنیا با تێکدەشکێنێ.

١٣)- ﴿ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ﴾، سەرەنجام نغرۆتان بکات، نوقمتان بکات، لە ئاوی دەریادا بە هۆی سپڵەییتانەوە، بە هۆی ئەوەوە کە سپڵەییتان نواندوە.

هەروەها (**يُغرِقَكُم**) خوێنراویشتەوە: (**نُغرِقَكُم**) واتە: نغرۆتان بکەین.

١٤)- ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴾، ئنجا دوای ئەوەی نغرۆمان کردن، هیچ داواکارێك بەسەر ئێمەوەتان چنگ نەکەوی، کە ئەو مافەتان بۆ داوا بکاتەوە، یان ئەو تۆڵەیەتان بۆ لە ئێمە بکاتەوە (**تَبيع: مُبَالَغَةٌ فِي التَّابِع، أي: المُتَّبِعِ غَيرَهُ المُطالِبِ لاقتَضَاءِ شيءٍ مِنْهُ**) (**تَبيع**) زێدەڕۆییە لە (**تابع**)دا، (**تابع**)یش بریتیە لە شوێنکەوتوو، کەسێك شوێن کەسێك دەکەوێ، واتە: ئەوەی کە بە دوای دەکەوێ و داوای لێ دەکات، مافێکی لێ داوا دەکات، یاخود دەیەوێ: تۆڵەی لێ بستێنێتەوە، کەسێکی واتان چنگ ناکەوێ.

مەسەلەی دووەم:

خوا ﷻ ڕایگەیاندوە: ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوەو لە وشكاینی و دەریادا هەڵمان گرتوون و، لە بژیوە خۆش و بە سوودەكانمان پێداون و، بەسەر زۆرێك لە دروستكراوانماندا هەڵمانبژاردوون:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ۝٧٠﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ﴾، بە دڵنیاییەوە ئیمە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، (**التكْرِيمُ: جَعَلَ الشيءِ كَرِيمًا، أي: نَفِيسًا**) (تكريمْ) بریتیە لەوەی شتێك (كَریم) بكەی، واتە: بە نرخی بكەی، بەڕێزی بكەی، بەهاداری بكەی.

٢)- ﴿وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ﴾، لە وشكانیی و دەریادا هەڵمان گرتوون، (**الحَمْلُ: وَضْعُ الشيءِ عَلَى المَرْكَبِ مِنَ الرَّوَاحِلِ**)، (حَمْل) ئەوەیە كە تۆ شتێك بخەیە سەر شتێك، یان بیخەیە سەر شتێك كە سواری دەبن، واتە: ئێوەمان سوار كردوەو كردوومانن بە هەڵگیرا و لە وشكانیی و دەریادا، واتە: هۆكارەكانمان بۆ ڕەخساندوون، كە سواریان بن و هاموشۆو بار و سواریان پێ بكەن، لە وشكانیی و لە دەریادا.

٣)- ﴿وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾، هەروەها لە بژیوە خۆش و بە تام و سوودبەخشەكان، پێمان داون.

٤)- ﴿وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾، دیسان هەڵمانبژاردوون و، بەرزمان كردوونەوە و، پەسندمان كردوون، بەسەر زۆرێك لەوانەدا كە دروستمان كردوون، بە هەڵبژاردن و پەسند كردنێكی مەزن.

كە لێرەدا مەبەست ئەو هەڵبژاردنە بینراوەیە، كە دەیبینین، كە هەموو ئەو دروستكراوانەی كە لەسەر زەوی دەژین، مرۆڤ بەسەریاندا هەڵبژێردراوە و، هەموویان بۆ مرۆڤ دەستەمۆ كراون، تەصەڕڕوفیان تێدا دەكات و هەموویان بۆی ملكەچن و دەستەمۆن.

کورتە باسێک لە بارەی ڕێزگرتنی خواوە بۆ مرۆڤ

ئەم کورتە باسە لە حەوت بڕگەدا دەخەینەڕوو:

بڕگەی یەکەم: خوا ﷻ لەو ئایەتە موبارەکەدا، پێنج (٥) شتی باسکردوون:

١- ڕێز لێگرتنی بۆ وەچەی ئادەم.

٢- هەڵگرتنیان لە وشکانییدا.

٣- هەڵگرتنیان لە دەریادا.

٤- پێدانی بژیوە خۆش و بەتام و بە سوودەکان.

٥- بەرزکردنەوەو هەڵبژاردن و پەسەندکردنیان بەسەر زۆرێك لە دروستکراوەکانیدا.

کەواتە: لەم ئایەتەدا خوا عز وجل پێنج شتی باسکردوون، کە هەموویان ئەوە دەگەیەنن، خوا مرۆڤی بە دروستکراوێکی ناوازە هێناوەتە دی و کۆمەڵێ شتی پێداون، بە دروستکراوەکانی دیکەی نەداون و، سەر زەویشی بۆ ڕام و دەستەمۆ کردوە، بە دەریا و وشکانییەوە.

بڕگەی دووەم:

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾، وشەی (**قد**) بۆ ساغکردنەوە (**تحقیق**)ەیە و (**ل**)ەکە بۆ سوێند پێ خواردنە و، (**و**)ەکەش بۆ بادانەوەو گێڕانەوەی ئەو مەبەستەیە بۆ سەر مەبەستە پێشووەکان واتە: وەك چۆن ئەو کارانەی پێشترمان بۆ مرۆڤان کردوون، بە دڵنیایی ڕێزیشمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، ﴿ بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾، وەچەی ئادەم، واتە: پیاوان و ئافرەتانێك کە لە ئادەم و حەووا پەیدا بوون، واتە: کوڕان و کچانێك، نێر و مێیانێك، هەموویان دەگرێتەوە، یانی: ڕێز لێ گرتنی خوا بۆ مرۆڤان، گشتییە بۆ هەموو بەشەر، بە تێکڕای: ڕەنگ و زمان و ڕەچەڵەك و ئایین و هتدەوە.

وەك لە صەحیحی موسلیم دا هاتووە، كە ڕۆژێك جەنازەیەك بە لای پێغەمبەردا ﷺ دەگوزەرێ، ئەویش لەبەری هەڵدەستێ، ئەوانیش دەڵێن: ئەوە تەرمی جوولەكەیەكە؟ ئەویش دەفەرمووێ: {أَلَيْسَتْ نَفْسًا}[1] واتە: ئایا مرۆڤ نیە؟!

یانی: مادام مرۆڤە، خوا بە زیندوویی ڕێزی لێناون و، بە مردووییش هەر ڕێزی لێناون، بۆیە من لەبەری هەڵدەستم، واتە: وەك مرۆڤ، ڕێز لە مرۆڤ دەگیرێ، چاوپۆشیی لەوە بكە داخۆ چ دین و، چ فیكرەو، چ بۆچوون و، چ ڕێبازو، چ ڕەنگ و، چ زمانێكی هەیە! وەك مرۆڤ، هەموو مرۆڤەكان ڕێزلێ گیراون، ئەمە ڕاستییەكە، چەسپێندراوە لە كتێبی خوادا.

كەواتە: هیچ كەسێك بۆی نیە بە ناوی ئیسلامەوە، بە ناوی دینەوە، بێ ڕێزیی بەرانبەر مرۆڤێك، یان كۆمەڵە مرۆڤێك بكات، لەبەرئەوەی: ڕەنگیان، ڕەگەزیان، زمانیان، نەتەوەیان، حاڵەتی كۆمەڵایەتییان، بە كەم تەماشا دەكات، یاخود لەبەرئەوەی: ئایینیان، مەزهەبیان، ڕێبازیان، بیرۆكەیان، بە پێی ئەوە نیە كە ئەو بە چاكی دەزانێ، بۆ وێنە: مسوڵمانان بێگومان غەیری ئیسلام بە هەڵە دەزانن، بەڵام كەسانێك كە شوێن كەوتووی غەیری ئیسلامن، نابێ شوێنكەوتنی ئەو كەسانە بۆ غەیری ئیسلام، بكەنە بیانوو و پاساوی ئەوە كە ڕێزیان لێ نەگرن، چونكە مرۆڤەكان وەك مرۆڤ ڕێز لێ گیراون: پیاو بن، یان ئافرەت بن، نێر بن، یان مێ بن، واتە: هەر ڕەنگ و ڕەگەز و زمانێكیان هەبێ.

بڕگەی سێیەم:

خوا هەم باسی ڕێز لێگرتنی مرۆڤانی كردوە، هەم باسی هەڵبژاردنیانی كردوە، كە بێگومان ڕێز لێ گرتنەكە گشتییە، بەڵام هەڵبژاردنەكە تایبەتییە، جیاوازییەكەشیان، جیاوازیی نێوان (**تكريم**)و (**تفضيل**)، ئەوەیە كە ڕێز لێ گرتنەكە گشتییە، بەڵام هەڵبژاردنەكە تایبەتییە، ڕێز لێگرتنەكە تەماشای ئەوە دەكرێ، كە ئەو مرۆڤانە لە خودی خۆیاندا ڕێز لێگیراون، بەڵام هەڵبژاردنەكە تەماشای ئەوە دەكرێ كە بە بەراورد لەگەڵ بەرانبەرەكانیاندا و، بەسەر بەرانبەرەكانیاندا هەڵبژێردراون.

---

(١) {عَنْ عَبْدِ الرَّحْمنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: كَانَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ، فَمَرُّوا عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ فَقَامَا، فَقِيلَ لَهُمَا إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ، أَيْ مِنْ أَهْلِ الذمَّةِ؛ فَقَالاَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَم، مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ، فَقِيلَ لَهُ إِنَّهَا جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ، فَقَالَ: أَلَيْسَتْ نَفْسًا} أخرجه مسلم: ٢٢٦٩.

بڕگەی چوارەم:

کە وشەی (كَثِيرٍ) لێرەدا هاتوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴾، زانایان مشت و مڕێکیان لەو بارەوە بووە:

١- هەندێکیان گوتوویانە: (كَثِيرٍ) واتە: (كُلّ)، (يعني: فَضَّلْنَاهُم عَلَى كُلٍّ مِمَّنْ خَلَقْنَاهُ تَفْضِلاً) بەسەر هەموو ئەوانەدا، کە دروستمان کردوون، هەڵمانبژاردوون.

دەڵێم: ئەو مانایە ڕێك دەرناچێ، چونکە خوا (مِن)ی، هەندێك (تبعيض)ی، خستۆتە سەر، دەفەرموێ: ﴿ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا ﴾، بەسەر زۆرێك لەوانی دیکەدا کە دروستمان کردوون، هەڵمانبژاردوون، پەسندمان کردوون، بە چاکترمان داناون.

٢ - دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ، کە مرۆڤ لە خۆی وریا بێ، لە خۆی بایی نەبێ، خوای کارزان دەیەوێ فێرمان بکات: بوغرا نەبین و لافی ئەوە لێنەدەین کە باشترین دروستکراوی خواین!

٣ - دەگونجێ خوا دروستکراوانێکی دیکەی هەبن، لە مرۆڤ چاکتر بن، یان بەڕەهایی و لە هەموو ڕوویێکەوە، یان بە هەندێك ئیعتیبار و، لە هەندێك ڕووە وە، بۆ وێنە: فریشتەکان لەو ڕووەوە کە بێ فەرمانیی خوا ناکەن، لە مرۆڤ چاکترن، بە دڵنیایی بەڕەهایی لە بێبڕواو خراپەکارەکان هەر چاکترن، چونکە: خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ...﴿٥٥﴾ ﴾ الأنفال، واتە: بە دڵنیایی خراپترین پێڕۆ، خراپترین ژیاندار لە لای خوا، ئەوانەن کە بێبڕوان.

کەواتە: مرۆڤی بێبڕواو خراپەکار، لە ئاژەڵ و لە دڕندەو زیندەوەر و تێکڕای دروستکراوەکانی دیکەی خوا، خراپترە.

بڕگەی پێنجەم:

کە دەفەرموێ: ﴿ تَفْضِيلًا ﴾، کە دیارە بە نەناسراو (نَكرة) هاتوە، دەڵێ: (التَنْكِيرُ فِي «تَفضيلاً» وَهُوَ مَفعولٌ مُطْلَقٌ أي: تَفْضِيلاً كَبِيْرًا)، واتە: بە هەڵبژاردنێکی گەورە مرۆڤەکانمان بەسەر زۆرێك لە دروستکراوەکانماندا کە دروستمان کردوون، هەڵبژاردوون.

بڕگەی شەشەم:

بەرزیی و نزمیی لە نێوان جۆری مرۆڤ و، جۆرەکانی دیکە لە دروستکراوەکان دا، بۆ ئێمە پەنهانە، بۆ وێنە: فریشتە، جینن، یاخود دروستکراوەکانی دیکە، ئەوە تەنیا بە

بەڵگەی تەوقیفیی دەزانرێ، واتە: بەڵگەیەك، دەق بێ لە شەریعەتەوە هاتبێ و نوختەی خستبێتە سەر پیت، لەوەوە بۆمان دەزانرێ، ئەگەرنا لە خۆمانەوە بۆمان نیە بڵێین: مرۆڤ لە فلان دروستکراوەی دیکەی خوا باشترە، بەڕەهایی، بەڵام دەگونجێ بڵێین: لەو ڕووەوەو، بەو ئیعتیبارە کە خوا مرۆڤی کردوە بە جێنشینی خۆی لەسەر زەوی، لە مرۆڤ دروستکراوەکانی سەرزەوی، لە هەموویان لەلای خوا بەڕێزترە بەڕەهایی و خوا هەڵیبژاردوە بەسەر دروستکراوەکاندا، چونکە هەموویان لە ژێر تەصەڕووفی مرۆڤدان: بەڕووەکەوە، بە ماددەی بێ ژیانەوە، بە ژیاندارانەوە، بە هەواو ئاو و وشکانییەوە، هەموویان لە خزمەتی مرۆڤدان، بەڵام بۆ ئەوە: کە ئایا مرۆڤ لە فریشتان گەورەتر و چاکترن، یان مرۆڤ بە گشتی لە جند چاکتر و گەورەترن؟ پێویستیی بە بەڵگەی تەوقیفیی دەکات، هەڵبەتە بە نسبەت جینەوە، لەبەر ئەوەی پێغەمبەران تەنیا لە مرۆڤان بوون، دەتوانین بڵێین: ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە مرۆڤ لە جینن گەورەتر و چاکترن، بەڵام بە گشتی، ئەگەرنا بێگومان جندیکی مسوڵمان لە مرۆڤێکی کافر چاکتر و گەورەترە، ئەوە هیچ گومانێك لەوەدا نیە، بەڵکو دار و بەرد و ماددەی بێ ژیان و ڕووەك و ئاژەڵ و دڕندەکانیش، لە مرۆڤی کافر چاکترن، بە دەقی ئایەت، بەڵام بە نسبەت مرۆڤە بڕوادارەکان و فریشتانەوە، کە زۆرێك لە زانایان لەو بارەوە قسەیان کردوە، پێم وایە باشتر وایە نەچینە نێو ئەو وردەکارییانەوە، مەگەر بگوترێ: بەو ئیعتیبارانە و لەو ڕووانەوە: فلان دروستکراو لە فلان باشترە، منیش لەو کتێبەدا کە لە سجنی ئەمریکاییەکاندا نووسیومە، لە باسی: ئیمان بە فریشتەدا، تۆزێك باسی ئەو بابەتەم کردوە[١].

بڕگەی حەوتەم و کۆتایی:

ئایا لە نێوان ئەم ئایەتەدا کە دەفەرموێ: مرۆڤمان هەڵبژاردوون بەسەر زۆرێك لە دروستکراوانماندا و، ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدۡنَٰهُ أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ ﴿٥﴾﴾ التين، ناکۆکیی نیە؟!

دەڵێین: نەخێر هیچ جۆرە ناکۆکییەك نیە، چونکە ئەوەی دوو ئایەتەکەی سووڕەتی (**التين**) دەیفەرموون: بە دڵنیایی مرۆڤمان لە باشترین پێکهاتەدا دروستکردوە، دوایی گێڕاومانەتەوە بۆ ژێری هەرە ژێرەوە (نزمترین پلە)، مەبەست پێی ئەوەیە کە: مرۆڤ لە

---

(١) موسوعة: الإسلام كما يتجلى في كتاب اللّه تعالى، الكتاب الرابع: الإيمان بملائكة اللّه وبالجنّ، الطبعة الثانية/٢٠١٧م.

ئەصڵدا لە باشترین پێکهاتەدا دروست بووە، بەڵام دوایی بە هۆی بێبڕوایی و لادانیەوە گێڕراوەتەوە بۆ پلەی هەرە خوارێ، بەڵام لە ئایەتی ژمارە (٧٠)ی (**الإسراء**)دا تەنیا باسی حاڵەتی یەکەم دەکات، کە بریتیە لەوەی مرۆڤ لە ئەصڵدا ڕێز لێگیراوە و بەسەر زۆر لە دروستکراوەکاندا پەسند کراوەو بەرز کراوەتەوە.

بەڵام باسی ئەوەی نەکردوە: کاتێك کە بێبڕوا دەبێ و، لە ڕاستە شەقامی خوا لا دەدا، چی بەسەر دێ؟! وەك لە سووڕەتی (**التين**)دا باسکراوە و لە سووڕەتەکانی دیکەش دا، باسکراوە، وەك سووڕەتی (**الأنفال**) کە خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾﴾، واتە: بێگومان خراپترین ژیاندار لە لای خوا ئەوانەن کە بێبڕوان، لەبەر ئەوەی بڕوا ناهێنن.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

یاد بکەنەوە! ڕۆژێك کە هەر کۆمەڵە خەڵکە بە پێشەوایەکەیان بانگ دەکەین، ئنجا هەر کەس نووسراوەکەی بە دەستی ڕاستی بدرێتەوە، ئەوە نامەکەیان خۆشحاڵانە دەخوێننەوەو، هیچ ستەمیان لێ ناکرێ و، هەرکەسێکیش لەم ژیانەدا کوێردڵ بووبێ، لە ڕۆژی دواییدا کوێرتر دەبێ و، گومڕاتر دەبێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَدْعُوا۟ كُلَّ أُنَاسٍۭ بِإِمَـٰمِهِمْ ۖ فَمَنْ أُوتِىَ كِتَـٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَـٰبَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَن كَانَ فِى هَـٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ يَوْمَ نَدْعُوا۟ كُلَّ أُنَاسٍۭ بِإِمَـٰمِهِمْ ﴾، ئەو ڕۆژە کە هەر کۆمەڵە خەڵکە، بە پێشەوایەکەیان بانگ دەکەین.

وشەی (يَوْمَ) کە (**مَنصوب**)ە، وەك زانایان و شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: (**فعل**) ێك لە پێشیەوە هەیە، کە بە سەلیقە دەزانرێ، وەك (**أُذْكُر**) یاد بکەوە! کەواتە: (**یومَ**) دەبێتە (**مَفْعُول بِهِ**) ئەو (**فعل**) و (**فاعل**)ە تەقدیر کراوە، کە (**أذكر**)ە.

دەشگونجێ (يَوْمَ) بە وانەی پێش خۆی (**مَنصوب**) بووبێ، واتە: ئەو ئایەتانەی لە پێشیدا هاتوون، بەڵام ئەوەی یەکەمیان زیاتر پێدەچێ.

هەڵبەتە لێرەدا خوا ﷻ دەیەوێ لێمان حاڵی بکات: کە مرۆڤ لە دنیادا، بە دوای چی بکەوێ و، چ ڕێبازێك بگرێ و، ڕیشی خۆی لە مست کێ بنێ و شوێنی بکەوێ، لە ڕۆژی دواییشدا بە ناوی ئەوەوە بانگ دەکرێ.

٢)- ﴿ فَمَنْ أُوتِىَ كِتَـٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، ئنجا هەر کەسێك نووسراوەکەی خۆی بە دەستی ڕاستی وێ بدرێتەوە.

(**ف**) کە چۆتە سەر (فَمَنْ)، شارەزایانی زمانی عەرەبی، پێی دەڵێن: (**فَاءُ التفْرِيع**) یان (**فاء التوضيح**)، واتە: ئەوەی پێشێ کە گوتراوە، پێویستیی بە ڕوونکردنەوە دەکات، چونکە:

﴿ يَوۡمَ نَدۡعُواْ كُلَّ أُنَاسِۭ بِإِمَٰمِهِمۡۖ ﴾)، ئەمە شتێكی كورتە و بە كورتیی هاتووە و پێویستیی بە درێژە پێدان و ڕوونكردنەوە دەكات، ڕوونكردنەوەكەش ئەوەیە كە: هەر كەسێك بە دەستی ڕاستی نووسراوەكەی بدرێتەوە، لیستی كردەوەكانی بدرێتەوە، بڕوانامەكەی بدرێتەوە:

٣)- ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَقۡرَءُونَ كِتَٰبَهُمۡ ﴾، ئا ئەوانە نووسراوەكەی خۆیان دەخوێننەوە، واتە: بە خۆشحاڵیی و شادمانییەوە، دەیخوێننەوە، بە پێچەوانەی كەسێكەوە كە لە پشتەوە ڕا، یاخود بە لای چەپیدا، نامەی كردەوەكانی بدرێتەوە، كە خۆزگە دەخوازێ، ئەو نامەیەی هەر نەبینیبایە و، ئەو نامەیەی هەر وێ نەدرابایەوە، وەك خوا لە سوورەتی (**الحاقة**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَأَمَّا مَنۡ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِشِمَالِهِۦ فَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُوتَ كِتَٰبِيَهۡ ﴿٢٥﴾ وَلَمۡ أَدۡرِ مَا حِسَابِيَهۡ ﴿٢٦﴾ يَٰلَيۡتَهَا كَانَتِ ٱلۡقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: ئەوەی كە بە دەستی چەپی نامەی كردەوەكانی بدرێتەوە، دەڵێ: خۆزگە ئەو نووسراوەم هەر وێ نەدرابایەوە، خۆزگە هەر نەمزانیبایە لێپرسینەوەم چۆنە! خۆزگە ئەو مردنەی كە دەمردم، یەكجاریی بووایە (و، زیندوو نەكرابامەوە). كە بێگومان ئەو خۆزگانە هیچیان بەر ناگرن، وەك گوتراوە: (داری خۆزگە بەر ناگرێ).

٤)- ﴿ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا ﴾، ئەوانەی كە بە دەستی ڕاستیان، نامەی كردەوەكانیان دەدرێتەوە و خۆشحاڵانە نامەی كردەوەكانیان و، بڕوانامەكانیان دەخوێننەوە و، پێی سەر بەرزن: هیچ ستەمیان لێ ناكرێ، (**فَتيل: شِبْهُ الخَيْطِ فِي شَقِّ النَّوَاةِ**)، (**فَتِيل**) وەك دەزوویێك وایە، كە لە نێو كەلێنی نێوكە خورما دایە، نێوكە خورما كە شتێكی ڕەقە، درزێكی تێدایە، ئنجا لە نێو ئەو درزەدا، شتێكی وەك دەزوو هەیە، ئەوە پێی دەگوترێ: (**فَتيل**) كە وێنەی پێ دەهێنرێتەوە بە شتی بچووك و كەم بایەخ و بێ ئەمیەت.

كەواتە: ﴿ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا ﴾، لێرەدا (**ظُلْم**) بە مانای (**نَقْص**) دێ، واتە: بە ئەندازەی دەزووی سەر نێوكە خورماش، لە پاداشتی كردەوەكانیان، كەم ناكرێتەوە.

٥)- ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ ﴾، بەڵام هەر كەسێكت لەمەدا {لەم ژیانە دنیاییەدا} كوێر بووبێ، كاتی خۆی كوێر بووبێ، كە بە تەئكید مەبەست پێی كوێریی دڵە، وەك لە سوورەتی (**الحج**)دا دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّهَا لَا تَعۡمَى ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ ﴾.

واتە: ئەوان چاوەكان (ی سەر)یان كوێر نین، بەڵكو ئەو چاوانەیان كوێرن كە لە سینەیاندان، واتە: چاوی دڵیان كوێرە، چاوی عەقڵیان كوێرە، كوێر دڵن.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ ﴾، هـەر دیـارە: (فِي هَـٰذِهِ) یـانی: (فِي هَـٰذِهِ الحَيَـاةِ الدُّنيَـا)، بـەڵام خـوا (الحَيَـاة الدُّنيَـا)ی (حَـذف) کـردوە، چونکـە بـە سـەلیقە دەزانـرێ و، وەك چەنـدان جـار گوتوومانـە: خـوا ﷻ هـەر وشـەیەك کـە عەقـڵ بـە ئاسـانیی دەرکی پـێ بـکات، لـە فەرمایشـتی خۆیـدا، نایهێنـێ، بـۆ ئـەوەی هەرچـی زیاتـر، ئـەو فەرمایشـتە کـورت و پوخـت بێتـەوە.

لێـرە خـوا ﷻ بـۆ ئەوانـەی کـە چاکـەکارن و ئیمانـدارن، دەفەرمـوێ: ﴿ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَـٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، بـەڵام بـۆ ئەوانـەی دوایـی، بـۆ بێبڕوایـانی خراپـەکار، دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ ﴾، هـەر کەسـێك لـەم ژیـانی دنیایـەدا کوێـر بووبـێ، ئایـا بۆچـی: وەك لـە شـوێنەکانی دیکـە بـەراوردی پێکـردوون: ﴿ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَـٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، ﴿ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَـٰبَهُۥ بِشِمَالِهِۦ ﴾؟!

وەڵامەکـەی ئەوەیـە کـە: لەبەرئـەوەی وێدرانـەوەی نـووسراو بـە دەسـتە چـەپ، لـە ئایەتـەکانی دیکـەدا، باسـکراوە، بـەڵام لێـرەدا خوا ﷻ بە سیفەتێکی دیکـەش ئەوانە دەناسـێنێ، تاکـو حاڵێـکی دیکەشـیان بزانـرێ، وێـڕای ئـەوەی بـە دەسـتی چەپیـان، یـان لـە پشـتەوە ڕا، ﴿ وَرَآءَ ظَهْرِهِۦ ﴿١٠﴾ ﴾ الإنشـقاق، نامـەی کردەوەکانیـان دەدرێتـەوە، ئـەوەش بزانـرێ کـە هـەر کەسـێك لـەم ژیانـە دنیاییـەدا کوێـردڵ بووبـێ، لـە ڕۆژی دواییـش دا هـەر کوێـر دەبـێ، بگـرە کوێرتریـش دەبێ.

٦)- ﴿ فَهُوَ فِي ٱلْأَخِرَةِ أَعْمَىٰ ﴾، ئەو کەسە لە دوا ڕۆژدا هەر کوێرە، بەڵام لەوێ دەبێتە کوێری ڕواڵەتیی واتە: چاویان کوێر دەبێ، دیارە لە دنیادا: عەقڵ و دڵیان کوێر بووە، بەڵام لە دواڕۆژدا، چاوی سەریشیان کوێر دەبێ، وەك لە سووڕەتی (طه)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَـٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ ٱلْيَوْمَ تُنسَىٰ ﴿١٢٦﴾ ﴾.

واتـە: هـەر کەسـێك پشـت لـە بەرنامـە و لـە یادی مـن بکات، (پشـت لـە کتێبێك بـکات کە منـی دەخاتـەوە یـاد، یـان دیـداری مـن و دوا ڕۆژی دەخاتـەوە یـاد)، ئـەوە لـە دنیـادا ژیانێـکی تەنـگ و تـاڵ و بێزارکـەری دەبـێ و لـە ڕۆژی دواییشـدا بـە کوێریـی کـۆی دەکەینـەوە. گـوتی: پـەروەردگارم! بۆچـی بـە کوێریـی کـۆت کردمـەوە {هێناتـم بـۆ گۆڕەپـانی سـزا و پاداشـت} لـە حاڵێـك دا مـن لـە دنیـادا بینـەر بـووم، چـاو سـاغ بـووم؟! (خـوا) فەرمـووی: هـەر بـەو شـێوەیە سـزات دەدەیـن کـە بـووی، کاتی خـۆی ئایەتـەکانی ئێمـەت بـۆ هاتـن، تـۆ پشـت گوێـت خسـتن و لە

بیرت کردن، {ئنجا بەو شێوەیە کە تۆ ئایەتەکانمانت پشت گوێ خستن} ئەمڕۆش ئێمە تۆ پشتگوێ دەخەین { و نیعمەتی بینین و چاوەکانت لێ وەردەگرینەوە}.

چونکە (**الجَزَاءُ مِنْ جِنْسِ العَمَل**) سزاو پاداشت بە پێی جۆری کردەوەیە، کەسێك لە دنیادا چاو و عەقڵ و دڵی، بەرانبەر بە ئایەتەکانی خوا کوێربن، کوێردڵ بێ و ئایەتەکان نەبینێ، لە دوارۆژیشدا خوای دادگەر چاوی ڕواڵەتیی لێ دەستێنێتەوە.

لێرەدا وشەی: ﴿ أَعۡمَىٰ ﴾ مەبەست پێی: زێدە کردن (**تفضیل**) نیە، بەو واتایە کە بگوترێ: کوێرترە، بەڵکو: ﴿ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ أَعۡمَىٰ ﴾، یانی: لە دوارۆژیشدا کوێرە، کوێری ڕواڵەتییە، ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾، گومڕاتریشە لە ڕاستە ڕێ.

لێرەدا خوا نەیفەرمووە: (**أَشَدُّ ضَلاَلاً**) یاخود وێنەی ئەوە، بۆچی؟! بۆ ئەوەی: وشەی (**سَبیل**) بگونجێ لەگەڵیدا باسبکرێ، ئەگەرنا ئەگەر فەرمووبای: (**فَهُوَ فِي الآخِرَةِ أَعْمَى وَأَشَدُّ ضَلاَلاً**) لە دوارۆژدا کوێرە و گومڕاییەکەی سەختترو خەستتریشە، ئەگەر وای فەرمووبا، ئەو کاتە نەدەگونجا وشەی (**سبیل**)ی لەگەڵ بێ، بۆیە خوا لێرەدا ﷻ ئەو وشە کورتەی بەکارنەهێناوە، بەڵکو گواستوویەتەوە بۆ تەعبیرێك کە لە زمانی عەرەبییدا پێی دەگوترێ: (**إِطْنَاب**) یاخود (**التَّرْکِیبُ المُطْنِب**) واتە: درێژ کردنەوەی قسە و زیادە لەسەر ڕۆیشتنی، چونکە لێرەدا کە خوای کاربەجێ ئاوا درێژەی داوەتێ، چەند مانایەکی زیادە دەگەیەنێ:

یەك: حاڵەکەیانی وێنا کردوە: ﴿ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ أَعۡمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾.

دوو: زیاتر ڕوونی کردۆتەوە.

سێ: زیاتر خراپیی حاڵەکەیانی پێشان داوە.

چوار: هەروەها ڕوونیکردۆتەوە: کە کوێرییان لە دنیا و لە دوارۆژدا، هۆکارەکەی بریتیە لە گومڕاییان لە ڕاستەڕێی خوا ﷻ.

ئەم: ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾ە، هەموو ئەو واتایانە دەگرێتە خۆی، بۆیە خوا ﷻ بە پێچەوانەی عادەتی قورئانەوە، لە شێوازی کورتەوە، گواستوویەتەوە بۆ شێوازی درێژ، کە لە زمانی عەرەبیدا پێی دەگوترێ: (**إطناب**)، کە (**إیجاز**) بەرانبەرەکەیەتی.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، ئەمە بە مانای: زێدەیی (**مُفَاضَلَة**)یە، بەڵام (**مُفاضلَة**) کە، دەگەڕێتەوە بۆ زێدەیی یەکێك لە حاڵەتەکانی، کە حاڵەتی ڕۆژی دواییەتی، لە گومڕاییدا، بەسەر حاڵەتی دنیای دا، نەك بەراوردی پێ کرابێ لەگەڵ غەیری خۆی دا، واتە: لە غەیری خۆی گومڕاترە، بەڵکو یانی: گومڕابوونی دوا ڕۆژی زیاترە، لە گومڕا بوونی دنیای، چونکە گومڕا بوونی دنیای، دیارە لە ڕاستە شەقامی خوا گومڕا بووە، بەڵام لە ڕۆژی دوایی دا، گومڕا دەبێ و، بە ڕێ نازانێ: چۆن بچێ بۆ جێگا و ڕێگای خۆی، کە دیارە ڕۆژی دوایی عالەمێکی زۆر فراوانترە، ئنجا ئەو کەسەی لە دنیادا گومڕا بووە، لە ڕۆژی دوایی دا گومڕاتریشە.

کە دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسِۭ بِإِمَٰمِهِمْۖ ﴾، ئەو ڕۆژە یاد بکەوە! هەر کۆمەڵە خەڵکە بانگدەکەین، بە پێشەوایەکەیان، بۆ وێنە دەگوترێ: ئەی ئۆممەتی موحەممەد! ﷺ، کە پێشەوای ئەو ئۆممەتە، موحەممەدە، پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، هەروەها ئەوانەی کە شوێن (**بوودا**) کەوتوون دەگوترێ: ئەی کۆمەڵی **بوودا**! یان ئەوانەی شوێن زەڕادەشت کەوتوون: ئەی کۆمەڵی (**زەڕادەشت**)! هەروەها ئەوانەی کە شوێن بت و، صەنەمەکان کەوتوون، یان ئەوەی شوێن هەر **طاغووت** و دیکتاتۆرێك کەوتبێ، هەرکەسە بە دوای کێ و بە دوای چی کەوتبێ، بە ناوی ئەو ڕێبازەوە و بە ناوی ئەو پێشەوایەوە، بانگی دەکرێ.

چونکە وشەی (**إِمَام**) یانی: (**كُلُّ مَا يُؤْتَمُّ بِهِ**) هەرکەسێك کە بکرێتە سەر مەشق و پەیڕەویی لێ بکرێ، جا چ بەرنامە و ڕێبازێك بێ، چ کەسێك بێ، چ حیزبێك بێ، چ ڕژێمێك بێ، گرنگ ئەوەیە هەرکەسە بە دوای چی کەوتبێ، بە ناوی ئەوەوە بانگ دەکرێ.

لە کۆتایی ئەم دەرسەدا، دەمەوێ ئاماژە بەوە بکەم: خوای پەروەردگار سێ وشەی لە قورئاندا بەکارهێناون، بۆ وێنە هێنانەوە بۆ شتی بچووك و کەم: (**الفَتيل، القِطمير، النَّقير**) کە هەرسێکیان پەیوەندییان بە خورماوە هەیە:

یەك: (**الفَتيلُ: غِلاَلَةٌ رَقِيْقَةٌ تُشبِهُ الخَيْطَ فِي بَطْنِ النَّوَاة**)، (**فتيل**) بریتیە لە دەزوویێکی باریك، کە وەك دەزوو دەچێ، لە نێو نێوکە خورمادایە.

دوو: (**القِطْمِير: اللَّفَافَةُ الرَّقِيْقَةُ الشَّفَّافَةُ بَيْنَ الثَّمَرَةِ وَالنَّوَاةِ**)، (**قطمير**) پەردەیەکی تەنکی ڕوونە، لە نێوان نێوکە خورماو، گۆشتەکەیدا کە دەخورێ، واتە: ئەو مادده شیرینییەی کە دەخورێ.

سێ: (النَّقِير: تَجْوِيفٌ صَغِيرٌ فِي ظَهْرِ النَّوَاةِ، مِثْلُ النُقْطَةَ)، (نَقير) بریتیه له درزێکی بچووك له پشتی نێوکه خورما، که وەك خاڵێك وایه، واته: ئەو کەلێن و درزەی که له پشتی نێوکه خورمایه.

خـوا ﷻ ئەوشـتانەی خورمـای بـه نموونـەی شـتی کـەم و بچـووك هێناونـەوە، چونکـە: خورمـا، وەك میوەیـەکی جیهانیـی، لـە هەمـوو شـوێنان چنـگ دەکـەوێ و، ئـەو شـوێنەی کـە دار خورمـاشی لـێ نەبـێ، خورمـای بـۆ دەچـێ، ئێسـتاش و ئـەو کاتیـش کـە قورئـان هاتۆتـە خـوارێ، ئیـدی هەمـوو کـەس زانیویـەتی کـە ئـەو شـتانەی خـوای پـەروەردگار وێنەیـان بـێ دەهێنێتـەوە بـۆ بچووکیـی: (**فَتيـل و قِطمـیر و نَقـیر**)، چیـن و چۆنـن؟!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

Stay in touch on social media

نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/علي باپير

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/علي باپير

AliBapir

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net

English - عربي - کوردی

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net

دەرسی هەشتەم

AliBapir/عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net

www.alibapir.net

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان هەشـت (٨) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٧٣ - ٨١) و، لـە چـوار تـەوەری سـەرەکیی دا:

تـەوەری یەکـەم: هەواڵـدانی خـوای پەنهانـزان، بـە تێکۆشـانی کافـرەکان و هەوڵدانیـان، بـۆ لادانی پێغەمبـەری خـوا موحەممـەد ﷺ لـە پەیامـی خـوا و، لـە ڕێبـازی خـوا و، چەسـپاندن و دامەزرانـدنی خـوا بـۆی و، ترسـاندنی خـوا بـۆ پێغەمبـەر ﷺ کـە ئەگـەر لابـدات، سـزای دووقـاتی دەدات، لـە کاتی ژیـان و مردنـدا.

تـەوەری دووەم: هەواڵـدانی خـوا ﷻ بـە هەوڵـی کافـرەکان، بـۆ وەدەرنـانی پێغەمبـەر ﷺ لە وڵات، (کـە مەبەسـت پێـی شـاری مەککەیـە)، کـە ئەگـەر وایـان کردبایـە، لـە بەیـن دەبـران و ماوەیـەکی کـەم نەبـێ، لـە دوای پێغەمبـەر ﷺ نەدەمـان، ئـەوەش بـە پێـی یاسـای خـوا، کـە بـە ڕای ژمارەیـەك لـە زانایـان ئـەوەش هـەر هاتـە دی، کـە سـەرانی کافـرانی قوڕەیـش لـە جەنگـی بـەدردا، کـوژران، چونکـە ئـەوە: دوو سـاڵی پێچـوون دوای ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ ناچـار کـرا شـاری مەککـە بەجـێ بهێڵـێ.

تـەوەری سـێیەم: ئامۆژگاریـی و ڕێنمایـی خـوا بـۆ پێغەمبەرەکـەی ﷺ، کـە پێنـج نوێـژە فـەڕزەکان ئەنجـام بـدات، بەرپـا بـکات و، شـەو نوێژیـش بـکات، وەك خـوا پەرسـتییەکی زیـادە بـۆ وی، بەڵکـو بەهـۆی ئـەوەوە شایسـتەی پێگـەی ستایشـکراو (**المقـامُ المحمـود**) بـێ.

تـەوەری چـوارەم: ڕێنمایـی کـردنی خـوا ﷻ بـۆ پێغەمبـەر ﷺ: لـە خـوا بپاڕێتـەوە، کـە چوونـە ژوور و هاتنـە دەری، پـڕ خێـر بـێ، هەردووکیـانی پـڕ خێـر و بەرەکـەت بـن و، خـوا یارمەتیـی بـۆ بڕەخسـێنێ و ڕایبگەیەنـێ: کـە هـەق هـات و ناهـەق پووچـەڵ بـووەوە، چونکـە ناهـەق (**باطـل**) پـووچ و قرپۆکـە.

﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ
خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَـٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَـٰكَ

ضِعۡفَ ٱلۡحَيَوٰةِ وَضِعۡفَ ٱلۡمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيۡنَا نَصِيرٗا ﴿٧٥﴾ وَإِن كَادُواْ لَيَسۡتَفِزُّونَكَ
مِنَ ٱلۡأَرۡضِ لِيُخۡرِجُوكَ مِنۡهَاۖ وَإِذٗا لَّا يَلۡبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَن قَدۡ أَرۡسَلۡنَا
قَبۡلَكَ مِن رُّسُلِنَاۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحۡوِيلًا ﴿٧٧﴾ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ
وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن
يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴿٧٩﴾ وَقُل رَّبِّ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ وَٱجۡعَل
لِّي مِن لَّدُنكَ سُلۡطَٰنٗا نَّصِيرٗا ﴿٨٠﴾ وَقُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَزَهَقَ ٱلۡبَٰطِلُۚ إِنَّ ٱلۡبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقٗا ﴿٨١﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

((هەروەها نیزیك بوو ئەو (بێبڕوایـ)انە، لەوەی بۆمان سروش کردووی، سەرت لێ بشێوێنن و لات بدەن، تاکو جگە لەوە بە ناوی ئێمە هەڵبەستی و بڵێی، ئنجا ئەگەر واتکردبایە، بە دۆستیان دەگرتی ﴿٧٣﴾ ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبووایە کە چەسپاندمانی و، دامەزراومان کردی، نیزیك بوو شتێکی کەم بە لایاندا بچی ﴿٧٤﴾ ئەو کاتەش سزای دوو قاتی ژیان و، سزای دووقاتی مردنمان پێ دەچێژتی، ئنجا هیچ پشتیوانیشت لە دژی ئێمە چنگ نەدەکەوتن ﴿٧٥﴾ هەروەها نیزیك بوو لەسەر زەمین (ی مەککە) بێزار و سەغڵەتت بکەن، تاکو وەدەرت بنێن لێی، ئەو کاتەش کەمێك نەبێ، لە دوای تۆ نەدەمانەوە (ولە نێومان دەبردن) ﴿٧٦﴾ (ئەوەش) یاسای خوایە لە ژیانی ئەو (پێغەمبەر)انەدا کە پێش تۆ ناردوومانن و، هەرگیز لادانیش بۆ یاسای ئێمە نابینی ﴿٧٧﴾ لە کاتی لادانی خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمانەوە، تاکو تاریکایی شەو، نوێژ بەرپا بکە و، قورئان خوێندنی (نوێژی) بەیانیش [گرنگیی پێ بدە]، بە دڵنیایی قورئان خوێندنی بەیانی بینراوو لەلا ئامادە بووە (فریشتەکان ئامادەی دەبن) ﴿٧٨﴾ لە شەوگاریشدا شەونوێژی پێ بکە (بە قورئان) (ئەوەش خوا پەرستییەکی) زیادەیە بۆ تۆ، نیزیکە پەروەردگارت دوای زیندوو کردنەوەت، پێگەی ستایشکراوت پێ بدات ﴿٧٩﴾ هەروەها بڵێ: پەروەردگارم! بە چوونە نێوێکی باش، بمخە نێو (هەر کار و چالاکییەکەوە)و، بە هاتنە دەرەوەیەکی باشیش، بمهێنە دەرێ و، لەلایەن خۆتەوە دەستەڵاتێکی وەسەرخەرم بۆ بڕەخسێنە ﴿٨٠﴾ بڵێ: هەق هات و بەتاڵ فەوتا، بێگومان ناهەق پووچەڵ و فەوتاوە ﴿٨١﴾)).

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەكان

(لَيَفۡتِنُونَكَ): واتە: بۆ ئەوەی لاتبدەن، (فَتَنَ المَالُ النَّاسَ: إِسْتَمَالَهُم، الفَاتِنُ: المُضِّلُ عَنِ الحَقِّ، لِيَفتِنُوكَ: لِيَصرِفُوكَ)، دەگوترێ: (فَتَنَ المَالُ النَّاسَ) واتە: ماڵ و سامان خەڵكی لادا، (الفَاتِنُ: المُضِّلُ عَنِ الحَقِّ) (فاتِن) واتە: گومڕاكەر، لادەر لە هەق، كەواتە: (لِيَفتِنُوكَ: لِيَصرِفُوكَ) بۆ ئەوەی لات بدەن، بەڵام بۆچی خوا نەیفەرمووە: (لِيَصرِفُوكَ) فەرموویەتی: (لِيَفتِنُوكَ)؟ تاكو ئەوە بگەیەنێ: وەك حاڵەتێكی تاقیكردنەوە، كە خوا بۆتی دەڕەخسێنێ، ئەوانە كاردەكەن بە هەوڵ و كۆششی خۆیان لات بدەن، وشەی (فَتَنَ) وێڕای ئەوە كە مانای تاقیكردنەوە دەگەیەنێ، مانای سزاش دەگەیەنێ، واتە: كە سەرەنجامیش تووشی سزا ببی، واتە: (ليفتنوك) ئەو مانایەی: (لِيَصرِفُوكَ) دەیگەیەنێ، واتە: لات بدەن، دەیگەنێ و وێڕای لادان، ئەو مانایانەی دیكەش دەگەیەنێ.

(وَإِذٗا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلٗا): ئەو كاتەش تۆیان بە دۆست دەگرت، (الخَلِيْلُ: الصَّدِيقُ، وَالجَمْعُ أَخِلاَّء)، وشەی: (خَليل) واتە: برادەر، هاوەڵ و كۆیەكەی بریتیە لە (أَخِلاَّء) واتە: هاوەڵەكان، وشەی (خَلَّة)ش (الخَلَّةُ: الفَقْرُ وَالحَاجَّةُ) واتە: هەژاریی و ئاتاجیی، هەروەها (الخَلَّةُ: الخَصْلَةُ) بە مانای خەصڵەت و سیفەتیش دێ.

(كِدتَّ): واتە: نیزیك بوو، دەگوترێ: (كِدْتُ أَفْعَلُ كَذَا: قَارَبْتُ الفِعْلَ، وَلَمْ أَفْعَلهُ) ئەگەر بڵێی: (كِدْتُ أَفْعَلُ كَذَا) واتە: نیزیك بوو ئەو كارە بكەم، بەڵام نەمكرد، بەڵام ئەگەر بگوترێ: (مَا كِدْتُ أَفْعَلُ، أَي: فَعَلْتُ بَعْدَ إِبْطَاءٍ) كارەكەم كرد، بەڵام دوایی سستیی نواندنێك، دوای ئەوە كە پێی چوو، كەواتە: وشەی (كَادَ) یانی: (قَارَبَ) نیزیك بوو.

(تَرۡكَنُ): واتە: بە لایاندا بچی، پشتیان پێ ببەستی، ڕوویان تێبكەی، (رَكَنْتُ إِلى كَذَا: إِعْتَمَدْتُ إِلَيْهِ) پشتم پێ بەست، (تركن)ش لە (رُكْن)ەوە هاتوە، لەبەرئەوەی ئینسان ئەگەر مەترسییەكی بۆ بێ، خۆی دەپەستێتە گۆشەیەكەوە، چونكە هەم پشتی دیوارە، هەم ئەملا ولای دیوارە، تەنیا ئەو لایەی كە ڕووبەڕوویەتی دەمێنێتەوە، تاكو بەرگریی لە خۆی بكات، (رَكَنَ، يَرْكَنُ، وركِنَ يَركَنُ) هەردووكیان هاتوون، واتە: پشتی پێ بەست، یان بەلایدا چوو، خۆی خستە سەر، واتە: سەنگی خۆی خستە سەرێ، بۆ ئەوەی

بە هۆیەوە ڕابوەستێ، (رُكْنُ الشيءِ: جَانِبُهُ) واتە: لایەکەی، بەڵام لە ڕاستییدا (رُكْن) بە مانای گۆشە دێ، واتە: ئەو شوێنەی کە ئەملاولای گیراون و، پشتیشی گیراوە و تەنیا لای پێشەوەی بەتاڵە، چۆڵاییە.

(ضِعۡفَ): (ضِعْفَ: أَضْعَفتُ الشَّيءَ، وَضَعَّفْتُهُ، وَضَاعَفْتُهُ: ضَمَمْتُ إِلَيْهِ مثله فَصَاعِدًا)، ئەو سێ کردارە: (أَضْعَفْتُ الشَّيءَ، وَضَعَّفتُهُ وَضَاعَفْتُهُ) هەرسێکیان واتە: وێنەی ئەو شتەم خستە گەڵ ئەو شتە، یاخود: وێنەی خۆی و زیاتریش، کە لە کوردییدا دەڵێین: دوو قاتی کردەوە، دوو چەندان، یاخود دوو بەرانبەر، یان چەند بەرانبەر، چەند قات.

(لَيَسۡتَفِزُّونَكَ): (لَيَسْتَفِزُّوكَ: لِيَزْعِجُوكَ) تاکو بێزارت بکەن، سەغڵەتت بکەن، تەنگە تاوت بکەن، هەڵتپێچن، (الفَزُّ مِنَ الرِّجَالِ: الخَفِيْفُ) واتە: پیاوێك کە قالب سووك بێ، زوو بە دەستەوە بێ پێی دەگوترێ: (فَزّ)، (الفَزَّةُ: الوَثْبَةُ بالإِنْزِعَاجِ)، (فَزَّة) واتە: بازدانی ئینسان بە هۆی بێزارییەوە، کەسێك شتێك هەڵیپێچێ و سەغڵەتی بکات، لەوێ لا بچێ، یاخود ڕاپەرێ و دەرپەڕێ.

(لَّا يَلۡبَثُونَ): (لَبِثَ بالْمَكَانِ: مَكَثَ وَأَقَامَ، لَبِثَ يَلْبَثُ لَبْثَاً وَلُبْثَاً) (لَبِث بالْمَكانِ) مایەوەو تێیدا نیشتەجێ بوو، دەگوترێ: (لَبِثَ يَلبَثُ)، هەم (لَبْث) هەم (لُبْث) هەردووکیان چاوگن.

(خِلَٰفَكَ): (خَلْفَكَ) واتە: لە دوای تۆ، دەگوترێ: (جَاءَ خِلاَفَهُ، أَي: بَعْدَهُ) لە دوای وی هات.

(سُنَّةَ): (السَّنَنُ: الطَّرِيْقَةُ وَالمِثَالُ) واتە: ڕێبازو وێنە، (السُّنَّةُ: الطَّرِيْقَةُ والسِّيْرَةُ حَمِيْدَةً كَانَت، أَو ذَمِيْمَةً)، (سُنَّة) بە مانای ڕێباز دێ، ئنجا ستایشکراو بێ، یاخود زەمکراو، (سُنَّة) بە کوردیی دەبێتەوە یاسا، دەگوترێ: حاڵەتێکی بەردەوام (العَادَّة المُتَّبَعَة) نەریتێکی پەیڕەویی لێکراو، واتە: یاسای خوا.

(لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ): واتە: لە کاتی لادانی خۆرەوە، (دَلَكَتِ الشَّمْسُ: زَالَتْ عَنْ كَبِدِ السَّمَاءِ، فَهِي دَالِكٌ وَدَالِكَة)، خۆر ئەگەر لە نێوەڕاستی ئاسمان، لە نێو جەرگەی ئاسمان، لایدا بە لای ڕۆژئاوادا، پێی دەگوترێ: (دَالِكٌ وَدَالِكَة) و حاڵەتەکەش پێی دەگوترێ: (دلوك) واتە: لادان.

(إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ): واتە: هەتا تاریکایی شەو، دەگوترێ: (غَسَقَ اللَّيْلُ يَغْسِقُ غَسْقَاً، وَغُسُوقَاً وَغَسَقَانَاً، أَي: أَظْلَمَ، وَالغَاسِقُ اللَّيْلُ إِذَا غَابَ الشَّفَقُ وَاَشْتَدَّت ظُلْمَتُهُ)، (غَسَقَ اللَّيْلُ

يَغْسِقُ غَسْقاً، وَغُسُوقاً وَغَسَقَاناً) واتە: شەوەكە تاریك دادێ، بە تاریك داهاتن، (غَاسِقْ) بە شەو دەگوترێ، كاتێك كە سوورایی و تیشكی خۆر لە ئاسۆی ئاسمان نامێنێ و، تاریكاییەكەی خەست دەبێتەوە.

(ٱلْفَجْرِ): (الفَجْرُ: إنْكِشَافُ ظُلْمَةِ اللَّيْلِ عَنْ نُورِ الصَّبَاحِ) (فجر) بریتییە لە لێك جیابوونەوەی تاریكایی شەو لە ڕۆشنایی بەرە بەیان، هەروەها (فَجْرْ) بە مانای تەقینەوە و بە مانای لێك جیاكردنەوەش دێ.

(مَشْهُودًا): دەگوترێ: (شَهِدَ: أَي حَضَرَ، يَوْمٌ مَشْهُود: يَجتَمِعُ فيهِ النَّاسُ لأَمْرٍ ذِي شَأْنٍ)، (يومٌ مَشهود) واتە: ڕۆژێكی لەلا ئامادە بوو، كە خەڵك تێیدا كۆدەبنەوە بۆ كارێكی گرنگ.

كەواتە: ﴿إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾، واتە: بێگومان قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی، لەلا ئامادە بووە (فریشتەكان لەلای ئامادە دەبن).

(فَتَهَجَّدْ بِهِۦ): واتە: بە قورئان شەو نوێژ بكە، یانی: لە شەو نوێژدا بیخوێنە، (هَجَدَ يَهْجُدُ هُجُوداً: نَامَ، صَلَّى باللَّيْلِ، فَهُوَ هَاجِد)، شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: وشەی (هَجَدَ) لەو جۆرە كردارانەیە، كە دوو مانای پێچەوانەی یەكدی دەگەیەنن، وەك وشەی (عَسْعَسَ)، كە هەم بە مانای هات (أَقْبَلَ) دێ، هەم بە مانای ڕۆیی (أَدْبَرَ) دێ، كە خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ١٧﴾التكوير، واتە: شەوگار كە دێ، یان شەوگار كە دەڕوا.

لێرەش (هَجَدَ) هەم بە مانای نووست (نام) و، هەم بە مانای بێداربووە (إِسْتيْقَظَ) دێ، یان بە مانای: شەونوێژی كرد (صَلَّى باللَّيْل)دێ، وشەی (هَاجِد) واتە: شەونوێژكەر، كەسێكە كە شەو هەڵدەستێتەوە، هەروەها (هاجد) بە مانای خەوتوو (نائِم)یش دێ، كەسێك كە خەوتووە.

بەڵام بە پێی سیاقەكە دەزانرێ، كە ئایا لەو شوێنەدا: مەبەست لە (هجود)، شەونوێژ كردن و بێدارییە، یاخود خەوتنە؟!

ئنجا (تَهَجُّد) هەندێك لە شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: وەك (تَأَثُّم) وایە، (تَأَثَّمَ) یان (تَحَرَّجَ) واتە: (تَرَكَ الإِثْمَ) واتە: وازی لە گوناح هێنا، وازی لە (حَرَج) هێنا.

كەواتە: (تَهَجُّد)یش واتە: وازی لە خەوتن هێناوەو، بێدار بووە بۆ شەو نوێژكردن.

(نَافِلَةً): (النَّافِلَـةُ: مَـا زَادَ عَـنِ الحَـقِّ، أَو النَّصِيـبِ، أَو الفَـرْضِ) (نَافِلَـة) لـە: (نَفْـل)ە، یـانی: زیـادە، (نَافِلَةً) شـتێکە زیـاد بـێ لـە هـەق، یاخـود لـە پشـك و بـەش، یاخـود لـە فـەڕز.

(وَزَهَقَ): (زَهَقَ: أَي: هَلَكَ، مَاتَ، وَمَحَلَ) واتە: لەبەین چوو، مرد، پووکایەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خواری ئەو سێ ئایەتە موبارەکەی، ئەمە دەقەکەیانە: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ ﴾:

لەبـارەی هـۆی هاتنـە خـواری ئـەم ئایەتانـەوە، چەنـد بەسـەرهاتێك باسـکراون، ئـەو بەسـەرهاتانە دێنـم، دوایـی ڕای خۆشـم لـەو بـارەوە دێنـم:

بەسەرهاتی یەکەم:

{عَـنْ ابْـنِ عَبَّـاسٍ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْهُـمَا، قَـالَ: إِنَّ أُمَيَّـةَ بْـنِ خَلَـفَ، وَأَبَـا جَهْـلِ بْـنِ هِشَـام، وَرِجَـالاً مِـنْ قُرَيْـشٍ، أَتَـوْا رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ، فَقَالُـوا: تَعَـالَ فَاسْـتَلِمْ آلِهَتَنَـا، وَنَدْخُـلُ مَعَـكَ فِي دِيْنِـكَ، وَكَانَ رَسُـولُ اللَّهِ ﷺ يَشْـتَدُّ عَلَيْـهِ فِـرَاقُ قَوْمِـهِ، وَيُحِـبُّ إِسْـلاَمَهُمْ، فَـرَقَّ لَهُـمْ، فَأَنْـزَلَ اللَّـهُ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ ﴾ إِلَى قَوْلِـهِ: ﴿ نَصِيرًا ﴾}[١].

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) دەڵـێ: ئومەییـەی کـوڕی خەلـەف و ئەبـوو جەهـلی کـوڕی هیشـام و، پیاوانێـك لـە قورەیـش، هاتنـە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ، گوتیـان: وەرە دەسـت لـە پەرسـتراوەکانی ئێمـە بـدە (وەك ڕێـز لێگرتـن و بـە پیرۆزگرتـن)، ئێمـەش دێینـە نێـو ئایینەکەتـەوە، پێغەمبەریـش ﷺ زۆر لـەلای قـورس بـوو کـە گەلەکـەی پـەرت بـن، بـە قسـەی ناکـەن و زۆر حـەزی بـە مسـوڵمان بوونیـان دەکـرد، (ئـەوەش حاڵەتێـکی ئاسـایی و سروشـتی پێغەمبـەرە ﷺ)، بۆیـە دڵـی بۆیـان نـەرم بـوو، (هیچـی نەکـرد، بـەس دڵـی بۆیـان نـەرم بـوو)، خـواش لـەو بـارەوە ئـەو ئایەتانـەی ناردنـە خـوار.

---

(١) لباب النقول ص١٣٨، وقال مؤلِّفا الإستيعاب: هذا إسنادٌ ضعيف، ج٢، ص٤٤٨ .

بەڵام وەك زانایان و شارەزایانی فەرموودەناس گوتوویانە: ئەم گێڕدراوەیە سەنەدەكەی بێهێزە.

بەسەرهاتی دووەم:

{عَنْ جُبَيرِ بْنِ نُفَيرٍ: أَنَّ قُرَيْشاً أَتَوا النَّبيَ ﷺ فَقَالُوا لَهُ: إِنْ كُنْتَ أُرْسِلْتَ إِلَيْنَا، فَاطْرُدِ الَّذِيْنَ اتبَعُوكَ مِنْ سِقَاطِ النَّاسِ وَمَوَالِيهِم، لِنَكُونَ نَحْنُ أَصْحَابَكَ، فَرَكَنَ إِلَيْهِم، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ .... ﴾}[1].

واتە: جوبەیری كوڕی نوفەیر دەڵێ: قوڕەیش هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ پێیان گوت: ئەگەر تۆ بۆ لای ئێمە نێردراوی، ئەوانەی كە شوێنت كەوتوون لە خەڵكی كەم بایەخ و لە كۆیلەكان، ئەوانە دەربكە، تاكو ئێمە ببینە هاوەڵت و ببینە كۆڕو مەجلیستەوە، پێغەمبەریش ﷺ دڵی بە لایاندا چوو بەڵام خوا ئەو ئایەتانەی بۆ سروش كردن.

بەڵام ئەمیش سەنەدەكەی بێهێزە و پشتی پێ نابەسترێ.

بەسەرهاتی سێیەم:

{عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ قَوْمًا خَلَوْا بِرَسُولِ اللَّهِ ذَاتَ لَيْلَةٍ إِلَى الصُّبْحِ، يُكَلِّمُونَهُ، وَيُفَخِّمُونَهُ، وَيُسَوِّدُونَهُ، وَيُقَارِبُونَهُ، وَكَانَ فِي قَوْلِهِمْ أَنْ قَالُوا: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّكَ تَأْتِي بِشَيْءٍ لا يَأْتِي بِهِ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ، وَأَنْتَ سَيِّدُنَا وَابْنُ سَيِّدِنَا، فَمَا زَالُوا يُكَلِّمُونَهُ حَتَّى كَادَ يُقَارِبُهُمْ، حَتَّى مَنَعَهُ اللَّهُ، فَقَالَ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ ... ﴾} (أَخْرَجَهُ الطَّبَرِيُّ في تفسيره ج١٤، ص٨٨، وعبدالرزاق في تفسيره ج١، ص٣٨٣، والإستيعاب في بيانِ الأسباب ج٢، ص٤٥٠ و ٤٥١، قُلنا هذا: مُرسَلٌ صحيح الإسنادِ).

واتە: قەتادە {كە یەكێكە لە زانایانی تابیعیین، جیلی دوای هاوەڵان، ئەو گێڕراوەیەی هێناوە]، دەڵێ: بۆمان باسكراوە كە قوڕەیشییەكان شەوێك بە تەنیا لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتن، تاكو بەرەبەیان قسەیان لەگەڵدا دەكردو، بە گەورەیان دەگرت و، ڕێزیان لێدەنا، وایاندەكرد خۆیان لێ نزیك دەخستەوە، لە نێو قسەكانیاندا كە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺیان دەكرد ئەوە بوو، كە گوتیان: تۆ شتێكت هێناوە، كە هیچ كەس ئەو شتەی نەهێناوە {واتە: قسەیەك دەكەی بەرنامە و پەیامێك كە هیچ كەس نەیهێناوە، كە ڕاستیان كردوە}،

---

(١) لُباب النقول في أسباب النزول ص١٣٨، والإستيعاب فِي بيانِ الأسباب ج٢، ص٤٤٩، قال (المؤلفان قُلنا: وَهَذَا إِسْنَادٌ ضَعِيفٌ جِداً.

تۆ گەورەمانی و، کوڕی گەورەشمانی، ئیدی هەروا قسەیان لەگەڵدا دەکرد و خەریك بوو پێغەمبەر ﷺ نیزیکییان لێ بکات، دوایی خوا پێشگیریی لێکرد و پاراستی و، ئەو ئایەتانەی ناردنە خوار، فەرمووی: ﴿ وَإِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ... ﴾.

بەڵام: ئەمەش گێڕدراوەیەکی (مُرسَل)ە، یانی: بەرز نەکراوەتەوە بۆ لای هاوەڵان ئەوەیان لێگێڕرابێتەوە، بۆیە بە فەرمووده دانانرێ، واتە: فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ، چونکە ئەو شتانەی کە هاوەڵان دەیگێڕنەوە، مادام بە سەنەدێکی ڕاست بێ و ئەو شتە پەیوەندیی بە پێغەمبەرەوە هەبێ ﷺ ئەوە حوکمی فەرمووده وەردەگرێ.

بەسەرهاتی چوارەم:

{عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيّ ﷺ، يَسْتَلِمُ الحَجَرِ الأَسْوَدَ فِي طَوَافِهِ، فَمَنَعَتهُ قُرَيْشٌ، وَقَالُوا: لاَ نَدَعُكَ تسْتَلِمُ حَتَّى تُلِمَّ بآلِهَتِنَا، فَحَدَّثَ نَفْسَهُ، وَقَالَ: «مَا عَلَيَّ أَنْ أُلِمَّ بهَا بَعْدَ أَنْ يَدَعُونِي أَسْتَلِمُ الحَجَرَ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي لَهَا كَارِهٌ»} (أخرجه الطَّبَري فِي تفسيره ج١٥، ص١٣٠).

واتە: سەعیدی کوڕی جوبەیر، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە تەوافیدا عادەتی وابوو، دەستی دەگەیاندە بەردە ڕەشە، {یان ماچی کردوە، یان دەستی گەیاندوتێ، کە ئەوە سوننەتە} قوڕەیشییەکان پێشگیرییان لێکرد (ڕێیان نەداو) گوتیان: لێ ناگەڕێین دەست بگەیەنیە بەردە ڕەشە، تاکو دەستیش لە پەرستراوەکانی ئێمە نەدەی، {کە لە دەوری کەعبە دایاننابوون، سێسەدوشەست (٣٦٠) صەنەم بوون} پێغەمبەریش ﷺ بە دڵیدا هات، گوتی: چی دەبێ ئەگەر دەستێکیش بگەیەنمە بتەکان، دوای ئەوەی کە لێم دەگەڕێن دەست لە بەردە ڕەشە بدەم (یان ماچی بکەم) خواش دەزانێ کە من ئەوەم پێ ناخۆشە!

ئەمەش گێڕراوەیەکی (مُرسَل)ە و، بە دەقێکی سوننەت دانانرێ و پشتی پێ نابەسترێ.

بەسەرهاتی پێنجەم و کۆتایی:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضي اللَّه عنهما، فِي رِوَايَةِ عَطَاءٍ: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي وَفْدِ ثَقِيفٍ، أَتَوُا النَّبِيَّ فَسَأَلُوهُ شَطَطَاً، قَالُوا: مَتِّعْنَا بِآلِهَتِنَا سَنَةً، حَتَّى نَأْخُذَ مَا يُهْدَى لَهَا، فَإِذَا أَخَذْنَاهُ، كَسَّرْنَاهَا، وَأَسْلَمْنَا، وَحَرِّمْ وَادِيَنَا، كَمَا حَرَّمْتَ مَكَّةَ، حَتَّى تَعْرِفَ العَرَبُ فَضْلَنَا عَلَيْهِم، فَهَمَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، أَنْ يُعْطِيَهُمْ ذَلِكَ، فَنَزَلَت هَذِهِ الآيَةُ}[1].

---

(١) الجامع لأحكام القران: ج١٠، ص٢٤٤،: ٤٠٤٢.

واتـە: عەتـاء لـە ئیبنـو عەبباسـەوە (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) گێڕاویەتـەوە: کـە ئـەم ئایەتانـە دەربـارەی شـاندی هـۆزی (ثَقیـف) هاتنـە خـوار، کـە هاتنـە لای پێغەمبـەر ﷺ و کۆمەڵـێ شـتی بـێ جێیـان لـێ داوا کـردو، گوتیـان: لێـمان گـەڕێ مـاوەی سـاڵێك پەرسـتراوەکانمان بپەرسـتین، تاکـو ئـەوەی بـۆ پەرسـتراوەکانمان دەکرێتـە دیاریـی و خـەڵات، {خەڵـك پـارە و سـامانی بـۆ بتـەکان دەبـرد، بـە حیسـاب نـەزر و صەدەقەیـان لـە خۆیـان دەگـرت و لـەو شـوێنانەیان دادەنـان، کـە ئـەو بتانـەی لێـن}، بـا ئـەو پـارەو سـامانە وەربگریـن، دوای ئـەوەی کـە پارەکەمـان وەرگـرت و کۆمـان کـردەوە، بتـەکان دەشـکێنین و مسـوڵمان دەبیـن، بـەڵام تـۆش ئـەو شـیوەی ئێمـە (ئـەو دۆڵ و ناوچەیـەی ئێمـە) حـەڕام بکـە، وەك چـۆن حەڕەمـی مەککـە هەیـە، {بـا ئێمـەش ئـەو شـوێنەی کـە هـۆزی (ثَقیـف)ی لـێ بـوون، بکرێتـە ناوچەیـەکی حـەڕام خـاوەن حورمـەت و ئـەو شـتانەی کـە لـە شـوێنە ئاسـاییەکان قەدەغـە نیـن، لـەوێ قەدەغـە بـن، وەك حەڕەمـی مەککـە، بۆچـی؟!} تاکـو عـەرەب زێدەیـی ئێمـە بەسـەریانەوە بزانـن و، پلـەی ئێمـە لەسـەر خۆیانـەوە بزانـن! پێغەمبەریـش ﷺ خەریـك بـوو وا بـکات، بـەڵام ئـەو ئایەتـە هاتـە خـوار.

منیش بە کورتیی دەربارەی کۆی ئەو گێڕراوانە، دەڵێم:

بێگومـان کافـرەکان هەوڵیانـداوە لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ کـە لایبـدەن و بـەرەو ناهـەق پەلکێـشی بکـەن و، بیهێننـە سـەر ڕێچکـەی خۆیـان، بـەڵام گومـانی تێدانیـە، کـە ئـەو گێڕراوانـە، جگـە لـە یەکێکیـان کـە سـەنەدەکەی ڕاسـت (**صحیح**)ە، ئەویـش (**مُرسَل**)ە، ئـەوانی دیکـە سـەنەدەکەیان بێهێـزە، بۆیـە پشـتیان پـێ نابەسـترێ.

بـەڵام بۆیـە هێنامـن، تاکـو ئەگـەر کەسـێك لـە تەفسـیرەکاندا بیبینـی - چونکـە تەفسـیرەکان زۆربەیـان هەمـوو ئـەو گێڕراوانەیـان هێنـاون - ئنجـا بـۆ ئـەوەی هیچکـەس بەوانـە هەڵنەخەڵەتـێ و پێـی وابـێ کـە: پێغەمبـەر ﷺ شـتێکی وای بـە دڵـدا هاتـوە، کـە دەسـت بـە بتانـدا بێنـێ، یـان شـتێکی وای بـە دڵـدا هاتـوە، کـە لەبەرئـەوەی ڕێـی نـادەن دەسـت بگەیەنێتـە بـەردە ڕەشـە {کـە پێغەمبـەر ﷺ مـادام تـەواف کردبـێ، نەبیسـتراوە، تەنیـا ڕێـی دەسـت گەیاندنـە بـەردە ڕەشـەی لـێ بگـرن} ئنجـا بـۆ ئـەوەی ڕێـی بـدەن، بـا دەسـت بگەیەنێتـە بتەکەنیـان، یاخـود ڕێگەیـان بـدات: مـاوەی سـاڵێکی دیکـە بتەکانیـان بپەرسـتن، ئـەوە دەبـێ کـەی بـوو بـێ؟ ئـەم سـوورەتە مەککەییـە و (ثَقیـف) لـە مەدینـەدا هاتوونـە لای پێغەمبـەر ﷺ مسـوڵمان بـوون و وتووێژیـان لەگەڵـدا کـردوە!!

کەواتە: ئەو گێڕدراوانە هیچیان هی ئەوە نین، بۆ تەفسیری ئەو ئایەتانە پشتیان پێ ببەسترێ، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەكاندا باشتر تیشك دەخەینە سەر ئەوە، كە نێوەڕۆكی ئەو ئایەتانە و چەمك و واتای ڕاستەقینەی ئەو ئایەتانە، لەگەڵ ئەو هۆی هاتنە خوارەوانەدا، ناگونجێ، بەڵام زانایان و ئەوانەی كە ویستوویانە: مانا و مەبەستەكانی قورئان ڕوون بكەنەوە، زۆرجار هەندێ گێڕراوەیان هێناون، لەبەر ئەوەی لە پێش ئەواندا باسكراون، بەڵام هەندێكیان زۆر لێی ورد نەبوونەوە، كە ئایا لەگەڵ نێوەڕۆكی ئایەتەكان دا، دەگونجێن، یان ناگونجێن؟! كە وەك دوایی باسی دەكەین، هیچ كام لەم گێڕراوانە لەگەڵ نێوەڕۆكی ئایەتەكان دا ناگونجێن.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوا ﷻ ڕوو لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەكات و، هەوڵ و تەقەلـلا و كۆششی بێوچان و نەپساوەی كافرەكانی بۆ دەخاتە ڕوو، هەم بۆ ئەو، هەم بۆ ئۆممەتەكەی كە چەند هەوڵیان لەگەڵ داوە: بیهێننە سەر ڕێچكەكانی خۆیان و لە ڕاستە شەقامی خوا، لایبدەن و وای لێبكەن كە شتێكی دیكە بفەرموێ و ڕابگەیەنێ، جیا لەوەی كە خوا ﷻ پێی ڕاگەیاندوە، بەڵام خوا پێغەمبەری ﷺ خۆی پاراستوە و دامەزراو و پێ چەسپاوی كردوە و كەمێكیش بە لایان نەچووە، نەك زۆر، دەفەرموێ:

﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئەوانە نیزیك بوو لاتبدەن، لەوەی كە بۆ لای تۆمان سروش كردوە، ئەو پەیام و بەرنامە و قورئانەی كە بۆ تۆمان سروش كردوە، خەریك بوو لەوە لاتبدەن، ﴿ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ﴾، بۆ ئەوەی جیا لەوە بە ناوی ئێمەوە بڵێی، دیارە لەو شتانەدا كە ئەوان ویستوویانە، نەك بە گشتی، یانی: هەندێك شت كە لەگەڵ قورئاندا دژە و جیایە لە قورئان، هەندێ شتی دیكە كە جێی پەسەندی ئەوانە، ﴿ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴾، ئەگەر واشت كردبایە، ئەو كاتە تۆیان بە دۆست دەگرت و خۆشدەویست، تۆیان وەك هاوەڵ و برادەرێكی خۆیان دادەنا.

ئەوان بەو جۆرە هەوڵیان داوە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ، بەڵام با بزانین پێغەمبەری خوا ﷺ، چۆن بووە؟

﴿ وَلَوۡلَآ أَن ثَبَّتۡنَٰكَ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾، ئەگەر ئێمە تۆمان نەچەسپاندبایە و دامەزراو نەکردبایە، خەریك بوو شتێکی کەم بەلایاندا بچی.

(تَثْبِيت)، بریتیە لە چەسپاندن و ڕاگیرکردن و دامەزراوکردنی شتێك، یانی: ئەگەر ئێمە تۆمان ڕاگیر و دامەزراو و چەسپاو نەکردبایە، ﴿ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾، بە دڵنیایی نیزیك بوو کەمێك، شتێکی کەم بە لایاندا بچی، واتە: ئەصڵەن پێغەمبەر ﷺ شتێکی کەمیش بەلایاندا نەچووە و مەیلی بە لادا نەکردوون، ئەوەی کە ئەوان داوایان لێکردوە، وەڵامی نەداونەوە، کەمیشی وەڵام نەداونەوە، چ جای زۆر.

﴿ إِذٗا لَّأَذَقۡنَٰكَ ضِعۡفَ ٱلۡحَيَوٰةِ وَضِعۡفَ ٱلۡمَمَاتِ ﴾، ئنجا ئەگەر تۆ کەمێکیش بە لایاندا چووبای، ئێمە هەم سزای دوو قاتی ژیان، هەم سزای دوو قاتی مردنمان پێ دەچێژتی، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيۡنَا نَصِيرٗا ﴾، دواییش تۆ بەسەر ئێمەوە و لە بەرانبەر ئێمەدا، هیچ پشتیوان و هاوکار و، وەسەرخەرت چنگ نەدەکەوتن، کە لە سزای ئێمە بتپارێزن، لە ئازاردانی ئێمە چەپاڵەت بدەن.

﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسۡتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ لِيُخۡرِجُوكَ مِنۡهَا ﴾، ئنجا کە نەیانتوانیوە لای بدەن، لەو ڕاستە شەقامەی کە خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەمی ﷺ، خستۆتە سەر، لەو بەرنامەیەی کە بۆی سروش کردوە، کاتێك نائومێد بوون لەوە کە لایبدەن و کەمێك بە لای خۆیاندا پەلکێشی بکەن، گواستوویانەتەوە بۆ جۆرە هەوڵێکی دیکە، کە بریتی بووە لەوەی: وەدەری بنێن، بێزار و جاڕزی بکەن، سەغڵەت و ناڕەحەتیی بکەن و ناچاری بکەن: وڵات بەجێ بهێڵێ، ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسۡتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ لِيُخۡرِجُوكَ مِنۡهَا ﴾، هەروەها ئەوانە نیزیك بوو کە تۆ هەڵبێچن و بێزارت بکەن، جاڕزت بکەن، وات لێبکەن: ئەو شوێنەی کە ئیستا لێی، جێی بهێڵی، کە شاری مەککەیە، بۆچی؟ ﴿ لِيُخۡرِجُوكَ مِنۡهَا ﴾، تاکو وەدەرت بنێن، لەو سەرزەمینە، کە مەککەیە، ﴿ وَإِذٗا لَّا يَلۡبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلٗا ﴾، ئەگەر واش بکەن، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ نامێننەوە، یان ئەگەر وایان کردبایە، کەمێك نەبا، لە دوای تۆ لەو شارەدا، لەو سەر زەمینەدا، نەدەمانەوە بە سەلامەتیی، کە ئەمە زۆربەی زانایان وایان لێکداوەتەوە کە ئەوانە لە دوای پێغەمبەر ﷺ بە سەلامەتیی نەمانەوە، چونکە جەنگی بەدر هاتە پێش، دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ ناچار کرا مەککە بەجێ بهێڵێ، کە لە جەنگی بەدردا، لە زلەزلەکانی قورەیش حەفتا (٧٠) کەس کوژران و حەفتا (٧٠)شیان لێ بەدیل گیران و دڕکیان شکا و، زەبوون کران، واتە: بە سەلامەتیی لەو شارەدا، نەمانەوە لە دوای پێغەمبەر ﷺ.

واتایەکی دیکەی ئەوەیە: کە ئەگەر وابکەن، لە دوای تۆ نامێننەوە مەگەر کەمێك، واتە: ئەگەر تۆ وەدەر بنێن، بەڵام قوڕەیشییەکان پێغەمبەریان ﷺ وەدەرنەنا لە مەککە، بەڵکو خۆی لەبەر بەرژەوەندیی کارو پڕۆژە ئیسلامییەکەی، شاری مەککەی بەجێهێشت، ئەگەرنا دەیتوانی هەر بمێنێتەوە، بەڵام بە ناڕەحەتیی.

کەواتە: ﴿ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەوە هەواڵ پێدانە، کە ئەگەر وا بکەن، لە دوای تۆ نامێننەوە لە شاری مەککەدا، جگە لە کەمێك، بەڵام وایان نەکرد، بۆیە مانەوە، بەو واتایە کە شاری مەککە بەسەر کافرەکان دا کاول نەبوو، ئیدی دوایی کە لە جەنگی بەدردا، لێیان کوژرا و لە جەنگی ئوحوددا و، لە جەنگەکانی دیکەدا، ئەوە پێچەوانەی مانەوەیان نیە لە شاری مەککەدا.

﴿ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ﴾، ئنجا ئەوە کە خوا سزایان دەدا، لەسەر ئەوەی تۆ ناچار بکەن، ئەو شارە بەجێهێڵی و، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ بە سەلامەتیی نەمێننەوە، ئەوە یاسای خوایە، لە ژیانی ئەو پێغەمبەرانەدا (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) کە پێش تۆ ڕەوانمان کردوون، واتە: ئەوە یاسای خوایە و عادەتی خوایە، لە ژیانی پێغەمبەرانی پێشووشدا هاتۆتە دی و، بۆ تۆش دێتە دی، ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، تۆش لادان نابینی بۆ یاسای ئێمە، یاسای ئێمە ناگۆڕێ و لانادرێ، وەك چۆن بۆ پێغەمبەرانی پێشوو (**عَلَيْهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام**) خوا وای کردوە، هەر کامێکیان، گەلەکەی وەدەریان نابێ، خوا گەلەکەی سزا داوە، گەلی تۆش ئەگەر وەدەرت بنێن، خوا سزایان دەدا، ئنجا ئایا خوا سزای داون، لەبەر ئەوە کە وەدەریان ناوە، یاخود ئایا ئەگەر وەدەریان نابایە، سزای دەدان؟ هەردوو واتایەکە لەگەڵ سیرە و ژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەگونجێن، دەگونجێ بڵێین: بەڵێ خوا سزای دان، بەوە کە حەفتا لە زلە زلەکان و قسە ڕۆیشتووەکانیان کوژران، لە جەنگی بەدردا وحەفتاشیان بەدیل گیران، پاشان قات و قڕیی و گرانییان بەسەر هات، کە پێغەمبەر ﷺ تووکیی لێ کردن.

دەشگونجێ بڵێین: نەخێر خوا سزای نەدان بەو واتایە، کە وەك گەلانی پێشوو سزا بدرێن و بنبڕ بکرێن و، لە بەین ببرێن، چونکە هەر مانەوە، بەڵێ دڕکیان شکا، بەڵام بنبڕ نەکران وەك گەلانی پێشوو، هەردوو واتایەکە لەگەڵ واقیعی ژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەگونجێن.

ئنجا خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات بە چەند شتێك، کە خولاسەکەیان ئەوەیە، ئینسان ئەگەر بیەوێ خۆڕاگربێ، لە گەرمەی ناڕەحەتیی و گرفتارییەکاندا، دەبێ

پەیوەندیی لەگەڵ خوادا قایمتر و پتەوتر بکات، بۆیە دەفەرمووێ: ﴿أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ﴾، نوێژ بەرپابکە لە کاتی لادانی خۆرەوە {لە نێوەڕاستی ئاسمان بە لای ڕۆژئاوا} تاکو تاریکایی شەو، کە ئەمە چوار نوێژان دەگرێتەوە:

١ - کاتێك کە تۆزێك خۆر لادەدا لە نێوەڕاستی ئاسمان، نوێژی نیوەڕۆ دەبێ.

٢ - کە زیاتر لادەدا، نوێژی ئێوارە (عصر) دەبێ.

٣ - کە خۆر ئاوا دەبێ و بە تەواویی لادەدا، نوێژی شێوان دەبێ.

٤ - ﴿غَسَقِ ٱلَّيۡلِ﴾ لە تاریکایی شەودا، دوای ئەوەی سوورایی تیشکی خۆر لە ئاسۆیەکان نامێنێ، نوێژی خەوتنان دەبێ.

٥ - ئنجا نوێژی پێنجەم ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ﴾، هەروەها قورئان خوێندنی بەیانی، ﴿إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾، بە دڵنیایی قورئان خوێندنی (نوێژی) بەیانیی، لەلا ئامادەبوویە، فریشتەکان لە لای ئامادە دەبن و دەیبینن، واتە: گرنگیی بدە بە قورئان خوێندنی نوێژی بەیانییش، چونکە قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی، فریشتەکان لە لای ئامادە دەبن.

کەواتە: ئەم ئایەتە ئاماژەیە بە کاتی هەر پێنج نوێژەکان، دوای ئەوەی کە خوا ﷻ پێنج نوێژەکەی لەسەر پێغەمبەر ﷺ فەرز کردن، هەر لەم سوورەتەدا کە باس دەکات، لە سەفەری شەوڕۆ (بەرزبوونەوەی)دا، ئنجا کاتەکانی بۆ دیارییکردوون، لە قورئاندا، بەڵام وەك دوایی باسی دەکەین، خوا ﷻ جیبریلیشی ناردوە و بەکردەوەش پێغەمبەری ﷺ فێر کردوە، بە وردیی هەر کام لە کاتی پێنج نوێژەکان، کەییەو چۆنە؟

﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ﴾، هەروەها لە شەوێشدا بە هۆی خوێندنی قورئانەوە، شەونوێژ بکە، ئەوەش زیادەیە بۆ تۆ، واتە: خواپەرستییەکی زیادەیە بۆ تۆ.

﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾، نیزیکە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ.

ئەمە وەك دوایی باسی دەکەین، مەبەست پێی تکاکردنی مەزن (**الشَّفَاعَةُ العُظْمَى**)ە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ، دوای ئەوەی مرۆڤەکان دەچن بۆ لای ئادەم و داوای لێ دەکەن، تکایان بۆ بکات لەلای خوای پەروەردگار: لێپرسینەوە و سزا و پاداشت دەست پێبکات و کۆتایی بە ڕاگرتنیان بێت لە (گۆڕەپانی) کۆکردنەوە و لێپرسینەوەدا، ئادەم حەواڵەی

لای نووحیـان دەکات و، نـووح حەواڵـەی لای ئیبڕاهیمیـان دەکات و، ئیبڕاهیـم حەواڵـەی لای مووسـایان دەکات و، مووسـا حەواڵـەی لای عیسـایان دەکات و، عیسـاش حەواڵـەی لای موحەممەدیـان دەکات، (علَيهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام)، پێغەمبـەر موحەممەدیـش ﷺ تـکا لـە خـوای پـەروەردگار دەکات کـە ئـەو ڕۆژە، ئـەو مەینەتییـە کۆتایـی پـێ بێنـێ و، دوای تکایەکـەی دەسـت دەکـرێ بـە لێپرسـینەوەی مرۆڤـەکان.

﴿ وَقُل رَّبِّ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ ﴾، هەروەهـا بڵـێ: ئـەی پـەروەردگارم! بـە چوونـە نێوێکـی بـاش بمخـە نێـوو، بـە هێنانـە دەرێکـی بـاش، بمهێنـە دەر.

وشـەی (مُدۡخَلَ) و (مُخۡرَجَ)، یانـی: بردەنـە نێـو و، هێنانـە دەر، کـە مەبەسـت پێـی چوونـە نێـوی پێغەمبـەرە ﷺ بـۆ هـەر کار و چالاکییـەك و هاتنـەدەری پێغەمبـەرە ﷺ لـە هـەر کار و چالاکییـەك، یاخـود چوونـە نێـو شـاری مەدینەیـە، بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، و هاتنـە دەریەتـی لـە شـاری مەککـە.

یـانی: پـەروەردگارم! بـا هەردووکیـان، هـەم هاتنـە دەرەکـەم لـە شـاری مەککـە، هـەم چوونـە ژوورەکـەم بـۆ شـاری مەدینـە، یـان: هـەم چوونـە نێـو کارو چالاکییـم و هـەم لـێ هاتنـە دەرێـم بـە شـێوەیەکی ڕێـك و پەسـند و چـاك بـێ. ﴿ وَٱجۡعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلۡطَٰنٗا نَّصِيرٗا ﴾، لـە لایـەن خۆتـەوە دەسـەڵاتێکی پشـتگیرییکەر و سـەرخەرم بـۆ برەخسـێنە، ﴿ وَقُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَزَهَقَ ٱلۡبَٰطِلُۚ ﴾، هەروەهـا بڵـێ: هـەق هاتـوو باتیـڵ پووچـەڵ بـۆوە، مـرد، فەوتـا،

﴿ إِنَّ ٱلۡبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقٗا ﴾، بە دڵنیایی باتیڵ (ناهەق) پووچەڵ و فەوتاوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خـوا ﷻ فەرمووویەتـی: ئـەی موحەممـەد ﷺ! نیزیـك بـوو لـەوەی بۆمـان سروش کردووی، کافرەکان لات بـدەن، تاکـو شـتێکی جیـا لـەوەی بۆمـان ناردووی، بـە نـاوی ئێمـەوە بڵێـی، ئـەو کاتـەش تۆیـان بـە دۆسـت دەگـرت، ئەگـەر تۆشـمان نەچەسـپاندبایە، نیزیك بوو شـتێکی کـەم بـە لایانـدا بچـی، ئـەو کاتـەش سـزای دوو قاتـی ژیـان و، سـزای دوو قاتـی مردنمـان پـێ دەچێژتـی، ئنجـا هیـچ وەسەرخەرێکیشـت لـە بەرانبەرمانـدا، چنـگ نەدەکـەوت:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ ﴾، پێشتریش گوتمان: (كَادَ)، یانی: (قَرُبَ)، نیزیك بوو، (**لَيَفْتِنُونَكَ**)، واتە: لاتبدەن، (**عُدِّيَ لَيَفْتِنُونَكَ بـ«عَنْ» لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى فِعْلٍ كَانَ الفَتْنُ لأَجْلِهِ، وَهُوَ مَا فِيهِ مَعْنَى يَصْرِفُونَكَ**)، (**فَتْن**)، واتە: تاقیکردنەوە، یاخود ئازاردان، سزادان، ناڕەحەتکردن، ئەو مانایانەی هەمووو هەن.

لێـرەدا وشـەی (**لَيَفْتِنُونَكَ**)، بـە پیتـی (**عَـنْ**)، بـەرکاری پـێ خـوازراوە، تاکـو مانـای فیعلێکی بچێتـە نێـو، کـە ئـەو تاقیکردنەوەیـە لـە پێنـاوی ئـەودا بـووە، ئەویـش ئەوەیـە کـە مانـای: لاتبـدەن (**يَصْرِفُونَـك**)ی بخرێتـە نێـو.

کەواتـە: ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ ﴾، واتـە: خەریـك بـوو کـە تووشـی بـەڵات بکـەن و لاتبـدەن، نیزیـك و خەریـك بـوو، لـە چـی لایبـدەن و تووشـی بـەڵای بکـەن؟

٢)- ﴿ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، لەوەی کە بۆمان سروش کردووی، ئنجا ئەوەی کە بۆی سروش کراوە، بێگومان قورئانە، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأنعام**)دا دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەر!

ﷺ بفەرمووێ: ﴿ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە: ئەم قورئانەم بۆلا سروش کراوە، تاکو ئێوەشی پێ بترسێنم و وریابکەمەوە و هەر کەسێکیش کە پێی دەگات، دیسان پێی بترسێنم و پێی وریا بکەمەوە.

٣)- ﴿ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ﴾، تاکو جگە لەو، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، واتە: جگە لە قورئان، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، لەو بابەتانەدا کە ئەوان مەبەستیان بوون، ئەمە دەگونجێ مەبەست پێی یەکێك لەو دووانە، یان، هەردووکیان بێ:

أ)- پێغەمبەر ﷺ چی دیکە ئاوا بە قورسیی - وەك لە ئایەتەکاندا هاتوە - باسی بت و صەنەمەکانیان نەکات و، قسەی سەخت و ڕەقیان لەسەر نەکات، کە: ئەوانە هیچ نین و، بت و صەنەمن و، دەبنە سووتەمەنیی دۆزەخ، قسەکانی سووك بکاتەوە، لەو بارەوە.

ب)- کارێك بکات کە مسوڵمانە سادە و ڕەش و ڕووتەکان - بەلای کەمەوە – جارێ نەیەنە کۆڕ و مەجلیسەکەی، تاکو ئەو داواکارییە جێ بەجێ بکات، کە زلەزلەکان دەیانگوت: ئێمە لەگەڵ ئەو ڕەش و ڕووتانە دانانیشین، با ئەوانە نەیەنە کۆڕ و مەجلیسەکەتەوە!

دەبێ مەبەست لەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ﴾، بۆ ئەوەی شتێکی دیکەی غەیری ئەوەی بۆمان سروش کردووی، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، مەبەست پێی ئەو جۆرە شتانە بێ:

چونکە خوای پەنهانزان باس دەکات، کە زۆر هەوڵیان لەگەڵ داوە و، ئەگەر خوا نەیچەسپاندبایە، خەریك بوو، تۆزێك بە لایاندا بچێ، ئنجا ئەو شتانە، ئەو تۆزەن، ئەگەرنا خوا کە قورئانی بۆ ناردوە، ئەو غەیری قورئان بڵێ، ئەوە تۆزێك و، هەندێك نیە، بەڵکو لادانێکی یەکجارەکییە! ئەو کاتەش خوا ﷻ بەوە وازی لێ نەدەهێنا، کە سزای ژیانی دنیا و سزای مردن و مەرگی پێ بچێژێ و بۆی دوو قات بکاتەوە! ئاوا دەبێ بە وردیی سەرنجی ئایەتەکان بدەین، تاکو بەهەڵە لێیان تێ نەگەین.

کەواتە: لێرەدا ﴿ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ﴾، واتە: جگە لەوەی بۆمان سروش کردووی، لەو شتانەدا کە ئەوان داوای دەکەن، تۆ شتێکی دیکەی جیا لە قورئان، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، یان بکەی.

٤)- ﴿ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴾، ئنجا ئەگەر واشت کردبایە، تۆیان بە دۆست دەگرت، (الخَلِيْلُ: الصَّدِيْقُ الَّذِي يَتَخَلَّلُ حُبُّهُ القَلْبَ)، واتە: (خلیل) ئەو برادەر و هاوەڵەیە، کە خۆشەویستییەکەی دەچێتە نێو دڵ و دەروونەوە، جێگیر دەبێ تێیدا.

٥)- ﴿ وَلَوۡلَآ أَن ثَبَّتۡنَٰكَ ﴾، ئەگەر ئێمە تۆمان نەچەسپاندبایە (**التَّثْبِيتُ: جَعَلُ الشَّيءِ ثَابِتاً، أَي: مُتَمَكِّناً مِنْ مَكَانِه غَيْرَ مُقَلْقِلٍ**)، (**تثبیت**) ئەوەیە شتێك بچەسپێنی، دامەزراوی بکەی لە شوێنی خۆیدا، بە شێوەیەك کە جووڵە جووڵ و لەرەلەر و لەقەلەقی نەمێنێ.

ئەگەر ئێمە تۆمان دامەزرا و و چەسپاو نەکردبایە:

٦)- ﴿ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ ﴾، تۆ (ئەی موحەممەد!) نیزیك بوو، هەندێك بە لایاندا بچی و پشتیان پێ ببەستی و سەنگی خۆتیان بدەیە سەرێ، یانی: شتێك بکەی کە ئەوان لێت داوا دەکەن، (**الرّكُونُ: المَيْلُ بالرُّكْنِ، أي: بالجَانِبِ مِنَ الجَسَدِ، وَاسْتُعْمِلَ فِي المُوافَقَةِ**)، (**رکُون**)، بریتیە لەوە کە ئینسان لایەکی خۆی بخاتە سەر شتێك، سەنگی بداتە سەرێ، دوایی بەکارهێنراوە بۆ گونجان و، وەڵامدانەوەی شتێك کە لە مرۆڤ داوا دەکرێ، ڕازی بێ و وەڵام بداتەوە و جێبەجێی بکات.

٧)- ﴿ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾، (**شَيْئاً: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِـ «تَرْكَنُ» أي: شَيْئاً مِنَ الرّكُونِ**)، (**شَيْئاً**)، لێرەدا بەرکارێکی ڕەها (**مَفْعُول مُطْلَق**)ە، بۆ (**تَرْكَنُ**)، واتە: شتێکی کەم مەیلیان بەلادا بکەی، یان شتێکی کەم پشتیان پێ ببەستی و سەنگی خۆتیان بدەیە سەرێ.

٨)- ﴿ إِذٗا لَّأَذَقۡنَٰكَ ضِعۡفَ ٱلۡحَيَوٰةِ ﴾، ئەگەر واشت کردبایە، ئێمە دوو قاتی ژیانمان پێ دەچێژتی، واتە: سزای دوو قاتی ژیان، چونکە: (**الضِّعْفُ: مُمَاثِلُ مِقْدَارُ شَيءٍ ذِي مِقْدَار**)، (**ضِعْف**) یانی: وێنەی ئەندازەی شتێك کە ئەندازەکەی زاندرابێ.

کە دەفەرموێ: (**ضِعْفَ**) بە سیاق و بە سەلیقە دیارە کە یانی: (**ضِعْفَ عَذَابِ الحَيَاةِ**)، یانی: سزای دوو قاتی ژیانی دنیامان پێ دەچێژتی.

٩)- ﴿ وَضِعۡفَ ٱلۡمَمَاتِ ﴾، هەروەها سزای دوو قاتی مردنیشمان پێ دەچێژتی.

١٠)- ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيۡنَا نَصِيرٗا ﴾، دواییش لەسەر ئێمە هیچ یارمەتییدەر و سەرخەرت چنگ نەدەکەوتن، (**النَّصِيرُ: النَّاصِرُ، هُوَ المُخَلِّصُ مِنَ الغَلَبَةِ، أو الَّذِي يَثْأَرُ لِلْمَغْلُوبِ**)، (**نصیر**) سیغەی مبالەغەی (**نَاصِرُ**)ە، زۆر سەرخەر، (**نَاصِر**)یش، یانی: دەربازکەر، لەوە کە مرۆڤ تێ بشکێ، یاخود کەسێك کە تۆڵە دەکاتەوە: بۆ کەسێك کە تێشکاوە و بەرانبەرەکەی پێی وێراوە.

كورته باسێك له پێنج سەرنج دا

لێرەدا پێنج (٥) كورته سەرنج دەخەینە ڕوو له بارەی ئەم ئایەتانەوە:

١)- كه دەفەرموێ: (الضِّعْفَ)، خاوەنی تەفسیری (التحرير والتنوير)[1] دەڵێ: (**إِنَّ الضِّعْفَ أُطْلِقَ هُنَا عَلَى الْقَوِيِّ الشَّدِيدِ، لِعَدَمِ إمكان حَمْلِ الضِّعْفِ عَلَى حَقِيقَتِهِ، إِذْ لَيْسَ ثَمَّ عِلْمٌ بِمِقْدَارِ الْعَذَابِ يُرَادُ تَضْعِيفُهُ، كَقَوْلِهِ:** ﴿فَـَٔاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ ٱلنَّارِ ٣٨﴾ الأعراف).

واتـه: لێـرەدا وشـەی (الضِّـعْفَ)، بەكارهێـنراوە بۆ: بـه هێزی سـەخت {واته: سـزایەكی بەهێزی سـەخت} چونكـه ناگونجـێ وشـەی (ضِـعْفَ)، {یانـی: دوو بەرانبـەر} بەپێـی مانـا ڕاسـتەقینەكەی خـۆی، بەكاربهێـنرێ، چونكـه ئێمـه زانیارییـمان نیـه بـه ئەنـدازەی سـزایەك كـه دەویسـترێ دوو قـات بكرێتـەوە، نازانیـن، ئـەو سـزایه چەنـدە؟ تاكـو بزانیـن دوو بەرانبەرەكـەی و دوو قاتەكـەی چەنـدە؟ ئنجـا ئەمـه وەك قسـەی خـوای بـەرز وایـه، كـه دەفەرمـوێ: ﴿فَـَٔاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ ٱلنَّارِ ٣٨﴾، واتـه: خوایـه سـزای چەنـد بەرانبـەر {یاخـود دوو بەرانبـەر} یـان لـه ئاگـر بـدە، {هـی ئـەو زلـه زلانـەی ئێمەیـان گومـڕا كـردوە و، لـه ڕێ لاداوە}.

كەواتـه: لێـرەدا مەبەسـت هـەر ئەوەیـە: بـا سـزای ئـەوان زیاتـر بـێ، دوو هێنـدەی ئێمـە، یاخـود چەنـد بەرانبـەری هـی ئێمـە بـێ، چونكـه ئـەوان بوونـه هـۆی گومڕاكردنـی ئێمـە، واتـه: سـزایەكی سـەخت و بەهێـز، بەهێزتـر و سـەختتر لـه هـی ئێمـە بـێ.

٢)- كه دەفەرموێ: ﴿ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ﴾، خاوەنی تەفسیری (التحرير والتنوير)[2] دەڵێ: (**وَإِضَافَةُ الضِّعْفِ إِلَى الْحَيَاةِ وَإِلَى الْمَمَاتِ، عَلَى مَعْنَى «فِي»، فَالتَّقْدِيرُ: لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفاً فِي الْحَيَاةِ وَضِعْفاً فِي الْمَمَاتِ**)، واته: وشەی (ضِعْف)، كه پاڵدراوەته لای ژیان و پاڵدراوەته لای مردن، لێرەدا به مانای (فِي) دێ، واته: (ضِعْفاً فِي الْحَيَاةِ وَضِعْفاً فِي الْمَمَاتِ)، دوو بەرانبەری سزای ژیان و، دوو بەرانبەری سزای مردنمان پێ دەچێژتی.

٣)- زۆربەی زانایان وایان لێك داوەتەوە كه: ﴿ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ﴾، واته: له ژیانی دنیادا، سزای دوو قاتمان پێ دەچێژتی، ﴿وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ﴾، واته: له ڕۆژی دواییدا سزای دوو قاتمان

(١) ج١٥، ص١٧٦.

(٢) ج١٥، ص١٧٦.

پێ دەچێژتی، بەڵام (**محمد الطاهر بن عاشور**) ڕایەکی دیکەی لەوبارەوە هەیە و دەڵێ: ئەگەر پێغەمبەر ﷺ بە لای کافرەکان دا، لای دابا و، پشتی پێ بەستبان و سەنگی خۆی دابایە سەریان و وەڵامی داواکانی دابانەوە، ئەو کاتە خوا ﷻ باسی سزای ڕۆژی دوایی دەکرد و سزای ڕۆژی دواییش، وا باس ناکرێ کە دوو قات و چەند قاتە، بەڵکو بە ئازار و سزای بەئێش و مەزن، باسکراوە وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأنفال**)دا، فەرموویەتی: ﴿ لَّوۡلَا كِتَٰبٞ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمۡ فِيمَآ أَخَذۡتُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ٦٨ ﴾، واتە: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا پێشتر بڕیارێکی داوە، بە هۆی ئەوەوە کە قەرەبووتان وەرگرت، {فیدیەتان وەرگرت، لە دیلەکانی جەنگی بەدر} سزا و ئازارێکی مەزنتان توش دەبوو.

بەڵام لێرە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾، نیزیك بوو کە شتێکی کەم بە لایاندا بچی، ئنجا لە بەرانبەر شتێکی کەم دا کە بە لایاندا چووبایە، ناگونجێ خوا سزای دوارۆژی بدات، کە ئەو مەیلکردنەش مەبەست پێی بەهەڵە داچوونی پێغەمبەری خوایە لە کۆششکردن (**إجتهاد**)دا، کە ئەویش بۆ ئەوە بووە بەرژەوەندیی ئایین و بەرژەوەندیی کار و بانگەوازەکەی دابین بکات، ئنجا لە بەرانبەر کۆششکردنی پێغەمبەردا ﷺ، ئەگەر لە کۆششەکەشی دا نەیپێکابێ، سزای دوا ڕۆژی بۆ نەبووە، چونکە سزای دوارۆژ بۆ ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ سەرپێچیی لە فەرمانی خوا بکات، بەڵام هەقی بووە کە ئیجتهاد و کۆشش بکات، لەو شتانەدا کە دەقیان لەسەر نیە و، جارێ خوا سروشی بۆ نەکردوە و پێی ڕانەگەیاندوە چی بکات، مافی خۆی بووە: کۆشش بکات، هەروەك لە وەرگرتنی قەرەبووی دیلەکانی جەنگی بەدردا، خۆی و هاوەڵانی کۆششیان کرد و خواش ﷻ لەسەر ئەوە سزای نەدان، لەبەر ئەوەی خوا بڕیاری داوە سزای کەسانێك نادات کە لە کۆششکردن (**إجتهاد**)دا بە هەڵەدا دەچن، بەڵام بێگومان سزای کەسانێك دەدا کە سووراو سوور دەزانن ئەوە سەرپێچیی فەرمانی خوایە و، سەرپێچییش دەکەن، بەڵام کەسێك کە دەقێکی لەبەر دەست نیە و بەرچاو ڕوون نیە و عەقڵی خۆی بەکاردێنێ، لە شتێکدا کە پێی وایە بەرژەوەندیی ئایین و بەرنامەی خوا لەوەدا هەیە، لەسەر ئەوە سزا نیە، چونکە کۆششکەر (**مجتهد**)، ئەگەر پێکای، دوو پاداشتیی هەن و ئەگەر نەیپێکا، پاداشتێکی هەیە، وەك لە فەرمایشتێکی صەحیحی پێغەمبەردا ﷺ دا هاتوە، کە دەفەرموێ:

{إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ} (**أخرجه البخاري: ٦٩١٩ ، ومسلم: ١٧١٦**).

واتە: بابای حوکمڕان هەر کاتێ کۆششی کرد، (ئیجتهادی کرد و عەقڵی خۆی بەکارهێنا) پاشان پێکای، دوو پاداشتی هەن و، ئەگەر کۆششی کردو نەیپێکا، پاداشتێکی هەر هەیە.

کەواتە: لە بواری کۆششکردن دا سزادان هەر لە ئارادا نیە، بەڵام مەبەست لە سزادانی ژیان و مردن، لە کاتی مەیلکردنی پێغەمبەر ﷺ بە لایاندا، مەبەست، ئەو بەڵا و گرفتارییانەن، کە بە هۆی هەڵە و کەم و کورپییەکانەوە، کە مرۆڤ تووشیان دەبێ، بەسەری دێن.

چونکە مرۆڤ هەرچەندە نیاز و مەبەستی باش بێ، بەڵام کە نەیپێکا، تووشی دەرەنجامێکی خراپ دێ، مادام لەو کۆششکردنەی نەپێکابێ، بەڵام خوا ﷻ پێغەمبەری ﷺ دامەزراندوە و، چەسپاندوە، کۆششێك و ئیجتهادێکی هەڵە نەکات، کە دوایی باجەکەی بدات[1]، هەم لە ژیانی دنیادا و هەم لە کاتی مەرگیشدا.

ئەمەش ڕایەکە (**محمد الطاهر ابن عاشور**)، هێناویەتی، بەڵام پێم پەسند نیە، هەر چەندە ناڵێم هیچ ڕێی تێناچێ، بەڵام ڕای زۆربەی زانایان گونجاوتر و ڕێکترە.

٤)- کە دەفەرموێ: (ثُمَّ)، لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، چونکە دەرباز نەبوون لە سزا، گرنگترە لە پێ چێژتنی سزایەکە، لە پلەدا، بۆیە خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا﴾، دوایی تۆ لەسەر ئێمە هیچ یارمەتییدەر و سەرخەرت چنگ نەدەکەوتن، دیارە دەست نەکەوتنی یارمەتییدەر و سەرخەریش، گرنگترە، لە پێ چێژرانی سزا.

٥)- مرۆڤ هەتا پلەی بەرزتر بێ، ئەو بەڵایەی کە بەسەری دێ، یاخود ئەو سزایەی کە دەدرێ لەسەر سەرپێچییەکەی، مەزنتر دەبێ، وەك لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا هاتوە: ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَٰعَفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾﴾، واتە: ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر! ﷺ، هەر کامێك لە ئێوە، گوناهێکی ناقۆڵای ئاشکرا بکات، سزای بۆ دوو قات دەکرێتەوە، {یان: (سزای بۆ چەند بەرانبەر دەکرێتەوە} و ئەوەش لە لای خوا ئاسانە.

لەبەر ئەوە کە مەقام و پێگەی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ بەرزتر بووە، بێگومان ئەگەر سەرپێچیی بکەن، سزایەکەشیان سەختتر دەبێ، جێی سەرنجە: کە وشەی ﴿بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ﴾، کە هەم لێرەدا لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا هاتوە، هەم لە سوورەتی (**النساء**) دا هاتوە، هەم لە سوورەتی (**الطلاق**)یشدا هاتوە، زۆرێك لە توێژەوانی قورئان بە زیناو

---

(١) ئەمە ڕاست نیە و پێغەمبەری خوا ﷺ چەند جارێك لە ئیجتیهادەکەی دا نەیپێکاوە، بەڵام خوا بۆی ڕاست کردۆتەوە و، ئەوەی دیلەکانی جەنگ و (إبن أم مكتوم)یش، نموونە زەقن لەوبارەوە.

داوێـن پیسییان لێکداوەتـەوە، بـەڵام وەك لـە تەفسـیری سـوورەتی (**النسـاء**)دا باسـمکردووەو، ڕوونمکردۆتـەوە[1]، لـە هـەر سـێ شـوێنەکەدا ﴿ بِفَـٰحِشَـةٍ مُّبَيِّنَـةٍ ﴾، مەبەسـت پێـی سـەرپێچییکردنی ئافرەتـە لـە مێـردی و مەبەسـت پێـی یاخیبوونـی و، ئەوەیـە کە بە شێوەیەك لەگـەڵ مێـردی دا ڕەفتـار بـکات، کـە مێردەکـەی نارەحـەت بـکات، بـێ فەرمانیـی بـکات و سـەرپێچیی لـێ بـکات و، لـە سـنووری شـەرع بچێتـە دەر، بـەڵام بـە تەئکیـد مەبەسـت پێـی داوێـن پیسـی نیـە، هـەر کەسـێك بـە وردیـی سـەرنجی ئـەو ئایەتانـە بـدا لـەو سیاقانەدا کـە تێیانـدا هاتـوون، لـەوە دڵنیـا دەبـێ کـە وشـەی (**فاحِشَـة**)، کاتێـك لـە قورئانـدا بەکارهاتبێـت بـە موتڵەقیـی، مەبەسـت پـێ زینـا، یـان نێربازییـە، بـەڵام: ﴿ بِفَـٰحِشَـةٍ مُّبَيِّنَـةٍ ﴾، واتـە: گوناهێکـی ناقـۆڵای ئاشـکرا و ڕوون، مەبەسـت پێـی سـەرپێچیی ئافرەتـە لـە مێـردی.

لێـرەدا خـوا ﷻ زۆر بـە ڕوونیـی و ڕاشـکاویی ڕایگەیانـدوە کـە: پێغەمبـەر ﷺ تەنانـەت کەمێکیـش بـە لای کافرەکانـدا نەچـووە، تەنانـەت کەمێکیـش، بـەڵام بـە هـۆی ئـەوەوە کـە خـوا عـز وجـل پاراسـتوویەتی.

ئنجـا ئایـا مەبەسـت لـەو: کـەم بـە لادا چوونـە، چییـە؟ ئەوەیـە کـە پێغەمبـەری ﷺ ئیجتهادێـك کۆششـێك بـکات، بـۆ بەرژەوەندیـی ئایینەکـەی، بـۆ بەرژەوەندیـی گەیاندنـی پەیامەکـەی و، ئـەو ئیجتهـاد و کۆششـە پێغەمبـەر ﷺ تێیـدا نەپێکـێ.

بۆ نموونە:

أ - پێغەمبەر ﷺ لە ڕوو وەرچەرخاندنی دا لە عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتووم، نەیپێکا و، خوای پەروەردگار ڕەخنەی لێ گرت وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ۝١ أَن جَآءَهُ ٱلْأَعْمَىٰ ۝٢ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُۥ يَزَّكَّىٰٓ ۝٣ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ ٱلذِّكْرَىٰٓ ... ﴾ العبس (١ - ٨).

ب - هەروەها لە وەرگرتنی فەرەبوو لە دیلەکانی جەنگی بەدردا نەیپێکا، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ مَا كَانَ لِنَبِىٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ... ۝٦٧ ﴾ الأنفال.

ج - هەروەها لە مۆڵەتدانی دا، بە دڵ نەخۆشەکان لە جەنگی تەبووکدا، نەیپێکا، ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ ۝٤٣ ﴾التوبة، بەڵام هەموو ئەو نەپێکانانە کە بە هۆی کۆششکردنەوە بوون و، بۆشی هەبووە کە کۆشش بکات، ئەوە نەبووە کە ڕێك دیاربێ سەرپێچییە لە فەرمانیی خوا، هەڵبەتە خوا ﷻ هەر بۆی ڕاست کردۆتەوە و جارجاریش سەرزەنشتێکی سووکی کردوە و ئاگاداری کردۆتەوە کە نەدەبوو وابووایە.

---

(١) هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (الأحزاب)یش دا.

مەسەلەی دووەم:

خـوا بـە پێغەمبەرەکـەی خـۆی ﷺ فەرمـووە: نیزیـك بـوو کافـرەکان بێـزارت بکـەن و ناچـارت بکـەن، تاکـو لەسـەر زەمینـی مەککـە دەرت بکـەن، ئـەو کاتـەش کەمێـك نەبـێ پـاش تـۆ، لێـی نەدەمانـەوە، ئـەوەش یاسـای خوایـە لـە ژیانـی پێغەمبەرانمانـدا، کـە لـە پێـش تـۆ ناردوومانـن و، لادانیـش بـۆ یاسـای خـوا نابینـی:

خوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ۖ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، (ئەی موحەممەد!) نیزیك بوو بێبڕوایەکان بێزارت بکەن و هەڵتپێچن و هەڵتستێنن لە زەوی، دەگوترێ: (فَزَّ: أَي بَارَحَ المَكَانَ)، شوێنەکەی خۆی بەجێهێشت، (**الإِسْتِفْزَازُ: الحَمْلُ عَلَى التَّرَحُّلِ**)، (**إِسْتِفْزَازُ**)، بریتیە لەوە کە تۆ کەسێك ناچار بکەی شوێنەکەی بەجێ بهێڵێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، (**ال**)ی سـەر (ٱلْأَرْضِ)، بـۆ ناسـاندن (**تعریـف**)ی (**عهـد**)ە، زەوییەکـەت ئـەو زەوییـەی خـۆت، یاخـود زەوییـەك کـە تێـدا نیشـتەجێی، کـە شـاری مەککەیـە، نیزیـك بـوو بێـزارت بکـەن و ناچارتبکـەن و لەسـەر زەوی هەڵتسـتێنن، بۆچـی؟

٢)- ﴿ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ﴾، تاکو لەوێت دەربکەن، ﴿ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ﴾، ئەمە: (**تَعْلِيلٌ للإِسْتِفْزَازِ**)، هۆکار هێنانەوەی هەڵسانەکەیە، یانی: بێزار و ناچار و جاڕزت دەکەن، تاکو تۆ لەوێ وەدەرنێن.

٣)- ﴿ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئنجا ئەگەر واشیان کردبایە، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ نەدەمانەوە.

(خِلَٰفَكَ)، خوێنراویشـەتەوە: (**خَلْفَـكَ**)، (**خَلْفَـكَ: أَي: بَعْـدَكَ، وَأَصْـلُ الخَلْـفِ: الـوَرَاءُ فَاسْـتُعْمِلَ مَجَـازاً فِي البَعْدِيَـةِ**)، وشـەی (**خَلْـفَ**)، واتـە: پشـتەوە، بـەڵام بـە مەجـاز بەکارهێـنراوە بـۆ دوایـی، لـە ڕووی کات (**زمـن**)ەوە.

پێشتر گوتمان: (لَبِثَ)، واتە: مایەوە، (لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ)، واتە: دوای تۆ نامێننەوە لەو شوێنەدا، لە شاری مەککەدا، مەگەر کەمێك، (إذاً) (**إذاً: ظَرْفُ لِلزّمَانِ وتَنْوِينُهَا عِوَضٌ عَنْ جُمْلَةٍ مَحْذُوفَةَ وَالتَّقْدِيرُ: إذَا أَخْرَجُوكَ لا يَلْبَثُونَ بَعْدَك..**)، (إذا)، زەرفە بۆ کات، کاتێك کە شتێکی تێدا ئەنجامدراوە، تەنوینەکەش کە خراوەتە سەری، (إذاً)، ئەوە قەرەبووی ڕستەیەکی قرتێنراوە، کە ماناکەی ئاوای لێدێتەوە: ئەگەر تۆیان وەدەر نابایە، کەمێك نەبێ، لە دوای تۆ نەدەمانەوە.

ئێمە دوایی چەند سەرنجێك لەسەر ئەو ئایەتە دەدەین و، زیاتر ماناکەی شی دەکەینەوە.

٤)- ﴿ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ﴾، (**السُّنَّةُ: العَادَةُ وَالسِّيرَةُ الَّتي يَلْتَزِمُهَا صَاحِبُهَا**)، (سُنَّةَ)، بریتیە لەو نەریت و شێوە ژیانەی کە خاوەنەکەی پێوە پابەنددەبێ.

لە ڕاستیی دا (**سنة**)، یانی یاسا، هەڵبەتە یاساش عادەتێکە دووبارە دەبێتەوە و بەردەوامە، واتە: ئا ئەوە کە لە دوای تۆ جگە لە کەمێك نەدەمانەوە، ئەگەر تۆیان وەدەر نابایە، ئەوە یاسای خوایە، لە ژیانی ئەو پێغەمبەرانەدا کە پێش تۆ ناردوومانن، یانی: بە نسبەت ئەوانیشەوە، هەر بەو یاسایە مامەڵەمان کردوە، لەگەڵ کافرە ناحەز و دوژمنەکان، کە پێغەمبەرانیان وەدەرناوەو دەرکردوە لە نیشتیمان و زێدی خۆیان: ئەویش ئەوەیەکە: سزامان داون.

٥)- ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، هەروەها تۆ لادان نابینی، بۆ یاسای ئێمە، ئەمە ڕستەیەکە نێواخن کراوە، بۆ ئەوەی تەواو ڕوونی بکاتەوە، کەواتە: ئەمە یاسای خوایە، لە پێغەمبەرانێکدا کە لە پێش تۆدا ڕەوانەمان کردوون، هەر بەو شێوەی مامەڵەمان کردوە لەگەڵ نەیارەکانیاندا، ئنجا تۆ لادانیش نابینی بۆ یاسای خوا، یاسای خوا ناگۆڕێ و لانادرێ لە کەس و، هیچ کەس مافی ڤیتۆی لە بەرانبەر یاساکانی خوادا نیە.

چوار سەرنجی کورت لەسەر ئەو دوو ئایەتە:

١)- کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ﴾، ئەمە ئاماژەی تێدایە بەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە مەککە دەچێتە دەر و، ئەوان ناچاری دەکەن مەککە بەجێ بهێڵێ، واتە: دەبنە هۆکاری چوونە دەری لە مەککە و کۆچکردنی.

هەروەها ئاماژەشە بەوە: كە دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ناچار دەبێ، شاری مەككە بەجێ بهێڵێ، ناحەزەكانی كەمێك نەبێ نامێننەوە و ئەوەش ڕوویدا، چونكە لە جەنگی بەدردا حەفتا (٧٠) لە سەرانیان، لە نێویاندا ئەبوو جەهل و نەضری كوڕی حارث و ئومەییەی كوڕی خەلەف و، عوتبە و شەیبەی كوڕانی ڕەبیعە و زۆرێك لە زلەزلەكان، كوژران، كەواتە: بە سەلامەتیی نەمانەوە لە مەككەدا، چونكە حەفتایان لێ كوژرا و حەفتاشیان لێ بەدیل گیرا و، ماڵوێرانییەكی زۆریان بەسەرهات.

دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ، كە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، واتە: ئەگەر تۆ وەدەر بنێن لە شاری مەككە، لە دوای تۆ كەمێك نەبێ نامێننەوە، بەڵكو خوا وەك چۆن گەلانی پێشووی بنبڕكردوە، ئەو گەل و خەڵكەی تۆش، كە شاربەدەرت دەكەن و ناچاری كۆچكردنت دەكەن، ئاوا بنبڕیان دەكات، بەلام لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بە ویستی ئازادانەی خۆی شاری مەككەی بە جێهێشت، نەك ئەوان هەڵیپێچن و بڵێن: وەرە دەبێ بڕۆی، بۆیە خوا ئەو خەڵكەی سزا نەدا، بە سزایەكی بنبڕكەر، ئەوەش مانایەكی دیكەیەتی، كە وەك لە مانا گشتییەكەش دا گوتمان، ئەم ئایەتە موبارەكە هەردووك ماناكەی، لەگەڵ حاڵەت و ژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەگونجێن.

دەگونجێ بڵێین: كەمێك نەبێ نەمانەوە لە دوای پێغەمبەر ﷺ، واتە: بە سەلامەتیی نەمانەوە، چونكە زلەزلەكانیان هەموویان كوژران یان بەدیل گیران لە جەنگی بەدردا، كەواتە: بە سەلامەتیی نەمانەوە، بەڵكو دڕكیان نەما و لووتیان شكێنرا.

دەشگونجێ بڵێین: خوا ﷻ فەرموویەتی: ئەگەر ئەوان دەرتبكەن، كەمێك نەبێ لە دوای تۆ نامێننەوە، بەلام بۆیە مانەوە و بنبڕ نەكران، چونكە پێغەمبەریان ﷺ دەرنەكرد، بەڵكو بە ویستی ئازادانەی خۆی شاری مەككەی بەجێهێشت، هەردووك واتایەكان گونجاون.

٢)- كە دەفەرموێ: ﴿ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ﴾ پسپۆڕان گوتوویانە: (**جُمْلَةٌ مُسْتَأنَفَةٌ اسْتِئْنَافاً بَيَانِياً لِبَيَانِ سَبَبِ كَوْنِ لُبْثِهِم بَعْدَهُ قَلِيلاً**)، واتە: ئەمە ڕستەیەكە كە دەست پێدەكات، دەست پێكردنێكی ڕوونكردنەوە، تاكو هۆی ئەوە ڕوونبكاتەوە، كە بۆچی كەمێك نەبێ لە دوای پێغەمبەرەوە ﷺ نامێننەوە؟ واتە: كەمێك نەبێ نامێننەوە بە سەلامەتیی، لەسەر مانای یەكەمیان، یاخود كەمێك نەبێ نامێننەوە كە بنبڕ نەكرێن، لەسەر مانای دووەمیان.

ئەویش ئەوەیە کە ئەمە: عادەت و یاسای نەگۆڕی خوای کارزانە.

٣)- کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجِدُ ﴾، ئەمە وەك پسپۆڕانی زمان دەڵێن: زێدەڕۆییە، لە لابردن (نفي)دا، ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، یانی: لادانت بۆ یاسای ئێمە چنگ ناکەوێ. هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴿١٧﴾ ﴾الأعراف، واتە: زۆربەیانت شوکرانە بژێر و سوپاسگوزار دەست ناکەوێ.

چونکە ئەگەر خوا ﷻ بفەرموێ: یاسای ئێمە ناگۆڕێ، ئەوە هەر ئەوە دەگەیەنێ، کە ناگۆڕێ، بەڵام کە بفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، یانی: هەرچەندە زۆر بگەڕێی و سۆراغ بکەی و بپشکنی، هەوڵبدەی، گۆڕانێك و لادانێك بۆ یاسای ئێمە نابینی.

هەروەها بەنسبەت ڕستەکەی دیکەیشەوە: یانی: هەرچەندە سۆراغ بکەی و بپشکنی، زۆربەیانت سوپاسگوزار چنگ ناکەوێ.

٤)- (**التَحْوِيلُ: تَغَيِيرُ الحَالِ، وَهُوَ التَّبْدِيْلُ**)، (**تحويل**) بریتیە لە گۆڕانی حاڵ، یاخود بریتیە لە گۆڕین و لادان، ئنجا هەر بۆ ئەوەی بزانرێ: لە تەفسیرەکاندا چی هاتوە! هەرچەندە ئەو دوو گێڕدراوەیەم بە دڵ نین، بەڵام دەیانهێنم:

أ)- {**عَنْ سَعِيدِ بْنْ جُبَيْرٍ رَحِمَهُ اللَّه قَالَ الْمُشْرِكُوْنَ لِلنَّبِيِّ ﷺ: كَانَتِ الأَنْبِيَاءُ يَسْكُنُونَ الشَّامَ، فَمَالَكَ والمَدِيْنَة؟ فَهَمَّ أَنْ يَشْخَصَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى:** ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾}(**أخرجه السيوطي في (لباب النقول في أسباب): ص١٣٩، ، وقال مؤلِّفا الإستيعاب: سنده ضعيف) ج٢، ص٤٥٢**).

واتە: سەعیدی کوڕی جوبەیر، کە یەکێکە لە زانایانی شوێنکەوتووانی هاوەڵان، (تابعین)، دەڵێ: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بە پێغەمبەریان ﷺ گوت: پێغەمبەران زیاتر لە شام نیشتەجێ دەبوون، تۆ چیتە لێرە لە مەدینە! ئەویش ویستی بچێ بۆ ئەوێ (یانی: بۆشام) بەڵام خوای بەرز ئەم ئایەتەی بۆ نادرە خوار.

کە بە تەئکید وەك سەنەدەی بێهێزە، نێوەڕۆکەکەشی هەر بێهێزە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ لەوە ژیرتر بووە، بە قسەی هەندێك لە موشریکەکان هەڵخەڵەتێ، پاشان موشریکەکان لە مەککە بوون، بەڵام ئەمە باسی مەدینە دەکات، سوورەتەکەش سوورەتێکی مەککەییە.

ب)- {عَنْ الحَضْرَمِيِّ: أَنَهُ بَلَغَهُ أنَ بَعْضَ اليَهُودِ قَالَ للنَّبِيّ: إِنَّ أَرْضَ الأَنْبِيَاءِ أَرْضُ الشَّامِ، وَإِنَ هَذِهِ لَيْسَتْ بِأَرْضِ الأَنْبِيَاءِ، فَأنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾}(أَخْرَجَهُ الطَّبري: ج١٥، ص٩٠ و ٨٩، وقال مؤلِّفا الإستيعاب[1]: سنده ضعيف).

واتـە: حەضرەمیـی دەڵـێ: پێمگەیشـتوە کـە هەندێـك لـە جوولەکـەکان بـە پێغەمبەریـان ﷺ گـوت: سـەرزەمینی شـام، سـەرزەمینی پێغەمبەرانـە، ئێـرە، (واتـە: ئـەم شـاری مەککـە) سـەرزەمینی پێغەمبـەران نیـە، (واتـە: ئێـرە بـە جـێ بهێڵـە و بچـۆ بـۆ شـام، گوایـە دەبـێ پێغەمبەریـش ﷺ وەك لـە ڕیوایەتـی پێشـێدا هاتـوە، بـە دڵیـدا هاتبـێ، شـتێکی وا بـکات!).

بەڵام خوای پەروەردگار ئەو ئایەتەی بۆ ناردۆتە خوار!

کـە بـە تەئکیـد ئـەو دوو گێڕدراوەیـە، هـەم لەگـەڵ نێوەڕۆکـی ئایەتـەکان دا ناگونجێـن، هـەم لەگـەڵ کەسـایەتیی بـەرز و نـاوازەی پێغەمبـەر ﷺ، عەقـڵ و تێگەیشـتنی دا کـە لـە لووتکـەدا بـووە.

(١) ج٢، ص٤٥٢.

مەسەلەی سێیەم:

خوا فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کردوە: لە کاتی لادانی خۆرەوە لە نێوەڕاستی ئاسمانێ، نوێژ بەرپابکە، هەتا تاریکیی شەو، هەروەها قورئانی نوێژی بەیانییش بخوێنە، بێگومان قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی لەلا ئامادە بووە {فریشتەکان لە لای ئامادە دەبن} لە شەوێشدا شەونوێژ بە قورئان خوێندن بکە، ئەوە زیادەیەکە تایبەت بە تۆ، نیزیکە پەروەردگارت پاش زیندووکرانەوەت، پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ:

﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴿٧٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، نوێژ بەرپابکە لە کاتێکدا کە خۆر لادەدا، (**الدُّلُوكُ: زَوَالُ الشَّمْسِ عَنْ كَبِدِ السَّمَاءِ، واللَّامُ لامُ التَّوْقِيْتِ بِمَعْنَى: عِنْدَ**)، (**دُلُوك**)، بریتیە لە لادانی خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمان {هەندێکیشیان گوتوویانە: (**الدُّلُوكِ: الغُرُوْبُ**)، واتە: ئاوابوون} (ل)کەش کە دەفەرموێ: ﴿ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، لامی دیارییکردنی کاتە، یانی: لەلای، لە نیزیکی.

٢)- ﴿ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، تاکو تاریکایی شەو (**الغَسَقُ: الظُّلْمَةُ**)، (**غَسَقْ**)، بە مانای تاریکیی دێ، واتە: تاکو شەو تاریك دادێ، تۆ نوێژ بەرپابکە، کە وەك پێشتر گوتمان: ئەمە ئاماژەیە بە کاتی چوار نوێژەکان، نوێژی نیوەڕۆ، کە خۆر تۆزێك لە نێوە ڕاستی ئاسمان لادەدا، نوێژی عەسر، کە خۆر زیاتر لادەدا، پاشان نوێژی شێوان، کە خۆر بە تەواویی ئاوا دەبێ و، نوێژی خەوتنان، کە شەو تاریك دادێ.

٣)- ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، هەروەها قورئان خوێندنی نوێژی بەیانییش، گرنگیی پێ بدە، ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، بە چی مەنصووبە؟ دەڵێ: (**أي: أَقِمْ قُرْآنَ الفجر**)، واتە: قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی بەرپابکە، واتە: نوێژی پێ بکە، ئەمە بۆ ئەوەیە کە بزانرێ هەموو نوێژێك دەبێ قورئانی تێدا بخوێندرێ، بەڵام بە تایبەت لێرەدا باسی قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی کردوە، لەبەر ئەوەی کاتی نوێژی بەیانیی، کاتێك کە دنیا کش و ماتە، ئەو قورئانەی تێیدا دەخوێنرێ، باشتر دەبیسترێ و، لە دڵ و عەقڵی خوێنەر و، بیسەرەکانیش دا باشتر جێگیر دەبێ، سوننەتیشە

قورئان زیاتر لە نوێژی بەیانییدا بخوێندرێ، بۆیە بە تایبەت ئەوە باسکراوە، بەڵام ئەوە ئاماژەشە کە نوێژەکانی دیکەش، دەبێ قورئانیان تێدا بخوێنرێ، وەك دوایی باسی دەکەین.

٤)- ﴿إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾، بێگومان قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی لە لا ئامادەبوویە، (مَشۡهُودٗا)، (شَهِدَ أي: حَضَرَ)، ئامادەبوو، (شَهِدَ)، یانی: بینی، کە واتە: (مشهود) یانی: بینراو، یان: لەلا ئامادەبوو، ئەمەش: (**إِسْتِئْنَافٌ بَيَانِيٌّ لِوَجْهِ تَخْصِيصِ صَلَاةِ الصُّبحِ بِاسْمِ القُرْآنِ، مَشْهُوداً أي مَحْضُوراً**) ئەمە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەیە کە بۆچی نوێژی بەیانیی تایبەت کراوە بە ناوی قورئانەوە، تاکو بزانرێ: لە بەر ئەوەیە کە لە نوێژی بەیانییدا فریشتەکان ئامادە دەبن.

٥)- ﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ﴾، هەروەها لە شەوگاریشدا بە هۆی قورئانەوە، شەونوێژ بکە، (**تَهَجُّدْ: مُشْتَقٌّ مِنَ الهُجُودِ وَهُوَ النَّوْمُ، وَمَادَةُ التَفَعُّلِ فِيهِ لِلإِزَالَةِ مِثْلُ: التحرُّجْ والتَأَثُّمْ**)، پێشتر باسمان کرد کە (**تَهَجُّدْ**)، لە (**هُجُود**)ەوە هاتوە، (**هُجُود**)، هەم بە مانای خەو (**نوم**) دێ، هەم بە مانای لە خەو هەڵسان و بێداریی (**إستيقاظ**)یش دێ، {**هَجَدَ: نَامَ، إستيقظ**}، بەڵام ماددەی (**تفعّل**) بۆ لابردنە، وەك (**تحرُّجْ**)، واتە: لابردنی حەڕەج، (**تأثُّم**)، واتە: لابردنی گوناه، کەواتە: (**تَهَجُّدْ**)، واتە: لابردنی خەو، کە بریتیە لە شەو بێداریی و شەونوێژ کردن.

٦)- ﴿نَافِلَةٗ لَّكَ﴾، یانی: (**زِيَادَةً لَكَ على الصَّلَوَاتُ الخَمْسِ المَفْرُوضَةَ**)، ئەمە زێدەییە بۆ تۆ لە پێنج نوێژە فەرزەکان، واتە: زیادە بۆ تۆ دانراوە، ئنجا ئایا ئەو زیادەیە، فەرز بووە لەسەر پێغەمبەر ﷺ، یاخود سوننەت بووە؟ دوایی باسی دەکەین.

٧)- ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ٧٩﴾ نیزیکە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ، (**الرَّجَاءُ مِنَ اللّهِ وَعْدٌ، أي: لِيَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً**)، وەك دەڵێن: (**الكَرِيمُ إِذَا أَطْمَعَ أَعْطَى**)، بەخشەر، ئەگەر کەسێکی ئومێدەوار کرد، پێی دەبەخشێ.

لێرەدا خوا دەفەرموێ: نیزیکە، ڕەنگە، لەوانەیە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ، کەواتە: ئەمە بەڵێنە لە لایەن خواوە، واتە: بۆ ئەوەی کە خوا ئەوەت پێ ببەخشێ، بەو جۆرەی گوترا خوا بپەرستە.

٨)- ﴿مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾، (**المَقَامُ: مَحَلُ القِيَامِ، وَالمُرَادُ بِهِ المَكَانُ المَعْدُوُد لأَمْرٍ عَظِيْمٍ، وَهُوَ وَصْفٌ مَجَازِيٌّ، لأَنَّ المَحْمُودَ مَنْ يَقُوُمُ فِيِهِ**)، (**مقام**)، شوێنی هەڵسان و ڕاوەستانە و، مەبەست پێی ئەو شوێنەیە کە ئامادە کراوە بۆ کارێکی مەزن، کە ئەوەش وەصفێکی مەجازییە، چونکە: ئەوەی ستایش دەکرێ، ئەو کەسەیە کە لەو شوێنە دەوەستێ، لەو پێگەیەدا دەوەستێ، نەك خودی شوێنەکە.

کورتە باسێک: چوار بابەتی گرنگ

هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەم دوو ئایەتەی (٧٨و ٧٩)دا، ئێمە چوار بابەتی گرنگ دەخەینە ڕوو، بۆ زیاتر تیشك خستنە سەر نێوەڕۆك و چەمك و واتای، ئەو دوو ئایەتە موبارەكە، ئەو دوو ئایەتەش، ئەمە دەقەكەیانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ ۖ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ ﴾.

بابەتی یەكەم: گرنگیی و پێویستی خواپەرستیی، بۆ خۆڕاگریی لە بەردەم ئاستەنگ و كێشە و گرفتەكاندا:

١)- لێرەدا خوا ﷻ پاش باسكردنی فێڵ و پیلانی دوژمنانی پێغەمبەر ﷺ، كە هەوڵ و تەقەللایان داوە بێزاری بكەن و، وفشاری لێ بكەن و، ناچاری بكەن: شار و سەر زەمینەكەی خۆی كە مەككەیە بەجێی بهێڵێ، دوای ئەوە، فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ، دەكات، كە نوێژ بەرپا بكات، پێنج نوێژە فەرزەكان، هەروەها شەو نوێژیش بكات، زیادە لە پێنج فەرزەكان.

ئەمەش ئەوەی لێ وەردەگیرێ، كە بۆ خۆڕاگریی و دامەزراویی لە بەردەم كێشە و گرفت و، تەنگ و چەڵەمە و، ناڕەحەتییەكانی كە زادە و بەرهەمی پیلان و فێڵ و تەڵەكەی دوژمنان و ناحەزانن، باشترین هۆكار بۆ دامەزراویی و نەلەخشاویی، بریتییە لە پتەوكردن و توند و تۆڵكردنی پەیوەندیی بەندایەتیی لەگەڵ خوای بەرزی بێ وێنەدا، لە زۆر شوێنی قورئاندا، ئەو ڕاستییە هاتووە، هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتووە، بۆ وێنە:

١ - ئایەتەكانی (٧٨ - ٧٩)ی سووڕەتی (**الإسراء**).

٢ - ئایەتەكانی: (٩٧ - ٩٨ - ٩٩)ی سووڕەتی (**الحجر**)، واتە: سێ (٣) ئایەتی كۆتایی سووڕەتی (**الحجر**)، كە پێشتر تەفسیرمان كردوون، خوای پەروەردگار هەمان ئەو ڕاستییە مەزنە دووبارە دەكاتەوە، كە بۆ خۆڕاگریی لە بەردەم پیلانی ناحەزاندا، پێویستە مرۆڤ خواپەرستیی خۆی، بەندایەتیی خۆی، بۆ خوا تۆختر بكات و قووڵتر بكاتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ

يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَٱعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ ٱلْيَقِينُ ﴿٩٩﴾﴾.

واتـە: بـە دڵنیایـی ئێمـە دەزانیـن کـە تـۆ سـینەت تەنـگ دەبـێ بـەوەی کـە دەیڵێـن، (بۆیـە) بـە ستایشـکردنی پەروەردگارتـەوە، بـە پاکیـی بگـرە، {واتـە: زۆر (**سـبحان اللّـه**) و (**الحمداللّـه**) بکـە، پـەروەردگارت بـە پـاك بگـرە و ستایشـی بکـە}، هەروەهـا لـە کڕنـووش بـۆ خـوا بـەران بـە، {واتـە: زۆر نوێـژ بکـە} و پـەروەردگاری خـۆت بپەرسـتە، تاکـو یەقینـت بـۆ دێ. {کـە بـە تەئکیـد مەبەسـت پێـی ئـەو مردنەیـە، کـە هیـچ کـەس گومانـی تێیـدا نیـە}.

٣)- شوێنێکی دیکه که خوا ئەو ڕاستییەی تێدا خستۆته ڕوو، ئایەتی (٤٥)ی سووڕەتی (**البقرة**) یە، که خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴿٤٥﴾ ﴾، واته: یارمەتیی وەربگرن له خۆڕاگریی و له نوێژ.

واتـە: هەوڵبـدەن سـیفەتی خۆڕاگریـی لـە خۆتانـدا بێننـە دی، داوای یارمەتیـی و هاوکاریـی لـە خۆڕاگریـی بکـەن و داوای یارمەتیـی لـە نوێـژ بکـەن. بـۆ ئـەوەی نەلەخشـا و دامەزراوبـن لـە دینداریيتانـدا، لـە خواپەرسـتیی و لـە گرتنـی ڕاسـتە شـەقامیی خـوای پـەروەردگاردا و، لـە بەرانبـەر کێشـمە کێـش و گرفـت و، ناڕەحەتییـەکان دا، کـە ناحەزانتـان بۆتـان دێننـە پێـش.

٤)- شوێنێکی دیکەش، ئایەتی ژمارە سێ (٣)ی سووڕەتی (**طه**)یە، که دەفەرموێ: ﴿ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ ءَانَآيِ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾ ﴾.

واتـە: دەجـا خۆڕاگربـە لەسـەر ئـەوەی دەیڵێـن و، پـەروەردگارت بـە پـاك بگـرە بـە ستایشـکردنیەوە، بـەر لـە خۆرهەڵاتـن و لـە پێـش ئاوابوونـی دا، هەروەهـا لـە کاتەکانـی شـەوگاردا، پـەروەردگارت بـە پـاك بگـرە و لەمـلا ولای ڕۆژگاریشـدا، بـە پاکـی بگـرە، بەڵکـو ڕازیبـی.

واتـە: بەڵکـو لـە ئەنجامـی خـوا بـە پاکڕاگرتـن و ستایشـکردنت دا، بـۆ خـواو، لـە ئەنجامـی بەندایەتیـی کردنـی چاکـت دا، بـۆ خـوا، لـە کاتەکانی شـەوو لـە کاتەکانـی ڕۆژدا، بە شـێوەیەك دینداریـی بکـەی و بەندایەتیـی بـۆ خـوا ئەنجـام بـدەی، کـە لـە کـردو کۆششـی خـۆت و لـە بەرهەمـی کۆششـی خـۆت ڕازیبـی.

٥)- شوێنێکی دیکە، ئایەتەکانی: (٢٤ – ٢٥ - ٢٦)ی سوورەتی (**الإنسان**)ن، کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱصۡبِرۡ لِحُكۡمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعۡ مِنۡهُمۡ ءَاثِمًا أَوۡ كَفُورٗا ﴿٢٤﴾ وَٱذۡكُرِ ٱسۡمَ رَبِّكَ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَٱسۡجُدۡ لَهُۥ وَسَبِّحۡهُ لَيۡلٗا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ ﴾.

واتە: دەجا خۆڕاگربە بۆ بڕیاری پەروەردگارت و، گوێڕایەڵیی هیچ گوناهبارێك و هیچ سپڵەیەك لەوان مەكە و، ناوی پەروەردگارت بێنە بەیانیان و ئێواران و، لە شەوگاریشدا کڕنووشی بۆ ببە و، شەوگارێکی دوور و درێژ خوا بە پاك بگرە.

كە بە تەئكید مەبەستی پێ ڕاز و نیاز و لێ پاڕانەوە و نوێژکردنە.

٦)- شوێنێکی دیکە، ئایەتی کۆتایی سوورەتی (**النحل**)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیاییەوە خوا لەگەڵ ئەوانەیە، کە پارێزیان کردوە و لەگەڵ ئەوانەش دایە، کە چاکەکارن.

پارێزیان کردوە، یانی: لە هەموو ئەو شتانەی خوا پێی ناخۆشن، خۆیان پاراستوە، خواش بە گشتی دوو جۆرە شتی پێ ناخۆشن: ١- قەدەغەکانی بشکێنی، ٢- ئەرکەکانی بچوێنێ، چاکەکاریشن، یانی: هەم لە خواپەرستییاندا، هەم لە هەڵس و کەوتی ڕۆژانەیان لەگەڵ خەڵکدا، خوا لەگەڵ ئا ئەوانە دایە و، بە لەگەڵ دابوونێکی تایبەت، ئەگەرنا خوا بە گشتی لەگەڵ هەموو دروستکراوەکانی خۆی دایە.

٧)- شوێنێکی دیکە، ئایەتی سوورەتی (**آل عمران**)ە، فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱصۡبِرُواْ وَصَابِرُواْ وَرَابِطُواْ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خۆڕابگرن و، لە بەرانبەر ناڕەحەتییەکان خۆڕابگرن و، سەنگەر نشینیی بکەن و، پارێز لە خوا بکەن، بەڵکو سەرفرازبن.

٨)- وەك نموونەیەکیش ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ، دێنین: {**عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ، صَلَّى**} (**أخرجه أبو داود: ١٣١٩ وَصَحَّحَهُ الألباني، وَضَعَّفَه شعيب الأرنؤوط**).

واتە: حوزەیفە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ عادەتی وا بووە، ئەگەر کارێك سەغڵەتی دەکرد و ناڕەحەت دەبوو، نوێژی دەکرد {واتە: بەندایەتیی بۆ خوا دەکرد}.

بابەتی دووەم: دیارییکردنی کاتی پێنج نوێژە فەڕزەکان:

دیـاره ئایەتـی ژمـاره (٧٨) لـه سـوورەتی (الإسراء)، کاتی پێنـج نوێـژه فـەڕزەکان ڕوون دەکاتـەوه، چونکـه پێنـج نوێـژه فـەڕزەکان، لـه سـەفەری شـەوڕۆیی و بەرزبوونـەوەی پێغەمبـەر ﷺ، بـۆ ئاسـمانەکاندا فەڕزکـران، وەك پێشـتر باسـمان کـرد، لـه دەرسـەکانی سـەرەتای تەفسـیرکردنی ئـەم سـوورەتەدا، ئنجـا دوای ئـەوەی پێنـج نوێـژه فـەڕزەکان، واتـه: بەیانـی، نیـوەڕۆ، ئێـواران، شـێوان، خەوتنـان، فەڕزکـران، دەبـێ کاتەکانیـش دیاریـی بکرێـن، بۆیـه لـەم ئایەتـی ژمـاره (٧٨)ی سـوورەتی (الإسراء)دا، کاتـی پێنـج نوێـژه فـەڕزەکان دیاریـی کـراوه، بـا سـەرنج بدەیـن چـۆن؟

١ -) خوا دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، نوێژ بەرپا بکە، لەو کاتەدا کە خۆر لادەدا، ﴿ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، هەتا تاریکایی شەو، ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، هەروەها قورئان خوێندنی نوێژی بەیانییش گرنگیی پێ بدە، کاتی هەر پێنج نوێژەکان بە کورتیی لێرەدا هەیە:

وشـەی (**دلوك**)، دەگوتـرێ: (**دَلَكَتِ الشَّمْسُ فِي وَسَطِ السَّمَاءِ، فَهِيَ دَالِكٌ وَدَالِكَةٌ**)، واتـه: خۆر لـه نێوەڕاسـتی ئاسـمان لای دا، ئنجـا: هـەم (**دَالِكٌ**)ی بـۆ بـەکاردێ، هـەم (**دَالِكَةٌ**)ش، واتـه: (**مَائِلَةٌ**) لاداو، ئنجا ئـەم (**دلوك**)ە، واتـه: لادانـی خـۆر لـه نێوەڕاسـتی ئاسـمان بـەرەو ڕۆژئـاوا، بـه سـێ واتایـان هاتـوه: (**زَوَالِ الشَّمْسِ عَنْ وَسَطِ قَوْسٍ فَرضِيٍّ فِي طَرِيقِ مَسِيرِهَا الْيَوْمِيِّ، وَوَرَدَ بِمَعْنَى: مَيْلُ الشَّمْسِ عَنْ مِقْدَارِ ثَلَاثَةِ أَرْبَاعِ الْقَوْسِ، وَهُوَ وَقْتُ الْعَصْرِ، وَوَرَدَ بِمَعْنَى غُرُوبِهَا، فَصَارَ لَفْظُ الدُّلُوكِ، مُشْتَرَكًا فِي الْمَعَانِي الثَّلَاثَةِ**)(١).

یەك: لادانی خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمان لە کەوانەیەکی گریمانەییدا، {کەوانەیەکی گریمانەیی، واتە: ئەو کەوانەیە لە ئاسمان نیە، بەڵام گەردووناسان وەك گریمانە دایدەنێن}، لە ڕێی ڕۆیشتنی ڕۆژانەی خۆردا {لەبەر چاوی ئێمە، ئەگەر نا، زەوییە بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە لە بەرانبەر خۆردا، ئێمە وا دەزانین خۆر لە خۆرهەڵاتەوە دەچێ بۆ خۆرئاوا، بۆ چاوی ئێمە وا دیارە} کە تۆزێ لادەدا، ئەمە کاتی نوێژی نیوەڕۆیە.

دوو: واتای دووەمی (**دلوك**)، لادانی خۆرە لە ئەندازەی سێ لەسەر چواری (٤/٣)ی کەوانەیەك {کەوانەیەکی گریمانەیی} لە ڕێی ڕۆیشتنی ڕۆژانەیدا، کە ئەویش کاتی ئێوارەیە (**عَصْر**).

---

(١) التحرير والتنوير، ج١٥، ص١٨٢.

سێ: ئاوابوونی خۆر، کە ئەویش کاتی نوێژی شێوانە.

کەواتـە: وشـەی (لِدُلُوكِ)، ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، پێشـتریش باسـمان کـرد کـە (ل)ی سـەر (لِدُلُوكِ)، لامـی تەوقیتـە، واتـە: (عِنْدَ دُلُوكِ الشَّمْسِ)، لـە کاتـی لادانـی خـۆردا، لـە نێوەڕاسـتی ئاسـمان، ئەمـە وشـەیەکە سـێ مانـای تێـدا هاوبەشـن:

١- خۆر تۆزێك لابدات کە نوێژی نیوەڕۆیە.

٢- خۆر بە ئەندازەی سێ لەسەر چوار (٤/٣)ی کەوانەیەك لابدات، کە نوێژی عەسرە.

٣- خۆر بە تەواویی لابدات و ئاوابێ کە نوێژی شێوانە.

٢)- کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، (وَالْغَسَقُ: الظُّلْمَةُ، وَهِيَ انْقِطَاعُ بَقَايَا شُعَاعِ الشَّمْسِ حِينَ يُمَاثِلُ سَوَادُ أُفُقِ الْغُرُوبِ، سَوَادَ بَقِيَّةِ الْأُفُقِ، وَهُوَ وَقْتُ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ، وَذَلِكَ وَقْتَ الْعَشَاءِ)، وشەی (غَسَقِ)، واتە: تاریکیی کە بریتیە لە نەمانی پاشماوەکانی تیشکی خۆر، بە شێوەیەك کە تاریکایی ئاسۆی خۆرلێئاوابوون، لەگەڵ تاریکایی بەشەکانی دیکەی ئاسۆدا، یەکسان بێ، کە ئەویش بریتیە لە ونبوونی سوورایی بنی ئاسمان، (غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ)، کە ئەوەش کاتی نوێژی خەوتنانە.

٣)- ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، (أَيْ أَقِمِ قُرْآنَ الفَجْرِ فِي الصَّلَاة)، قورئان خوێندنی بەیانیی بەرپابکە لە نوێژدا، ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، دەڵێ: (مَنْصُوبٌ بِالْعَطْفِ عَلَى الصَّلَاةِ)، دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، (أَيْ أَقِمِ قُرْآنَ الفَجْرِ)، یانی: (قرآنَ الفجر) بۆیە (منصوب)ە چونکە گێڕراوەتەوە بۆ سەر: نوێژ بەرپابکە (أقم الصلاة) یانی: قورئانخوێندنی بەیانیی بەرپابکە، یاخود: (مَنْصُوبٌ عَلَى الإِغْرَاءِ أَيْ: عَلَيْكَ بِقُرْآنِ الفَجْرِ)، (عَلَيْكَ قُرْآنَ الفَجْرِ)، واتە: گرنگیی و بایەخ بدە بە قورئان خوێندنی بەیانیی.

کەواتــە: کــە دەفەرمــوێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، ئەمــە مەبەســت تەنیــا مەبەسـت پێـی یـەك نوێـژ نیـە، بەڵکـو مەبەسـت: نوێژکردنـە لـە (دُلُوكِ)ەوە تاکـو (غَسَقْ)، لە تۆزێـك لادانـی خـۆرەوە لـە نێـوە ڕاسـتی ئاسـمان، هەتـا بـە تەواویـی ئـاوا دەبـێ، کـە ئەویـش کاتـەکانی ئەنجامدانـی هـەر چـوار نوێژەکانـی: نیـوەڕۆ و عەسر و شـێوان و خەوتنانـن، دواییش ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، ئەویـش کاتـی نوێـژی پێنجەمـە، چونکـە (ٱلۡفَجۡرِ)، واتـە: شـەبەقی بەیـان، کـە تاریکیـی و ڕووناکیـی لێـك جیادەبنـەوە، بۆیـەش تەنیـا بـۆ نوێـژی بەیانیـی، باسـی قورئـان کـراوە، چونکـە لـە نوێـژی بەیانییـدا دنیـا کـش و ماتـە و لـە هەمـوو نوێژەکـەی

بەیانییدا، دەنگ بە قورئان خوێندن بەرز دەکرێتەوە، نەك وەك نوێژی خەوتنان و شێوان تەنیا لە دوو ڕکاتیان دا دەنگی پێ بەرزبکرێتەوە، یان وەك نوێژی نیوەڕۆ و ئێوارە (عصر)، کە لە هیچ ڕکاتێکیان دا دەنگ بە قورئان خوێندن بەرزنەکرێتەوە، لە نوێژی بەیانییدا، لە هەردوو ڕکاتەیدا دەنگ بە قورئان خوێندن بەرز دەکرێتەوە، چ سووڕەتی (**الفاتحة**)، چ سووڕەتی دوای (**الفاتحة**) {ئەو سووڕەتانەی لە دوای سووڕەتی (**الفاتحة**)، دەخوێنرێن} ئنجا وەك لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە، پێغەمبەری خوا، ئەوەندە قورئانەی کە لە نوێژی بەیانیدا خوێندوویەتی لە نوێژەکانی دیکەدا بە گشتی هێندەی قورئان نەخوێندوە، کتێبەکانی سوننەت بۆمان باس دەکەن کە: پێغەمبەر ﷺ نوێژی بەیانیی قورئانی زۆری تێدا دەخوێند، هەروەها نوێژی خەوتنان، لە دوای نوێژی بەیانیی، قورئانی زۆری تێدا خوێندوە، بەڵام نوێژی شێوان بە زۆریی وا بووە، کەمی قورئانی تێدا خوێندوە، هەر ڕکاتە سووڕەتێکی کورت، یان چەند ئایەتێکی کەم، لەبەر ئەوەی کاتەکەی کەمە، دیسان نوێژی نیوەڕۆش، زۆری قورئان تێدا خوێندوە، بەڵام بە دەنگی نزم، هەروەها نوێژی ئێوارە (**عصر**)یش ئەویش کەمتر لە نوێژی نیوەڕۆی تێدا خوێنراوە.

ئنجا جگە لەو ئاماژەیەی قورئان، پێغەمبەریش ﷺ لە بارەی کاتی پێنج نوێژە فەڕزەکانەوە فەرمایشتی هەن، کە من دووانیان بە نموونە دێنمەوە:

١)- {نَزَلَ جِبْرِيلُ فَأَمَّنِي فَصَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتَ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتَ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، يَحْسُبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ} (أخرجه البخاري: ٤٠٠٧، ومسلم: ١٨٨٨، وأبو داود: ٣٩٤، والنسائي: ٤٩٣).

واتە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: جیبریل ﷺ لە ئاسمان دابەزی، پێش نوێژی بۆ کردم و، منیش نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، بە پەنجەکانی {پێغەمبەر ﷺ} پێنج نوێژی ژماردن.

ئنجا نوێژی یەکەمیان ئەگەر نیوەڕۆ بووبێ، هی دووەمیان عەسر بووە و هی سێیەمیان شێوان بووە و چوارەمیان خەوتنان بووە و پێنجەمیان بەیانیی بووە.

بەڵام ئەگەر نوێژی یەکەم بەیانیی بووبێ، بێگومان دووەمیان نیوەڕۆ بووە، سێیەمیان عەسر بووە، چوارەمیان شێوان بووە، پێنجەمیان خەوتنان بووە، کەواتە: جبریل کاتەکانی بۆ دیاریی کردوون، کە هەر کام لە نوێژەکان، لە چ کاتێکدا بکەن؟

٢)- {عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ، فَسَأَلَهُ عَنْ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «اشْهَدْ مَعَنَا الصَّلَاةَ»، فَأَمَرَ بِلَالًا فَأَذَّنَ بِغَلَسٍ، فَصَلَّى الصُّبْحَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالظُّهْرِ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ عَنْ بَطْنِ السَّمَاءِ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعَصْرِ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْمَغْرِبِ حِينَ وَجَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعِشَاءِ حِينَ وَقَعَ الشَّفَقُ، ثُمَّ أَمَرَهُ الْغَدَ فَنَوَّرَ بِالصُّبْحِ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالظُّهْرِ فَأَبْرَدَ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعَصْرِ وَالشَّمْسُ بَيْضَاءُ نَقِيَّةٌ، لَمْ تُخَالِطْهَا صُفْرَةٌ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْمَغْرِبِ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ الشَّفَقُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعِشَاءِ عِنْدَ ذَهَابِ ثُلُثِ اللَّيْلِ أَوْ بَعْضِهِ (شَكَّ حَرَمِيٌّ) فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ: «أَيْنَ السَّائِلُ؟ مَا بَيْنَ مَا رَأَيْتَ وَقْتٌ»} (أخرجه مسلم: ١٣٩١، وأبو داود: ٣٩٥، والنسائي: ٥٢٢).

واتـە: سـولەیمانی کـوڕی بوڕەیـدە لـە بابیـەوە (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، دەگێڕێتـەوە، کـە پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە بـارەی کاتەکانـی نوێـژەوە، پرسـیاری لـێ کـرد، واتە: کاتەکانـی پێنـج نوێـژە فـەڕزەکان، ئەویـش فەرمـووی: نوێژمـان لەگـەڵ بکـە {واتـە: ئەمـڕۆ پێنـج نوێـژە فەڕزەکانمـان لەگەڵـدا بکـە، دەبـێ ئـەو کاتـەی ئـەو پیـاوە هاتـوە، شـەو بووبـێ}، پێغەمبـەر ﷺ فەرمانـی بـە بیـلال کـرد، کـە لـە کاتـی تاریکاییـدا {واتـە: بـەرە بەیانیـی دابـوو، شـەبەقی بەیانـی دابـوو، بـەڵام جـارێ دنیـا هـەر تاریـك بـوو} لـە کاتێکـی زوودا بانگـی دا، نوێـژی بەیانـی کـرد، کاتـێ کـە تـازە شـەبەقی بەیانـی دابـوو، بـەر لـەوەی دنیـا سـپی هەڵگـەڕێ.

دوایـی بـۆ کاتـی نوێـژی نیـوەڕۆ، فەرمانـی پـێ کـرد، کاتـێ بانـگ بـدات کـە خـۆر لـە نێوەڕاسـتی ئاسـمان تۆزێـك لایـداوە، نوێـژی نیـوەڕۆ بـوو بـوو، ئـەو کاتـە فەرمانـی پێـدا بانگـی دا و نوێژیـان کـرد.

دوایـی لـە کاتـی نوێـژی ئێـوارە (عـەسر)دا، فەرمانـی پێکـرد بانـگ بـدات لـە کاتێکـدا کـە خـۆر هـەر بـەرز بـوو {واتـە: کاتـێ کـە نوێـژی عـەسر بـوو، یەکسـەر فەرمانـی پێکـرد} بیـلال بانگیـدا و نوێژیـان کـرد.

دوایـی فەرمانـی پێکـرد بـۆ نوێـژی شـێوان کاتێـك بانـگ بـدات کـە خـۆر ئاوابـوو، {خـۆر ئاوابـووە، شـێوان بـوو، یەکسـەر بانگیـدا و} نوێژیـان کـرد، لـە سـەرەتای کاتەکەیـەوە.

دوایـی بـۆ نوێـژی خەوتنـان فەرمانـی پێکـرد، کاتـێ بانـگ بـدات کـە سـوورایی بنـی ئاسـمانێ نەمـا {واتـە: پاشـماوەکانیی تیشـکی خـۆر نەمـان، لـە سـەرەتای کاتەکەیـەوە، ئەمـە لـە ڕۆژی یەکـەم}.

دوایی بۆ بەیانی فەرمانی بە بیلال کرد: کاتێ بانگی بەیانیی بڵێ، کە بەرەبەیان ڕووناك داهات {واتە: لە کۆتایی یاخود لە نێوەڕاستی کاتی نوێژی بەیانیدا بانگی دا}.

دوایی بۆ کاتی نوێژی نیوەڕۆ، فەرمانی پێکرد، کاتێ بانگ بدات کە نیوەڕۆ، چرقەی نیوەڕۆ بەسەر چووبوو و دنیا بەرەو فێنکی چوو بوو {یانی: لە سەرەتای کاتەکەیەوە بانگی نەدا، بۆ ئەوەی بزانرێ، سەرەتای کاتی کەنگێیە و کۆتایی کاتی نیوەڕۆش کەنگێیە؟ هەروەها بۆ نوێژەکانی دیکەش}.

دوایی بۆ نوێژی عەسر فەرمانی پێکرد بانگ بدات، کاتێ کە خۆر سپی و پاك بوو {واتە: جارێ زەردایی تێکەڵ نەبوو بوو، زەردایی کە بەرەو نوێژی شێوان بچێ، تێکەڵی نەبوو} بوو.

دوایی بۆ کاتی نوێژی شێوان فەرمانی پێکرد، کاتێ بانگ بدات کە سوورایی نەمابوو، یان سوورایی خەریك بوو کە کۆتایی بێ، {واتە: دوا کاتی نوێژی شێوان}.

دوایی بۆ نوێژی خەوتنان کاتێ فەرمانی پێکرد بانگ بدات، کە سێیەکی شەوێ ڕۆیبوو، یاخود هەندێکی ڕۆیبوو {حەڕەمیی کە یەکێکە لە ڕاوییەکان گومانی هەیە و لەوەدا دوو دڵ بووە، لەوەدا کە فەرموویەتی: هەندێکی ڕۆیبوو، یاخود یەك لەسەر سێی ڕۆیبوو} کاتێك کە بەیانی کردەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پرسیارکەرەکە لە کوێیە؟ {بۆیان هێنا} ئەویش فەرمووی: لە نێوان ئەو دوو کاتانەدا کە بینیتن، ئەوە کاتی پێنج نوێژە فەڕزەکانە.

لە ڕۆژی یەکەم دا لە سەرەتای کاتەکاندا بە بیلالی فەرمووە: بانگ بدە و، لە سەرەتای کاتەکاندا نوێژەکانی کردن، لە ڕۆژی دووەم دا لە کۆتایی کاتەکاندا، ئەو پێنج نوێژانەی کردن، تاکو بزانرێ کە سەرەتا و کۆتایی ئەو کاتانەی پێنج فەڕزەکانی تێدا دەکرێن، کەنگێیە؟

بابەتی سێیەم: گرنگیی و گەورەیی نوێژی بەیانیی و شەو نوێژ:

أ- نوێژی بەیانیی:

دەربارەی نوێـژی بەیانیـی خـوا ﷻ کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴾، هەروەهـا قوڕئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانیـی، گرنگیـی و، بایـەخ پێبـدە، یاخـود: قوڕئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانییـش بەرپـا بکـە، {زۆربـەی نوێـژ بریتیـە لـە قوڕئـان خوێنـدن} بـە دڵنیایـی قوڕئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانییـش لـەلا ئامادەبوویـە.

(مَشۡهُودٗا)، وەك پێشـتر باسـمان کـردوە، یـانی: لـەلا ئامادەبـوو، هەروەهـا بـە مانـای (بینراو) یـش دێ، کـە لـەلا ئامادەبـوو، یـانی: فریشـتەکان لـە لای ئامادەدەبـن، هەڵبەتـە ئەمـە ئـەوەی لـێ وەردەگیـرێ، کـە نوێـژ بـە بـێ قوڕئـان خوێنـدن نابـێ، چونکـە لێرەدا خـوا ﷻ نـاوی لـە نوێـژی بەیانیـی نـاوە: قوڕئـان خوێنـدن ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴾، کەواتـە جەوهـەر و کاکڵ و زۆربـەی نوێـژ، بریتیـە لـە قوڕئـان خوێنـدن.

هەروەهـا ڕای زۆربـەی زانایانـە کـە لەسـەر هـەر کام لـە پێـش نوێـژ خوێـن (إمـام) و ئـەوەی کـە نوێـژ لـە دوای پێـش نوێژەکـەوە دەکات (مأمـوم) و لـە هـەر ڕکاتێکـدا فـەڕزە کـە قوڕئـان بخوێنـن {واتـە: سـووڕەتی (**الفاتحـة**)} دیـارە بـە نسـبەت نوێژ خوێنانـەوە، ئەگـەر نا بە نسـبەت پێشـەواوە لـە دوو ڕکاتـی یەکەمـی هـەر پێنـج نوێـژە فەڕزەکانـدا وێـڕای سـووڕەتی (**الفاتحـة**)، چەنـد ئایەتێـك، یـان سـووڕەتێك لـە دوای سـووڕەتی (**الفاتحـة**)، دەخوێنـێ، هەڵبەتە ڕای دیکـەش هـەن لـەو بـارەوە، بـەڵام ئـەوە ڕای زۆرینەیـە و ئـەم ڕایـەش زیاتـر ڕاسـتە، وەك لـە سـەرەتای، لـە بەرگـی یەکەمـی ئـەم تەفسـیرەدا تەفسـیری قوڕئانـی بـەرز و بـە پێـز، لـە کاتی تەفسـیرکردنی سـووڕەتی (**الفاتحـة**)دا، باسـی ئەوەمـان کـردوە.

لـەو بـارەوەش کـە نوێـژی بەیانیـی فریشـتەکان لـە لای ئامـادە دەبـن، ئـەم سـێ فەرموودەیـە دێنیـن:

١)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَة ﵁، عَنِ النَّبِي ﷺ فِي هَذِهِ الآيَة: ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴾، قَالَ: تَشْهَدُهُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ} (أَخْرَجَهُ الترمذي: ٣١٣٥، وإبن ماجه: ٦٧٠، وصحَّحه الألباني).

واتـە: ئەبـوو هورەیـرە ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ لـە بـارەی ئـەم ڕسـتە قورئانییـەوە کـە فەرموویـەتی: قورئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانیـی، بـە دڵنیایـی قورئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانیـی لـەلا ئامادەبوویـە، پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: فریشـتەکانی شـەو و فریشـتەکانی ڕۆژ، {فریشـتەکانی شـەوگار و فریشـتەکانی ڕۆژگار} لـە لای ئامـادە دەبـن.

واتـە: فریشـتەکانی شـەو، کـە کۆتا کاتیانـە و فریشـتەکانی ڕۆژگار، کـە سـەرەتای کاتیانە دێن، یەکـدی بـەدل دەکـەن، هـەردوو کۆمەڵـە فریشـتەکان، لە کاتـی نوێـژی بەیانییـدا کۆدەبنەوە.

٢)- هەر لەو بارەوە ئەم فەرمایشتەش هاتوە: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «فَضْلُ صَلَاةِ الْجَمِيعِ عَلَى صَلَاةِ الْوَاحِدِ: خَمْسٌ وَعِشْرُونَ، وَتَجْتَمِعُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ» قَالَ: ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: « وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ:** ﴿وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِۖ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾ الإسراء} (**أَخْرَجَهُ البخاري: ٦٤٨، ومسلم: ٦٤٩**).

واتـە: ئەبـوو هورەیـرە ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی: پەسـندیی و گەورەیـی پلـەی نوێـژی بـە کۆمـەڵ بەسـەر نوێـژی تاکدا، (پەسـندییەکەی) بـە بیسـت و پێنج پلەیـە، واتـە: بیسـت و پێنـج پلـە، چاکـتر و پەسـندترە، فریشـتەکانی شـەوگار و فریشـتەکانی ڕۆژگاریـش لـە نوێـژی بەیانییـدا پێکـەوە کۆدەبنـەوە و ئامـادەی نوێـژی بەیانیـی دەبـن.

٣)- {**يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ العَصْرِ وَصَلَاةِ الفَجْرِ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٥٥٥، وَمُسْلِمٌ: ٦٣٢**).

واتـە: فریشـتەکانی شـەو و فریشـتەکانی ڕۆژ یەکدی دەگۆڕن، (یاخود لەگەڵتانـدا بەردەوامن بـە دواتـان دەکـەون) لـە کاتـی نوێژی ئێـوارە (عـصر) و نوێـژی بەیانییـدا کۆدەبنەوە.

ب - شـەو نوێــژ:

بـە نسـبەت شـەونوێژەوە، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحۡمُودًا﴾، هەروەهـا لـە شـەوگاردا شـەونوێژ بکـە، زیادەیـە بـۆ تـۆ، نیزیکـە پـەروەردگارت زینـدووت بکاتـەوە و پلـە و پایـەی ستایشـکراوت پـێ ببەخشـێ.

ئەمـە بـە ئاشـکرا دیـارە کـە شـەونوێژی پێغەمبـەر ﷺ هۆکارێکـە لـەو هۆکارانـەی، خـوا ئـەو پلـەو پایـە بـەرزەی پێببەخشـێ، کـە بریتیـە لـە پلـەو پایـەی تێـدا سـتایش کـراو، کـە بێگومـان ستایشـەکە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ دەچێتـەوە.

کە دەفەرموێ: (وَمِنَ ٱلَّيۡلِ)، دیارە (مِنْ)، بۆ بەشێکە (لِلتَبْعِيضِ)، کە دەفەرموێ: (فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ)، ئەمە ئاوایە (قُمْ فَتَهَجَّدْ بِهِ)، (بِهِۦ)، ڕاناوەکەی دەچێتەوە بۆ قورئان، (أَيْ: بِالقُرْآنِ)، واتە: لە شەوگاردا هەڵسەوە و بە هۆی قورئان خوێندنەوە، شەونوێژ بکە، واتە: شەونوێژ بکە و قورئانی تێدا بخوێنە.

(وَالتَهَجُّدُ مِنَ الهُجُودِ وَهُوَ مِنَ الأَضْدَادِ، هَجَدَ: نَامَ، وهَجَدَ: سَهَرَ) (تَهَجُّدْ) لە (هُجُودْ)ەوە هاتوە، (هُجُود)یش لەو کردارانەیە کە مانای پێچەوانەیان هەیە، دوو مانای دژ بە یەکیان هەیە، (هَجَدَ)، واتە: خەوت، هەروەها (هَجَدَ)، واتە: بێدار بووەوە، هەروەك (عَسْعَسَ) یانی: (أقبل): هات، هەروەها یانی: (أدبر): ڕۆیشت، ﴿ وَٱلَّيۡلِ إِذَا عَسۡعَسَ ١٧ ﴾التكوير، واتە: شەوگار کە هات، یان شەوگار کە ڕۆیشت.

(هَجَدْتُهُ)، واتە: نواندم، خەواندم، یاخود هەڵم ستاند، بێدارم کردەوە.

هەندێکیش دەڵێن: (التهَجُّدُ: تَرْكُ الهُجُودِ مِثْلُ التَأَثُّمِ والتَحَرُّجِ، أَي: تَرْكُ الإِثْمِ وَتَرْكُ الحَرجِ)، (تَهَجُّدْ)، واتە: وازهێنان لە خەو، وەك (تَأَثُّمْ) وازهێنان لە گوناح و (تَحَرُّج)، وازهێنان لە سەغڵەتیی، هەر چۆن بێ (فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ)، یانی: شەونوێژ بکە بە هۆی قورئانەوە، بەهۆی قورئان خوێندنەوەوە، شەو بێداربە.

(نَافِلَةٗ لَّكَ)، واتە: زیادەیە بۆ تۆ.

ئنجا ئەو زیادەیە، وەك فەرز زیادەیە، یان وەك پەسند (مندوب)؟ هەردووك واتایەکان هەڵدەگرێ.

١ - هەندێك لە زانایان وەك (القرطبي) هێناویەتی[1] گوتوویانە: کە شەونوێژ لەسەر پێغەمبەر ﷺ فەرز بووە، واتە: (نَافِلَةٗ لَّكَ: أيْ فَرِيْضَةً زَائِدَةً لَكَ عَلَى الفَرِيْضَةِ المُوَظَّفَةِ عَلَى الأُمَّةِ)، واتە: فەرزێکی زێدەیە لەسەر ئەو فەرزەی کە لەسەر ئۆممەتەکەت دانراوە، کە پێنج نوێژەکانن.

٢ - هێندێکیش گوتوویانە: (كَانَتِ صَلَاةُ اللَّيْلِ فِي الإِبْتِدَاءِ واجِبَة عَلَى الكُلِّ، ثُمَّ نُسِخَ الوُجُوبُ فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعَاً) واتە: گوتراوە: شەونوێژ لە سەرەتاوە لەسەر هەمووان پێویست بوو، بەڵام دوایی حوکمی فەرزبوونەکەی لابرا و، شەونوێژ بوو بە کارێکی خۆبەخشانە، {بوو بە کارێکی پەسند و باش و فەرز بوونی تێدا نەما}.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص ٢٠٢ -٢٥٤.

هەڵبەتە خوا ﷻ لە زۆر شوێنی قورئاندا باسی گرنگیی شەونوێژی کردوە، هەروەها لە سوننەتی پێغەمبەریش دا ﷺ زۆر هاتوە، کە ئێمە چەند نموونەیەکیان دێنینەوە:

١)- یەکێ لەو شوێنانە لە قورئاندا ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ لە سوورەتی (الإنسان) (٢٦)دا: ﴿وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَٱسْجُدْ لَهُۥ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾﴾، لە شەوگاردا کڕنووش بۆ خوا ببە و شەوگارێکی درێژ خوا بە پاك بگرە، کڕنووش بۆ خوا ببە، واتە: نوێژ بکە، چونکە کڕنووش، بەڵێ سەجدەی قورئان خوێندن هەیە، کە هەر لە نوێژ دایە، مەگەر بە دەگمەن، هەروەها کڕنووشی سوپاسگوزاریی (سَجْدَةُ الشُّكْرِ)یش هەیە، بەڵام سەجدە بردن، کە خوا فەرمانی پێدەکات بە پێغەمبەر ﷺ، زیاتر مەبەست پێی نوێژکردنە، ئەو سەجدەیەی کە لە نێو نوێژدایە.

٢)- لە سوورەتی (السجدة)شدا خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَـٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِهَا خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَسَبَّحُوا۟ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾﴾.

واتە: بێگومان تەنیا ئەوانە بڕوا بە ئایەتەکانی ئێمە دێنن، کە هەر کاتێك ئایەتەکانی ئێمەیان بیرخرانەوە و بەسەریاندا خوێنرایەوە، (خَرُّوا۟ سُجَّدًا)، بە سەجدەدا دەکەون، بە کڕنووشدا دەکەون {(خَرُّوا۟)، یانی: (سَقَطُوا)، واتە: وەك بە ویستی خۆیان نەبێ، بکەون، ئاوا بۆ خوا دەکەونە سەجدە} هەروەها پەروەردگاریان بە ستایشکردنەوە بە پاك دەگرن و، خۆیان بە زل ناگرن، تەنیشتەکانیان لەسەر جێیەکانیان بەرز دەبنەوە.[١]

{واتە: بۆ شەونوێژ هەڵدەستن}.[٢]

﴿يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾، کە شەونوێژیش دەکەن لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، بە لێترسانەوە و بە ئومێداربوونەوە، ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ﴾، لەوەش کە پێمان داون دەبەخشن.

خوا دەفەرموێ: تەنیا ئەوانە بڕوا بە ئایەتەکانی ئێمە دێنن، کە ئەوانە حاڵ و سیفەتیانن.

---

(١) (تَتَجَافَىٰ)، یانی: (تَتَبَاعَدُ)، (جُنُوبْ) کۆی (جَنْب)، واتە: لا تەنیشتتان، (عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ)، کۆی (مَضْجِعَ)ە، (مَضْجِع)یش ئەو شوێنەیە کە ئینسان تێیدا خەوتوە .

(٢) وشەی (تَتَجَافَىٰ)، وەك بڵێی: جارێك نەفس و شەیتان دەڵێ: هەڵمەستن، جارێك پاڵنەری ئیمان دەڵێ: هەڵسن، ئەم وشەیە (تَتَجَافَىٰ)، ئەوەی لێ وەردەگیرێ.

٣)- لە سووڕەتی (الزمر)یشدا، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ أَمَّنْ هُوَ قَٰنِتٌ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ سَاجِدًا وَقَآئِمًا يَحْذَرُ ٱلْـَٔاخِرَةَ وَيَرْجُوا۟ رَحْمَةَ رَبِّهِۦ ۗ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى ٱلَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٩﴾ ﴾.

واتـە: ئایا کەسـێك کـە لـە کاتەکانـی شـەوگاردا، بـە کڕنـووش بردوویـی و، بـە ڕاوەسـتاویی دەمێنێــتەوە، واتــە: نوێــژ دەکات، شــەونوێژ دەکات، مەترســی ڕۆژی دوایــی هەیــە و بــە ئومێـدی بەزەیـی پەروەردگاریەتـی {ئایا ئـەو کەسـەی کـە ئاوایـە، وەك ئـەو کەسـە وایـە، کـە هەمـوو شـەوگار بەخەوتـن دەباتـە سـەر، و مەترسـیی ڕۆژی دوایشـی نیـە و ئومێـدی بەزەیـی پەروەردگاریشـی نیـە؟} بڵـێ: ئایـا ئەوانـەی دەزانـن و، ئەوانـەی نازانـن یەکسـانن؟ بـە دڵنیایـی بـەس خـاوەن عەقڵان پەنـد وەردەگـرن.

کەواتـە: لێـرەدا خـوا ﷻ ئەوانـەی کـە شـەو بێـدار دەبـن، شـەو زینـدوو دەکەنـەوە بـە کڕنـووش بردوویـی و، بـە ڕاوەسـتایی و، ترسـی ڕۆژی دواییـان هەیـە و بـە ئومێـدی بەزەیـی پەروەردگاریانـن، ئەوانـە بـە خـاوەن زانسـت و بـە خـاوەن عەقـڵ نـاوزەد دەکات.

٤)- لە سووڕەتی (الإسراء) (٧٩)یشدا کە باسمان کرد: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴾.

واتـە: لـە بەشـێکی شـەوگاردا بـە هـۆی خوێندنـی قورئانـەوە شـەو نوێـژ بکـە، ئـەوە زیادەیـە بـۆ تـۆ، نیزیکـە پـەروەردگارت زینـدووت بکاتـەوە و، ئـەو پلەیـەت پـێ ببەخشـێ، کـە تێیـدا سـتایش دەکرێـی.

٥)- با فەرمایشتێکیش وەك نموونە بێنین، پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێ: **{إِنَّ اللَّهَ يُمْهِلُ حَتَّى إِذَا ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الْأَوَّلُ، نَزَلَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَيَقُولُ: هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ؟ هَلْ مِنْ تَائِبٍ؟ هَلْ مِنْ سَائِلٍ؟ هَلْ مِنْ دَاعٍ؟ حَتَّى يَنْفَجِرَ الْفَجْرُ} (أخرجه مسلم: ١٧٧٤).**

واتـە: خـوا لێدەگـەڕێ (**يُمْهِـلُ**) {واتـە: لێدەگـەڕێ کات بـڕوا} هەتـا کاتێـك کـە سـێیەکی یەکەمـی شـەو تێپـەڕی، {کـە گەیشـتە سـێیەکی دووەم و گەیشـتە نیوەڕاسـتی شـەو} خـوا دادەبـەزێ بـۆ ئاسـمانی نیزیـك و، دەفەرمـوێ: ئایـا کـەس هەیـە داوای لێبـوردن بـکات؟ ئایـا کـەس هەیـە بگەڕێتـەوە و پەشـێمان بێتـەوە؟ ئایـا کـەس هەیـە داوا بـکات؟ ئایـا کـەس هەیـە بپاڕێتـەوە؟ تاکـو شـەبەقی بەرەبەیـان دەدات.

خوا ﷻ بەو شێوەیە چاوەڕێی بەندەکانی دەکات، کە داوای لێبوردنی لێ بکەن و بۆ لای بگەڕێنەوە و، داوای لێ بکەن و، لێی بپاڕێنەوە، بێگومان ئەمە وێناکردنی پێغەمبەرە ﷺ، بۆ نیزیکی خوا ﷻ لەو کاتەدا لە بەندەکانی، ئەوە زیاتر دێتە زەینەوە.

دەشگونجێ بڵێین: خوا ﷻ دێتە ئاسمانی نیزیك، بەو شێوەیە کە بۆ خوا شایستەیە، هەردووك لێکدانەوەکان زانایان بوویانن، هەم هی پێشین، هەم هی پاشین، ئەوەشم بۆیە باس کرد، بۆ ئەوەی هیچ کەس وانەزانێ، کە ئەگەر زانایەکیش بڵێ: ئەمە مەبەست پێی نیزیکی خوایە لە بەندەکانی، نەك خوا ﷻ بەو شێوەیە کە دێتە زەینەوە: خوا سەر عەرشی بەجێ بهێڵێ و بێتە ئاسمانی نزیك لە ئێمە، حەوت ئاسمانان ببڕێ و بێتە ئاسمانی نیزیك لە ئێمەوە، ئەگەر کەسێکیش وای لێك دایەوە، وا نەزانرێ: بە پێچەوانەی عادەت و ڕێبازی پێشینی چاك قسەی کردوە، چونکە ئەوانیش لەو بارەوە هەر قسەیان کردوون، نەك هەر لێرە، لە بارەی گەلێك لە سیفەتەکانەوە، کە پێیان دەگوترێ: (**الصِّفَاتُ الخَبَرِيَّة**)، هەندێکیان جۆرێ لە تەئویلیان کردوون، کە لەگەڵ زمانی عەرەبییدا دەگونجێ، لەگەڵ پایە و مەقامی بەرزی خوای پەروەردگاردا دەگونجێ و، لەگەڵ عەقڵی خەڵکدا دێتەوە، هەندێکیشیان وەك مانا ڕواڵەتییەکەیان مانایان کردوە، بەلام لەگەڵ بە پاکگرتنی خوادا، کە سیفەتەکانی وەك سیفاتی بەندەکان بن، واتە: (**إِثْبَاتٌ مَعَ تَنْزِيه**)، واتە: سیفەتەکەیان بۆ خوا چەسپاندوە لەگەڵ بە پاکگرتنی خوادا، واتە: هیچ کەس نەیگوتوە: خوا سەر عەرش بەجێ دێڵێ و دێتە ئاسمانی یەکەم، کە ئەمە مانایەکی ڕواڵەتیی و ڕووکەشییە، ڕەنگە هەندێ لە خەڵکی عەوام، یان هەندێك لەوانەی تێیان پەڕاندوە، لە ئیسپاتی سیفەتە خەبەرییەکاندا، وەك هەندێ لە حەنبەلییەکان، ئەو جۆرە بیرۆکانەیان بۆ هاتبن، بەلام هیچ زانایەکی قووڵی ساغکەرەوە (محقق) شتی وای نەگوتوە.

بابەتی چوارەم: پێگەی ستایشکراو (المَقَامُ المَحْمُود):

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴾، واتـە: لـە شـەوگاردا شـەونویژ بکـە، بـە هـۆی خوێندنـی قورئانـەوە، نیزیکـە پـەروەردگارت زینـدووت بکاتـەوە و، ئـەو پێگەیـەی کـە تێیـدا سـتایش دەکرێـی، پێـت ببەخشـێ.

ئنجـا ئایـا مەبەسـت (المَقَـامُ المَحْمُـود) چییـە؟ زانایـان بـە گشـتی لـەو بـارەوە، چـوار قسـەیان کـردوون، چـوار ڕایـان هێنـاون کـە (القرطبي)، هـەر چواریانـی هێنـاوە[1]، کـە لـە ڕاسـتییدا چـوار ڕایەکـەش، هـەر دەبنـەوە بـە یـەك، وەك لـە دواییـدا باسـی دەکەیـن:

ڕای یەکـەم: دەڵێـن: مەبەسـت پێـی ئـەو تکاکردنـەی پێغەمبـەری خوایـە ﷺ، کـە لـە ڕۆژی دواییـدا تـکا لـە خـوای پـەروەردگار دەکات و لـە خـوای بـە بەزەیـی دەپاڕێتـەوە، کـە لێپرسـینەوە و سـزا و پاداشـت دانـەوەی خەڵـك دەسـت پێبکـرێ و، خەڵـك لـەو کۆکردنـەوەی گۆڕەپانـی مەحشـەر، کـە زۆر دەکەونـە سـەغڵەتیی، ئـەوە کۆتایـی پـێ بـێ و دەسـت بکـرێ بـە لێپرسـینەوە، لـەو بـارەوە، ئـەم دوو فەرموودەیـە دێنیـن:

أ)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴾، سُئِلَ عَنْهُا قَالَ: هِيَ الشَّفَاعَةُ} (أَخْرَجَهُ الترمذي: ٣١٣٧، وصححه الألباني).

واتـە: ئەبـوو هورەیـرە دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـە فەرمـووی: ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴾، پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئـەوەی خوێنـدەوە، لێـی پـرسرا لـەو بـارەوە، فەرمـووی: مەبەسـت پێـی تکاکردنـە.

ب)- {قال رسول اللَّه ﷺ: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، مَاجَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ، فَيَأْتُونَ آدَمَ، فَيَقُولُونَ: اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِإِبْرَاهِيمَ، فَإِنَّهُ خَلِيلُ الرَّحْمَنِ، فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيم، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُوسَى فَإِنَّهُ كَلِيمُ اللَّهِ، فَيَأْتُونَ مُوسَى، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِعِيسَى، فَإِنَّهُ رُوحُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ، فَيَأْتُونَ عِيسَى، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُحَمَّدٍ ﷺ، فَيَأْتُونِي، فَأَقُولُ: أَنَا لَهَا...} (أخرجه البخاري: ٧٥١٠، ومسلم: ٤٧٨).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص٢٥٤ تا ٢٥٧.

واتـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: کاتـێ ڕۆژی هەڵسـانەوە هـات، خەڵـك تێکـەڵ دەبـن و پێکـدا دێـن و دەچـن، دەچـن بـۆ لای ئـادەم دەڵێـن: تـکا لـە پـەروەردگات بکـە! دەڵـێ: مـن شایسـتەی ئـەوە نیـم، بـەڵام بچـن بـۆ لای ئیبراهیـم دۆسـت و خۆشەویسـتی تایبەتیـی خـوا بوو، دەچـن بـۆ لای ئیبراهیـم، ئەویـش دەڵـێ: ئـەوە کاری مـن نیـە و، منیـش شایسـتەی ئـەوە نیـم، بـەڵام بچـن بـۆ لای مووسـا، چونکـە ئـەو دوێنـەری خـوا بـووە، (خـوای پـەروەردگاری ڕاسـتەوخۆ دوانـدوە)، دەچـن بـۆ لای مووسـا، ئەویـش دەڵـێ: مـن شایسـتەی ئـەوە نیـم، بـەڵام بچـن بـۆ لای عیسـا، عیسـا ڕووحـی خـوا و وشـەی خوایـە، {واتـە: خـوا ﷻ یەکسـەر ڕووحەکـەی خسـتۆتە نێـو منداڵدانـی دایکـی، بـە وشـەی خـۆی، بـێ ئـەوەی پێویسـت بـەوە بـێ دایـك و بـاب پێکەوە جـووت بـن} دەچـن بـۆ لای عیسـا، ئەویـش دەڵـێ: مـن شایسـتەی ئـەوە نیـم، کاری مـن نیـە، بـەڵام بچـن بـۆ لای موحەممـەد ﷺ، دەفەرمـوێ: کـە دێـن بـۆ لام، دەڵێـم: ئـەوە کاری منـە و مـن شایسـتەی ئـەو پێگەیـەم {دوایـی فەرمایشـتەکە هەمـووی بـاس دەکات کـە دەپارێتـەوە}.

ئێمـە لـە تەفسـیری سـووڕەتی (یونـس)دا، بـە درێژیـی قسـەمان لەبـارەی شـەفاعەتەوە کـرد، بۆیـە لێـرە ناچینـە نێـو وردەکارییەکانـەوە.

ڕای دووەم: دەڵـێ: ئـاڵای ستایشـکردنی لـە ڕۆژی دوایـی دا، پـێ دەدرێ، (**إِعْطَـاءُهُ لِـواءُ الحَمْـدِ يَـوْمَ القِيَامَـةِ**):

کـە لـەم فەرمایشـتەدا ئامـاژەی پێکـراوە، پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: {**أَنَـا سَـيِّدُ وَلَـدِ آدَمَ يَـوْمَ القِيَامَـةِ، وَلَا فَخْـرَ، وَبِيَـدِي لِـوَاءُ الحَمْـدِ، وَلاَ فَخْـرَ، وَمَـا مِـنْ نَبِـيٍّ يَوْمَئِـذٍ آدَمُ فَمَـنْ سِـوَاهُ إِلاَّ تَحْـتَ لِـوَائِي**} (**أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد: ١١٠٠٠، وَالتِّرمِـذِيُّ: ٣٦١٥، وَابْـنُ مَاجَـة: ٤٣٠٨**).

واتــە: دەفەرمــوێ: مــن ســەروەری ڕۆڵەکانــی ئادەمــم لــە ڕۆژی هەڵســانەوەدا و، بــە شانازییکردنیشــەوە واناڵێــم، ئــاڵای ستایشــکردن بــە دەســت مــن دەبــێ، بــە شــانازیی کردنـەوەش واناڵێـم، هیـچ کام لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) نیـە لـە ئادەمـەوە و جگە لــە ئادەمیــش، مەگــەر لــە ژێــر ئــاڵا و بەیداغــی منــدا دەبــێ لــە ڕۆژی دوایــی دا.

ڕای سـێیەم: دەڵـێ: ئەوەیـە کـە خـوای بـەرز موحەممـەد ﷺ، لەگـەڵ خـۆی لەسـەر عەرش، یان لەسـەر کـورسی دادەنیشـێنێ:

١)- {**عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ مُحَمَّدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى كُرْسِيِّ الرَّبِّ، بَيْنَ يَدَيِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى**}[1].

---

(١) جامع البيان ج١٥، ص١٤٨، رقم: ٢٢٥٧٨.

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی سـەلام (کـە یەکێکـە لـە زانایانـی خـاوەن کتێبـەکان و مسـوڵمان بـووە، خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: موحەممـەد ﷺ لـە ڕۆژی قیامەتـدا، لەسـەر کورسـیی پـەروەردگار لـە پێـش دەسـتی پـەروەردگاری تَبَـارَكَ وَتَعَـالَى دەبـێ.

٢)- {عَنْ مُجَاهِدٍ: قَالَ: يُجْلِسُهُ مَعَهُ عَلَى عَرْشِهِ}[1].

واتە: خوا موحەممەد ﷺ، لەگەڵ خۆی لەسەر عەرشی خۆی دادەنیشێنێ.

دوایی لەو بارەوە، قسەی خۆمان دەکەین.

ڕای چـوارەم: دەڵـێ: پێگـەی تێـدا سـتایش کـراو، بریتیـە لـە تکاکـردنی و دەرهێنـانی ئەوانەی لـە ئاگـری دۆزەخ دان، دەڵـێ: {إِخْرَاجُـهُ مِـنَ النَّـارِ بِشَـفَاعَتِهِ مَـنْ يَخْـرُجُ} **(كـما في صحيـح مسـلم: ١٩١، وأحمـد في المسـند عـن جابـر بـن عبداللّـه)**.

واتـە: بریتیـە لـە تـکا کردنـی پێغەمبـەر ﷺ، کـە بەهۆیـەوە کەسـانێك لـە ئاگـری دۆزەخ دەربـاز دەبن.

هەڵوێسـتی مـن دەربـارەی ئـەو سـێ ڕایـە: دەڵێـم: ڕای یەکـەم کـە بریتیـە لـە تکاکردنـی پێغەمبـەر ﷺ و، ڕای دووەم کـە بریتیـە لـەوە کـە پێغەمبـەر بەیداغـی ستایشـکردنی بـە دەسـتەوە دەبـێ و، ڕای چـوارەم کـە بریتیـە لـە دەربازکردنـی خەڵکێـك لـە ئۆممەتـی، بـە هـۆی تکاکردنیـەوە، هـەر سـێکیان دەبنـەوە بـە یـەك!

بـە نسـبەت ڕای سـێیەمەوە، کـە دەڵـێ: دانیشـتاندنی خـوا بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، لەسـەر کورسـیی، یـان لەسـەر عەڕشـی خـۆی، دەڵێیـن:

خـوا ﷻ پێـش دروسـتکردنی گـەردوون، چـۆن بـووە، دواییـش هـەر وایـە، کـە بێگومـان خـوا ﷻ پێویسـتیی بـە عـەڕش و بـارەگا نیـە هەڵیگـرێ، بەڵکـو عـەڕش و هەرچـی دروسـتکراوەکانن، خـوای پـەروەردگار ڕایگرتـوون، ئـەوە دەبـێ لـە شـتە ئاشـکرا و بەڵگـە نەویسـتەکان بـێ، بـۆ هەر ئیمانداریێـك: کـە خـوا پێویسـتیی بـە جگـە لـە خـۆی نیـە و، خـوا ﷻ گۆڕانـی بـە سـەردا نایـەت، پێـش ئـەوەی دروسـتکراوەکانی بێنێتـە دی، چـۆن بـووە بـە عـەڕش و کورسییشـەوە و، حـەوت ئاسـمانەکان و زەوی و هەرچـی کـە خـوا دروسـتی کـردوە، پێشـێ خـوا چـۆن بـووە، دواییـش هەر وایـە، خـوا گۆڕانـی بـە سـەردا نایـەت و سـیفەتێك لـە خـوادا زیـاد نابـێ، کـە پێشـتر نەیبووبـێ.

---

(١) جامع البيان: ٢٢٥٧٨.

ئنجا ئەگەر ئەو شوێنەوارانەش بگرین، کە دیارە هەموویان شوێنەوارن، ئەوە نیە پێغەمبەر ﷺ، فەرموو بنی، ئەگەر ئەو شوێنەوارانەش ڕواڵەتەکەشیان بگرین، دەبێ بزانین کە: بە تەئکید مەبەست لە دانیشتاندنی موحەممەد ﷺ، لە سەر عەرش، ڕێزگرتنی خوایە بۆ پێغەمبەر (محمد) ﷺ، ئەگەر لەسەر عەرشی دابنێ، یان لە هەر شوێنێکی دایبنێ، مانای وایە خوای پەروەردگار ڕێزی زیادەی لێ دەنێ، بەڵام ئەوە نیە کە مەبەست ئەوە بێ، پێغەمبەر ﷺ لە سیفەتی بەندایەتیی و دروستکراوێتیی، بەرزتر بکرێتەوە بۆ مەقامی خوا! پاکیی و بێ خەوشیی و بێ وێنەیی بۆ خوا.

(القرطبي) لەو بارەوە لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: **(وَلَيْسَ إقْعَادُهُ مُحَمَّداً عَلَى عَرْشِه مُوجِبَاً لَهُ صِفَةَ الرّبُوبِيّةِ، أو مُخْرِجَاً لَهُ عَنْ صِفَةِ العبُودِيةِ، بَلْ هُوَ رَفْعٌ لِمَحَلِّهِ، وَتَشْرِيفٌ لَهُ عَلَى خَلْقِهِ)**.

واتە: خوا عز وجل کە موحەممەد ﷺ لەسەر عەرش دادەنیشێنێ، ئەوە پێویستکەری سیفەتی پەروەردگارێتیی نیە بۆ موحەممەد ﷺ، هەروەها ئەوە پاساوی ئەوە نیە بڵێی: لە سیفەتی بەندایەتیی براوەتە دەر، بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە، کە خوا پێگەی پێغەمبەر ﷺ بەرز دەکاتەوە و ڕێزی لێ دەنێ، بەسەر دروستکراوەکانی دا.

بەڵام من ئەو شوێنەوارانم ناچنە عەقڵ و دڵەوە:

أ - عەبدوڵڵای کوڕی سەلام، یەکێك بووە لە زانایانی خاوەن کتێبەکان.

ب - موجاهیدیش یەکێکە لە زانایانی تابیعین، واتە: هیچ کامیان وانین کە قسەکەیان پاڵ بدەنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، تاکو حوکمی فەرمایشتی هەبێ، ئنجا عەبدوڵڵای کوڕی سەلامیش (خوا لەویش و لە هەموو هاوەڵان ڕازی بێ)، وەك گوتمان: زانایەکی خاوەن کتێبەکان بووە و، هەر تەعبیری شوێنەوارەکەش کە هێناویەتی: {**إِنَّ مُحَمَّدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، عَلَى كُرْسِيِّ الرَّبِّ، بَيْنَ يَدَيِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى**}، ئەمە بۆ خۆی تەعبیری پەیمانی کۆن و نوێیە، واتە: ئەو کارتێکراو بووە بەو کلتوورەی پێشتر هەیبووە، هەر بۆیەش گەلێك لە زانایان، ئەوشتانەی کە زانایانی خاوەن کتێبان گوتوویانن، وەك ئەو فەرموودانەی دیکەیان تەماشای ناکەن، کە هاوەڵانی دیکەی پێغەمبەر ﷺ گوتوویانن، چونکە زانیویانە: کەم و زۆر ئەوانە کارتێکراو بوون، بە کلتوور و بەو بیر و بۆچوونە پێشووانەی کە هەیان بوون، پێش مسوڵمان بوونیان.

---

(١) جامع البيان لأحكام القرآن. ج١٠، ص ٥٦.

لە کۆتایی ئەم کورتە باسەدا، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین: کە دەفەرموێ: {مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ : أَللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ ، وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ } (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٦١٤، وَأَبُو دَاوُدَ: ٥٢٩، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢١١، وَابْنُ مَاجَه: ٧٢٢).

واتە: هەر کەسێك کاتێك کە گوێی لە بانگ دەبێ، بڵێ: ئەی خوایە! پەروەردگاری ئەم بانگەوازە تێر و تەواوەو، ئەم نوێژە بەرپاکراوە، وەسیلە و فەزیلە بە موحەممەد ﷺ ببەخشە، {(وسيلة)، وەك لە فەرمایشتی دیکەدا هاتوە، تەنیا بۆ یەکێك لە بەندەکانی خوا دەشێ، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئومێد دەکەم کە من ئەو کەسەبەم و ئێوەش بۆم داوا بکەن، (فضيلة)ش پلەو پایەی بەرز، پەسندە}، هەروەها ئەو پێگە تێدا ستایشکراوەی کە بەڵێنت پێداوە، پێی بدە، {هەر کەسێك ئەو دوعایەم بۆ بکات} تکاکردنی من بۆ وی، لە ڕۆژی دواییدا پێویست دەبێ.

پێشتریش باسمان کرد، کە هاتنی ئەم ڕستەیە: ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ٧٩ ﴾، دوای باسی پێنج فەرزەی نوێژەکان و شەونوێژ، گرنگیی و بایەخیی هەر کام لە پێنج نوێژە فەرزەکان و شەونوێژیش دەردەخات، کە ئاماژەیەکمان دا بە گرنگیی شەونوێژ و، پێنج فەرزەکانیش لە گەلێك شوێنی ئەم تەفسیرەدا، کەم و زۆر باسمان کردوون، لە داهاتووشدا بە پێی پێویستی باسیان لێوە دەکەین[١].

(١) لە تەفسیری سوورەتی (العنكبوت)دا، باسێکی تێرو تەسەلمان کردوە لە بارەی بەرپاکردنی نوێژەوە بە گشتی.

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: هەروەها بڵێ: پەروەردگارم! بە چوونە نێوێکی پەسند بمخە نێو (هەر کار و چالاکییەکەوە) و بە چوونە دەرێکی باشیش، بمهێنە دەرێ و، لە لایەن خۆتەوە دەسەڵاتێکی وەسەرخەرم بۆ بڕەخسێنە و بڵێ: هەق هات و بەتاڵ نەما، بێگومان ناهەق پووچەڵ و فەوتاوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۚ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ ﴾، هەروەها بڵێ: پەروەردگارم! بە چوونە نێوێکی باش بمخە نێو، یانی: بمخە نێو هەر کار و بارێکەوە کە ئەنجامی دەدەم، هەر کار و پڕۆژەیەکەوە کە ئەنجامی دەدەم، هەر هەنگاوێك کە هەڵیدەهێنم، هەر هەڵوێستێك کە دەینوێنم، هەمووی دەگرێتەوە، (**المُدْخَلُ وَالمُخْرَجُ: اسْمُ مَكَانِ الإِدْخَالِ وَالإِخْرَاجِ**)، وشەی (**مُدْخَلْ، مُخْرَجْ**)، هەردووکیان ناوی شوێنن، ناوی شوێنی بردنە نێو و هێنانە دەر.

٢)- ﴿ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ ﴾، واتە: بمهێنە دەر بە هێنانە دەرێکی پەسند.

بمخە نێو بە چوونە نێوێکی باش و، بمهێنەدەر، بە هاتنە دەرێکی باش.

(**الصِّدْق أي: المَحْمُود مِنْ نَوْعِهِ**)، (**صدق**) هەر شتێك لە جۆری خۆی شتێکی پەسند و باش بێ.

کەواتە: ﴿ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ ﴾، بە بردنە نێوێکی باش، بمخە نێو هەر کارێکەوە کە دەستی پێ دەکەم، ﴿ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ ﴾، هەروەها بە هێنانە دەرێکی باش، بمهێنە دەر، لە هەر کارێك کە تەواوی دەکەم.

٣)- ﴿ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴾، لەلایەن خۆتەوەش دەستەڵاتێکی وەسەرخەرم، دەستەڵاتێکی پشتگیرییکەرم بۆ بڕەخسێنە، پێشتر گوتمان: (**نصیر**)، زێدەڕۆییە لە (**نَاصِرْ**)، (**ناصِرْ**)، واتە: سەرخەر، پشتگیر، پشتگیرییکەر، بەڵام (**نَصِیر**)، زێدەڕۆیی لە ماناکەی دا زیاترە.

(سُـلْطَان)، (سُـلْطَان: إِسْـمُ مَصْـدَرٍ يُطْلَـقُ عَـلَى السُـلْطَةِ، وَعَـلَى الحُجَّـةِ، وَعَـلَى المُلْـكِ)، (سُلْطَان)، نـاوی چاوگـە بەکاردەهێـنرێ بـۆ دەسـتەڵات، هـەم بـۆ بەڵگـە، هـەم بـۆ حوکمڕانیـی و دەستڕۆیشـتوویەتی.

٤)- ئنجا دوای ئەوەی ئەو پاڕانەوەیەت کردو ئەو سێ داوایەت لە خوا کردن:

١- ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ ﴾، ٢- ﴿ وَأَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ ﴾، ٣- ﴿ وَٱجْعَل لِّى مِن لَّدُنكَ سُلْطَـٰنًا نَّصِيرًا ﴾، دوای ئەوەی بەو سێ شێوەیە، پاڕایەوە لە پەروەردگارت، ئنجا ئەو هەواڵەش بدە، بڵێ: ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ ﴾. هەق هات، چەسپا.

٥)- ﴿ وَزَهَقَ ٱلْبَـٰطِلُ ﴾، باتیڵ نەما، پووچایەوە، لە بەینچوو.

٦)- ﴿ إِنَّ ٱلْبَـٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، بە دڵنیایی باتیڵ فەوتاوە، پووچەڵە، بێ نێوەڕۆکە.

وشـەی (حـق)، بـە شـتی چەسـپاوو، لەگـەڵ واقیعـدا پـڕ بـە پێسـت دەگوتـرێ و، (باطـل) یـش پێچەوانـەی (حـق)ە، بـە شـتێکی بـۆش و بـێ نێـوەڕۆك و نەچەسـپاو دەگوتـرێ، شـتێك کـە حەقیقەتـی نەبـێ، وەك جـاری دیکـەش گوتوومانـە: هـەر کام لـە جەڕەسـی بێـژەی هـەق و، جەڕەسـی بێـژەی باتیڵیـش، واتاکەیـان دەگەیەنـن، وەك سـەیید قوتـب (ڕەحمەتـی خـوای لێبـی) گوتوویەتـی و، زانایانـی دیکـەی شـارەزای ڕەوانبێژییـش گوتوویانـە، چونکـە وشـەی (ٱلْحَقُّ)، لـە دوو پیتـان پێـك دێـت: (ح) و (ق)، کـە (ق) گیـرەدار (مُشَـدَّد)ەو، ئـەو دوو پیتـەش هەردووکیـان پێیـان دەگوتـرێ: پیتـی گـەروو (حـرف الحَلْـق) و بـە قووڵایـی گـەروو دەگوتـرێ: (حـقّ)، بەڵـێ، ئەگـەر دیقـەت بدەیـە جەڕەسـی بێـژەی (حـق) دەلالـەت لەسـەر چەسـپاویی دەکات، بـەڵام (باطـل)، لـە چـوار پیتـان پێکهاتـوە: (ب) و (ط) لەگـەڵ (ا) و (ل)، بێـژە (لفـظ)ی (باطل)یـش بـە بۆشـایی (جـوف)ی زار دەگوتـرێ و، دەلالـەت لەسـەر بۆشـیی و بـێ نێوەڕۆکیـی دەکات.

(زَهَـقَ: إِضْمَحَـلَّ بَعْـدَ وجُـودٍ، وَمَصْـدَرُهُ: الزُّهُـوُق وَالزَّهْـقُ)، (زَهَـقَ) واتـە: دوای ئـەوەی کـە هەبـوو، لـە بەینچـوو، چاوگەکەشـی (زُهُـوُق وزَهْـق)ە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلْبَـٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، ئەمـە: (تذييـلٌ لِلجُمْلَـةِ السَّـابِقَة، لِـمَا فِيـه مِـنْ عُمُـوم يَشْـمُلُ كُلَّ بَاطِـلٍ فِي كُلِّ زَمَـانٍ) تەواوکـەری ڕسـتەی پێشـوویە، کـە مانایەکـی گشـتی تێدایـە، هەمـوو جـۆرە باتیـڵ و ناهەقێـك دەگرێتـەوە، لـە هەمـوو کات و شـوێنەکاندا.

دوای ئەوەی خوا ﷻ فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کردوە، بە ئەنجامدانی ئەو پێنج کردەوە گەورانەی کە پێنج نوێژە فەرزەکانن، هەروەها شەو نوێژیش، ئنجا فەرمانی پێکردوە بە: کردنی چەند قسەیەکی هەرەباش: هەم لە خوا بپاڕێتەوە کە داواکردنی سێ شتی گەورە و گرنگە لە خوای بەخشەر، هەم ئەو هەواڵەش بدات، کە هەق چەسپاو و باتیڵ پووچە.

ئنجا لەو بارەوەش ئەم فەرموودەیە هەیە:

٢)- {عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَكَّةَ عَامَ الفتحِ، وَحَوْلَ الْكَعْبَةِ ثَلاثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ نَصْباً، (وَفِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ صَنَمَاً) فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَطْعُنُهَا بِمِخْصَرَةٍ فِي يَدِهِ، ورُبَّمَا قَالَ بِعُودٍ، يَقُولُ: ﴿ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَـٰطِلُ ﴾} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٢٦٧٨، وَمُسْلِمٌ: ١٧٨١، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٣٨).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی ئازادکردنی مەککەدا چووە نێو مەککە و، لە دەوری کەعبە سێسەدو شەست (٣٦٠) پەیکەر، (لە گێڕانەوەیەکی موسلیم دا: (٣٦٠) صەنەم) دانرابوون، پێغەمبەر ﷺ بە گۆچانێك، یان بە دارێك[1] کە بە دەستیەوە بوو، لە بتەکانیەوە دەژەنی و، تێی دەکوتان و، دەیفەرموو: ﴿ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَـٰطِلُۚ إِنَّ ٱلْبَـٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، لەسیرەدا هاتوە: هەر کاتێ ئاماژەی بۆ یەکێ لە بتەکان دەکرد، کە هەبووە بە ئاسن داکوتراوە، زۆر بە مەحکەمیی، هەر ئاماژەی بۆ دەکرد، یاخود بە ئاستەم گۆچانەکەی دەگەیاندێ، لەپەو ڕوو دەکەوت.

بەڵگە هێنانەوەی (قرطبي) بەم ئایەتە لەسەر ڕەوایی شکاندنی ئامێرەکانی مۆسیقا و بەرپەرچدانەوەی: (القُرْطُبِي)[2] دەڵێ:

(فِي هَـذِهِ الآيَـةِ دَلِيـلٌ عَـلَى كَـسْرِ نُصُـبِ المُشْرِكِينَ، وَجَمِيـعِ الأَوْثَـانِ، إِذَا غُلِـبَ عَلَيْهِـم، وَيَدْخُـلُ بِالمَعْنَـى: كَسْرُ آلَـةِ البَاطِلِ كُلِّـهِ، وَمَـا لاَ يَصْلُـحُ إِلاَّ لِمَعْصِيـةِ اللَّـهِ، كَالطَّنَابِـيرِ وَالعِيْـدَانِ وَالمَزَامِـيرِ الَّتِـي لا مَعْنَـى لَهَـا إِلاَّ اللَّهْـوَ بِهَـا عَـنْ ذِكْـرِ اللَّـهِ تَعَـالَى.. وَقَـدْ هَـمَّ النَّبِـيُّ ﷺ بِتَحْرِيـق دُور مَـنْ تَخَلَّـفَ عَـنْ صَلاَةِ الجَمَاعَـةِ، وَهَـذَا أَصْـل فِي العقوبـة فـي المـال مـع قولـه ﷺ فِي النّاقـة التـي لعنتهـا صَاحِبتُهَـا «دَعُوهَـا

---

(١) دەڵێ: (المِخْصَرَةَ مـا يُتَـوَكَّأُ عَلَيْهَـا كَالْعَصَـا ونَحْوِهـا)، (مِخْصَرَة)، هەر شتێکە کە سەنگی بدرێتە سەر، وەك گۆچان و شێوەی وی، المعجم الوسيط، ص٢٣٧.

(٢) ج١٠ ص٢٥٩.

فَإِنَّهَا مَلْعُونَـة»[١]، **فـأَزَالَ مُلْكَهَا عَنْهَا تَأْدِيباً لصاحبتها وعقوبةً لها، بِما دَعَتْ بِهِ، وَقَدْ أَرَاقَ عُمَرُ بْنُ خَطَّابِ لَبَنَاً شِيبَ بِمَاءٍ عَلَى صَاحِبِهِ»**[٢]).

واتـە: لـەم ئایەتـەدا بەڵگـە هەیـە لەسـەر (ڕەوایـی) شـکاندنی پەیکـەر و تێکـڕای ئـەو بـت و صەنەمانـەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان، هـەر کاتێـك مسـوڵمانان دەسـتەڵاتیان بـە سـەریاندا شـکا، ئنجـا بـە قیـاس بـۆ سـەر بـت و صەنەمـەکان، هەمـوو ئەوانـەی کـە ئامـڕازی شـتی خافـڵان و گـۆرانییـن، دەچنـە نێـوی، هەروەهـا هـەر شـتێك کـە تەنیـا بـۆ سـەرپێچیی خـوا بەکاردەهێـنرێ، وەك (**طَنَابِيرِ وعِيْدانِ ومزامِيرِ**)[٣]، {(**طنبير**) و (**عُودَ**) و (**مِزْمَار**)، هەموویـان ئامێـری مۆسـیقایین}، کـە هیـچ واتایەکیـان نیـە، جگـە لـە خافـڵان لـە یـادی خـوای بـەرز... پێغەمبەریـش ﷺ ویسـتی ماڵـی ئەوانـە بسـووتێنێ، کـە لـە نوێـژی بـە کۆمـەڵ دواکەوتبـوون، کـە ئەمـەش بنچینەیـە، لـە سـزادان لـە مـاڵ و سـاماندا، لەگـەڵ فەرمـوودەی پێغەمبـەر ﷺ، دەربـارەی ئـەو حوشـترەی کـە ئافرەتـە خاوەنەکـەی نەفرینـی لێکـرد، پێغەمبەریـش ﷺ فەرمـووی: {وازی لـێ بێنـن، (سـوود لـەو حوشـترە مەبینـن)، چونکـە نەفرینـی لـێ کـراوە} پێغەمبـەر ﷺ ئـەو حوشـترەی لـە ژێـر خاوەنداریێتیـی ئـەو ئافرەتـەدا نەهێشـت، هـەم بـۆ ئـەوەی خاوەنەکـەی تەمبـێ بـکات و، هـەم جۆرێـك لـە سزاشـی بـدات، بـە هـۆی تـووك کردنیـەوە لـەو حوشـترە، بەڵگەیەکـی دیکـەش لەوبـارەوە: ئەوەیـە کـە عومـەری کـوڕی خەتتـاب ﷺ، شـیرێك کـە ئـاوی تێکـەڵ کرابـوو، لـە خاوەنەکـەی ڕشـت و بـە گـۆڕێـی وەرکـرد.

وەڵام و هەڵوەشاندنەوەی ئەو بەڵگە هێنانەوەیە:

دەڵێـم: ئـەوەی کـە (**قرطبي**) هێناویەتـی (ڕەحمەتـی خـوای لێی بـێ)، دیـارە ڕای ژمارەیەك لـە زانایانـی دیکەشـە، بـە تایبەتی حەنبەلییـەکان، بـەڵام بێگومـان ئایەتەکـەش و فەرمووده‌کەش کـە عەبدوڵڵای کـوڕی مەسـعوود گێڕاویەتـەوە، دەربـارەی ئـەو بـت و صەنەمانـەی لـە دەوری کەعبـە دانـراون، ئنجـا پەیوەسـتکردنەوەیان بـە هەرچـی ئامێـری مۆسـیقا و گۆرانیـی هەیـە، بـە بیانـووی ئـەوەی کـە ئەوانـە مایـەی خافڵانـی خەڵکـن! ئـەوە وێـڕای عەقـڵ و لۆژیـك و ڕێـڕەوی گشـتی ئیسـلام، لەگـەڵ سـوننەتی کردەیـی پێغەمبەریشـدا ﷺ تێکدەگیـرێ، چونکـە:

---

(١) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٢٥٩٥، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢٥٦١، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ.

(٢) أخرجه والبخاري: ٦٤٤، ومسلم: ٦٥١.

(٣) (الطَنَابِيرِ)، کۆی (طُنْبُر)ە، (العِيْدانِ)، کۆی (عُودَ)ە، (المزامِيرِ)، کۆی (مِزْمَار)ە، هەمووشـیان لـە ئامێـر و ئامـڕازەکانی موسـیقا و گـۆرانی و سروودن.

وەك لە كتێبی: (چەند بابەتێكی هونەریی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا) كە بە تەفصیڵ هەموو ئەو شوێنەوارانە و ئەو فەرمایشتانەم هێناون، كە زانایان لەوبارەوە پشتیان پێ بەستوون، چ بۆ:

أ - بەناڕەوا دانانی بەكارهێنانی ئامێرەكانی مۆسیقا و سروود و گۆرانیی.

ب - بەڕەوا دانانی بەكارهێنانی ئامێرەكانی مۆسیقا و سروود و گۆرانیی، بەچەند مەرجێك و بەتایبەتی لە بۆنەكان دا.

ئەمەش ئاماژەیەك بە سێ لەو دەقانەی سوننەت كە زۆر بەڕوون و ڕاشكاویی ڕەوایی بەكارهێنانی ئەو ئامێرانە - بە گشتی - دەگەیەنن:

١) - پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی خۆیدا، لە كاتێك دا دایكمان عائیشە دانیشتوە، ئافرەتێك هاتوە، ئەویش فەرموویەتی: ئەی عائیشە! ئەمە دەناسی؟ گوتی نەخێر، ئەی پێغەمبەری خوا، ئەوە گۆرانیی بێژی فلان هۆزەیە، پێت خۆشە گۆرانییت بۆ بڵێ؟ گوتی: بەڵێ، ئنجا گۆرانیی بۆ گوت، پێغەمبەر ﷺ سینییەك، یان تەشتێكی وێدا [كە لە جیاتی دەف و تەپڵ بە كاری بێنێ، چونكە دەف و تەپڵیان پێ نەبووە] ئەمەش دەقی ئەو ڕووداوەیە كە بەچەند گێڕراوەیەك هاتوە: (**عن السائب بن يزيد أن آمرأة جاءت إلى رسول اللّه ﷺ، فقال: يا عائشة! أتعرفين هذا؟ قالت: لا يا نبيَّ اللّه، فقال: هذه قَيْنَة بني فلان، تحبين أن تُغنِّيك؟ قالت: نعم، قال: فأعطاها طبقاً فَغَنَّتْها،...) رواه أحمد والنسائي والطبراني وهو صحيح.**

٢)- هەروەها كاتێك ئافرەتێكیان گواستۆتەوە بۆ هاوسەرەكەی، دایكمان عائیشە لەگەڵی دا چووە، دوایی پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**يَا عَائِشَةُ! مَا كَانَ مَعَكُمْ لَهْوٌ! فَإِنَّ الْأَنْصَارَ يُعْجِبُهُمْ اللَّهْوُ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ**: ٤٨٦٨). واتە: ئەی عائیشە! ئایا (**لَهو**)[1]تان پێ نەبوو! ئەنصارییەكان حەزیان لە (**لَهو**) یە.

كەواتە: ئەوەی (**قُرْطُبِي**) و، هەندێك لە زانایان لە تەفسیرەكانی دیكەش دا هێناویانە، ئەم ئایەتە بە هیچ جۆرێك نایگرێتەوە و لەگەڵ سوننەتی كردەیی پێغەمبەریش دا ﷺ ناكۆكەدا، بەڵێ، مسوڵمانان دەبێ ئاگایان لێبێ، لە فەرزەكان نەخافڵێن و، لە بەكارهێنانی ئامێرەكانی گۆرانی و مۆسیقا و سرووددا، زێدەڕۆیی نەكەن و لەسەر حیسابی ئەركە شەرعییەكانیان نەبێ و، بۆ مەبەستی خراپ بەكاریان نەهێنن، وەك: جووڵاندنی غەریزە خراپەكان، بۆ

---

(١) (لَهو)، ئامێری گۆرانیی و سروود پێ گوتن، واتە: ئامێرە مۆسیقاییەكان وەك: تەپڵ و دەف و... هتد.

وێنە: غەریزەی شەڕەنگێزیی، غەریزەی جینسیی، بەڵام ئەگەر بە شێوەیەکی ئاسایی بێ و لە بۆنەکاندا بێ، ئنجا ژن هێنانە، مەڕە منداڵەیە، کەسێك کە لە سەفەر دێتەوە، کەسێك لە نەخۆشییەك چاك دەبێتەوە، لەو بۆنانەدا لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ ئەوانە بوون.

٣)- جارێکیان پێغەمبەر ﷺ لە غەزایەك، لە سەفەرێك، گەڕایەوە: {**فَجَاءَتْ جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ إِنْ رَدَّكَ اللَّهُ تَعَالَى سَالِمًا أَنْ أَضْرِبَ عَلَى رَأْسِكَ بِالدُّفِّ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتِ نَذَرْتِ فَافْعَلِي، وَإِلاَّ فَلَا، قَالَتْ: إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ، قَالَ: فَقَعَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَضَرَبَتْ بِالدُّفّ**} (**أخرجه أحمد: ٢٣٠٦١، وابن حبان: ٤٣٨٦، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح رجال ثقات رجال الصحيح، وأخرجه أيضا وأبو داود: ٣٣١٤**).

واتە: کەنیزەکێکی ڕەش پێست هات، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! لەسەر خۆمم پێویست کردبوو (نەزرم کردبوو) کە ئەگەر خوای بەرز بە سەلامەتیی تۆی گەڕاندەوە، دەف لەسەر سەرت لێبدەم، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ئەگەر نەزرت کردوە لەسەر خۆت، بیکە و ئەگەر نەتکردوە، مەیکە، گوتی: نەزرم کردوە، پێغەمبەری خواش ﷺ دانیشت، ئەویش دەفی لێدا.

دیارە نەزریش - مادام پێغەمبەر ﷺ بفەرموێ: ئەگەر نەزرت کردوە - یان لە شتی پێویست دا، یان لە شتی سوننەت و پەسند دا، یان لە ڕەوا و موباح دا، دەبێ، لە شتی حەڕام دا نابێ و، ئەگەر دەف لێدان و گۆرانیی گوتن حەڕام و قەدەغە بووایە، پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو: نەزر لە شتی حەڕام و قەدەغەدا نابێ و، ئەو شتەش قەدەغەیە و نابێ بیکەی!

کەواتە: هەندێك لە زانایان (ڕەزا و ڕەحمەتی خوایان لێبێ)، هەر چاویان لەسەر ئەو هەل و مەرج و ژینگەیە بووە، کە لە مێشکی خۆیان دا بووە و، لە بەرچاویان بووە زۆریش لە هەستیارییان بەرانبەر بە ئامێرەکانی مۆسیقا و گۆرانیی و سروود دا، کاردانەوە بووە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە بە زۆریی ئەو ئامێرانە لە لایەن خەڵکی گوناهبار و سەرپێچییکار و تاوانبارەوە بەکارهاتوون، کە لە ڕۆژگاری ئێمەش دا هەر وایە، بەڵام بێگومان شتی ڕەوا، حەڕام نابێ، لەبەر ئەوەی خەڵکێکی خراپ بەکاری دێنێ، چونکە دەگونجێ خەڵکی باش بۆ مەبەستێکی باش و ڕەوا بەکاری بێنێ، وەك تفەنگ و دەمانچە: کەسێك خەڵکی پێ بکوژێ و، زوڵمی پێ بکات: حەڕامە، بەڵام لە خودی خۆی دا بێ

لایەنە و، ئەگەر کەسێك لەڕێی خواو چەوساوان دا، جەنگی پێ بکات، یان بەرگریی پێ لە خۆی بکات و، مەبەستێکی باشی پێ بێنێتە دی، ئەو کاتە هەبوون و بەکارهێنانی، نەك هەر ڕەوا، بگرە پەسند و پێویستیش دەبێ، ئنجا ئەو مەسەلەیە بەگشتی دەکەوێتە بەر حوکمی ئەو بنچینە شەرعییە کە دەڵێ: (**للوسائل حكم المقاصد**) ئامرازەکان هەمان حوکمی ئامانجەکانیان هەیە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان پـازدە (١٥) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەکانـی (٨٢- ٩٦)، ئنجـا هەرچەنـدە لەمیانـی ئـەو پـازدە (١٥) ئایەتـەدا، چەنـد بابەتێکـی جـۆراو جـۆر باسـکراون، بـەڵام تـەوەری سـەرەکیی ئـەو پـازدە (١٥) ئایەتـە، باسـی قورئانـە، لـەو ڕووەوە کـە دابەزێـنراوی خوایـە و، ئەگـەر مـرۆڤ و جنـد، کۆببنـەوە و هاوکاریـی یەکـدی بکـەن، ناتوانن وێنـەی قورئان بێنـن، پاشـان باسـی ژمارەیـەك لـە داواکارییەکانـی کافـرەکان دەکات، کـە وەك بیانووگرتـن دەیانکردنـە مەرجـی بڕواهێنانیـان، کـە حـەوت (٧) داواکارییـن:

پاشـان بیانـووی سـەرەکیی کافـران بـۆ بڕوانەهێنانیـان بـە وەحیـی پێغەمبـەران (عليهم الصَّلاةُ وَالسَّلام)، ڕوون دەکاتـەوە بـە درێژایـی مێـژوو، کـە بریتیـە لـە مرۆڤبوونـی پێغەمبـەران (عليهم الصَّلاةُ وَالسَّلام)!

لـە کۆتاییشـدا خـوای کارزان، وەڵامـی ئـەو بیانووەیـان دەداتـەوە و، بـە پێغەمبەریـش ﷺ دەفەرمـوێ: کـە پێیـان بڵـێ: خـوا بەسـە شـایەد بـێ لـە نێوانمـان دا، چونکـە شـارەزا و بینـەری کـردەوە و هەسـت و خوسـتی بەندەکانیەتـی.

﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾
وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ
شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى
وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ
لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُل لَّئِنِ
ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ
لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا
كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ
لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا

زَعَمۡتَ عَلَيۡنَا كِسَفًا أَوۡ تَأۡتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوۡ يَكُونَ لَكَ بَيۡتٞ مِّن زُخۡرُفٍ
أَوۡ تَرۡقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَن نُّؤۡمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيۡنَا كِتَٰبٗا نَّقۡرَؤُهُۥۗ قُلۡ سُبۡحَانَ رَبِّي هَلۡ
كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ
بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوۡ كَانَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَلَٰٓئِكَةٞ يَمۡشُونَ مُطۡمَئِنِّينَ لَنَزَّلۡنَا عَلَيۡهِم
مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكٗا رَّسُولٗا ﴿٩٥﴾ قُلۡ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدَۢا بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡۚ إِنَّهُۥ
كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ﴿٩٦﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{لە قورئانیش ئەوە دادەبەزێنین کە چارەسەر و بەزەییە بۆ بڕواداران و، هەر زیانبارییش، بۆ ستەمکاران زێدە دەکات ﴿٨٢﴾ هەر کاتێکیش چاکەمان لەگەڵ مرۆڤ (ی بێبڕوادا کرد) ڕوو وەردەگێڕێ و لاتەنیشتی وەدوور دەخات و، هەر کات زیان و خراپەشی تووش بوو، زۆر نائومێد دەبێ ﴿٨٣﴾ بڵێ: هەر کام (لە مرۆڤەکان) بە پێی سروشت و پێکهاتەی خۆی کار دەکات، ئنجا پەروەردگارتان بەو کەسە زاناترە، کە ڕێی ڕاستتری گرتوە ﴿٨٤﴾ لە بارەی گیانیشەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: گیان (ڕووح) لە فەرمان (وکار) ی پەروەردگارمە و، کەمێکیش نەبێ زانیارییتان پێ نەدراوە (بەو کەمە زانیارییەش چییەتی ڕووح نازانن) ﴿٨٥﴾ ئەگەر بشمانەوێ ئەو قورئانەی بۆمان سروش کردووی (لە عەقڵ و دڵتدا) لایدەبەین، دوایی هیچ بریکار و سەرپەشتیکارێکت لە بەرانبەرمان دا بۆ (پاراستنی) وی، چنگ ناکەوێ ﴿٨٦﴾ بەڵام لە سۆنگەی بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە (ئەوە ناکەین) بە دڵنیایی چاکە و بەخششی وی، بە سەرتەوە گەورەیە ﴿٨٧﴾ بڵێ: ئەگەر مرۆڤ و جند لەسەر ئەوە کۆببنەوە، کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، وێنەی وییان پێ نایەت، هەرچەندە هەندێکیشیان پشتیوانی هەندێکیان بن ﴿٨٨﴾ بە دڵنیاییش ئێمە لە قورئاندا، هەموو پەندێکی جۆرا و جۆرمان بۆ خەڵکی باسکردوە، کەچی زۆربەی خەڵکی ناسپاسیی نەبێ، نەیانویست ﴿٨٩﴾ گوتیشیان: بڕوات بۆ ناهێنین، هەتا لە زەوی کانیاومان بۆ دەرنەقوڵێنی ﴿٩٠﴾ یان باغێکت هەبێ لە دارخورما و ترێ و، ڕووبارگەلیان بە نێودا بەفڕکە هەڵقوڵێنی ﴿٩١﴾ یان وەك لاف لێدەدەی: ئاسمانمان پارچە پارچە بە سەردا بخەیە خوارێ، یان خوا و فریشتان بە کۆمەڵ (یان بەرەو ڕوومان) بێنی ﴿٩٢﴾

یان ماڵێکت لە زێڕ هەبێ، یان بەرەو ئاسمانێ بەرزبیەوە و سەربکەوی و، هەرگیزیش بڕوا بە بەرزبوونەوەکەت ناکەین، هەتا نووسراوێکمان بۆ دانەبەزێنی، بیخوێنینەوە! بڵێ: پاکیی (بێ خەوشیی) بۆ پەروەردگارم، ئایا من تەنیا پێغەمبەرێکی مرۆڤ نیم؟! ﴿٩٣﴾ هیچ شتێکیش ڕێی لە خەڵك (ی بێبڕوا) نەگرت، کاتێك ڕێنماییان بۆ هات لە خواوە، کە بڕوا بێنن، مەگەر ئەوە کە گوتیان، ئایا خوا مرۆڤێکی بە پێغەمبەر ناردوە؟ ﴿٩٤﴾ بڵێ: ئەگەر هاتبا و لەسەر زەوی فریشتەی لێبوونایە بە ئارامیی ڕۆیشتبانایە (بەسەر زەویی دا)، ئەوە لە ئاسمانەوە فریشتەمان بە پێغەمبەر دادەبەزاندە سەریان (بەڵام چونکە ئەوان مرۆڤن، ڕەوانەکراوی مرۆڤیشمان بۆ ناردوون) ﴿٩٥﴾ بڵێ: خوا بەسە لە نێوان من و ئێوەدا شایەد و چاودێر بێ، بە دڵنیایی ئەو شارەزا و بینەری بەندەکانیەتی (ئاگاداری هەموو هەست و خوستێکیان و ئاشکرا و پەنهانیانە) ﴿٩٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(شِفَآءٌ): (الشِّفَاءُ: البُرْءُ مِنَ المَرَضِ، دَواءُ النَفْسِ)، (شفاء) واتە: چارەسەر، لێرەدا دەڵێ: چاکبوونەوە لە نەخۆشیی، یاخود دەرمانی دەروون، چارەسەری دەروون.

(خَسَارًا): (خَسَرَ التاجِرُ: يَخْسَرُ خَسْراً، وخُسْراً، وخَسارةً، وخُسْراناً)، (غُبِنَ فِي تِجارَتِهِ، ونَقَصَ مالُهُ فِيها)، (وخَسِرَ فُلانٌ: هَلَكَ وَضَلَّ، وخَسِرَ الشَّيءَ: أضاعَهُ)، وشەی (خَسَارًا)، چاوگە لە (خَسَرَ التاجِرُ يَخْسَرُ خَسْراً وخُسْراً وخَسارةً وخُسْراناً)، بازرگانەکە زیانی کرد، زیان دەکا بە زیان لێکەوتن، واتە: لە بازرگانییەکەی دا زیانی لێ کەوت و زەرەری کرد، یاخود ماڵ و سامانەکەی لە بازرگانییەکەی دا کەمی کرد، بەڵام (خَسِرَ فُلانٌ: أي هَلَكَ وَضَلَّ) واتە: فەوتا و و گومڕا بوو، هەروەها (وخَسِرَ الشَّيءَ)، واتە: ئەو شتەی لێ زایە بوو، لە دەستی فەوتا، کەواتە: (خَسَرَ التاجِرُ)، (خَسَر) (لازم)ە، بەڵام (خَسِرَ)، هەم بە لازم دێ، (خَسِرَ فُلانٌ)، واتە: فەوتاو گومڕا بوو، هەم بە (متعدِّي)یش دێ، وەك: (خَسِرَ فُلانٌ الشَّيء)، واتە: ئەو شتەی لە دەستچوو.

(وَنَـَٔا): (نأى عَنْهُ نأياً: بَعُدَ فَهُوَ نَاءٍ)، (نأى بِجانِبِهِ: تَكَبَّرَ)، (نأى عَنْهُ نأياً) واتە: لێی دوور کەوتەوە، لێ دوور کەوتنەوە، (فَهُوَ نَاءٍ) ئەو دوورە، (نأى بِجانِبِهِ)، واتە: تەنیشتی خۆی وەدوور خست، کە مەبەست پێی خۆ بەزل گرییە.

(بِجَانِبِهِۦ)، (الجَانِبُ: شِقُّ الإنْسَانِ وغَيْرِهِ)، تەنیشتی مرۆڤ و کەلەکەی مرۆڤ و جگە لە مرۆڤیش، وەك لە پەند دا هاتوە: (إن جانِبٌ أعْيَاكَ، فَالْحَقْ بِجَانِبٍ)، گەر لایەك تۆی ماندوو و، دەستە پاچە کرد، لایەکی دیکە بگرە، هەروەها لە پەند دا هاتوە: (إنهُ مُنْتَفِخُ الجَوانِبِ: أي مُتَكَبِّرٌ)، واتە: ئەو لاتەنیشتەکانی فوو دراون، واتە: خۆ بە زلگرە.

(يَـُٔوسًا)، (يَئِسَ مِنهُ: إنْقَطَعَ أَمَلُهُ مِنهُ، فَهُوَ يائِسٌ ويَئُوسٌ ويَئِسٌ)، (يَئِسَ مِنْهُ) واتە: هیوای پێی نەما، (فَهُوَ يائِسٌ)، ئەو بێ هیوایە، بێ ئومێدە، (ويَئُوسٌ)، ڕێژگە (صيغة)ی زێدەڕۆییە بۆ (يائِسٌ)، واتە: زۆر نائومێد، هەروەها (يَئِس)، بە هەمان شێوە، یانی: زۆر نائومێد.

(شَاكِلَتِهِۦ)، (الشَاكِلَةُ: السَّجِيَّةُ والطَّبْعُ)، (الشَاكِلَة)، بە مانای سروشت و پێکهاتە دێ.

(ظَهِيرًا)، (الظَهِير)، واتە: یارمەتییدەرو هاوکار، بۆ تاك و بۆ كۆش، دێ،

(يَنۢبُوعًا)، (يَنْبُوع) واتە: کانیی و سەرچاوە، (عَيْنُ المَاءِ، والجَمْعُ يَنابِيع، نَبَعَ المَاءُ نَبْعاً ونُبُوعاً: خَرَجَ، وأنْبَعَ المَاءَ: أخْرَجَهُ)، (نَبَعَ المَاءُ نَبْعاً ونُبُوعاً)، واتە: ئاوەکە هەڵقوڵی بە هەڵقوڵین، هاتە دەر لە سەرچاوەکە، (أَنْبَعَ)، واتە: ئاوەکەی هەڵقوڵاند، هێنایە دەر.

(تَفْجُرَ)، (فَجَرَ المَاءَ: شَقَّ لَهُ طَرِيْقَاً)، واتە: ڕێی بۆ ئاوەکە کردەوە، ئاوەکەی دەرقوڵاند.

(قَبِيلًا)، (القَبِيلُ: الجِيلُ، الجَمَاعَةُ الأتباع)، واتە: پشتێك (وەچەیەك) کۆمەڵە خەڵکێك، شوێن کەوتووان، هەروەها (قَبِيلْ) بە مانای (ضَامِنْ أوِ كَفِيلْ)، ئۆباڵدار و بریکاریش، دێ.

(زُخْرُفٍ)، (الزُخْرُف: الذَّهَب، الزِّينَةُ، وكَمالُ حُسْنُ الشَّيء، وزُخْرُفُ الأرْضِ: ألْوانُ نَبَاتِها وزَخْرَفَ الشَّيءَ: زَيَّنَهُ)، (زخْرُف)، بە مانای زێڕ دێ، هەروەها بە مانای جوانیی و ڕازاوەیی دێ، دەگوترێ: (زَخْرَفَ الشَّيءَ)، ئەو شتەی زۆر ڕازاندۆتەوە و جوانی کردوە، نەخش و نیگاری تێدا کردوە (زُخْرفُ الأرْضِ)، ئەو ڕووەکە ڕەنگاو ڕەنگانەن کە تێیدا دەڕوێن.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾

لەوبارەوە ئەم دوو گێڕراوەیە دێنین:

أ)- {عَنْ عَبْدِاللَّهِ ابْنِ عبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قالَ: قَالَتْ قُرَيْش لِليَهُود: أَعْطُونَا شَيْئَاً نَسْأَلُ عنهُ هَذَا الرَّجُلَ، فَقَالَوا: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَسَأَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تعالى: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴿٨٥﴾ ﴾ قَالُوا: أُوتيْنَا عِلْمَاً كَثيراً: أَوتِيْنَا التَّوراة، وَمَنْ أُوتِيَ التَّوراة فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرَاً كثيراً، فأُنزلَت: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ ﴾الكهف} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد فِي المسند ج١، ص٢٥٥، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٤٠، وَالنَّسَائِيُّ فِي الكُبْرَى:: ٦٠٨٣، ١١٣١٤، وَابْنُ حِبَّانَ فِي: ٩٩، وَالحَاكِمُ ج ٥، ص٥٣١، وَالبَيْهَقِي فِي دلائل النبوة: ج٢، ص٤٦، وَأَبُو يَعْلَى فِي المسند: ٢٥٠١، الإِستِيعَاب ج٢، ص٤٥٤، قُلْنَا: وَهَذَا إِسْنَاد صَحِيح عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ وَلَم يخرجاه).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: قوڕەیشییەکان بە جوولەکەکانیان گوت: شتێکمان پێ بڵێن، لە بارەیەوە لەو پیاوە بپرسین، جوولەکەکان

گوتیان: لە بارەی ڕووحەوە لێی بپرسن، پرسیاریان لێکرد دەربارەی ڕووح، خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی نارده خوار: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾، جوولەکەکان گوتیان: ئێمە زانیارییەکی زۆرمان پێدراوە، تەوراتمان پێدراوە، کەسێکیش تەوراتی پێدرابێ، زانیاریی و خێر و چاکەی زۆری پێدراوە، ئنجا ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّى لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ ﴾**الكهف**، واتە: بڵێ: ئەگەر دەریا مەرەکەبی وشەکانی پەروەردگارم بووایە، دەریا تەواو دەبوو، بەر لەوەی وشەکانی پەروەردگارم تەواوبن، هەرچەندە ئەوەندەی دیکەشمان خستبایە سەری.

ب)- {عَن عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فِي خَرِبِ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَسَأَلُوهُ، فأنزل اللّٰه تعالى: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾**}**
(أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٧٤٦٢، وَمُسْلِمٌ: ٢٧٩٤).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: من لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دەڕۆیشتم، لە نێو هەندێك لە کەلاوەکانی مەدینەدا (لە ڕیوایەتێکی دیکەدا دەڵێ: لە هەندێك لە کێڵگە کشتوکاڵییەکانی مەدینەدا) گۆچانێکی بە دەستەوە بوو، لە لقی دارخورما دروست کرابوو، کۆمەڵێك لە جوولەکەکان بە لایدا تێپەڕین، هەندێکیان گوتیان: لە بارەی ڕووحەوە پرسیاری لێ بکەن، ئەوانیش لەو بارەوە پرسیاریان کرد و، خواش ئەو ئایەتەی دابەزاند...

بە پێی ئەوەی دووەمیان بێ، دەبێ لە مەدینە ئەو پرسیار و وەڵامە بووبێ، بەڵام بە پێی گێڕراوەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس، دەبێ لە مەککە بووبێ، چونکە قورەیشییەکان لە جوولەکەکانیان پرسیوە، واتە: چوون بۆ مەدینە و لە جوولەکەکانیان پرسیوە: شتێکمان پێ بڵێن، لەو پیاوەی بپرسین.

هەڵبەتە ئەو سوورەتەی (**الإسراء**) مادام سوورەتێکی مەککەییە، دەبێ ئەو پرسیار و وەڵامەش هەر لە مەککە بووبێ، بەڵام دەشگونجێ ئەو پرسیار و وەڵامە لە مەدینەش لە لایەن جوولەکەکانەوە بووبێ، هەروەك چۆن لەلایەن قورەیشییەکانیشەوە بووە، پێغەمبەریش ﷺ هەر هەمان وەڵامی دابێتەوە، وەك لە سەرەتای سوورەتی (**الكهف**)دا خوا پشتیوان بێ، کە بیگەینێ، لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسی دەکەین.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەم پـازدە ئایەتـەدا ئایەتـەکانی: (٨٢ - ٩٦) کۆمەڵێـك ڕاسـتیی گـەورەو گرنـگ دەخاتـە ڕوو، ڕاسـتیی جـۆراو جـۆر، کـە هەموویـان پەیوەسـتن بـە دەسـتەڵات و، سـیفەتە ڕەهـاو بـێ سنوورەکانی خـواوە ﷻ، وەك بەدیهێنەرێتیـی و پەروەردگارێتیـی خـوا، کـە خـوا ﷻ لەمیـانی خسـتنەڕووی ئـەو ڕاسـتییانەدا، زیاتـر خـۆی بـە بەنـدەکانی دەناسـێنێ و دەسـتەڵات و، زانیاریـی و، میهرەبانیـی و، حیکمـەت و، ویسـتی ڕەهـای خـۆی، دەخاتـە ڕوو، تاکـو واداریـان بـکات کـە خوایـەك ﷻ بـەو شـێوەیە بـێ، شایسـتەی ئەوەیـە کـە تەنیا بەندایەتیـی بـۆ ئـەو بکـرێ و تەنیـا ئـەو بپەرسـترێ، بەمانـای گشـتگیر و فـراوانی پەرسـتن و بەندایەتیـی.

یەکەمیـن ڕاسـتیی کـە خـوا ﷻ دەیخاتـە ڕوو لـەم پـازدە ئایەتـەدا، بـاسی چارەسـەربوونی قوڕئانـە، دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئـەوەی لـە قوڕئـان دایدەبەزێنیـن، یـان قوڕئانێـك کـە دایدەبەزێنیـن، چارەسـەرو، بەزەییـە بـۆ بـڕواداران، ﴿ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾، بـەڵام سـتەمکاران، تەنیـا زیانبارییـان بـۆ زێـدە دەکات، واتـە: سـتەمکاران لێـی بەهرەمەنـد نابـن، بەڵکـو دەبێتـە هـۆکاری زیانباربـوونی زیاتریـان، دواتـر ئـەوە زیاتـر شـی دەکەینـەوە، کـە جـاری وایـە: یـەك هـۆکار، بـەڵام بـە جیاوازیـی ئـەو کەسـانەی ئـەو هـۆکارە ڕوویـان تێـدەکات، بـە جیاوازیـی سروشـت، جیاوازیـی ئامادەییـان و هەڵکەوتەیـان، کاریگەریـی جیاوازیـان لەسـەر دادەنـێ، بەڵکـو جـاری وایـە کاریگەریـی دژ یـەك (**متناقض**)یـان لەسـەر دادەنـێ، وەك لێـرەدا خـوای تـاك وپـاك بـاسی دەکات کـە: ئـەوەی لـە قوڕئـان دایدەبەزێنـێ، چارەسـەرو ڕەحمەتـە بـۆ بـڕواداران، کەچـی سـتەمکاران هـەر زیاتر پێـی زیانبـار دەبن!

ئنجـا دێتـە سـەر خسـتنەڕووی ڕاسـتییەکی دیکـە، کـە وەك پێشـتریش گوتمـان: ئـەوەی هەمـوو ئـەو ڕاسـتییانە پێکـەوە کۆدەکاتـەوە: خسـتنەڕووی دەسـتەڵات و توانایـی و سـیفەتە بـەرزو بـێ وێنـەکانی خوایـە و لەمیـانی ئەوەشـدا خۆناسـاندنی زیاتـری خـوای بـەرز و مەزنـە بـە بەنـدەکانی، وەك تاکـە بەدیهێنـەر، تاکـە پـەروەردگار، تاکـە خـاوەن، تاکـە سـەرچاوەی هەرچـی چاکـە و نیعمەتـە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، کـە دوایـی ئەنجامگیرییـەکی ژیربێژانـە کـە لـەوە دەکـرێ، ئەوەیـە کـە: مرۆڤەکانیـش دەبـێ تەنیـا ئـەو تاکـە بەدیهێنـەرو، تاکـە پـەروەردگارو، تاکـە خـاوەن و، تاکـە خـاوەن چاکەیـە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، بپەرسـتن.

دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، هـەر کاتیـش چاکەمـان لەگـەڵ مرۆڤـدا کـرد، ڕووو وەردەگێـڕێ، ڕوو وەردەچەرخێنـێ و پشـت هەڵـدەکات، ﴿ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، تەنیشـتی خۆیـشی دووردەخاتـەوە، کەلەکـەی خـۆی قـووڵ دەکات دەسـووڕێتەوە، یاخـود: تەنیشـتی تێـدەکات نـەك ڕووی تێبـکات.

یاخـود مەبەسـت لـە: ﴿ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، یـانی: خـۆی بـە زلگـرت، چونکـە ئـەم تەعبیـرە لـە زمـانی عەرەبییـدا بـۆ خۆبەزلگرتنیـش بەکاردەهێنـدرێ، وەك چـۆن بـۆ دوورکەتنـەوە لـە شـتێك بەکاردێ.

ئنجـا بـە دڵنیایـی لێـرەدا مەبەسـت لـە (**الإنسان**) کـە (الـ)ی ناسـاندنی لەسـەرە، ئـەم (الـ)ە، بـۆ جینـسی ئینسـان نیـە، چونکـە ئینسـانە بـڕوادارەکان وانیـن، بەڵکـو بـۆ (**عهد**)ە، یـانی: ئـەو ئینسـانانەی کـە پێشـتر قسـە لـە بارەیانـەوە کـراوە، ئـەو ئینسـانانەی کـە ڕوو لـە هیدایەتیـی خـوا ناکـەن، مەبەسـت پێـی ئەوانـە، یانـی: ئینسـانی بێبـڕوا، ﴿ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴾، هـەر کاتێـك خراپـەو زیانێـکی تـووش بـوو، زۆر نائومێـدە، ﴿ يَـُٔوسًا ﴾، ڕێژگـەی زێدەڕۆییـە لـە (**يائِس**) نائومێـد، بـەڵام (**يئوس**) واتـە: زۆر نائومێـد و تەمابـڕاوو بـێ هیـوا، ﴿ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ ﴾، بڵـێ: هـەر کەسـە لـە مرۆڤـەکان بـە پێـی سروشـتی خـۆی، بـە پێـی پێکهاتـە و ئامادەیـی خـۆی کاردەکات، وشـەی: {**شَاكِلَة**} بـە: (**طريقة**) ڕێبـاز و، بـە: (**سجية**)، سروشـت و پێکهاتـە، مانـا کـراوە، واتـە: هەرکەسـە مەعدەنەکـەی و سروشـتەکەی چـۆن بـێ، بـەو شـێوەیە کاردەکات، وەك پێشـینان گوتوویانـە: (گـۆزە چـی تێدابـێ، ئـەوەی لـێ دەڕژێ)، هەروەهـا عـەرەب گوتوویانـە: (**وَكُلُّ إِنَاءٍ بِالَّذِي فِيهِ يَنْضَحُ**)، هـەر دەفـرە چـی تێدایـە، ئـەوەی لـێ دەچـۆڕێ، ئـەوەی لـێ دەڕژێ، ﴿ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴾، بـە دڵنیایـی پەروەردگارتـان زاناتـرە، بـەو کەسـەی کـە ڕێیەکـەی ڕاسـترە یـان: کـێ ڕاسـتەڕێ تـرە و ڕێیـی ڕاسـترو بەرنامـەی چاکـتری گرتـوە، پەروەردگارتـان پێـی زاناتـرە.

ئنجـا دێتـە سـەر بـاسی بابەتێـکی دیکـە، دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴾، هەروەهـا لـە بـارەی ڕووحـەوە، پرسـیارت لێدەکـەن، بڵـێ: ڕووح لـە فەرمـانی، لـە کاری تایبەتیـی پەروەردگارمـە، ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەندازەیەکی کەمیـش نەبـێ لـە زانیاریـی، پێتـان نـەدراوە، واتـە: بـەو ئەنـدازە کەمـە زانیارییـەی کـە پێتـان دراوە، ناتوانـن و نەتانتوانیـوە: چییـەت و نێـوەڕۆکی ڕووح و حەقیقەتیـی ڕووح دەرك بکـەن، یـانی: لەبـەر کـەم تفاقیـی و کـەم توانایـی ئێوەیـە لـە بـواری زانسـتدا، کـە دەرکی چییـەت و حەقیقـەتی ڕووحتـان نەکـردوە.

ئێمە دوایی {کورتە باسێکی تایبەت دەربارەی ڕووح} دەکەین، هەروەها باسی هۆی هاتنە خواری ئەو ئایەتەش دەکەین، هەڵبەتە ئێمە پێشتریش باسمان کرد و لەو بارەوە دوو ڕیوایەتمان هێنان، بەڵام دوایی دووبارە قسەی زیاتری لەسەر دەکەینەوە، لە مەسەلە گرنگەکاندا.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسێکی دیکە و دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، هەر بە بۆنەی ئەوەوە کە مرۆڤەکان زانیاریی کەمیان پێدراوە، بێگومان لە چاو زانیاریی خواو، لە چاو زانیاریی ڕەها کە لە گەردووندا هەیە، مرۆڤ پشك و بەشێکی کەمی پێبڕاوە، لە دەرککردنی نهێنییەکانیی گەردوون، ئنجا بەشێك لەو زانیارییە - کە گرنگترین بەشە - ئەوەیە کە لە ڕێی وەحییەوە بۆ پێغەمبەران هاتوە (**علیهم الصلاة والسلام**)، بە تایبەت بۆ پێغەمبەری خاتەم و کۆتایی ﷺ، ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئەگەر ویستباشمان ئەوەی کە بۆ تۆمان سروش کردوە {بە شێوەی پەنهان بۆمان ناردوی، کە قورئانە} لامان دەبرد، لە عەقڵ و دڵی تۆ دەمانسڕیەوە، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾، دوایی تۆ بۆ هێشتنەوەو پاراستنی ئەو وەحییە لە عەقڵ و دڵی خۆتدا، یاخود بۆ گێڕانەوەی، هیچ بریکارو سەرپەرشتیارو پشتیوانێکت لە دژی ئێمە چنگ ناکەوێ، کە نەهێڵێ ئەو زانیارییەت لە دەست بڕوا، یاخود دوای ئەوەی کە ڕۆیشتوە بیگێڕیەوە، ﴿ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، ئەو زانیارییەی کە لە ڕێی وەحییەوە بۆ تۆ نێردراوە، بۆت سروش کراوە تەنیا بە هۆی بەزەیی پەروەردگارتەوەیە، کە لە عەقڵ و دڵتدا دەپارێزرێ و، ئەگەر شتێکیشت لە بیر چوو، دێتەوە یادت، خوا دەیهێنێتەوە یادت، ﴿ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴾، بە دڵنیایی بەخششی خوا لەسەر تۆ گەورەیە، چاکەی خوا و بەخششی خوا لەسەر تۆ زۆر گەورەیە ئەی پێغەمبەری خاتەم! ﷺ، ئەویش لەو وەحیی و پەیامەی خوادا بەرجەستەیە، کە خوا وەك دوا فەرمایشتی خۆی و دوا پەیام و بەرنامەی خۆی، بۆ تۆی ناردوە، کە تۆش بیگەیەنی بە تێکڕای مرۆڤایەتیی.

ئنجا دێتە سەر خستنەڕووی ڕاستییەکی دیکە و دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴾، بڵێ: ئەگەر تێکڕای مرۆڤ و جینن کۆببنەوە، خڕبنەوە سەریەك، کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، ناتوانن وێنەی بێنن، هەر چەندە هەندێکیشیان پشتگیری هەندێکیان بن، واتە: ئەگەر ئەوانە هەموویان کۆببنەوە و هاوکارو پشتیوانی یەکدیش بن، بۆ ئەوەی وێنەی قورئان بێنن، هەر ناتوانن وێنەی قورئان بێنن.

ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**هود**)دا، باسی ئەو بابەتەمان کردوە، لە کورتە باسێکدا.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، ئێمە لەم قورئانەدا لە هەموو وێنەیەکمان بۆ خەڵکی هێناوەتەوە، بە جۆراوجۆریی، واتە: لە هەر پەندێك، لە هەر وێنەیەك، کە دەبێتە دەرس و پەندو عیبرەت بۆ خەڵك و، دەبێتە هۆی زیاتر ڕوونبوونەوەی مەبەستەکان بۆیان، بە شێوەی جۆراوجۆر بۆ خەڵکمان خستۆتە ڕوو، ﴿ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی هەر سپڵەیی و ناسوپاسییان ویست، بە جگە لە ناسوپاسیی، ڕازیی نەبوون، قبووڵیان نەبوو ڕوو لە سوپاگوزاریی خوا بکەن و، شوکرانە بژێریی هەڵبژێرن، بەڵکو هەر ملیان بۆ ناسوپاسیی و سپڵەییدا.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر خستنەڕووی بڕ وبیانووەکانی کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، کە بەو شێوەیە ڕوویان لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ کردوە و ئەو بەهانانەیان بۆ هێناونەوە و، ئەو داواکارییانەیان لێکردوون و دوایی گوتوویانە: ئەگەر ئەو داواکارییانەمان بۆ جێبەجێ بکەی، ئنجا بڕوات پێ دێنین، کە دەتوانین بڵێین: سەرجەم حەوت داواکاریی سەرەکیین، دەشگونجێ وردتریش بکرێنەوەو ژمارەکەیان زیاتریش بکرێ، بۆ نۆ و دە (٩ - ١٠)ش، بەڵام حەوتی سەرەکیین:

بیانووی یەکەم: ﴿ وَقَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴾، گوتیان: هەرگیز بۆ تۆ بڕوا ناهێنین، تاکو کانیی و سەرچاوەمان لە زەویدا بۆ دەرنەقوڵێنی، هەڵیقوڵێنی و ئاوەکەی بەفڕکە بڕوات.

ئەوانەی گوتوویانە، بێگومان بێبڕواو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ بوون، کە ئەوان بە زمانی وتار گوتوویانە، بەڵام بە زمانی حاڵ: بە پانایی زەمین و بە درێژایی زەمان، ئەو بڕوبیانووانە لە عەقڵ و دڵی هەموو ئەوانەدا هەن، کە هیدایەتی خوا قبووڵ ناکەن، ئەوانەی کە لە بەهانە دەگەڕێن، وەك گوتراوە: (ئەگەر دز دزبێ، تاریکە شەو زۆرن)، یان گوتوویانە: {کەسێك بە تۆبزیی بینێری بۆ مازووان «بۆ مازوو چنین» لە داری هەڵناڕوانێ}، واتە: دێتەوە دەڵێ: درەختەکان هیچ مازوویان پێوە نەبوون، بە دەستی خاڵی دەگەڕێتەوە! یانی: کەسێك لە بیانووگرتنێ بێ، پەکی ناکەوێ.

بیانووی دووەم: ﴿ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ ﴾، یاخود باخ و بێستانێکت هەبێ لە درەختی خورماو لە درەختی ترێ.

بیانووی سێیەم: ﴿فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَـٰرَ خِلَـٰلَهَا تَفْجِيرًا﴾، کە ڕووبارگەل بە نێو ئەو باخ و بێستان و بە ژێر دارودرەختەکانیدا فڕکە بکەن، بە خوڕ بڕۆن، نەك بە سستیی لەبەر ئەوەی کە ئاوەکەیان کەمە، بەڵکو ئاوەکەیان ئەوەندە زۆر بێ، هەر فڕکە فڕکی بێ، بە نێو دارو درەختەکاندا!

بیانووی چوارەم: ﴿أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا﴾، یان وەك بەهەڵە گوتووتە و خەیاڵت کردوە، یان گومانت بردوە، یان وەك لافت لێداوە[1]، ئاسمانمان بەسەردا ببارێنی، پارچە پارچە.

بیانووی پێنجەم: ﴿أَوْ تَأْتِىَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ قَبِيلًا﴾، یان: خوا و فریشتەکانیش بە کۆمەڵ کۆمەڵ بێنی، یاخود: ڕووبەڕوومان بیانهێنی.

بیانووی شەشەم: ﴿أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ﴾، یان ماڵ و خانوویەکت هەبێ لە زێڕ، یاخود: ماڵ و خانوویەکی بە نەخش و نیگارت، هەبێ چونکە: (زخرف) هەم بە مانای زێڕ دێ، هەم بە مانای جوانیی و ڕازێنراوەییش دێ.

بیانووی حەوتەم: ﴿أَوْ تَرْقَىٰ فِى ٱلسَّمَآءِ﴾، یاخود بۆ ئاسمانێ، بۆ سەرێ بەرز ببەوە و هەڵکشێی، بەرەو سەرێ بڕۆی.

﴿وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ﴾، بڕواش بە بەرزبوونەوەکەت ناهێنین، ﴿حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَـٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ﴾، تاکو نووسراوێکمان بۆ دانەبەزێنی، بیخوێنینەوە!

دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا تیشکی زیاتر دەخەینە سەر ئەو مەسەلەیە و لەو بارەوە بەسەرهاتێکی درێژ دەگێڕینەوە، کە لە تەفسیرەکاندا هاتوە، هەرچەندە سەنەدەکەشی بەهێز نیە، بەڵام تیشکی زۆر دەخاتە سەر نێوەڕۆکی ئەم ئایەتانەو ئەو داواکارییانە، کە لە چ حاڵەتێك دا بووە و چۆن بووە، ئەو داواکارییانەیان ئاڕاستەی پێغەمبەر کردوون؟

خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات: ﴿قُلْ﴾، تۆ بڵێ: لە وەڵامی هەموو ئەو داواکارییانەدا، هەموو بیانووگرتنانەدا ﴿سُبْحَانَ رَبِّى﴾، پاکیی بۆ پەروەردگارم، پەروەردگارم بە پاك دەگرم، پەروەردگارم دوورە لە هەر هەڵەو پەڵەیەك، دوورە لە هەر لەکەو کەم و کوڕییەك، واتە: ئەو شتانەی ئێوە ئاڕاستەی منیان دەکەن، بیانکەمە

---

(١) (زعم) بە کوردیی دەبێتەوە بە لاف لێدان، کەسێك قسەیەك بکات زیاتر ئەگەری درۆی هەبێ تاکو ئەگەری ڕاستیی.

داواکاریی و بۆ لای خوا و بەرزیان بکەمەوە، بۆ ئەوەی ئیسپاتی پێغەمبەرایەتییم و بڕوام پێ بێنن! پاکیی بۆ خوا، کە ئەو جۆرە داوایانەی لێبکەم، یاخود: پاکیی بۆ خوا کە هەر کەسێك داوایەکی لە خوا کرد، داوایەکەی بۆ جێبەجێ بکات! پایەی خوا زۆر لەوە بەرزترە.

یاخود: لێرەدا ﴿ سُبۡحَانَ رَبِّي ﴾، بۆ سەرسوڕمانە، واتە: ئەوەی ئێوە دەیڵێن، زۆر جێگای سەرسوڕمانە و شتێکی بێ جێیە، ﴿ هَلۡ كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴾، مەگەر من جگە لە مرۆڤێکی ڕەوانەکراو، هیچی دیکە هەم؟ واتە: تەنیا مرۆڤێکم خوا وەك نوێنەری خۆی، ڕەوانی کردووم و ئەوشتانە لە توانای من دا نین، نەك لە توانامدا نین، بگرە ئامادەش نیم ئەو داوایانە لە خوای پەروەردگارم بکەم، چونکە خوا خۆی خاوەنی، ئەوپەڕی زانیاریی و، ئەوپەڕی کاربەجێیی و، ئەوپەڕی میهرەبانییە، ئەگەر بە پێویستیی زانیبایە، ئەوانەی پێدەدان، بێ ئەوەی ئێوە داوای بکەن، هەروەك چۆن قورئانی پێداوم وەك تاکە موعجیزەو بەڵگەی سەلماندنی پێغەمبەرایەتییم، بێ ئەوەی من داوای بکەم، یاخود ئێوە داوای بکەن.

ئنجا خوا ﷻ دوای ئەو حەوت داواکاریی و، حەوت بیانوو گرتنانەی کافرەکان، باسی بیانووگرتنێك و بەهانەیەکی دیکەی لەمێژینەی کافرەکان دەکات، کە بە درێژایی مێژوو ئەو بڕوبیانووەیان هەر بووە و، ئەوە بیانووە ڕاستەقینەکەیانە: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰٓ ﴾، هیچ شتێك ڕێگریی لە خەڵك نەکرد، هیچ شتێك پێشگیریی لە خەڵك نەکرد، بڕوابێنن، دوای ئەوەی ڕێنماییان بۆ هات، ڕێنمایی بەرجەستە لە پەیام و وەحیی خوادا، ﴿ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴾، تەنیا ئەوە پێشگیریان بوو، تەنیا ئەوە ڕێگریان بوو کە گوتیان: ئایا خوا تەنیا مرۆڤێکی بە پێغەمبەر و ڕەوانەکراوی خۆی ناردوە؟ چۆن دەبێ مرۆڤ نوێنەری خواو ڕەوانەکراوی خوا بێ! ئا ئەوە پەرچ و ئاستەنگی ڕاستەقینەی بەردەمی ئەهلی کوفرە بۆ بڕواهێنان بە پێغەمبەران ﷺ، بە درێژایی مێژوو هەر لە ئادەمەوە تاکو خاتەم (علیهم الصلاة والسلام).

ئنجا وەڵامی ئەو بیانووەشیان دەداتەوە و دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّوۡ كَانَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَلَٰٓئِكَةٞ يَمۡشُونَ مُطۡمَئِنِّينَ ﴾، بڵێ: ئەگەر لەسەر زەوی فریشتەی لێ بوونایە، بە ئارامیی ڕۆیشتبان: واتە: فریشتە ژیانیان لەسەر زەوی بووایە، ﴿ لَنَزَّلۡنَا عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكٗا رَّسُولٗا ﴾، لە ئاسمانەوە فریشتەیەکی پێغەمبەرمان بۆ دادەبەزاندن،

چونکە خوا ﷻ نوێنەر هەر لە سروشتی بۆ لا نێردراوان، ڕەوانە دەکات، لە جۆری خۆیان، بەڵام سەر زەوی مرۆڤی لێن، بۆیە خوا ﷻ پێغەمبەری مرۆڤی بۆ ناردوون، ئەگەر فریشتەی لێبوونایە، بە تەئکید ئەو کاتە پێغەمبەرێکی فریشتەی بۆ دەناردن.

کەواتە: ئەوەی خوا کردوویەتی، ئەوە بەجێیە و، ئەوەی ئێوە داوای دەکەن، شتێکی زۆر بێ جێیە، زۆر نامەنتیقییە، دوایش وردتر باسی دەکەین لە مەسەلە گرنکەکاندا.

لە کۆتاییدا خوا دەفەرموێ: ﴿قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ﴾، بڵێ: خوا بەسە شایەد و چاودێر بێ، لە نێوان من و ئێوەدا، شایەد بێ کە: من پێغەمبەر و ڕەوانەکراوی ویم و نوێنەری ویم، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا﴾، بە دڵنیایی ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی، واتە: شارەزا و بینەری دەرو دەروونیان، ڕواڵەت و پەنهانیان، هەموو هەست و خوست و کارو کردەوەکانییانە.

ئنجا خوای شارەزای بینەر، ئەم قورئانەی بە بەس (کافي) زانیوە، کە سەلمێنەری پێغەمبەرایەتیی من بێ، ئەو خوایەی کە شارەزاو بینەری هەموو کاروباری مرۆڤەکانە، ئەو قورئانەی بە کافی زانیوە، بۆیەش من ئیکتیفا دەکەم بەوەی کە خوا بە کافی زانیوە و ناچم داواکاریی دیکەی، کە ئێوە وەك بیانوو دەیانگرن، ئاڕاستەی خوا بکەم!

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا فەرموویەتی: ئەوەی کە لە قورئان دایدەبەزێنین، چارەسەرو بەزەییە بۆ بڕواداران و، ستەمکارانیش هەر پتر پێی زیانبار دەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾، لە قورئانێ دادەبەزێنین.

ئەم (مِن)ی سەر: ﴿ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾، (**بَيَانِيَّةٌ وَلَيْسَت تبعيضيَةً ولاَ آبتدائيةً**)، واتە: (مِن) بۆ ڕوونکردنەوەیە، بۆ بەشێك نیە و، بۆ دەست پێکردنیش نیە، ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾، واتە: ئەو قورئانەی کە دایدەبەزێنین.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ .... ﴾، ئەمە ڕوونکردنەوەیە بۆ ئەو (مَا)یەی کە لە دوایی دێت، (مَا هُوَ) چونکە (**ما**) یانی: (ئەو شتەی) کە ئەوە جۆرێك لە ئیبهام و نەزانراویی تێدایە هەیە، ئنجا ئەم (مِنَ ٱلْقُرْءَانِ) تیشك دەخاتە سەر ئەو (مَا)یە، کە نەزانراویی و لێڵییەك لە واتاکەی دا هەیە.

ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الحج**) وایە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ ﴿٣٠﴾ ﴾، واتە: خۆتان لە پیسیی بپارێزن لە بتەکان، واتە: لەو پیسییەی کە لە بت و صەنەمەکاندا هەیە، کە ماناکەی ئاوای لێدێتەوە، (**أي: فاجتَنِبوا الرِّجسَ الَّذِي هُوَ الأَوْثَان**)، خۆتان لەو پیسییە بپارێزن، کە بریتیە لە بتەکان.

٢)- ﴿ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾، (ئەو قورئانەی کە دایدەبەزێنین)، بریتیە لە چارەسەر و بەزەیی بۆ بڕواداران.

(الشِّفاء: هـو زَوَالُ الـداءِ وَمَجَـازاً: زَوَالُ مَـا هُـوَ نَقـصٌ مَعْنَـوِي)، (شـفاء) بریتیـە لـە لاچـوونی دەرد و نەخۆشـیی، بـە مەجازیـش بـە مانـای لابـردنی حاڵەتێکـە کـە ناتەواوییـە، لـە ڕووی مەعنەوییــەوە.

٣)- ﴿ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، (قورئان هەم شیفایە) هەم ڕەحمەتیشە بۆ بڕواداران، واتە: مایەی دابەزینی ڕەحمەتی خوایە بۆیان.

٤)- ﴿ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارٗا ﴾، بەڵام بۆ ستەمکاران تەنیا زیانباریی، زێدە دەکات، ماناکەی ئاوای لێدێتەوە: (نُنَزِّلُ الشِّفاءَ والرَّحْمَةَ وَهُوَ القُرْآنُ، أَي: القُرْآنُ كُلُّهُ شِفَاءٌ وَرحْمَةٌ للمؤمنين، ولا يَزِيدُ الظَّالِمينَ إلاَّ خَساراً)، ئەو چارەسەرو بەزەییەی کە بریتیە لە قورئان، دایدەبەزێنین، کە هەمووی چارەسەر و بەزەییە بۆ بڕواداران، بەڵام بێبڕوایانێ کە ستەمیان لە خۆیان کردوە، هەر زیاتر بۆیان دەبێتە مایەی زیانباریی.

ئنجـا لێـرەدا کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ مَا هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، ئەمـە: (لِتحصيـلِ غَـرَضِ اهْتِـمَامِ ذِكـرِ القُـرْآنِ، مَـعَ غَـرَضَ الثنـاءِ عليـه، بطريـقِ الموصوليـةِ، بقولِـه: مَا هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ)، خـوا دەیتـوانی هـەر یەکسـەر بفەرمـوێ: (وَنُنَزِّلُ ٱلۡقُرۡءَانِ الـذي هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ)، بـەڵام پێشـێ دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾، دوایـش دەفەرمـوێ: (مَا هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ) کـە ئەمـە بـۆ گرنگیـی پێدانـە بـە بـاسی قورئـان، وێـڕای مەدحکـردن و ستایشـکردنی قورئـان، کـە بەهـۆی (مـا الموصولة)وەیـە، کـە ئـەو دوو ئامانجـە بپێکرێـن.

لێـرەدا دەربـارەی ئـەم ئایەتـە موبارەکـە قسـەیەك لـە خـوا لێخـۆش بـوو (محمـد متولِّي الشـعراوي) دێنینـەوە لـە تەفسیرەکەی خـۆی (تفسـیر الشـعراوي) کـە بـە (خواطـر) نـاوی نـاوە، هەنـدێ تەعبیـری زۆر جـوان دێنـێ، دەڵـێ: (فالآيَـةُ واحِـدةٌ ولكـن الطَّبْـعَ المُسـتَقبِلَ، مُختَلِـفٌ، فالمؤمِـنُ يَسـتَقبِلُها بِمَلَـكاتٍ سَـلِيمةٍ، فيـزدادُ بهـا إيمانـاً، والكافِـرُ يَسـتَقبِلُها بِملـكاتٍ فاسِـدةٍ فيـزدادُ بهـا كُفـراً، إذاً: المُشـكِلَةُ في تَلَقِّـي الحقائـقِ واسـتقبالِها، أن تكـونَ ملـكاتُ التلقِّـي فاسِـدةً، مِـنْ هُنَـا نَقُـولُ: إذا نَظَـرْتَ إلى الحـقِّ، فإيّـاكَ أن تَنظُـرَهُ، وَفي جَوْفِـكَ باطِـلٌ تَحْـرِصُ عَلَيْـهِ، لابُـدّ أن تُخـرجَ مَـا عِنْـدَكَ مِـنَ الباطـل، ثُـمَّ قَـارِنْ وَفَاضِـلْ بَـيْنَ الأُمُـور)[1].

---

(١) ج١٤، ص ٨٧١١.

دیاره بەبۆنەی تەفسیرکردنی ئەو ئایەتی ژماره (٨٢)ی سووڕەتی (**الإسراء**)ەوە، دوو ئایەتی (**التوبة**) دێنێ، کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٢٥﴾﴾.

کە ئێمە پێشتر لە تەفسیری سووڕەتی (**التوبة**)دا شیمان کردوونەوە، خوا دەفەرموێ: هەر کات سووڕەتێك دابەزێنرا، هەیانە (واتە: لە دڵ نەخۆشە بێبڕوایەکان) دەڵێن: کامتان ئا ئەمە بڕوای زیاد کردن؟ (واتە: ئەم سووڕەتە)، بەڵام ئەوانەی بڕوادارن، ئیمانی زیاد کردن، لە حاڵێك دا کە شادمان و دڵخۆشیشن، بەڵام ئەوانەی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، هەر پیسیی زیاتری خستە گەڵ پیسییەکەیان و بە بێبڕواییش مردن.

(**الشعراوي**) دەڵێ: ئایەتەکە یەك ئایەتە، بەڵام سروشتە پێشوازییکەرەکە، سروشتە وەرگرەکە جۆراو جۆرە: بابای بڕوادار، بە چەند مەلەکەیەکی ساغ و باش، ئەو ئایەتانە وەردەگرێ، بۆیە بە هۆی ئایەتەکەوە ئیمانی زیاد دەکات، بەڵام بابای بێبڕوا، بە چەند مەلەکە و سیفەتێکی خراپ و تێکچووەوە پێشوازیی لە ئایەتەکان دەکات، بۆیە هەر بێبڕوایی تێدا زیاد دەکەن، کەواتە: گرفت لە وەرگرتنی ڕاستییەکان و پێشوازییکردنیان دایە، گرفت ئەوەیە کە بە سیفەت و بە حاڵەتی خراپەوە ئایەتەکان و ڕاستییەکانیان وەربگیرێن و پێشوازییان لێبکرێ، بۆیە لێرەوە دەڵێین: هەر کاتێك تەماشای هەقت کرد، وریا بە! لە کاتێکدا تەماشای ئەو هەقە دەکەی لە هەناوتدا لە دەروونت دا ناهەقیی (**باطل**)و نەبێ، سوور بی لەسەری، بەڵکو دەبێ پێشێ ناهەقییەکە لە دەروونی خۆت دەراوێی و خۆتی لێ پاك بکەیەوە، پاشان بەراورد بکە و کارەکان پێکەوە هەڵسەنگێنە.

کورتە باسێک لە بارەی شیفابوونی قورئانەوە

ئەم کورتە باسە لە سێ بڕگەدا دەخەینەڕوو:

١/ شیفا یانی چی؟

٢/ شیفای مەعنەویی لە قورئاندا، یەکدەنگیی زانایانی لەسەرە.

٣/ شیفای جەستەیی لە قورئاندا، مشت و مڕ و ڕاجیایی لەسەرە، واتە: ئەوە کە قورئان ببێتە هۆی چارەسەری جەستەیی و ماددیی، لە نێوان زانایاندا، ڕاجیایی و مشت و مڕی لەسەرە.

یەك: مانای (شِفَاء):

(**راغب الأصفهاني**) کە ئێمە بە پلەی یەکەم، بۆ شیکردنەوەی وشەکانی قورئان و، خستنە ڕووی چەمك و واتایان، پشت بە کتێبەکەی وی: (**مفرداتُ ألفاظ القُرآن**) دەبەستین، هەڵبەتە هەندێ جاریش دەگەڕێینەوە بۆ (**مختار الصِّحاح**) و، هەندێك جاریش دەگەڕێینەوە بۆ (**المصباح المُنير**)ی (**الفيومي**)، و هەندێك جاریش بۆ (**المعجم الوسيط**) یاخود قامووسەکانی دیکەی زمان، بەڵام کەمتر.

ئنجا (**راغب الأصفهاني**) لە: (**مفرداتُ ألفاظ القرآن**)[1]دا دەڵێ:

(**شَفا البِئرِ والنَّهرِ وغيرهما: طَرَفُهُ، ويُضرَبُ به المَثَلُ في القُرْبِ مِنَ الهَلاَكِ، قَالَ تَعَالى:** ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ ﴿١٠٩﴾﴾ **التوبة،** ﴿وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ ﴿١٠٣﴾﴾ **آل عمران، وَأَشْفَى فَلاَنٌ على الهَلاَكِ، أَي: حَصَلَ عَلَى شَفَتِهِ، أَي: حَصَلَ عَلَى شَفَاهُ، وَالشِّفَاءُ مِنَ المَرَضِ: مَوافَاةُ شَفَى السَّلاَمَةِ وَصَارَ اسْمَاً للبُرءِ**).

واتە: بۆ بیرو بۆ ڕووبارو جگە لەوانیش، بە قەراغەکەیان دەگوترێ: (**شَفا**) واتە: قەراغ و کەنار، وێنەش دەهێنرێتەوە بۆ نزیکیی لە فەوتان، بە وشەی (**شفا**) وەك خوای بەرز فەرموویەتی: ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ ﴿١٠٩﴾﴾، لەسەر قەراغی کەندەڵانێکی بن هەڵۆڵ کە خەریکی ڕووخان بێ، هەروەها لە سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرمووێ: ﴿وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ ﴿١٠٣﴾﴾، ئێوە لەسەر کەناری چاڵێکی ئاگر بوون، (**وأَشْفَى**

---

(١) ص ٤٥٩.

فُلاَنٌ عَلَى الهَلاَكِ)، واتە: خەریك بوو بفەوتێ، گەیشتە کەناری مەرگ، (**الشِّفَاءُ مِنَ الْمَرَضِ**)، واتە: شیفا لە نەخۆشیی، یانی: گەیشتنە کەناری سەلامەتیی، دواییش وشەی شیفا کراوە بە ناو بۆ چاکبوونەوە و چارەسەر بوون لە نەخۆشیی.

دوو: شیفابوونی قورئان لە ڕووی مەعنەوییەوە:

یەکدەنگیی زانایانی لەسەر ئەوەیە کە: قورئان لە ڕووی مەعنەوییەوە چارەسەرە، چارەسەری ڕووحی ئینسانە، چارەسەری دەروونی ئینسانە و، لابەری نەخۆشییە دەروونیی و مەعنەوییەکانیەتی، زانایان هەموو لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە جگە لەو ئایەتی ژمارە (٨٢)ی سووڕەتی (**الإسراء**) لەوبارەوە ئاماژە دەکەین بە دوو ئایەتی دیکەش:

یەکەمیان: لە سووڕەتی (**یونس**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَآءٌ لِّمَا فِى ٱلصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾﴾، واتە: ئەی خەڵکینە! بە دڵنیاییەوە ئامۆژگارییتان لە پەروەردگارتانەوە بۆ هات، هەروەها چارەسەرە بۆ ئەوەی کە لە سینەکان دا هەیە و، ڕێنمایی و بەزەییە بۆ بڕواداران.

کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ نوختەی خستۆتە سەر پیت، کە قورئان چارەسەرە، بۆ ئەوەی کە لە سینەکاندا هەیە، کە بە تەئکید: ئەوەی کە لە سینەکاندا هەیە - کە جاری وایە (**صدور**) بە مانای (**قلوب**) بەکاردێ - واتە: قورئان چارەسەرە بۆ نەخۆشییە پەنهان و شێردراوەکانی مرۆڤ، بۆ حاڵەتی مەعنەویی مرۆڤ.

دووەمیان: لە سووڕەتی (**فصلت**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ قُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَّقَالُوا۟ لَوْلَا فُصِّلَتْ ءَايَٰتُهُۥٓ ءَا۬عْجَمِىٌّ وَعَرَبِىٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُو۟لَٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾﴾، واتە: ئەگەر ئەم قورئانەمان کردبا بە قورئانێکی ئەعجەمیی {واتە: قورئانێك کە بە غەیری زمانی عەرەبی بۆ عەرەبان هاتبایە} دەیانگوت: دەبووایە ئایەتەکانی ڕوون بکرێنەوە، چۆن دەبێ ئەعجەمیی بێ، لە حاڵێکدا ئەوەی بۆ سەری دابەزێندراوە عەرەبە، (کە موحەممەدە ﷺ)، ئەم قورئانە بۆ ئەوانەی بڕوایان هێناوە، ڕێنمایی و چارەسەرە و ئەوانەش کە بڕواناهێنن: گوێیەکانیان قورسایی تێدایە {گوێیان ئاخنراوە، واتە: حاڵێکیان بەسەر خۆیان هێناوە، وەك گوێیان ئاخنرابێ و قوڕقوشمی تێکرابێ بۆ ئەوەی نەبیستێ، چونکە مرۆڤ ئەگەر شتێکی سووکی لە گوێدا بێ، ڕەنگە ببیستێ، وەك لۆکە، بەڵام

شـتێکی قورسـی وەك قورقوشـم، یـان ئاسـن، یـان شـتێکی دیکـەی قـورسی تێخرابـێ، ئـەوە ڕێدەگـرێ لـەوەی کـە ئینسـان هیـچ شـتێك ببیسـتێ}.

﴿ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ﴾، هەروەهـا ئـەو (قورئـان) لـە ئاسـتیاندا کوێـرە، {واتـە: وەك چـۆن کوێـر ناتوانـێ بـەڕێ دا بـڕوا، قورئانیـش ڕێیـان تێنابـا، بـە ڕێ نازانـێ بچێتـە نێـو عەقـڵ و دڵیانـەوە، لەبەرئـەوەی کـە عەقـڵ و دڵ و چـاو و گوێـی خۆیـان لـە کار خسـتوون}.

﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴾، ئەوانـە وەك کەسـێك وان کـە لـە شـوێنێکی دوورەوە بانـگ بکرێـن.

کەسێك لە شوێنێکی دوورەوە بانگ بکرێ، هەر دەنگ دەبیستێ، بەڵام لێی تێناگات.

کەواتـە: لێـرەدا بـە تەئکیـد مەبەسـت لـە چارەسـەر بـوونی قورئـان، بـۆ ئـەوەی لـە دڵ و سـینەکان دایـە، چارەسـەری مەعنەوییـە، لـە نەفامیـی و نەزانیـی، لـە شـیرك هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان، لـە کوفـر لـە ئیلحـاد، لـە دەغەڵیـی و دووڕوویـی، لـە گومـان و دوو دڵیـی هەروەهـا لـە سـەرجەم ئـەو سـیفەتە نـزم و پەسـت و خراپانـەی، کـە دەروونی ئینسـان پێیانـەوە گرفتـار دەبـێ، وەك خـۆ بەزلگریـی، ئێرەیـی (حَسَد)، گومـانی خـراپ، دوو دڵیـی و ... هتـد، هەمـوو ئـەو سـیفەتانەی کـە ڕووح پێیانـەوە گرفتـار دەبـێ و دەبنـە هـۆی نەخـۆش کەوتنـی ڕووح و دەروونی مـرۆڤ.

ئنجـا ئـەوە کـە ئایەتـەکان زۆر بـە ڕوونیـی ڕاشـکاویی دەیگەیەنـن، زانایـان هەموویـان لەسـەر ئـەوە یـەك دەنگـن، کـە بـە پلـەی یەکـەم: قورئـان شـیفاو چارەسـەری دەروونی مرۆڤە، شـیفاو چارەسـەری نەخۆشـییە دەروونیـی و ڕووحییـەکانی مرۆڤـە، کـە بێگومـان مرۆڤیـش بـە ڕووح و دەروونەکەیـەوە مرۆڤـە، ئەگەرنـا وەك کەلـەش و جەسـتە، کەلـەش و جەسـتە خاڵـی هاوبـەشی نێـوان مـرۆڤ و سـەرجەم دروسـتکراوانی دیکـەی خوایـە، بـە ماددەی بـێ ژیانیشـەوە و بـەر لـەوەش: ئـاژەڵ و پـەڕەورو دڕنـدەو، زینـدەوەران و، ...هتـد، بـەڵام ئـەوەی مرۆڤـی کـردوە بـە مـرۆڤ و مرۆڤـی جیاکردۆتـەوە لـە دروسـت کـراوەکانی دیکـە، ئـەو فـووە خواییەیـە، ئـەوە دروسـتکراوە تایبەتـەی خوایـە کـە خراوەتـە نێـو جەسـتەی مرۆڤـەوە، کـە ڕووحەیەکـەتی.

سێ: شیفا بوونی قورئان بۆ نەخۆشییە جەستەییەكان:

ئەمە لە نێوان زانایان دا ڕاجیایی لەسەرە و، زانایان لەو بارەوە مشت ومریان هەیە، كە ئایا قورئان وەك چۆن چارەسەرە بۆ دەروونی مرۆڤ و، لابەرە بۆ نەخۆشییە دەروونیی و ڕووحییەكانی، ئایا بە هەمان شێوەش: چارەسەرە بۆ جەستەی مرۆڤ و، لابەرە بۆ نەخۆشیی و گرفتارییە جەستەیی و ماددیی و ڕواڵەتییەكانیی مرۆڤ؟

هەندێكیان ڕایان وایە كە قورئان تەنیا شیفای مەعنەویی تێدایە.

بەڵام زۆربەیان (كە منیش بۆ خۆم هەر ڕام وایە)، ڕایان وایە كە قورئان وێڕای شیفاو چارەسەری مەعنەویی، شیفاو چارەسەری ماددییشی تێدایە و، وەك چۆن ڕووحی مرۆڤ چارەسەر دەكات لە نەخۆشیی و تێكچوونەكان، جەستەی مرۆڤیش چارەسەر دەكات، لەو بارەشەوە دەگونجێ زۆر بەڵگان بێنینەوە، بەڵام پێش ئەوەی بەڵگەكان ڕیز بكەین، دەڵێم:

زێدەڕۆیی (إفراط) لەو بوارەدا، لە لایەن هەندی كەسەوە، كراوە و، دەكرێ كە بۆ هەموو نەخۆشییەك، ئایەتێك، یان چەند ئایەتێك بخوێنی و قورئان بكەی بە جێگرەوەو بەدیل بۆ چارەسەری جەستەیی، ئەوە بێگومان زێدەڕۆییە و، هەر ئەو حاڵەتەشە، كەلایەنگرانی ڕای یەكەمی وا لێكردوە، ئەو ڕایە هەڵبژێرن كە قورئان تەنیا چارەسەری دەروون و ڕووحی مرۆڤ دەكات، بەڵام چارەسەری جەستەی، چارەسەری نەخۆشیی و دەردە جەستەییەكانی ناكات، كە وەك گوتم: هەمیشە لە بەرانبەر زێدەڕۆییدا، كورتهێنان هەیە، هەمیشە كەسێك بە لایەكدا تێدەپەڕێنێ، ئەوی دیكە كورتی دێنێ، لە كاردانەوەدا.

بەڵێ، بەڵگە هەن لەو بارەوە كە قورئان دەگونجێ چارەسەر بێ بۆ هەندێ لە نەخۆشییەكان، هەڵبەتە هەندێك ئایەتی تایبەتی قورئان، بۆ هەندێك حاڵەتی نەخۆشیی جەستەیی، دەگونجێ چارەسەر بن، بەڵام ئەوە نیە كە ئێمە بێنین قورئان بكەینە بەدیل و جێگرەوەی زانستیی پزیشكیی و، هەموو ئەو لێكۆڵینەوە زانیستییانەی كە زانایان پێیان هەڵدەستن، دەربارەی چارەسەری نەخۆشییە جەستەییەكان، ئنجا مەرجیش نیە هەرچی نەخۆشیی جەستەییە، بە قورئان چارەسەر بكرێ، بەڵام ڕاستیش نیە كە بڵێی: قورئان هیچ كاریگەریی نیە بۆ چارەسەری نەخۆشییە جەستەییەكان.

سێ بەڵگە لەسەر ئەوە کە قورئان چارەسەرە، بۆ نەخۆشیی جەستەیی:

١)- چەمکی گشتیی ئایەتەکان: هەم ئایەتەکەی سووڕەتی (الإسراء) کە دەفەرموێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾، کە لێرەدا خوا ﷻ بە گشتیی فەرموویەتی: قورئان چارەسەرەو بەزەییە بۆ بڕواداران، هەروەها لە شوێنەکانی دیکەی قورئانیشدا، کە باسی شیفا بوونی قورئان کراوە، دەگونجێ بڵێین: چەمکی (شفاء) لە ئایەتەکان دا، وێڕای لایەنی مەعنەویی و ڕووحیی، لایەنی جەستەییش دەگرێتەوە.

(**محمد الطاهر بن عاشور**) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، لە تەفسیرەکەی خۆی (**التحرير والتنوير**)[1]، لە تەفسیری ئەم ئایەتەی سووڕەتی (الإسراء): ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾دا، دەڵێ: (**وَفِي الآيَةِ دَلِيلٌ عَلى أن فِي القُرآنِ آياتٍ يُشْتَفى بِهَا مِن الأدْوَاءِ والآلامِ، ورَدَ تَعِيينُها فِي الأَخْبَار الصَّحيحَةِ، فشَمَلتهَا الآيةُ بطريقَةِ استِعْمَالِ المُشْتَرِكِ فِي مَعْنَيَيهِ**).

واتە: لەم ئایەتەدا بەڵگە هەیە لەسەر ئەوە کە لە قورئان دا، هەندێك ئایەت هەن، بۆ چارەسەری دەردو ئازارەکان بەکار دەهێنرێن، ئەو ئایەتانەش کە بۆ چارەسەری ئەو دەردو نەخۆشییانە بەکاردەهێنرێن، لە هەواڵە ڕاستەکاندا دیاریی کراون {واتە: فەرموودە ڕاستەکانی پێغەمبەر ﷺ} هەروەها ئەم ئایەتەش ئەو چەمك و واتایە دەگرێتەوە {یانی: ئەوەی لە فەرمایشتەکاندا نوختەی تێدا خراوەتە سەر پیت، هەندێك ئایەت دیاریی کراون و، ئەم ئایەتەش ئەو چەمکە گشتییە دەگرێتە خۆی} بە هۆی بەکارهێنانی وشەیەك کە دوو مانای هاوبەشی هەن.

واتە: وشەی شیفا، هەم چارەسەری ماددیی، هەم چارەسەری مەعنەویی، دەگرێتەوە و خوای پەروەردگاریش لێرەدا ئەو وشەیەی بەکارهێناوە.

٢)- چەند ئایەتێکی دیارییکراو هەن، کە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ دیارییکراون، یاخود بە ئەزموون دەرکەوتوە، کە ئەو ئایەتانە بۆ ئەو جۆرە نەخۆشیی و دەردانە، شیفاو چارەسەرن، بۆ نموونە:

أ- {**عَن أَبِي سَعِيدٍ الخُدريِّ** ﷺ **قَال: بَعثَنَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ فِي سَرِيَّةٍ ثَلاَثِينَ رَاكِباً، قَالَ: فَنزَلنَا عَلَى قَوْمٍ مِنَ العَرَبِ، فَسَأَلنَاهُم أَنْ يُضَيِّفُونَا، فَأَبَوا، قَالَ: فَلُدِغَ سَيدُ الحَيِّ، فأَتَونَا فَقَالُوا: فِيكُم أَحَدٌ يَرقِي مِنَ العَقْرَبِ؟ {وَفِي رِوايَةِ ابنِ قَتة: إِنَّ المَلِكَ يَمُوت}، قَالَ: قُلتُ: أَنَا نَعَم، وَلَكِنْ لاَ أَفعَلُ حَتَّى تُعْطُونَا، فَقَالُوا: فَإِنَّا نُعطِيكُم**

---

(١) ج١٥، ص١٩٠.

ثَلاثِينَ شَاةً، فَقَرأْتُ عَلَيهِ: الحَمدُ للهِ رَبِّ العَالَمِين، أَربَعَ مَرَّاتٍ فَبَرأَ، «وَفِي رِوَايَةِ سُليمانِ بنِ قَتة، عَن أَبي سَعِيد» فَأَفَاقَ وَبَرأَ، فَبَعَثَ إِلَينَا بِنُزُلٍ، وَبَعَثَ إِلَينَا بِشَّاءِ، فَأَكَلنا الطَّعَامَ أَنَا وَأَصحَابِي، وَأَبَوا أَن يَأكُلوا مِنَ الغَنَمِ، حَتَّى أَتَينَا رَسُولَ اللّهِ ﷺ فَأَخبَرتُهُ الخَبَرَ، قَالَ: وَمَا يُدرِيكَ أَنَّهَا رُقية؟ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّهِ ﷺ شَيءٌ أُلْقِيَ فِي رُوعِي، قَالَ: كُلُوا وَأَطعِمُونَا مِنَ الغَنَم} (أخرجه أحمد: ١١٠٨٥، والبخاري: ٢٢٧٨، مسلم: ٢٢٠١، وأبو داود: ٣٤١٨، والترمذي: ٢٠٦٣، وإبن ماجه: ٢١٥٦، ودار القُطني: ٢٤٣).

واتــە: ئەبــوو ســەعیدی خودریــی ﷺ دەڵــێ: پێغەمبــەری خــوا ﷺ، لــە سریەیــەك دا كــە سی (٣٠) ســوار بوویــن، ئێمــەی نــارد بــۆ چالاكییەكــی ســەربازیی، ئنجــا لــەلای هۆزێــك لــە عەرەبــان دابەزیــن، {واتــە: لــە شــوێنێك ئایــا دێ بــووە، ئایــا ڕەوەنــد بــوون؟}، داوامــان لێكــردن كــە بمانكەنــە میــوان، بــەڵام ڕازی نەبــوون، {دەبــێ لــە دووری ئــەوان خۆیــان بارگــەو بنەیــان خســتبێ ئامــادە نەبــوون كــە خواردنیــان پــێ بــدەن و وەك میــوان مامەڵەیــان لەگــەڵ دا بكــەن} دەڵــێ: گــەورەی هۆزەكــە پێیــەوە درا {دووپشــك پێــوەی داوە} هاتــن بــۆ لامــان گوتیــان: كەســتان تێــدا هەیــە، كــە ڕوقیــە بــكات لــە دژی ژەهــری دووپشــك؟ {لــە ڕیوایــەتی ئیبــو قەتــەدا - كــە یەكێــك بــووە لــە ڕاوییــەكان - دەڵــێ: گوتیــان: پادشــامان خەریكــە بمــرێ} ئەبــوو ســەعید دەڵــێ: گوتــم: بەڵــێ مــن ئامــادەم، بــەڵام ئامادەنیــم دوعــای بــۆ بكــەم، تاكــو پێمــان نــەدەن، (پاداشــت و بەرانبەرمــان پــێ نــەدەن)، گوتیــان: باشــە ئێمــە ســی (٣٠) ســەر مەڕتــان دەدەینــێ لــە بەرانبــەردا.

دەڵــێ: منیــش ســوورەتی ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ٢﴾م، چوارجــاران لەســەری خوێنــد، چــاك بــۆوە، {لــە ڕیوایــەتی ســولەیمان ئیبنــو قەتــەدا لــە ئەبــوو ســەعیدەوە دەڵــێ: هاتــەوە هــۆش و چــاك بــۆوە} ئیــدی پادشــایەكە هــەم خواردنێــك كــە بــۆ میــوان دادەنــرێ، بــۆی ناردیــن و هــەم مەڕەكانیــش {واتــە: سی (٣٠) ســەر مەڕەكــەشی بــۆ ناردیــن}، ئێمــەش مــن و هاوەڵەكانــم خواردنەكەمــان خــوارد، بــەڵام هاوەڵەكانــم ئامــادە نەبــوون لــە مــەڕەكان بخــۆن، تاكــو چووینــەوە بــۆ لای پێغەمبــەری خــوا ﷺ، هەواڵەكــەم بــۆ باســكرد، ئەویــش فەرمــووی: چۆنــت زانی ســوورەی فاتیحــە ڕوقیەیــە؟ {لــە دژی ژەهــری دووپشــك بــەكار دێ، بــۆ چاكبوونــەوەی كەســێك كــە دووپشــك پێــوەی داوە شــیفا بــێ؟} گوتــم: ئــەی پێغەمبــەری خــوا! شــتێك بــوو خرایــە نێــو دڵمــەوە، واتــە: خورپــەم بــۆ كــرا، {(رُوْع) یــانی: (بــاڵ) یــانی: شــتێك بــوو خرایــە دڵمــەوە، ئیلهامــم بــۆ كــرا}، پێغەمبــەر ﷺ فەرمــووی: بخــۆن و لــە مــەڕەكان بــەشی ئێمــەش بــدەن.

مەبەستی پێغەمبەری خوا ئەوە بووە کە دڵنیابن: ئەوەی کە وەریانگرتوە لە بەرانبەر چاك کردنەوەی سەرۆکی ئەو هۆزەدا، بە هۆی خوێندنی سوورەتی فاتیحەوە، شتێکی حەڵاڵە.

ب)- {عَنْ مُعَمَّرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِي اللَّهُ عَنهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَنْفُثُ عَلَى نَفْسِهِ فِي الْمَرَضِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ بِالْمُعَوِّذَاتِ، فَلَمَّا ثَقُلَ، كُنْتُ أَنْفِثُ عَلَيْهِ بِهِنَّ، وَأَمْسَحُ بِيَدِ نَفْسِهِ لِبَرَكَتِهَا، فَسَأَلْتُ الزُّهْرِيَّ: كَيْفَ يَنْفِثُ؟ قَالَ: كَانَ يَنْفِثُ عَلَى يَدَيْهِ، ثُمَّ يَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ} (**أخرجه البخاري: ٥٧٣٥، مسلم: ٢١٩٢، وأبو داود: ٣٩٠٢، والترمذي: ٢٠٦٣، وإبن ماجه: ٣٥٢٩**).

واتە: موعەممەر لە زوهریی دەگێڕێتەوە، ئەویش لە عوروە، ئەویش لە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەرمان ﷺ لەو نەخۆشییەیدا کە تێیدا وەفاتی کرد، (**مُعَوِّذات**)[1]ی بەسەر خۆیدا دەخوێندن و، فووی لە دەستی دەکرد و دەستی بەسەر خۆیدا دەهێنا، بەڵام کاتێك کە جەستەی قورس بوو {واتە: نەیدەتوانی بۆ خۆی ئەو سێ سوورەتە بخوێنێ و، فوو بکاتە دوو دەستەکەیەوەو، بە جەستەی خۆیدا بێنێ} من لە نێو هەردوو دەستەکەیدا سێ سوورەتەکەم دەخوێندن و دوایی دەستی خۆیم بە جەستەی دا دەهێنا، لەبەر بەرەکەتی دەستی پێغەمبەر ﷺ، {واتە: دایکمان عائیشە لە جیاتی ئەوەی سوورەتەکان لە دوو دەستی خۆی دا بخوێنێ و، بە جەستەی پێغەمبەریان دا بهێنێ، هەردووك دەستی پێغەمبەری ﷺ دەهێنان، سێ سوورەتەکەی تێدا دەخوێندن و دوایی دوو دەستی پێغەمبەریشی بە جەستەیدا دەهێنان، ئەوەندەی پێی بگەیشتبایە}، موعەممەر دەڵێ: لە زوهرییم پرسی!؟ چۆن پێغەمبەر ﷺ فووی دەکرد و دوایی دەستی بە جەستەی خۆی دا دەهێنا؟ گوتی: فووی دەکردە هەردوو دەستەکانی، دوایی سوورەتەکانی دەخوێندن، ئنجا دەستی بە دەم و چاوی خۆی دا دەهێنا.

لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە: {**وما بَلَغَ مِنْ جَسَدِهِ**}، هەر شوێنێك کە دەستی پێی گەیشتبایە، لە جەستەی دەستی پێی دا دەهێنا.

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە ئەو قورئان شیفای جەستەشە، چونکە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی ئەو سێ سوورەتەی خوێندوون، فووی لە دەستی کردوە و، بە دەم و

---

(١) (المُعَوِّذات)یش سوورەتی: (الإخلاص، الفلق، الناس)، ئەو سێ سوورەتەن کە پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابووە هەموو بەیانیان و ئێواران، ئەو سێ سوورەتەی خوێندوون، کە چۆتە سەر جێگای خەوتن، ئەو سێ سوورەتانەی خوێندوون لە دوو لەپە دەستی داو فووی کردوە و، دوایی ئەوەندەی دەستی گەیشتۆتێ لە جەستەی، پێیدا هێناوە.

چاوو جەستەی خۆیدا هێناون، ئنجا ئەگەر تەنیا حاڵەتە مەعنەوییەکە بووایە، پێویستی بەوە نەدەکرد، دەست بە جەستەی خۆیدا بهێنێ و فوو بکات.

٣) چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەری خوا دەربارەی سوود بەخش بوونی دوعا لە ڕووی ماددیی و مەعنەوییەوە:

أ)- پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: {**إِذَا فَزِعَ أَحَدُكُمْ فِي النَّوْمِ، فَلْيَقُلْ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ وَشَرِّ عِبَادِهِ، وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَنْ يَحْضُرُونِ، فَإِنَّهَا لَنْ تَضُرَّهُ**} (**أخرجه ابن أبي شيبة: ٢٩٦٢١، والترمذي: ٣٥٢٨، وَحَسَّنَه الألباني**).

واتە: ئەگەر یەکێك لە ئێوە لە خەویدا، ڕاچڵەکی و ترسا، با بڵێ: پەنا بە وشە تەواوەکانی خوا دەگرم، {ناوە تەواوەکانی خوا، زۆربەی زانایان دەڵێن: (**كلِمَات**) لێرەدا مەبەست پێی ناوەکان (**أسماء**)ە، چونکە هەر ناوێکی خوا وشەیەکە، دەشگونجێ مەبەست لە (**كلِمات اللّه**) وشەکانی خوا بێ کە قورئانە}، لە تووڕەیی خوا و لە خراپ سزادانی خوا و، لە خراپەو زیانی شەیتانەکان و، لە شەڕ و خراپەی ئەوە کە لە لام ئامادە ببن [و، بتوانن زەفەرم پێ ببەن].

ب)- پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لاَ بَأْسَ بِالرُّقَى مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ شِرْكٌ**} (**أخرجه مسلم: ٢٢٠٠، وأبو داود: ٣٨٨٦، وابن حبان: ٦٠٩٤، والحاكم: ٧٤٨٥**).

واتە: هەر دوعایەك بخوێنرێ [بۆ چارەسەری نەخۆشییەك، چ جەستەیی چ ڕووحیی] ئاساییە، مادام هاوبەشدانانی تێدانەبێ.

ج)- {**عَنْ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنهمَا، يَقُولُ: لَدَغَتْ رَجُلاً مِنَّا عَقْرَبٌ، وَنَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرْقِي؟ قَالَ: مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَنْفَعَ أَخَاهُ فَلْيَفْعَلْ**}(**أخرجه مسلم: ٢١٩٩**).

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: دوو پشك بە پیاوێکی وەدا، ئێمەش لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتبووین، پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دوعای بۆ بکەم؟ فەرمووی: هەر کامێك لە ئێوە دەتوانێ سوود بە برایەکەی خۆی بگەیەنێ، با بیکات، {واتە: ئەگەر دوعایەکی خێر دەزانێ، یان بە هەر شێوەیەك لە شێوەکان}.

چەمكی وشەی (رُقِيَّة):

دەگوترێ: (رَقَى المَرِيضَ وَنَحوَهُ يَرقِيهِ، رَقْيًا، وَرُقِيًّا، رُقيَةً، عَوَّذَهُ، يقَالُ: بِسْمِ اللَّهِ أَرقِيكَ وَاللَّهُ يَشفِيك، وَالرَّاقِي صَانِعُ الرُّقيَةِ، وَصَاحِبُ الرُّقَى، وَجَمعُ الرَّاقِي: رُقَاة، وَهِيَ رَاقِيَةٌ وَالجَمعُ رُواق، وَهِيَ رَاقِيَةٌ وَالتَّاءُ لِلمُبَالَغَة)[١].

واتە: (رَقَى المَرِيضَ وَنَحوَهُ)، واتە: شێوەی نەخۆشیی {بۆ نموونە: كەسێ كە فێدارە، یان كەسێك كە جند چۆتە نێو جەستەیەوە} (يَرقِيهِ، رَقيًا، وَرُقِيًّا، وَرُقيَةً، عَوَّذَهُ)، واتە: پەنای پێ بە خوا برد، پەنای پێ گرت بە خوا ﷻ، دەگوترێ: (بِسْمِ اللَّهِ أَرقِيكَ وَاللَّهُ يَشفِيك) بە ناوی خوا دوعات بۆ دەكەم و، خواش چاكت بكاتەوە، (راقي) كەسێكە كە (رُقية) دەكات، خاوەنی (رُقية) و (راقي) كۆیەكەی (رُقاة)ە، بەڵام ئەگەر ئەوەی دوعا دەكات ئافرەت بێ پێی دەگوترێ: (راقية) و بە (رواق) كۆدەكرێتەوە، دەشگوترێ: (هيَ راقيةٌ)، واتە: ئەو زۆر دوعا دەكات (ت)یەكە بوو زێدەڕۆییكردنە.

ئیشكالێك و وەڵامەكەی:

لێرەدا ئیشكالێك دێتە پێش ئەویش ئەوەیە كە لە هەندێك فەرموودانـدا هاتوە، یان لە هەندێك شوێنەواردا كە حوكمی فەرموودەیان هەیە، كە دەبێ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگریی كردبێ لە نوشتەو دوعا، بۆ وێنە:

أ - {رَأَى ابنُ مَسعُودٍ ﷺ، عَلَى أُمِّ وَلَدِهِ تَمِيمَةً مَربُوطَةً، فَجَبَذَهَا جَبذاً شَدِيْداً فَقَطَعَهَا، وَقَالَ: إِنَّ آلَ ابن مَسعُودٍ لَأَغنِيَاءُ عَنِ الشِّركِ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعتُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ التَّمَائِمَ وَالرُّقَى وَالتِّوَلَةَ مِنَ الشِّركِ، قِيلَ: وَمَا التِّوَلَةُ؟ قَالَ: مَا تَحَبَّبَتْ بِهِ لِزَوجِهَا} (أخرجه أبو داود: ٣٨٨٣، وابن ماجه: ٣٥٣٠، وابن حبان: ٦٠٩٠، وَصَحَّحَهُ الأَلبَانِي).

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود ﷺ نووشتەیەكی هەڵواسراوی بە كەنیزەكەكەی خۆیەوە بینی، {(أُمَّ وَلَدِهِ) دایكی ڕۆڵەكەی، دیارە كەنیزەكی بووە}، زۆر بە توندیی ڕایكێشا و پچڕاندی و گوتی: ماڵی ئیبنو مەسعوود بێ نیازن لە شیرك، دوایی گوتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا بووە ﷺ دەیفەرموو: تەمیمەكان و ڕوقیەكان و تیوەلەكان لە شیركن.

(تمائم) كۆی (تميمة)یە، دوعایەكە كە بنووسرێتەوەو هەڵبواسرێ، (رُقى) كۆی (رقية)یە دوعایەكە بخوێندرێ، جیاوازییەكەیان ئەوەیە ئەگەر بخوێندرێ، پێی دەگوترێ: (رُقْية)،

(١) المُعجَمُ الوَسِيط، ص٣٦٧.

ئەگەر بنووسرێ و هەڵبواسرێ پێی دەگوترێ: (تميمة)}، گوترا: (تِولة) چییە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی[١]: ئەوەیە کە ئافرەت خۆی پێ لە لای مێردەکەی خۆشەویست بکات، واتە: ئەو دوعایەی ئافرت بیکات {کە بە زۆریی وایە لە لای جادووگەرەکان و فاڵچییەکان دەکرێ} بۆ ئەوەی لە لای مێردی خۆشەویست بێ.

ب - هەروەها لەو بارەوە ئەم دەقەش هەیە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {مَنْ عَلَّقَ تَمِيمَةً، فَلاَ أَتَمَّ اللَّه لَهُ، وَمَنْ عَلَّقَ وَدَعَةً، فَلاَ وَدَعَ اللَّه لَهُ} (أخرجه أحمد: ١٧٤٤٠، والحاكم: ٧٥٠١، وقال: صحيح الإسناد).

(قَالَ: الخَلِيلُ بنُ أَحمَد: التَمِيمَةُ: قِلاَدَةٌ فِيهَا عُوذٌ، وَالوَدَعَةُ: خَرْزٌ).

واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەر کەسێك نوشتەیەك هەڵواسێ {کە بە حیساب بۆ تەواو کردنە} خوا کارەکەی تەواو نەکات و، هەر کەسێك (وَدَعة) یەك هەڵواسێ، خوا سەلامەتی نەکات.

خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەڕاهیدیی گوتوویەتی: (تميمة) ملوانکەیەکە دوعای تێدا نووسرابێ، بۆ ئەوەی ئینسان بپارێزرێ، (وَدَعَة)ش بریتیە: لە ملوانکەیەك کە مورووەکان بە حیساب لە دژی چاو وزار حەسەد بەکاردێن.

ئنجا یەکێك بۆی هەیە، بڵێ: ئەم فەرمایشتانەو، ئەو شوێنەوارانە پێچەوانەی ئەوەن، کە ئێمە گوتمان!!

وەڵامەکە ئەوەیە: وەك (القرطبي) لە تەفسیرەکەیدا[٢] دەڵێ: (**هَذَا كُلُّه تَحذِيرٌ مِمَّا كَانَ أَهلُ الجَاهِلِيَّةِ يَصنَعُونَهُ، مِن تَعلِيقِ التَّمَائِمِ وَالقَلائِدِ، وَيَظنُّونَ أَنَّهَا تَقِيهِم وَتَصرِفَ عَنهُم البَلاءَ، وَذَلِكَ لا يَصرِفُهُ إِلاَّ اللَّهُ تَعالى**).

واتە: ئەوە هەمووی وریاکردنەوەیە لەوە کە خەڵکی سەردەمی نەفامیی دەیانکرد، کە نووشتەکانیان بە خۆیانەوە هەڵدەواسی و، ملوانکەکانیان هەڵدەواسی و، پێیان وابوو: ئەو نوشتەو ملوانکانە دەیانپارێزن و، بەڵایان لێ لادەدەن، لە حاڵێك دا کە بەڵا تەنیا خوای بەرز لایدەدات.

(١) دەشگونجێ ئەو پرسیار و وەڵامە لەگەڵ (عبدالله بن مسعود)دا کرابێ.

(٢) ج١٠، ص ٢٦٥.

واتــە: لەبەرئــەوە پێغەمبــەری خــوا ﷺ ئەوشــتانەی قەدەغــە کــردوون، چونکــە خەڵکەکــە پێیــان وابــووە: ئــەو نووشــتە و ملوانکەیــە، یاخــود ئــەو شــتە کــە بــە خۆیــانی هەڵدەواســن، بەڵایەکــە لادەدات، نــەك خــوا ﷻ ئەوشــتە بــکات بــە هۆکارێــك و بەڵایەکــە لابــدات.

بــەڵام مــن پێــم وایــە کــە لەســەردەمی نەفامییــدا و ئێســتاش هــەر کەسێك نوشــتەیەك، یــان ملوانکەیــەك، یــان شــتێك کــە بەڵگەیــەکی شــەرعیی لەســەر نەبــێ بــۆ فــڵان شــتە بــاش بــێ بەکاربهێنــێ، بێگومــان ئەوەیــە کــە پێغەمبــەری خــوا ﷺ قەدەغــەی کــردوە، بــە تایبــەت:

یەك: ئەوانەی کە هەندێ جار شت دەنووسن، کە مەفهووم نیە و ماناکەی دیار نیە، یاخود هەندێك ژمارە و ئاماژەو هێڵ دەنووسن.

دوو: یاخود هەندێك ناو و وشە دەنووسن، کە نازاندرێ چین؟! یان وشەی عەرەبی نین، یان بە پیتی عەرەبی دەنووسرێن، بەڵام ماناکەیان بە عەرەبی زانراو نیە، یاخود بە کوردیی زانراو نیە.

سێ: یاخود شتانێك کەپشت ئەستوور نین بە هیچ بەڵگەیەکی شەرعیی و عەقڵیی و هەندێك کەس بەکاریان دەهێنێ: وەك مت و مورو و، ناڵی گوێدرێژ، یان ناڵی ئەسپ، قۆچی ئاژەڵ، یاخود جۆرە دەزوویەك کە لە دەستیانی دەئاڵێنن، یاخود لەسەر گۆڕی پیاو چاکێك، پەڕۆیەك، یان بەردووچکەیەك دێنن.

ئەوانــە بــە تەئکیــد قەدەغــە کــراون و ڕێ لێگیــراون و، ئەمــە جیایــە، لــەوە کــە ئایەتێــکی خــوای پــەروەردگار، یاخــود فەرمایشــتێکی پێغەمبــەر ﷺ، بــۆ چارەســەری نەخۆشــییەکی دیارییکــراو، بەکاربهێــنرێ، ئــەوە شــتێکی ڕەوایــە.

هەڵبەتــە لێــرەدا دەبــێ ئــەوەش بزانــرێ: ئایــا دروســتە ئــەو دوعایــەی کــە دەکــرێ بشــنووسرێ، پاشــان هەڵیــش بــواسرێ؟ لــەو بــارەوە ڕاجیایــی لــە نێــوان زانایانــدا هەیــە، بــۆ وێنــە: گێڕدراوەتــەوە لــە عەبدوڵــڵای کــوڕی عەمــڕی کــوڕی عــاص (خــوا لــە خــۆی و بــابی ڕازی بــێ)، کــە منداڵــەکانی، ئــەوەی زانیبــای فێــری دەکــرد، ئــەم دوعایــە بڵــێ:

{**أَعـوذُ بِكَلِـمَاتِ اللَّـهِ التَّامَّـةِ، مِـنْ كُلِّ شَـيْطَانٍ وَهَامَّـةٍ، وَمِـنْ كُلِّ عَـيْنٍ لاَمَّـةٍ**} (**أخرجـه البخـاري: ٣١٩١، والترمـذي: ٢٠٦٠، وإبـن ماجـه: ٢٥٣٥**)، ئــەوەی نەشــیزانیبایە فێــر بــێ، بــۆی دەنــووسی و پێــی هەڵــدەواسی.

ئنجــا هەندێــك لــە زانایــان ئــەوە دەکەنــە بەڵگــە لەســەر ئــەوە کــە دروســتە دوعا بنــووسرێ و هەڵبــواسرێ، کــە بــە کوردیــی پێــی دەڵێــن: نووشــتە و، بــە عــەرەبی پێــی دەڵێــن: (**تميمة**) واتــە:

کاتێك کە نووسراو هەڵواسرا، ئەوجار پێی دەڵێن: (**تميمة**)، ئەگەرنا، ئەگەر هەر دوعا بێ بخوێندرێ، پێی دەگوترێ: (**رقية**).

بۆ خۆم پێم وایە: لای دووربینیی و، سەلامەتیی زیاتر لەوەدایە کە ئینسان دوعا نەنووسێ و، تەنیا ئیکتیفا بکات بە خوێندن، بە تایبەتی لە سەر ئاو، یان لەسەر خودی نەخۆشەکە و، دەستی پێدا بێنێ.

هەڵبەتە ئەویش بۆ هەموو نەخۆشێك نا، بەڵکو بۆ هەندێك نەخۆشی تایبەت، هەروەها هەموو ئایەتێکیش نا، بەڵکو هەندێك ئایەتی تایبەت، یاخود هەندێك وشەی تایبەت، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لێی گێڕدراونەوە، کە بۆ حاڵەتێکی تایبەت بەکاری هێناون، لەو سنوورەدا پێویستە ئەوە بەکار بێ، نەك بە ڕەهایی هەموو قورئان بۆ هەر نەخۆشییەك بەکاربێنی و، هیچ نەخۆشییەکت لەبەر عاسێ نەبێ!! بە تەئکید ئەوە ڕاست نیە، چونکە پێغەمبەر ﷺ دەیتوانی بفەرمووێ: قورئان بخوێنن بۆ هەموو نەخۆشییەکان، بەڵام نەخێر هەم بۆ خۆشی و هەم هاوەڵانی، هەم کەسێك کە نەخۆشیی و گرفتێکی تەندروستی هەبووە و هاتوە بۆ لای، ڕێنمایی کردوە بۆ چارەسەرێکی گونجا و، بۆ وێنە: وەك پێشتر باسمان کرد لە تەفسیری سوورەتی (**النحل**)دا کەسێك دێ بۆ لای و دەڵێ: برایەکەم سکی دەچێ، (ڕەوانە) پێی دەفەرمووێ: {**اسْقِهِ عَسَلاً**}[1]، تاکو چوار جاران، واتە: نەیفەرموو: بچۆ فلان سوورەتە یان فلان ئایەتەی لە سەر بخوێنن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆشی خۆی چارەسەر کردوە لە هەندێك نەخۆشییان و پزیشکیان بۆ هێناوە، دیسان بۆ خۆی فەرموویەتی:

{**إِنَّ اللَّهَ لَمْ يُنْزِلْ دَاءً، إِلاَّ أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً، فإذا أصاب الدواءُ الداءَ بريء بإذن اللّه**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٥٣٥٤، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** رضي الله عنه).

واتە: خوا هیچ دەردێکی دانەبەزاندوە، مەگەر چارەسەرێکی بۆ دابەزاندوە، ئنجا هەرکات ئەو چارەسەرە، گەیشتە ئەو نەخۆشییە، بە مۆڵەتی خوا چاك دەبێ.

کەواتە: پێویستە هەر حاڵەتە بە شێوەی خۆی چارەسەر بکرێ، کەسێك برینی لە شوێنێك دەبێ، پێغەمبەر ﷺ کە لە جەنگی ئوحوددا کوڵمەی موبارەکی بریندار

---

(١) {عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: أَخِي يَشْتَكِي بَطْنَهُ، فَقَالَ: اسْقِهِ عَسَلاً، ثُمَّ أَتَى الثَّانِيَةَ، فَقَالَ: اسْقِهِ عَسَلاً، ثُمَّ أَتَاهُ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: اسْقِهِ عَسَلاً، ثُمَّ أَتَاهُ، فَقَالَ: فَعَلْتُ، فَقَالَ: صَدَقَ اللَّهُ وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ، اسْقِهِ عَسَلاً فَسَقَاهُ، فَبَرَأَ} أخرجه أحمد: ١١٨٨٩، والبخاري برقم ٥٣٦٠.

بـوو، ددانی شـکاوە، خوێنـی لەبـەر ڕۆیشـتوە، فاتیمـەی کچـی و عـەلی ئامۆزای (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) حەسـیریان سـووتاندوە و خۆڵەمێشـەکەیان خسـتۆتە سـەر برینەکـەی، بـۆ ئـەوەی خوێنەکـەی بوەسـتێ[1]، نەیفەرمـووە: فـلان ئایـەتی بەسـەردا بخوێنـن، هەروەهـا زۆر حاڵـەتی دیکـەی نەخۆشـیی کـە پێغەمبـەر ﷺ بەسـەری هاتـوون، بۆیـان باسـکردوە کـە فـلان شـتە چارەسـەرە، بـەکاری هێنـاوە.

(إبـن القيـم) کتێبێـکی هەیـە بـە نـاوی **(الطِّـبُّ النَّبـوي)** تێیـدا هاتـوە کـە لـەوێ دا پێغەمبـەر ﷺ زۆر شـتی پێشـنیار کـردوە لـە جـۆرەکانی خـواردن، لـە جـۆرەکانی میـوە، لـەو شـتانەی کـە خـوای شـیفا بەخـش، دروسـتی کـردوون، فەرموویـەتی: ئـەو شـتە بـۆ فـلان نەخۆشـییە، باشـە، ئـەو چارەسـەرە بـۆ فـلان دەردە بەکاربێنـن.

(١) وەك لە (صحيح البخاري)دا هاتوە: ٥٣٩٠ .

مەسەلەی دووەم:

خوا فەرموویەتی: هەر کاتێك چاکەمان لەگەڵ مرۆڤی بێبڕوادا کرد، پشت هەڵدەکات و لاتەنیشتی دووردەخاتەوە و، هەرکاتیش خراپەو زیانی تووش بوو، زۆر نائومێدو بێ هیوایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَنۡعَمۡنَا عَلَى ٱلۡإِنسَٰنِ أَعۡرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسٗا ﴿٨٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَآ أَنۡعَمۡنَا عَلَى ٱلۡإِنسَٰنِ ﴾، هەر کاتێك چاکەمان لەگەڵ مرۆڤدا کرد.

(**الإِنْعَامُ: إِعْطَاءُ النِّعمَةِ**)، (**إنعام**) بریتیە لە پێبەخشینی چاکە.

﴿ ٱلۡإِنسَٰنِ ﴾، (**التَّعرِيفُ فِي الإِنسَانِ تَعرِيفُ الجِنسِ، وَهُوَ يُفِيدُ الإِستِغرَاقَ، لكنَّه استِغرَاقٌ عُرفِي**)، (الـ)ی سەر (**الإنسان**) بۆ ناساندنە، مەبەستیش لێرەدا (**جِنس**)ە، واتە: تێکڕای مرۆڤ، هەمووی دەگرێتەوە، بەڵام دەزانین کە لێرەدا مەبەست هەموو پێگرتنەوەی باوە، واتە: ئەو ئینسانانەی کە باون بەو شێوەیە بن، کە ئینسانە بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ بوون و، هی ئێستاش هەر وان و، لە کاتی (هات)دا لە خۆبایی دەبن و، لە کەوڵی خۆیان دەردەچن.

٢)- ﴿ أَعۡرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، پشت هەڵدەکاو تەنیشتی خۆی دوور دەخاتەوە.

﴿ وَنَـَٔا ﴾، خوێنراویشتەوە: (**وَنَاءَ**)، (**نَاءَ**)، واتە: (**بَعُدَ**) یان (**أَبْعَدَ**)، (**نَئَا بِجَانِبِهِ**)، (**النأي: البُعدُ، وَالجَانِبُ: الجَنْبُ، وَهُوَ الجِهَةُ مِن الجَسَدِ الَّتِي فِيهَا اليَدُ**)، (**جانِب**) یانی: تەنیشت، کەلەکە، ئەو لایەیە لە جەستە، کە دەستی دەکەوێتێ، ئینسان ڕاست و چەپ (**يَمِين و يسار**)ی هەن، هەروەك پێش و دوا (**أمام و وراء**)یشی هەن.

کە دەفەرموێ: ﴿ أَعۡرَضَ ﴾، واتە: پشتی هەڵکرد، ﴿ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، تەنیشتی خۆی دوورخستەوە: ﴿ أَعۡرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، (**أَي: بَعُدَ مُصَاحِباً لِجَانِبِهِ، أَي: مُبعِداً جَانِبَهُ، وَالبُعدُ بِالجَانِبِ تَمْثِيلُ الإِجفَالِ عَنِ الشَّيءِ**)، واتە: ڕووی وەچەرخاند و، پشتی هەڵکرد، تەنیشتی

خۆشی وە دوورخست، واتە: دوورکەوتەوە لەگەڵ تەنیشتەکەی دا، یاخود تەنیشتی خۆشی وە دوورخست، کە ئەمە وێناکردنە بۆ سڵەمینەوەی مرۆڤ و دوورکەوتنەوەی لە شتێك.

پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**وَحُذِفَ مُتَعَلَّقُ** ﴿أَعۡرَضَ وَنَـَٔا﴾، **لِدَلالَةِ المَقَامِ عَلَيْهِ، أَي: أَعرَضَ عَنَّا، وَأَجفَلَ مِنَّا، أَي: مِن عِبَادَتِنَا وَأَمرِنَا وَنَهيِنَا**)، واتە: ئەوەی کە وشەی ﴿أَعۡرَضَ﴾ و ﴿وَنَـَٔا﴾، پێوەی پەیوەستن، قرتێنراوە، چونکە مەقام و سیاق دەیگەیەنێ، واتە: پشتی لە ئێمە کرد و لە ئێمە سڵەمیەوە، یانی: لە بەندایەتیی کردن بۆ ئێمەو، لە فەرمانی ئێمەو، لە قەدەغەکردنی ئێمە.

٣)- ﴿وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا﴾، ئەگەر زیان و خراپەیەکیشی تووش بوو، زۆر نائومێدە، واتە: وا چاوەڕێ مەکە کە ئەگەر چاکەمان لەگەڵدا کرد، لەخۆبایی ببێ، پێت وابێ ئەگەر دوایی تووشی زیان و ناڕەحەتیی ببێ، عیبرەتی لێوەربگرێ و بگەڕێتەوە بۆ لای خوا، بەڵکو ئەوکاتەش زۆر نائومێد دەبێ، هەم بە (هات) لەخۆبایی دەبێ، هەم بە (نەهات) دەستی هەم لە پچکان دەبڕێ و، تووشی نائومێدیی و بێ هیوایی دەبێ، بە پێچەوانەی ئینسانی ئیمانداری‌ەوە، ئینسانی ئیماندار لە حاڵەتی هاتدا، لە حاڵەتی خۆشییدا، سوپاسگوزاریی دەکات و، لە حاڵەتی ناڕەحەتیی دا، خۆڕاگریی دەکات.

مەسەلەی سێیەم:

خوا فەرموویەتی: بڵێ: هەر کەسە بە پێی سروشت و هەڵکەوتەو پێکهاتەی خۆی کاردەکات و، پەروەردگاریشتان زاناترە بەو کەسەی ڕێی ڕاستترە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ كُلٌّ ﴾، بڵێ: هەر کامێکیان.

{(التنوين) في ﴿ كُلٌّ ﴾، **(عِوَضٌ عَنِ المُضَافِ إِلَيهِ، أَي: كُلُّ أَحَدٍ مِمَّن شَمَلَهُ عُمُومُ قَولِهِ:** ﴿ وَمَن كَانَ فِى هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِى ٱلْءَاخِرَةِ أَعْمَىٰ ﴾، **وَعُمُوم قَولِهِ:** ﴿ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾، **وَعُمُومُ قَولِهِ:** ﴿ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾}، تەنوینی سەر ﴿ كُلٌّ ﴾، قەرەبووی پاڵ وەلادراوە، واتە: (**كُلُّ أَحَدٍ**)، واتە: هەر کامێك، کە چەمکی گشتی ئەو فەرمایشتانەی خوا کە لە ئایەتەکانی پێشێ دا فەرمووی: دەیگرێتەوە: هەر کەسێك لەم دنیایەدا کوێر بێ، لە دواڕۆژیشدا هەر کوێرە.

یان کە دەفەرموێ: ئەم قوڕئانە شیفاو بەزەییە بۆ بڕواداران، بەڵام بۆ ستەمکاران هەر زیانبارییان زیاد دەکات.

یان کە دەفەرموێ: ئەگەر چاکەمان لەگەڵ مرۆڤدا کرد، پشت هەڵدەکاو تەنیشتی خۆی وە دووردەخات.

هەر کامێك لەوانە: لە بڕواداران و بێبڕوایان ﴿ قُلْ كُلٌّ ﴾، واتە: (**كُلُّ أَحَدٍ مِمَّا ذُكِّرَ**)، هەرکامێك لەوانەی کە باسکران.

٢)- ﴿ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ ﴾، بە پێی سروشت و ڕێبازو هەڵکەوتەی خۆی ڕەفتار دەکات.

(**الشَّاكِلَةُ: الطَّرِيقَةُ وَالسِّيرَةُ الَّتِي اعتَادَهَا صَاحِبُهَا، وَنَشَأَ عَلَيهَا، وَأَصلُ الشَّاكِلَة: الطرِيقُ، وَهِيَ شُعْبَتُه الَّتِي تَتَشَعَّبُ مِنهُ**)، (**شَاكِلَة**)، بەو ڕێبازو ڕێ و شوێنە دەگوترێ: کە خاوەنەکەی خووی پێوە گرتووەو لەسەری پێگەیشتوە، ئەصڵی وشەی (**شاكِلة**)ش، بەو لقە ڕێیە دەگوترێ، کە لە شەقامە ڕێ جیادەبێتەوە.

٣)- ﴿ فَرَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَنۡ هُوَ أَهۡدَىٰ سَبِيلٗا ﴾، پەروەردگارتان زاناترە بەوە کە کێ ڕێ ڕاسترە، کێ ڕێی ڕاستری گرتوە.

ئەمە قسەیەکی کۆکەرەوەیە، کە خوا ﷻ فەرموویەتی، تاکو خەڵك بە گشتی فێربکات، بە تایبەت بڕواداران فێر بکات و، هانیان بدات کە هەوڵبدەن: خاوەن سروشتێکی باش بن، بۆ ئەوەی کردەوەی باشیشیان هەبێ، هەوڵبدە مەعدەنەکەت پاك بێ، کردەوەکەت چاك دەبێ، ئنجا ئەمە ترساندن و وریا کردنەوەشە، بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە ئێوە بۆیە بیرکردنەوەی وا سەقەتتان هەیە، چونکە سروشتەکەتان خراپە، چونکە بارە دەروونییەکەتان خراپە، {گۆزە چی تێدابێ ئەوەی لێ دەڕژێ}، وەك پێشتریش باسمان کرد، کەواتە: بەڵێ مرۆڤ مەعدەنی چۆن بێ، هەر بەو شێوەش کاردەکات، هەر بۆیە پێویستە ئینسان زۆر کار لەسەر جەوهەرو کەسایەتیی و مەعدەن و دیوی پەنهانیی خۆی بکات، ئەگەر بیەوێ ڕواڵەتی جوان بێ، دەبێ هەوڵ بدات: نێوەڕۆکی ئاوەدان بێ، لە ڕاستییدا ئەوە ڕووحی پاك و چاکی مرۆڤە، کە کردەوە ڕواڵەتییەکانی چاك دەکات.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە سەرکەوتوو دەبن، ناخی خۆیان پاك و چاك بکەن، چونکە ناخی ئێمە جێگای سەرنجی خوایە، نەك ڕواڵەتمان.

وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ**} (**أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٢٥٦٤**).

واتە: بە دڵنیایی خوا تەماشای دیمەن و ماڵ و سامانەکانتان ناکات، بەڵکو تەماشای دڵەکان و کردەوەکانتان دەکات.

جێی سەرنجی خوا: دڵە، دڵیش سەرچاوەی کردەوەکانە، ئەگەر دڵەکە پاك و چاك بێ، بە تەئکید کردەوەکانیش ڕێك و ڕاست و شەرعیی دەبن.

مەسەلەی چوارەم:

خوا بە پێغەمبەری فەرموووە ﷺ: لە بارەی ڕووحەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: ڕووح لە کارو فەرمانی پەروەردگارمەو، کەمێکیش نەبێ زانیارییتان پێنەدراوە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴾، لە بارەی ڕووح (گیان)ەوە پرسیارت لێدەکەن.

بێگومان پرسیاریان لێکردوە دەربارەی: چییەت و جەوهەری ڕووح کە چییە؟! ناخی مرۆڤ؟ هەموو مرۆڤێك هەست دەکات کە جەستەیەکی هەیە و شتێکی دیکەی پەنهانیشی هەیە، جگە لەو جەستەیە.

٢)- ﴿ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴾، بڵێ: ڕووح لە کاری پەروەردگارمە.

وشەی (أَمر) لێرەدا: (**الأَمر: إِمَّا مُرَادِفٌ لِلشّيءِ، أَي: الشّيءُ العَظِيمُ الَّذِي هُوَ لِلّه، أَوِ المُرَادُ الأَمرُ التَّكوِينِي**)، وشەی (أمر): یان مەبەست پێی شتە، واتە: ئەو شتە مەزنەی کە تەنیا هی خوایە، یاخود مەبەست لە وشەی (أمر)، فەرمانی هێنانەدیێ (**تکويني**)یە، واتە: ڕووح بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا ﷻ هاتۆتە دی، عالەمی (**خَلْق**) ئەو شتانەن کە خوا پلە پلە دروستیان دەکات، بەڵام عالەمی (**أمر**) ئەو شتانەن کە خوا ڕاستەوخۆ دروستیان دەکات.

٣)- ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، کەمێکیش نەبێ زانیارییتان پێنەدراوە.

ئایا لێرەدا دوێندراوەکان کێن؟ ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم ﴾، ئەم (م)ی سەر (**أُوتِيتُم**)، کە ڕاناوی کۆی دوێنراوە، مەبەست پێی کێن؟ زانایان زۆریان قسە لەوبارەوە کردوە، بەڵام پێم وایە مەبەست تێکڕای مرۆڤانە، چونکە: دەگونجێ لەوبارەوە چوار ڕاو بۆچوون هەبن:

أ/ دەگونجێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بن.

ب/ دەگونجێ جوولەکەکان بن، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا باسمان کرد.

ج/ دەگونجێ بڕواداران بن.

د/ دەشگونجێ هەموو مرۆڤەکان بن.

کە من ئەوەی چوارەمم پێ ڕاسترە، بە تەئکید هەم هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و، هەم جوولەکەو نەصرانییەکان و، خاوەن کتێبەکان بە گشتی و، هەم بڕواداران و، تێکڕای مرۆڤەکانیش، کەمێك نەبێ زانیارییان پێ نەدراوە، واتە: زانیارییەکی کەمیان پێدراوە، لە چاو ئەو هەموو نهێنییانەی لە گەردوون دا هەن، گەردوونی بینراو و نەبینراو، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَا تُبۡصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبۡصِرُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾الحاقة، وانیە (وەك دەڵێن ئەی بێبڕواینە!) سوێند دەخۆم بەوەی کە دەیبینن و بەوەش کە نایبینن، یان وەك دەفەرموێ: ﴿ عَٰلِمُ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ﴿٧٣﴾ ﴾الأنعام، زانای پەنهان و ئاشکرا.

ئنجا بە نسبەت زانیاریی خواوە و، بە بەراورد لەگەڵ زانیاریی خوادا، بە تەئکید ئێمە زانیارییەکی کەممان پێدراوە و، ئەمەش ئاماژەیە بەوە کە: ئێوە بەو زانیارییە کەمە، ئەگەر دەرکی چییەت و جەوهەری ڕووحتان نەکرد، مەچن نکووڵیی لە بوونی ڕووح بکەن، چونکە زانیارییەکەتان هێندە نیە، هەموو شتێکی پێ بزانن، هەموو نهێنییەکانی پێ بزانن و، هەموو مەتەڵەکانی گەردوونی پێ حەل بکەن، ئنجا یاسایەکی لۆژیکیی و (منطقي)یە: (إنَّ عَدَمَ العِلمِ لا يَستلزِمُ عِلمَ العَدَمِ)، واتە: زانیاریی نەبوون بە شتێك، بەڵگە نیە لەسەر نەبوونی ئەو شتە، نەبوونی زانیاریی بە شتێك، نابێ بکرێتە بەڵگەی، یان بکرێتە زانیاریی، لەسەر ئەوەی کە ئەو شتە نیە، زۆرشت هەیە تۆ نایزانی، بەڵام هەشە.

کورتە باسێک لە بارەی ڕووحەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

یەکەم: مانای وشەی ڕووح لە قورئانێ دا؟

دووەم: ڕووح چییەو چۆنە؟

سێیەم: ئایا لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە، ڕێپێدراوە، یاخود ڕێی لێگیراوە؟

چوارەم : بەڵگەکانی ڕەوایی لێکۆڵینەوە لەبارەی ڕووحەوە.

پێنجەم: پێنج هەڵوەستەی ڕۆشنکەرەوە لەبارەی ڕووحەوە.

بڕگەی یەکەم: وشـەی ڕووح، بە لای کەمەوە، بە پێنج واتایان هــاتوە، بە پێی سەرنجدانی من:

١)- ڕووحی مرۆڤ، وەك لە سوورەتی (**الحجر**) ئایەتی (٢٩)دا هاتوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي ﴾، واتە: لەو ڕووحە (کە دروستکراوی تایبەتی خۆمە) فووم بە بەردا کرد، کە مەبەست پێی جەستەی ئادەمە ، کەواتە: ڕووح مەبەست پێی ئەو شتە مەعنەوییەیە کە لە مرۆڤدا هەیە، جگە لە جەستەکەی، جەستەکەی ئەوە بەرهەستە، بەڵام ڕووحەکەی، شتێکی نابەرهەستەو، بە پێنج هەستەکان دەرك ناکرێ.

٢)- وشەی ڕووح، وەك ناو بۆ جیبریل، یان وەك سیفەت بەکارهاتوە، وەك لە سوورەتی (**النبأ**) ئایەتی (٣٨)دا، دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ يَقُومُ ٱلرُّوحُ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ صَفًّا ﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی کە ڕووح و فریشتەکان بە ڕیز دەوەستن، کە بە تەئکید مەبەست لە ڕووح: جبریلە، چونکە لە سوورەتی (**الشعراء**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ ﴾، واتە: ڕووحی ئەمین دایبەزاندۆتە سەر دڵی تۆ، هەروەها (**روحُ القدس**)یش هەر کراوە بە ناو، یان نازناو بۆ جبریل: ﴿ قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ ﴾ **النحل** - ١٠٢ - کەواتە: مانای دووەمی وشەی ڕووح لە قورئاندا، بریتیە لە جبریل.

٣)- وشەی ڕووح، بەکارهێنراوە بۆ عیسا ، وەك خوا لە سوورەتی (**النساء**) ئایەتی (١٧١) دا، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمَسِيحُ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ ٱللَّهِ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلْقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرْيَمَ

﴿ وَرُوحٌ مِّنۡهُ ﴾، واتە: بێگومان مەسیح، عیسای کوڕی مەریەم، ڕەوانەکراوی خوایەو وشەی خوایە فڕێی داوە بۆ مەریەم و ڕووحێك بووە لە لایەن خۆیەوە {یانی: ڕووحێکی تایبەت بووە لە لایەن خوای پەروەردگارەوە، کە خراوەتە نێو منداڵدانی مەریەم}.

٤)- وشەی ڕووح بەکارهاتوە بۆ قورئان، لە سوورەتی (الشورى) ئایەتی (٥٢)دا، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ رُوحٗا مِّنۡ أَمۡرِنَاۚ ﴾، واتە: ئاوا بەو شێوەیە {کە پێشتر وەحییمان بۆ پێغەمبەران ناردوە} ڕووحێکیشمان بە فەرمانی خۆمان بۆ لای تۆ سروش کردوە {کە بە تەئکید مەبەست لە ڕووح، لێرەدا: قورئانە}.

٥)- وشەی ڕووح، بریتیە لە پشتگیریی کردنی تایبەتی خوای بەرز، بۆ بڕواداران، وەك لە سوورەتی (المجادلة) ئایەتی (٢٢)دا هاتوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٖ مِّنۡهُۖ ﴾، واتە: ئەوانە کەسانێکن، خوا ئیمانی لە دڵیان دا چەسپاندوە، [(كَتَبَ) یانی: تۆماری کردوە و چەسپاندوویەتی، ئەسڵی واتای: (كَتَبَ): نووسی، بەڵام شتێك کە بنووسرێ، تۆمار دەکرێ و دەچەسپێنرێ] ﴿ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٖ مِّنۡهُ ﴾، بە ڕووحێکی تایبەت لە لایەن خۆیەوەش، پشتگیریی کردوون، کەواتە: (بِرُوحٖ مِّنۡهُ) یانی: (تأْييدٍ مِنهُ)، کەواتە: پشتگیریی کردنی تایبەتی خوا، بۆ ئیماندارانیش، بە ڕووح ناوبراوە.

بڕگەی دووەم: ڕووح چییەو چۆنە؟

لەم بڕگەیەدا ئێمە مەبەستمان ئەوەیە کە زانایان لەو بارەوە چۆنیان قسە کردوە؟!

١ - (المُعجَم الوَسيط)[1] لەوبارەوە گوتوویەتی:

(الرُّوح: مَا بِهِ حيَاة النَّفْسِ يُذَكَّرُ وَيُؤَنَّثُ، والنَّفْسُ، وَالنَّفَسُ، والجَمْعُ أَرواح، والقُرآن، والوَحِي، وَفِي الفَلسَفَةِ: الرُّوحُ مَا يُقَابِلُ المَادَّة)، واتە: ڕووح شتێکە کە ژیانی نەفسی پێوە بەندە و لە ڕووی زمانی عەرەبییەوە: هەم بە (مُذَكَّر) دێ {(هذا روحٌ)} و هەم بە (مؤنث)یش دێ {(هذه روحٌ)}، وشەی ڕووح بە مانای نەفس بەکاردێ، بە مانای هەناسەدانیش بەکاردێ {بە مانای ژیان و هەناسەدان} و کۆی ڕووح (أرواح)ە، هەروەها ڕووح بە مانای قورئان بەکارهاتوە و، بە مانای وەحییش بەکارهاتوە، لە فەلسەفەش دا ڕووح شتێکە لە بەرانبەر ماددە دایە.

---

(١) ص ٣٨٠.

مادده ئەو شتەیە كە بە پێنج هەستەكان دەرك دەكرێ، بەڵام ڕووح لە دەرەوەی بازنەی پێنج هەستەكانە.

٢ - (إبن القيم) له كتێبی (الروح)دا هێناویەتی: (**إِنَّ الرُّوح جَوهَرٌ بَسِيطٌ مُجَرَّدٌ، وَجِسمٌ نُورَانِيٌّ، مُخَالِفٌ بِطَبعِهِ لِلجِسْمِ المَحسُوسِ، سَارَ فِيهِ سَرَيَانَ المَاءِ فِي الوَرِدِ، لا يَحدُثُ إلاَّ بِمُحدِثٍ، وهو قولُهُ تَعَالى:** ﴿كُن فَيَكُونُ ١١٧﴾ البقرة)[1].

واتە: ڕووح بریتیە لە جەوهەرێكی سادەی ڕووت و، جیسمێكی نوورانییە، بە سروشت لە ماددەی بەرهەست جیایە، ڕووح دەچێتە نێو جەستەوە، وەك چۆن ئاو دەچێتە نێو گوڵ {ئەو تەڕاییەی كە لە نێو گوڵێكدا هەیە، بۆنەكەی لەگەڵی تێكەڵ و ئاوێتەیە} ڕووح تەنیا بە پەیدا كەرێك پەیدا دەبێ، ئەویش قسەی خوای بەرزە كە دەفەرمویَ: ﴿كُن فَيَكُونُ ١١٧﴾ البقرة، واتە: ببە یەكسەر دەبێ.

٣)و٤) - (**الغزالي**) و (**راغب الأصفهاني**) یش ئاوا پیناسەی ڕووح دەكەن، دەڵێن: (**الرُّوحُ: لَيسَ بِجِسمٍ وَلا جِسمَانِيٍّ، مُتَعَلِّقٌ بِالبَدَنِ، تَعَلُّقَ التدبير وَالتَّصَرُّف**)[2].

واتە: ڕووح نەجیسمەو نەجیسمانییشە، بەڵكو پەیوەستە بە بەدەنەوە، وەك پەیوەست بوونی سەرپەرشتییكردن و، هەڵسووڕاندنی جەستە.

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانرێ كە زانا پێشووەكان كە باسی (**جِسم**)یان كردوە، مەبەستیان پێی مادده بووە، (**جِسم**) واتە: مادده، شتی بەرهەست، (**جسماني**) واتە: شتێكە لە مادده دروست دەبێ، ئەوان لە جیاتی وشەی مادده، وشەی (**جِسم**)یان بەكارهێناوە، دەبێ ئەوە بزانرێ، (**ابن القيم**) كە دەڵێ: (**جِسْمٌ نُورانِيٌّ**) واتە: ڕووحیش حاڵەتێكی ماددییە، بەڵام ماددەیەكی نوورانیی، واتە: جگە لەو ماددەیەی كە بە پێنج هەستەكان دەزانرێ، ئەو ماددەیە جۆرە ماددەیەكی دیكەیە، كە بە پێنج هەستەكان دەرك ناكرێ.

٥ - (**محمد الطاهر بن عاشور**) له تەفسیرەكەی[3] خۆیدا دەڵێ: (**الرُّوحُ: يُطْلَقُ عَلَى الْمَوْجُودِ الْخَفِيِّ الْمُنْتَشِرِ فِي سَائِرِ الْجَسَدِ الْإِنْسَانِيِّ، الَّذِي دَلَّتْ عَلَيْهِ آثَارُهُ مِنَ الْإِدْرَاكِ وَالتَّفْكِيرِ، وَهُوَ الَّذِي يَتَقَوَّمُ فِي الْجَسَدِ الْإِنْسَانِيِّ حِينَ يَكُونُ جَنِيناً، بَعْدَ أَنْ يَمْضِيَ عَلَى نُزُولِ النُّطْفَةِ فِي الرَّحِمِ مِائَةٌ وَعِشْرُونَ يَوْماً**).

---

(١) الروح، ابن قيم الجوزية، تحقيق، عصام الدين الصبابطي، دار الحديث ٢٠٠٣م، ص٢٢٧ .

(٢) تفسير المنير: ج٨، ص١٦٨.

(٣) التحرير والتنوير: ج١٥، ص١٩٦.

واتــە: ڕووح بەکاردەهێــنرێ، بــۆ ئــەو دروســتکراوە پەنهانــەی، کــە بــە نێــو هەمــوو جەســتەی مرۆڤــدا بڵاوبۆتــەوە، کــە شــوێنەوارەکانی بەڵگــەن لەســەری، شــوێنەوارەکانی وەك شــت زانیــن و بیرکردنــەوە، ڕووح لــە جەســتەی مرۆڤــدا پەیدادەبــێ، لــە کاتێکــدا کــە کۆرپەلەیــە، دوای ئــەوەی کــە (**نُطفــة**) دەچێتــە نێــو منداڵــدانی دایکــەوە و ســەدو بیســت (١٢٠) ڕۆژی بەســەردا تێدەپــەڕن، دوای ئــەوە ڕووحــی بــە بــەردا دەکــرێ.

وەك لــە ســووڕەتی (**الحجـر**) ئایــەتی (٢٩)دا، خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى ﴾، واتــە: کاتێــك جەســتەکەیم ڕێکخســت و لــە ڕووحــی خــۆم فــووم بــە بــەردا کــرد، واتــە: ئــەو ڕووحــەم بــە بــەردا کــرد کــە وەك فوویــەك چەنــد بــە خێرایــی پەیــدا دەبــێ و ئەنجــام دەدرێ، ئــاوا بــەو شــێوەیە، ئــەو ڕووحــە بــە خێرایــی دەچێتــە نێــو جەســتەیەوە، نــەك وەك دروســتکراوە ماددییــەکان، پلــە پلــە دروســت بــێ.

لــە ســووڕەتی (**الفجـر**)دا، خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ يَٰٓأَيَّتُهَا ٱلنَّفْسُ ٱلْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ ٱرْجِعِىٓ إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَٱدْخُلِى فِى عِبَٰدِى ﴿٢٩﴾ وَٱدْخُلِى جَنَّتِى ﴿٣٠﴾ ﴾، واتــە: ئــەی نەفــسی ئارامگرتــوو! بچــۆوە نێــو بەندەکانمــەوە، تــۆ لــە خــوا ڕازیــی و خــواش لــە تــۆ ڕازییــە. بچــۆ نێــو بەندەکانــم و بچــۆ نێــو بەهەشــتەکەمەوە.

٦)- دوا قسە لە بارەی ڕووحەوە کە ئایا ڕووح چییەو چۆنە؟! ئەم قسەیە لە (**الشوكاني**)ەوە دێنین، ئەویش لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ:

(**وَقَـدْ حَـكَى بَعْـضُ الْمُحَقِّقِينَ: أَنَّ أَقْـوَالَ الْمُخْتَلِفِـينَ فِي الـرُّوحِ بَلَغَـتْ إِلَى ثَمَانِيَـةَ عَـشَرَ وَمِائَـةَ (١١٨) قَـوْلٍ، فَانْظُـرْ إِلَى هَـذَا الْفُضُـولِ الْفَـارِغِ، وَالتَّعَـبِ الْعَاطِـلِ عَـنِ النَّفْـعِ، بَعْـدَ أَنْ عَلِمُـوا أَنَّ اللَّـهَ سُـبْحَانَهُ قَـدِ اسْـتَأْثَرَ بِعِلْمِـهِ، وَلَـمْ يُطْلِـعْ عَلَيْـهِ أَنْبِيَـاءَهُ، وَلاَ أَذِنَ لَهُـمْ بِالسُّـؤَالِ عَنْـهُ، وَلاَ الْبَحْـثِ عَـنْ حَقِيقَتِـهِ، فَضْـلاً عَـنْ أُمَمِهِـمُ الْمُقْتَدِيـنَ بِهِـم**).

واتــە: هەندێــك لــە لێکۆڵــەرەوان گوتوویانــە: قســەی ئەوانــە کــە لــە بــارەی ڕووحــەوە، پێکــەوە ناکــۆك بــوون و ڕاجیاییــان هەبــووە، ژمارەی قســەکانیان گەیشــتۆتە (١١٨) قســە، {واتە: (١١٨) ڕایــان لــە بــارەی ناســاندنی ڕووحــەوە، خســتوونە ڕوو، ئنجــا شــەوکانیی دەڵێ:} تەماشــای ئــەو هەمــوو قســە زیــادە بۆشــانە بکــە و، ئــەو هەمــوو ماندووبوونــە بــێ ســوودە و خاڵیــی لــە ســوودە، بکــە، دوای ئــەوەی کــە زانیویانــە خــوا زانیاریی ڕووحــی، تەنیا لای خــۆی گلداوەتــەوە و، هیچ

---

(١) فتح القدير ج٣، ص٣٠٧.

کام لە پێغەمبەرانیشی لە حەقیقەتی ڕووح ئاگادار نەکردۆتەوە و مۆڵەتیشی پێنەداون کە لە بارەیەوە بپرسن، یاخود لە جەوهەرو حەقیقەتەکەی بکۆڵنەوە، چ جای ئوممەتەکانیان کە شوێن ئەو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ والسَّلاَم) دەکەون.

هەڵبەتە ئەوە ڕای (الشوكاني)ە لە تەفسیرەکەی خۆی دا [1]، ئەو ڕای وایە کە هیچ بواری تێدا نیە حەقیقەتی ڕووح بزانرێ، بەڵام ڕای دیکە هەیە کە لە بڕگەی سێیەم و کۆتایی ئەم کورتە لێکۆڵینەوەیەدا، دەربارەی ڕووح، دەیخەینە ڕوو.

بڕگەی سێیەم: ئایا لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە، ڕێ پێدراوە؟ یان ڕێ لێگیراوە؟

١)- بەشێك لە زانایان واتە: کەمینەیەك، وا لەو ئایەتە موبارەکە تێگەیشتوون، واتە: ئایەتی ژمارە (٨٥)ی سوورەتی (الإسراء)، کە دەفەرمووێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾.

کە ڕێگرە لە بەردەم لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە، بۆچی؟ دەڵێن: چونکە خوا فەرموویەتی: ﴿ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴾، بلێ: ڕووح لە کاری {یاخود: لە فەرمانی} پەروەردگارمە، واتە: شتێکی تایبەتە بە خواوە ﷻ، ئەوان وای لێ تێگەیشتوون، کەواتە: ئێوە ئومێدی ئەوەتان نەبێ پەی پێ ببەن!

هەروەها دواییش کە دەفەرمووێ: ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەندازەیەکی کەمیش نەبێ زانیارییتان پێ نەدراوە، دەڵێن: بەو ئەندازە کەمە زانیارییەش، مرۆڤ ناتوانێ دەرکی چییەت و حەقیقەتیی ڕووح بکات، کەمینەیەك ئەوە ڕایانە.

٢) - بەڵام ڕای زۆرینە - کە ئەوانیش پێکاویانە بە بۆچوونی من و، ڕای ئەوان ڕای ڕاست و بێ گرێ و گۆڵە - ئەوەیە کە ئەو ئایەتە موبارەکە ئەوە ناگەیەنێ، کە لێکۆڵینەوە، ڕێ لێگیراو بێ لە بارەی ڕووحەوە، بەڵکو تەنیا ئەوە دەگەیەنێ، کە ڕووح لە کارو فەرمانی تایبەتی خوایە، واتە: جیایە لە ماددە، جیایە لە جەستە.

دواییش کە دەفەرمووێ: ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەوەش باسی واقیعی حاڵی مرۆڤ دەکات، کە هەم لە بارەی ڕووحەوە، هەم لە بارەی غەیری ڕووحیشەوە،

---

(١) فتح القدير: ج٣، ص٣٠٧.

مـرۆڤ زانیارییەکـەی کەمـە، لـە چـاو نهێنییـەکانی گـەردوون و، لـە بەرانبـەر زانیاریـی بـێ سـنووری خـوادا، زانیاریـی مـرۆڤ زۆر کـەم و گچکەیـە، بـەڵام مانـای وانیـە کـە بـەو زانیارییـە کـەم و گچکەیـە، نەتوانـێ هیـچ شـتێك بزانـێ، یـا نەتوانـێ ماهیـەت و چییـەتی شـتەکان بزانـێ، بـەڵام دەتوانـێ کاڵـە[1] ڕووشـێنیان بـکا و، دەتوانـێ سـەرەدەرێکیان لێـبکا.

ئـەوەش کـە ڕووح لـە کاری تایبـەتی خوایـە، یاخـود لـە فەرمانـی تایبـەتی خوایـە، لـە سـێ ئایـەت لـە قورئانـدا، خـوا ﷻ ئـەو ڕاسـتییەی فەرمـووە:

یەکەم: لە سوورەتی (**الحجر**)، کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾، (خوا ڕوو بە فریشتەکان دەفەرموێ:) واتە: هەر کاتێ ڕێکم خست، (واتە: جەستەکەیم ڕێکخست) و لە ڕووحی خۆم فووم بە بەردا کرد، {واتە: لەو ڕووحەی کە تایبەتە بە خۆمەوە، واتە: لە جینسی مادده نیە، ئەو ڕووحەم بەشێوەی فووێك بە بەردا کرد} بۆی بە کڕنووشدا بکەون.

دووەم: هەروەها هەمان ئایەت و بە هەمان بێژە لە سوورەتی (ص) ئایەتی (٧٢)شدا، هاتوە.

سێیەم: هەروەها لە سوورەتی (**السجدة**)شدا هاتوە، بەڵام بەم سیاقە کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ ۖ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ۖ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ ﴾.

خـوا ﷻ پێناسـەی خـۆی دەکات دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ ﴾، خـوا ئـەو زاتەیـە، ئـەو کەسـەیە، کـە هـەر شـتێکی دروسـتی کـردوە، بـە باشـترین شـێوە دروسـتی کـردوە و دەسـتپێکی دروسـتکردنی مرۆڤیـشی لـە قـوڕەوە بـووە {واتـە: جەسـتەکەی لـە قـوڕ بـووە (ئـاو + گڵ)}، دوایـی وەچەکـەی لـە پوختەیـەك (ڕاپازنەراوێـك)، لـە ئاوێـکی بـە کـەم دانـراو، گێـڕاوە، دوایـی ڕێکیخسـتوە، {جەسـتەکەی ڕێکخسـتوە و ئامادەی کـردوە، بـە کەڵـکی ئـەوە بـێ ڕووحـی بـە بـەردا بکـرێ} دوایـی لـە ڕووحـی خـۆی {دروسـتکراوی تایبەتیـی خـۆی} فـووی بـە بـەردا کـردوە و بیسـتن و چـاوەکان و عەقڵـەکانی بـۆ دانـاون، ئێـوە کەمێـك نەبـێ سوپاسـگوزاریی (خـوا) ناکـەن {یاخـود: کەمێکیـش سوپاسـگوزاریی خـوا ناکـەن}.

---

(١) کاڵە ڕووشێن: ئەنجامدانی شتێك بە نیوە چڵیی، بەشێوەیەکی سەرکێڵ و لە قەدەرحاڵ.

لێرەدا دوێندراو بە مانای دووەمیان، دەبێ هاوبەش بۆ خوا دانەر و کافرەکان بن، بەڵام بە مانای یەکەم: {کەمێك نەبێ سوپاسگوزاریی خوا ناکەن} مەبەست پێی کۆی مرۆڤەکانە و کەمەکەیان کە سوپاسگوزاریی خوا دەکەن، بڕوادارانن و زۆرینەکەیان کە سوپاسگوزاریی ناکەن، بێبڕوایان و هاوبەش بۆ خوا دانەرانن.

بە پێی زانیاریی من ئەم ئایەتە (السجدة - ٩ -)، تاکە شوێنە لە هەموو قورئاندا، خوا ﷻ باسی ئەوە بکات کە دوای ئەوەی جەستەی مرۆڤان بەگشتی ڕێك دەخات و ئامادە و سازیان دەکات، کە بەکەڵکی ئەوە بێن، ڕووحیان بە بەردا بکا، ئنجا ڕووحیان بە بەردا دەکات.

شوێنەکانی دیکە، تەنیا باسی دروستکردنی ئادەمن، کە باسی ڕێکخستنی جەستەکەی و ڕووح بە بەردا کردنی دەکەن، بەڵام ئێرە تاکە شوێنێکە باسی ئەوە بکات، چۆن خوا ﷻ جەستەی مرۆڤاتی بەگشتی لە پوختەیەکی قوڕێ ڕێکخستوە و، دواییش لەو ڕووحە کە دروستکراوی تایبەتی خۆیەتی، فووی بە بەردا کردوون.

بڕگەی چوارەم: بەڵگەکانی ڕەوایی لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە:

لـە تەفسـیرەکاندا نەمبینیـوە، بەڵگـە لـەو بـارەوە بهێنرێتـەوە، ڕەنگـە هەشـبێ و مـن نەمبینـی بـێ، لـەو تەفسـیرانەدا کـە پەرژاومـە تەماشـایان بکـەم و سـەرەنجیان بـدەم، نەمبینـی.

ئنجا ئێمە چوار بەڵگان لەوبارەوە، وەك نموونە دێنینەوە:

دەگونجـێ ئـەو ئایەتانـە، لـەو بـارەوە بـە بەڵگـە بهێنرێنـەوە، کـە سـەرەنجدانی ڕووح و تێوەڕامـانی و لێکۆڵینـەوە لـە بارەیـەوە، شـتێکی - بـەلای کەمـەوە - ڕێپێـدراوە، ئەگـەر فەرمـان پێکراویـش نەبـێ:

١)- لە سووڕەتی (الذاریات)دا، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾، هەروەها لە زەویی دا نیشانە هەن، بۆ بڕوا پتەوان {یاخود: بۆ زانیاریی تەواوان، (**موقنین**) کۆی (**مُوقِن**)ە، کەسێك زانیارییەکی هەیە، لە عەقڵ و دڵیی دا چەسپاوە، لەرەلەری تێدا نیە و گومان و دوو دڵیی نەماوە، دەشگونجێ مەبەست ئیمانێکی بەو شێوەیە بێ، گرنگ ئەوەیە خوا دەفەرموێ: لە زەویی دا نیشانە هەن، بۆ ئەوانەی ئەهلی یەقینن} ﴿ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾، هەروەها لە خودی خۆشتان دا ئایا نابینن؟

ئنجـا کـە بـە تەئکیـد (ئایـا نابینـن؟)، مەبەسـت پێـی بینینـی، عەقـڵ و دڵ، واتـە: ئایـا سـەرەنج نـادەن و تێوەڕانامێنـن؟ یـانی: وەك چـۆن پێویسـتە لـە نیشـانەکانی پەروەردیگارێتیـی خـوا، لـە زەویـی دا، ڕامێنیـن و، سـەرنجیان لـێ بدەیـن و، لێیان بکۆڵینـەوە، بە هەمان شـێوەش خـوا فەرمانمـان پـێ دەکات، بـە پرسـیارکردنی نکووڵیلێکەرانـە، یاخـود سەرزەنشـتکەرانە و دەفەرمـوێ: هەروەهـا لـە خۆشـتاندا نیشـانە هـەن، بۆچـی سـەرنج نـادەن و ڕانامێنـن؟ بۆچـی لـێ ناکۆڵنـەوە؟ ئاشکراشـە: ﴿ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ﴾، لـە خۆتانـدا، هـەم جەسـتە دەگرێتـەوە، هـەم ڕووحییـش دەگرێتـەوە، چونکـە خـودی ئێمـە هـەردووك پێکهاتـە سـەرەکییەکەمان دەگرێتـەوە، کـە جەسـتەیەکی خاکییـە، لەگـەڵ ڕووحێـکی خوایـی، بـەو واتایـە کـە خـوا ﷻ ڕووحـی بـە شـێوەی تایبـەت دروسـتکردوە.

٢)- لە سووڕەتی (**فصلت**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ ﴾، واتە: لەمەو

دوا نیشانەكانی خۆمانیان لە ئاسۆیەكان و، لە خودی خۆشیاندا پێشان دەدەین، هەتا بۆیان دەركەوێ كە هەقە، {خوا هەقە، یان قورئان هەقە} ئایا بەس نیە بۆ خوا كە چاودێر و ئاگادارە بەسەر هەموو شتێكەوە؟

٣)- لە سووڕەتی (**الطارق**)دا، خوا دەفەرمووێ: ﴿ فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَـٰنُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: با ئینسان سەرنج بدات، لە چی دروستكراوە! لە ئاوێكی دەرقوڵیو دروستكراوە، كە لە نێوان (ئێسقانی) پشت و سینگ دێتە دەرێ.

كە دەفەرمووێ: ﴿ فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَـٰنُ مِمَّ خُلِقَ ﴾، با ئینسان سەرنج بدات، لەچی دروستكراوە؟ دوایی كە دەفەرمووێ: ﴿ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ﴾، لە ئاوێكی دەرقوڵاو، كە بە تەكان دێتە دەرێ، مەبەست پێی ئاوی پیاوو ئافرەتە، كاتێ ژن و مێرد پێكەوە جووت دەبن، ئنجا هەر چەندە لێرە تەنیا باسی جەستەیە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ كە مرۆڤ بیر لە ڕووحیشی نەكاتەوە.

٤)- لە سووڕەتی (الأعراف)دا، خوا دەفەرمووێ: ﴿ أَوَلَمْ يَنظُرُوا۟ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَىِّ حَدِيثٍۭ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ ﴾الأعراف، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەتە موڵكی فراوانی ئاسمانەكان و زەوی و، هەر شتێك كە خوا دروستی كردوە؟... ئنجا لە نێو ئەو شتانەدا كە خوا دروستیكردوون، خودی مرۆڤە، كە لە جەستەیەكی خاكیی بەرهەست و، لە ڕووحێكی خوایی، نابەرهەست، دروستكراوە.

كەواتە: خوا ﷻ بە سەرزەنشتكردن و نكووڵییلێكردنەوە دەفەرمووێ: بۆچی سەرنجیان نەداوەتە موڵكی ئاسمانەكان و زەوی و هەر شتێك كە خوا دروستیكردوە؟ ئەو ئایەتە موبارەكانە بە لای كەمەوە ڕێ پێدان دەگەیەنن، بەوە كە مرۆڤ لە بارەی ڕووحەوە بكۆڵێتەوە، بەڵكو دەتوانین بڵێین: پێویست بوونیش دەگەیەنن.

بڕگەی پێنجەم : پێنج هەڵوەستەی ڕۆشنکەرەوە لەبارەی ڕووحەوە:

یەك: چۆنیەتی دروستکرانی ڕووح؟

زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوە، بەڵام هەر بە کورتی دەڵێم: وا پێدەچێ چۆنیەتی دروستکرانی ڕووح، لە چۆنیەتی دروستکرانی جەستە، کە پلە پلە دروست دەبێ، جیابێ و، ڕووح، خوا یەکسەر دروستیکردبێ، ئایا بەڵگەمان لەو بارەوە چییە؟ بەڵگەمان لەو بارەیەوە ئەو ڕستەیە قورئانییەیە کە لە هەرکام لە سوورەتەکانی: ١ - (**الحجر**) و، ٢ - (ص) و، ٣ - (**السجدة**)شدا هاتوە، لە سوورەتی (ص) و (**الحجر**)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾، ئنجا هەرکات ڕێکم خست (جەستەکەی) و لە ڕووحی خۆم فووم بەبەردا کرد.

بەڵام لە سوورەتی (**السجدة**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ﴾ لە ڕووحی خۆی فووی بەبەردا کرد، هەڵبەتە: فوو کردنە شتێك، یان فوو کردنە نێو شتێك، زۆر خێرایە، ئنجا ئەم تەعبیرە موبارەکەی قورئان، ئەوەی لێ دەفامرێتەوە: کە ڕووح ڕاستەوخۆ و یەکسەر دروست ببێ، نەك وەك شتێکی ماددیی پلە پلە دروست بێ، بۆ وێنە: جەستەی مرۆڤ لە منداڵدانی دایکی دا: پێشێ (**نُطفة**)یە، دوایی دەبێتە (**علقة**)، دوایی دەبێتە (**مُضغة**) و.... قۆناغەکانی دیکە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَٰمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴿١٤﴾ ﴾المؤمنون.

واتە: بە دڵنیاییەوە ئێمە مرۆڤمان لە پوختەیەك لە قوڕێ دروستکردوە، (پوختەیەکی وەرگیراو لە قوڕ)، دوایی ئەو پوختەیەی کە لە قوڕ وەرمانگرتوە، کردمان بە نوطفە، لە نشینگەیەکی سەقامگیردا {کە مەبەست پێی منداڵدانی دایکە}، دوایی ئەو نوطفەیەمان کردە خوێنپارە (**علقة**)، دوایی ئەو خوێنپارەیەمان کردە زارجوو (**مُضغَة**)، {پارچە گۆشتێك بە قەدەر زارجوویێك} دوایی ئەو پارچە گۆشتە کە هێندەی زارجوویێکە، گێڕامان بە ئێسقان، دوایی ئێسقانەکانیشمان بە گۆشت داپۆشی، دوایی کردمانە دروستکراوێکی دیکە، [کە ئەمە دوای چوار مانگ و دە شەوەو، بە ڕای زۆربەی زانایان مەبەست پێی

ڕووح بە بەردا کردنیەتی، بۆیە دەفەرموێ: ﴿خَلْقًا ءَاخَرَ﴾، پێشێ تاکو لە حاڵەتەکانی: (نُطفَة)و (عَلَقَة) و (مُضغَة) و (عظام) و... هتد دابووە، بەر لەوەی ڕووحی بە بەردا بکرێ، جۆرە دروستکراوێکی دیکە بووە: زیندوو (حي) بووە، بەڵام ڕووحی لەبەردا نەبوە، ژیانی لەبەردا بووە، بەڵام ڕووحی بە بەردا نەکراوە، بەڵام دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ﴾، لە دوای چوار مانگ و دە شەو، دوای ئەوەی لە ڕووە جەستەییەکەوە، ڕێك و پێك و تەواو دەبێ و بە کەڵکی ئەوە دێ، کە ڕووحی بە بەردا بکرێ، خوا ڕووحی بە بەردا دەکات، کە خوا دەفەرموێ: بە شێوەی دروستکراوێکی دیکە دروستمان کرد] ﴿فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ﴾، بەرزیی و پێز بۆ خوای باشترینی بەدیهێنەران.

ئەمەش وەك گوتمان: ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە ڕووح دەبێ ڕاستەوخۆ دروست بووبێ، بە بێ ئەوەی کاتی پێ چووبێ و بە پلە پلە دروست نەبووبێ، وەك جەستە.

دوو: کاتی دروستکرانی ڕووح:

ئەوەش دیسان تەنیا خوای پەنهانزان و بەدیهێنەر و پەروەردگار دەیزانێ، بەڵام لەو بارەوە زانایان دوو ڕایان هەن:

أ - هەندێکیان دەڵێن: ڕووح پێشتر، واتە: بەر لەوەی جەستە کە بخوڵقێ، بە شێوەی (**نُطفَة**) و (**عَلَقَة**) و (**مُضغَة**)، لە منداڵدانی دایك دا، ڕووحەکە پێشتر هەر بووە.

ب - هەندێکیش دەڵێن: کاتێ ئەو جەستەیە دەگاتە ئەو حاڵەتەی، بە کەڵك بێ ڕووحی بە بەردا بکرێ، واتە: دوای چوار مانگ و دە شەو، لەو کاتەدا خوا ڕووحەکەی دەهێنێتە دی.

بەڵام پێم وایە هیچ کام لەو دوو ڕایە، بەڵگەیەکی وایان بە دەستەوە نیە، کە جێی دڵنیایی بێ و لێی مسۆگەرو پێی پشت ئەستوور بین.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم: ئاماژە بکەم بە هەڵەیەکی زەقی زانای ناودار (**محمد الطاهر بن عاشور**)، کە لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، گوتوویەتی: (**فَقِيلَ: الْأَرْوَاحُ مَخْلُوقَةٌ قَبْلَ خَلْقِ الْأَبْدَانِ الَّتِي تُنْفَخُ فِيهَا، وَهُوَ الْأَصَحُّ الْجَارِي عَلَى ظَوَاهِرِ كَلَامِ النَّبِيِّ ﷺ فَهِيَ مَوْجُودَةٌ مِنَ الْأَزَلِ كَوُجُودِ الْمَلَائِكَةِ وَالشَّيَاطِينِ**).

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٥، ص٢٠٠.

لەوبارەوە کە ئایا ڕووحەکان کەی دروست بوون؟ ڕایەك دێنێ کە دەڵێ: لە کاتی دروست بوونی جەستەدا، هەر ڕووحە، خوا دروستی دەکات و بە بەر جەستەکەیدا دەکات، بە بەر ئەو کۆرپەلەیەی کە لە منداڵدانی دایکی دا، گەیشتۆتە قۆناغێکی دیاریکراو، دوایی دەڵێ:

{گوتراویشە: ڕووحەکان پێش هێنانە دی جەستەکان، دروستکراون {واتە: پێش هێنانەدی ئەو جەستانەی کە ڕووحەکانیان بەبەردا دەکرێن} هەر ئەو قسەیەش ڕاسترە و ئەو قسەیەش بە پێی ڕواڵەتی فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ ڕێك دێتەوە، کە ڕووحەکان لە ئەزەلەوە، {واتە: بە بێ دەستپێکردن، هەر بوو ون} وەك بوونی فریشتەکان و شەیتانەکان!!

ئنجا وشەی ئەزەل، یانی: هەر بوو و بێ سەرەتا، کە بە تەئکید ئەوە هەڵەیەکی زەقە، ئەو زانا بەرزە تێی کەوتوە، چونکە نە ڕووحەکان ئەزەلیین و نە فریشتەو شەیتانەکانیش ئەزەلیین، کە ئەو ڕووحەکان، دەشوبهێنێ بە فریشتەو شەیتانەکانەوە و دەڵێ: وەك چۆن فریشتەو شەیتانەکان هەربوو و ئەزەلیین، یانی: بێ سەرەتان، ڕووحەکانیش هەر وان!! بەڵام لە ڕاستیی دا، جگە لە خوا ﷻ هیچ کام لە دروستکراوانی خوا ئەزەلیی و بێ سەرەتا نین، بەڵکو هەموویان سەرەتایەکیان هەیە و لە کاتێکی دیاریکراودا کە خوا ویستوویەتی، دروستی کردوون، ئنجا ئایا ڕووح لەو کاتەدا کە جەستەکە تەواو دەبێ، لە منداڵدانی دایکی دا، خوا ڕووحەکەی بۆ دێنێتە دی، یاخود پێشتر هێناویەتەدی؟ گرنگ ئەوەیە ڕووح دروستکراوێکی خوایە و هێنراوەتە دی، هەروەها فریشتەکان و شەیتانەکانیش دروستکراوانی خوان و، خوای پەروەردگار هێناونیە دی، لە کاتێکدا کە بۆ خۆی دەزانێ، بەڵام بە تەئکید جگە لە خوا، هیچ شتێك بوونەکەی بێ سەرەتا نیە، هەمووی سەرەتایەکی هەبووە، لێیەوە دەستپێکردوە، چونکە خوا تەنیا خۆی بە یەکەمین (**أول**) ناو دەبا: ﴿هُوَ ٱلۡأَوَّلُ وَٱلۡأٓخِرُ ﴿٣﴾﴾ الحدید، واتە: هەر خوا یەکەمین و دوایەمینە.

ئەگەر یەکێك بپرسێ: ئەدی چۆن هەم ئەهلی ئیمان لە بەهەشتی خوادا بە هەمیشەیی دەمێننەوەو، ئەبەدیی دەبن و، هەم ئەهلی کوفریش لە دۆزەخ دا ئەبەدیی و هەرماو دەبن؟ دەڵێین: ئەوە ڕاستە و خوای پەروەردگار لە چەندان ئایەتاندا وایفەرمووە، بەڵام ئەو کاتە: هەم ئەهلی ئیمان لە بەهەشتدا و، هەم ئەهلی کوفر لە دۆزەخدا، کە هەرماو (**أبدي**) دەبن، بە هێشتنەوەی خوا، هەر ماو دەبن، هەروەك چۆن کە دروستیشکراون، بە دەستەڵات و ویستی بێ سنووری خوا دروستکراون، کەواتە: لە دواڕۆژدا بوونەکەیان بەردەوام دەبێ، بەڵام بەهۆی ئەوەوە کە خوا دەیانهێڵێتەوە.

کەواتـە: مانەوەکەیـان (هەرمـاو بوونەکەیـان)، شـتێکی زاتیـی نیـە و بوونێـکی خـوازرا و (مســتعار)ە.

سێ: تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە ڕووحەکان پاش لە بەین چوونی جەستەکان، دەمێنن و لە بەین ناچن:

هەمـوو زانایـان لەسـەر ئـەوە یـەك دەنگـن، هەڵبەتـە هەندێـك لـە موعتەزیلـەکان گوتوویانـە: دوای ئـەوەی جەسـتەکان لـە بەیـن دەچـن، ڕووحەکانیـش لـە بەیـن دەچـن، بـەڵام ئـەوە ڕایـەکی بـێ هێـزە و هیـچ بەڵگەیـەکی لەسـەر نیـە، بەڵکـو ئایەتـەکان زۆر بـە ڕوونیـی ئـەوە دەگەیەنـن، کـە ڕووحـەکان دەمێننـەوە، بـۆ وێنـە: ئـەو ئایەتـەی لـە سـووڕەتی (الأنعام) دایـە، کـە خـوا ﷻ بـاسی حاڵـەتی گیانـەڵای کافـرەکان دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿...وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى غَمَرَٰتِ ٱلْمَوْتِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا۟ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوٓا۟ أَنفُسَكُمُ ۖ ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ ٱلْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ غَيْرَ ٱلْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ ءَايَٰتِهِۦ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾﴾.

واتـە: ئەگـەر تـۆ ببینـی کاتـێ ستەمکارەکان لـە بـێ هۆشـییەکانی مەرگـدان و فریشـتەکان دەسـتیان درێـژ کـردوە، پێیـان دەڵێـن: ڕووحەکانتـان (نەفسـەکانتان) دەربێنـن، ئەمـڕۆ سـزای ڕیسـوایی دەچێـژن، بـە هـۆی ئـەوەوە کەشـتی ناهەقتـان بـۆ خـوا هەڵدەبەسـت و، بەهـۆی ئەوەشـەوە کـە خۆتـان لـە بەرامبـەر ئایەتـەکانی خـوادا، بـە زلدەگـرت.

کەواتە: ڕووح دوای جیابوونەوەی لە جەستە، دەمێنێ و، ئەمەش ڕای زۆربەی زانایانە.

شـایانی باسیشـە: ڕووح و نەفـس: هەردووکیـان تەعبیریـان پـێ دەکـرێ لـە جەوهـەری مـرۆڤ و، دیـوی مەعنەویـی و پەنهـانی، جیاوازیـی نەفـس و ڕووحیـش ئەوەیـە، کـە ڕووح وەك خـودی خـۆی، واتـە: ئـەو دیـوی مەعنەویـی و جەوهـەری مـرۆڤ، پێـی دەگوتـرێ: ڕووح، بـەڵام وەك ئاوێتـە لەگـەڵ جەسـتەدا، پێـی دەگوتـرێ: نەفـس، هـەر بۆیـەش هەرچـی مـەدح و زەممـە، ئاڕاسـتەی نەفـس کـراوە لـە قورئـان دا، بـەڵام ڕووح نـە زەممـی ئاڕاسـتە کـراوە و نـە مـەدح، چونکـە: ڕووح هەتـا نەچێتـە نێـو جەسـتەوە، نـە چاکـەی لـە دەسـت دێ، تاکـو سـتایش و مـەدح بکـرێ و، نـە خراپـەی لـە دەسـت دێ، تاکو سەرزەنشـت و زەم بکـرێ، بـەڵام دوای ئـەوەی کـە دەچێتـە نێـو جەسـتەوە، خێـر و شـەڕی لـە دەسـت دێ، باسـەرنج بدەیـن:

١ - لە سووڕەتی (یوسف)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلنَّفْسَ لَأَمَّارَةٌۢ بِٱلسُّوٓءِ ﴿٥٣﴾﴾، واتە: بە دڵنیایی نەفس زۆر فەرمان بە خراپە دەکات.

٢ - له سووڕەتی (القيامة)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلنَّفۡسِ ٱللَّوَّامَةِ ٢ ﴾، واته: نەخێر {ڕاست ناكەن} سوێند دەخۆم بە نەفسێك كه زۆر ڕەخنه دەگرێ، واته: ڕەخنه له خاوەنەكەی دەگرێ.

٣ - له سووڕەتی (الفجر)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيَّتُهَا ٱلنَّفۡسُ ٱلۡمُطۡمَئِنَّةُ ٢٧ ٱرۡجِعِيٓ إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةٗ مَّرۡضِيَّةٗ ٢٨ ﴾، واته: ئەی ئەو نەفسەی ئارامت گرتوە! {سەقامگیر بووی لەسەر جادەی شەرع} بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، تۆش لەو ڕازیی و ئەویش له تۆ ڕازییه.

بەڵێ جیاوازیی بەینی نەفس و ڕووح، هەر ئەوەیه كه: ڕووح پێش ئەوەی بچێته نێو جەستەوە، پێی دەگوترێ: ڕووح و، دوایی كه له جەستەش دێته دەرێ، پێی دەگوترێ: ڕووح، بەڵام هەتا له نێو جەسته دایه، پێی دەگوترێ: نەفس، بۆیەش له ئایەتەكەی سووڕەتی (الأنعام)دا كه خوێندمانەوە، هاتوە: ﴿ أَخۡرِجُوٓاْ أَنفُسَكُمُ ﴾، نەفسەكانتان بێننه دەرێ، نەیفەرمووە: (أرواحَكُم)، چونكه ڕووح هەتا له نێو جەسته دایه، پێی دەگوترێ: نەفس، هەتا لەگەڵ جەستەدا ئاوێته بێ، كه لێی هاته دەر، ئنجا پێی دەگوترێ: ڕووح، وەك له فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە فەرموویەتی: {**إِنَّ الرُّوحَ إِذَا قُبِضَ تَبِعَهُ الْبَصَرُ**} (**أخرجه أحمد: ٢٦٥٨٥، ومسلم: ٩٢٠**)، واته: هەر كاتێ ڕووح كێشرا، چاو دوای دەكەوێ.

یانی: چاو كه ئەبڵەق دەبێ، بابای مردوو چاوی ئەبڵەق دەبێ، ئەوە سەرنج دەداته ڕووحەكەی، وەك دەبینین: كاتێ ڕووح له جەسته دێته دەر، پێی دەگوترێ: ڕووح و، پێش ئەوەی بە نێو جەستەشدا بكرێ، هەر پێی دەگوترێ: ڕووح.

ئنجا دوو وشەی دیكەش هەن: (**عقل**) و (**قلب**)، ئەوانیش پەیوەندییان بە ڕووحەوە هەیه، یەكەمیان: (عەقڵ)، كه بە شێوەی ناو (**اسم**) له قورئاندا نەهاتوە، بەڵام بە شێوەی كردار هاتوە: (**عَقَلُوهُ، يَعقِلُون، تَعقِلُون**)، حیكمەتەكەشی ئەوەیه كه عەقڵ ئەگەر بەكارنەهێنرێ، ئینسان شتی پێ نەفامێ و بەكاری نەهێنێ، بیری پێ نەكاتەوە، مانای وایه بوون و نەبوونی وەك یەكه، كەواته: عەقڵ بریتییه له تەعبیر كردن له ڕووح، بەو ئیعتیبارەی كه شت دەزانێ.

(**قلب**)یش بریتییه له تەعبیر كردن له ڕووح، لەو ڕووەوە كه شتی پێ دەوێ، یاخود پێ ڕەفز دەكات، شتی پێ خۆش دەوێ، یاخود دەبوغزێنێ، شتی پێ قبووڵ دەكات، یاخود ڕەت دەكاتەوە، واته: وشەی (**قَلْب**)، تەعبیر دەكات له ڕووح، له ڕووە ئیرادەییەكەیەوە و، (**عقل**) تەعبیر دەكا له ڕووح له ڕووە دەرككردن و شت زانینەكەیەوە، هەروەها نەفس تەعبیر دەكات له ڕووح، لەو ڕووەوە، كه له نێو جەسته دایه و لەگەڵی ئاوێتەیه، بەڵام ڕووح، ناوە بۆ حەقیقەت و خودی خۆی، بێ ئەوەی ئەوەی تێدا ڕەچاو بكرێ، كه له نێو جەسته دایه، یاخود شت دەزانێ، یاخود شت قبووڵ دەكات، یاخود ڕەفز دەكات!

چوار: قسەکردن و لێکۆڵینەوەی زۆری زانایان دەربارەی ڕووح:

زانایانی ئیسلام زۆر قسەیان لە بارەی ڕووحەوە کردوە، کە ئەمەش هەر بەڵگەیە لەسەر ئەوە، کە دروستە ئێمە لە ڕووح بکۆڵینەوە، بە تایبەت ئەهلی تەزکیە، کە بە (ئەهلی تەصەووف)یش، ناوبراون، بۆ نموونە: (إبنُ القَیِّم)، (ڕەحمەتی خوای لێ بێ)، کتێبێکی هەیە، هەر بە ناوی (الروح)، زۆر بە درێژیی لە بارەی ڕووحەوە دواوە، لە بارەی سیفەتەکانی ڕووحەوە و، لە بارەی ئەوەوە، کە سزای دوای مەرگ چۆنە و، نیعمەتی دوای مەرگ چۆنە؟ هەروەها لە حاڵەتی نووستن و خەون دا، ڕووح چۆن دەستی کراوە دەبێ؟ ئنجا لە قۆناغی بەرزەخ دا، پەیوەندیی ڕووح لەگەڵ جەستەدا چۆنە؟ لەو بارەوە، زۆر بە تەفصیل قسەی کردوە، هەروەها زانایانی تەصەووف و زانستی تەزکیە بە تەفصیل لە بارەی ڕووحەوە، دواون.

پێنج: دەگونجێ لە ئەنجامی بەرەوپێشچوونی زیاتری زانستدا، زیاتر بە ڕووح ئاشنابین:

لە کۆتاییدا دەڵێین: دەگونجێ بە هۆی بەرەو پێش چوونی زانستەوە، زۆر لە نهێنییەکانی ڕووح ئاشکرا ببن، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ ﴾فصلت، ئەم ئایەتە بەپێزە بە ڕوونیی ئاماژەی بەو بابەتەداوە، چونکە وشەی (س)، (سوف) کە دەچنە سەر کرداری (المضارع)، بەزۆریی داهاتوو دەگەیەنن، کە دەفەرموێ: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا ﴾، یانی: لەمەو دوا، نیشانەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، لە ئاسۆیەکان و لە خودی خۆشیاندا، تاکو بۆیان دەربکەوێ کە هەقە، خوا ﷻ هەقە، {یان: قورئان هەقە، یان پێغەمبەر ﷺ هەقە و ئەوەی کە لە خواوە هێناویەتی ڕاستە} کەواتە: بە نسبەت کاتی خۆی، (سنريهم) دوای ئەوانی گەیاندوە، لەمەو دوا پێشانیان دەدەین و، بە نسبەت ئێستای ئێمەشەوە، دوای ئێمە دەگەیەنێ، ئنجا ئەمە بە ڕوونیی لیی وەردەگیرێ، کە بەردەوام زانست بەرەو پێشەوە دەچێ و بەردەوام خوا ﷻ مرۆڤ شارەزاتر دەکات و ئاگادارتری دەکاتەوە لە نهێنییەکانی گەردوون و خۆیشی: ﴿ ٱلْءَافَاقِ ﴾، ئاسۆیەکان، ﴿ أَنفُسِهِمْ ﴾، لە خودی خۆشیان (خودی خۆشیان)یش هەم جەستە دەگرێتەوە و هەم ڕووح دەگرێتەوە.

مەسەلەی پێنجەم:

خوا فەرموویەتی: ئەگەر ویستباشمان ئەوەی بۆ لای تۆمان سروش کردوە، لە عەقڵ و دڵت دا لامان دەبرد، دەمانسڕیەوە، پاشان هیچ بریکار و هاوکارت لە بەرانبەرمان دا {بۆ پاراستن و هێشتنەوەی قورئان، لە عەقڵ و دڵتدا} چنگ نەدەکەوت، بەڵام لە سۆنگەی بەزەییەکی تایبەتەوە، لە پەروەردگارتەوە، ئەوە ناکەین و، بە دڵنیایی پەروەردگارت بەخشش و چاکەیەکی گەورەی لەسەرتە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، بە دڵنیایی ئەگەر ویستبامان، ئەوەی بۆ تۆمان سروش کردوە، لامان دەبرد، واتە: لە عەقڵ و دڵتدا نەمان دەهێشت.

(اللَّامُ فِي (لئن) مُوَطِّئَةٌ لِلقَسَمِ، وَ ﴿ لَنَذْهَبَنَّ ﴾، جَوَابُ القَسَم).

کە دەفەرمووێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا ﴾، ئەو (ل)ە، زەمینە خۆشکەرە بۆ سوێند خواردن، ﴿ وَلَئِن شِئْنَا ﴾، واتە: بە جەختکردنەوە، ئەگەر ویستبامان {ئەوەی بۆ تۆمان سروش کردوە، لایبەرین} ﴿ لَنَذْهَبَنَّ ﴾، بە تەئکید لامان دەبرد، ﴿ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئەوەی کە بۆ تۆمان سروش کردوە، واتە: لە عەقڵ و دڵت دا نەماندەهێشت.

٢)- ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾، دوایی تۆ بۆ هێشتنەوەی قورئان، یان پارێزگاریی لێکردنی لە عەقڵ و دڵتدا، لە بەرانبەر ئێمەدا، هیچ بریکارو ئۆباڵدارو، سەرپەرشتیارێکت، دەست نەدەکەوت.

(ثُمَّ: لِلترتِيبِ الرُّتبِيِّ، لأَنَّ نَفيَ الطَّمَعِ فِي استِرجَاعِ المَسلُوبِ أَشَدُّ عَلَى النَّفسِ مِن سَلْبِهِ)، دەفەرمووێ: ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾، ئەم ﴿ ثُمَّ ﴾، بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، چونکە ئومێد نەبوون بە گێڕانەوەی شتێك کە لێت ستێنراوە، لەسەر دڵت قورسترە لە خودی لابردنی ئەو شتەو لێستێنرانی، واتە: شتێکت کە لێ دەستێنرێ،

ناخۆشـە، بـەڵام ئەگـەر ئومێـدت نەبـێ، کـە دەتـوانی بیگێڕیـەوە، یـان بـۆت بگێرنـەوە، ئـەوە لەسـەر دڵ قورسـترە، بۆیـە خـوا ﷻ وشـەی: ﴿ ثُمَّ ﴾ی بەکارهێنـاوە، چونکـە ﴿ ثُمَّ ﴾، جـاری وا هەیـە تەنیـا بـۆ بادانـەوەو گێڕانـەوە (**عطـف**)ی شـتێکە بـۆ سـەر شـتێ، بـەڵام لێـرەدا بـۆ گێڕانەوەشـەو بـۆ پلـە بەندییشـە.

٣)- ﴿ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، دیارە: ﴿ إِلَّا ﴾، ئامرازی هەڵاواردن، (**أَدَاةُ الإستثنَاء**)ە، بەڵام لێرەدا بە مانای (**لكِنَّ**)، واتە: بەڵام، بەڵام بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە، ڕێگرمان بوو کە ئەوەت لەگەڵ بکەین، کە ئەوەی بۆمان سروش کردووی، لە عەقڵ و دڵت دا لایبەرین و بیسڕینەوەو نەیهێڵین، یاخود بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە وایکرد: ئێمە ئەوەی کە لە عەقڵ و دڵتدایە، بیپارێزین نەهێڵین لابچێ.

دەڵـێ: (مَعنـى (لكِـنّ): **لِلإِسـتِدرَاك، فالإستِثناءُ مُنقَطِعٌ بِمَعنَـى الإِسـتِدرَاك**)، هەڵاواردنەکـە لێـرەدا بـە هـەڵاواردنی پچڕێنـدراو لـە قەڵـەم دەدرێ و، بـە مانـای (بـەڵام)ە.

(**لكِـنَّ رَحمَـةً مِـن رَبِـكَ، نَفَـتْ مَشِـيئَةَ الذَّهـابِ بِالَّـذي أَوحَينَـا إلَيـكَ فَهُـوَ بَـاقٍ غَـيرُ مَذْهـوبٍ بِـه**)، واتـە: بـەڵام بەزەییـەك لـە پەروەردگارتـەوە، ویسـتی نەهێشـتنی ئـەوەی کـە بـۆ تۆمـان سروش کـردوە، ئـەو ویسـتەی لابـرد، بۆیـە ئـەوەی کـە بۆمـان سروش کـردووی، دەمێنێتـەوەو لانابـردرێ.

٤)- ﴿ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴾، بە دڵنیایی بەخششی وی، (بەخششی خوا)، لەسەر تۆ گەورەیە، خوا بەخششێکی گەورەی بە تۆ داوە، کە لەو وەحیی و پەیامەی خوادا بەرجەستەیە، کە دوا فەرمایشتی خوایەو، دوا پەیامی خوایە بۆ مرۆڤایەتیی.

زانایان ئاوا تەعبیریان لە کۆی واتای ئەم ئایەتە کردوە:

(**لكِـنَّ رَحمَـةً مِـن رَبِّـكَ: مَنْعَـت تَعَلُّـقَ المَشِـيئَة بِإِذهَـابِ الَّـذِي** ﴿ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾ **لأن فضلـه كان عليـك كبيراً، فـلا يَحْرِمُـك فَضْلَ الـذي أوحـاه إليـك**).

واتـە: بـەڵام بەزەیـی لـە پەروەردگارتـەوە، ڕێگربـوو لـەوەی کـە (ویسـت)مان پەیوەسـت بـێ، بـە لابـرنی ئـەوەی کـە بۆمـان سروش کـردووی، چونکـە بەخشـشی خـوا لەسـەر تـۆ گەورەیـە، بۆیـە (خـوا) ئـەوەی کـە بەتـۆی خـەڵات کـردوە (ئـەو بەخششـەی کـە بـە تـۆی داوە)، بێبەشـت نـاکات لێـی، کـە بریتیـە لـە وەحییـەك کـە بـۆ تـۆی ڕەوان کـردوە.

زانایان لەو بارەوە کە ئایا: ئەم دوو ئایەتە موبارەکەی (٨٦ و٨٧)، لەگەڵ ئایەتی پێشوویان، ژمارە (٨٥)دا، کە دەربارەی ڕووحە، چۆن پەیوەست دەبنەوە بە کۆی ئایەتەکانەوە؟ زۆر قسەیان کردوە.

بەڵام من بەڕای خۆم دەڵێم: خوای پەروەردگار جاری وایە لە سیاقێك دا کۆمەڵێك ڕاستیی مەزن مەزن دەخاتە ڕوو، کە هەموویان ئەگەر لێیان وردبیەوە لە یەك تەوەردا کۆدەبنەوە، ئنجا جاری وا هەیە: هەموو ئەو ڕاستییانە لەوبارەوەن کە: خوا باسی ناوو سیفەتەکانی، نیعمەت و کارەکانی، پێگەو پایەی بەرزی خۆی دەکات، تاکو پێمان بفەرمویَ: خوایەك کە ئەوە حاڵیەتی و، ئەوە سیفەتیەتی و، ئەوە کاریەتی و، ئەوە ناویەتی، شایستەی ئەوەیە تەنیا ئەو بەندایەتیی بۆ بکریَ.

لێرەدا هەندێك زانایان لە بارەی چۆنیەتی پێکەوە پەیوەست بوونی ئایەتەکانی: (٨٥ و٨٦ و٨٧) و، بە ئایەتەکانی پێشوویانەوە، ڕایان ئاوایە: ئێوە ئەی خەڵکینە! زانیارییەکی کەمتان پێدراوە لە چاو زانیاریی خوا، بگرە لە چاو نهێنییەکانی گەردوون و، باشترین جۆری زانیارییش بریتیە لە وەحیی، ئەویش پێی لە خۆ بایی مەبن، چونکە ئەگەر خوا بیەویَ لایدەبات و لە عەقڵ و دڵتاندا نایهێڵێ.

مەسەلەی شەشەم:

خوا دەفەرموێ: بڵێ: بە دڵنیایی ئەگەر مرۆڤ و جند کۆ ببنەوە ! ناتوانن وێنەی ئەو قورئانە بێنن، هەرچەندە هەندێکیان پشتگیری هەندێکیان بن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا ﴿٨٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ ﴾، بڵێ: ئەگەر مرۆڤ و جند پێکەوە کۆببنەوە.

وشەی (**الإنس**) ناوی کۆیە بۆ (**إنسان**) و، (**جنّ**)یش کۆی (**جنّي**)یە، کەواتە: دەتوانین بڵێین: یانی: ئەگەر مرۆڤەکان و جندەکان، یان: ئەگەر مرۆڤ و جند، خڕبنەوە سەریەك و پێکەوە هاوکار و دەستبارگربن...

ئنجا لێرە کە دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ ﴾، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**إِستِئنَافٌ للزِّيَادَةِ فِي الإمتِنَانِ، وَاللاَّمُ مُوَطِّئَةٌ لِلقَسَمِ**)، یانی: ئەمە ڕستەیەکی لە نوێ دەستپێکەرە {بانەدراوەتەوە و نەگێڕدراوەتەوە بۆ ڕستەکانی پێش خۆی} بۆ دەرخستنی زیادە چاکەو منەتی خوایە و، (ل)کەش زەمینە خۆشکەرە بۆ سوێند.

بەڵام بە سوێند لە قەڵەم نادرێ، هەرچەندە هەندێك لە تەفسیرە کوردییەکان، ئەو (ل)یان، بە سوێند لە قەڵەم داوە، لە هەرجێیەك هاتبێ و بە: (سوێند دەخۆم)، لێکیان داوەتەوە! بەڵام وانیە، چونکە زانایان نەیانگوتوە: (ل)ی سوێندە دەڵێن: (**اللامُ المُوَطِّئَةُ لِلقَسَمِ**)، واتە: لامی زەمینە خۆشکەر بۆ سوێند، بەڵام سوێندەکە نەهاتوە، ماناکەشی بریتیە لە: جەخت لەسەر کردنەوە و داکۆکیی لەسەر کردن.

٢)- ﴿ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾، کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، بێگومان ئەوەی کە دەیهێنن، هەر دەبێ وێنەی قورئان بێ و خودی قورئان نیە، ئنجا لێرەدا مەبەست لە وێنەی قورئان بوون، واتە: وێنەیەتی لە کۆی تایبەتمەندییەکانی دا، وەك: ڕەوانبێژیی و زمانپاراویی و ڕاستییە مەزنەکان و، ئەدەبە بەرزەکان و، حوکم و یاسایەکان، کە قورئان گرتوونیە خۆی.

٣)- ﴿ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ ﴾، واته: به جەختكردنەوەوەش ئەگەر تێكڕای مرۆڤ و جند خڕ ببنەوە سەریەك، كە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، ناتوانن وێنەی بێنن، ئەمە وەڵامی ئەو سوێندە قرتێنراوەیە، كە وەك گوتم: (ل)ەكە دەلالەتی لەسەر دەكات، ئەگەرنا خودی سوێندەكە باس نەكراوە.

٤)- ﴿ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴾، هەرچەندە هەندێكیشیان هاوكار و پشتگیری هەندێكیان بن، (**الظَّهِيرُ: المُعِينُ، وَيَستَوِي فِيهِ المُفرَدُ وَالجَمعُ**)، وشەی (**ظَهِير**)، بە مانای یارمەتیدەر و هاوكار دێ و تاك و كۆی تێدا یەكسانن، وشەی (**ظَهِير**)، بۆ كۆمەڵە خەڵكێكیش بەكاردێ، بۆ تاكێكیش بەكاردێ.

لە كۆتایی ئەم مەسەلەی شەشەمەدا دەڵێین: ئێمە سوپاس بۆ خوا لە سەرەتای سوورەتی (هود)دا، لە بارەی ئیعجازی قورئانەوە قسەمان كردوە و، باسێكی سەربەخۆمان لەو بارەوە كردوە.

هەروەها لە كتێبی شەشەمی مەوسووعەی: (**الإِسلامُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللَّه**)، لە چاپی دووەمی، ئەو مەوسووعەیەدا، كە دابەشمان كردوە بۆ دوازدە (١٢) كتێب، لە كتێبی شەشەمیدا كە لە بارەی كتێبەكانی خواو قورئانەوەیە[١]، بە درێژیی قسەمان لە بارەی ئیعجازی قورئانەوە كردوە و، خستوومانەتە ڕوو، كە ڕووەكانی دەسەوسانكەرێتیی قورئان (**وجوه إعجاز القرآن**)، ناگونجێ دیاریی بكرێن، هەرچەندە من لەوێ وەك نموونە، لە دە (١٠) ڕووەوە دەسەوسانكردنی قورئانم بۆ مرۆڤ و جند، خستوونە ڕوو، بەڵام گوتوومە: ڕووەكانی ئیعجازی قورئان، ناگونجێ: نە بە دە (١٠) نە بە سەد (١٠٠)یش، دیاریی بكرێن، بەڵكو قورئان بە بێ سنوور، ڕووی ئیعجازی هەیە، لە هەر كات و سەردەمەدا و، هەتا مرۆڤەكان زیاتر بەرەو پێشەوە بچن، ڕووی زیاتری لێ دەردەكەون و، هەموو چین و توێژەكانی كۆمەڵگا، ئەگەر بە چاوی عەقڵ و دڵ تەماشای قورئان بكەن، دەزانن كە قورئان دەستەوستانكەر (**معجز**)و، سەلمێنەری ئەوەیە كە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایەو، قورئان فەرمایشتی خوایە بۆی هاتوە، نەك وەك كافرەكانی كاتی خۆی و ئەوانی دوایی و، ئەوانەی ئێستاش گومان دەبەن: كە موحەممەد خۆی قورئانی دانابێ! یان كەسێكی دیكە فێری كردبێ! كە ئێمە ئەو تۆمەتەشمان لە كتێبی حەوتەمی مەوسووعەی: (**الإِسلامُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللَّه**)، كە دەربارەی ژیانی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ بە تەفصیل پووچەڵ كردۆتەوە[٢]، هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (النحل)یشدا، لەو بارەوە كورتە باسێكمان كردوە.

(١) موسوعة: الإسلام كما يتجلى في كتاب اللّه، الكتاب السادس: الإيمان بكتب اللّه تعالى. الطبعة الثانية/ ٢٠١٨ م.

(٢) هەمان سەرچاوە: الكتاب السابع: محمد خاتم النبيين: موجز سيرته، وبراهين نبوّته...، الطبعة الثانية / ٢٠١٨م.

مەسەلەی حەوتـــەم:

خـوا دەفەرموێ: بـە دڵنیاییش لـەم قورئانـەدا، لە هەموو پەنـد و وێنەیـەکی جۆراوجۆرمان بـۆ خەڵکی هێناوەتـەوە، کەچـی زۆربەیـان هـەر ناسوپاسییان ویسـت و گوتیـان: بـڕوات بـۆ ناهێنیـن، هەتـا: کانیاومـان لـە زەوی بـۆ دەرنەقوڵێنـی، یـان باغێـکی خورمـاو ترێـت هەبێـت، ڕووبـارانی بـە نێـودا فڕکـە پێبکـەی، یـان وەك لافـت لێـداوە: پارچـە پارچـە ئاسـمانمان بەسـەردا بخـەی، یـان خـواو فریشـتەکان بـە کۆمـەڵ و ڕووبەڕوومـان بێنـی، یـان ماڵێـکی زێڕینـت هەبێـت، یـان بـە ئاسـمانێدا سـەربکەوی و بەرزبیـەوە، بـڕواش بـە پێهەڵاچـوون و بـەرز بوونەوەکـەت، ناهێنیـن، تاکـو نامەیەکـمان دانەبەزێنیـە سـەر بیخوێنینـەوە! بڵـێ: پاکیـی بـۆ خـوا، ئایـا مـن تەنیـا مرۆڤێـکی ڕەوانەکـراو نیم؟

خـوا فەرموویـەتی: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ ۗ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

سـەرەتاش دەڵێیـن: ئـەو داواکاریـی و بیانووانـەی کافرەکان بـۆ بڕواهێنانیان بـە موحەممەد ﷺ وەك کۆتـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ و، بڕواهێنانیـان بـە قورئـان، وەك پەیـام و کۆتـا کتێبـی خـوا، سـەرجەم ئـەو داواکاریـی و بیانووانـە، حەوتـن، کـە دوایـی بەڕێـز باسـیان دەکەیـن.

١)- ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، بەدڵنیاییەوە ئێمە بۆ خەڵك لەم قورئانەدا هەموو وێنەیەکمان، یان هەموو پەندێکمان بە جۆراوجۆریی هێناوەتەوە.

﴿ صَرَّفْنَا ﴾، پێشـتریش زۆرجـار بـاسی ئەو وشـەیەمان کـردوە: (التَّصرِيـف)، یـانی: (التَّنوِيعُ)، ﴿ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ ﴿٥﴾ ﴾الجاثیـة، یـانی: جـۆراو جـۆر کـردنی بایـەکان، جارێـك لـە باکـوورەوە دێ، جارێـك لـە باشـوورەوە، هەروەهـا: لای ڕاسـت و چـەپ، یاخـود جۆراوجـۆر کردنیـان: شـەماڵەو، ڕەشـەبایەو، بـای دەریایـەو... هتـد.

کەواتـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا ﴾، بەدڵنیایـی لـە قوڕئانـدا بـۆ خەڵـك لـە هەمـوو وێنەیەکـمان بـە جۆراوجۆریـی، هێنـاوە، یاخـود لـە هەمـوو جـۆرە پەندێـك هێناومانەتـەوە، مەبەسـت ئەوەیـە کـە ئـەم قوڕئانـە چارەسـەری مەسـەلەکان بـە شـێوازێکی دۆگمایـی و وشـك و قاڵـب بەسـتوویی نـاکات، بەڵکـو شـێوازی جـۆراو جـۆر بەکاردێنـێ، بـۆ ئـەوەی لـە هەمـوو دەرگایانـەوە لـە عەقـڵ و دڵـی مـرۆڤ بچێتـە ژوورێ، هەروەهـا چونکـە مرۆڤـەکان ئاسـتی جیـاواز جیاوازیـان هـەن، خـوای کارزانیـش شـێوازی جـۆراو جـۆر بەکاردێنـێ، بـۆ ئـەوەی بـە کەڵـکی هەمـوو ئاسـتەکان بێـت، پاشـان مرۆڤـەکان سروشـتیان جـۆراو جـۆرە و، خـاوەنی کەسـایەتیی و بیـر و بۆچوونیـی جـۆراو جـۆرن، بۆیـە هـەر کامێکیـان شـێوازێك و جۆرێـکی لەگەڵـدا پـڕ بەپێسـتەو بـۆ گونجـاوەو، دەبێتـە مایـەی قەناعـەت پێهێنـانی.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٖ ﴾، هـەر ئـەم تەعبیـرە لـە ئایـەتی ژمـارە (٤١)ی ئـەم سوورەتەشـدا، هاتـوە، بەڵام لـەوێ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِيَذَّكَّرُواْ ﴿٤١﴾ ﴾الإسراء، لـەم قوڕئانـەدا جـۆراو جۆرمـان کـردوە، تاکـو بیـر بکەنـەوەو بیریـان بێتـەوە، بـەڵام لەگـەڵ دوو جیاوازیـی دا:

أ) - لێرەدا وشەی ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ی بۆ زیاد کردوە، بۆچی؟

چونکـە لێـرەدا ئـەم ئایەتـە لـە مەقامـی دەستەوسـان کـردن و تەحـەددا کـردنی ئینـس و جنددا هاتـوە، بۆیـە خەڵـك مەبەسـت بـوون، کـە بـاس بکرێـن و لێـرە خـوای بـەرز و مـەزن وشـەی: ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ی بـۆ زیـاد کـردوە، بـەڵام لـەوێ مەقـام و سـیاقەکە بـە جۆرێـکی دیکەیـە و، مەقـام و سیاقی تەحـەدداو دەستەوسـان کـردنی بەرامبـەرەکان نیـە، بەڵکـو لـەوێ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِيَذَّكَّرُواْ وَمَا يَزِيدُهُمۡ إِلَّا نُفُورٗا ﴿٤١﴾ ﴾الإسراء، لـەم قوڕئانـەدا شـێوازی جـۆراو جۆرامـان بەکارهێنـاوە، تاکـو پەنـد وەربگـرن، بـەڵام هـەر سـڵەمینەوەیان زیـاد دەکات.

ب) - لێرەدا وشەی: ﴿ مِن كُلِّ مَثَلٖ ﴾، لە هەموو وێنەیەك، زیاد کراوە، بەڵام لە ئایەتی پێشێ دا، نیە و تەنیا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾، چونکە - وەك گوتمان - ئێرە مەقامی دەستەوسانکردنەو، بێگومان هێنانەوەی وێنە و پەندی جیاواز و جۆرا وجۆر، زیاتر دەستەوسان کردن و ئیعجاز دەگەیەنێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ مِن كُلِّ مَثَلٖ ﴾، ﴿ مِن ﴾ (**لِلتبعِيـضِ فَالقُـرآنُ مَشـتَمِلٌ عَـلَى أَبعَـاضٍ مِـنْ جَمِيـعِ أَنـوَاعِ المَثَـلِ**)، ﴿ مِن ﴾ بـۆ هەندێکـە، چونکـە قوڕئـان چەنـد بەشـێکی تێکـڕای پەنـدو

وێنەکان دەگرێتە خۆی، واتە: لە هەموو پەندێك و لە هەموو وێنە هێنانەوەیەك بەشێك هەیە لە قورئاندا.

٢)- ﴿فَأَبَىٰٓ أَكۡثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورٗا﴾، کەچی زۆربەی خەڵکی ملیان نەدا، مەگەر بۆ زیاتر ناسپاسیی، (**كُفُور**) یانی: (**جحُود**)، نکووڵیلێکردن، یاخود (**كُفُور**) یانی: ناسپاسیی، سپڵەیی و بێ نمەکیی، ﴿فَأَبَىٰٓ﴾، یانی: (**فَمَنَعَ**) یان (**فَامتَنَعَ النَّاسِ إلاّ كُفُورًا**)، خەڵك ڕازیی نەبوون مەگەر بەوە کە ناسپاس و سپڵە بن، لە زمانی عەرەبییدا، ئەم شێوازە پێی دەگوترێ: (**تَأكِيدُ الشَّيءِ بِمَا يُشبِهُ ضِدَّهُ**)، جەختکردنەوە بە شتێك کە دەشوبهێتە پێچەوانەکەی، واتە: لە جیاتی ئەوەی ملکەچ بکەن، ئامادە نەبوون مەگەر بۆ ناسپاسیی و، بۆ نکووڵیلێکردن.

٣)- ئنجا دێتە سەر داواکارییەکانیان، دەفەرموێ: ﴿وَقَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ﴾: گوتیان: هەرگیز بۆ تۆ بڕواناهێنین، ﴿لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ﴾، وەك بڕوا هێنانەکەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ، بێ! بێخەبەر لەوەی کە ئەگەر بڕوابێنن، خۆیان لێی بەهرەمەندن و، ئەگەر بێبڕواش بن، خۆیان لێی زەرەرمەندن، بەڵام منەت لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەکەن و دەڵێن: بڕوا بۆ تۆ ناهێنین، واتە: بڕوا بۆ تۆ ناهێنین بە قورئان، یان بە خوا ﷻ.

٤)- ﴿حَتَّىٰ تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ يَنۢبُوعًا﴾:

داواکاریی و بیانووی یەکەم: تاکو لە زەوی کانیاومان بۆ دەرنەقوڵێنی.

وشەی (**أرض**)، ﴿تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾، (أل)ی ناساندنی لەسەرە، کە مەبەست پێی (**عهد**)ە، واتە: ئەو سەر زەمینە زانراوە، کە دیارە و باوە و بریتیە لە سەر زەمینی مەککە، تاکو لەسەر زەمینی مەککە، کانیاومان بۆ دەرنەقوڵێنی، ئێمە بۆ تۆ بڕوا ناهێنین.

(**التَّفجِيرُ مَصْدَرُ فَجَّرَ، مُبَالَغَةٌ فِي الفَجْرِ، وَهُوَ الشقُّ بِاتِسَاعٍ**)، (**تَفجِير**): چاوگی (**فَجَّرَ**)یە، (**فَجَّرَ، يُفَجِّرُ، تَفجِيرًا**)، کە زێدەڕۆیی کردنە لە (**فَجْر**)، یانی: لەتکردن، بەڵام لەتکردنێکی وا کە دوو شتەکان لێك جیابنەوەو، کەلێنەکەیان فراوان بێ.

(**اليَنْبوع: إِسمٌ لِلعَيْنِ الكَثِيرَةِ النَّبعِ الَّتِي لا يَنضُبُ مَاؤهَا، وَصِيغَةُ «يَفعُول» صِيغَةُ مُبَالَغَةٍ غَيرِ قِيَاسِيَّةٍ**)، وشەی (**يَنبُوع**)، ناوی کانییە، بەڵام کانییەك کە ئاوی زۆری لێ هەڵبقوڵێ و ئاوەکەی نەبڕێ، وشەی (**يَنبُوع**)، لەسەر کێشی (**يَفعُول**)، ئەمەش یەکێکە لە شێوازەکانی زێدەڕۆیی کردن، بەڵام بێ ئەوەی کە قیاس بێ و، شێوازێکی دەگمەنە.

٥)- ﴿ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ ﴾:

داواكاریی و بیانووی دووەم: یاخود باغێكت هەبێت لە دار خورما و لە ترێ. واتە: (دار مێو)، بە زۆریی لە قورئاندا خوای پەروەردگار باسی دار خورما دار مێو، پێكەوە دەكات، - بە بۆچوونی من - لەبەر ئەوەی دارخورما بەرزترین جۆرە درەختی بەردار و میوەدارە و، مێویش نزمترینیەتی، بەزەوییدا پان دەبێتەوە، بە تایبەتی ئەوەی كە لە دێمەكار دەكرێ، مێوەكە بە زەوییدا پان دەبێتەوە، كەواتە: لە بەرزترین درەختی میوەوە بگرە تاكو نزمترینی، دەبێ تێیدابێ لەو باغەدا.

ئنجا هەر ئەوەندەش نا، كە باغەكە لە بەرزترین جۆری میوەوە، كە دار خورمایە، تاكو نزمترینی، كە دار مێوە، تێیدابێ، بەڵكو:

٦)- ﴿ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَـٰرَ خِلَـٰلَهَا تَفْجِيرًا ﴾، ئنجا ڕووبارەكانی بە فڕكە تێدا دەرقوڵێنی، واتە: لە خوا بپاڕێوە كە باغەكە ڕووبار و سەرچاوەی زۆری تێدابن و، سەرچاوەكان ئاوەكەیان كۆبێتەوە و ببێتە چەند ڕووبارێك و بە نێو درەختەكانی دا بڕۆن.

(**خِلَالٌ: جَمْعُ خَلَلْ: مُنفَرِجُ مَا بَينَ كُلِّ شَيْئَينِ**)، هەر بۆشاییەك كە دەكەوێتە نێوان دوو شتەوە پێی دەگوترێ: (**خَلَل**) كە بە (**خِلَال**) واتە: كەلێنەكان كۆدەكرێتەوە.

٧)- ﴿ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا ﴾

داواكاریی و بیانووی سێیەم: یاخود وەك لافت لێداوە، ئاسمانمان پارچە پارچە بە سەردا بخەیە خوارێ.

﴿كِسَفًا﴾، خوێنراویشەتەوە: (**كِسْفًا**)، هەردووكیان (**كِسَف**) یان (**كِسْف**) كۆی (**كِسفَة**)ن، كە بریتیە لە پارچە، هەروەك (**سِدْر**) و (**سِدَر**)، كۆی (**سِدْرَة**)ن.

كە دەفەرموێ: ﴿كَمَا زَعَمْتَ﴾، (**الزَّعْمُ: القَوْلُ المسْتَبْعَدُ أَوِ المحَالُ**)، (**زَعم**) بریتیە لە قسەیەكی بە دوور زانراو، یان قسەیەك كە مەحاڵ بێ، بۆیە من بە (لاف لێدان) مانام كردوە، ﴿كَمَا زَعَمْتَ﴾، وەك لافت لێداوە، خەیاڵت كردوە.

٨)- ﴿ أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴾

داواكاریی و بیانووی چوارەم: یاخود خواو فریشتەكان بە كۆمەڵ بێنی، دەڵێ: (**القَبيل: الجَمَاعَةُ مِن جِنْسٍ وَاحِدٍ، وهُوَ مَنصُوبٌ عَلى الحال مِنَ الملائِكَةِ**)، (**قَبِيل**) بریتیە لە

کۆمەڵـە شـتێك کـە لـە یـەك جینـس بـن، یـەك ڕەگـەز بـن، لێـرەش: ﴿قَبِيلًا﴾، حاڵەتـە ڕێزمانییەکـەی ئەوەیـە کـە حاڵــە و حاڵێـش مەنصووبـە، کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ (مَلَٰٓئِكَـة)، واتـە: فریشـتەکان بـە کۆمـەڵ بێـن، ئەگەرنـا خـوای بـێ وێنـە تاکـە، یـانی: خـوای بـەرز و مـەزن بێـت و فریشـتەکانیش بـە کۆمـەڵ لـە خزمـەتی دابـن و بێـن، بۆمانیـان بێنـی، دوایـی بەسـەرهاتێك دێنیـن لـەو بـارەوە، زیاتـر تیشـك دەخاتـە سـەر مانـاو چەمـکی ئـەو ئایەتانـەو ئـەو داواکارییانـەی کـە کردوویانــن.

٩)- ﴿أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ﴾

داواکاریـی و بیانـووی پێنجـەم: یـان ماڵێکـت لـە زێـڕ هەبـێ، یاخـود ماڵێـکی ڕەنگیـن و ڕازاوەت هەبـێ، ﴿زُخْرُفٍ﴾، هـەم بـە مانـای زێـڕ و، هـەم بـە مانـای نەخـش و نیـگار و ڕازێنرانـەوەو جوانیـی، دێ.

١٠)- ﴿أَوْ تَرْقَىٰ فِى ٱلسَّمَآءِ﴾

داواکاریـی و بیانـووی شەشـەم: یاخـود بـە ئاسـمانێ دا بـەرز بیـەوە، سـەرکەوی، (**الرُّقِـيُّ: الصُّعُـودُ، رَقَـى الطَّـيرُ، يَرْقَـى رَقْـواً: سَـمَا وَارتَفَـعَ**)، (**رَقَـى الطَّـيرُ، يَرْقَـى**) باڵندەکـە بـەرز بـووەوە، بـەرز دەبێتـەوە بـە بـەرز بوونـەوە، واتـە: هەڵفـڕی، چـووە سـەرێ.

١١)- ﴿وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ﴾

بیانـوو و داواکاریـی حەوتـەم: هەرگیـز بڕواناهێنیـن بـە بـەرز بوونەوەکـەی تـۆ بـەرەو ئاسـمان، ﴿حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ﴾، هەتـا نووسراوێکـمان دانەبەزێنیـە سـەرێ، بیخوێنینـەوە.

لـە هەندێـك لـە تەفسیرەکاندا هاتـوە کـە هـەر کامێکیـان داوای کـردوە، کـە دەبـێ نامەیـەکی تایبەتیـی بـێ، بەمجـۆرە:

لـە خـوای پـەروەردگارەوە: بـۆ فـڵان کـەسی کـوڕی فـڵان کـەس! دوای سـڵاوو ڕێـز، بـۆ ئاگاداریـیت! موحەممـەد پێغەمبـەری منـە، بـڕوای پـێ بێنـە و، قوڕئـان کتێبـی منـە، دامبەزانـدوە، بـڕوای پـێ بێنـە!!

گوتوویانە: دەبێ نامە و نووسراوی تایبەتییمان بۆ بێ، بیخوێنینەوە، ئنجا بڕوات بۆ دێنین!
ئەوە حەوت داواکاریی و بیانووەکەی بێبڕوایان.

خوا لە وەڵام دا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:

١٢)- ﴿ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي ﴾:

واتـە: بڵـێ: پاکیـی بـۆ پـەروەردگارم، ئەمـە مەبەسـت پێـی سەرسـوڕمانە! یـانی: چەنـد شـتێکی سـەیرو عەجایـب و بـێ مانـا داوا دەکـەن؟

١٣)- ﴿ هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴾: ئایا من جگە لە مرۆڤێکی ڕەوانەکراو، هیچی دیکە هەم؟ واتە: من بەس مرۆڤێکم وەك ئێوە، خوا ڕەوانی کردووم و کردوومی بە نوێنەری خۆی، بەڵام ئەو شتانە بە من ناکرێن.

ئەمـە پرسـیار کـردنی نکووڵیلێکەرانەیـە، یاخـود پرسـیار کـردنی سەرزەنشـتکارانەیە، واتـە: ئێـوە عەقڵتـان لـە کوێیـە؟ ئایـا مـن جگـە لـە مرۆڤێـك هیچـی دیکـە هـەم؟ جگـە لـەوەی خـوا منـی ڕەوانـە کـردوە؟ لێـرەدا بـۆ زیاتـر تیشـك خسـتنە سـەر نێـوەڕۆکی ئـەو حـەوت بیانـووە و، ئـەو پێنـج ئایەتـە موبارەکـە، کـە ئێمـە لـەم مەسـەلەی حەوتـەم دا هێنامانـن، بـا سـەرنجی ئـەو بەسـەرهاتە بدەیـن، کـە لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکـەی دا، نەمهێنـا لەبـەر ئـەوەی سـەنەدەکەی بێهێـزە، بـەڵام لەگـەڵ نێـوەڕۆکی ئایەتەکانـدا، زۆر دەگونجـێ و تیشـکی زیاتـر دەخاتـە سـەر نێـوەڕۆکی ئایەتـەکان، بـا لـە ڕووی سەنەدیشـەوە بەهێـز نەبـێ، ئەمـەش دەقـی ئـەو بەسـەرهاتەیە بەعەرەبیـی بـەر لـەوەی وەری بگێڕینـە سـەر کوردیـی:

{عَـنِ ابْـنِ عَبَّـاسٍ رضي اللَّـه عنهـما أَنَّ عُتْبَـةَ وَشَـيْبَةَ ابْنَـيْ رَبِيعَـةَ، وَأَبَـا سُـفْيَانَ بْـنَ حَـرْبٍ، وَرَجُـلًا مِـنْ بَنِـي عَبْـدِ الـدَّارِ، وَأَبَـا الْبَخْـتَرِيِّ أَخَـا بَنِـي أَسَـدٍ، وَالْأَسْـوَدَ بْـنَ الْمُطَّلِـبِ، وَزَمْعَـةَ بْـنَ الْأَسْـوَدِ، وَالْوَلِيـدَ بْـنَ الْمُغِـيرَةِ، وَأَبَـا جَهْـلِ بْـنَ هِشَـامٍ، وَعَبْـدَ اللَّـهِ بْـنَ أَبِي أُمَيَّـةَ، وَأُمَيَّـةَ بْـنَ خَلَـفٍ، وَالْعَـاصَ بْـنَ وَائِـلٍ، وَنُبَيْهًـا وَمُنْبِهًـا ابْنَـي الْحَجَّـاجِ السَّـهْمِيَّيْنِ اجْتَمَعُـوا، أَوْ مَـنِ اجْتَمَـعَ مِنْهُـمْ، بَعْـدَ غُـرُوبِ الشَّـمْسِ عِنْـدَ ظَهْـرِ الْكَعْبَـةِ، فَقَـالَ بَعْضُهُـمْ لِبَعْـضٍ: ابْعَثُـوا إِلَى مُحَمَّـدٍ فَكَلِّمُـوهُ وَخَاصِمُـوهُ حَتَّـى تُعْـذِرُوا فِيـهِ، فَبَعَثُـوا إِلَيْـهِ: إِنَّ أَشْرَافَ قَوْمِـكَ قَـدِ اجْتَمَعُـوا إِلَيْـكَ لِيُكَلِّمُـوكَ.

فَجَاءَهُـمْ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ سَرِيعًـا، وَهُـوَ يَظُـنُّ أَنَّـهُ بَـدَا لَهُـمْ فِي أَمْـرِهِ بَـدَاءٌ، وَكَانَ عَلَيْهِـمْ حَرِيصًـا، يُحِـبُّ رُشْـدَهُمْ، وَيَعِـزُّ عَلَيْـهِ عَنَتُهُـمْ، حَتَّـى جَلَـسَ إِلَيْهِـمْ.

فَقَالُـوا: يَـا مُحَمَّـدُ! إِنَّـا قَـدْ بَعَثْنَـا إِلَيْـكَ لِنُعْـذِرَ فِيـكَ، وَإِنَّـا وَاللَّـهِ مَـا نَعْلَـمُ رَجُلًا مِـنَ الْعَـرَبِ أَدْخَـلَ عَـلَى قَوْمِـهِ مَـا أَدْخَلْـتَ عَـلَى قَوْمِـكَ، لَقَـدْ شَـتَمْتَ الْآبَـاءَ، وَعِبْـتَ الدِّيـنَ، وَسَـفَّهْتَ الْأَحْـلَامَ، وَشَـتَمْتَ

الْآلِهَةَ، وَفَرَّقْتَ الْجَمَاعَةَ، فَمَا بَقِيَ أَمْرٌ قَبِيحٌ إِلَّا وَقَدْ جِئْتَهُ، فِيمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ، فَإِنْ كُنْتَ إِنَّمَا جِئْتَ بِهَذَا الْحَدِيثِ تَطْلُبُ مَالًا، جَمَعْنَا لَكَ مِنْ أَمْوَالِنَا، حَتَّى تَكُونَ أَكْثَرَنَا مَالًا، وَإِنْ كُنْتَ إِنَّمَا تَطْلُبُ الشُّرَفَ فِينَا، سَوَّدْنَاكَ عَلَيْنَا، وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ بِهِ مُلْكًا، مَلَّكْنَاكَ عَلَيْنَا، وَإِنْ كَانَ هَذَا الَّذِي يَأْتِيكَ بِمَا يَأْتِيكَ بِهِ رِئْيًا تَرَاهُ، قَدْ غَلَبَ عَلَيْكَ، وَكَانُوا يُسَمُّونَ التَّابِعَ مِنَ الْجِنِّ: الرِّئْيَ فَرُبَّمَا كَانَ ذَلِكَ، بَذَلْنَا أَمْوَالَنَا فِي طَلَبِ الطِّبِّ لَكَ، حَتَّى نُبَرِّئَكَ مِنْهُ، أَوْ نُعْذِرَ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا بِي مَا تَقُولُونَ، مَا جِئْتُكُمْ بِمَا جِئْتُكُمْ بِهِ، أَطْلُبُ أَمْوَالَكُمْ، وَلَا الشَّرَفَ فِيكُمْ، وَلَا الْمُلْكَ عَلَيْكُمْ، وَلَكِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ رَسُولًا، وَأَنْزَلَ عَلَيَّ كِتَابًا، وَأَمَرَنِي أَنْ أَكُونَ لَكُمْ بَشِيرًا وَنَذِيرًا، فَبَلَّغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي، وَنَصَحْتُ لَكُمْ، فَإِنْ تَقْبَلُوا مِنِّي مَا جِئْتُكُمْ بِهِ، فَهُوَ حَظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَإِنْ تَرُدُّوهُ عَلَيَّ، أَصْبِرْ لِأَمْرِ اللَّهِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ» أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.

فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ! فَإِنْ كُنْتَ غَيْرَ قَابِلٍ مِنَّا مَا عَرَضْنَا عَلَيْكَ، فَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ أَضْيَقَ بِلَادًا، وَلَا أَقَلَّ مَالًا، وَلَا أَشَدَّ عَيْشًا مِنَّا، فَسَلْ رَبَّكَ الَّذِي بَعَثَكَ بِمَا بَعَثَكَ بِهِ، فَلْيُسَيِّرْ عَنَّا هَذِهِ الْجِبَالَ الَّتِي قَدْ ضَيَّقَتْ عَلَيْنَا، وَيَبْسُطْ لَنَا بِلَادَنَا، وَلْيُفَجِّرْ لَنَا فِيهَا أَنْهَارًا كَأَنْهَارِ الشَّامِ وَالْعِرَاقِ، وَلْيَبْعَثْ لَنَا مَنْ مَضَى مِنْ آبَائِنَا، وَلْيَكُنْ فِيمَنْ يَبْعَثُ لَنَا مِنْهُمْ: قُصَيُّ بْنُ كِلَابٍ، فَإِنَّهُ كَانَ شَيْخًا صَدُوقًا، فَنَسْأَلُهُمْ عَمَّا تَقُولُ، حَقٌّ هُوَ أَمْ بَاطِلٌ؟ فَإِنْ صَنَعْتَ مَا سَأَلْنَاكَ، وَصَدَّقُوكَ صَدَّقْنَاكَ، وَعَرَفْنَا بِهِ مَنْزِلَتَكَ عِنْدَ اللَّهِ، وَأَنَّهُ بَعَثَكَ بِالْحَقِّ رَسُولًا، كَمَا تَقُولُ.

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «وَمَا بِهَذَا بُعِثْتُ، إِنَّمَا جِئْتُكُمْ مِنَ اللَّهِ بِمَا بَعَثَنِي بِهِ، فَقَدْ بَلَّغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ، فَإِنْ تَقْبَلُوهُ فَهُوَ حَظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَإِنْ تَرُدُّوهُ عَلَيَّ، أَصْبِرْ لِأَمْرِ اللَّهِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ».

قَالُوا: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ لَنَا هَذَا، فَخُذْ لِنَفْسِكَ، فَسَلْ رَبَّكَ أَنْ يَبْعَثَ مَلَكًا يُصَدِّقُكَ بِمَا تَقُولُ، وَيُرَاجِعُنَا عَنْكَ، وَاسْأَلْهُ، فَلْيَجْعَلْ لَكَ جِنَانًا وَكُنُوزًا وَقُصُورًا مِنْ ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ، وَيُغْنِيكَ بِهَا عَمَّا نَرَاكَ تَبْتَغِي، فَإِنَّكَ تَقُومُ بِالْأَسْوَاقِ، وَتَلْتَمِسُ الْمَعَاشَ، كَمَا نَلْتَمِسُهُ، حَتَّى نَعْرِفَ فَضْلَ مَنْزِلَتِكَ مِنْ رَبِّكَ إِنْ كُنْتَ رَسُولًا كَمَا تَزْعُمُ.

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا أَنَا بِفَاعِلٍ، مَا أَنَا بِالَّذِي يَسْأَلُ رَبَّهُ هَذَا، وَمَا بُعِثْتُ إِلَيْكُمْ بِهَذَا، وَلَكِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي بَشِيرًا وَنَذِيرًا، فَإِنْ تَقْبَلُوا مَا جِئْتُكُمْ بِهِ، فَهُوَ حَظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَإِنْ

تـرُدُّوهُ عَـلَيَّ، أَصْبِرْ لِأَمْرِ اللَّـهِ حَتَّى يَحْكُـمَ اللَّـهُ بَيْنِـي وَبَيْنَكُـمْ».

قَالُـوا: فَأَسْـقِطِ السَّـمَاءَ عَلَيْنَـا كِسَـفًا كَـمَا زَعَمْـتَ، أَنَّ رَبَّـكَ إِنْ شَـاءَ فَعَـلَ، فَإِنَّـا لَا نُؤْمِـنُ لَـكَ إِلَّا أَنْ تَفْعَـلَ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ فَعَلَ بِكُمْ ذَلِكَ».

فَقَالُـوا: يَـا مُحَمَّـدُ! فَـمَا عِلْـمُ رَبِّـكَ أَنَّـا سَـنَجْلِسُ مَعَـكَ، وَنَسْـأَلُكَ عَـمَّا سَـأَلْنَاكَ عَنْـهُ، وَنَطْلُـبُ مِنْـكَ مَـا نَطْلُـبُ، فَيَتَقَـدَّمُ إِلَيْـكَ، وَيُعَلِّمُـكَ مَـا تُرَاجِعُنَـا بِـهِ، وَيُخْبِرُكَ مَـا هُـوَ صَانِـعٌ فِي ذَلِـكَ بِنَـا، إِذْ لَـمْ نَقْبَـلْ مِنْـكَ مَـا جِئْتَنَـا بِـهِ، فَقَـدْ بَلَغَنَـا أَنَّـهُ إِنَّمَـا يُعَلِّمُـكَ هَـذَا رَجُـلٌ بِالْيَمَامَـةِ يُقَـالُ لَـهُ: الرَّحْمَـنُ، وَإِنَّـا وَاللَّـهِ مَـا نُؤْمِـنُ بِالرَّحْمَـنِ أَبَـدًا، أَعْذَرْنَـا إِلَيْـكَ يَـا مُحَمَّـدُ، أَمَـا وَاللَّـهِ لَا نَـتْرُكُكَ وَمَـا بَلَغْـتَ مِنَّـا حَتَّـى نُهْلِـكَكَ أَوْ تُهْلِكَنَـا.

وَقَـالَ قَائِلُهُـمْ: نَحْـنُ نَعْبُـدُ الْمَلَائِكَـةَ، وَهُـنَّ بَنَـاتُ اللَّـهِ، وَقَـالَ قَائِلُهُـمْ: لَـنْ نُؤْمِـنَ لَـكَ حَتَّـى تَأْتِيَنَـا بِاللَّـهِ وَالْمَلَائِكَـةِ قَبِيـلًا.

فَلَـمَّا قَالُـوا ذَلِـكَ، قَـامَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ عَنْهُـمْ، وَقَـامَ مَعَـهُ، عَبْـدُ اللَّـهِ بْـنُ أَبِي أُمَيَّـةَ بْـنِ الْمُغِـيرَةِ بْـنِ عَبْـدِ اللَّـهِ بْـنِ عَمْـرِو بْـنِ مَخْـزُومٍ، وَهُـوَ ابْـنُ عَمَّتِـهِ هُـوَ لِعَاتِكَـةَ بِنْـتِ عَبْـدِ الْمُطَّلِـبِ، فَقَـالَ لَـهُ: يَـا مُحَمَّـدُ! عَـرَضَ عَلَيْـكَ قَوْمُـكَ مَـا عَرَضُـوا، فَلَـمْ تَقْبَلْـهُ مِنْهُـمْ، ثُـمَّ سَـأَلُوكَ لِأَنْفُسِـهِمْ أُمُـورًا، لِيَعْرِفُـوا مَنْزِلَتَـكَ مِـنَ اللَّـهِ، فَلَـمْ تَفْعَـلْ ذَلِـكَ، ثُـمَّ سَـأَلُوكَ أَنْ تُعَجِّـلَ مَـا تُخَوِّفُهُـمْ بِـهِ مِـنَ الْعَـذَابِ، فَوَاللَّـهِ لَا أُومِـنُ لَـكَ أَبَـدًا، حَتَّـى تَتَّخِـذَ إِلَى السَّـمَاءِ سُـلَّمًا تَرْقَـى فِيـهِ، وَأَنَـا أَنْظُـرُ حَتَّـى تَأْتِيَهَـا، وَتَـأْتِيَ مَعَـكَ بِنُسْـخَةٍ مَنْشُـورَةٍ، مَعَـكَ أَرْبَعَـةٌ مِـنَ الْمَلَائِكَـةِ يَشْـهَدُونَ لَـكَ أَنَّـكَ كَـمَا تَقُـولُ، وَأَيْـمُ اللَّـهِ لَـوْ فَعَلْـتَ ذَلِـكَ، لَظَنَنْـتُ أَلَّا أُصَدِّقُـكَ، ثُـمَّ انْـصَرَفَ عَـنْ رَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، وَانْـصَرَفَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ إِلَى أَهْلِـهِ حَزِينًـا أَسِـيفًا، لِـمَا فَاتَـهُ مِـمَّا كَانَ يَطْمَـعُ فِيـهِ مِـنْ قَوْمِـهِ حِـينَ دَعَـوْهُ، وَلِـمَا رَأَى مِـنْ مُبَاعَدَتِهِـمْ إِيَّـاهُ.

فَلَـمَّا قَـامَ عَنْهُـمْ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ، قَـالَ أَبُـو جَهْـلٍ: يَـا مَعْـشَرَ قُرَيْـشٍ، إِنَّ مُحَمَّـدًا قَـدْ أَبَى إِلَّا مَـا تَـرَوْنَ مِـنْ عَيْـبِ دِينِنَـا، وَشَـتْمِ آبَائِنَـا، وَتَسْـفِيهِ أَحْلَامِنَـا، وَسَـبِّ آلِهَتِنَـا، وَإِنِّي أُعَاهِـدُ اللَّـهَ لَأَجْلِسَـنَّ لَـهُ غَـدًا بِحَجَـرٍ قَـدْرَ مَـا أُطِيـقُ حَمْلَـهُ، فَـإِذَا سَـجَدَ فِي صَلَاتِـهِ فَضَخْـتُ رَأْسَـهُ بِـهِ} (أَخرَجَـهُ الطَّبَري فِي جامِـع البَيَـان: ج١٥، ص١١٠ و ١١١، وَذكَـرَهُ السـيُوطِي فِي الـدُّرِ المَنثُـور، ج٥، ص٣٣٧)، وقـال مؤلِّفـا (الإِسـتِيعاب فِي بَيـانِ الأَسـبَاب[1]، وقلنـا: وَهَـذَا إِسـنَادٌ ضَعِيـفٌ).

---

(١) ج٢، ص٤٦١.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە کە: (عُتْبَةَ وَشَيْبَةَ ابْنَيْ رَبِيعَةَ، وَأَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ، وَرَجُلًا مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، وَأَبَا الْبَخْتَرِيِّ أَخَا بَنِي أَسَدٍ، وَالْأَسْوَدَ بْنَ الْمُطَّلِبِ، وَزَمْعَةَ بْنَ الْأَسْوَدِ، وَالْوَلِيدَ بْنَ الْمُغِيرَةِ، وَأَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ، وَالْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ، وَنُبَيْهًا وَمُنَبِّهًا ابْنَيِ الْحَجَّاجِ السَّهْمِيَّيْنِ) ئەمە چواردە (١٤) کەس، ئەم چواردە کەسە، یاخود لەو چواردانە ئەوەیان کە کۆبوونەوە لە دوای خۆر ئاوابوون، لە پشت کەعبەوە، هەندێکیان بە هەندێکیان گوت: بنێرن بۆ لای موحەممەد ﷺو، قسەی لەگەڵ بکەن و، مشت و مڕی لەگەڵدا بکەن، تاکو بیانوو بڕاوی دەکەن، کۆمەڵێك لە زلەزلەکانی وەڵامیان بۆ نارد، کە کۆمەڵێك لە گەورە گەورەکانی گەلەکەت و قسە بە دەستانی کۆبوونەتەوەو، دەیانەوێ قسەت لەگەڵدا بکەن، پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە خێرایی هات بۆ لایان، پێی وابوو کە لە بارەی وییەوە شتێکیان بۆ دەرکەوتوە، ڕایەکی باشیان بۆ پەیدابووە و، ئەو زۆر سوور بوو لەسەر ئەوە کە ڕێی ڕاست بگرن و زۆر حەزی دەکرد کە سەر ڕاست بن و نارەحەتیی و، ڕۆژ ڕەشییەك کە چاوەڕێیان دەکات، زۆر لەسەر دڵی قورس بوو، ئیدی هات هەتا لە لایان دانیشت.

گوتیان: ئەی موحەممەد! ئێمە بۆیە بە دوای تۆمان دا ناردوە، تاکو لە بارەی تۆوە ئێمە خاوەن عوزر بین {واتە: تۆ هیچ بەهانەو بیانووت نەبێ کە گلەیی لە ئێمە بکەی} سوێند بە خوا، هیچ پیاوێك لە عەرەبان پێمان شك نایەت، ئەوەی هێنابێتە نێو گەلەکەی خۆی، کە تۆ هێناوتە، جنێوت بە باب و باپیرانمان داوە و ئایینی ئێمەت ڕەخنە لێگرتوە و عاقڵەکانی ئێمەت {یاخود پیاوە ژیرەکانی ئێمەت} بە نەفام لە قەڵەم داون و جنێوت بە پەرستراوەکانمان داوە و، کۆمەڵی ئێمەت پەرتەوازە کردوە و، هیچ شتێکی خراپ و ناقۆڵا نەماوە، مەگەر تۆ کردووتە لە نێوان ئێمەو خۆتدا، ئنجا ئەگەر تۆ ئەوەی کە هێناوتە {ئەو ئایینەی هێناوتە} مەبەستت پێی سامانە، با لە ماڵ و سامانی خۆمان بۆت کۆبکەینەوە، تاکو لە هەموومان دەوڵەمەندتر دەبی، هەروەها ئەگەر مەبەستت سەرۆکایەتی و گەورەییە بەسەرماندا، دەتکەینە سەرۆك و گەورەی خۆمان و، ئەگەر مەبەستت پادشایەتییە دەتکەینە پادشای خۆمان و، بەڵام ئەگەر ئەو حاڵەتەی بەسەرتدا هاتوە، شەیتانێك دەستی لێ وەشاندووی و بەسەرتدا زاڵ بووە، {ئەوانە کاتێك شەیتانێك دەچووە نێو بەدەنی کەسێکەوە و بە سەریدا زاڵ دەبوو پێیان دەگوت: (رِئْي)}، کە ئەو حاڵەتەش جاری وا هەیە دەبێ، ماڵ و سامانی خۆمان خەرج دەکەین بۆ ئەوەی

چارەسەرت بکەین، تاکو چارەسەرت دەکەین، یاخود کارێکت لەگەڵدا دەکەین کە ڕێی گلەییت نەمێنێ لە ئێمە، {یاخود: خزمەکانت نەتوانن گلەییمان لێ بکەن}

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەو شتانەی ئێوە دەیانڵێن: هیچ کام لەوانەم نیە، من نەهاتووم: ماڵ و سامانەکانتان داوا بکەم، هەروەها نەشهاتووم کە لە نێوتان دا گەورەیی بکەم، هەروەها نەشهاتووم کە ببمە سەرۆکتان، بەڵام خوا ﷻ منی بۆ لای ئێوە ڕەوانە کردوەو، کتێبێکی دابەزاندۆتە سەر من و، فەرمانی پێکردووم کە موژدەدەر بم بۆتان و، ترسێنەر بم بۆتان، منیش ئەوە پەیامی پەروەردگارم پێگەیاندن و دڵسۆزییم بۆ نواندن، ئنجا ئەگەر لێم وەربگرن {ئەو پەیامەی بۆم هێناون، لێم وەربگرن} ئەوە پشك و بەشی خۆتانە لە دنیاو دوارۆژدا و، ئەگەر ڕەتیشی بکەنەوە بەسەرمدا، خۆم ڕادەگرم تاکو خوا دادوەریی لە نێوان من و ئێوەدا دەکات، یان شێوە ئەوەی فەرموو.

گوتیان: ئەی موحەممەد! ئەگەر ئەوەی بۆ تۆمان پێشنیار کرد، هیچمان لێوەرناگری، تۆ خۆت دەزانی کە هیچ کەسێك لە خەڵك، نیشتمان و وڵاتەکەی لە ئێمە بەرتەسكتر نیە و، هیچ کەسێك لە ئێمە کەم سامانتر نیە و، هیچ کەسێك لە ئێمە گوزەرانی سەختتر نیە، بۆیە تۆ داوا لە پەروەردگارت بکە، ئەو پەروەردگارەی تۆی ڕەوانە کردوەو، ئەو پەیامەی پێدا ڕەوان کردووی، کە ئەم چیایانەی دەوری ئەم شارەمان بۆ لابەرێ، کە ژیانیان لێ وەتەنگ خستووین و، وڵاتەکەمان بۆ فراوان بکات، چیایەکان دووربخاتەوە، هەروەها با ڕووبارامان بۆ دەرقوڵێنێ، وەك ئەو ڕووبارانەی کە لە شام و لە عێراق هەن، {مەبەستیان ڕووباری ئوردن و، دیجلەو فوڕات بووە} هەروەها با ئەو باب و باپیرانەمان کە لە پێش ئێمەدا مردوون، بۆمان زیندوو بکاتەوە، با لە نێو ئەوانەدا کە زیندوویان دەکاتەوە، قوصەی کوڕی کیلاب هەبێ، چونکە پیاوێکی بە تەمەنی ڕاستگۆ بووە، ئێمە لە بارەی ئەوەوە کە تۆ دەڵێی، پرسیاریان لێ دەکەین، ئایا هەقە یان ناهەقە؟ ئنجا ئەگەر ئەوەت کرد کە ئێمە داوامان لێکردووی و، ئەو باب و باپیرانەمان کە زیندوویان دەکەیەوە، تۆیان بە ڕاست دانا، ئەوە ئێمەش تۆ بە ڕاست دادەنێین و ئەو کاتەش دەزانین کە پێگەی تۆ لە لای خوای پەروەردگار چۆنە؟ دەشزانین کە ئەوەی تۆی پێ ڕەوانە کردوە، هەقە وەك تۆ دەڵێی!

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوەی ئێوە دەیڵێن: من بەوە ڕەوان نەکراووم، بەڵکو من ئەوەم بۆ هێناون لە خواوە، کە بۆم هێناون، ئەوەی کە پێی ڕەوانەش کراوم، پێم گەیاندوون،

ئنجا ئەگەر لێم وەربگرن، ئەوە پشك و بەشی خۆتانە لە دنیا و لە دوارۆژدا و، ئەگەر بەسەریشم دابدەنەوە، ئەوە خۆم رادەگرم، تاکو خوا دادوەریی لە نێوان من و ئێوەدا دەکات.

گوتیان: ئەگەر ئەوەشمان بۆ ناکەی، تۆ لە پەروەردگارت بپاڕێوە: کە فریشتەیەك بنێرێ تۆ بە ڕاست دابنێ، لەوەدا کە دەیڵێی {واتە: شایەدییت بۆ بدات و با لەگەڵ ئێمەدا وتوویێژو قسە و دیالۆگمان لەگەڵدا بکات} و بەرگریی لە تۆ بکات، هەروەها داوای لێبکە کە باخ و بێستانت پێ بدات و، خەزێنەت پێ بدات و، کۆشکت پێ بدات لە زێرو زیو و، بێنیازت بکات لەوەی کە ئێمە دەیبینین، کە تۆش بە دوای بژێودا دەگەڕێی، چونکە تۆش لە بازاڕان دا دەجووڵێی و کەسابەت و بازرگانیی دەکەی، {یانی: وەك چۆن ئێمە بە دوای بژێودا دەگەڕێین، تۆش بە دوای بژێودا دەچی، با پەروەردگارت بێنیازت بکات} تاکو ئێمە گەورەیی پێگەی تۆ لە لای پەروەردگارت بزانین، ئەگەر تۆ پێغەمبەری خوای وەك لاف لێدەدەی.

پێغەمبەر ﷺ {بۆ جاری سێیەم} فەرمووی: ئەوەی ئێوە دەیڵێن: من نایکەم و ئەوە نیم کە ئەو داوایە لە پەروەردگاری بکەم و، بەوەش کە ئێوە داوای دەکەن، بۆ لای ئێوە نەنێردراوم، بەڵکو خوا منی ناردوە کە دڵخۆشکەر و ترسێنەر بم، ئنجا ئەگەر ئەوەی هێناومە لێم وەربگرن، ئەوە پشك و بەشی خۆتانە لە دنیاو لە دوا ڕۆژدا و، ئەگەر بەسەریشم دابدەنەوە، خۆم ڕادەگرم بۆ فەرمانی خوا، تاکو دادوەریی لە نێوان من و ئێوەدا دەکات.

دیسان گوتیان: کەواتە: وەك لافت لێداوە: ئاسمانمان پارچە پارچە بەسەردا بخە خوارێ، کە تۆ دەڵێی: ئەگەر پەروەردگارم بیەوێ، وا دەکات، چونکە ئێمە بڕوا بەوە ناهێنین، تاکو وانەکەی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەوەش عایدی خوایە، ئەگەر بیەوێ وا دەکات و، ئەوەتان پێدەکات کە داوای دەکەن.

گوتیان: ئەی موحەممەد! ئایا پەروەردگارت ئاگادار نەبوو، کە ئێمە لەگەڵ تۆ دادەنیشین و ئەو شتانەت داوا لێ دەکەین و ئەو داواکارییانەت ئاڕاستە دەکەین؟ دەبووایە پەروەردگارت بێ، ئاگادارت بکاتەوەو، فێرت بکات کە تۆ وتوویێژ لەگەڵ ئێمەدا بکەی و هەواڵیشت پێ بدات، ئایا ئەگەر ئەوەی هێناوتە قبووڵمان نەکرد، خوا چی دەکات؟ چیمان پێ دەکات و چۆن سزامان دەدا؟ بۆیەش ئەوەی هێناوتە قبووڵمان نەکرد، چونکە بیستوومانە: ئەوەی فێرت دەکات، پیاوێکە لە یەمامە، پێی دەگوترێ:

(**الرَّحمن**)، ئێمەش بە خوا هەرگیز بڕوا بە ڕەحمان ناهێنین، {واتە: ئەو ڕەحمانەی کە لە یەمامەیە}. ئەی موحەممەد! ئەوە ئێمە بیانوومان بە دەست تۆوە نەهێشت، سوێند بە خوا ئێمە واز لە تۆ ناهێنین و، ئەوەی تۆ بە ئێمەت کردوە، لێت ناگەڕێین تاکو یان نەتفەوتێنین، یان نەمان فەوتێنی!

ئنجا یەکێکیان گوتی: ئێمە فریشتان دەپەرستین و ئەوان کچانی خوان.

بێژەرێکی دیکەیان گوتی: ئێمە بڕوا بە تۆ ناهێنین، تاکو خواو ﷻ فریشتەکان بە کۆمەڵ بۆ لای ئێمە نەهێنی، کاتێك ئەوەیان پێگوت: پێغەمبەری خوا لە کۆڕەکەیان هەڵسا، عەبدوڵلای کوڕی ئەبوو ئومەییەی کوڕی موغیرەی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی عەمری کوڕی مەخزووم کە دەبێتە کوڕە پووری: عاتیکەی کچی عەبدول موتتەڵیب دەبێتە کوڕی خوشکی بابی {عاتیکە کچی عەبدول موتتەڵیب بووە، وەك چۆن عەبدوڵلای بابی پێغەمبەر ﷺ کوڕی عەبدولموتتەڵیب بووە} لەگەڵی هەڵسا گوتی: ئەی موحەممەد! ئەوە گەلەکەت کۆمەڵێ شتیان بۆ پێشنیار کردی، هیچت لێوەرنەگرتن، پاشان چەند شتێکیان داوا لێکردی بۆ خۆیان، تاکو ئەوان پێگەی تۆ لە لای خوا بزانن، ئەوەشت بۆ جێبەجێ نەکردن، دوایی داوایان لێکردی کە ئەوەی تۆ ئەوانی پێ دەترسێنی لە سزا، پەلە بکەی و بۆیان بێنی، ئەوەشت نەکرد، دەجا سوێند بە خوا، هەرگیز بڕوا بە تۆ ناهێنم تاکو نەچیە ئاسمانێ و بە پەیژەیەك پێهەڵانەچی و منیش تەماشات بکەم، کە تۆ بەو پەیژەیەدا سەر دەکەوی و دەچیە سەرێ و، لەوێوەش نوسخەیەك نامەی کراوەم بۆ بێنی و چوار فریشتەشت لەگەڵدا بن، شایەدیی بدەن کە ئەوەی تۆ دەیڵێی: ڕاستە، بە خوا، ئەگەر ئەوەش بکەی، پێم وایە هەر بە ڕاستت نازانم، {واتە: لە پێش چاوی من بە پەیژەیەك دا سەرکەوی بۆ ئاسمانێ و، نامەیەکیش بێنی، چوار فریشتەش شایەد بن کە تۆ پێغەمبەری خوای، ئنجا پێم وایە هەر بڕواشت پێ ناهێنم} دوایی ئەو کابرایە وازی لە پێغەمبەر ﷺ هێنا و ڕۆیی، پێغەمبەریش ﷺ چوە لای خێزانی زۆر بە خەفەتباریی و بە دڵتەنگیی، بە هۆی لە دەستچوونی ئەوەوە کە ئومێدی پێ بوو و چاوەڕوانیی دەکرد لە گەلەکەی، کاتێ بانگیان کرد {وایدەزانی: بۆیە بانگیان کردوە، تاکو بڕوای بێنن} ئنجا کاتێك کە بینی ئاوا خۆیانی لێ دوور دەگرن، زۆر دڵتەنگ بوو.

ئنجا کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵسا لە لایان و بەجێیهێشتن، ئەبوو جەهل هەڵسا، گوتی: ئەی کۆمەڵی قوڕەیش! خۆتان بینیتان موحەممەد، ئەوەی کە ئێوە داواتان لێکرد،

هەمووی ڕەفز کرد و، هەر لەسەر ئەوە بەردەوام بوو، کە خۆتان بینیتان، کە ڕەخنە لە ئایینەکەمان بگرێ و جنێو بە باب و باپیرمان بڵێ و، عەقڵمان بە کەم تەماشا بکات (بە نەفام و کەودەنمان لە قەڵەم بدات) و قسە بە پەرستراوەکانمان بڵێ، منیش پەیمان بە خوا دەدەم کە بەیانیی چاوەڕێ دەکەم و خۆی لێ مەڵاس دەدەم، بەردێك هێندە گەورە بێ، بە عاستەم بۆم هەڵبگیرێ، دەستی دەدەمێ، هەر کاتێك کڕنووشی برد لە نوێژەکەی دا، سەری پێ دەقەپێنم. {ئاوا هەڕەشەی کردوە، بەڵام بێگومان خوای پارێزەری توانا پێغەمبەری خۆی پاراستوە ﷺ].

بێگومان ئەو بەسەرهاتەی گێڕامانەوە: زیاتر تیشکی دەخاتە سەر نێوەڕۆکی ئەم ئایەتە موبارەکانە، با سەنەدەکەشی بەهێز نەبێ، ئێمە وەك بەرچاو ڕوونییەك هێنامان.

مەسەلەی هەشتەم:

خوا دەفەرموێ: هیچ شتێکیش ڕێی لە خەڵك نەگرت، کاتێك ڕێنماییان لە خواوە بۆ هات، بڕوای پێ بێنن، ئەوە نەبێ کە گوتیان: ئایا خوا بەشەرێکی بە پێغەمبەر ناردوە؟ بڵێ: ئەگەر فریشتە لەسەر زەوی بوونایەو، بە ئارامیی پێیدا ڕۆیشتبانایە، لە ئاسمانەوە فریشتەیەکمان بە پێغەمبەر دادەبەزاندە سەریان، بڵێ: خوا بەسە لە نێوان من و ئێوەدا شایەد بێ، بێگومان ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا۟ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوْ كَانَ فِى ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا۟ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ ﴾، هیچ شتێك پێشگیریی و ڕێگریی لە خەڵك نەکرد، بڕوا بێنن، کاتێك کە ڕێنماییان بۆ هات.

٢)- ﴿ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴾، مەگەر ئەوە کە بەسەر سووڕمان و بە نکوولیلێکردنەوە، گوتیان: ئایا خوا مرۆڤێکی بە ڕەوانەکراو ناردوە؟ واتە: هەموو خەڵك بە گشتی ئا ئەوە ڕێگریان بوو، ئیمان بێنن بە پێغەمبەران عليهم السلام، ئیمان بێنن بە پەیام و کتێبەکانی خوا، کە خوا مرۆڤێکی بە ڕەوانەکراو، بە پێغەمبەر، ناردوە؟!

خوا تعالى لە وەڵامیان دا دەفەرموێ:

٣)- ﴿ قُل لَّوْ كَانَ فِى ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴾، بڵێ: ئەگەر لەسەر زەوی فریشتەی لێبوونایە! بە ئارامیی بە زەوی دا ڕۆیبانایە، لە ئاسمانێوە فریشتەیەکمان وەك پێغەمبەر دادەبەزاندە سەریان، واتە: ئەگەر فریشتەکان لەسەر زەوی نیشتەجێ بوونایە و بە ئارامیی بەسەر زەویدا ڕۆیشتبانایە، ئەو کاتە لە شێوەی خۆیان و لە ڕەگەزی خۆیان، پێغەمبەرمان بۆ دەناردن، پێغەمبەرێکی فریشتەمان

دەنارده لای ئەو فریشتانەی کە دانیشتووی سەر زەوییـن، بەڵام ئێستا ئێوە مرۆڤن لەسەر زەوی و فریشتە نین، بۆیەش لە شێوەی خۆتان پێغەمبەر و ڕەوانەکراوتان بۆ دەنێرین، کە مرۆڤێك بێ، ئەویش موحەممەدە ﷺ وەك چۆن هەموو پێغەمبەرانی دیکەی خوا، مرۆڤ بوون.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرمووێ:

٤)- ﴿ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ﴾، بڵێ: خواش بەسە شایەد بێ لە نێوان من و ئێوەدا.

٥)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾، بە دڵنیایی ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی.

ئێستاش با سەرنجی چەند وردەکارییەکی ڕێزمانیی و ڕەوانبێژیی بدەین:

﴿ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا ﴾،

أ - (الباء (ب) في (باللّه) **لِتَأكِيد لُصُوقِ فِعلِ كَفَى بِفَاعِلِه**: ﴿ كَفَىٰ بِٱللَّهِ ﴾)، یانی: (ب)ی سەر (كَفَىٰ بِٱللَّهِ) بۆ تەئکید کردنەوەوی پەیوەست بوونی کرداری ﴿ كَفَىٰ ﴾یە، بەبکەرەکەیە، کە خوایە ﷻ: ﴿ كَفَىٰ بِٱللَّهِ ﴾، خوا بەسە، (**مَفعُولُ كَفَى مَحذُوفٌ**)، بەرکاری ﴿ كَفَىٰ ﴾، قرتێندراوە، (**أي: كَفَانِي**)، واتە: بۆ من بەسە خوا شایەد بێ.

ب - (**الشَّهِيدُ: الشَّاهِدُ، وَهُوَ مُخبِرُ بِأَمرٍ وَاقِعٍ كَمَا وَقَعَ**)، (**شَهِيد**) لێرەدا بە مانای شایەدە، کە هەواڵدەرە بەشتێك کە لە واقیع دا هەیە.

ج - ﴿ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ﴾ لە نێوان من و ئێوەدا، واتە: خوا بەسە شایەد بێ، کە من ڕاست دەکەم و پێغەمبەری خوام، شایەدیی خوا بۆ من بەسە، ئایا شایەدیی خوا، لە چییدا بەرجەستە دەبێ؟ لەوەدا کە موحەممەدی ﷺ بە شێوەیەك هەڵخستوە، هەر کەسێك تەماشای بکات: دەزانێ ڕاستگۆیە، هەروەها قورئانێکیشی بۆ ناردوە، هەر کەسێ گوێی لێبگرێ، دەزانێ کە فەرمایشتی خوایە، شایەدیی دانی خوا لەوەدا بەرجەستە دەبێ، خوا ئاوا شایەدیی بۆ دەدا: هەم موحەممەدی ﷺ وا هەڵخستوە: سروشتەکەی، ڕەوشتەکەی، کەسایەتییەکەی، هەر کەسێك تەماشای بکات، وەك زۆرجار کافرەکان تەماشایان کردوە، کەسێك کە نەیناسیوە، گوتوویەتی: (**لَيسَ هَذَ الوَجهُ بِوَجهِ كَذَّابٍ**)، ئەم دەم و چاوە، ئەم ڕووە ڕووی مرۆڤی درۆزن نیە! دیسان هەر کەسێکیش تەماشای قورئانی کردبێ و، گوێی لە قورئان گرتبێ، زانیویەتی کە ئەوە نەك قسەی موحەممەد ﷺ نیە، کە ڕەوانبێژترینی عەرەبان بووە، بەڵکو قسەی هیچ کەسێك نیە، جگە لە خوا ﷻ.

د - کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾، ئەمە تەعلیلی ئەوەیە، کە بۆچی خوا بەسە؟ چونکە خوا شارەزاو بینەری کردەوەی بەندەکانیەتی، ئنجا بۆیەش هەم موحەممەدی ﷺ والێکردوە، هەر کەسێك تێی بفکرێ و، تێوەی ڕامێنێ، دەزانێ کە پێغەمبەری خوایە ﷺ، هەروەها قورئانیشی وا ناردۆتە خوارو دابەزاندوە، هەر کەسێ تێبفکرێ و بیخوێنێتەوە، دەزانێ کە فەرمایشتی خوایە.

بێگومان هەر کەسێ بڵێ: من پێغەمبەرم، یان دەبێ باشترین کەس بێ، یان دەبێ خراپترین کەس بێت، بۆچی؟ چونکە: ئەگەر باشترین کەس نەبێ و لە داوای پێغەمبەرایەتییەکەی دا ڕاست نەکات و درۆ بکات، بێگومان خراپترین کەسە، چونکە خراپترین کەس نەبێ درۆ بەناوی خواوە ناکات، هەڵبەتە هەر پێغەمبەرێك لە ڕۆژگاری خۆیدا، باشترینی خەڵکی ڕۆژگاری خۆی بووە و پێغەمبەران بە گشتی هەڵبژێردراوی نێو مرۆڤایەتیین، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ﴿٥٩﴾ ﴾النمل، سەلامی خوا لەسەر ئەو بەندانەی کە هەڵیبژاردوون، (پێغەمبەران) گوڵبژێری نێو باغی مرۆڤایەتیین، بەڵێ هەر کەسێك داوای پێغەمبەرایەتیی کردبێ، ئەگەر باشترین کەس نەبووبێ و، ڕاستی نەکردبێ و، لە لایەن خواوە ڕەوان نەکرابێ، دیارە خراپترین کەس بووە، چونکە خراپترین کەس کەسێکە کە بە ناوی خواوە درۆ دەکات: ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ... ﴿٢١﴾ ﴾الأنعام، واتە: کێ ستەمکارترە لە کەسێك کە بەناوی خواوە درۆ هەڵبەستێ { و بڵێ: من پێغەمبەرم و هەویش نەبێت، بڵێ: وەحییم بۆ دێ و، بۆشیی نەیەت؟!}

کورتە باسێک دەربارەی مرۆڤ بوونی پێغەمبەران

ئێمە لە کۆتایی تەفسیری ئەم ئایەتانەدا، واتە: ئەم پازدە (١٥) ئایەتە، کورتە باسێك لە دوو بڕگەدا دەربارەی مرۆڤ بوونی پێغەمبەران، دەکەین:

بڕگەی یەکەم:

مرۆڤ بوونی پێغەمبەران، گەورەترین کۆسپی بڕواهێنانی بێبڕوایان بە پێغەمبەران بووە: بەڵێ کافران کە بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، مرۆڤ بوونی پێغەمبەرانیان بە گەورەترین کۆسپی بەردەمی خۆیان داناوە، لە زۆر شوێنی قورئان دا، خوای پەروەردگار ئەمەی خستۆتە ڕوو، بۆ وێنە:

١)- لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا نووح ﷺ بە گەلەکەی خۆی دەفەرمووێ: ﴿ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا۟ وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾الأعراف.

واتە: ئایا سەرتان سوڕما کە لە پەروەردگارتانەوە بیرخەرەوەو بەرنامەتان بۆ هات، بە پیاوێك دا لە خۆتان، تاکو بتانترسێنێ و، تاکو پارێز بکەن و، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵ بنوێنرێ؟ دیارە پێیان سەیر بووە، بۆیە فەرمویەتی: ئایا پێتان سەیر بوو؟!

٢)- هەروەها هەمان ڕستە هەر لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، لەسەر زمانی پێغەمبەر هوود بەرانبەر بە گەلەکەی (عاد) هاتوە: ﴿ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ ... ﴿٦٩﴾ ﴾الأعراف.

واتە: ئایا پێتان سەیر بوو، سەرتان سوڕما کە لە پەروەردگارتانەوە بیرخەرەوەتان بۆ بێ، بە پیاوێك دا لە خۆتان، تاکو بتانترسێنێ؟

٣)- هەروەها لە سووڕەتی (**یونس**)دا، دەفەرمووێ: ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ ٱلْكَـٰفِرُونَ إِنَّ هَـٰذَا لَسَـٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ ﴾یونس.

واتە: ئایا بۆ خەڵك جێی سەرسوڕمان بوو، کە سروشمان کرد بۆ پیاوێك لە خۆیان، کە خەڵك بترسێنە و، مژدە بدە بەوانەی بڕوایان هێناوە، کە لە لای پەروەردگاریان

پێشدەستییەکی باشیان هەیە، {پلەو پایەیەکی باشیان بۆ خۆیان پێشخستوە، یاخود: پێگەیەکی باش و پڕ ڕێزو حورمەتیان هەیە}، بێبڕوایەکان گوتیان: ئا ئەوە جادووگەرێکی ئاشکرایە.

٤)- لە سوورەتی (هود)دا دیسان نووح ﷺ، کە بۆ لای گەلەکەی ڕەوان دەکرێ، زلەزلانی گەلەکەی بەمجۆرە دەیدوێنن: ﴿ فَقَالَ ٱلۡمَلَأُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوۡمِهِۦ مَا نَرَىٰكَ إِلَّا بَشَرٗا مِّثۡلَنَا ...﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: دەستڕۆیشتووانی بێبڕوا لە گەلەکەی گوتیان: تۆ تەنیا مرۆڤێکی وەك خۆمانی {یانی: لەبەرئەوەی مرۆڤێکی وەك خۆمانی، بڕوات پێ ناهێنین}.

٥)- هەروەها لە سوورەتی (إبراهیم)دا، دەفەرموێ: ﴿ ...قَالُوٓاْ إِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُنَا تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعۡبُدُ ءَابَآؤُنَا فَأۡتُونَا بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ ﴿١٠﴾ ﴾.

واتە: بێبڕوایەکان بە پێغەمبەرانیان گوت: ئێوە تەنیا مرۆڤێکن، وەك خۆمان، دەتانەوێ ئەوەی باب و باپیرانمان پەرستوویانە، ئێمەی لێ لابدەن، بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکرامان بۆ بێنن.

٦)- هەروەها لە سوورەتی (**المؤمنون**)، لە بەسەرهاتی (نوح)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَقَالَ ٱلۡمَلَؤُاْ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوۡمِهِۦ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيۡكُمۡ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَٰٓئِكَةٗ مَّا سَمِعۡنَا بِهَٰذَا فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾.

واتە: بڕیار بەدەستانی بێبڕوا لە گەلەکەی، (واتە: گەلی نووح) گوتیان: ئەمە تەنیا مرۆڤێکی وەك خۆتانە، دەیەوێ خۆیتان بەسەردا پەسند بکات، هەڵبژێرێ، (خۆیتان بەسەردا هەڵکێشێ)، ئەگەر خوا ویستبای: فریشتەی دەناردنە خوار، ئێمە لە نێو باب و باپیرانی پێشوومان دا، شتی وامان نەبیستوە.

هەڵبەتە ڕاستیان نەکردوە، چونکە خوا لە هەموو نێو گەل و نەتەوان دا، پێغەمبەرانی ناردوون، بەڵام ئەوانە نکوولییان لە هەق کردوەو، وەك چۆن بڕوایان بە نووح نەهێناوە، بڕوایان بە پێغەمبەرانی پێشووش هەر نەهێناوە.

٧)- هەروەها هەر لەو بارەوە، لە سوورەتی (**المؤمنون**)دا، لەسەر زمانی مووساو هاڕوون دەفەرموێ: ﴿ فَقَالُوٓاْ أَنُؤۡمِنُ لِبَشَرَيۡنِ مِثۡلِنَا وَقَوۡمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾.

واتە: {فیرعەون و دارو دەستەکەی} گوتیان: ئایا بڕوا بێنین بە دوو مرۆڤی وەك خۆمان، کە گەلەکەشیان ملکەچی ئێمەن؟

٨)- هەروەها لە سووڕەتی (**الفرقان**)دا دەفەرموێ: ﴿وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي ٱلْأَسْوَاقِ لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ۝٧ أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ۝٨﴾.

{لێرەدا مەبەست کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خاتەمە ﷺ} گوتیان: ئەو پێغەمبەرە چییەتی! خواردن دەخواو بە بازاڕاندا دەڕوا، دەبووایە فریشتەیەك لەگەڵی دابەزیبایە کە خەڵکی ترساندبایە، یاخود خەزنەیەکی بۆ دابەزێنرابایە، یاخود باغێکی هەبووایە لێی خواردبایە، هەروەها ستەمکاران گوتیان: ئێوە بەس بە دوای پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون.

کەواتە: ڕاستە گەورەترین کۆسپی بەردەمی بێبڕوایان، بۆ بڕواهێنان بە پێغەمبەران (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) هەر لە ئادەمەوە تاکو خاتەم، ئەوە بووە کە پێغەمبەران مرۆڤ بوون.

ئنجا بابزانین خوا چۆن وەڵامی ئەوە دەداتەوە؟

بڕگەی دووەم: وەڵامی خوای زانا وشارەزا بۆ ئەو گرفت و ئیشکالە:

١)- لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالُواْ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ ٱلْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ۝٨ وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَٰهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ۝٩﴾.

واتە: (کافرەکان)، گوتیان: دەبووایە فریشتەیەك دابەزێتە سەری، (بەڵام) ئەگەر فریشتەمان دابەزاندبایە کاریان تێکدەپەڕی و چاوەڕێیان نەدەکرا، {واتە: خوا عادەتی وایە ئەگەر فریشتە دابەزێنێ، بۆ سزادانی ئەو کۆمەڵگایانە دایاندەبەزێنی، بۆیە ئەگەر فریشتەمان بۆ دابەزاندبان، سزامان دەدان و کۆتاییان پێ دەهات و چاوەڕێشیان نەدەکرا} ئەگەر {ئەو پێغەمبەرەی دەیبینیرین}، کردبامان بە فریشتە، دەبوو ئەو فریشتەیەشمان هێنابا سەر شێوەی پیاوێك، ئەو کاتە ئەوەی کە لە خۆیانی تێکەڵ دەکەن، هەر لێمان تێکەڵ دەکردن.

واتە: ئەوەی ئێستا لە خۆیانی تێکەڵ دەکەن و دەڵێن: ئەی موحەممەد! ﷺ تۆ پێغەمبەری خوا نی، چونکە مرۆڤی، ئەگەر فریشتەیەکیشمان ناردبایە، چونکە فریشتە لەسەر شێوەی خۆیان نابینرێن و لە ماددەییەك دروستکراون، کە بۆ ئێمە نەبینراو و

نابەرهەستە، دەبــوو خــوای بــەرز ومــەزن ئــەو فریشــتەیە بەرێتــە ســەر شــێوەی پیاوێــك، ئنجا ئـەو پیـاوە فریشـتەییە کـە دەهـات، ئەگـەر گوتبـای: مـن فریشـتەم، دەیانگـوت: ڕاسـت ناکـەی، ئــەوە نیــە تــۆ لەســەر شــێوەی پیاوێــکی؟ دیســان لێیــان تێکــەڵ دەبــۆو.

﴿وَلَلَبَسۡنَا عَلَيۡهِم مَّا يَلۡبِسُونَ ٩﴾ الأنعـام، یـانی: (**وَلَخَلَطنَـا عَلَيهِـم مَـا يَخلِطُـون**)، لێـمان تێکـەڵ دەکـردن، ئـەوەی لـە خۆیـانی تێکـەڵ دەکـەن، لـە تەفسـیری سـوورەتی (**الأنعـام**) دا بـە درێژیـی لـەو بـارەوە باسـمان کـردوە و، لێـرەدا هەڵەیـەکی (هـەژار) مـان[1] لـە تەرجەمـە کوردییەکـەی دا بـۆ قوڕئـان خسـتۆتە ڕوو، کـە وایزانیـوە: (لَلَبَسْـنَا) بـە مانـای: (أَلبَسْـنَا)یە، بـەڵام (لَبَـسَ، يَلبِـسُ) یـانی: (خَلَـطَ يَخلِـطُ)، تێکەڵـی کـرد، تێکەڵـی دەکات، بـەڵام (لَبِـسَ، يَلبَـسُ)، واتـە: پـۆشی، دەپۆشـێ، ئنجـا هـەژار وایزانیـوە: کـە ئـەم (لَبَسَ)یـە بریتیـە لـە (لَبِـسَ)، بۆیـە گوتوویـەتی: پۆشـاکمان پـێ دەپـۆشی، لـەوەی کـە بـۆ خۆیـان دەپۆشـن! کـە لـە ڕاسـتییدا هــەر بــە لای دا نەچــووە، بەڵکــو (لَبَـس) بــە مانــای (خَلَطَ)یــە، یــانی: لێـمان تێکــەڵ دەکــردن ئــەوەی کــە لــە خۆیــانی تێکــەڵ دەکــەن، وەك چــۆن ئێســتا هــەق و باتیڵیــان لــە خۆیــان تێکــەڵ کــردوون، ئــەو کاتــەش فریشــتەو مرۆڤیــان لــێ تێکــەڵ دەبــوون، چونکــە ئــەو فریشــتەیە، دەبووایــە چووبایــە ســەر شــێوەی پیاوێــك و، ئــەو کاتــەش ئەگــەر پیاوەکــە گوتبــای: مــن فریشــتەم، دەیانگــوت: نــا، ئــەوە نیــە تــۆش هــەر مرۆڤێــکی وەك ئێمــە!

٢)- وەڵامی دووەمی خوای پەروەردگار لە سوورەتی (الفرقان)دا، دەفەرموێ:

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِۗ وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٖ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرٗا ٢٠﴾.

لەوەڵامــی ئــەو قســەیان دا کــە ئــەوان گوتوویانــە: ئــەو پێغەمبــەرە چییــەتی؟ خــواردن دەخـوات و بـە بـازاڕدا دەڕوات؟ واتـە: کار و کەسابەت دەکا! خـوا دەفەرمـوێ: لـە پێـش تـۆدا هیـچ کام لـە پێغەمبەرانمـان نەنـاردوە، مەگـەر خواردنیـان خـواردوە {واتـە: مرۆڤـی ئاسـایی بــوون} و بــە بازاڕانــدا ڕۆیشــتوون و، هەندێکتــان بــە هەندێکتــان تاقــی دەکەینــەوە، تاکــو بزانیــن ئایــا خۆڕاگــر دەبــن؟ بێگومــان پەروەردگاریشــت بینــەرە.

واتــە: بینــەری حــاڵ و بــاس و خــواسی مرۆڤەکانــە، ئەگەرنــا پێغەمبــەران (**عَلَيهِـمُ الصَّـلاةُ**

---

(١) هەژار موکریانیی، کە بە (مام هەژار) و (مامۆستا هەژار) ناسراوە.

وَالسَّلام)، مـرۆڤ بـوون و، کـە مرۆڤـیش بـوون، دەبـێ بخـۆن و بخۆنـەوە و، کارو کەسـابەت بکـەن و، دەبـێ سـاغ بـن و نەخـۆش بـن و، دەبـێ هەمـوو ئـەو شـتانەی بەسـەر مرۆڤـەکان دێـن، بەسـەر وانیـش بێـن.

٣)- وەڵامێکی دیکە، لە سوورەتی (الإسراء)دا، هاتوە: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ فِي ٱلْأَرْضِ مَلَـٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ ﴾، واتە: بڵێ: ئەگەر لەسەر زەوی فریشتەی لێبوونایە، بە ئارامیی بەسەر زەوییدا ڕۆیبانایە، ئەو کاتە لە ئاسمانێوە پێغەمبەرێکی فریشتەمان دادەبەزاندە سەریان.

بـەڵام مـادام سـەر زەوی مرۆڤـی لێـن، دەبـێ مرۆڤێـکی وەك خۆشـیان خـوا بیکاتـە نوێنـەر و پێغەمبـەری خـۆی و، پەیـام و بەرنامـەی خـۆی پێـدا بنێـرێ.

کەواتـە: دەبێ پێغەمبـەر ﷺ لـە جـۆری بـۆ لا ڕەوانەکـراوان بـێ، تاکـو لـە یەکـدی تێبگەن، هەروەهـا هەمـان سروشـتیان هەبـێ و، بیانوویـان نەبـێ، چونکـە ئەگـەر خـوای پـەروەردگار فریشـتەیەکی کردبایـە پێغەمبـەر، هـەر کـەس گوتبـای: خـوا بپەرسـتن، بـەڕۆژو و بـن، چاکـە بکـەن، وا بکـەن، وا مەکـەن، دەیانگـوت: تـۆ بۆیـە بـۆت دەکـرێ، چونکـە فریشـتەی، تـۆش بـا وەك ئێمـە مـرۆڤ بـای، ئـەو کاتـە تـۆش وەك ئێمـە بـۆت نەدەکـرا! یـانی: بیانوویـان دەبـوو، بـەڵام ئێسـتا خـوای کارزان و میهرەبـان پێغەمبەرانێـکی نـاردوە، کـە وەك خۆیـان: خوێـن و گۆشـتن، ڕووح و جەسـتەن، سـەرمایان دەبـێ، گەرمایـان دەبـێ، بـە خۆشـیی دڵخۆشـن، بـە ناخۆشـیی دڵناخۆشـن، هەسـت بـە ئـازار دەکـەن، هەسـت بـە خۆشـیی دەکـەن، وەك سـەرجەم مرۆڤەکانـن.

کەواتـە: کاتـێ دەبنـە پێشـڕەو وسەرمەشـقیان لـە چاکـەدا و، لـە واز هێنـان لـە خراپـەدا، بیانوویـان نیـە بڵێـن: ئێمـە وەك ئێوەمـان بـۆ ناکـرێ، چونکـە پێغەمبەرانیـش وەك ئـەوان مرۆڤـن، صـەڵات و سـەلامی خـوا لەسـەر هەمـوو پێغەمبـەران بـێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

AliBapir/علی باپیر
AliBapir/علی باپیر
archive.org/details/@alibapir
AliBapir
www.alibapir.net

دەرسی دەیەم

www.alibapir.net

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەدا ماناو مەبەستی هەشت (٨) ئایەت ڕوون دەکەینەوە، ئایەتەکانی: (٩٧ - ١٠٤) ئەو هەشت (٨) ئایەتەش دوو تەوەری سەرەکییان هەن:

تەوەری یەکەم: لە چوار ئایەتی پێشەوەدا، چەند ڕاستییەکی مەزن باسکراون:

١ - خستنە سەر ڕاستە ڕێ و گومڕا کردنی خوا بۆ خەڵك، هەر کەسە بەپێی شایستەیی خۆی.

٢ - هەروەها سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان.

٣ - ئنجا توانایی بێ سنووری خوا، بۆ زیندوو کردنەوەی مردووان.

٤ - دەوڵەمەندیی و بێ نیازیی خوا.

٥ - هەروەها خاوەندارێتیی ڕەهای خوا بۆ عەمبارەکانی و، بە پێچەوانەشەوە: چرووکیی و ڕژدیی بێبڕوایان بە تایبەت و، مرۆڤەکان بە گشتی لە ئاست بەخشیندا.

تەوەری دووەم: کە چوار ئایەتی دووەم پێك دێنن، لەو هەشت ئایەتە، چوار مەسەلە باسکراون:

١ - نێردرانی مووسا سەلامی خوای لێبێ بە نۆ (٩) بەڵگەو نیشانەوە بۆ لای فیرعەون و گەلەکەی.

٢ - تۆمەتبار کردنی فیرعەون بۆ مووسا، بەوە کە جادوو لێکراوە و، وەڵامدانەوەی مووسا بۆ فیرعەون و ترساندنی.

٣ - پاشان ناچار کردنی فیرعەن بۆ بەنی ئیسرائیل - گەلە چەوسێنراوەکەی مووسا، لەو کاتەدا - کە سەرزەمینی میسر جێبێڵن و، سەرەنجام نغرۆکرانی فیرعەون و، دارو دەستەکەی لە دەریای سووردا.

٤ - نیشتەجێ کرانی گەلی بەنو ئیسرائیل لە سەرزەمینی شامدا و، پێڕاگەیاندنیان کە لە کاتی هاتنی بەڵێنی دواجار، یان ڕۆژی دواییدا، هەموویان ڕەپێچەك دەدرێن و دەبرێنە گۆڕەپانی لێپرسینەوەو سزاو پاداشت.

﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ۖ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ۖ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَـٰهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدًا
﴿٩٨﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ وَجَعَلَ لَهُمۡ
أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ فِيهِ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا ﴿٩٩﴾ قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ إِذٗا
لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ﴿١٠٠﴾ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖۖ فَسۡـَٔلۡ
بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدۡ عَلِمۡتَ
مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ﴿١٠٢﴾
فَأَرَادَ أَن يَسۡتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ فَأَغۡرَقۡنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعٗا ﴿١٠٣﴾ وَقُلۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ لِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ
ٱسۡكُنُواْ ٱلۡأَرۡضَ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴿١٠٤﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەر کەسێکیش خوا ڕاستەڕێی بکات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویەو، هەرکەسێکیش گومڕای بکات، هیچ دۆست و پشتیوانت بۆیان جگە لەوی، چنگ ناکەون و، ڕۆژی قیامەتیش بە کوێریی و لاڵیی و کەڕیی لەسەر ڕوویان دەیانڕۆینین و، کۆیان دەکەینەوەو، ڕاپێچیان دەکەین، جێی حەوانەوەیان دۆزەخە، هەر کە ئاگرەکە دامرکا، بڵێسەیان بۆ زیاد دەکەین ﴿٩٧﴾ ئەو سزایەشیان لە سۆنگەی ئەوەوەیە کە بڕوایان بە ئایەتەکانمان نەکردو گوتیان: ئایا ئەگەر بووینە ئێسك و پڕووسك و وردو خاش بووین، لەشێوەی دروستکراوێکی تازەدا، زیندوو دەکرێینەوە؟! ﴿٩٨﴾ ئایا (بە چاوی عەقڵ و دڵ) نەیاندیوە کە ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونەدی، لەسەر دروستکردنی وێنەی وان توانایەو، کاتێکی دیاریی کراویشی (بۆ ژیاندنەوەیان) داناوە، هیچ گومانی تێدانیە! کەچی ستەمکاران هەر سپڵەییان ویست ﴿٩٩﴾ بڵێ: ئەگەر ئێوە خاوەنی عەمبارەکانی بەزەیی پەروەردگاریشم بوونایە، لە ترسی (تەواو بوون و بڕان) دەستتان دەگرتەوەو، ڕژدییتان دەکردو، مرۆڤی (بێبڕواش) زۆر چرووکە ﴿١٠٠﴾ هەروەها بە دڵنیایی نۆ نیشانە و بەڵگەی ئاشکرامان بە مووسا دابوون (بۆ سەلماندنی ڕاستیی خۆی) لەو بارەوە لەوەچەی ئیسرائیل بپرسە، کاتێك کە (مووسا) چووە لایان، یەکسەر فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! پێم وایە جادوو لێکراوی! ﴿١٠١﴾ (مووسا) گوتی: تۆ دەزانی کە ئەو (نیشانەو بەڵگ)انە

تەنیا پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی، بەڕوونکەرەوەو بەرچاوڕوونیی دایبەزاندوون و، ئەی فیرعەون! من بە فەوتاوت دەزانم ﴿١٠٢﴾ ئنجا (فیرعەون) ویستی هەڵیانپێچێ و لە زەوی (میسر) وەدەریان بنێ، ئێمەش یەکسەر خۆی و تێکڕای ئەوانەی لەگەڵی بوون، نغرۆمان کردن (لە دەریای سووردا) ﴿١٠٣﴾ دوای ویش بە وەچەی ئیسرائیلمان فەرموو: لە زەوی شامدا نیشتەجێ بن، ئنجا هەر کات (کاتی) بەڵێنی دواجار (یان دواڕۆژ) هات، بەڕێکدراویی دەتانهێنین (بۆ گۆڕەپانی قیامەت) ﴿١٠٤﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا**): (**عُمِي جَمْعُ أَعْمَى، وَبُكْم جَمْعُ أَبْكَم، وَصُمّ جَمْعُ أَصَم**)، وشەی (**عُمِي**) واتە: کوێرەکان، کۆی (**أَعْمَى**)یە یانی: کوێر، (**بُكْم**) واتە: لاڵەکان، کۆی (**أَبْكَم**)ە، یانی: لاڵ، (**صُم**) واتە: کەڕەکان، کۆی (**أَصَم**)ە، یانی: کەڕ.

(**خَبَتْ**): (**خَبَتِ النَّار تَخْبُو: سَكَنَ لَهَبُهَا وَصَارَ عَلَيْهَا خِبَاءٌ مِنْ رَمَاد أَي: غِشَاء**)، (**خَبَتِ النَّار تَخْبُو**) واتە: ئاگرەکە دامرکا، بڵێسەکەی نیشتەوە، لەوەوە هاتوە وەك: چادرێك خۆڵەمێشی بەسەردا دەدرێ، پەردەیەکی دەکەوێتە سەر لە شوێنەواری ئەو ماددەیەی کە سووتێنراوە و دەبێتە خۆڵەمێش و دایدەپۆشێ.

(**سَعِيرًا**): (**سعير**) واتە: بڵێسە، کڵپە، (**السَّعْرُ: إِلتِهَابُ النَّارِ، سَعَرْتُهَا وَسَعَّرْتُها وَأَسْعَرْتُهَا**)، واتە: بڵێسەم دایە، یان کڵپەم پێ سەند، (**والمِسْعَر: الخَشْبُ الَّذي يُسْعَرُ بِهِ**)، (**مِسْعَر**) ئەو بزووتەیە، یان ئەو دارەی کە ئاگرەکەی پێ خۆش دەکرێ و پێی، تێی وەردەدرێ، بۆ ئەوەی بجووڵێ و زیاتر بڵێسەی بەرز بێتەوە، (**فَهُوَ فِعيلٌ بِمَعْنى مَفْعُول**) واتە: بڵێسەدار، (**سعير**) لەسەر کێشی (**فعيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مفعول**)ە، واتە: بڵێسەدار کراو.

(**وَرُفَاتًا**): (**رَفَتُّ الشَّيءَ، أَرْفَتُهُ رَفْتاً: أَي فَتَتُّهُ، وَالرُّفَاتُ والفُتَاتُ: مَا تَكَسَّرَ وَتَفَرَّقَ مِنَ التِّبْنِ وَغَيْرِه**)، (**رَفَتُّ الشَّيءَ، أَرْفَتُهُ رَفْتاً**) واتە: ئەو شتەم وردو خاش کرد، تێکمگوشی، هەر شتێك کە تێك بشکێنرێ و پارچە پارچە بکرێ، ئنجا کاو کۆتە، گیاو گۆڵە، هەر شتێك بێ کە پارچە پارچە بکرێ بەبەشەکانی دەگوترێ: (**فُتات**) یاخود (**رُفات**).

(قَتُورًا): (القَـتْرُ: تَقْليـلُ النَّفَقَـةِ، وَهُـوَ بـإِزَاءِ الإِسْرَافِ، قَـتَرْتُ الـشَّيءَ، وَأَقْتَرْتُـهُ وَقَتَّرْتُـهُ، أَي: قَلَّلْتُـهُ، وَمُقْـتِر، أَي: فَقِـير)، (قَـتْر) بریتیـە لـە کەمکردنـەوەی بەخشـین، یـان کەمکردنـەوەی مـاڵ خـەرج کـردن، کـە لـە بەرانبـەری (إسراف) دایـە، (إسراف) واتـە: زێدەڕۆیـی، (تقتیر) بـە مانـای دەسـتگرتنەوە، (قَـتَرْتُ الـشَّيءَ، وَأَقْتَرْتُـهُ وقَتَّرْتُـهُ) هـەر سـێکیان بـە مانـای کەمـم کـردەوە، دێـن (مُقْتِر)یـش واتـە: بابـای هـەژار، کـە کەمـی هەیـە.

(بَصَآئِرَ): (جمـع بصـيرة، وَهِـيَ قُـوَّة الإِدْرَاكِ وَالفِطْنَـةِ، وَالبَصِـيْرَةُ: العِلْـمُ، وَالخُـبْرَةُ، وَالبَصـيْرَةُ: الحُجَّـة، والبَصـيْرَةُ: الرَّقِيـبُ، والبَصِـيْرَةُ: العِـبْرَةُ) وشـەی (بصيرة) بـە چەنـد واتایـەك هاتـوە و لـە ئەصڵـدا بەمانـای هێـزی زانیـن و پەیپێبردنـە، (بـصر) واتـە: بینیـن، بـەڵام (بصيرة) واتـە: شـت زانیـن و دەرککردنـی شـت، بـەڵام دوایـی دەخوازرێتـەوە و بـە بەمانـای زانسـت بـەکاردێ، هەروەهـا بـە مانـای شـارەزایی و، چاودێـر و، پەنـدو عیبرەتیـش بـەکار دێ.

(مَثْبُورًا): (ثَـبَرَ ثَـبْراً وَثُبـوراً: هَلَـكَ) (ثَـبَرَ) چاوگەکـەی هـەم بـە (ثَـبْر) هاتـوە، هەم بـە (ثُبور) هاتـوە، بـە مانـای فەوتاو.

(لَفِيفًا): (اللَّفِيـفُ: مَـا اجْتَمَـعَ مِـنَ النَّـاسِ مِـنْ قَبَائِـل شَـتَّى، أَو مِـنْ أَخْـلاَطٍ شـتّى (جئنـا بكـم لفيفـاً) أَي: مُجْتَمِعِيْن، مُخْتَلِطِيـن)، (لَفِيـف) هـەر کۆمەڵـە خەڵکێکـە کـە لـە هۆزانـی جیـا جیـا، یاخـود لـە شـتی تێکەڵـی جیاجیـا کۆببنـەوە، کەواتـە: (جئنـا بكـم لفيفـاً) واتـە: خڕتـان دەکەینـەوە، بـە ئاوێتـەو بـە تێکەڵـی دەتانهێنیـن.

مانای گشتی ئایەتەكان

وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: ئەم هەشت (٨) ئایەتە دوو تەوەر پێك دێنن:

تەوەری یەكەمیان: خوا چەند ڕاستییەك دەخاتە ڕوو، لە چوار (٤) ئایەتی یەكەمدا، سەرەتا خوا دەفەرمووێ: ﴿وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ﴾، هەر كەسێكیش خوا ڕاستە ڕێی بكات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتووە، بە دڵنیاییەوە لێرەدا مەبەست لە (يَهْدِ) واتە: بیخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ڕاستە ڕێی بكات، نەك بە مانای: ڕێی پیشان بدات، چونكە خوا ڕێگای پیشانی هەموو كەس داوە، وەك دواتریش باسی دەكەین، بۆیە دەبێ ورد بین لە سەرنجدانی وشەكانی قورئان، جاری وایە وشەیەك بەچەند واتایەك دێ، بەڵام بەپێی سیاقەكە، یەكێ لە واتاكانی دیاریی دەكرێ، لێرەدا: ﴿وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ﴾، بە مانای ئەوە نیە، هەر كەسێ خوا ڕێنمایی بكات، ئەو كەسە ڕێنمایی كراوە! نا، بەڵكو یانی: هەر كەسێك خوا ڕاستە ڕێی بكات و بیخاتە سەر ڕێی ڕاست، ئەو كەسە ڕێی ڕاستی گرتووە، ﴿وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ﴾، هەر كەسێكیش خوا گومڕای بكات، ئەوە تۆ جگە لە خوا، بۆ وی، هیچ سەرپەرشتیارو دۆست و نیزیكت چنگ ناكەون، كە لە گومڕایی دەربازی بكەن، خواش ﷻ وەك زۆر جاران گوتوومانە: نە لە گۆترە كەس دەخاتە سەر ڕاستە ڕێ، نە لە گۆترەش كەس سەرلێدەشێوێنێ و گومڕا دەكات، بۆیە لێرەش گوتمان: لە ڕستەی: ﴿وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ﴾دا، مەبەست لە ﴿يَهْدِ﴾، ڕێپیشاندان نیە، بەڵكو بە مانای: خستنە سەر ڕێیە، هەروەك ﴿يُضْلِلْ﴾یش، واتە: ڕێ لێ تێكدان و گومڕا كردن، خواش لە گۆترە كەس ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ، هەروەها لە گۆترەش سەر لە كەس ناشێوێنێ، بەڵكو كەسێ شایستەی ئەوەبێ خوا بیخاتە سەر ڕاستە ڕێ و، هیدایەتێك كە خوا ناردوویەتی، قبووڵی بكات، خواش دڵی وەردەچەرخێنێ بەرەو گوێڕایەڵیی خۆی و، دەستی دەگرێ و لوتفی لەگەڵ دەنوێنێ، وەك دەفەرمووێ: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ١٧﴾محمد، واتە: ئەوانەی كە هیدایەتی خۆیان وەرگرتووە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەكات و، پارێزكارییان پێ دەبەخشێ.

بەڵام بە نسبەت گومڕا كردنەوە، خوای دادگەر دەفەرمووێ: ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ١٧﴾فصلت، واتە: بەڵام گەلی سەموود، ئێمە ڕێنماییمان كردن (هديناهم) لێرەدا بەمانای: {ڕێنماییمان كردن} دێ، بەڵام ئەوان كوێرییان هەڵبژارد

بەسەر بەرپێی خۆ بینین و، ڕێنمایی خوادا، یان وەك دەفەرموێ: ﴿ وَيُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٢٧﴾ ﴾إبراهيم، خوا ستەمکاران گومڕا دەکات.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ﴾الإسراء، لەڕۆژی هەڵسانەوەدا (لەڕۆژی قیامەتدا) کۆیان دەکەینەوە لەسەر ڕوویان {واتە: لەسەر ڕوویان دەیانڕۆێنین} کۆیان دەکەینەوە بە کوێریی و بەلاڵیی و بە کەڕیی.

واتە: ئەوانە کە کۆیان دەکەینەوە، هەم کوێرن، هەم لاڵن، هەم کەڕن، ﴿ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ﴾، جێی حەوانەوەیان دۆزەخە ﴿ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَـٰهُمْ سَعِيرًا ﴾، واتە: هەر کاتێك ئاگرەکەی دامرکا، خامۆش بوو، ئێمە بڵێسەیان بۆ زیاد دەکەین، یانی: بۆ ئەوان بڵێسەی زیاد دەکەین، دواتر لە مەسەلە گرنگەکان دا زیاتر تیشك دەخەینە سەر ئەو تەعبیرە، بۆچی خوا نافەرموێ: (**زدناها سعیراً**) ئاگرەکەمان کڵپە بۆ زیاد کرد؟ چونکە ئاگرەکە کڵپەی هەر هەیە، بەڵام بە نسبەت ئەوانەوە کە پێی سزا دەدرێن، بڵێسە و کڵپەکەی زیاد دەکرێ.

﴿ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم ﴾ ئا ئەوە سزایانە، (**جزاء**) بە مانای قەرەبوو دێ، کە بەپێی سیاقەکە دەزانین، لێرەدا (**جَزَآؤُهُم**) بە مانای سزایە، ئەگەرنا بە نسبەت ئەهلی ئیمانەوە (**جزاؤهم**) یانی: پاداشتیان، ئێمە لە کوردییدا وشەیەکمان نیە پڕ بە پێستی (**جزاء**) بێ، مەگەر بڵێین: قەرەبوو، یان بەرانبەر، ئەگەرنا بۆ خراپەکاران دەڵێین: سزا و، بۆ چاکەکاران دەڵێین: پاداشت.

ئا ئەوە سزایانە، لەبەرچی؟ ﴿ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾، لە سۆنگەی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون بە نیشانەکان و ئایەتەکانی ئێمە، ﴿ وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَـٰمًا وَرُفَـٰتًا ﴾، هەروەها گوتیان: ئایا ئەگەر ئێمە بووینەوە ئێسك و پرووسکی وردو خاش، ﴿ أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴾، ئایا ئێمە لە شێوەی دروستکراوێکی نوێدا، زیندوو دەکرێینەوە!! بەسەر سوڕمانەوە وایان گوت، کە ئەو پرسیارە، پرسیار کردنی نکووڵییلێکەرانەیە.

خوا وەڵامیان دەداتەوە، دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ ﴾، ئایا سەرنجیان نەداوە، نەیانبینیوە {واتە: بە چاوی عەقڵ و دڵ} ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، توانایە کە وێنەی ئەوانیش بێنێتە دی؟ ﴿ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ ﴾، هەروەها کاتێکی دیاریی کراوی بۆ داناون، کە هیچ گومان و دوو دڵیی تێدانیە ﴿ فَأَبَى ٱلظَّـٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴾، کەچی ستەمکاران ملیان نەدا، مەگەر بۆ سپڵەیی و ناسپاسیی، واتە: هیچیان قبووڵ نەکرد، جگە لە ناسوپاسیی.

﴿ قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ ﴾، بڵێ: ئەگەر ئێوە عەمبارەکانی بەزەیی پەروەردگاریشمتان هەبن.

﴿ إِذٗا لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ﴾، ئەو کاتەش لەترسی بڕان، لە ترسی تەواو بوون، دەستتان دەگرتەوە لە بەخشین، (وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا) مرۆڤیش بە گشتی {بە تایبەت مرۆڤی بێبڕوا} چرووك و ڕژدە، مرۆڤ بە گشتی لە بەرانبەر خوادا و لە چاو خوا، ڕژدو چرووکە، مرۆڤی بێبڕواش، ڕژدو چرووکە لە چاو مرۆڤە بڕوادارو دڵفراوان و بەخشندەکان.

تەوەری دووەم: کە چوار ئایەتی کۆتایی ئەم دەرسەی بۆ تەرخانکراون، باسی بەسەرهاتی مووسایە عليه السلام بە کورتیی و پوختیی، چونکە وەك جاری دیکەش باسمان کردوە: هەموو ئەو مەبەستانەی کە خوا تعالى لە سوورەتەکانی پێشوودا {واتە: ئەو سوورەتانەی پێش ئەم سوورەتە، لە ڕیزبەندیی دابەزیندا} باسی کردوون، دوایی بەکورتیی و ئاماژە ئاسا باسیان دەکات، بەسەرهاتی مووساش عليه السلام کە لە چەند شوێنی دیکەدا باسکراوە، لێرەدا تەنیا ئاماژەیەکی کورتی پێ دەکاتەوە و، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ ﴾، واتە: بە دڵنیاییەوە نۆ نیشانەی ڕوون و ئاشکرامان، بە مووسا دان، کە هەر کام لەو نیشانانە بەڵگە بوو لەسەر ڕاستیی مووسا عليه السلام، ﴿ فَسۡـَٔلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾، لێرەدا: ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ، هەروەها هەر کەسێکیش کە قورئان دەخوێنێ:

لە وەچەی ئیسڕائیل بپرسە، لە گەلی جوولەکە بپرسە، چونکە ئەوە لە کتێبەکانی ئەوانیشدا هەیە، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین و پێشتریش بە دوورو درێژیی باسمان کردوە، ﴿ إِذۡ جَآءَهُمۡ ﴾، کاتێ (مووسا) چوو بۆ لایان، بە نۆ نیشانەکەوە، ﴿ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ﴾، فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! من پێم وایە جادوولێکراوی، واتە: جادوویان لێکردووی و تێك چووی.

مووسا عليه السلام وەڵام دەداتەوە و دەفەرموێ: ﴿ قَالَ لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ بَصَآئِرَ ﴾، گوتی: تۆ دڵنیای و دەزانی کە ئا ئەوانە {ئەو نۆ نیشانانە} جگە لە پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی، هیچ کەس داینەبەزاندوون، کە هەر کامێك لەوانە: ڕێگا نیشاندەرە، زانستە، عیبرەتە، ﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ﴾، ئەی فیرعەون! من بە لەبەینچوو و فەوتاوت تێدەگەم.

(ظن) لێرەدا دەبێ بە مانای دڵنیایی بێ، یان بە مانای زانیاریی بێ، واتە: من دەزانم کە تۆ فەوتاویی و سەر بە فەتارەت چووی، خوای پەنهانزان مووسای دڵنیا کردۆتەوە، کە ئەگەر فیرعەون هەر ملی نەدا، خۆی و سوپا سەرکەشەکەی دەفەوتێن.

﴿ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، فیرعەون ویستی لە زەویدا هەڵیانپێچێ، هەڵیانبقەنێ، ناچار و، بێزاریان بکات، بۆ ئەوەی خۆیان بڕۆن، ﴿ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا ﴾، [کە دوایی گەلی ئیسرائیل ناچار بوون سەرزەمینی میسڕ بەجێ بهێڵن و شەبەیخوونێك ڕۆیشتن و فیرعەون و دارو دەستەکەشی کەوتنە شوێنیان، وەك لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا، بە تەفصیل باسمان کردوە] سەرەنجام هەموو ئەوانەی لەگەڵی دابوون و خۆیشیمان نغرۆ کردو خنکاندمانن {لە دەریای سووردا} ﴿ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ ﴾، دوای ویش بە گەلی ئیسرائیلمان گوت: (ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ) لەسەر زەوی نیشتەجێ بن.

(ٱلْأَرْضَ) ئەو (ال)ەی کە لەسەریەتی، بۆ ناساندنە و مەبەست پێی (عَهْد)ە یانی: ئەو سەرزەمینەی کە دەزانین، سەرزەمینی شام، نەك مەبەستی پێ ڕەگەزی زەوی بێ، بەڵکو مەبەست زەوییەکی دیاریی کراوە، کە سەر زەمینی شامە و، پێشتر بۆیان دیاریی کراوە، ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴾،

ئەمە دوو واتای هەن:

أ - ئنجا هەر کاتێ بەڵێنی ڕۆژی دوایی هات، هەمووتان خڕدەکەینەوە و ڕەپێچەکتان دەدەین بەرەو گۆڕەپانی مەحشەر.

ب - یاخود: هەر کاتێك بەڵێنی دواجار، هات، بەڵێنی یەکەمجار و دواجاریش پێشتر لە سەرەتای تەفسیری ئەم سوورەتەدا باسمان کردن، بە تەفصیل، لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێ: ﴿ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ ﴾الإسراء، دووجاران خراپەکاریی و تێکدان و خۆ بەرز کردنەوە و ستەم دەکەن، لە زەویدا.

ئنجا بەڕای بەشێك لە زانایان، جارێك لەو دوو تێکدانانە، تێپەڕیوە و جاری دووەمی ماوە، خواش دەفەرموێ: ئنجا ئەگەر بەڵێنی جاری دووەم هات: ﴿ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴾، هەمووتان ڕەپێچەك دەدەین و، کۆتان دەکەینەوە و دەتانبەینە سەر زەمینی شام، بۆ ئەوەی لەوێش قەوارەیەکی ستەمکارانە بنیات بنێن و، سەرەنجام شایستەی ئەوەبن: خوا سزاتان بدات و، بەڵێنی سزادانی جاری دووەمیشتان بەسەردا بچەسپێنێ، ئەو ئایەتە ئەم دوو واتایەی هەن، لە مەسەلە گرنگەکانیشدا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هەر کەسێکیش خوا ڕاستەڕێی بکات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویە هەر کەسێکیش گومڕای بکات، جگە لەوی هیچ دۆستت بۆیان چنگ ناکەون، ڕۆژی قیامەتیش لەسەر ڕوویان دەیانڕۆێنین: کوێرانەو، لاڵانەو، کەڕانە، خڕیان دەکەینەوە، جێگایان دۆزەخە، هەرکە ئاگرەکە دامرکا، نێڵی دەدەین و، کڵپەیان بۆ زیاد دەکەین، ئەو سزایەشیان لە سۆنگەی ئەوەوەیە کە بە نیشانەکانمان بێبڕوا بوون، {یان بە ئایەتە خوێنراوەکان}، گوتیان: ئایا ئەگەر بووینە ئێسك و پروسك و ورد و خاش بووین، بە دروستکراوێکی تازە دەژیەینەوە؟ ئایا نەیاندیوەو نازانن: خوایەك کە ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، توانایە کە وێنەی ئەوانیش دروست بکات و، کاتێکی گومان لێنەکراویشی بۆ داناون کەچی ستەمکاران هەر ناسپاسییان ویست:

خوا فەرموویەتی: ﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ۖ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ۖ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَٰهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ ۞ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ﴾ هەر کەسێك خوا ڕاستە ڕێی بکات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویە، (فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ) کورتهەڵێنان، دەگەیەنێ، هەر کەسێك خوا ڕاستە ڕێی بکات، تەنیا ئەو ڕێی ڕاستی گرتوە، کەواتە: هەر کەسێ خوا ڕاستەڕێی نەکات، ناتوانێ ڕێی ڕاست بگرێ، ڕێی ڕاست واتە: لە ڕووی: بووناسییەوە، ئیمان و عەقیدەوە، پەرستشەکانەوە، حەڵاڵ و حەڕامەوە، ... هتد، بە دڵنیایی لێرەدا مەبەست لە (هدایة) - وەك پێشتریش لە مانا گشتییەکەیدا باسمان کرد - ڕێنمایی نیە،

بەڵکو مەبەست پێی: خستنە سەر ڕێی ڕاستە، واتە: مانای دووەم و تایبەتیی هیدایەت لەبەر چاو گیراوە، نەك مانای یەكەمی كە بریتیە لە ڕێنمایی كردن، بۆچی؟ چونكە خوا ڕێنمایی هەموو كەسی كردوە، كەواتە: ﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ﴾ ئەگەر مەبەست ڕێنمایی كردن بێ، خوا ڕێنمایی هەموو خەڵكی كردوە، ئنجا ئایا هەموویان ڕێی ڕاستگرتوون؟ نا، كەواتە: مەبەست ئەوەیە هەر كەسێك خوا ڕاستە ڕێی بكات، هەر ئەو ڕێی ڕاستی گرتوە، نەك كەسێ خوا ڕێنمایی بكات، چونكە خوا هەموو خەڵكی ڕێنمایی كردوە، بەڵام هەموو ئەوانەی خوا ڕێنمایی كردوون، ڕێی ڕاست گرتوو نین.

٢)- ﴿ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ﴾، هەر كەسێك خوا گومڕای بكات، تۆ لەجیاتی خوا، دۆست و پشتیوانت بۆیان چنگ ناكەون، كە سەرپەرشتییان بكەن و ئاگایان لێیان بێ و، بیانخەنەوە سەر ڕاستە ڕێ.

(أولیاء) كۆی (وليّ)ە، (ولي) لە ئەصڵدا لە (وَلْي)وە هاتوە، (الوَلْي: القُرْب) نیزیكیی، ئنجا (وليّ) بە مانای: دۆست، پشتیوان، یارمەتیدەر، نیزیك، بەو مانایانە هەموویان، دێ.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ﴾، بۆچی (أَوْلِيَآءَ)ی بەكۆ هێناوە؟ (**جمع الأولیاء، باعتبار مقابلة الجمع بالجمع**)، وشەی (مَن) هەم بۆ تاك، هەم بۆ كۆ، بەكار دێ، ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ ﴾ بۆ ئەوان چنگت ناكەوێ، ئەوان مادام كۆ (**جمع**)ن، (أَوْلِيَآءَ)یشی بە كۆ هێناوە و نەیفەرموە: (**فلن تجد لهم ولياً**) فەرموویەتی: (أَوْلِيَآءَ) كۆی لە بەرانبەری كۆدا بەكارهێناوە.

٣)- ﴿ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ﴾، لە ڕۆژی هەڵسانەوەشەدا لەسەر ڕوویان كۆیان دەكەینەوە، كە لێرەدا مەبەست ئەوەیە: لەسەر ڕوویان دەیانڕۆێنین و، كۆشیان دەكەینەوەو، خڕیشیان دەكەینەوە (**الحَشْرُ: جَمْعُ النَّاسِ مِنْ مَوَاضِع مُتَفَرِّقَة إِلى مَكَانٍ وَاحِدٍ، عُدِّي الحَشْرُ بـ «على» لتضمين معنى «يَمْشون»**) واتە: (**حشر**) (كۆ كردنەوە) بریتیە لە كۆكردنەوەی خەڵك لە چەند شوێنێكی جۆراو جۆرەوە، بەرەو یەك شوێنی دیارییكراو، وشەی (**حَشْر**) بە پێی (**على**) پەڕێنراوەتەوە بۆ بەركار (**مفعول به**) تاكو مانای دەڕۆن (**يمشون**)ی بخرێتە نێو، ئەگەرنا (**حَشَرَهُ**) یانی: كۆی كردەوە و، پێویست بە (**على**) ناكات، وەك: (**حشر اللّهُ الناسَ**)، بەڵام كە بە پیتی (**على**) بەركار (**مفعول به**) دەخوازێ، ئەوە مانای (**أَمْشى**)ی خراوەتە نێو، یانی: (**نَحْشُرُهُم وَنُمَشِّيهم**) كۆشیان دەكەینەوە و دەشیانڕۆێنین.

لەو بارەوەش ئەم فەرموودەیە هەیە: {عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ {يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا، قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟} (أخرجه البخاري: ٤٤٨٢).

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ {خوا کە دەفەرموێ: لەسەر ڕوویان، لەسەر دەم و چاویان کۆ دەکرێنەوە} ئایا کافر لەسەر دەم و چاوی کۆ دەکرێتەوە، دەڕۆێنرێ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئایا ئەو زاتەی کە لەسەر پێیەکانی ڕۆیاندوویەتی، ناتوانێ لەسەر دەم و چاویشی بیرۆێنێ، لەڕۆژی قیامەت دا؟

٤)- ﴿ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ﴾ ئەمانە، هەرسێکیان کۆ (**جمع**)ن، واتە: کۆی کوێرو لاڵ و کەڕ، ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە، کە لە هەموو قورئاندا، خوای پەنهانزان هەمیشە (**صم**)ی پێش (**بکم**) خستوە، بەڵام لێرەدا (**عُمي**)ی پێش خستوە، دەفەرموێ: کوێرن، لاڵن، کەڕن؟!

حیکمەتەکەشی ئەوەیە کە لە شوێنەکانی دیکە، خوای کاربەجێ ڕیزبەندیی مەنتیقیی و زانستیی ڕەچاو کردوە، چونکە بێگومان: هەر کەسێك کەڕ بوو، لاڵیش دەبێ، بۆیە لە شوێنەکانی دیکە لە سوورەتی (**البقرة**) لە دوو شوێن دا (١٨ و ١٧١)، هەروەها لە شوێنەکانی دیکەدا (**صم**) واتە: کەڕان، خراوەتە پێش (**بکم**) واتە: لاڵان، چونکە کەسێك لاڵ دەبێ، کە کەڕ بێ، بەڵام لێرەدا:

﴿ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ﴾، کوێرن و لاڵن و کەڕن، لەبەر ئەوەی لێرەدا مەبەست ڕیزبەندیی بوونیی، (**الترتيب الوجودي**) نیە، بەڵکو مەبەست ڕیزبەندیی لە گرنگترەوە بۆ گرەنگ چوونە (**الأهم فالمهم**) ئنجا بەر لە هەموو شتێك ئەوانە کوێرن و هیچ نابینن، ناخۆشترین شتیش ئەوەیە کە ئینسان نابینا بێ، پاشان ئەوانە لاڵن قسەیان بۆ ناکرێ، ئنجا کەڕیشن و هیچ نابیستن، واتە: لە ڕۆژی دواییدا: بەڵای کوێریی، گەورەترە لە لاڵیی و، لاڵیی گەورترە لە کەڕیی، بەڵام لە ژیانی دنیادا: کەڕیی دەبێتە هۆی لاڵیی، بۆیە تەنیا لەم شوێنەدا کە باسی قیامەت دەکات، لاڵێتیی پێش کەڕێتیی خراوە.

٥)- ﴿ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ﴾ (**المأوى محل الأويّ، أوى يأوي أُوِيّاً**) واتە: پەنا پێ بردن و تێدا حەوانەوە:

شوێنی حەوانەوەیان، شوێنی تێدا سرەوتنیان دۆزەخە.

٦)- ﴿ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَٰهُمْ سَعِيرًا ﴾ (**خبتْ أي سكنت وانطفأت**) هەرکات ئاگرەکە خامۆش بوو، دامرکا، بڵێسەیان بۆ زیاد دەکەین، لێرەدا خوا ﷻ نافەرموێ: (**كلما خبت زدناها سعيراً**) هەر

كە ئاگرەكە دامركا زیاتر بڵێسەی دەدەینێ، واتە: نێڵی دەدەین و ئاگرەكە خۆش دەكەین، بەڵكو دەفەرموێ: (**زدناهم**)! چونكە ئاگری دۆزەخ ناكوژێتەوە، بەڵام بەنسبەت ئەوانەوە كە ماوەیەك بەو جۆرە ئاگرەوە ڕادێن و خووی پێوە دەگرن، بۆیە خوا دەفەرموێ: {**زدناهم**} بۆ ئەوان بڵێسە زیاد دەكەین، ئەگەرنا لەخودی خۆیدا ئاگرەكە، نە خەفە دەبێ و، نە خامۆش دەبێ و، نە دادەمركێ، بۆیە نافەرموێ: (**زدناها سعیراً**) ئەگەر وای فەرمووبا، مانای وابوو، ئاگرەكە خامۆش بووەو دامركاوە، بەڵام، یانی: بەنسبەت ئەوانەوە ئەوان پێیان وایە، كە ئاگرەكە خامۆش بووەو دامركاوە، ﴿ زِدۡنَٰهُمۡ سَعِيرٗا ﴾، هەر كاتێك بە نسبەت ئەوانەوە، كە پێی سزا دەدرێن، ئاگرەكە دامركا و خەفە بوو، بڵێسەدارتر دەكرێ بۆ ئەوان، ئەگەرنا لە خودی خۆیدا هەروەك خۆیەتی.

وشەی (**سعیر**)یش یانی: بڵێسە سەندن و كڵپە سەندن.

٧) - ﴿ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئا ئەوە سزایانە بەهۆی ئەوەوە كە بێبڕوابوون بە ئایەتەكانی ئێمە، (**آیات**) كۆی (**آیة**)ە، واتە: نیشانە، بەڵام هەم بە مانای ڕستەكانی فەرمایشتی خوا، دێ، هەم بە مانای موعجیزەی پێغەمبەران سەلامی خوایان لێبێ، دێ، هەم بەمانای دیاردە سروشتییەكانیش دێ، هەروەها بەمانای ئەو بەڵایانەش دێ، كە خوا بەسەر گەل و نەتەوە یاخییەكانی هێناون، بەچوار واتا دێ، كە لێرەدا دەگونجێ: مەبەست پێی ئایەتە خوێنراوەكان بن و، دەشگونجێ مەبەست موعجیزەی پێغەمبەران، یان دیاردە سروشتییەكانیش بێ، بەهۆی ئەوەوە كە بێبڕوا بوون بە نیشانەكانی ئێمە، بۆیە سزامان دان.

٨) - (وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا ؟!)، گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە ئێسك و پرووسكی وردو خاش و پرتووكاو، ئایا ئێمە بە دروستكراوێكی تازە زیندوو دەكرێینەوە، (**رُفات**) بەشەكانی شتێكی تێك شكاون، شتێ كە وردو خاش كرابێ، كە لێرەدا: ئێسقانە، ئەگەرنا هەر شتێكی ڕەقی تێكشكاو و وردو خاش (**رُفات**) و (**فُتات**)ی پێدەگوترێ.

ئنجا خوا ﷻ لە وەڵامیان دەفەرموێ:

٩) - ﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ ؟ ﴾

بە دڵنیایی لێرە مەبەست لە (**أو لم یروا**) بینینی چاو نیە و، مەبەست بینینی عەقڵ و دڵە:

ئایا بەچاوی عەقڵ و دڵ نەیانبینیوە، كە ئەو خوایەی ئاسمانەكان و زەوی هێناونە دی، توانایە: وێنەی ئەوانیش دروست بكات، نەیفەرمووە: ئەوان، بەڵكو فەرموویەتی: (**مثلهم**) وێنەی ئەوان، چونكە ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا، خوا دروستی دەكاتەوە، خودی ئەو جەستەیە نیە، بەڵكو شێوەی ئەوەیە و لە ماددەیەكی دیكەیە، بەڵام هەمان مرۆڤەو لە هەمان شێوەدا.

بەڵێ ئەم ڕستەیە: ﴿ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ ﴾ بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە زیندوو کرانەوە، بریتیە لە هێنانەوەی جەستەی مردووان لە نەبوونەوە، بەڵام بۆ هەر مردوویەك جەستەیەکی تازە، لەسەر شێوەی جەستەی پێشووەکەی دروست دەکرێتەوە، بەڵام مەرج نیە بە هەمان قەبارە و لە هەمان ماددە بێ، کە کاتی خۆی لە دنیادا بووە، بۆچی؟ چونکە:

یەکەم: هەمان قەبارە نابێ، لەبەر ئەوەی لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە ئەهلی بەهەشت لەسەر شێوەی بابیان ئادەمن کە شەست (٦٠) باسك کەڵەگەت بووە و[1]، دیارە چەندەش بەرز بێ، دەبێ لە قەدەر ئەوە، ئەوەندەش ئەستوور بێ! شایانی باسە: لە سوورەتی (**الواقعة**)دا، خوا ﷻ ئاماژەیەك بەو ڕاستییە مەزنە دەکات، کە من پێم وایە: لە هەموو قورئان دا لەوبارەوە: بەس لێرە لە سوورەتی(**الإسراء**)دا، ئەو ئاماژەیە هەیە و لە سوورەتی (**الواقعة**)شدا، کە دەفەرموێ: ﴿ نَحۡنُ قَدَّرۡنَا بَيۡنَكُمُ ٱلۡمَوۡتَ وَمَا نَحۡنُ بِمَسۡبُوقِينَ ٦٠ عَلَىٰٓ أَن نُّبَدِّلَ أَمۡثَٰلَكُمۡ وَنُنشِئَكُمۡ فِي مَا لَا تَعۡلَمُونَ ٦١ ﴾، واتە: ئێمە مردنمان لە نێو ئێوەدا ئەندازەگیریی کردوە، دامانناوە، بڕیارمان داوە و، ئێمە (دەستە وسان و) لێوەپێشکەوتووەوە نین {کەسێك کە پێشبڕکە دەکات، کەسێ پێشی بکەوێتەوە، واتە: دەربازی بێ و دەستەڵاتی بەسەریدا نەبێ} کە وێنەی ئێوە بێنین و بە جۆرێك دروستتان بکەینەوە، کە نایزانن، یانی: ئێستا نایزانن.

دووەم: ماددەکەشی دەگۆڕێ، چونکە جەستەیەك بەرگەی ژیانێکی هەتا هەتایی بگرێ لە بەهەشتدا، یاخود لە دۆزەخدا، دیارە دەبێ ماددەکەی و قەبارەکەی جیا بێ، وەك لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە.

١٠)- ﴿ وَجَعَلَ لَهُمۡ أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ ﴾، کاتێکی دیاریی کراوی بۆ داناون، کە هیچ دوودڵیی تێدانیە.

١١)- ﴿ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا ﴾، کەچی ستەمکاران ڕازی نەبوون بە جگە لە ناسپاسیی و سپڵەیی، ئامادە نەبوون بۆ ملکەچیی بەڵکو هەر سپڵەیی و ناسپاسییان هەڵبژارد، ستەمکاران سەرپێچییان کرد و لاملییان کرد لە ئیمان و فەرمانبەریی و، تەنیا ناسپاسیی و سپڵەییان هەڵبژارد.

---

(١) {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا فَلَمَّا خَلَقَهُ، قَالَ: اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ النَّفَرِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ جُلُوسٌ فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالُوا: السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ فَلَمْ يَزَلْ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدُ حَتَّى الْآنَ} صحيح البخاري: ٥٨٧٣.

مەسەلەی دووەم:

خوا دەفەرموێ: بڵێ: ئەگەر ئێوە عەمبارەکانی بەزەیی و بەخششی پەروەردگارمتان هەبووایە، ئەو کاتەش لە ترسی بڕانیان، لە خەرج کردنیدا، هەر چرووکییتان دەکردو، دەستتان دەگرتەوە، مرۆڤیش ڕژد و بەرچاو تەنگە:

خوا دەفەرموێ: ﴿قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ إِذٗا لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ١٠٠﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ﴾، بڵێ: ئەگەر ئێوە عەمبارەکانی بەزەیی و بەخششی پەروەردگارمتان هەبووایە.

دەگوترێ: (**أَنْفَقَ الرَّجُلُ: أَي افْتَقَرَ وَذَهَبَ مَالُه**} (**إنفاق**) بەمانای هەژار کەوتن دێ، (**نَفَقَ يَنْفِقُ نَفْقَاً، أي: نَفِد**)، واتە: بڕا، نەما.

٢)-﴿إِذٗا لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِ﴾، یانی: ئەگەر عەمبارەکانی بەزەیی پەروەردگاریشمتان لەبەر دەست دا بووایە، لە ترسی هەژارکەوتن، چرووکییتان دەکردو دەستتان دەگرتەوە، یاخود لەترسی بڕانی ئەوەی کە لە عەمبارەکان دا هەیە، چرووکیی و ڕژدییتان دەکرد.

٣)-﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا﴾، واتە: مرۆڤیش بەرچاو تەنگەو، چنگ قووچاوە.

(**قتور**) واتە: زۆر چرووك و ڕژد، کە لە (**قَتْر**)ەوە وەرگیراوە، ئەویش کە مکردنەوەی خەرجکردن و دەستگرتنەوە و تەنگکردنەوەیەو، (**الإنفاق**) هەم بە مانای هەژار کەوتن دێ و، هەم بە مانای بڕاندنی ئەو ماڵ و سامانە دێ، کە لەبەردەستدایە.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

بەدڵنیایی نۆ (٩) نیشانەی ڕۆشنمان بە مووسا دابوون، لەو بارەوە لە گەلی ئیسرائیل بپرسە: کە چووە لایان و فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! پێم وایە جادووت لێ کراوە، مووساش گوتی: دەزانی کە ئەو نۆ نیشانەیە تەنیا پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی دایبەزاندوون و ڕوونکەرەوەن و، ئەی فیرعەون! من بە فەوتاوت دەزانم، ئەویش کارێکی کرد کە ناچاری بەجێهێشتنی سەرزەمینی میسرپیان بکات و، ئێمەش خۆی و هەموو ئەوانەی لەگەڵیدا بوون خنکاندمانن و، دوای ویش بەبەنی ئیسرائیلمان فەرموو: لەسەر زەمینی شام نیشتەجێ بن، ئنجا کە کاتی بەڵێنی جاری دوایی {یان: ڕۆژی دوایی} هات هەمووتان ڕادەپێچین و دەتانهێنین:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖۖ فَسۡـَٔلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَن يَسۡتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ فَأَغۡرَقۡنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعٗا ﴿١٠٣﴾ وَقُلۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ لِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱسۡكُنُواْ ٱلۡأَرۡضَ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴿١٠٤﴾ ﴾.

بەڕێزان! ئێمە بەخێرایی و لە دە (١٠) بڕگەدا، بەسەر ئەم چوار ئایەتەدا ڕەت دەبین، لەبەر ئەوەی لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف) و، لە تەفسیری سوورەتی (یونس)یشدا، باسی بەسەرهاتی مووسامان کردوە:

١)- ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ ﴾، واتە: بە دڵنیایی نۆ (٩) نیشانەی ڕوون و ئاشکرامان بە مووسا دابوون.

(**بیّنات**) دەگونجێ بە مانای (**واضحات**) ڕوون و ئاشکراکان بێ، یانی: نیشانە ڕوون و ئاشکرایەکان، دەشگونجێ (**بیّنات**) کۆی (**بیّنة**) بێ، یانی: ئەو نیشانانەی کە بەڵگە بوون لە خودی خۆیاندا.

ئێمە لە سوورەتی (**الأعراف**)دا بە درێژیی باسی ئەو نۆ (٩) نیشانانەمان کردوە کە بریتین لە:

(١- گۆچانەکەی، ٢ - دەستی، ٣ - ساڵانی گرانیی، ٤ - کەمیی لە بەروبوومدا، ٥ - تۆفان و ئاو هەڵسان، ٦ - کوللە، ٧ - ئەسپێ، ٨ - بۆق، ٩ - خوێن).

٢)- ﴿ فَسْـَٔلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ ﴾ ، لە بەنی ئیسرائیل بپرسە کاتێك هاتە لایان.

شـایانی باسـە لـە: (**التفسـير التطبيقـي للكتـاب المقدس، العهـد القديـم، سـفر الخـروج، الإصحـاح: ٧ و٨ و٩ و١٠ و ١١**)، (ص ١٤٤ - ١٥٢)دا، بـە درێژیـی باسـی ئـەو نیشـانانە کـراوە، بـەڵام لەوێدا یـازدە (١١) دانـە لـەو بەڵایانـەی بەسـەریان هاتـوون، باسـکراون، بـەڵام خـوا باسـی نۆیـان دەکات، کـە ئـەو دووانـەی دیکەشـیان هـەر گرتوونـە خۆیـان، کـە بەدڵنیاییـەوە کتێبەکانـی ئـەوان دەسـتکاریی و کـەم و زیادییـان تێـدا کـراوە، بـەڵام ئـەوەی کـە لـە سـەدا سـەد (١٠٠/ ١٠٠) هـەق و ڕاسـتە، هـەر ئەوەیـە کـە لـە دوا کتێبـی خـوای زانـا و توانـادا هاتـوە.

٣)-﴿ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴾، فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! من بە جادوو لێکراوت تێدەگەم.

هەندێکیـش گوتوویانـە: وشـەی (**مسـحور**) وەك (**میمـون**) و (**مشـئوم**) وایـە، کـە هـی یەکەمیـان: بەمانـای پیـرۆزو بەرەکەتـدار و، هـی دووەمیـان بـە مانـای نەگبـەت، دێـن و، هەردووکیـان لـە بنچینـەدا بەمانـای (**مائـن**) و (**شـائم**)ن، (**مسـحور**) یـش (**سـاحر**)ە، فیرعـەون پێـی دەڵـێ: ئـەی مووسـا! مـن بـە جادووگـەرت تێدەگـەم.

بـەڵام پێـم وایـە هـەر مانـای یەکەمیـان ڕاسـتە، واتـە: بەجـادوو لێکـراوت تێدەگـەم، یـانی: پێـم وایـە: تـۆ شـێتی و عەقڵـت تێکچـووە!

٤)- ﴿ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، (مووسا ﷺ) فەرمووی: تۆ دەزانی کە ئەمانە {(هَٰٓؤُلَآءِ) ناوی ئاماژەیە بۆ عاقڵان، بەڵام بۆیە خوای تاك و پاك، لێرەدا بەکاری هێناوە، یانی: هەریەك لەو بەڵگانە، وەك مرۆڤێکی عاقڵ وایە، ڕێ پێشانی خەڵك دەداو بۆیان ڕوون دەکاتەوە} تەنیا پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی دایبەزاندوون.

٥)- ﴿ بَصَآئِرَ ﴾ کۆی (بصيرة)یە، یانی: (**الحجج المفيدة للبصيرة، أي: العلم، فكأنَّها نَفْسُ البصيرة**) واتە: ئەو بەڵگانەی کە سوود بەخشن بۆ بەصیرەت و عەقڵی مرۆڤ، یاخود بۆ زانیاریی و بەرچاو ڕوونیی، وەك خودی خۆیان زانیاریی و بەرچاو ڕوونییەکە بن.

٦)- ﴿ وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰفِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴾ ئەی فیرعەون! من بە فەوتاویشت دەزانم، یان: من بە فەوتاوت تێدەگەم و وا گومان دەبەم: تۆ فەوتاوی، لەبەر ئەوەی دڵنیا نەبووە ئایا فیرعەون ئیمان دێنێ، یان ئیمان ناهێنێ و، دڵنیا نەبووە سەرەنجامەکەی چۆن دەبێ، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ ﴾، چونکە وشەی (**ظن**) هەم بەمانای (گومان) دێ، واتە: پێوابوونی شتێك،

ئنجا پێوابوونەکە، بەباری بوون، یان بەباری نەبوون دا، هەم بە مانای زانیاریی و دڵنیاییش، دێ، دوایی بەپێی سیاقەکە، ماناکەی دەگۆڕێ.

أ - ئنجا ئەگەر مەبەست لە (**ظن**) گومان بێ، ناگونجێ مووسا گومانی هەبێ و خواش ئاگاداری کردبێتەوە! بەڵام لەبەر ئەوەی دڵنیا نەبووە، فیرعەون ئیمان دێنێ، یان نا؟ لەبەر ئەوە گوتوویەتی: گومانم وایە تۆ فەوتاوی.

ب - ئەگەر (**ظن**)یش بە مانای دڵنیایی (**یقین**) بێ، یانی: دڵنیام و دەزانم تۆ فەوتاوی، لەبەر ئەوەی خوا ئاگاداری کردۆتەوە کە فیرعەون هەر ئیمان ناهێنێ.

(**مثبور**) کەسێکە کە (**ثبور**)ی تووش دێ، (**ثبور**)یش بە مانای لە بەین چوون و نەمانە.

٧)- ﴿ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، (فیرعەون) ویستی لەسەر زەوی هەڵیانسێنێ، بیانوروژێنێ، (**الإِسْتِفْزَازُ: الإِستِخْفَافُ، كِنَايَةٌ عَنِ الإبعَادِ**) (**إستخفاف**) بە مانای: بێزارکردن و جووڵاندنە، یانی: ناچاریان بکات هەڵسن و، سەر زەوی میسر بەجێ بهێڵن.

٨)- ﴿ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا ﴾، ئێمەش خۆی و تێکڕای ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، خنکاندمانن، نغرۆمان کردن، فیرعەون ویستوویەتی ناچاریان بکات: سەرزەمینی میسر بەجێبهێڵن و دواییش بەجێیان هێشت، ئنجا کە بەجێشیان هێشتوە، خوای دادگەریش فیرعەون و سوپایەکەی سزا داوەو هەموویانی نغرۆ کردوە، لە دەریای سووردا.

٩)- ﴿ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ ﴾، لە دوای وی، {لە دوای فیرعەون، کە فەوتا} بە گەلی بەنی ئیسرائیلمان فەرموو: لەسەر زەوی نیشتەجێ بن.

یانی: سەرزەمینی شام، کە ئەمە هەم بەسیاق دەزانرێ، بە شوێنەکانی دیکە، کە بەسەرهاتەکانی فیرعەون و مووساو گەلەکەی، تێیاندا باس کراون، بەوە دەزانرێ کە مەبەست لەو سەر زەمینە، ئەو (ال)ی کە لەسەر (**الأرض**)ە (ال)ی جینس نیە، کۆی سەر زەوی، بەڵکو مەبەست سەرزەمینێکی دیاریی کراوە، کە شامە.

هەندێ لە زانایانیش گوتوویانە: (**الأرض**) لێرەدا (ال)ەکەی کە هی ناساندنە بۆ (جنس)ە، لەکۆی سەرزەمین دا نیشتەجێ بن، چونکە گەلی جوولەکە دوایی بە هەموو دنیادا بڵاو بوونەوە!

بەڵام پێم وایە: ڕای یەکەم ڕاستە، چونکە: پەڕاگەندە بوونی جوولەکە بە دنیادا، سزایەکی خوا بووە، نەك چاکە و نیعمەت، کە سیاقی ئەم ئایەتانە دەگەنێ!

١٠)- ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴾، ئنجا هەر کاتێ بەڵێنی ڕۆژی دوایی هات {ئەو ڕۆژی دواییەی، کە خوا لەسەر زمانی پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) هەواڵی پێداوە، کە بریتیە لە کۆ کردنەوەو زیندوو کردنەوەی خەڵك} ئێوەش هەمووتان ڕەپێچك دەکەین و کۆتان دەکەینەوە و، دەتانهێنین بۆ مەیدان و گۆڕەپانی سزاو پاداشت.

یاخود: ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴾، واتە: هەرکات بەڵێنی جاری دووەم هات، لەو دوو تێکدانەی کە گەلی ئیسرائیل ئەنجامی دەدەن و خوای دادگەریش لەبەرامبەر هەر تێکدانێکدا، سزایەکیان دەدا، (**لفیفاً: الجَماعَاتِ المُخْتَلِطِينَ مِنْ أَصْنَافٍ شَتَّى**) کۆمەڵە خەڵکێکی تێکەڵ و ئاوێتە لە جۆرە جیا جیاکان.

کەواتە: دەگونجێ مەبەست لە: (ٱلۡأٓخِرَةِ) ڕۆژی دوایی بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی جاری دووەم بێ، لەو دوو جارانەی کە وەچەی ئیسرائیل تێکدان و خراپەکاریی دەکەن لە زەویدا و، خوای تۆڵەستێنیش سزایان دەدات، لەسەر ئەو دوو تێکدانە.

ئنجا ئەگەر بەم واتایە بێ، دەبێ:

أ - جاری یەکەم تێپەڕی بێ و گوزەرانێ.

ب - جاری دووەم، تاکو ئێستا نەهاتبێ، ئنجا جێی هەڵوەستەشە کە: ئێستا لە هەموو شوێنەکانەوە گەلی جوولەکە، لە قەوارەکەیان خڕدەبنەوە، ئەو قەوارەیەی کە لە ساڵی (١٩٤٨ز)ەوە، لەسەر بەشێکی خاکی داگیرکراوی فەلەستین دامەزراوە و، بەقەدەری خوا لە هەموو شوێنانەوە هاتوون و، لەوێ خڕکراونەوە، کە نیزیکە بۆ ئەوەبێ، خوا بە تێکڕایی سزایان بدات وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ ئاماژەی پێ کراوە، کە مسوڵمانان لە دژی جوولەکە جەنگ دەکەن، ئنجا وا پێ دەچێ کە ئەوە جاری دووەم بێ، ئەو قەوارەیەی کە بە ستەم و خۆ فەرزکردن بنیاتیان ناوە، خوای دادگەر تێکی بدات، بە تەئکیدیش ئەوەی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرموویانە، هەر دێتە دی، درەنگ یان زوو.

بەڵام ئەوەش پەیوەستە بەوەوە کە ئایا: ئەوان تا چ ڕاددەیەك تێدەپەڕێنن لە ستەم و خراپەدا و، شایستەی سزای خوا دەبن، هەروەها مسوڵمانانیش، تا چ ڕاددەیەك پابەند دەبن بە شەریعەتی خواوە و، شایستەی ئەوە دەبن کە یەکێك لە دوژمنە هەرە

سەرسەختەکانیان، کە خەڵکی ستەمکاری جوولەکەن، نەك گەلی جوولەکە بە تێکڕا، بەڵکو ئەوانەیان کە ستەم دەکەن، سەرزەمینی خەڵکی دیکە داگیر دەکەن، یەکەمین ڕووگەی مسوڵمانان و، شوێنی شەوڕۆیی پێغەمبەری خوا ﷺ و، سێیەمین حەرەم.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/علی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/علی باپیر

Stay in touch on social media

www.alibapir.net

AliBapir

دەرسی یازدەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێزان! ئەم دەرسەمان حەوت (٧) ئایەتی کۆتایی سووڕەتی (**الإسراء**)دا، دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (١٠٥ - ١١١)، کە سێ بابەتی سەرەکییان تێداخراونەڕوو:

١- باسی قورئانە، کە بە شێوازێکی هەق و بە هەقیشەوە دابەزێنراوە، تاکو بە شێنەیی بەسەر خەڵکدا بخوێنرێتەوە، لە لایەن پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ، پاشان باسی هەڵوێستی ئەرێنییانەی بەشێك لە زانایانی خاوەن کتێب کراوە، کە چۆن کارلێکی لەگەڵدا دەکەن و پێی کارتێکراو (**متأثر**) دەبن!

٢- باسی پاڕانەوە کراوە، کە مسوڵمانان: چ بە ناوی: خوا (**اللّٰه**)، چ بە ناوی: بە بەزەیی (**الرحمن**) لێی بپاڕێنەوە، خوا ناوە هەر بەرزو پەسندەکانی هەن و، پێویستیشە پاڕانەوەو نوێژ، بە دەنگێکی میانجی ئەنجام بدرێ، نە زۆر بەرز، نە زۆر کپ.

٣- فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ کراوە، کە ستایشی خوا بکات و بە گەورەی بگرێ، خوایەك کە نە ڕۆڵەو هاوبەشی هەن و، نە بە هۆی بێ دەستەڵاتییشەوە، حەوجێی سەرپەرشتیارو پشتیوانە.

﴿ وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ
عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ
عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ
لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۩ ﴿١٠٩﴾ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ
الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ
الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەم (قورئان)ەمان بە شێوازێکی هەق دابەزاندوەو، بە هەقیشەوە دابەزیوەو، تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر ڕەوانەکردوە ﴿١٠٥﴾ ئەو خوێندراوەیەمان جیاجیاکردوە (لە دابەزاندن دا) تاکو بە شێنەیی بەسەر خەڵکی دا بخوێنیەوەو، بە دابەزاندنی بەش بەش دامانبەزاندوە ﴿١٠٦﴾ بڵێ: بڕوای پێ بێنن، یان بڕوای نەهێنن، بە دڵنیایی ئەوانەی لە پێش ویدا زانیارییان پێدراوە (و شارەزای کتێبە پێشووەکانی خوان) کاتێك بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، لەپەوڕوو بەسەر چەنەگەکانیاندا بە کڕنووشدا دەکەون ﴿١٠٧﴾ دەشڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان جێبەجێکراوە ﴿١٠٨﴾ لەسەر چەناگەکانیان لەپەوڕوو دەکەون و دەگرین و (قورئان خوێندن) گەردنکەچییان بۆ زیاد دەکات ﴿١٠٩﴾ بڵێ: بە ناوی خوا بپاڕێنەوە، یان بە ناوی بە بەزەیی، بە هەر کامیان بپاڕێنەوە، خوا ناوە هەرە چاکەکانی هەن، هەروەها (دەنگ بە) نوێژو پاڕانەوەت بەرزمەکەوەو، پەنهانیشیی مەکەو، حاڵەتێکی میانە لەو نێوانەدا ڕەچاو بکە ﴿١١٠﴾ بشڵێ: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە هیچ ڕۆڵەی بۆ خۆی دانەناون و، پەنای بۆ هیچ پشتیوانێك نەبردوە و، بە گەورە گرتنێکی شایستە، بە گەورەی بگرە ﴿١١١﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(فَرَقْنَٰهُ): (أَي: بَيَّنَا فِيْهِ الأَحْكَامَ وَفَصَّلنَاهُ، وَقِيْلَ: فَرَّقْنَاهُ أَي: أَنْزَلْنَاهُ مُفَرَّقَاً)، (فَرَّقْنَاهُ) واتە: یاساكانمان تێدا ڕوونكردوونەوەو خستوونە ڕوو، گوتراویشە: (فَرَّقْنَاهُ) بەش بەش دامانبەزاندوە.

(عَلَىٰ مُكْثٍ)، (المُكْثُ: ثَبَاتٌ مَعَ انْتِظَارٍ، يُقَالُ: مَكَثَ مُكْثَا وَمَكْثَاً، أي: لَبِثَ وَانْتَظَرَ)، (مُكْث) بریتیە لە چەسپان لەگەڵ چاوەڕێ كردندا، (مَكَثَ مُكْثَاً وَمَكْثَاً) واتە: مایەوەو چاوەڕێی كرد.

(يَخِرُّونَ): (الخَرِيرُ: صَوْتُ المَاءِ، وَخَرَّ يَخِرُّ خَرِيْرَاً، وَخَرَّ سَاجِدَاً: سَقَطَ)، (خریر) بە مانای دەنگی ئاو دێ، {دەڵێم: بە مانای دەنگی ((با))ش دێ} دەگوترێ: (خَرَّ يَخِرُّ خَرِيْرَاً) واتە: دەنگی هات، (خَرَّ سَاجِدَاً) واتە: لەپەوڕوو بە كڕنووشدا كەوت.

(لِلْأَذْقَانِ): (جَمْعُ ذَقَن: وَهُوَ مَجْمَعُ اللِّحيين)، (أذقان) كۆی (ذَقَن)ە یانی: چەناگە، شوێنی كۆبوونەوەی دوو شەویلاگەكە، (يَخِرُّون للأَذْقَان) مرۆڤ كە كڕنووش دەبات، وەك بەسەر چەناگەدا بكەوێ، وایە بۆیە ئەو تەعبیرەی بەكارهێناوە.

(خُشُوعًا): (الخُشُوعُ: الضّرَاعَةُ، وَأَكْثَرُ مَا يُسْتَعْمَلُ الخُشُوعُ فِيمَا يُوجَدُ عَلَى الجَوَارِحِ، وَالضَّرَاعَةُ أَكْثَرُ مَا تُسْتَعْمَلُ فِيمَا يُوجَدُ فِي القَلْبِ)، (خشوع) بریتیە لە كزیی و زەبوونیی دەربڕین، بەڵام بە زۆریی وشەی (خشوع) بۆ ئەوە بەكاردەهێنرێ كە لەسەر ئەندامەكان دەردەكەوێ، {حاڵەتی داماویی و كزیی و بچووكیی دەربڕین لەبەرانبەر خوادا} بەڵام (ضراعة) بە مانای كڕووزانەوەو لاڵانەویە، كە لە دڵدا هەیە، زیاتر بۆ ئەوە بە كادەهێنرێ.

(وَلَا تَجْهَرْ): واتە: دەنگ بەرز مەكەوە، دەنگ هەڵمەهێنە، (الجَهْرُ: يقَالُ لظهُورِ الشَّيءِ بِإِفْرَاطٍ، لحَاسّةِ البَصَرِ أَو حَاسّةِ السَّمْعِ)، (جهر) بۆ دەركەوتنی شتێك بە كاردێ، كە بە تێپەڕاندنەوە بۆ هەستی بینین، یان هەستی بیستن دەربكەوێ، وەك: وێنەیەكی زەق، ڕۆشناییەك، یان دەنگێكی بەرز.

(بِصَلَاتِكَ): (الصَّلَاةُ: قَالَ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ اللُّغَةِ: هِيَ الدُّعَاءُ وَالتَّبْرِيكُ وَالتَّمْجِيدُ)، وشەی (صلاة) زۆر لە زانایانی شارەزای زمان گوتوویانە: واتە: پاڕانەوەو، بە پێز دانان و، بە پایەبەرز دانان، هەروەها (صلاة) بە مانای نوێژیش هاتوە.

(وَلَا تُخَافِتْ بِهَا): دەنگ بە نوێژو پاڕانەوەکەت کپ مەکە، (المُخَافَتَة وَالخَفْتُ: إِسْرَارُ النُّطْقِ)، ئەوەیە کە ئینسان شتێك بە دەنگی کپ و نزم ببێژێ.

(ٱلذُّلِّ): (الذُّلّ: مَا كَانَ عَنْ قَهْرٍ، يُقَالُ: ذَلَّ يَذِلُّ ذُلاًّ، وَالذِّلّ: مَا كَانَ بَعْدَ تَصَعُّبٍ)، (ذُلّ) ئەوەیە کە بە هۆی دەستەڵاتەوە کەسێك ملی پێکەچ کرابێ، دەگوترێ: (ذَلَّ يَذِلُّ ذُلاًّ) بەڵام (ذِلّ) ئەوەیە کە لە دوای قورسیی و زەحمەتیی بێ، دەگوترێ: (ذَلَّ يَذِلُّ فَهُوَ ذَلُولٌ) ئەوە بۆ ئاژەڵێك بە کاردێ کە چەمووش بێ، ملکەچ نەبێ، بەڵام دوایی دەستەمۆ بێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾.

لەوبارەوە، سێ بەسەرهات گێڕدراونەوە:

١)- {عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾، قَالَ: نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ، فَكَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ، رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ، فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ، سَبُّوا الْقُرْآنَ، وَمَنْ أَنْزَلَهُ وَمَنْ جَاءَ بِهِ، فَقَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ ﴾، أَيْ: بِقِرَاءَتِكَ، فَيَسْمَعَ الْمُشْرِكُونَ، فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ، وَلَا تُخَافِتْ بِهَا عَنْ أَصْحَابِكَ، فَلَا تُسْمِعُهُمْ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٧٢٢، ومسلم: ٤٤٦، والترمذي: ٣١٤٦، وَالنَّسَائِي فِي الكُبرى: ٣٢٠).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: ئەم ئایەتە: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾، کاتێك هاتە خوار کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە حاڵەتی خۆ پەنهان کردن و خۆ حەشاردان دابوو، ئنجا کاتێك نوێژی بە هاوەڵانی دەکرد، دەنگی بە قوڕئان بەرز دەکردەوە، هاوبەش دانەرەکانیش کە دەیانبیست، جنێویان بە قوڕئان دەدا و، بەو کەسەی کە دایبەزاندوەو، بەو کەسەش کە هێناویەتی، خواش بە

پێغەمبەری خۆی فەرموو: دەنگ بە نوێژەکەت (قورئان خوێندنەکەت) بەرز مەکەوە، نەوەك هاوبەشدانەرەکان بیبیستن و، جنێو بە قورئان بدەن، هەروەها دەنگیشتی پێ کپ مەکەوە، وا بکەی هاوەڵەکانت نەیبیستن، لەو نێوانە دابە {نە دەنگت هەڵهێنەو نە دەنگت زۆر نزم بکەوە و میانجیی بە}.

٢)- {**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: أُنْزِلَ ذَلِكَ فِي الدُّعَاءِ**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٤٧٢٢، ومسلم: ١٠٣٠**).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) گوتوویەتی: ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾﴾، دەربارەی پاڕانەوە دابەزێنراوە، {یانی: پاڕانەوەکە، نە زۆر بە دەنگی بەرزبێ و، نە زۆریش کپ بێ، کەس نەیبیستێ}.

٣)- {**عَنْ دَرّاج، أَنَّ شَيْخًا مِنَ الأَنْصَارِ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾، ذَلِكَ فِي الدُّعاءِ: لاَ تَرفَعْ صَوتَكَ فِي الدُّعاءِ، فَتَذكُرَ ذُنُوبَكَ، فَيُسمَعَ مِنكَ، فَتُعَيَّرَ بِها**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ فِي التأريخ الكبير: ٨٨٢، وسنده حسن، كما قال مؤلِّفا الإستيعاب**).

واتە: دەڕاج دەڵێ: پیاوێکی بە تەمەنی ئەنصاریی لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بۆی باسکردوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووە: ئەم ئایەتە: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾، مەبەست پێی پاڕانەوەیە، واتە: لە کاتی پاڕانەوەدا، دەنگ هەڵمەهێنە، گوناهەکانت باس بکەی، دوایی بەهۆی ئەوەوە خەڵك ڕەخنەت لێبگرێ { و بڵێن: بۆ خۆت دانت پێداهێنا، لە کاتی پاڕانەوەتدا!}.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا سبحانه و تعالى لەم حەوت ئایەتەدا، سێ بابەت باس دەکات:

بابەتی یەکەم: باسی قورئانە، لە ئایەتەکانی (١٠٥ و ١٠٦ و ١٠٧ و ١٠٨ و ١٠٩)دا، خوا دەفەرموێ:

﴿ وَبِٱلْحَقِّ أَنزَلْنَـٰهُ وَبِٱلْحَقِّ نَزَلَ ﴾، ئـەم قورئانەمـان بـە شـێوازێکی هـەق دابەزانـدوە و بـە هەقیشـەوە دابەزیـوە، واتـە: شێوازی دابەزاندنەکـەی، لـە کات و شـوێنی خۆیـدا بـوووە، هـەر ئایەتـەو هـەر سـوورەتە، کاتێکیـش دابەزیـوە، هەقـی لـە نێـو خـۆی گرتـوە.

﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَـٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴾، ئـەی موحەممـەد! تۆشـمان تەنیـا بـە مـوژدەدەرو ترسـێنەر ڕەوانـە کـردوە، واتـە: ئەرکێـکی دیکـەت نیـە، کـە تـۆ بـە تۆبزیـی، مـل بەوانـە بسـووڕێنی و بیانخەیـە سـەر ڕێـگای ڕاسـت، ئـەوە کارێکـە ئیـشی تـۆ نیـە، ئـەوە کارێکـە تەنیـا بـە خـوا دەکـرێ.

﴿ وَقُرْءَانًا فَرَقْنَـٰهُ ﴾، ئـەم خوێندراوەیەشـمان بـەش بـەش کـردوە، ئـەم قورئانەمـان لەیـەك جیاکردۆتـەوە: سـوورەت سـوورەت، ئایـەت ئایـەت، ئنجـا ئایا حیکمـەتی ئـەوە چییـە؟ ﴿ لِتَقْرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَـٰهُ تَنزِيلًا ﴾، تاکو بەشـێنەیی و بەکاوەخـۆ بەسـەر خەڵکیدا بخوێنیـەوە، بۆیـە: بـە شـێوەی بـەش بـەش دامانبەزانـدوە، نـەك هەمـووی بـە یەکجـار، کـە وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن، کافـرەکان ڕەخنەیـان لـەوە دەگـرت و دەیانگـوت: ﴿ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ۖ وَرَتَّلْنَـٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾ الفرقـان، واتـە: دەبووایـە ئـەم قورئانـەی بـە یەکجـار دابەزیبایـە سـەر، {خـوا دەفەرمـوێ: حیکمەتەکـەی ئەوەیـە:} کـە عەقـڵ و دڵتـی پـێ بچەسـپێنین {یانی: بـۆت وەربگیـرێ و تێـی بگـەی و کارلێکی لەگـەڵ بکـەی} بـە هێمنیـی و جوانیـش خوێندوومانەتـەوە.

﴿ قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ﴾، بڵـێ: یەکسـانە ئێـوە {ئـەی کافرو بێبڕواو هاوبەشـدانەرەکان!} بـڕوای پـێ بێنـن، یاخـود بـڕوای پـێ نەهێنـن، ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ ﴾، بـە دڵنیایـی ئەوانـەی کـە پێـش ئـەم قورئانـە زانیارییـان پێـدراوە، {لـە کتێبـەکانی خـوا شـارەزا کـراون} ﴿ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴾، کاتێـك بەسـەریاندا بخوێنرێتـەوە، بەسـەر چەناگەکانیان دا بـە کڕنووشـدا دەکـەون،

﴿ وَيَقُولُونَ سُبۡحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعۡدُ رَبِّنَا لَمَفۡعُولٗا ﴾، دەشڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، کە بێ خەوشە! {ئەمە بۆ سەرسوڕمانە} بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان، هاتە دی، ئەو بەڵێنانی لە کتێبە پێشووەکاندا دابووی، کە کۆتا پێغەمبەری خۆی، بە کۆتا کتێبی خۆی، ڕەوانە دەکات، ئەوە ئەو بەڵێنە هاتە دی، زانیویانە کە ئەو پێغەمبەری کۆتاییە، ئەو بەڵێنەیە کە خوا لە کتێبە پێشووەکاندا، بەڵێنی داوە، ڕەوانەی بکات.

﴿ وَيَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ يَبۡكُونَ وَيَزِيدُهُمۡ خُشُوعٗا ﴾، واتە: بە سەرچەناگەکانیان دا لەپەڕوو دەکەون و دەگرین و {ئەم قورئانەش کە دەیخوێنن، یان بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە} ملکەچییان تێدا زیاد دەکات.

ئنجا دێتە سەر بابەتی دووەم: کە یەك ئایەتی بۆ تەرخان کراوە، دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدۡعُواْ ٱللَّهَ أَوِ ٱدۡعُواْ ٱلرَّحۡمَٰنَۖ أَيّٗا مَّا تَدۡعُواْ ﴾ بڵێ: لە خوا بپاڕێنەوە، یاخود لە (**الرحمن**) بپاڕێنەوە، واتە: بڵێن: (**یا اللّه**)، یان (یا رحمان)، یاخود بە جگە لەو دوو ناوانەش بپاڕێنەوە، ﴿ فَلَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾، خوا ناوە هەرە چاك و پەسندەکانی هەن، ﴿ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ﴾، لە نوێژەکەت دا، یان: لە پاڕانەوەکەت دا دەنگ هەڵمەهێنە و دەنگیش کپ مەکە، لەو نێوانەدا، {واتە: لە نێوان دەنگ هەڵهێنان و، دەنگ کپ کردندا} ڕێیەکی میانجیی بدۆزەوە و حاڵەتێکی میانجیی ڕەچاو بکە.

ئنجا دێتە سەر بابەتی سێیەم: دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي لَمۡ يَتَّخِذۡ وَلَدٗا ﴾، هەروەها بڵێ: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە ڕۆڵەی نیە {ڕۆڵەی بۆ خۆی نەگرتوە}

وشەی (**وَلَد**) هەم بۆ تاك، هەم بۆ کۆ، بۆ کوڕو کچ، بەکاردەهێنرێ، ﴿ وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٞ فِي ٱلۡمُلۡكِ وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ وَلِيّٞ مِّنَ ٱلذُّلِّ ﴾، هەروەها خوا لە موڵك و دەسترۆیشتوویی و خاوەندارێتیی دا، هیچ هاوبەشی نین و، بە هۆی ملکەچیی و بێ دەستەڵاتییەوە، هیچ سەرپەرشتیارو پشتیوانی نین {چونکە پێویستی پێیان نیە} ﴿ وَكَبِّرۡهُ تَكۡبِيرَۢا ﴾ بە گەورە گرتنێکی شایستەش پەروەردگارت بە گەورە بگرە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

قورئانمان بە شێوازێکی هەق دابەزاندوە و هەقیشی گرتۆتە خۆی و، تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر ڕەوانە کردوە و، قورئانیشمان ڕوونکردۆتەوە، تاکو بە شێنەیی بەسەر خەڵکیدا بیخوێنیەوەو، هێدی هێدی دامانبەزاندوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ ﴾، ئەو ڕاناوە (أنزلْناه) بۆ قورئان دەچێتەوە، بە پێی سیاق و سەلیقە دەزانرێ، واتە: بە شێوازێکی هەق دامانبەزاندوە، واتە: هەر سوورەتە و هەر ئایەتە، لە کات و شوێنی خۆیدا، قەبارەی سوورەتەکان و قەبارەی ئایەتەکان، پاشان نێوەڕۆکی ئایەتەکان و، ئەو بابەتانەی کە قورئان باسی کردوون، هەموو ئەوانە: هەق و ڕاست و ئەندازەگیریی کراون، بۆ وێنە: زۆرترین پانتایی بۆ باسی خواو، باسی خوا بەیەکگرتن، تەرخان کراوە، هەروەها هەر بابەت و مەسەلەیەك، بە ئەندازەی خۆی گرنگیی پێدراوە، قورئان بەو شێوەیە، بە هەق دابەزێنراوە.

٢)- ﴿ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ﴾، ئنجا کە داشبەزیوە: هەقی گرتۆتە خۆی، لە هەموو ڕووەکانەوە:

١ - لە ڕووی بووناسییەوە.

٢ - لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوە.

٣ - لە ڕووی پەرستنەکانەوە.

٤ - لە ڕووی ڕەوشت و ئاکارەوە.

٥ - لە ڕووی باری کەسێتیی و هەڵسوکەوتەکانی خێزان و کۆمەڵگەوە.

٦ - لە ڕووی حەڵاڵ و حەڕامەوە.

٧ - لە ڕووی جەنگ و ئاشتییەوە.

٨ - لە ڕووی حوکم وسیاسەتەوە، لە هەموو ڕوویەکەوە قورئان هەقی گرۆتە خۆی.

٣)- ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر، بە دڵخۆشکەر و وریاکەرەوە، ڕەوانە کردوە، واتە: ئەرکی تۆ کورت هەڵهەڵاتوە، لە: دڵخۆشکردنی ئەوانەدا کە بە دەم بانگی خواوە دێن، کە دڵیان خۆش بکەی و هەواڵیان پێ بدەی بە بەهەشت و بە ڕەزامەندیی خوا، لە دواڕۆژداوو، بە سەرکەوتن و بەختەوەریی لە دنیادا، ئەوانەش کە بە دەم بانگەوازی خواوە نایەن، بیانترسێنی و وریایان بکەیەوە کە: سەرەنجامی دنیاو دواڕۆژیان، خراپ دەبێ.

٤)- ﴿ وَقُرۡءَانٗا فَرَقۡنَٰهُ ﴾، ئەمەش قورئانێکە، ڕوونمان کردۆتەوە، یان بەش بەشمان کردوە، لە کاتی دابەزێنرانی دا، (**فرقناه**) خوێنراویشەتەوە: (**فَرَّقْنَاه**)، (**فَرَقَ يَفْرُقُ، أي: بَيَّنَ يُبَيِّنُ**) ڕوونی کردەوە، ڕوونی دەکاتەوە، بەڵام: (**فَرَّقْناه: فَصَّلْنَاه، مُفَرَّقاً فِي أَيَّامٍ**) لە چەندان ڕۆژدا بە جیاجیا دامانبەزاندوە.

کە هەردوو واتاکەش ڕاستن، دیارە (**فَرَق وفرَّق**)ش، هەردووك واتاکانیان هەن، بەڵێ قورئان هەم ڕوونکراوەتەوە، کە دابەزێنراوە، هەم بەش بەش و جیاجیاش دابەزێنراوە.

٥)- ﴿ فَرَقۡنَٰهُ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡثٖ ﴾، بۆ ئەوەی بەشێنەیی بەسەر خەڵکی دابخوێنیەوە، (**على مكث: أي: على مُهْلٍ وتَأَنٍّ، وهي عِلَّةٌ لتفريقه**) بۆچی خوا قورئانی بەش بەش دابەزاندوە؟ تاکو بە شێنەیی، بێ پەلەپەل بەسەر خەڵکیدا بخوێنیەوە، ئەگەر هەمووی پێکەوە بووایە، دەبووایە هەمووی پێکەوە بخوێننەوە.

٦)- ﴿ وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيلٗا ﴾، بەش بەشیش دامانبەزاندوە، (**نزَّلَه، أي: أنزلَه، مُنَجَّماً مُفَرَّقاً**) واتە: بەش بەش و بڕبڕ، دامانبەزاندوە، نەك بە لێك بەستراویی، وەك لە سوورەتی (**الفرقان**)دا هاتوە،

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَۖ وَرَتَّلۡنَٰهُ تَرۡتِيلٗا ٣٢ ﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوان، گوتیان: دەبووایە قورئانی بە یەکجار دابەزێنرابایە سەر، (خوا دەفەرموێ:) بۆیە ئاوا دامانبەزاندوە {سوورەت سوورەت، ئایەت ئایەت، یان هەر کۆمەڵە ئایەتێك پێکەوە} تاکو دڵی تۆی پێ بچەسپێنین، لە عەقڵتدا بیچەسپێنین و بە شێنەیی و بە ڕێکیی بە سەرت دا خوێندوومانەتەوە.

مەسەلەی دووەم:

بڵێ: بڕوای پێ بێنن، یان بڕوای پێ نەهێنن، بێگومان ئەوانەی لە پێش ویدا زانیاریی خواییان پێدراوە، هەر کات بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، لەپەوڕوو بەسەر چەناگەکانیاندا دەکەونە کڕنووش و دەڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان جێبەجێ کراوەو، لەسەر چەناگەکانیان دەکەونە کڕنووش و دەگرییەن و، ملکەچییان بۆ زێدە دەکات، یانی: قورئان خوێندنەکە، یان قورئان بەسەردا خوێندرانەوەکە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟﴾، بڵێ: یەکسانە، بڕوای پێ بێنن، یان بڕوای پێ نەهێنن، واتە: بە قورئان کە پێشتر باسکراوە، (**حرفُ (لا) حرف النَّفي، وليس حرف النَّهي**) ئەم (لا)یە بۆ لابردنە، نەك نەهێشتن، کاتێك کارێك هەردوو لای یەکسان بن، ئەم (لا)یە بەکاردێ، بۆ وێنە: خوا دەفەرمووێ: ﴿فَٱصْبِرُوٓا۟ أَوْ لَا تَصْبِرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ ﴿١٦﴾﴾ الطور، واتە: خۆڕابگرن، یان خۆڕانەگرن، یەکسانە.

لێرەدا مەبەست کەم بایەخیی و گرنگیی پێنەدانیانە، واتە: یەکسانە ئەوانە بڕوا بێنن، یان بڕوای پێ نەهێنن، بۆچی؟

٢)-﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە، پێش ئەو، پێش قورئان، ئەوانەی لە کتێبەکانی خۆیان شارەزان، کە پێش قورئان دابەزیون.

٣)-﴿إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ﴾، کاتێك بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، (قورئانیان بەسەردا بخوێنرێتەوە) بەسەر چەناگەکانیاندا بە کڕنووش دا دەکەون.

٤)- ﴿سُجَّدًا﴾، کڕنووش بردووان، کۆی (ساجد)ە.

یـانی: پێغەمبـەر ﷺ بـێ نیـازە لـەوەی ئێـوە بـڕوا بـە قوڕئـان بێنـن، چونکـە ئەوانـەی کـە زانیارییـان پێـدراوە، پێـش دابەزێـنرانی قوڕئـان، ئەوانـە کـە لـە ئێـوە عاقڵـتر و شـارەزاترن و پێگەیـان باشـترە، قـەدری زێڕیـش لـەلای زێڕنگـەرە.

٥)-﴿ وَيَقُولُونَ سُبۡحَٰنَ رَبِّنَآ ﴾، دەشڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، کە گفت و بەڵێنی خۆی نەباتەسەر.

٦)-﴿ إِن كَانَ وَعۡدُ رَبِّنَا لَمَفۡعُولٗا ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان جێبەجێ کراوە، ئەو گفت و بەڵێنەی خوا لە کتێبە پێشووەکاندا باسی کردوە، کە قوڕئانێك دادەبەزێنێ و، پێغەمبەری کۆتایی دەنێرێ، ئەوە هەمووی جێبەجێ کراو هاتە دی.

٧)- ﴿ وَيَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ يَبۡكُونَ ﴾، بەسەر چەناگەکانیاندا دەکەون و دەگرین، بێگومان مرۆڤ بەسەر چەناگەو دەم و چاویدا کڕنووش دەبات، ئەم تەعبیرەش بەجوانترین شێوە حاڵەتی کڕنووش بردن وێناو بەرجەستە دەکات.

٨)-﴿ وَيَزِيدُهُمۡ خُشُوعٗا ﴾، هەروەها ملکەچییان بۆ زێدە دەکات، یانی: ئەو قوڕئان خوێندنە، یان: قوڕئان بەسەردا خوێنرانەوەیە، ملکەچیی و، خۆ بە کەمزانینیان لە بەرانبەر خوادا، بۆ زیاد دەکات.

گریانیـش لـە ئەنجامـی هەڵچوونێـکی دەروونیـی دا دەبـێ، چ بـە هـۆی دڵتەنگیـی، یـان تـرس و بیـم، یـان بەزەیـی و پـەرۆش، جاریـش هەیـە بـە هـۆی تامەزرۆیـی و شـەوقەوە، بـۆ ئینسـان پەیدادەبـێ،

ئێـرەش یەکێکـە لـەو دە پـازدە (١٠ - ١٥) شـوێنانەی قوڕئـان کـە دەبـێ سـەجدەیان تێـدا ببـردرێ، کـە ئێمـە لـە کۆتایـی سـووڕەتی (**الأعـراف**)دا، بـە درێژیـی باسـمان لـەو شـوێنانە کـرد، کـە سـەجدەی قوڕئـان خوێندنیـان تێدایـە.

لێـرەدا دوو جـاران بـاسی: کەوتـن (**خـرور**) کـراوە، مەبەسـتیش پێـی ئەوەیـە، کـە ئەوانـە هێنـدە بـە قوڕئـان، کارتێکـراو (**متأثـر**) دەبـن: کـە وەك ویسـتیان نەمێنـێ، یەکسـەر دەکـەون.

وشـەی (**وعـد**) لەسـەر ئەصڵـی واتـای خـۆی ماوەتـەوە، کـە مانـای چاوگـی (**مصـدر**)ی هەیـە: (**وعـد یعـد وعـداً**) بەڵێنـی دا، بەڵێـن دەدا، بەڵێـن دان.

دەشـگونجێ (**وَعْـد**) بـە مانـای (**موعـود**) بـێ، واتـە: ئـەوەی کـە خـوای، پەروەردگارمـان بەڵێنـی داوە، هاتـە دی.

با لەوبـــارەوە، ئەم دوو دەقـــە بێنین:

١ -{عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي»} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٧٩٤، ومسلم: ٤٨٤، وغيرهما).

واتــە: عائیشــە خــوا لێــی ڕازی بــێ، دەڵــێ: پێغەمبــەری خــوا ﷺ لــە کڕنــووش بــردن و ڕکووع بردنیـدا، زۆر دەیگـوت: پاکیـی بـۆ تـۆ ئـەی خوایـە و، پەروەردگارمـان سـتایش بـۆ تـۆ، ئـەی خوایـە! لێـم ببـوورە.

٢ -{عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: «يُصَلِّي وَفِي صَدْرِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ مِنَ الْبُكَاءِ»} (أَخْرَجَهُ الحاكم: ٩٧١، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ، وقال الذهبي: صحيح على شرط مسلم).

واتــە: موتەڕڕیــف لــە بــابی ﷺ دەگێڕێتــەوە، گوتوویــەتی: چــووم بــۆ لای پێغەمبــەر ﷺ نوێــژی دەکــرد، ســنیەو هەنــاوی، وەك چــۆن مەنجــەڵ قوڵــپ دەدا، ئەویــش بــە هــۆی گریانــەوە، بەوشــێوەیە قوڵپــی دەدا.

(**الأَزِيـزُ: صَـوْتُ الرَّعْـدِ، وَصَـوْتُ غَلَيَـانِ القِـدْرِ**)[1]، (ئازیـز) بـە دەنگـی هـەورە برووسـکەو، بـە دەنگـی کوڵینـی مەنجەڵیـش دەگوتـرێ.

ئنجـا لەوبـارەوە کـە خـاوەن کتێبـە پێشـووەکان کـە خـاوەن زانیارییـن، کاتێـك قوڕئانیـان بەسـەردا دەخوێنرێتـەوە، چـۆن کارلێـکی لەگـەڵ دەکـەن و کڕنـووش دەبـەن، ئـەم بەسـەرهاتە هاتـوە، کـە ئێمـە تەنیـا جێـی مەبەسـتی لێدێنیـن:

بـاسی عەبدوڵـڵای کـوڕی سـەلام دەکات، کـە یەکێـك بـوو لـە زانایـانی جوولەکـەو، مسـوڵمان بـوو: {**...قَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! إِنَّ الْيَهُـودَ قَـوْمٌ بُهْـتٌ، فَاسْـأَلْهُمْ عَنِّـي قَبْـلَ أَنْ يَعْلَمُـوا بِإِسْـلاَمِي، فَجَـاءَتِ الْيَهُـودُ، فَقَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: «أَيُّ رَجُـلٍ عَبْـدُ اللَّـهِ بْـنُ سَـلاَمٍ فِيكُـمْ ؟»، قَالُـوا: خَيْرُنَـا وَابْـنُ خَيْرِنَـا وَأَفْضَلُنَـا وَابْـنُ أَفْضَلِنَـا، فَقَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: «أَرَأَيْتُـمْ إِنْ أَسْـلَمَ عَبْـدُ اللَّـهِ بْـنُ سَـلاَمٍ؟»، قَالُـوا: أَعَـاذَهُ اللَّـهُ مِـنْ ذَلِـكَ، فَأَعَـادَ عَلَيْهِـمْ، فَقَالُـوا مِثْـلَ ذَلِـكَ، فَخَـرَجَ إِلَيْهِـمْ عَبْـدُ اللَّـهِ، فَقَـالَ: أَشْـهَدُ أَنْ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ اللَّـهُ وَأَنَّ مُحَمَّـدًا رَسُـولُ اللَّـهِ، قَالُـوا: شَرُّنَـا وَابْـنُ شَرِّنَـا، وَتَنَقَّصُـوهُ، قَـالَ: هَـذَا كُنْـتُ أَخَـافُ يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ**} (**أَخْرَجَـهُ الْبُخَـارِيُّ: ٣٩٣٨، عَـنْ أَنَـسٍ ﷺ**).

---

(١) مختار الصحاح، ص١٥.

{عەبدوڵڵای كوڕی سەلام دێ چەند پرسیارێك لە پێغەمبەر ﷺ دەكات، كە وەڵامەكانیان لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێن، پێغەمبەر وەڵامیان دەداتەوەو ئەویش ئیمان دێنێ} گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! جوولەكەكان كۆمەڵێكی بوختانكەرن، بۆیە لەبارەی منەوە پرسیاریان لێبكە پێش ئەوەی مسوڵمان ببم، جوولەكەكان هاتن {دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوای ناردوون}، فەرمووی: ئایا عەبدوڵڵای كوڕی سەلام چ جۆرە پیاوێكە لە نێوتاندا؟ گوتیان: باشترینمانە و، كوڕی باشترینمانە، پایەدارترینمانە و، كوڕی پایەدارترینیشمانە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەدی ئەگەر عەبدوڵڵای كوڕی سەلام مسوڵمان بێ، هەڵوێستتان چی دەبێ؟ گوتیان: خوا لەوە بیپارێزێ، پێغەمبەر ﷺ دووبارەی كردەوە، ئەوانیش وایان گوتەوە، ئیدی عەبدوڵڵا هاتە دەر بۆ لایان و گوتی: (**أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ**) ئەوانیش گوتیان: خراپترینمانەو كوڕی خراپترینیشمانەو، كەم و كوڕییان پاڵدایەلا، عەبدوڵڵاش گوتی: ئا ئەوە بوو لێی دەترسام، ئەی پێغەمبەری خوا!

مەسەلەی سێیەم:

بڵێ: لە خوا بپاڕێنەوە، یان لە بە بەزەیی (الرحمن) یەکسانە، هەر کام لە ناوەکانی بێنن، ناوە هەرە چاکەکان هەر هی وین و، دەنگ بە نوێژو پاڕانەوەکەت بەرز مەکەوەو پەنهانیشی مەکەو، لەو نێوانەدا حاڵەتێکی میانە ڕەچاو بکە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەت بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ ﴾، بڵێ: لە خوا بپاڕێنەوە، یان: لە بە بەزەیی، یان: ناوی (خوا) بێنن، یان ناوی (**الرحمن**)، یان: باسی خوا بکەن، یاخود باسی (**الرحمن**) بکەن، ئەو واتایانە هەموویان دەگرێتەوە، واتە: کام ناو بێنن، نێوەڕۆکیان هەر یەکە.

٢)- ﴿ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ ﴾، هەرکام لە ناوەکانی بێنن، (**أَيّ: اسم الإِسْتِفْهَامِ فِي الأَصْلِ، فَإِذَا اقْتَرَنَت بها «ما» الزَّائِدَة، أفادَت الشَّرط، مثلها فِي ذلك مثل «كيفما» ولذلك جُزِمَ الفِعْل بعدها**)، (**أيّ**) لە ئەسڵدا ناوی پرسیارکردنە، بەڵام کە (**ما الزائدة**)ی دەچێتە سەر، مانای مەرج (**شرط**) دەگەیەنێ، وەك: (**كيفما**)، هەرچۆنێك تۆ بیکەی، بۆیەش (**فعل**)ی دوای وی مەجزووم دەبێ.

٣)- ﴿ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، ئەو (خوا) ناوە هەرە چاکەکانی هەن، لە ڕووی زمانەوانییەوە، ئەم ڕستەیە: (**عِلَّةُ الجوابِ، والتقدير: أي اسمٍ مِنْ أَسمائه تعالى تدعون، فلا حَرَج في دعائه بعدّة أسماء، إذ له الأسماء الحُسْنَى**)، ئەمە هۆکاری قسەکەی پێشێیە، یانی: هەرکام لە ناوەکانی خوای بەرز بێنن، هیچ سەغڵەتییتان لەسەر نیە، لە کاتێك دا کە لە خوا دەپاڕێنەوە {بە هەر ناوێك لێی بپاڕێنەوە هەر یەکە} چونکە خوا ناوە هەرە پەسند و باشەکانی هەن.

٥)- ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ ﴾، نوێژەکەت، یان: پاڕانەوەکەت، دەنگی پێ هەڵمەهێنە، (**صلاة**) بە مانای: نوێژە، یان: بە مانای پاڕانەوەیە، بەڵام بە تەئکید لێرەدا مەبەست پێی ئەو قوڕئانەیە، کە لە نوێژدا دەخوێنرێ.

٦)- ﴿ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾، هەروەها دەنگیشتی پێ کپ مەکە، بەدەنگی زۆر نزمیش قوڕئان مەخوێنە، (**الخَفْت والمخافتة: خَفْضُ الصَّوت**) دەنگ نزم کردن، دەنگ کپ کردن.

٧)- ﴿ وَٱبۡتَغِ بَیۡنَ ذَ ٰلِكَ سَبِیلࣰا ﴾، لەو نێوانەدا ڕێیەك ڕەچاو بكە، یانی: ڕێ و حاڵەتێكی میانجیی ڕەچاو بكە، نە دەنگ زۆر هەڵێنە و، نە دەنگ زۆر كپ بكە.

لەوبارەوەش ئەم شوێنەوارە هاتوە:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ سَاجِدًا يَدْعُو: «يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ» فَقَالَ: الْمُشْرِكُونَ: هَذَا يَزْعُمُ أَنَّهُ يَدْعُو وَاحِدًا، وَهُوَ يَدْعُو مَثْنَى مَثْنَى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى} (أخرجه الطبري: ٢٢٧٣٩).

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە كڕنووشدا بوو دەپاڕایەوە دەیگوت: ئەی بە بەزەیی! ئەی بەخشندە! هاوبەش بۆ خوادانەرەكان گوتیان: ئەو پێی وایە لە یەك (خوا) دەپاڕێتەوە، كەچی ناوی دووان دێنێ! خوای بەرزیش ئەم ئایەتەی دابەزاند.

شایانی گوتنە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**الأعراف**)داو، لە كتێبی سێیەمی مەوسووعەی: (ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی) داو، لە كتێبی سێیەمی مەوسووعەی: (**الإسلام كما يتجلى في كتاب اللَّه**)دا، چەند باسێكی تێرو تەسەلمان كردوون، دەربارەی ناووسیفەتەكانی خوای بەرز و مەزن و تاك و پاك.

مەسەلەی چوارەم:

هەروەها بڵێ: ستایش بۆ ئەو خوایەی ڕۆڵەی نیەو، هاوبەشی نیە لە موڵك و دەسەڵات داو، لەبەر بێ دەسەڵاتیی پەنای بۆ هیچ پشتیوانێك نەبردوەو، بە گەورەگرتنێکی شایستە بە گەورەی بگرە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًۢا ﴿١١١﴾ ﴾.

شكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، هەروەها بڵێ: ستایش هەمووی بۆ خوایە.

ئێمە چەمك و واتای وشەی (**حمد**)مان لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (**الفاتحة**) و (**الأنعام**) و (**سبأ**) و (**فاطر**)یش دا، بەدرێژیی ڕوون کردۆتەوە، کە پوختەکەی بریتیە لە: مەدح و سەنای خوا و باسکردنی ناوو سیفەتە بەرز و بێ وێنەکانی.

٢)- ﴿ ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا ﴾، ئەو خوایەی کە هیچ ڕۆڵەی نیە، ڕۆڵەی بۆ خۆی دانەناوە، (**اتخذه: أي: صَيَّرهُ، والإتخاذ افتعال من الأخذ**) (**أخذ**) یانی گرتن، (**إتخاذ**)یش (**إفتعال**)ە، لە (**أخذ**)ەوە یانی: هەڵبژاردن.

٣)- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ ﴾، هەروەها لە موڵك و دەسەڵاتیشیدا هاوبەشی نین.

هاوبەشدانەران دەیانگوت: خوا ڕۆڵەی هەیە، کە هەندێکیان دەیانگوت: شەیتانەکان کوڕانی خوان و، فریشتەکان کچانی خوان، بۆیە خوا لێرەدا: وشەی (**ولد**)ی بەکارهێناوە، کە بۆ کوڕ (**ابن**) و کچ (**بنت**)یش دەبێ، واتە: خوا هیچ ڕۆڵەی نیە.

هەروەها هاوبەشیشی نیە لە موڵك و دەسەڵات و خاوەنداریێتیی دا.

٤)- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ ﴾، بە هۆی بێ دەسەڵاتییشیەوە، پەنای نەبردۆتە بەر هیچ پشتیوان و هاوکارو سەرخەرێك.

وشەی (**مِن**)، لە (**من الذل**)دا، (**بِمَعْنَى لام التَّعْلِيلِ**)، یانی: بە هۆی ملکەچیی و بێ دەسەڵاتییەوە، پێویستیی بە سەرپەرشتیارو دۆست و پشتیوان نەبووە.

(الـذلّ): **العَجْـزُ وَالإِفْتِقَـار، وَهُـوَ ضِـدُّ العِـزِّ أي: لَيْـسَ لَـهُ نَـاصِرٌ مِـنْ أَجْـلِ الـذُّلِّ، وَالمُـرَادُ نَفِـي النَّـاصِر لَـهُ عَـلَى وَجْـه مُؤَكَّـدٍ، فَـإِنَّ الحَاجَّـة إِلى النَّـاصِرِ، لاَ تُكُـونُ إِلاَّ مِـنَ العَجْـزِ عَـنِ انْتِصَـارِ للنَّفْـسِ**)، واتـە: مانـای (**ذلّ**) دەسـتەپاچەیی و ئاتاجیـی یـە و، پێچەوانـەی (عِـزّ)ە، واتـە: باڵادەسـتیی، زاڵیـی، واتـە: خـوا پێویسـتیی بـە هیـچ یارمەتییـدەرو هاوکارێـك نەبـووە، بـە هـۆی بـێ دەسـتەڵاتییەوە، یـانی: خـوا هیـچ هاوکارێـکی نەبـووە، چونکـە پێویسـتیی بـە هـاوکارو پشـتیوان بـۆ کەسێکە، دەسـتەپاچە بـێ و بەرگریـی پـێ لـە خـۆی نەکـرێ، بـەڵام خـوا دەسـتەڵاتیی بـێ سـنوورو ڕەهـای هەیـە.

٥)- ﴿ وَكَبِّرۡهُ تَكۡبِيرَۢا ﴾، بە گەورەی بگرە (خوای بەرزی مەزن) بە گەورەگرتنێکی شایستە.

(**تکبیراً: مَفْعُـولٌ مُطْلَـقٌ للتأكِيـدِ، إِعْتَقِـد أَنَّـهُ كَبِـيرٌ، أي: عَظِيـمٌ العِظَـمَ المَعْنَـويِّ الشَّـامِل لوجُـوبِ الوجُـودِ، والغِنَـى المُطْلَـقِ**)، واتـە: (**تکبیراً**) بـەرکاری ڕەهـا (**مفعـولٌ مطلق**)یـە بـۆ جەختکردنـەوە، بـڕوات وا بـێ کـە خـوا مەزنـە، گەورەییـەکی مەعنەویـی گشـتگیر، کـە خـاوەنی بوونێـکی پێویسـتە و، خـاوەنی بـێ نیازیـی دەوڵەمەندییـەکی ڕەهـاو بـێ سـنوورە.

خـوا بـە لوتـف و کەڕەمـی خـۆی، ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ کـە خـوا بـە یەکگرتنـی تـەواو (**التوحیـد الکامـل**) لـە عەقـڵ و دڵیانـدا دەچەسـپێ و، لـە ژیـانی ڕۆژانەیانـدا: خـوا بـە تەنیـا پەرسـتن و خوابەیەکگرتـن، بەباشـترین شـێوە تێگەیشـتنی بەرجەسـتە دەبـێ و، خـوا بـە کەڕەمـی خـۆی زیاتـر بەهرەمەندمـان بـکات بـە هـۆی ئیـمانی باشـترەوە، لـە فەرمایشـتی بـەرز و مـەزن و بـێ وێنـەی خـۆی: قوڕئـانی بـەرز و بەپێـز.

لێـرەدا کۆتایـی بـە شـیکردنەوەو ڕوونکردنـەوەی مانـاو مەبەسـتەکانی سـوورەتی (**الإسراء**)ە دێنیـن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

٥/ ذو القعدة/ ١٤٣٨ ك

٢٠١٧/٧/٢٨ ز

نێـوەڕۆک